

Ənvər Çingizoğlu Aydın Avşar

AVŞARLAR



ƏNVƏR ÇİNGİZOĞLU, AYDIN AVŞAR

AVŞARLAR

**"Şuşa" nəşriyyatı
BAKI--2008**

Ç 05(2008)

Elmi redaktor: Vüqar Qaradağlı, filologiya elmləri namizədi

Redaktor: Vasif Quliyev

Bədii redaktor: Əli Süleymani-Vəlixanlı, Sarvan Şamiloğlu

Rəyçilər: Adil Baxşəliyev, tarix elmləri doktoru,

Tofiq Nəcəfli, tarix elmləri namizədi

Ə. Çingizoğlu, Aydın Avşar, Avşarlar. Bakı. 2008 336 səh.+32 səh. şəkillər.

Jurnalist-etnoqraf Ənvər Çingizoğlunun və tədqiqatçı Aydın Avşarın bu kitabı Azərbaycan xalqının etnogenezində, siyasətində və mədəniyyətində mühüm rol oynayan Avşar eli və oymaqlarının yaşam yolundan bəhs edir. Onların dünyaya bəxş etdiyi dühalardan, böyük simalardan söhbət açır. Kitab geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulub.

Ç $\frac{051-(L-041)}{051-0151(2008)}$ Sifarişlə

**© "Şuşa" nəşriyyatı
Bakı - 2008**

Kitab Qarabağın el ağsaqqalı, Avşar elinin qəhrəman oğlu Süleyman Bağır oğlu Süleymanova ithaf olunur.

GİRİŞ

Azərbaycan xalqının soykökündə iştirak edən başı papaqlı, əli yaraqlı ellərdən biri də Avşardır.

Professor Faruq Sümer «Oğuzlar» kitabında yazır: «Türk tarixində avşarlar, ən davamlı rol oynamış böyük bir oğuz boyudur. Bu baxımdan heç bir oğuz boyu onunla muqayisə edilməz. Bu səbəblə adlarını zamanımıza qədər yaşatmış yeganə oğuz boyudur».

Avşarlar dünyanın bir çox ölkələrinə yayılmışlar. Xüsusilə ən çox İranda, Türkiyədə, İraqda, Əfqanıstanda və Azərbaycanda məskunlaşmışlar.

Biz avşarların izi ilə ilk səfərimizə İran İslam Respublikasından başladığımız. Məqsəd İranda avşarlar yaşayan yerlərdə olmaq, onların yaşam tərzi ilə tanışlıqdır. Avşar ziyalıları ilə görüşmək, bu qədim oğuz boyunun nəsilərə yadigar qoyduğu mədəniyyət incilərini görmək, lentə almaqdır. Öz adət-ənənələrini necə qoruyub saxladıklarını gözümüzlə görmək istəyirdik. Arxivlərə, muzeylərə, kitabxanalara baş çəkib İranda avşarların yüz illərlə oynadığı rol haqqında tarixi sənədlər əldə etmək könlümüzdən keçirdi.

Biz avşarların izi ilə yola düşməzdən öncə İran İslam Respublikasının Azərbaycandakı səfirliyinin Mədəniyyət İdarəsinin müdir müavini Hacı Həmid Səfəri cənabları ilə görüşüb səfər-səyahətimizin məqsədini bildirdik. Hacı Həmid Səfəri bizi alqışlayıb xeyir-duasını verdi. Getdiyimiz yerlərdə mədəniyyət idarələrinin bizə yardım etməsi üçün məktublar təqdim etdi.

İrana yola düşən ərəfədə Bakıda Parsabad şəhərindən olan Avşar oğlu Əli Süleymani-Vəlixanlı ilə görüşdük. O, bizə yol bələdçisi və tərcüməçi kimi Azəri balası Arazı qoşdu.

İran İslam Respublikasının ərazisinə Biləsuvar şəhərindən qədəm qoyduq. Bizi Azərbaycan sərhədçiləri və gömrük işçiləri çox mehribanlıqla qarşılayıb, yola saldılar.

Gömrük işçiləri bizi sərin suya və çaya qonaq etdilər. Xoş münasibətə görə həm sərhədçilərə, həm də kömrük işçilərinə təşəkkürümüzü bildirib, sərhədi keçdik.

İran İslam Respublikasının Biləsuvar şəhərindən birbaşa avtobusla qədim Ərdəbil şəhərinə yola düşdük. (Ərdəbil yörəsində yaşayan avşar kökənli sarıxanbəyliləri, inanlıları tədqiq etməyə yollanırdıq.) Yol boyu yerləşən əkin sahələrinə, kəndlərə, sıralanan dağlara baxdıqca doğma yerlərimizin eynini gördük. Yol yoldaşlarımızla söhbətləşdikcə hiss etdik ki, heç bizi Araz çayı, siyasi sərhədlər ayırmayıb. Öz doğma yerlərimizdəyik.

Savalan dağının ətəyi ilə uzanan rahat yollarla gedirdik. Sürücü də bizim musiqiçilərin kasetlərini oxudurdu. Avtobusun içərisində o qədər xoş əhval-ruhiyyə var idi ki, Ərdəbil şəhərinə çatdığımızı hiss etmədik.

Ərdəbil şəhəri dəniz səviyyəsindən 1570 metr yüksəklikdədir. Azərbaycanın qədim şəhərlərindən biridir.

Ərdəbildə bizi dostumuz yazıçı, tədqiqatçı-toponim İbad Məmişadə qarşıladı. Gün qüruba tələsirdi. Təklif etdik ki, otelə gedək. İbad qardaşımız ciddi bir görkəm alaraq dedi:

-Əzizlərim, biz azərbaycanlılar əziz qonağımızı oteldə deyil, evdə qəbul edib, evdən də yola salırıq. Mütləq bizə gedəcəyik.

O heç bizim etirazımıza baxmadan yol çantalarımızı öz maşınına yığıb, evinə gətirdi. Bir qədər istirahət edəndən sonra İbad Məmişadə bizi Ərdəbilin görməli yerlərindən olan Fındıqlı ormanına aparacağını bildirdi. Toran qovuşanda Fındıqlıya çatdıq. Səfalı, təmiz havaya malik olan Heyran gədiyindən baxanda Azərbaycanın yarıya bölünməsi aydın görünürdü. Meşələrimizin, dağlarımızın gözəl mənzərəsi göz önündə sərgilənirdi. Fındıqlı təpəsindən qaranlıq düşəndən sonra ayrıldıq. İbad kişidən başqa, şəhərin ziyalılarından iki nəfər də bizimlə idi. Oradan bizi Savalanın ətəyində yerləşən, beynəlxalq kurort şəhəri, İranın ən gözəl istirahət guşələrindən biri hesab olunan Səreyn şəhərinə gətirdilər. Şəhərlə tanış olandan sonra oradaca bizi şama qonaq etdilər.

Gecəni Ərdəbilə qayıdıb İbad Məmişadənin evində qaldıq. Sabahısı Azərbaycan xalqının görkəmli şairi, sərkərdəsi Şah İsmayıl Xətəinin və onun əslinin, nəslinin uyuduğu məqbərələri ziyarət etdik. Əski Ərdəbilin məhəllələrini gözdik. Tarixi abidələrə tamaşa etdik. Kitab mağazalarına baş çəkdik, şəhərin mərkəzi kitabxanasına yollandıq. Ərdəbilin səliqəli, səhmanlı yaşıl xiyabanları, səfalı suyu, səfalı təbiəti olduğu kimi insanları da mehriban, gülərüzdür.

Öyrəndik ki, Ərdəbil xanlığını qurmuş Şahsevən elinin aparıcı oymağı Sarıxanbəylilər avşar əsillidirlər. Bu oymağın tarixi ilə bağlı xeyli bilgiler əldə etdik.

Ərdəbildən sonra dədə dünyanın yaşdaşı, tariximizin yaddaşı olan Təbrizə yola düşdük.

Axşama yaxın qocaman Təbrizə çatdıq. 3 gün Təbrizdə qaldıq. Orda görkəmli alimlərlə, yazıçılarla görüşdük. İş günlərimizin əsas hissəsi isə kitab mağazalarında, kitabxanada, arxivlərdə keçirdi. Xeyli kitab, sənəd, bilgi əldə etmişdik. Professor Rəhim Rəisniya görüş zamanı, bildirdi ki, Məşhəd şəhərində Firdovsi adına universitetdə Nadir şah Avşarın nəslindən, Qırxlı tayfasından bir alim işləyir. Soyadı da Qırxlıdır. İmkan olsa, onunla görüşün. Biz Təbrizdə tədqiqatçı-alim Məhəmməd Hafizzadə ilə də görüşdük. Məhəmməd Hafizzadə özünün iki cildlik «Tarixi-Arazbaran», «Qarabağ», «Qaradağ» kitablarını bizə bağışladı.

Maraqlı görüşlərimizdən biri də Azərbaycan tarixinin gözəl bilicisi Səməd Sərdariniya ilə oldu. O, bizə «Qarabağ», «İrəvan müsəlmanlar yurduymuş», «Təbriz ilklər şəhəri» və başqa kitablarını hədiyyə etdi. Təbrizin kitab mağazalarından xeyli kitab aldıq. Dahi Şəhriyarın məqbərəsini ziyarət etdik. Bir neçə gündən sonra Qərbi Azərbaycanın paytaxtı olan Urmiya şəhərinə yola düşdük. Urmiya gölündən gəmi ilə keçərək şəhərə çatdıq. Axşam üstü olmasına baxmayaraq şəhərlə tanışlığa başladıq. Urmiya dəniz səthindən 1342 metr hündürlükdə yerləşir. Müxtəlif adamlarla söhbət zamanı bir daha qət elədik ki, bu şəhərin varlığı, inkişafı Avşar eli ilə bağlıdır. Urmiyada bizim üçün vacib olan məsələlərdən birini həll etdik. Çoxdan axtardığımız avşarların tarixinə dair iki cildli («Avşar tarixi») kitabını əldə etdik.

Urmiya universitetinin professoru Pərviz Aqilmənd ilə söhbət zamanı öyrəndik ki, Urmiyada tikinti-abadlıq işlərinin, kənd təsərrüfatının inkişafı avşarların adı ilə bağlıdır. Professor Aqilmənd əlavə etdi ki, Urmiyada avşarlar 30 min hektar alma bağı salmışlar. Avşarlar tərəfindən tikilmiş Sərdar Məscidində olduq.

Maraqlı görüşlərimizin biri Qərbi Azərbaycan muzeyləri idarəsinin rəhbəri Məhəmməd Qurbani ilə oldu. O, bizə xeyli tarixi məlumatlar verdi. Biz şəhərdə öyrənmişdik ki, Urmiya hakimi Məhəmmədqulu xan Qasımlı-Avşarın (1784-1797) nəticəsi olan Əli xan Avşar Xoşnefis adlı yazıçı var. Onda avşar xanlarının şəcərəsi, Məhəmmədqulu xanın tarixinə aid kitab və başqa sənədlər var. Di gəl ki, həmin adam bunları heç kimə vermək istəmir. Məhəmməd Qurbanidən xahiş etdik ki, Əli Xoşnefislə bizi calaşırsın. Məhəmməd ağa onun evinə nə qədər zəng çaldısa da, o heç kimlə görüşmək istəmədiyini bildirdi. Biz xahiş etdik ona sonuncu dəfə zəng çalıb desin ki, biz Bakıdan gəlmişik. Birimiz də

Avşardır. Ağayi Qurbani təkrar zəng vurandan sonra sevinclə bildirdi ki, Əli xan Avşar 10 dəqiqəyə gəlir. 10 dəqiqə keçməmiş uca boylu, düz qamətli, ağ saçlı, ciddi görkəmli yaşlı bir kişi içəri daxil oldu. İçəri girərkən qollarını geniş açaraq «Siz gələn yollara qurban olum!»- deyərək bizimlə qucaqlaşdı, görüşdü və evinə dəvət etdi.

Biz Əli xan Avşarın evində qonaq olduq. O, bizə şəcərəni də verdi, kitablarını da. Görüş və ayrılığımızın təsirini, yaranmış mənzərəni ancaq kameraya çəkməklə daha dəqiq verə bilərdik. Hayıf ki, kamera götürməmişdik. Biz Qərbi Azərbaycanın mərkəzi şəhəri Urmiyada əldə etdiyimiz tarixi materiallara, səmərəli görüşlərə, xas münasibətlərə görə Urmiyanın mədəniyyət idarəsi direktorunun müavini Camal Abbaszadəyə, Professor Pərviz Aqilməndə, tədqiqatçı-şair Əli xan Avşara, ədəbiyyatşünas Firudun Teymuriyə və onun qardaşıoğlu, şair Atabəy Teymuriyə, Urmiya Tarix Muzeyinin direktoru Məhəmməd Qurbaniyə təşəkkürümüzü bildirib, avşarların ən çox cəmləşdiyi bölgələrdən biri Tikaba yola düşdük. Dostumuz Camal Abbaszadə bizi tək buraxmadı.

Tikabda öyrəndik ki, şəhərin əski adı Tikantəpədir. El arasında Avşar çuxuru kimi tanınan bu bölgə coğrafi ədəbiyyatda Tikabi-Əfşar adlanır. Əhalisi əsasən, avşarlardan ibarətdir.

Tikabda yaşayan əhalinin əsas məşğuliyyəti toxuculuqdur. Orada biz «Avşar», «Əfşari» xalçalarının toxunması ilə də tanış olduq. Avşar xalçaları bütün Şərq köçərilərinin istehsal etdikləri xalçalar arasında ən keyfiyyətli və zərifi hesab olunur. Tehranda çıxan «Bərrəsi-ye sənət-e fərş də İrən» nəşrinin verdiyi bilgiyə görə, Urmiyada istehsal edilən xalça növləri içərisində «Avşar» və yaxud «Əfşari» adlı xalçalar daha gözəl, daha keyfiyyətlidir. «Avşar» xalçalarının alıcısı çox olduğundan sonralar belə xalçaların istehsalı Azərbaycanda və İranda yayılmağa başlanmışdı.

Tikabda ilk görüşdüyümüz şəxs Avşar əsilli şair Əli İslami oldu. Yetmiş iki yaşlı şair bizə bir neçə şeirini təqdim etdi. Şeirlərdən biri yunundan zərif xalçalar toxunan Avşar qoçuna həsr olunmuşdu.

Tikabda olarkən öyrəndik ki, bir nəfər Təbriz universitetində «Şahindej avşarları» adlı diplom işi yazıb. Özünün də şəhərdə kitab mağazası var. Soraqlaşdı, tapdıq. Bu təəssübkeş Avşar oğlunun adı Əbazar, soyadı Müsavat idi. O, həm mədrəsədə dərs deyirdi, həm kitab satışı ilə məşğul idi. Həm də elmi iş yazırdı.

Əbazar Müsavat bizə Tikantəpə çuxurunda ömür sürən avşarlar tarixinə dair sənədlər verdi.

İki gündən sonra taksi ilə Zəncana yola düşdük. Bizi Zəncana aparan sürücü və maşında bizdən başqa əyləşən daha 2 sənişin də avşar idi. Söhbət zamanı məlum oldu ki, bizimlə taksinin arxa oturacağına əyləşən gənc oğlanın soyadı Zülfiqaridir. Müəllim olan Zülfüqari Zəncan şəhərinin tarixi haqqında geniş məlumat verdi. Biz onun Avşar Zülfiqariləri ilə bağlılığını soruşduq. Zülfiqar xan Avşarın soyundan olduğunu bildirdi.

Zəncan şəhərində bizi Əmin və Əmir adlı iki nəfər gənc qarşıladı və oteldə yerləşdirdi. Ayrı-ayrı ziyalılarla söhbət zamanı məlum oldu ki, Zəncan (Xəmsə) əyalətinə uzun illər Avşar əsilli xanlar başçılıq ediblər. Zəncana rəhbərlik etmiş Mahmud xan Avşarın dövlət tərəfindən qorunan evində olduq.

Zəncanda çox dəyərli, xalqını sevən, vətənpərvər bir ziyalı ilə görüşdük. O bizə Zəncan avşarlarının tarixinə dair qiymətli bir kitab bağışladı.

İki gündən sonra Xorasana yollanmaq üçün Tehran şəhərinə istiqamət götürdük. Tehrana çatan kimi Xorasana gedən qatara bilet alıb, gecə ikən Məşhədə yola düşdük. İnsafən qatar çox rahat, təmiz, xidmət isə yüksək səviyyədə idi. Tehran ilə Məşhəd arasında 1000 kilometrə yaxındır. Səhər tezdən Məşhəd şəhərinə çatdıq.

Məşhədə getməkdə məqsədimiz İmam Rzanın(ə) müqəddəs hərəmini ziyarət etmək, Nadir şah Avşarın muzey və məqbərəsində olmaq, Firdovsi adına Universitetin müəllimi Kəyumərs Qırxlı ilə görüşmək idi. Biz Məşhəddə İmam Rzanı(ə) ziyarət etdik. Nadir şah Avşarın bibisi oğlu İmamverdi xanın nəticəsi Kəyumərs Qırxlı ilə görüşdük. Doktor Qırxlı Firdovsi adına Universitetdə Səfəviyyə və Avşariyyə dövründən dərs deyir.

Nadir şah Avşarın məqbərəsi ilə tanış olarkən bizə muzeyin direktoru Hacı Əhməd İşraqi bələdçilik etdi. Bizimlə yanaşı muzeydə çoxlu insanlar vardı. Söhbət zamanı bir nəfər Hacı Əhmədə sual verdi: Nadir şah doğrudanmı türk olub? O isə Nadir şah Qırxlı-Avşarın kimliyini aydınlaşdırandan sonra əlavə etdi ki, əgər Nadir şah olmasaydı indiki İran dövləti olmazdı. Ona eşq olsun!

Biz də öz adımızdan Hacı Əhməd İşraqiyə bizə göstərdiyi qonaqpərvərliyə, verdiyi tarixi bilgilərə görə minnətdarlığımızı bildiririk.

Səfərdən qayıdanda avşarla bağlı xeyli bilgimiz vardı.

Növbəti səfərimiz Türkiyəyədir. 2007-ci ilin avqust ayının 17-də dünya Avşarlarının Kayseri şəhərində keçiriləcək toplantısında iştirak etmək üçün qardaş ölkəyə yollanırıq. Təyyarəmiz Ankaranın Esenboğa

hava limanında bənd alır. Yol çantalarımızı alıb, qapıya yönəlirik. Qapıda bizi qarşılayıb, Ankara Beynəlxalq avtobus terminalına aparırlar. Burda bizi «İnci Turizm»in əməkdaşları qarşılayırlar. Bu turizm şirkətinin sahibi avşardır. Onun tapşırığı ilə bizi şirkətin ofisinə aparıb, dincəlmək üçün yer göstərirlər. Bizi aparacaq avtobus hələ bir neçə saatdan sonra tərpənəcək. Dincimizi alıb, perrona çıxırıq. Kayseriyə gedəcək sənişinlər buradadırlar. Bir nəfər ləhcəmizdən Azərbaycanlı olduğumuzu duyub, yaxınlaşıb, tanış olur. Özünü nişan verir:

-Doktor Xəlil Atılqan. Musiqişünasam. Dəfələrlə Azərbaycanda, Bakıda olmuşam. Orda çoxlu dostlarım var.

Biz də özümüzü təqdim edirik. Kayseriyə gedişimizin səbəbini söyləyirik. Sevinir. O da «Türk tarixində və mədəniyyətində Avşarlar» uluslararası simpoziumun dəvətlişidir.

...Gözlənilən saat gəlir. Avtobusa əyləşirik. Yolumuzu gözlə Kayseri, gəlirik. Dost kimi gəlirik, qardaş kimi gəlirik.

Bu da Kayseri. Yenə də bizi qarşılayıb, minik maşınları ilə qalacağımız yerə «Öyrətmənlər evi» mehmanxanasına gətirirlər. Bu mehmanxananın işlədicişi də avşardır. Burda sübh yeməyimizi yeyib, simpoziumun keçiriləcəyi yerə, bölgə (il) mədəniyyət müdirliyinin konfrans salonuna yollanırıq. Tanışlıq başlanır. Sanballı əsərlərindən, yazılarından tanıdığımız alimlərlə, adamlarla üz bəsurət oluruq. Gözümüz ən çox Adnan Menderes Kayanı axtarır. Tanışlığımızın binasını qoyan kimi ayrılmaz dostlara çevrilirik. Telefonlaşdığımız Memduh Yağmuru tapıb, bağırmıza basırıq.

Simpozium başlayır. Düzənləmə kurulu, təşkilatçılar adından Adnan Menderes Kaya, Almaniyadan gəlmiş Attila Karabörklü qonaqları salamlayırlar. İlk oturmağın başqanı qocaman alim, professor-doktor Mustafa Kafalıdır. Qaraman avşarlarının ağısaqqallarından olan, ünlü araşdırıcı hərarətli sözlərlə simpoziumu açır. Sonra sözü Türkiyə Tarix Qurumunun başqanı, professor-doktor Yusif Xalaçoğluna verir. Avşar elinin məşhur simalarından sayılan Yusif bəy Azərbaycan elmi ictimaiyyəti arasında yetərincə tanınır. Çıxışının mövzusu: «Son araşdırmalara görə Osmanlı bəlgələrində avşarlar»dır. Bir neçə il İstanbul Başbakanlık Arxivində araşdırıb incələdiyi faktları ortalığa qoyur. Çıxış hərarətlə qarşılanır.

Sonra dosent-doktor Tufan Gündüz «İran səfəviləri və avşarlar» mövzusunda çıxış edir. Yanlış fikirlərinə, çıxışının adına etirazımızı bildiririk. Dosent-doktor Bigəhan Atsız Göğdağ da bizim etirazımızı

Avşarlar

dəstəkləyir. Sonra özü «Oğuznamə və avşarlar» adlı çıxışla simpozium iştirakçılarının hüsn-rəğbətini qazanır.

Nahardan sonra ikinci oturma başlayır. Bu oturmaun başqanı professor-doktor Yusif Xalaçoğludur. Yusif bəy sözü professor-doktor Mustafa Kafalıya verir. Qocaman alim «Türk tarixində avşar boyu» adlı çıxışına başlayır. Dərin tutaqlaqlarla avşar boyunun tarixinə işıq salır. Sonra Azərbaycandan gəlmiş nümayəndə, pedaqoji elmlər namizədi Eldəniz Abbaslıya söz verilir. Eldəniz Abbaslı «Şamlı adı üzərinə» adlı çıxışla Şamlı elinin avşar boyundan qopma olduğunu sübuta çalışır.

Sonra biz tribunaya dəvət olunuruq. Müəlliflərin çıxışı «Azərbaycanda avşarların varlığı və onların yayılmasına, yerləşməsinə genel baxış» adlanır. Biz çıxışımızda avşarların yurd yerlərindən biri Qarabağdan söz açırıq. Bu müqəddəs yurdun hələ də napak ayaqlar altında olduğunu söyləyirik. Türkiyənin, türkbirliyinin dəstəyinə umudlandığımızı, qardaş köməyi umduğumuzu bildiririk. Yusif Xalaçoğlu və Mustafa Kafalı bizim çıxışımızla bağlı əlavə nitq söyləyirlər. Qarabağın ortaq yurd olduğunu açıqlayırlar...

Tribunaya dostumuz doktor Xəlil Atılqan dəvət olunur. Onun «Türküleşən Dadaloğlu şeirlərində söz yanlışları və qovğun Avşar bozlağı» adlı çıxışı simpoziuma özəl bir rəng qatır. Nəğmə ilə söz bir ağızdan salona yayılır...

Qısa bir aradan sonra üçüncü oturma başlanır. Bu oturmaun başqanı Azərbaycanlı nümayəndə, dosent-doktor Məzahir Avşardır. Türk dünyasında rəssam kimi tanınmış, sənətsünas Məzahir Avşar qısa, lakin dəyərli bir çıxışdan sonra sözü doktor Əli Sayara verdi. Onun çıxışı «Bəkdiklər və Zülqədəroğulları» adlanırdı. Ardınca digər bir Azərbaycanlı nümayəndə, Türkiyədə doktorantura təhsili alan Qiyas Şükürov «Xuzistan Avşar bəyliyi» mövzusunda çıxış etdi. Onun çıxışı da dinləyicilər tərəfindən maraqla qarşılandı. Məzahir bəy sonra sözü araşdırmaçı-yazar Cəzmi Yurdsevərə verdi. Cəzmi bəy Avşar ellərinin iskan dönəmi ilə bağlı araşdırdığı «Qovğun» yazısını simpozium iştirakçılara təqdim etdi. Onun ardınca Saim Dəligöz «Türk xalq oyunları içində avşarların yeri» adlı çıxışını dinləyicilərlə paylaşdı.

Genel dəyərləndirmədə çıxışçılara təşəkkürlərini bildirib, vəsiqələr təqdim etdilər.

Avqust ayının 19-da Kayserinin Dadaloğlu qəsəbəsində «Dadaloğlu şənlikləri»də iştirak etdik. Bu şənlik ulu avşar-türk ozanının şəninə həsr olunur və ilbəl keçirilir. Bizi də bu şənlikdə əziz qonaq kimi ağırladılar. «Avşar obası» çadırına yerləşib şənliyin dadını çıxardıq.

Türkiyədən dönəndə qoyub gəldiyimiz dostlar üçün darıxırdıq.

Nədənsə avşar adı gələndə adamın qanı coşur. Özünü avşar hiss edir. Bizcə bunun nədəni ruhumuza hopan avşar qəhrəmanlığıdır. Türk-oğuz ruhunu yaşadan hər kəs avşardır.

Bu kitabda hər kəs özünü tapacaq. Babasını, əcdadını tapacaq. Səflığa, duruluğa, halal-hümbətliyə, qoçaqlığa, qəhrəmanlığa qovuşacaq. Xeyir-bərəkətə, mehr-məhəbbətə uğrayacaq.

Biz əlimizə qələm götürərkən məsuliyyət duyduq. Ağır bir el haqqında samballı söz demək istədik. Ürəyimizi, biliyimizi, bilgimizi, bir də vicdanımızı ortalığa qoyduq. Tarixi ədəbiyyatlara, qaynaqlara, mənbələrə, arxiv materiallarına, elin ağır-ağsaqqallarına baş vurduq. Canla-başla girişdiyimiz işdən dönmədik. Çalışdıq ki, Avşar adına layiq bir iş görək. Varını verən utanmaz deyiblər, igidin olanından...

Avşarlar kitabı giriş və 9 fəsildən ibarətdir. Əsasən Azərbaycan və İranda yaşam sürən avşarlardan bəhs edir. Türkiyədə yaşayan avşarlar haqqında əhatəli araşdırma aparıb növbəti kitabda yazacağıq. İnşallah...

I Fəsil

OĞUZLAR

Oğuz sözünün anlamı ilə ilgili çeşidli fikirlər irəli sürülüb. Dirsəkləndiyimiz bilgilərdə yazılıb ki, oğuz-oxlar, boylar, soylar birliyidir. Əski-əntiq çağlarda qonşuları tərəfindən sıxışdırılan ayrı-ayrı boylar birləşib, bir ittifaq yaradıblar. Bu birlik oğuz, doqquz oğuz, on oğuz və sair adlanıb.

Adnan Menderes Kaya «Avşar türkmənləri» kitabında Oğuz adının anlamı haqqında yazır: «Əski günlərdə oğuz haqqında bilgilərə rastlanmır. Elxanlılar zamanında uyğurca yazılmış olan «Oğuz Xaqan» dastanında ilk süd anlamına gələn ağüz, oguz biçimində yazıldığı üçün Oğuzun bu anlamına gəldiyinə düşünənlər olmuşsa da, bunun bir imla xatası olduğu vurğulanmışdır. Eyni dastanda Oğuz xan dünyaya gəldikdən sonra dil açaraq “sarayda doğduğum üçün adım Oğuz qoyulsun” demişdir. Çadırdə doğulmaqla Oğuz arasında nə kimi bir ilişki olduğu şübhəlidir. Zamanımızdakı alimlərin bir çoxu Oğuzun adının mənşəyini sübuta çalışmışdır. Y. Markuaf Oğuz sözünün ok (ox+uz) adamdan gəldiyini irəli sürmüşdür. Ancaq türk dillərində adam anlamında (üz) sözü yoxdur. D. Sinor isə Oğuzu öküz ilə bağlı zənn edir. Halbuki Toxarca okuz (ökəz), türk dilinə öküz olaraq keçmiş və dilimizə qədər gəlmişdir. L. Bazin Oğuzun tosun kök mənəsinə gəldiyini söyləyir. Türk dillərinin heç birində tosun anlamında oğuz sözü yoxdur. Y. Hamilton isə sözü Oğuzdan gətirir. Fəqət oğuz və oğuz sözləri Orxan kitabəliyində eyni cümlədə işlənməkdədir. Göründüyü kimi oğuz adının mənşəyi ilə bağlı müxtəlif fikirlər iləli sürülmüşsə də G. Nemet tərəfindən izah edilən anlam doğru olanıdır. Ona görə Oğuz Ok + z-dan törəmiş bir sözdür. (Ok) oymaq, (z) isə çoxluq şəkilçisidir. Oğuz sözünün çin dilində “qəbilələr»” biçimində tərcüməsi də bu fikri dəstəkləyir. Beləcə Oğuz sözünün Ok (ok və oymaq) + z şəkilçisindən törədiyi qəbul etmiş oluruq ki, Oğuz (oymaqlar) anlamına gəlməkdədir»¹.

Sonralar «oğuz» termini özünün ilkin anlamını itirib və türklərin əfsanəvi babası Oğuzun adına çevrilib.

1 A. M. Kaya, Avşar türkmənləri.

Azərbaycanda, əsasən də Qarabağda üzü boz, cavabqaytaran adama «oğuz adam» deyilir. Bu ifadə ilkin versiya ilə səsləşir. Oğuznamələrdən bəllidir ki, Oğuz xan atasına qarşı üzünü bozartmışdı.

«Kitabi-Dədə Qorqud»un IX boyunda bir kafirin dilindən deyilir: «oğuzun arsızı türkmənin dəlisinə bənzər!» Həmin dövəmdə türkmənlər oğuzlardan ayrılmışdılar.

Əski çağlarda oğuz eli iki sümüyə ayrılırdı. Ağ sümüyə bəylər, qara sümüyə bodun, kütlə aid olurdu. Başçılar, başbuğlar ağ sümükdən seçilirdi. Qara sümüyə bağlı olanlar bəylər tərəfindən «qaraçı» adlanırdı. Qara camaata xər baxılmır və «qaraçı» sözü mənfi ekspressiya ifadə etmirdi.

Türkmən adının qaraçı sözü ilə birgə işlənməsi XI yüzildən bəri çağların yetişdirməsidir. Orta Asiyada müsəlmanlığı birinci qəbul edən türk boyu Balasaqun ilə Mirki arasında yaşayan türkmənlər olduğundan «türkmən» adı Mavəraünnəhr müsəlmanları içində «müsəlman türk» şəklində özəl bir anlam da qazanmışdı... Lakin o zamanlar oğuzlar özlərinə türkmən demirdilər. Onlar müsəlmanlar tərəfindən hər yerdə özlərinə verilən bu adı uzun zaman mənimsəmədilər və oğuz sözünü atalarının adı kimi olsa da uzun müddət unutmadılar¹.

Əski çağlarda Oğuzlar türkmənləri bəyənirdilər. Qanlı qoca oğlu Qanturalıya el içindən qız təklif etdikdə hirsələnmişdi:

- «Bəs varasan, bir cici-bacı türkmən qızını alasan!..»

Hətta yağılar da oğuz-türkmən fərqi bilirdilər. Bəkil oğlu Əmranın durumunu görəndə kafir demişdi: «-Oğuzun arsızı türkmənin dəlisinə bənzər...»

Oğuzlardan başqa türk xalqları da «türkmən» adını mənfi çalarda işlədirdilər. Qırğızlar qul anlamında «türkmən» sözünü qullanırdılar. Onlar çətin iş, ağır əmək haqqında deyirdilər: --Bu iş türkmən əməyidir...

Orta çağlarda Azərbaycan aydınları da «türkmən» sözünü kölə anlamında işlədirdilər. O ayaqdan Kişvəri deyirdi:

*Kimdir ol türki-Xütən demiş filanın sevdigi,
Bir qulağı həlqəlicə türkimandır sevdigim...*

«Türkmən» adını kölə anlamından başqa «kobud», «savadsız» mənasında da işlədirdilər. Nəsimi deyirdi:

¹ Bax: F.Sümər. Oğuzlar. Bakı. 1992. səh.70

*Ərəbin nitqi tutulmuşdur dilindən,
Səni kimdir deyən kim, türkmansan?..*

Türk bəyləri türkmənlərə ağız büzürdülər: Ya türkmən, ya çöldə çoban...

Tahir (Tahir və Zöhrə dastanı) saz götürüb, oxuyurdu:

*Tahirəm, neçə neçəsin,
Sevmədim türkmən beçəsin.
Ağ üzündə ənbərçəsin,
Açıb oyanmaz-oyanmaz...*

Türkmən-tərki iman, imanı tərki edənlər kimi yozanlar da var.

Türkmənlər qılınc qurşanıb, gülünc olmaqdan qurtuldular. XI yüzildə bir bayraq altında Xorasana yürüş etdilər. Bu hayı eşidən Qəznəvi vəzir İsmət ibn Əbdüssəməd əlini dizinə vurmuşdu: «Bu günə-dək işimiz çobanlarla idi, indi ölkə zəbt əmirlər gəldilər...»

Türkmən adı daha həqarətlə çəkilmədi. Onlar Səlcuqlu dövləti kimi tanınan bir imperatorluq qurdular. Adları tarixi ədəbiyyatlarda şərəflə çəkildi. Türkmənlərə potensial nifrət bəsləyən Səlcuqlu vəzir, millətçə fars olan Nizamülmülk öz ünlü əsəri «Siyasətnamə»də yazırdı: «Doğrudur, türkmənlərdən qanıqaralıq əmələ gəlmişdir, lakin onların sayı çoxdur, bu dövlətin boynunda onların haqqı vardır, çünki dövlətin də yaranmasında çoxlu xidmət göstərmiş, əziyyətlərə dözmüşlər, qohumluqları çatır».

İllər keçir, oğuz adı unudulur, türkmən adı işlənir. Qaracaoğlan qoşqularında deyir:

*Saralıb da, tökülməyir xəzəlim,
Könül deyir, diyar-diyar gəzəlim.
Soyum türkmən, türkmən olsun gözəlim,
Ölür olsam o ellərdə ölərəm...*

...Qanlı qoca oğlu Qanturalı türkmən qızını bəyənmemişdi. Oğuz zamanında türkmən qara sinif idi. Oğuz ataları deyirdi: «Gül ağacından odun olmaz, qaraçı qızından xatın...»

Əski türk quruluşunda orun sistemi vardı. Bu sistemə görə hər kəs əyləşdiyi yeri bilirdi. Oğuz orunlarında, məsələn Bayandır xanın divanında sağda, solda, dibdə və eşikdə əyləşərdilər. Dədə Qorqud

kitabında Beyrək Qazan bəyi öyərəkən deyir: «sağda oturan sağ bəylər, sol qolda oturan sol bəylər, eşikdəki inaqqlar, dibdə oturan xas bəylər, qutlu olsun dövlətiniz!»

Qazan bəy oğlu Uruza baxıb köks ötürmüşdü:

*Bəri gəl, qulunum oğul!
Sağ ələ baxanda
Qardaşım Qaragünəni gördüm-
Baş kəsib--qan tökübdür,
Haqqın alıb, ad qazanıbdır.
Sol ələ baxanda
Dayım Aruzu gördüm,--
Baş kəsib-qan tökübdür,
Haqqın alıb, ad qazanıbdır.*

*Qarşı ələ baxanda səni gördüm,
On altı yaş yaşadın,
Bir gün ola, düşüb öləm, səñ qalarsan,
Yay çəkməmişən, ox atmamısan...*

Kül təkin abidəsində yazılır: «Məndən sonra duran kiçik qardaş və qohumlarım, oğlanım, birləşmiş qəbiləm, xalqım, sağdakı şad və apa bəylər, soldakı tarxanlar və buyuruq bəylər...»

Türklərin orun quruluşunda sağ əldə əyləşənlər üstün, ünlü və xana-xaqana daha yaxın idilər. Monqollarda isə adlı-sanlı noyonlar sol yanda əyləşərdilər. Türklərdə ordu birinci sağ yandan, monqollarda isə sol yandan yürüşə başlayırdı.

Türk-monqol ordusunda «kol», «kar» quruluşu var idi. Hər iki sözün açması qol, əldir. Orduda sağ cinah türklərdə «sağ qol», monqollarda isə «baran qar», sol cinah «sol qol», «çabın qar» adlanırdı.

Əski türklər kola «tur» da demişlər. Onda Bayandur baran tur-sağda duran, sağ qol, Çavundur çabun tur – solda duran, sol qol, Bolqar bar kar-sağ əl, Salur sol kar – sol əl, Ürəgir Yürə kar-sol qol deməkdir. Yürə-əski türk dilində sol anlamındadır.

Yazdığımız kimi sağ əl türklərdə hörmətli tutulub və böyük cinah sayılıb. Sol əl isə kiçik cinah hesab olunub. Oğuzların böyük qoluna «bozoq», kiçik qoluna isə «üçoq» deyilib. Onda bozoq-bözük-böyük sözündən, üçoq-üçük-küçük, yəni kiçik sözündən yaranıb.

Çox zamanlar Üçoq və Bozoq adlarıyla iki ana qola ayrılan oğuzlar daha sonrakı dövrlərdə, Doqquzoğuz, Altıoğuz adlarında da boylara ayrıldılar. Oğuzlar iyirmidörd boydan əmələ gəlmişdilər. Bunlardan on ikisi Bozoq, on ikisi Üçoq qoluna bağlıydılar. Tarixçilər, hazırladıqları cədvəllərdə oğuz boylarının adlarını, simvollarını və onqonlarını göstərmişdilər.

Bu cədvəllərə görə, Bozoqlar; Qayı, Bayat, Alqaevli, Qaraevli, Yazır, Dodurqa, Dügər, Yaparlı, Afşar, Bəydili, Qızıq, Qarkın; Üçoqlar isə; Bayandır, Peçene, Çavundur, Çəpni, Salur, Eymur, Alayuntlu, Ürəgir, İğdir, Bəydüz, Yıva, Qınıq boylarına ayrılmışdı. Bugün Azərbaycanda, Türkiyədə, İranda başqa şərq ölkələrində iyirmi dörd oğuz boyuna aid yer adlarına rast gəlinir.

Oğuz adına ilk dəfə Yenisey kitabələrində rastlanmaqdadır. Barlıq irmaq yörəsində tapılan bu kitabələrdə Altı Oğuz budunu sözü yer almaqdadır. Öz Yiğən Alp Turan adlı bir bəyə aid olan bu kitabələrin yazıldığı dövrdə, oğuzlar, Göytürklərin hakimiyyəti altında altı boy halında Barlıq kənarında yaşamaqda idilər.

VI yüzillikdən etibarən Göytürklərin idarəsində toplanan Türk qəbilələrindən bir qismi kimi oğuzlar da öz aralarında birlik quraraq Tula-Selenge irmaqları bölgəsində Doqquz-Oğuz xaqanlığını meydana gətirdilər. Göytürk xaqanlığının, Qutluq şad (Ültəris xaqan) tərəfindən 682-ci ildə də ikinci dəfə qurulmasındap sonra, Göytürklər, hakimiyyətlərini qəbul etməyən oğuzların üzərinə yürüş etdilər. Tula çayı kənarında edilən qanlı bir savaşa, Oğuzlar yenildilər. Amma, Göytürklərin hakimiyyətini qəbul etmədilər. Ültəris xaqan oğuzların üzərinə bir çox səfər təşkil elədi və Baz xaqanı yenib, oğuzların mərkəzi Ötükən və çevrəsini ələ keçirdilər. Bu yenilgi nəticəsində Ültəris xaqanın hakimiyyətin qəbul etmək zorunda qalan Oğuzlar, Göytürklərin Qırğız səfərinə qatıldılar. Göytürk xaqanlarından Bilgə xaqan zamanında üsyan etdilər. Bir il içində bir neçə dəfə hərbə girən oğuzlar; yenilərək, geri çəkildilər. Daha sonra Doqquz-Tatarlar ilə ittifaq quraraq Göytürklərlə mübarizə etdilsə də, yenə məğlub olaraq, Çin tərəflərə köç etdilər. Bir müddət sonra təkrar köhnə yurdlarına geri döndülər. Bu mübarizələrdə zəifləyən Göytürklər, 745-ci ildə Uyğurlar tərəfindən yenildilər. Bu əsnada Uyğurlara kömək edən oğuzlar, Uyğur dövlətindən asılı boylardan biri oldular. Uyğurlarla bərabər Basmıl və Qarlıqlara qarşı savaşıdılar. Amma zaman-zaman Uyğurlara qarşı da üsyan etməkdən geri durmadılar. Köhnə müttəfiqləri Doqquz-Tatarlar ilə birləşərək Uyğur

xaqanı Moyunçura qarşı cəbhə aldılar. Zaman-zaman Çinə getdilər. Daha sonra Çindən çıxaraq köhnə yurdlarına geri döndülər. Uyğur dövlətinin çökməsi üzərinə basqıya düşərək Sır-Dərya (Seyhun) kənarına və onun quzeyindəki çöllərdə yerləşdilər. Onuncu yüzildə, köçəri həyatı buraxaraq, oturaq yaşam sürməyə başladılar. Köçəri oğuzlar, daha çox qoyun, at, dəvə, mal-qara yetişdirir və ticarətlə məşğul olurdular. Yerli Oğuzlar isə, Sabran (Qaracüq), Sərpən, Qarraq, Sıdkənd kimi yerlərdə yaşayırdılar. Onuncu yüzildə hələ müsəlman olmayan oğuzlar, inancları bir sıra ibadət və ayinləri yerinə yetirirdilər.

Onuncu yüzilliyin əvvələrində oğuzlar, Mavərnəhr çevrəsində yerləşib, Yabgu deyilən bir hökmdarın idarə etdiyi bir dövlət qurdular. Dövlət və millət işlərinin bir məclis rəisi, sübaşı deyilən ordu komandiri, Yabgunun vəkili və naibi olan təkin, inal və tarkan ünvanlarını daşıyan məmurlar vardı. Oğuzların bu sıradakı baş şəhərləri, Sır Dərya kənarındakı Təzəkənd idi. Yabgu Dövləti zamanında Oğuzlar, Üçoq və Bozoq deyə iki qola ayrılırdılar.

Onuncu yüzilliyin sonlarında İslam dinini qəbul edərək oğuzlar, peçeneklər və xəzərlər ilə savaqlar edərək onları yendilər. Amma XI yüzilin ortalarında, Oğuzların İslam dinini qəbul etməmiş bir qismi, Qıpçaqların basqısıyla yurdlarını tərk edərək Qaradənizin quzeyindən Dunay boylarına, oradan da Balkanlara doğru irəlilədilər. İslam dinini qəbul etmədikləri üçün ətraflarını saran xristian dövlətinin basqısıyla qısa zamanda adət-ənənələrini və gələnlərini untdular. Əriyib, yox oldular. Geri qalanları da yox oldular, Bizans xidmətinə girdilər. 1071-ci ildə edilən Malazgird meydan müharibəsində Bizansların yanında idilər. Amma çox keçmədən səlcuqlar tərəfinə keçdilər.

İslam dini qəbul edən Səlcüq bəyliyinə idarəsindəki Oğuz boyları isə, Oğuz Yabgu dövləti hökmdarının, onlara pislik edəcəyindən çəkinərək, yurdlarından ayrılaraq İslam diyarı olan Xorasana tərəflərə getdilər. Mavərnəhrdə qalan digər Oğuz boyları da, Qıpçaqların hücum və basqınlarından sonra dağıldılar. Beləliklə Oğuz dövləti dağıldı. Yerlərində qalan Oğuzlar isə Qaracüq dağları bölgəsində, Manqışlaqda Seyhun çayı yaxasında yerləşdilər. Daha sonra Qaraxanlıların və Qarlıqların basqısı nəticəsində, Xorasana gəlib səlcuqlara tabe oldular.

Səlcüğün böyük oğlu Arslan, Xorasanda hakimiyyət qurub, digər Oğuz boylarını idarəsi altına topladı. Daha sonraları, Toğrul və Çağrı bəylər idarəsindəki səlcuqlar, samanlılar ilə ittifaqa girərək,

Qaraxanlılara və Qəznəvilərə qarşı mübarizə etdilər. Səlcuqların bacarıqlı idarələri səbəbiylə bir çox oğuz bəyi onların hakimiyyəti altında toplandı. Bir çoxları oturaq həyata keçdilər.

Səlcuq dövlətinin qurulmasında böyük rol oynayan oğuzlar və digər oğuz boyları, XI yüzilin ikinci yarısından etibarən axın-axın İran, İraq, Anadolu və Suriyaya doğru yayıldılar. Səlcuq Dövləti sərhədini Ceyhun çayından Aralıq dənizinə qədər genişlətdilər. İslamiyyəti qəbul etmədən əvvəl dünyəvi məqsədlər və quru cahangirlik üçün çalxanan, hər b edən və soylarının təmizliyiylə tanınan oğuzlar, İslam dinini qəbul etdikdən sonra, İslamiyyəti yaymağa başladılar. Getdikləri yerlərdə doğruluğun, ədalətin, elmin və mədəniyyətin müdafiəsinə qalxdılar. İnsanlara xidmət etmək, elmin və mədəniyyətin yayılması üçün bir məscid, mədrəsə, karvansaray, hamam və küçə düzəldilər. Böyük Səlcuq, Türkiyə səlcuqları, Ağqoyunlular, Salqurlar, Artuqlular, Qaramanoğulları, Ramazanoğulları, Zülqədəroğulları və Osmanlı dövlətlərini quraraq İslam dininin yayılmasına xidmət etdilər. İslamiyyətin və Müsəlmanların yox edilməsi üçün qalxan səlibçilər-xaçlılar üzərində parlaq qələbə qazandılar. İslamiyyətə, elmə və ədalətə qarşı olan orta çağ Avropasına bir çox yenilikləri gətirdilər. Doqquz yüz il boyunca, qurduqları dövlətlərin sərhədləri içində yaşayan bütün ünsürlərə qarşı İslam dininin əmrləri içində hərəkət edərək xidmət etdilər.

Bu gün Türkiyə, Azərbaycan, İran, Türkmənistan, Əfqanıstan, İraq və Suriyada yaşayan türklərin əksəriyyəti oğuzların nəslindəndir.

1.2. Oğuz qurumunun, iyirmi dörd boyun sülaləri və şəxsiyyətləri

Bozoqlar: Dış oğuzda deyilir, sağ tərəfdə dayanırlar.

1. Gün Alp/Gün xan: Simvolu şahin. Oğulları:

a) Kayık/Qayı xan: Sağlam, bərk mənasındadır. Üç qitə və yeddi dənizə altı yüz ildən artıq hakimiyyətdə olan Osmanlı sülaləsi bu boydandır. Qayı boyundan Ərtoğrul qazi və hər biri birər müstəsna şəxsiyyətə sahib, çoxu dahi, cahangir, komandir, şair və sənətkar olan Osmanlı sultanı, Qayı xanı nəslinin hökumətini göstərmək kafidir.

b) Bayat/Bayad: Dövlətli, hörmətli mənasındadır. Maraş və çevrəsinə hakim olan Zülqədəroğulları, İranda məskunlaşan Qacarların bir qolu (Şamabayatılar), Xorasanda Qara Bayatlar, Maku və Doğubəyazid xanları, Kərkük türkmənlərinin çoxu bu boydandır.

Dədə Qorqud kitabının 1480-ci ildə Hicazda yazan Təbrizli Həsən və məşhur Azərbaycan şairləri Məhəmməd Füzuli, Molla Pənah Vaqif bu boydandır.

c) Alkabölük/Alkaevli hara getsə bacarar anlamındadır. Türkiyə və Azərbaycanadakı Alaca, Alacalılar adı daşıyan yerlər bu boyun xatirəsidir.

d) Qarabölük/Qaraevli: Qara otaqlı, qara çadırılı anlamındadır. Qaralar və qaralı kimi coğrafi yer adları bunlardan qalmadır.

2. Ay alp/ Ay xan: Simvolu Qartal. Oğulları:

a) Yazqur/ Yazır: Çox ölkəsi olan. Ağ Yabqu dövründəki Yenikənd yabquları, Qərbi Türküstandakı Cənd əmirləri, Qaradaş deyilən Xorasan yazıcıları, Toroslardakı Gündüzoğulları xanədanı bu boydandır.

b) Dügər/Toxar: yığılanlar, döşürənlər anlamındadır. Yenikəndli vəzir Aydur, Xarput-Diyarbəkir-Mardin hakimləri, Artuqlular, Sincar-Sivərək, Suruç arasındakı əski Cabər bəyləri, Məmlüklər dövründə Hələb, Hama elləri, Xəzər dənizi doğusundakı Saka boyu Toxarlar; Malatyanın Toxaris Bucağı, Dağıstandakı Digor və Qars və Arpaçay sağındakı Digor qəzası bu boydan xatirədir.

c) Totırka/Dodurqa: Ölkə almaq və xanlıq düzəltmək mənasındadır. Sivas doğusundakı Tüdergələr bu boydandır.

d) Yaparlı, müşk qoxulu mənasındadır. Müşk ticarəti edən Yaparlı oymağı bu boydandır. Yaparlı oymağının Ağqoyunlu və Gəraylı məscidlərinin mehrab divar xaricinə bu gözəl ətriyyatdan qatdıqlarından hələ də qoxmaqdadır. Diyarbəkir və Krımda xatirələri vardır.

3. Ulduz-Alp/Ulduz xan: Simvolu Davşancıl. Oğulları:

a) Avşar/Afşar: Çevik və vəhşi heyvan ovuna həvəsli, ovçu mənasındadır. Xuzistan bəyləri, Konyadakı Qaramanoğulları, Nadir şah və xanədanı, Urmiya və Xorasan avşarları bu boydandır.

b) Qızıq/Qırıq: Yasaqda çox ciddi və qüvvətli mənasındadır. Qaziantep, Hələb və Ankara çevrəsindəki Qızıqlar, Doğu Gürcüstanda və Şirvanın qərbindəki ovalığa Qazax adını verənlər bu boydandır. Qırıqlı tayfaları bu boyun nişanəsidir.

c) Bekteli/Bəydili: Ulular kimi əziz mənasındadır. Xarəzmşahlar, Bozoq-Raha/Hələb çevrəsindəki Bəydililər bu boydandır.

d) Karqın/Kargın, Qarxun- Daşqın və doyrucu mənasındadır. Ağqoyunlu-Zülqədəroğlu və Hələb-Xatay bölgəsindəki kargünlar, Azərbaycandakı Qarxun kəndləri bu boyun adıdır.

Üçoxlar: İç Oğuzlar da deyilir, sol qolu təşkil edirlər

1. Göy alp/ Göy xan: Simvolu sunqur. Oğulları:

a) Bayandur: Hər zaman nemətlə dolu yer mənasındadır. Ağqoyunlular sülaləsi, İzmirdən Gəncəyə qədər Bayandur adlı yerlər bu boydan gəlir.

b) Beçene/Peçeneq yaxşı döyüşçü anlamındadır. Qaradəniz quzeyi ilə Balkan yarmadasına köçən və 1071 Malazgird ilə 1176 Mərzkelefon meydan müharibələrində Bizanslardan ayrılaraq Səlcuqlar tərəfinə keçən Peçeneklər, Ankara Çuxurova Hələb bölgələrindəki Türkmən oymaqlarından Peçeneklər bu boydandır.

c) Çavuldur/çavundur: Ünlü, şərəfli, çevik mənasındadır. Türkmənistanda Manqışlaq çavuldurları, Çorum çevrəsindəki Çavuldur və Anadoludakı Çavdar Türkmən oymaqları, Ərzurum və çevrəsindəki Çavundur adlı kəndlər bu boyun adından götürülmüşdür. Qarabağ bəylərbəyliyiində Çavundur/Çulundur adlı nahiyə, xanlığında mahal vardı.

d) Çəpni: Düşməni harada görsə savaşıb, çarpan, vuran və cəld savaşıb mənasındadır. Rizə-Sinop arasındakı çox usta dəmirçi çəpnilər və çəplilər, Kırşehir, Manisa, Balıqəsir çevrəsindəki və Qars ilə Van bölgələrində Türkmən oymağı çəpnilər tapılmaqdadır.

2. Dağ alp/Dağ xan: Simvolu uçkur. Oğulları:

a) Salur: Harda yetişsə qılınc və çomağı ilə iş görür mənasındadır. Qars və Ərzurum hakimləri, Salur Qazan xan sülaləsi, Sivas və Qayseri hökmdarı alim və şair Qazi Bürhanəddin Əhməd və dövləti, Fars Atabəyləri, Salqurlar, Xorasandakı Təkə Yomut və Sarıq adlı Türkmənlərin çoxu bu boydandır.

b) Eymur/İmir: Çox yaxşı və varlı mənasındadır. Ağqoyunlu, Zülqədirlilər və Hələb Türkmənləri içindəki Eymurlu/İmirli oymaqları, Çıldır və Gürcüstandakı bəzi Tərəkəmə oymağı bu boydandır.

c) Alayuntluq/ Alayundlu: Alaca atlı, heyvanları yaxşı mənasındadır. Yonca kəliməsi bu boyun xatirəsidir.

d) Yürəgir/ Ürəgir: Daima yaxşı iş və düzən, qurucu mənasındadır. Orta Toros və Çuxurova Üçoxlu Türkmənlərinin çoxu, Anadoludakı Ramazanogulları bu boydandır.

3. Dəniz Alp /Dəniz xan: Simvolu çakır. Oğulları:

a) İğdir: igidlik, böyüklük mənasındadır. Anadoluda yüzlərlə yer adı buraxan İğdirilər, İranda böyük Qaşqay eli içindəki İğdir və İğdir, bu boyun xatirəsidir.

b) Bəgdüz/ Bügdüz: Hər kəsə təvözə göstərər və xidmət edər mənasındadır. Həzrəti Peyğəmbərə elçi gedən (622-623-cü illər arasında Mədinəyə çatan), Bəgdüz Əmən soyu təmsilçisi və Yenikənd yabqularından onuncu yüzillikdəki Şahməliyin Atabəyi Quzulu, Hələb türkmənlərindən Bəgdüzlər bu boydandır.

c) Yıva/ İva: Dərəcəsi hamısından üstün mənasındadır. Böyük Səlcuq sultanı Məlikşahın (1072-1092) dövründə Suriya və Fələstini fəth edən Atsız bəy, XII yüzillikdə Həmədanın qərbində Cəbəl bölgəsi hakimləri Bərçəmoğulları, xaçlıları Hələb çevrəsində yenən Yaruq bəy, Günəy Azərbaycanadakı Qacar elinin Yıva oymağı bu boydandır. Ankarada çox tanınan Yıva qovunu bu boyun yerləşdiyi və adları ilə anılan kəndlərdə yetişir.

d) Qınıq: Hər yerdə əziz, möhtərəm mənasındadır. Böyük və Anadolu Səlcuq dövlətləri, Orta Toroslardakı Üçoxlu türkmənlər, Hələb-Ankara və Aydındakı Qınıq oymaqları bu boydandır.

II Fəsil

AVŞAR BOYU: ÖYGÜ, ÖYÜD, ONQON, DAMĞA VƏ ATRİBUTLARI

2.1. Avşar öygüsü

Avşar eli meydana gedəndə baş, mətbəxə gedəndə aş gətirən bir qurum olub. Oğuz boyları içində adıyla, mənzilə varanda atıyla tanınıb.

Avşarlar «dad» deyiləndə səf bağlayar, «mədəd» deyiləndə əl saxlayırdılar. Yoldan gələnə çörək, eldən gələnə kömək, beldən gələnə dəstək verərdilər. Qol ucuyla, qılinc gücüylə özlərinə ad, süfrələrinə dad qazanardılar. Vurduğunu yıxar, verdiyini doyurardılar. Sultana vermədiyini mehmana verərdi avşarlar.

Tarixin hər dönəmində avşarlar yağdan öc, yolçudan bac alıblar. Onlarla hesablaşmayan sarvan karvan üstündə, karvan yol üstündə görünməzdi. Çəm-xəmli sarvan şalından, karvan malından olardı.

Avşar oğlu çay çevirib, dağ devirərdi. Hirsi tutanda sözündən dönməz, dediyini etməyincə sönməzdi. Qılıncı əlində, atının belində ömür sürərdi. Yatağa yan, yağya can verməzdi. Gecə başının altına nəzir qoyardı ki, sabah dava olsun. Süpürülmüş yerdən dava kağıdı gəzərdi. Hücumuna səngər, həmləsinə sipər dayanmazdı.

Avşar oğlundan soruşmuşlar: «Canını sevirsən, xanını?»- Canımı?- demiş. Ona can etibar etmişlər bəbəyi kimi qorumuş. Başı külahlı, əli silahlı avşar oğlu həmişə el-oba, yurd-yuva qeyrəti çəkib. Sərhəddinə düşmənlər gələndə peşman qayıdıb. Oğuz anaları o zaman rahatlanardılar ki, avşar oğulları sərhəddədirlər. Onlar bilirdilər ki, ellərinə yağı, dillərinə ağı gəlməyəcək. Evləri yaşlı, gözləri yaşlı qalmaqacaq.

Avşar ataları qızlarını otaqlıya yox, papaqlıya veriblər. Biliblər ki, ər ərşə kol dibində arvad saxlayacaq.

Avşar anaları qızlarını dəvəli dəliyə verməyiblər. Duyublar ki, dəvəsi gedəcək, dəlisi qalacaq.

Avşar elində varlı-hallı, pulu-mallı adamlar yox, əlli-qollu adamlar seçiblər. El adamları çöldən gələnə ağa yox, qağa deyiblər.

Avşar oğulları qurdla yatıb, quşla oyanıblar. Bir gecədə yeddi abadan, yeddi xaraba gəziblər. Qılıncları qın, xoruzları hin tanımayıb. Qənimətə gedəndə yatmayıblar. Yuxunu «kiçik ölüm» sayıblar.

Avşar oğulları çayı dəhnədən, payı təhnədən götürüblər. Bolluq, bostanlıq gördüklərindən cömərd xislətliydilər. Hay deyənə havar, pay deyənə davar verərdilər. Səxavəti ibadətdən üstün bilərdilər. Doğalıdan dövlətli, olalıdan səxavətliydilər.

Avşar oğulları savaş günü yağı üstünə gedəndə bağlı qapılar açardılar, qalalara, qüllələrə bayraqlar sancardılar. Atlını atdan salardılar, səngərlər alardılar.

Avşar oğlu heç zaman kökünü söyməyib, düşməni öyməyib. Düşməne dəm verib, dostu sitəm etməyib.

Avşar oğlu halallıq sevib. Ona görə də quzusu quyruq, qızı yüyruk bağlayıb. Ac doyurub, yalavac donadıb. Dulun çəpərini çəkib, kimsəsizin daxmasını tikib.

Qırım günü öndə durar, birinci vurardı avşar oğlu. Qaçmağı ar, qəniməti kar bilərdi. Dədəm ölsün, dövləti qalsın-deməzdi. Dədəmə Allah ömür versin, dəyəmə pənah dursun,-deyərdi. Özü qazanıb, qardaşına pay aparardı.

Comağını daşa yavaş, başa bərk vurardı avşar oğlu. Qonşusuna bəlgəmi basma, başın yarılmasın, qolun qırılmasın - deyərdi. Qapısına doğruluqla gələnin köləsi, əyriliklə gələnin bəlası olardı.

Atına qardaş deyərdi. Yolçunu yolda qoymazdı. Çaya gələnə çay, paya gələnə də pay verərdi.

Avşar-dağ aşar,-deyiblər. Səsi yüksəkdən gələrdi. Uca yerdə yaylar, düzən yerdə qışlayardı.

Avşar oğlu heç zaman dayıya arxalanmayıb. Güvənci göydə tanrı, yerdə özü olub. Kürəyini elinə söykəyib, biləyinə güvənib.

...Ürəyin qururlu, gözün nurlu olsun, avşar oğlu!

2.2. Avşar öyüdü (Avşar marşı)

*Haydı, yürüş vaxtı gəldi,
Dur, yola çıx, avşar oğlu!*

*Bir məsəl var eldən qalma
Döyüş günü eldən qalma.
Haydı, yürü, yoldan qalma,
Yolun açıq, avşar oğlu.*

*Sən doğuldun at üstündə,
Ömür sürdün od üstündə
Qurdun yaşıl ot üstündə,
Ağ alaçıq, avşar oğlu!*

*Düşəndə düşmən ardına,
Bənzərsən səhra qurduna.
Qələbə çal, dön yurduna,
Alın açıq, avşar oğlu.*

*Haydı, yürüş vaxtı gəldi,
Dur, yola çıx, avşar oğlu!*

2.3. Avşar elinin mifik şəcərəsi (Həzrəti Adəmdən Avşar xana qədər)

Birinci: **Adəm peyğəmbər** - ona və bütün peyğəmbərlərə, onların nəslinə salam olsun! O, peyğəmbər və bəşərin atasıdır. Onun haqqında məlumatlar məşhurdur. Buna görə onun haqqında məlumat verməyə ehtiyac yoxdur.

İkinci: **Şis peyğəmbər**. Altı yüz il yaşamışdır.

Üçüncü: **Ənuş**. Peyğəmbər olmuş, doqquz yüz on iki il yaşamışdır.

Dördüncü: **Qinan ibn Ənuş**. O da peyğəmbər idi. Altı yüz doxsan beş il ömür sürmüşdü və xalqı dinə dəvət edirdi.

Beşinci: **Məhlail ibn Qinan**. O da peyğəmbər olmuş və doqquz yüz iyirmi altı il yaşamışdır.

Altıncı: **Bərd ibn Məhlail**. O da peyğəmbər olmuş və doqquz yüz iyirmi iki il yaşamışdır.

Yeddinci: **Əxnux**. O bu gün də yaşayan və göydə olan İdris peyğəmbərdir - ona salam olsun! Üç yüz altmış il (bu dünyada) yaşadığından sonra qüdrətli və uca tanrı onu göylərə qaldırdı.

Səkkizinci: **Mətuşələx**. (O), həm peyğəmbər, həm də hökmdar olmuşdur. Min doxsan il yaşamışdır.

Doqquzuncu: Ləmek. Onun (başqa adı) Cəmşiddir. Huşəngdən sonra padşah oldu. Dəmirdən nizə, xəncər, qılınc kimi silahları o düzəldib. Bezi, ipəyi və boyaları o tapıb. Divlərə əmr etdi ki, hamam tiksinslər, dənizə baş vurub, gövhər çəksinslər. Müşk, ənbər, ud və s. kimi ətirli maddələri o tapıb. O, insanları dörd təbəqəyə böldü: birincisi, müdriklər və dəbirlər (katiblər; ikincisi, hərbcilər; üçüncüsü, əkinçilər; dördüncüsü, sənətkarlar. Və qədim günlərin və ayların novruz, fərvərdin, ordibehişt kimi (adlarını) o qoyub, O, yeddi yüz il yaşadı, heç vaxt başı ağrımadı, heç vaxt xəstəlik ona yaxın düşmədi. (Lakin) sonra qürrələnib, şeytanın təhriki ilə yolunu azdı, hədsiz təkbəbür onu düz yoldan çıxardı və o, Allahlıq iddiasına düşdü. (Axırda) Byurasbın əli ilə həlak oldu.

Onuncu: Nuh peyğəmbər - ona salam olsun! Onun zamanında Byurasb adlı bir padşah meydana çıxdı, Şərqdən böyük qoşun toplayıb, Cəmşidi öldürdü və onun şahlığını ələ keçirdi. Bu şəxs bütperəst idi. Nuh peyğəmbər onu doqquz yüz əlli il (düz yola) dəvət etdi və onun qəbilələrini tanrıya (itaətə) çağırırdı. Heç biri (düz yola) gəlmədi, yalnız səksən nəfərdən başqa ki, (Nuh) onları özü ilə gəmiyə mindirdi, qalanları isə tufanda həlak oldular.

Onbirinci: Yafəs ibn Nuh. Onun bir qardaşı Sam idi, bütün peyğəmbərlər ondan ayrılıb. O biri qardaşı isə Ham idi, o da zəncilərin atasıdır.

Tarixçi Fəzlullah Rəşidəddin yazır ki, Yafət (Yafəs) türklərin təbirincə Olcay xandır. (Bax: F. Rəşidəddin, Oğuznamə, Bakı-1992, səh.10.). Tarixçi Yafətlə Abulcanı bir nəfər hesab edir.

Onikinci: Abulca xan. O da bu yolla bir müddət ölkədə padşahlıq etmişdi.

Onüçüncü: Dib Bakuy. Ad və Səmur qəbilələri onun dövründə yaşayırdı. Hud peyğəmbər Ad qəbiləsini əlli il Allah yoluna dəvət etdi. Qəbul etmədilər. Allah-taala onları küləklə məhv etdi. Şam elində Ad nəslindən başqa bir qəbilə var idi. Onların Sədid ibn Ad ibn Əmlaq adlı bir böyükləri var idi. Hud - ona salamlar olsun! - onu da (düz yola) dəvət etdi. Qəbul etmədi. Üç yüz il padşahlıq etdi. Kafir kimi öldü. Qardaşı Şəddad onun yerini tutdu. Bütperəstliyi dirçəltdi. Hud peyğəmbər onu Allah yoluna dəvət etdi. Şəddad dedi: «Əgər sənin fərmanını qəbul etsəm, Allahın nə edər?» Dedi: «Sənə əbədi behiştə yer verir. Səni heç vaxt pozulmaz əbədi mülk sahibi edər». Behiştin tərəvət, gözəllik və səfasından ona saydı. (Şəddad) bunların cavabında dedi: «Mən elə bir behişt düzəldərəm ki, yüz dəfə ondan səfəli, tərəvətli

və gözəl olar!» Əmr etdi ki, hər yerdən qızıl, gümüş, cəvahirat, ənbər, zəfəran - gözəl nə varsa, cəm edib gətirsinlər. Şam tərəfdə elə bir behişt düzəltdi ki, bir kərpici qızıldan, bir kərpici gümüşdən idi. Onun divarları üstündə on iki min kümbəz tikdirdi. Ağacları qızıldan idi, budaqlar hər cür cəvahiratla bəzənmiş, torpaq yerinə müşk və zəfəran, Daş yerinə ləl, yaqut, firuzə və mərcan tökdürmüşdü. Beş yüz il zamanənin böyük sənətkarları bu işdə səy göstərdilər və iş başa çatdı. Ona (Şəddada) xəbər verdilər. Onun (behiştin) görüşünə gəlmək istədiyi vaxt göylərdən bir səs gəldi. (Allah) onu və bütün şeylərini bir anda yox etdi.

Onun haqqında tarixçi Fəzlullah Rəşidəddin yazır: «Olcaı xanın bir oğlu oldu. Adını Dib Yavqu qoydular. Dib-taxt tac, yer, Yavqu isə xalqın rəhbəri, önündə gedən deməkdir. O, çox böyük və adlı-sanlı xan idi. Onun dörd hörmətli və adıbəlli oğlu vardı: Qara xan, Or xan, Kür xan və Küz xan.¹

Ondördüncü: **Qara xan.** O da böyük padşah idi. Çoxlu qardaşı və böyük ordusu var idi. Türküstan məmləkəti Talasdan Sayrama və Buxaraya qədər onun idi. Hicaz və Şam arasındakı daşlı torpaqlarda güclü bir xalq var idi. Allah-taala Nuh ibn İrəm ibn Hasid Səmədun övladlarından olan Salehi - ona salamlar olsun! - onlara peyğəmbər göndərmişdi ki, onları Allah yoluna gətirsin. Onlar (Salehdən) möcüzə istədilər. Saleh dedi: «Siz hər nə istəsəniz, edə bilərəm». Dedilər: «Əgər sən Allahın bizim üçün bu daşdan bir balalı dəvə çıxarsa, o da bizə süd versə, biz sənə tabe olarıq». Saleh dua etdi. Onların istədiyi kimi qayadan bir dəvə çıxdı. Onlar bunu cadu hesab etdilər. Dəvəni öldürdülər. Dəvəni öldürən kimi balası dağa çıxdı və üç dəfə bağırdı. Saleh camaata dedi ki, üç gündən sonra Allah sizi böyük bir bəlaya düşürəcək. Dördüncü gün göylərdən bir səs gəldi və hamını bir dəfəyə həlak etdi.

Onun haqqında tarixçi Fəzlullah Rəşidəddin yazır: «Vəliəhd Qara xan atasının yerini tutdu və padşah oldu. Onun çox xoşbəxt və padşahlığa layiq bir oğlu dünyaya gəldi.²

Onbeşinci: **Oğuz.** Allahdan qorxan, pak bir padşah idi. İran, Turan, Şam, Misir, Qıbçaq çölü, Hindistan, Kəşmir, Xətay, Türküstan və yer üzərindəki digər məmləkətləri öz ölkəsinə çevirdi. Altmış il dünyanı gəzdi. Alınmaz qalaları fəth etdi. Çox ölkələr tutub, təmizlədikdən

¹ F. Rəşidəddin, *Oğuznamə*, Bakı - 1992, səh.10.

² F. Rəşidəddin, *Oğuznamə*, Bakı - 1992, səh.10.

sonra Sayram şəhərinə qayıtdı. Bura onun əsl məskəni idi. Geri qayıdıb, çoxlu camaat yığdı. Parıltısı Ayın üzərinə düşən çoxlu çadırlar qurdu. Elə bir cah-cəlal düzəltdi ki, buludlar (sevincdən) göz yaşını töküdü. Bu elə bir təmtəraq idi ki, onun gözəlliyi fələyi kəməndə salmışdı. Onun işığının şöləsi ilə bütün hərəkətli və hərəkətsiz ulduzlar bir-birinə bağlanmışdı. Lalələrin saf havadan yaranan şəh qədəhinin əlində tutub, çəmən gənclərinə xidmət etdiyi bir çöldə hamının yeməyi üçün bir məclis qurdu.

Bu toyda yüz iyirmi min qoç, doqquz min madyan at, on səkkiz min inək sərf olundu. Orduya və qəbilə başçılarına nəgd qızıl və gümüş paylandı. Məmləkətini oğlanlarına verdi. Göycə dəniz tərəfdə əcəl «Allahın müəyyən etdiyi vaxt mütləq gələcəkdir» ayəsinə uyğun olaraq, atını onun üstünə çəkdi və onu bu fani dünyadan əbədi dünyaya apardı.

(Biz Avşarların soy-kökünü Oğuz xana qədər Əbubəkr Tihraninin kitabından istifadə etmişik)¹.

Oğuz haqqında tarixçi Fəzlullah Rəşidəddin yazır: «Üç gün və üç gecə bu uşaq anasının südünü əmmədi. Anası onun yaşayacağına ümidini itirib, qəm-qüssəyə büründü. Bir gecə yuxusunda oğlu ona dedi «Əgər sən istəyirsən ki, mən sənənin döşündən süd əmim, onda bir olan yaradana inam gətir, onu tanı və onun haqqını öz üzərində mütləq bil».

Qadın üç gün dalbadal bu halı yuxuda gördü. Lakin bu qəbilə dinsiz (kafir) olduğundan, başına gələni onlara danışmağa ürək etmədi. Və ərindən gizli qadir allaha inam gətirməyə başladı. Əllərini göyə qaldıraraq dua etdi və dedi: «İlahi, mənə, yazıq bəndənə kömək et, balamın süd payına şəkər qat!» Oğuz bu andaca anasının döşünə sığınıb, əmməyə başladı.

Bir ildən sonra atası övladında yetkinlik və alicənablıq əlamətləri sezdi. O, oğlunun bakirliyinə, gözəlliyinə heyran qalaraq dedi: «Bizim qəbiləmizdə, soyumuzda bundan gözəl uşaq dünyaya gəlməyib!»

Uşaq bir ildən sonra İsa əleyhissəlam kimi dil açıb, dedi:

«Mən şah çadırında (bərgahda) doğulmuşam, ona görə hamı mənə Oğuz adlandırılmalıdır». Uşaqlıqdan, böyüyüb, kişiləşəndən ta ən yetkin çağına qədər Oğuz həmişə allaha üz tutmuş, ona minnətdar olmuşdur. İstər yuxuda, istər ayıq halda həmişə o, böyük yaradani mütləq yada salırdı. Ona allah qapısı açıldı. O, ən müxtəlif bilik sahələrində, ox atmaqda, nizə tullamaqda, qılınc oynatmaqda və alimliklə dünya şöhrəti qazandı.

¹ Ə. Tihrani, Tarixi-Diyarbəkriyyə, Bakı, Elm, 1998, səh.39-49.

Atası Oğuzu əmisi Küz xanın qızına nişanladı. Oğuz aravadını evə gətirdikdən sonra ona Allaha iman gətirməyi təklif etdi. Qız onun şərtini qəbul etmədikdə Oğuz ona yaxın durmadı.

Atası gördü ki, oğlu arvadına diqqət vermir, buna görə ona o biri qardaşı Kür xanın qızını nişanladı. Oğuz həmin qızdan da eyni şeyi tələb etdi. Qız razılaşmayıb dedi: «Əgər sən məni bu işə məcbur etsən, mən bütün bunları atana danışaram, o da səni öldürər». Oğuz bu qızla da əlaqəni kəsdi.

Oğuzun hər iki qıza nifrət etdiyini görən Qara xan onu Or xanın qızına nişanladı.

Bir dəfə həmin qız öz qulluqçuları ilə sahildə (çayın?) gəzərək (ətrafı?) seyr edirdi. Qulluqçular paltar yuyurdular. Bu vaxt ovdan qayıdan Oğuz həmin qızla danışib, öz fikrini bildirdi: «Əgər sən mənim sözlərimə razı olub onları qəbul etsən, mən də səni özümə arvad edəram. Əgər belə olmasa, mən səndən uzaq qalacağam və o biri gəlinlərdən ayrıldığım kimi səndən də ayrılacağam».

Qız belə cavab verdi: «Mən sənin zərrəciyinem, sən nə buyursan mən tabe olub itaət edəcəyəm».

Oğuz həmin qızı evinə gətirdi və onunla yaxın münasibətdə oldu. O bu qadını çox sevirdi. Qadın da Oğuzla sevgi və bağlılıq göstərirdi. Oğuz yenə də əvvəlki nişanlılarından üz döndərirdi.

Bir dəfə o öz yaxın yoldaşları ilə ova getdi. Onun atası dinsiz (kafir) Qara xan bu vaxt toy-düyün qurmuşdu. O özünün üç gəlininin-Oğuzun arvadlarının sağlığına badə qaldırırdı və toyun şiddətli vaxtında soruşdu: «Əvvəlki gəlinlər sonrakından daha yaxşı, gözəl, kamil ola-ola Oğuz nəyə görə onu daha çox sevir?» Əvvəlki gəlinlərin hər ikisi elə bil ki, ürəklərini boşaltmaq üçün girəvə gözləyirdilər və indi onlar üçün əlverişli şərait yaranmışdı. Onlar kinlə, qəzəblə dedilər: «Oğuz bizi bir olan allaha inanmağa, ona tapınmağa çağırırdı. Biz ona belə bir allahı tanımadığımızı deyəndə o hirslənib, bizdən uzaqlaşdı. Bu gəlin isə onun dediklərinə əməl etdi. Bu səbəbdən Oğuz ona belə sayqı-sevgi bəsləyir. İndi bu iki nəfər-Oğuzla onun arvadı ata-babaların imanından üz döndərərək yeni dinin tərəfini saxlayırlar».

Qara xan deyilənlərin doğru olub-olmamasını kiçik gəлиндən soruşdu. Lakin qız hər şeyi dandı. Qara xan acıqlanıb, özündən çıxdı. Bu zaman qohum-qardaşlarını yanına çağıraraq dedi: «Mənim oğlum Oğuz uşaqlıqda hökmdar olmaq üçün ən layiq ən xoşbəxt, ən uğurlu adam idi. Amma mən indi eşitdim ki, o öz inamından əl çəkib, özünə başqa bir allah seçmişdir. Hər hansı bir uşağın bizə, bizim

məbudumuzda arxa çevirib ona nifrət etməsi ilə biz necə barışa bilərik». Məsləhətləşib, onlar Oğuzu öldürmək qərarına gəldilər. Bunu etmək üçün döyüşçüləri bir yərə yığıb, güc topladılar. Oğuzun onu çox sevən, ona şəfqətlə yanaşan kiçik arvadı bundan xəbər tutanda qonşu qadınlardan biri ərinə Oğuzun yanına göndərib, onu məsələdən xəbərdar etdi. Oğuz döyüşə hazırlaşdı.

Ovdan qayıdan Oğuz öz evinə çatana qədər atası və əmiləri öz yaxınları ilə birlikdə döyüşə hazırlaşmışdılar. O öz nöqərləri ilə birlikdə onlarla döyüşə girdi və bu döyüş vaxtı onun atası Qara xan, əmiləri Kür xan və Küz xanı öldürdülər. O öz yerini möhkəmlətdi və yetmiş beş il ara vermədən əmilərinin qəbilələrini məhv etdi. Qaraqumun ən ucqar bucaqlarına qədər onların vilayət və uluslarını özünə tabe etdi. Oğuzun qılıncından keçməyib, sağ qalanların hamısı ona boyun əydilər. Onlar dedilər: «Biz sənə soyundan, sənə qəbiləndən, biz bir kökün budaqları, meyvələriyik, bəs niyə görə sən bizim axırımıza çıxmaq üçün bu qədər çalışırsan? Oğuz dedi: əgər siz allahı və onun birliyini qəbul etsəniz, onda sizə aman veriləcək, mən sizin Türkistanda yaşamağınıza razılıq verəcəyəm».

Lakin onlar bu şərti qəbul etmədilər, Oğuz da onları Qaraquma qədər qovdu. Onlar Tuqla çayının sahili boyunca uzanan çöllərdə, vadilərdə yurd salıb, yoxsulluq içərisində yaşamağa məcbur oldular. Həmin yerləri onlar özlərinin yaylağına, qışlağına çevirdilər.

Yoxsulluqdan zəlillikdən, gücsüzlükdən və xəstəlikdən onlar həmişə qəm-kədər içində olurdular. Oğuz onları «moval» adlandırdı. Bu sözün mənası belədir: «həmişə qəmli olun, əzab çəkin, bədbəxt olun. İt dərisinə bürünün, ov əti yeyin və bundan sonra heç vaxt Türkiştana ayaq basmayın». (Ona görə də türkmənlərin inamına görə moqollar Kür xan, Küz xanın və Or xanın törəmələri, Şərq ölkələrinin hökmdarlarıdır. Amma onların həqiqi kökü bəlli deyildir. Əvvəlki iki qızın taleyi onların bir olan allaha inam gətirib-gətirməmələri bəlli deyil.)

Bu döyüşlərdən sonra atdan düşən kimi Oğuz qızıl çadır qurdu, burada öz silahdaşları və dostları ilə birlikdə toy qurdu.

Onbeşinci: Ulduz xan.

Ulduz xanın böyük oğlunun adı Avşar, ikinci oğlu Qızıq, üçüncü oğlu Bəgdili, dördüncü oğlu Qarqındır¹.

Onaltıncı: Avşar xan.

¹ Əbülqazi Bahadır xan. Şəcərə-tərkimə. Bakı-2002. səh. 67.

III Fəsil

AVŞAR ELİNİN TARİXİ

Öncə adaçımı haqqında. F.Rəşidəddin («Cəmiyyəttəvarix»), Yazıçı-oğlu Əli («Səlcuqnamə») və Əbülqazi Bahadır xan Xivəliyə («Şəcəre-i-təraikəm») görə Avşar adının anlamı «işlərini cəld görən və ova həvəsli»dir. K.Vamberi bu adı əsərinin bir yerində «toplayıcı» digər yerində «əfsər, zabit» kimi açıqlayır. K. Nemət isə Avşar adının «avş» feilindən törəndiyini qeyd edib, «itaətli» mənasında olduğunu yazır.

Məşhur türkoloq M.Kaşğari (XI yüzil) məlum «Divani-Lügət-it-türk» əsərində 22 oğuz tayfalarından biri Əfşar//Avşar tayfasının adını qeyd etmişdir.

F.Rəşidəddin oğuzların boyları, damğası, geneologiyasını daha dəqiq və stabil təsnif etmişdir.

Fəzlullah Rəşiddəddində oğuzların boyları Boz-ok və Üç-ok deyə iki qrupa ayrılır. Avşar boyu Boz-ok qrupuna mənsub olub Ulduz xanın oğlu kimi təsvir olunmuşdur.

O, yazır: «Avşar, çevik və vəhşi heyvan ovuna həvəsli»¹.

Yazıçıoğlu Əli bəy, Əbülqazi Bahadır xan Xivəli də oğuz tayfalarını 24 boya bölmüş, Avşar tayfasının da adını qeyd etmişlər.

M. Kaşğaridən, F. Mübarəkşahdan (əfşar) fərqli olaraq Fəzlullah Rəşidəddin və Əbulqazi xan Xivəlidə bu söz «avşar» formasında işlənmişdir.

Avşar adı yerlərə, yörelərə görə, müxtəlif cür səslənir. Avşar, ovşar, əfşar kimi deyiliş və yazılış biçimləri mövcuddur. Bu elin ilkin və dəqiq adı avşardır.

Bu adın Avşar adlı türk-Azərbaycan mənşəli etnonimdən törəməsi şübhə doğurmur. Avşarlar Azərbaycan xalqı və dilinin formalaşmasında əsas rol oynayan və Azərbaycan ərazisində onlarca eyni adlı toponimlərin yaranmasında fəal iştirak edən etnos olmuşlar. Türk xalqlarının abidələrində bu tayfanın adı dönə-dönə çəkilir.

¹ F. Rəşidəddin, *Oğuznamə*, Bakı, 1987.səh.65.)

Bəzi tarixçilər qeyd edirlər ki, türk tayfaları olan qacar və avşarlar monqol istilaçıları ilə birlikdə Orta Asiyadan gəlmişlər. Azərbaycanda bu tayfanın yerləşməsi isə Əmir Teymur və Miranşah mirzənin gəlişi ilə bağlıdır. Əslində avşarların Azərbaycanda yerləşməsi çox-çox əvvəllərə aiddir.

Avşar tayfalarının İranda geniş ərazidə yayıldığını V.İ. Savina qeyd edir: «Avşarlar İranın türk əhalisinin arasında hazırkı dövərdə böyük qrupları vardır. Səfəvilərə qədər Azərbaycanda (Cağatu çayından şərqdə) yaşayırdılar, sonra demək olar ki, hər tərəfə yayıldılar. İndi onlara Azərbaycanda rast gəlmək mümkündür.

Məlumdur ki, avşar tayfasından 1736-1747-ci illərdə İranda hakimiyyətdə olmuş Nadir şah çıxmışdır. Avşar etnonimi İran toponimiyasında çox yayılmışdır. Əfşar, Əfşarcıq (Azərbaycanda), Əfşaran, Təppəəfşar (Kermanşahda), Əfşarlı, Qışlaqəfşar (Zəncanda), Əfşarməhəhəmməd, Hüseynabadəfşar, Ərəbabadəfşar, Cərməəfşar, Cülgəəfşar, Siyahəfşar (Mərkəzi İranda), Qavəfşar (Yəzddə), Çəmənəfşar (Kərmandə)».¹

Adnan Menderes Kaya yazır: «Horasan ' ın Birsand ilində Abşar, Fars bölgəsində Abşar, Huzistan ' da 2 adət Abşar, Erdebil ' de Afşar, Doğu Azərbaycan ' da Afşarsig və Çahar-Mahal ' da Afşar-Abad adlı yerləşim birimleri de Avşarlardan kalmadır»².

Avşar etnoniminin paralellərinə Qərbi Azərbaycanda (hazırkı Ermənistanda) ürcah oluruq. Belə bir nəticəyə gəlirik ki, türk dilli avşar//afşar adlı tayfa Orta Asiya, İran (Cənubi Azərbaycana) və ümumən Qafqaz ərazisində geniş yayılmış, yayıldığı ərazinin toponimiyasında izini qoruyub saxlamışdır.

Təbiidir ki, bu etnonim yerləşdiyi ərazidə və təsirin nəticəsində, eyni zamanda dilimizin monoformoloji qanunları, zonanın dialekt xüsusiyyətləri çərçivəsində müəyyən dəyişikliyə uğramışdır. Afşar//Ovşar //Əfşar və s. variantları olan bu sözün özəyini «avşar» termini təşkil edir.

İndi isə Avşar eli haqqında. Avşar eli bir zamanlar Ağqoyunlu dövlətinə sığınmışdı. 1406-cı ildə özünü əl-Malük əl-Adil adı ilə Sultan elan edən Məmlük əmiri Çəkim türkmənləri təhlükəli ünsür sayaraq onlara qarşı hərəkətə keçdi. Nəticədə avşar, bayat və inallıların mühüm bir qismi Qara Yuluq Osman bəyə sığındı. Qara Yuluq Osman

¹ Онамастика Востока. Москва, 1980, В. И. Савина. Етнoнимы и топонимы Ирана. с. 150. rusca.

² А. М. Кая, Авşар түркмәнлери.

bəy Çəkimin üzərinə getdi və o, döyüşdə öldürüldü. Həmin tayfalarından bəziləri öz yurdlarına qayıtdı.

Avşar elinin böyük bir qolu Qızılbaş tayfa ittifaqına qoşulmuşdu. Ünlü türkoloq Faruq Sümər Avşar elinin Qızılbaşları təşkil etməsi haqqında yazır: «Səfəvi dövlətini quran ünsür tamamilə türklərdən ibarətdir. Bu ünsürün böyük əksəriyyətini də anadolulu köçəri və kəndli türklər meydana gətirirdi. Yuxarıda deyildiyi kimi, Şah İsmayıl Ərzincan yaxınlığında Anadolu türklərini başına yığaraq, buradan Azərbaycana yürüyərək öz dövlətini qurmuşdur. Bu halət Səfəvi dövlətinin başlıca dayağı olan boy və obaların yurdlarının bilinməsilə daha düzgün anlaşılmaqdadır. Qızılbaş ulusunu təşkil edən birinci dərəcəli oymaqlar bunlardır: ustacalı-ustahacılı (Səfəvi dövründə ustacılı), rumlu, təkəli, zülqədər, şamlı, əvşar, qaqar».¹

Tarixçi Əhməd Zəki Vəlidü Toğan «Azərbaycan» adlı kitabında Səfəvilərin ilk dövrlərində Azərbaycana hakim olan türk və türkmanlar haqqında yazır: «Teymur Ərdəbildə Şeyx Səfiəddin türbəsini ziyarət etməyə gəldikdə Ərdəbil şeyxi Xoca Əlinin xahişi ilə rumlu, şamlı, musullu, quzanlı, kavanlı, zülqədər və qacarları Səfəvi şeyxinin tabeliyinə vermişdi. Ərdəbil və Muğan tərəflərində şeyxlərin «qızılbaş» ordusunu təşkil edənlər də ustacılı, şamlı təkəli, baharlı, zülqədər, əvşar, qaqar və varsaqlar idi. Səfəvilər dövründə «Otuz iki cavanshir» adı ilə adlanan cavanshir qəbiləsi Şirvanda və Qarabağda görünür».²

Avşar eli və nümayəndələri Səfəvilər dövlətinin qurulmasında, yayılmasında, idarə olunmasında fəal iştirak etmişlər.

1500-cü ildə Qızılbaş qoşunu Şirvana yürüş edərkən Avşar sərkərdələrindən Sultanşah bəy, Xəlil bəy möhrdar, Hüseyn bəy süfrəçi, Piri bəy pərvanəçi və başqaları öz qoşunları ilə orduya qatılmış, oranın alınmasında fəal iştirak etmişlər.

1514-cü ildə Çaldıranda Osmanlı ordusuna qarşı savaşa Qızılbaş ordusunun cinahına Sultanəli mirzə Avşar başçılıq edirdi. I Şah İsmayılı əsir götürmək istəyən osmanlılara «Şah İsmayıl mənəm» demişdi. Osmanlılar onu əsir almışdılar. Sultanəli mirzə üzdən dayısıoğlu Şah İsmayılı oxşayırdı.

1527-ci ildə özbək xanı Ubeydulla xan Qızılbaşlar məmləkətinə qoşun çəkdi. I Şah Təhmasib ordu toplayıb qarşı çıxdı. Ustacılı elindən Abdulla xan 200 nəfər seçmə bahadirla toplantı yerinə gəldi. Elin digər

¹ F. Sümər, Oğuzlar, Bakı, 1992, səh. 163.

² Ə. Z. V. Toğan, Azərbaycan, Bakı, 2007, səh.52.

qruplarından isə 16 mindən yuxarı atlı yığılmışdı. Yığılanlar içində Ustaclı eli birinci yeri 17 min atlıyla, ikinci yeri Avşar eli 16 min atlıyla tuturdu. Özbəklər məğlub olub geri çəkildilər.

1534-cü ildə Osmanlı padşahı I Sultan Süleyman Azərbaycana ikinci yürüş etdi. Təkəli və Zülqədər tayfaları osmanlıların tərəfinə keçdilər. Avşar eli ağır qoşunla şahın yanında dayandı. Əlvənd xan və Göyçə sultan I Təhmasibin məşvərətçiləri, yaxınları, sərkərdələri sırasında idilər.

1546-cı ildə Alxaz (bəzi qaynaqlarda Əliqasib) mirzə Şirvan bəylərbəyi idi. Qiyam edib qardaşına qarşı çıxdı. I Təhmasib onunla danışıq aparmaq üçün qorçubaşı Sevindik bəy Avşarı göndərmişdi.

1548-ci ildə Osmanlı ordusu yenidən Qızılbaşlar məmləkətinə soxuldu. I Şah Təhmasib düşmən ordusunu izləyə-izləyə Xoya gəldi. Oradan Çaldırana yürüş etdi. Burada ona Kirman hakimi Şahqulu sultan Avşar və Mahmud xan Avşar qoşuldu.

Şahqulu sultan böyük qoşunla Osmanlıların sərhəd-sınır bölgələrini viran qoymaq üçün göndərilir. Onlar Əxlat ərazisində tayfaları soyub taladılar və təqribən 5 min at, 100 min qoyun və 50 min qaramal sürüb gətirdilər. Sultan Süleyman Azərbaycandan geri çəkilən kimi I Şah Təhmasib Kiş qalasına sığınmış Dərviş Məhəmməd xanı cəzalandırmaq üçün Qarabağdan Sevindik bəy Avşarı 2500 qorçu ilə Şəkiyə göndərdi. Qızılbaşlar Şəkini dağıdıb çoxlu qənimət ələ keçirdikdən sonra geri döndülər.

1551-ci ildə I Şah Təhmasib Şəkinin müstəqilliyinə son qoymaq qərarına gəldi. Avşarların qatıldığı və Sevindik bəyin başçılıq etdiyi Qızılbaş ordusu Şəkini tutub öz dövlətlərinə birləşdirdilər. Toygün bəy Qacar Şəkinin hakimi təyin edildi.

1552-ci ildə Osmanlı ordusu yenidən Qızılbaşlar məmləkətinə soxuldu. I Şah Təhmasib düşmən ordusuna qarşı dörd istiqamətdə qoşun tərtib etdi. Ərəb İraqı istiqamətində Şahqulu xan Avşar öz qoşunları ilə vuruşurdu.

1575-ci ildə I Şah Təhmasib xəstələnir. Qəhqəhə qalasında həbsdə yatan oğlu İsmayıl mirzə ilə bağlı əndişələndi. Ağına gəldi ki, onun xəstəliyindən istifadə edib ustaclılar və qaradağlılar şahzadəni öldürə bilərlər. İsmayıl mirzəni qorumaq üçün Avşar elindən olan qorçuları Qaradağa, Qəhqəhə qalasına yolladı.

1576-cı ildə I Şah Təhmasib yenidən yorğan-döşəyə düşdü. Tayfalararası ədavət yenidən qızıışdı. Hər el, hər qrup öz namizədinə dəstəklədi. Bu arada şah vəfat etdi. Avşar elinin işi irəli düşdü. Sarayın

mühafizəsini, dərğahın keşiyini hərəmxana yüzbaşısı Vəli bəy Avşarın başçılığı ilə avşar, rumlu, qacar, bayat və varsaq tayfalarından olan qorçular çəkirdilər. Vəli bəy qapını bağlayıb heç kimi içəridən çölə, bayırdan daxilə buraxmadı.

II İsmayıl mirzənin tərəfdarları arasında Əmiraslan sultan və Məhəmmədqulu bəy Avşar da vardı. Saraydaxili çəkişmədə Avşar elinin dəstəklədiyi İsmayıl mirzə qalib gəldi.

II Şah İsmayıl taxta əyləşəndən sonra avşarların zəhmətini dəyərləndirdi. Vəli bəyə xan ünvanı verib Kirmana bəylərbəyi yolladı. Məhəmmədqulu bəyə isə xan ünvanı bəxş edib, qorçubaşı təyin etdi. Avşar elinin tanınmış nümayəndələri və qorçubaşıları haqqında ayrı yazıda danışacağıq.

1577-ci ildə II Şah İsmayıl vəfat etdi. Əmirlər ayaqlandılar. Qiyam başlandı. Araya girən Xəlil xan Avşar qızılbaşları sakitləşdirdi.

II Şah İsmayıl öləndən sonra məmləkəti müvəqqəti idarə etmək üçün «ağsaqqalar şurası» yarandı. Şuraya Ustaclı elindən PİRƏ Məhəmməd xan Çavuşlu, Türkmən elindən Əmir xan Mosullu, Şamlı elindən Sultan Hüseyin xan Bəydili, Təkəli elindən Müseyib xan Şərəfəddinli, Avşar elindən Məhəmmədqulu xan Araşlı daxil idi.

1578-ci ildə Şah Məhəmməd Xudabəndə şah elan edildi. Yeni şah gözdən qarav olduğu və zəif gördüyü üçün dövləti arvadı Xeyrənnisə bəyim Məhdi Ülya, oğlu Həmzə mirzə və vəziri Mirzə Salman Cabiri-Ənsari idarə edirdi. Şah taxta əyləşən kimi yeni təyinatlarla başladı. Avşar elinin nümayəndələri əsasən, köhnə vəzifələrində saxlandılar. Kerman, Kuhgiluyə əyalətlərini, Fərəh və başqa vilayətləri avşarlar idarə edirdilər.

1578-ci ildə Osmanlı sultanı III Murad (1574-1585) Amasiya sülh müqaviləsini pozub çoxsaylı ordu ilə Qızılbaşlar məmləkətinə soxuldu. Osmanlı ordusuna qarşı vuruşan Qızılbaş qoşununun sərkərdələri içində Avşar elinin nümayəndələri də vardı.

1579-cu ildə Osmanlı sultanının göstərişi ilə Krım tatarları da Azərbaycana basqın etdilər. İmamqulu xan Qacar, Məhəmmədqulu xan Avşar, Şahrux xan Zülqədər, Məhəmməd xan Türkmən, Pirməhəmməd xan Ustaclı, Müseyib xan Təkəli, Həmzə xan Ustaclı və başqalarının başçılığı altında ordu toplanıb tatarların üzərinə hücumla keçdi. Tatarlar yenildilər. Şirvan tatarlardan təmizləndi. Bəylərbəyi Araz xan Rumlu osmanlılara qarşı döyüşdə öldürülmüşdü. Yeni bəylərbəyi təyin etmək gərəклиyi düşünülürdü. Qızılbaş əmirləri Həmzə xan Təmişli-Ustaclının namizədliyini irəli sürdülər. Dəlil gətirdilər ki,

onun atası Abdulla xan uzun müddət Şirvanın bəylərbəyisi olub. Şahın arvadı bu təklifə etiraz edib qışın şaxtasında saraya qayıtdı. Qızılbaş əmirləri də qeyzlənib Məhdi Ülyanın ardınca Qəzvinə getdilər.

Qəzvinə toplanan qızılbaş əmirləri sözü bir yerə qoyub and içdilər ki, dövlət işinə qarışan şah arvadını öldürsünlər. Ustaclı elinin ağsaqqalı Pirə Məhəmməd xan Çavuşlu onları bu fikirdən daşındırmağa çalışdı. Lakin qızıışmış əmirlər saraya hücum edib Məhdi Ülyanı və tat-tacik ünsürlü bir çox əyan-əşrəfi öldürdülər. Hətta özünün ağılı və təcrübəsi ilə tanınan qorçubaşı Məhəmmədqulu bəy Avşar kimi nüfuzlu əmir də bu qəsdə cəlb edildi.

1580-ci ildə Qızılbaşlar arasına yenidən ədavət düşdü. Şirvana təzədən soxulan tatarlara qarşı vuruşan bəylərbəyi Məhəmməd xəlifə Hacılar-Zülqədər Əmir xan Mosullu-Türkmandan kömək istəmişdi. Əmir xan köməyə gəlsə də, döyüşə candan atılmamışdı. Bu dəfə Şahrux xan Zülqədər onu suçlayaraq özü vuruşmağa getmək istədiyini bildirdi. Ustaclılar da onun tərəfini tutub Əmir xanı mühakimə etdilər. Təfriqə yenidən başlandı. Öncə türkmanlara tərəf duran zülqədərlər və şamlılar bu dəfə ustaclılara qahmar çıxdılar. Şahrux xan Zülqədər açıq-açıq Əmir xanla düşmənçilik edirdi. Məhəmmədqulu xan Avşar araya girərək barışıq yaratdı.

1581 (hicri qəməri 989) -ci ilin yazında Qazi Girey və Səfi Gireyin başçılığı ilə Krım tatarları dördüncü dəfə Şirvana hücum etdilər. Bundan bir qədər əvvəl İmamqulu xan Qacar qızılbaşların güclü dəstəsini (əsasən qarabağlıları) həməllisi Peykər xanın köməyinə göndərmişdi. Şamaxıya hərəkət edən tatarlar başda Şirvan bəylərbəyi Peykər xan olmaqla qacar, çəkiri, qaramanlı və başqa tayfaların əmirləri ilə qarşılaşdılar. Döyüş Şamaxı ilə Şabran arasında baş verdi. Tatarların əvvəlki uğurlarının təsiri altında özünə güvənən Qazi Girey at belində döyüşün ən qızgın yerinə yeridi və Qarabağ qacarları tərəfindən əsir alındı. Tatarların və türklərin birləşmiş qoşunu yenidən ağır məğlubiyyətə uğradı. Səadət Girey də az qala əsir düşəcəkdə. Sağ qalan tatarlar və türklər (osmanlılar) döyüş meydanından qaçdılar. Şirvanlı Əbubəkr mirzə də aradan çıxdı. Bu savaşa avşarlar da fəal iştirak etmişdilər. Tarixçilər avşarların qəhrəmanlığını xüsusi qeyd edirlər.

1583-cü ildə Fərhad paşanın başçılığı altında Osmanlı ordusu Azərbaycana hərtərəfli hücum etmişdi. Çuxur Səd bəylərbəyi Məhəmmədi xan (Toxmaq) Ustaclı ilk zərbəni yenə öz üzərinə götürmüşdü.

Daim qızılbaşlar arasında təfriqənin olmasını arzulayan baş vəzir Etimadəddövlə Mirzə Salman Cabiri-İsfahani Həmzə mirzəni adlısanlı Qızılbaş əmirləri Məhəmmədqulu bəy Avşara, Şahrux xan Zülqədərə və Məhəmməd xan Türkmana qarşı qaldırmağa çalışırdı. O şahzadəni inandırır ki, «bu üç xadim sağ olduqca, şahın canişinin gülüstani ətir saçmayacaq və çiçək açmayacaq» (İskəndər bəy Münşi).

Qızılbaş əmirləri vəzirin onlara qarşı fitnələrindən xəbərdar idilər və onu öldürmək qərarına gəlmişdilər. Heratda olarkən Mirzə Salman məyyəti ilə şəhər ətrafına gəzintiyə çıxmışdı. Aralarında Məhəmmədqulu xan Avşarın oğlu Yusif xanın, Məhəmməd xan Türkmanın oğlu Vəlican xanın, Şahrux xan Zülqədərin qardaşoğlu Xəlil sultanın və başqalarının olduğu qızılbaş gənclər dəstəsi qocaman əmirlərin göstərişi ilə onların arxasınca düşdü. Yolda təqib edənlər barədə məlumat alan Mirzə Salman tələsik geri qayıtdı. O, sığınacaq tapmaq ümidi ilə dövlətxanaya-şahın və Həmzə mirzənin yanına gəldi. Belə olduqda qızılbaş əmirləri şah sarayının yerləşdiyi Sultan Hüseyn mirzə mədrəsəsinə gələrək vəzirin onlara verilməsini tələb etdilər. Onlar açıq surətdə bildirdilər ki, Mirzə Salman qızılbaşların düşmənidir, tayfalar arasında ədavət və düşmənçiliyin səbəbkarıdır. Xorasan əmirləri arasında itaətsizliyin və qiyamın günahkarıdır və o sağ olduqca əmirlər arasında birlikdən söhbət gedə bilməz. Şahın və Həmzə mirzənin təslim olmaqdan başqa çarəsi qalmadı. Çünki əmirlər əks təqdirdə Abbas mirzə ilə birləşəcəkləri ilə hədələyirdilər. Əmirlər öncə vəzirin bütün əmlakını qarət etdilər. Bir neçə gündən sonra isə Mirzə Salmanı qətlə yetirdilər.

1584-cü ildə şah və şahzadə Təbrizə gəlmişdi. Burada qışı keçirdilər. Yeni ilin yaz mövsümünə hazırlaşan Qızılbaş ordusunda təfriqə yenidən alovlandı. Artıq böyüyüb yaşa dolan Həmzə mirzə anasının qisasını almağa girişmişdi.

Əliqulu xan Fəthoğlu-Ustaclı şahzadənin beynini doldurdu ki, qorçubaşı Məhəmmədqulu xan Avşar Məhəmməd xan Türkmanla bərabər ananın öldürməsində günahkardır. Bu öyrətmədən sonra Həmzə mirzə qorçubaşını hədələməyə başladı. Sarayda olan qardaşoğlu Cabbarqulu bəy şahzadənin hədəsini Məhəmmədqulu xana gizləncə çatdırdı. Məhəmmədqulu xan qaçıb osmanlılara qoşuldu. Bəzi qaynaqlarda Məhəmmədqulu xanın adı Allahqulu xan, bəzilərində isə sadəcə Qulu xan yazılır.

Həmzə mirzə Təhmasibqulu sultan Araşlı-Avşarı Məhəmmədqulu xanın əvəzinə qorçubaşı təyin etdi.

1585-ci ilin yayında Osman paşanın başçılığı ilə Osmanlı ordusu Azərbaycana yürüş etdi. Şah və şahzadə Qarabağda yaylaqda idilər. Çuxur Səd bəylərbəyi Məhəmmədi xan (Toxmaq) Ustaclı qərargaha qatıldı. Müdafiə planı hazırlandı. Bütün əyalətlərə xəbər göndərildi. Bəylərbəylər və hakimlərin qoşunları ilə Təbrizə toplanmaları əmr olundu. Türkman və Təkəli elinin əmirləri şahın əmrini rədd etdilər. Həmzə mirzə 20 min nəfərlik ordu ilə Qarabağ yaylaqlarından Təbrizə hərəkət etdi. Yolüstü Qaradağın Dizmar və Üzümdül mahallarında dincəldi. İlyas xəlifə Toxmaqlı-Ustaclı şah və şahzadəni qonaqladı.

Məhəmmədi xan (Toxmaq) Ustaclı Təbriz civarında, Sufiyan yörəsində osmanlılarla üzləşdi. Öncə qızılbaşlar qələbə qazandılar, sonra osmanlıların çoxluğu öz sözünü dedi. Qızılbaş ordusu geri çəkildi.

Şahzadə Həmzə mirzə Əliqulu xan Ustaclını özündən aralamadığından bəylərbəylikdən çıxarıb Hüseyinqulu sultan Fəthoğlunu təyin etmişdi. Təbriz şəhərinin müdafiəsini möhkəmləndirmək işini Pir Qeyb xan Ustaclıya tapşırmışdı. Osman paşa güclü həmlə ilə Təbrizi aldı. Pir Qeyb xan və Hüseyinqulu sultan şəhərdən çəkilib Qaradağda, Üzümdül mahalında şaha qoşuldular.

1586-cı ildə sarayda olan Zülqədər, Avşar və Qacar ellərinin nümayəndələri şahzadə Həmzə mirzənin tərsliyindən narazı olduqlarını bildirdilər. Orduya birlik gərək idi. Həmzə mirzənin güzəştə getməsinə dilədilər. Həmin ellərin nümayəndələri olan qorçular, qvadiyaçılar qızışdırıcı Əliqulu xanın Təbrizdəki evini yağmaladılar. Harda ustaclı evi vardısı viran qaldı.

Həmzə mirzə Məhəmmədi xan Ustaclını Təbrizdə qoyub sarayı qorumağı tapşırdı. 3 min nəfərlik qoşunla Qəzvinə yola düşdü. Türkman qiyamçıları artıq paytaxtı almışdılar. Həmzə mirzə Qəzvinə yaxınlaşdı. Burada Avşar və Bayat elindən ona qoşulanlar oldu. Qoşunun sayı 7 minə çıxdı. Qiyamçılar şahzadənin yaxınlaşmasını eşidib, paytaxtdan çıxdılar. 10 min nəfərdən çox olan qiyamçılar şah qoşunu ilə savaşa yenildilər.

1586-cı ildə qiyamı yatıran şahzadə Təbrizə qayıtdı. Həmzə mirzə yenidən qoşun toplamaq istədi. Türkman, Təkəli, Zülqədər ellərinin qırılan qırılmış, qalanların bir hissəsi osmanlıların tərəfinə keçmiş, bir hissəsi isə ölkəyə səpələnmişdi. Avşar elinin nümayəndələri, əsasən İsfahan, Yəzd, Kerman və Kuhgiluyə qrupları isə ağsaqqaları Məhəmmədqulu xana görə küskün idilər. Xorasandakı ustaclılar və şamlılar Həmzə mirzəni eşitmək belə istəmirdilər. Onlar Abbas mirzəni

şah görmək niyyətində idilər. Osmanlılar isə fürsətdən istifadə edib, Azərbaycana hücumlarını genişləndirmişdilər.

Həmzə mirzəni erməni dəlləyinin əli ilə öldürdülər. Qızılbaş əmirlərinin əsas kütləsi Qəzvin sarayından üz döndərib Abbas mirzəni şah kimi irəli sürən Xorasan əmirlərinin tərəfinə keçdi. Kerman, Yəzd, İsfahan və Kuhgiluyə avşarları Xorasan qızılbaşlarının tərəfinə keçdilər.

I Şah Abbas Səfəvi taxta çıxandan sonra dövlət islahatlarına və yerdəyişmələrə başladı. Qızılbaşların nüfuzu azaldı. Avşarlar igidlikləri, qəhrəmanlıqları sayəsində bəzi əyalət və vilayətlərin idarəsini əllərində saxladılar.

I Şah Abbasın göstərişi ilə İsmayıl xan Alplı-Avşar 1589-cu ildə Yusif xanı vəzifəsindən kənarlaşdırıb, Vəli xanla birgə Kermanı idarə etməyə başladılar. 1592-ci ilədək Kerman əyalətinə başçılıq etdi. I Şah Abbas onu Kerman əyaləti bəylərbəyliyindən çıxarıb Fərəh vilayətinə hakim göndərdi.

I Şah Abbas 1595-ci ildə Kuhgiluyə hakimi Həsən xan Əbdüllətif bəy oğlu Avşarı qardaşı və oğulları ilə tutduraraq Qəhqəhə qalasına saldırmışdı. Qəhqəhə qalasından qaçısa hazırlaşan əsir osmanlı sərkərdələri Mustafa paşa, Əhməd paşa, Şahqulu bəy, Xalid bəy və başqaları qalabəyi Müzəffər bəy Qaradağlıni öldürüb, bir müddət qalanı idarə etdilər. Həbsdəki qızılbaşları incidib, əziyyət verirdilər. Üsyançılar qaladan çıxıb, getmək istəyəndə Həsən xan qardaş və oğulları ilə birgə onların qabağını kəsib, tərksilah etdilər. Əl-qollarını sarıyıb köməyə gələn mühafizəçilərə verdilər. Xəbər I Şah Abbasa çatanda, avşarları zindandan çıxarıb, özəl qorçuları sırasına daxil etdi.

Nadir şah Qırxlı-Avşarın hakimiyyəti dönəmində avşarlar yüksəliş yoluna qədəm qoydular. Bilik və bacarıqlarını ortalığa qoyub, mühim vəzifələr əldə etdilər.

Bu dövəndə yüksələnlərdən biri də Əlirza bəy idi. Əlirza bəy Hüveyzə və Şüştər bölgələrində baş verən qiyamları yatırmağa ezam edilmişdi. Bura da dədə-baba avşar yurdu olduğundan Əlirza bəy müvəffəqiyyət qazana bilmədi.

Nadir şah Əlirza bəyi xəyanətdə və itaətsizlikdə günahlandırıb, öldürtdü.

Nadir şahın hakimiyyəti dönəmində Avşar elinin başçılarından hər birisi bir əyalətə və vilayətə hakim təyin edilmişdi. Məhəmmədmusa xan Məhəmmədqasım xan oğlu Qasımlı Əraq və Kaşana, Heydərqulu xan Qırxlı Şirvana, Bəhram xan Araşlı Şiraza, Məhəmmədqulu xan

Araşlı Xorasanın Səbzivarına, Mehdi xan Həsən xan oğlu Qasımlı İrəvanın Qaramehdisinə, Lütfəli xan Kosəhmədli Kermana, Musa xan Əmirli Taroma, Saleh xan Qırxlı Xorasanın Əbivərdinə, Əmiraslan xan Qırxlı Azərbaycana, Aşur xan Babalı Arasbara təyin olunmuşdular. İbrahim xan Qırxlı Urmiyanın divanbəyi, Fətəli xan Araşlı orduda çərçəbaşısı vəzifəsini tuturdu. Qasım xan Araşlı süvari dəstədə sərkərdə idi. Hüseyinli xan, Bisütun xan, Pero xan və başqaları Nadir şahın yaxınlarından sayılırdı¹.

Avşar eli müstəqil xanlıqlar dönəmində Urmiyada, Xəmsədə və digər yerlərdə öz özgürlüklərini elan etmişdilər.

Avşar eli Qacarlar sülaləsi dönəmində də dövlətin ictimai-siyasi yaşamında mühim rol oynamışlar. Rus-İran savaşları zamanı səngərlərdə sipər olmuşdular.

Abbas mirzə Qovanlı-Qacar rusların üzərinə hücum zamanı döyüş planı hazırlamışdı. Fransız müəllifi Jan Junior yazır: «Keçən gecə döyüş səflərinin düzülməsi planı tərtib olunmuşdu və zabitlər bilirdilər ki, səhər Şahsevən əskərləri sağ cinahda dayanacaq, Əbdülməliki tayfası və Dəvəli Qacar tayfasının əskərləri sol cinahda mövqe tutacaqlar. Qoşunun qəlbində-mərkəzində Avşar və Xocəvənd əskərləri olacaqlar və cəbhənin arxasında süvarilər ehtiyat qismində mövqe tutacaqlar ki, lazım olan hissələrdə onlardan istifadə etsinlər.

Sağ qolun komandanlığı Mustafaqulu xan Şahsevənə və sol qolun komandanlığı Davud xan Dəvəli-Qacara həvalə olundu.

Abbas mirzə də qəlbə komandanlığı öz öhdəsinə götürdü. Eyni zamanda bütün cəbhənin komandanı o idi. Allahyar xan Avşar Xəmsə cəbhənin qəlbində Abbas mirzəyə kömək edirdi»².

3.2. Avşar elinin ünlü nümayəndələri

Avşar elinin nümayəndələri Azərbaycan və şərq ölkələrində qurulan dövlətlərin ictimai-siyasi həyatında mühim rol oynamışlar. Biz əsasən Azərbaycan dövlətlərin idarə olunmasında və başqa dövlət işlərində iştirak edən avşar oğullarından söhbət açacağıq.

Qaraqoyunlu dövlətinə xidmət edən tayfa başçıları arasında avşar əmirləri də vardı. Onlardan biri Cəmşid ağadır. Cəmşid ağa Qara

¹ Mirzə Rəşid Ədibüşşüara, *Tarixi Əfsar*, Təbriz, "Şəfəq", 1346 hicri şamsi, səh. 86-87.

² J.Junior, *Unudulmuş qəhrəmanlar*, 2004, səh. 259.

İskəndər bəy Baranlı-Qaraqoyunluya qulluq etmişdi. Savaşda öldürülmüş ağqoyunlu tavaçısı Əhməd bəyin başını Osmanlı sarayına aparmışdı.

Ağqoyunlu dövlətinə qulluq edən avşar əmirləri də vardı. Onlardan biri də Mənsur bəydir. Fəruq Sümer onun haqqında yazır: «Mənsur bəy Uzun Həsən bəyin hələ ağqoyunluların başçısı olmazdən əvvəl onun yaxın nöqərləri (yoldaş) arasında idi. Qüvvətli bir ehtimala görə, Mənsur bəy Suriya avşarlarına mənsub idi. Həsən bəyə sədaqətə xidmət etdikdən sonra İran fəth olunanda tabeliyindəki avşarlarla bu ölkəyə gəlmiş və Kuhgiluyə valisi təyin olmuşdu.

Uzun Həsən bəyin oğlu Fars valisi Xəlil mirzənin 1467-ci ildə təşkil etdiyi rəsmi keçiddə (yasalda) Mənsur bəy də öz əsgəri birliyi ilə iştirak eləmişdi. Mənsur bəyin Otluqbeli (paytaxt) müharibəsində iştirakına dair Rumlu Həsən bəyin sözlərinə inanmaq müşküldür. 1497-ci ildə ağqoyunlu taxtına ələ keçirmək üçün hərəkətə keçən Məhəmmədi mirzə Şirazi Pörnək Qasım bəyin əlindən alaraq Mənsur bəyə vermişdi. Pörnək Qasım bəy Azərbaycan hakimi ağqoyunlu Əlvənd və onun bəylərbəyisi İbə sultan tərəfindən Farsa göndərilə də, avşarlar onu məğlub etmiş, hətta Qasım bəyi əsir almışdılar.

Məhəmmədi mirzənin Piri bəy adlı avşar bəyi vardı ki, o, Məhəmmədi mirzə ilə Sultan Murad bəy arasında baş verən bir döyüşdə ölmüşdür.

Mənsur bəyi sonra İraqi-Əcəmə və Farsa hakim olan Ağqoyunlu Sultan Murad bəyin, 907-ci ildə isə Farsı idarə edən ağqoyunlu Əbülfət bəy Bayandurun xidmətində olduğunu görürük. Az sonra Şah İsmayıl qızılbaş türk oymaqlarının başında ağqoyunlu hakimiyyətinə son qoyaraq Səfəvi dövlətinin qurmuşdur. Mənsur bəy də bir çox digər ağqoyunlu bəyləri kimi gənc qızılbaş hökmdarına itaət etdiyini bildirmiş və 911-ci ildə (1505) Fars valisi təyin olunmuşdur. Lakin Mənsur bəyin valiliyi çox az müddət davam etmiş, onun tutduğu vəzifə Xəlil sultan titulu ilə Zülqədər (dulqədir) elindən Sarışeyxli oymağının rəisi Əhməd bəyə verilmişdir».

Səvəfilər dövlətini quran, sərhədlərini genişləndirən, idarə edən avşar əmirləri çox idi. Bunlardan biri Şah İsmayılın Xorasan səfirində (916-1510/1511) iştirak edən Dana Məhəmməd bəy idi.

Əhməd sultan adlı digər bir avşar əmiri də I Şah İsmayıl tərəfindən Fərəh hakimliyinə təyin edilmişdi.

Avşar elinin adlı əmirlərindən biri də Sultanəli mirzədir. 1514-cü ildə Çaldıranda Osmanlı ordusuna qarşı savaşıyan Qızılbaş ordusunun

cinahına Sultanəli mirzə Avşar başçılıq edirdi. I Şah İsmayılı əsir götürmək istəyən osmanlılara «Şah İsmayıl mənəm» demişdi. Osmanlılar onu əsir almışdılar. Üzdən I Şah İsmayılı oxşayırdı.

Avşar elinin səsləli əmirlərindən biri də Sultanşah bəydir. I Şah İsmayılı xidmət etmişdi. Təzə qurulan dövlətin sütunlarından (ərkanidövlət) idi.

Avşar elinin adlı əmirlərindən biri də Piri bəy idi. I Şah İsmayılı xidmət etmişdi. Pərvanəçi idi.

Avşar elinin adlı əmirlərindən biri də Məhəmməd bəydir. I Şah Təhmasibə xidmət etmişdi. Şah onu qardaşı Əlqasib (Əlqas) mirzənin xidmətinə göndərmişdi.

Avşar elinin adlı əmirlərindən biri də Həmzə bəydir. I Şah Təhmasibə xidmət etmişdi. Həmzə bəy Azərbaycanda olurdu.

Avşar elinin adlı əmirlərindən biri də Şahqulu sultan Sarışeyxlidir. I Şah Təhmasibə xidmət etmişdi. Şahqulu sultan Azərbaycanda olurdu. Faruq Sümer yazır: «953-cü ildə (1546) Təbrizdə avşar və zülqədər (dulqədər) arasına düşən bir ixtilaf silahlı çarpışmaya qədər böyümüşdü. Bu hadisə zamanı avşarların başında Sevindik bəy, Şahqulu sultan və Mahmud xan dururdu».

Avşar elinin adlı əmirlərindən biri də Sevindik bəydir. I Şah Təhmasibə xidmət etmişdi. Sevindik bəy sarayda olurdu. Uzun illər şahın qorçubaşısı olmuşdu. Faruq Sümer yazır: «Onlardan qorçubaşı Sevindik bəy 969-cu ildə (1561-1562) ölərkən yaşı 90-ı keçmişdi. Oğlu Hüseyin bəy I Şah Təhmasibin və onun xələfi II Şah İsmayılın dövründə Xorasanda, müxtəlif sancaqlarda vali olmuş, Sultan Məhəmməd Xudabəndə zamanında isə vali olduğu Səbzəvarda üsyan etdiyi üçün yaxalanıb öldürülmüşdü».

Bəzi avşar əmirləri haqqında Faruq Sümer yazır: «977-ci ildə (1569-1570) Kirman valisi olan Yəqub sultan və qardaşı Yusifqulu sultan, Koroğlu Xosrov sultan və Dana (Məhəmməd) bəy oğlu Allahqulu bəy də Təhmasib dövrünün avşar əmirlərindən idi. Şah Sultan Məhəmməd zamanında Fərəh hakimi Hüseyin sultan və qardaşı Əlixan sultan hansı oymaqdan olduqları bilinməyən avşar bəylərindəndir. Onlar Fərəh vilayətində ortaya çıxan Yalançı İsmayılardan biri ilə vuruşaraq ölmüşdülər. Onların qohumu Yeyən sultan Fərəhə və İsfizərə vali təyin olunmuşdu. 997-ci ildə (1588-1589) qorçubaşı avşar Bədir xan idi. O, həmin il Astarabad valisi təyin olundu, qorçubaşılıq avşar boyundan Kerman hakimi Vəli xana, Kerman valiliyi isə Vəli xanın oğlu Bəktaş

xana verildi. 997-ci ildə Avşar Çoban oğlu Mehdiqulu xanın Xorasan səfərində iştirak etməsi əmr olunmuşdu».

Avşar elinin adlı əmirlərindən biri də Səncər sultanıdır. I Şah Təhmasibə xidmət etmişdi. Səncər sultan 1550-ci ildə özbəklərə qarşı döyüşə atılmışdı.

Avşar elinin adlı əmirlərindən biri də Xızır sultan Gözüböyüklüdür. I Şah Təhmasibə xidmət etmişdi. Sərkərdə idi. 1554-cü ildə Taxti-Süleymanda osmanlılara qarşı vuruşmuşdu.

Avşar elinin adlı əmirlərindən biri də İbrahimqulu sultanıdır. I Şah Təhmasibə xidmət etmişdi. Sərkərdə idi. 1554-cü ildə Taxti-Süleymanda osmanlılara qarşı vuruşmuşdu.

Avşar elinin adlı əmirlərindən biri də Əbülfət sultan Gündüzlüdür. I Şah Təhmasibə xidmət etmişdi. 1554-cü ildə Taxti-Süleymanda osmanlılara qarşı vuruşmuşdu.

Avşar elinin tanınmış əmirlərindən biri də Məlikaslan bəydir. I Şah Təhmasibə xidmət etmişdi. Şahzadələrdən birinin lələsi idi. 1566-cı ildə özbəklərə qarşı yürüşdə iştirak etmişdi.

Avşar elinin adlı əmirlərindən biri də Şahverdi bəydir. Şahverdi bəy I Şah Təhmasibə xidmət etmişdi. O, 1566-cı ildə özbəklərə qarşı vuruşmuşdu.

Avşar elinin başçılarından biri də Nədir xandır. I Şah Abbasın hakimiyyəti dönəmində Astarabadın hakimi təyin edildi. Öncə Allahqulu xan qorçubaşını əvəz edirdi.

Avşar elinin məşhur əmirlərindən biri də Bisütun bəydir. Nadirqulu xan Bisütun bəyi 1730-cu ildə Azərbaycan hakimi təyin etmişdi. Levaşovun və baron Şafirovun 1732-ci il 20 mart raportundan Təbrizin ikinci dəfə osmanlılar tərəfindən tutulması haqqında məlum olur ki, II Şah Təhmasib şəhəri müdafiəsiz qoymuş, onun idarə edilməsini əvvəlcə xalxallı Məhəmmədqulu xana, sonra isə Bisütun xana həvalə etmiş imiş. Məhəmmədqulu xan özünün vəzifədən götürüldüyünü bilərək karvansaranı və varlı evləri talayıb, Xalxala getmişdi. Bisütun xan da Təbrizdə çox davam gətirmədi. Əli paşanın çoxsaylı qoşunlarla yaxınlaşdığını eşidən kimi, öz oğlunu 1500 döyüşçü ilə orda qoyaraq şəhəri tərk etdi. Sakinlərin əksəriyyəti də şəhəri tərk etdi, yalnız iki minə yaxın ən yoxsulu qaldı. Osmanlı qoşunları Təbrizə yaxınlaşanda Bisütun xanın oğlu da döyüşçüləri ilə şəhəri tərk etdi.

Avşar elinin adlı əmirlərindən biri də Qədirqulu bəydir. Qədirqulu bəy Nadir şah Avşara xidmət etmişdi. Şahın Hindistan yürüşündə iştirak etmişdi.

Avşar elinin adlı əmirlərindən biri də Hacı Məhəmməd bəydir. Hacı Məhəmməd bəy Nadir şah Avşara xidmət etmişdi. Şahın Hindistan yürüşündə iştirak etmişdi.

Avşar elinin tanınmış simalarından biri də Bəyverdi bəy Avşardır. Nadir şahın hakimiyyəti dönəmində Sulduz və Savucbulaq mahallarında elbəyi, ulus vəkili vəzifəsində çalışmışdı. El və mahal camaatı ilə müdarayla dolanmadığından Çarxçıbaşı Fətəli xan Araşlı Nadir şaha ondan şikayət etdi. Nadir şah əmr verdi ki, Fətəli xan özü onu cəzalandırsın. Fətəli xan Urmiyanın I ağaclığında Göytəpə mənzilində Bəyverdi bəyi yanına çağırıdırıb, boğazına ip atdı.

Avşar elinin adibəlli igidlərindən biri də Divanqulu bəydir. Divanqulu bəy Nadir şahın ordusunda xidmət etmişdi. 1738-ci ildə tunel qazan alətlərlə Bəstə getmişdi. Qalanı alıb Bədir xan Əfqanı əsir tutmuşdu.

Avşar elinin adlı əmirlərindən biri də Səfiyar bəydir. Nadir şah Qəndəharın alınması müjdəsini Səfiyar bəylə qardaşı, Azərbaycan hakimi İbrahim xan Zəhirəddövləyə bildirmişdi.

Avşar elinin tanınmış simalarından biri də Əlimurad xandır. Əlimurad xan Əndəhud hakimi təyin edilmişdi. İtaətdən boyun qaçırdığı üçün Nadir şah oğlu Rzaqulu mirzəyə əmr etmişdi ki, Sərxəs yaxınlığındakı Əndəhuda gedib Əlimurad xana qulaqburması versin. Rzaqulu mirzə bir il qoşun tərtibi ilə məşğul oldu. Sonra Əndəhuda hücum keçdi. Əlimurad xanın yanında olan avşar başçılarından bir dəstəsi ondan üz döndərib şahzadəyə tərəf keçdi. Əlimurad xan 6 həftə inadla vuruşsa da, bir iş görə bilməyib, təslim oldu. Onu Herata göndərib, orda edam etdilər.

3.3. Qorçubaşı avşarlar

Qorçubaşı Səfəvi şahlarının seçmə qvardiya döyüşçülərinin-qorçuların başçısı olub, dövlətin sütunu (Ərkani-dövlət) hesab olunurdu. Qorçubaşı etimad əd-dövlədən sonra Səfəvi dövlətinin ən böyük əmirlərindən sayılırdı. Bütün qorçuların işini qorçubaşı idarə edirdi. Qorçuların məvacibləri və tiyulları qorçubaşının icazəsi və təsdiqi ilə verilirdi. «Xülasət ət-təvərix»dən məlum olur ki, qorçubaşı Sevindik bəy Avşar İsmayıl mirzəni 1556-cı ildə I Şah Təhmasibin yanına götürüb gəlmişdi.

1574-cü ildə qorçubaşı Əhməd bəy Avşar tayfası əleyhinə kobud sözlər dediyindən tutulub Ələmut qalasına salınmışdı. XV yüzilin sonu

və XVI yüzilin birinci yarısında qorçubaşı və əmir əl-ümərə vəzifələri ayrı-ayrılıqda işlədilmişdir. S.M. Onullahi yazır ki, XV yüzildə qorçubaşılar əmir əl-üməradan xeyli aşağı pillədə idilər. Lakin XVI yüzilin ikinci yarısında qorçubaşılardan nüfuzu artmış və əmir əl-ümərə vəzifəsini əvəz etmişdilər.

XVI yüzilin birinci yarısında bəzən (xüsusən müharibə vaxtı) qorçubaşı vəzifəsi əmir vəzifəsindən yüksək olmuşdur. Tədqiq etdiyimiz bir əlyazmada göstərilir ki, Duraq bəy Qorçubaşı müharibə günü əmirlərin əksəriyyətindən yüksək mövqə tuturdu. Qorçubaşılardan böyük imtiyazları var idi; hətta onlar valilərin təyin olunmasından da mühüm rol oynayırdılar. Mənbələrdən aydın olur ki, qorçubaşı vəzifəsi XVIII yüzildə ən yüksək vəzifə olaraq qalmaqda idi. Ümumi dövlət qorçubaşılardan başqa ayrı-ayrı əyalətlərin (bəylərbəyliklərin) və qızılbaş tayfalarının öz qorçubaşısı var idi. Qorçular Səfəvi şahlarının qızılbaş tayfalarından ibarət seçmə alay döyüşçüləri idilər. H. Zərinəzadə bu sözün azərbaycanca «qoruyucu» mənasında olduğunu yazır.

İlk dəfə olaraq «Xülasət ət-təvarix» in Berlin nüsxəsində bu sözün qoruqçu şəklində təsadüf edilir. Əlyazmada qorçulardan Sultan Ustaclunun, Əhməd bəy Avşarın və başqalarının adları çəkilir. Qorçular döyüşlərdə fəal iştirak edirdilər. «Xülasət ət-təvarix» də göstərilir ki, Bakı qalasının ətrafındakı döyüş zamanı I Şah İsmayıl göstəriş verdi ki, «kəsir əl-ixlas» (sadiq) qorçular xəndəkləri daşla doldursunlar. Şah İsmayıl qoşuna xəbər göndərmək üçün də qorçulardan istifadə edirdi. 1528-ci ildə Qızılbaşlarla Şeybani xanlarından I Ubeydulla xanın (1533-1539) qoşunları arasında baş verən döyüş zamanı Səfəvi şahının qorçularından biri Ubeydulla xanı təqib edib və onu qılıncla yaralamışdı.

«Xülasət ət-təvarix» də göstərilir ki, ən etibarlı hərbi qüvvə hesab edilən qorçulardan eyni zamanda ən təhlükəli və xüsusi şəxslərin mühavizəsi zamanı istifadə olunurdu. Belə ki, Osmanlı sultanı I Süleymanın oğlu Bayəzid 1559-cu ildə I Şah Təhmasib tərəfindən həbs edilib dövlət xanının bir hücrəsində saxlanırdı. Bu vaxt onun mühafizəsi bir dəstə qorçuya tapşırılmışdı. Şahın hüsn-rəğbətini qazanan qorçulara daha yüksək vəzifələr həvalə olunurdu. II Şah İsmayıl 1557-ci ildə qorçu İmamqulu bəy Yıva-Qacarı sultan vəzifəsinə təyin edərək Gəncə və Qarabağa bəylərbəyi göndərdi.

Yazılı məxəzlərdə qorçuların geyimləri, silahları və s. Haqqında da məlumat verilir. Əsasən azərbaycanlılardan ibarət olan bu qorçuların

papaqları qırmızı rəngdə olurdu. Belə bir baş geyimini I Şah İsmayılın atası Şeyx Heydər öz müridləri üçün müəyyən etmişdi. Məhz buna görə də onlara qızılbaş deyilirdi. Başlarına qırmızı papaq qoyan qorçular müharibəyə yola düşən zaman başlarına zəncirli zirehli dəbilqələr qoyurdular. Qorçuların xüsusi fərqləndirici əlamətləri-uzun bıqları olurdu. «Aləm-araye Səfəvi» əsərində göstərilir ki, qorçular adətən ox, qılınc, təbərzin (balta), xəncər və qalxanla silahlanırdılar.

«Xülasət ət-təvarix» də qorçiyane-hərəm, qorçiyane xasseye-şərifə, qorçiyane Xasse, qorçiyane şəmşir, qorçiyane keşik və s. qeyd olunur. Hərəm qorçuları şahın hərəmxanasının keşiyini çəkirdilər. «Təzkirət əl-mülük» də göstərilir ki, qorçubaşılar qorçuları müxtəlif işlərə göndərirdilər. «Təzkirət əl-mülük» da şahın silahdarlarına yaraq qorçuları deyilirdi. Bu qorçular saray məclislərində, qonaqlarda şahın ətrafında dururdular.

Gördükləri işlərdən asılı olaraq yaraq və gərək qorçuları aşağıdakı kimi adlanırdılar:

- 1.Papaq qorçusu
- 2.Qılınc qorçusu
- 3.Xəncər qorçusu
4. Kaman (yay) qorçusu
- 5.Nizə qorçusu
- 6.Oxqabı qorçusu
- 7.Sipər (qalxan)qorçusu
8. Geyim (zireh) qorçusu
- 9.Çəkmə (başmaq) qorçusu
10. Məndil (baş dəsmalı) qorçusu
- 11.Dəstkeş qorçusu
- 12.Can qorçusu
- 13.Yaraq qorçusu
- 14.Dəhanə qorçusu
15. Əcərli qorçusu və s.

Əcərli qorçuları 100 nəfərdən ibarət olub jandarm vəzifəsini ifadə edirdilər. Şah tərəfindən qorçulara torpaq paylandığı məlumdur. Xasse torpaqları olan Qəzvin və Savucbulaq bir dəstə qorçuya verilmişdir. I Şah Abbasın hakimiyyəti dövründə qorçuların sayı təxminən 30000 nəfərə çatdırdı.

Avşar elindən ilk qorçubaşı kimi tanıdığımız əmir Sevindik bəydir. I Şah Təhmasibə xidmət etmişdi. Sevindik bəy sarayda olurdu. Uzun illər şahın qorçubaşısı olmuşdu. Faruq Sümer yazır: «Onlardan qorçubaşı Sevindik bəy 969-cu ildə (1561-1562) ölərkən yaşı 90-ı keçmişdi».

1587-ci ildə qorçubaşı Yusif xan Avşar idi. Sarayda Mürşüdqulu xan Ustaclıya sui-qəsd hazırlamışdı. Qəsdin üstü açılanda Yusif xan həbsə atıldı.

Yusif xandan sonra qorçubaşı Bədir xan Avşar oldu. Bədir xan 1589-cu ildə Astarabada vali göndərildi.

1589-cu ildə qorçubaşı Vəli xan Avşar təyin edildi.

3.4. Avşar elinin tarixi rolu, coğrafiyası və yayılma arealı

Tarixçi F. Sumer avşarlar haqqında mükəmməl bilgi verəndən sonra yazır ki, bu məlumatlardan da görüldüyü kimi, avşarlar tariximizdə ən davamlı rol oynamış böyük bir boydur. Bu baxımdan heç bir oğuz boyu onunla müqayisə edilə bilməz. Burada avşarlar haqqındakı məlumatların xülasəsini vermək yerinə düşər.

1. Rəşidəddinin «Türklərin tarixi» fəslində avşarların hökmdar yetirən 5 boydan biri olduğu yazılır. Buradan onların oğuzların islamiyyətdən əvvəlki tarixlərində də ən mühüm rollar oynamış boylardan biri olduğu nəticəsi çıxır.

2. Səlcuqlar dövründə öz fəaliyyətləri ilə qaynaqlarda iz buraxmış 3-4 boy var ki, onlardan biri də avşarlardır. Göründüyü kimi, əfşarlar XII əsrin ikinci yarısında Xuzistanda və ona qonşu yerlərdə 40 ildən artıq sürən bir bəylik qurmuşlar.

3. Avşarlar XVI əsrdə Qayı (Qayı) boyundan sonra ikinci olmaq üzrə Anadoluda ən çox yer adına sahib boydur. Bu onların Anadolunun fəth edilməsi və məskunlaşdırılmasında ən mühüm rol oynamış boylardan biri olduğunu göstərir.

4. Yazıçıoğlu Əliyə görə, Qaraman oğulları avşarlara mənsubdur. Bu çox mümkündür.

5. Avşarlar oynadıqları böyük tarixi rola baxmayaraq, XIV əsrdə Hələb bölgəsindəki qələbəlik türkmən icmasını meydana gətirən üç boydan biri idi. XIV əsrdən son dövrlərədək Anadoluda və İranda fəaliyyət göstərən avşarlardır. Bu avşarlar XIV əsrdə Zülqədərli bəyliyinə qurulmasında (imanlu avşarı), Sisın (Kozan) fəhində və məskunlaşdırılmasında iştirak etmişlər.

6. XV əsrdə avşarlar ağqoyunluların fəaliyyətində də iştirak etmişlər. Bunun nəticəsində onlardan bir qismi İrana getmişdir. Səfəvi dövləti qurulduqda isə Anadoludan İrana yeni avşar obaları köçdü, beləliklə İranda qüvvətli bir avşar varlığı meydana çıxdı. Bu avşarlara mənsub olan Nadir böyük uğurlar qazanaraq Səfəvi hakimiyyətini öz

hakimiyyəti ilə əvəz etdi. Avşarlar öz siyasi hakimiyyətlərini itirdikdən sonra da varlıqlarını davam etdirdilər. Bu gün İrandakı qələbəlik türk ünsürünün mühüm bir qismi avşarların törəmələridir.

7. Anadoludakı avşarlara gəlincə, onlardan bəzi obalar hələ XVI əsrdən etibarən burada yerləşməyə başlamışdır. Onların böyük hissəsi XIX əsrin ikinci yarısına qədər köçəri olmuş, sonra əsasən Kayserinin Pınarbaşı, Sarız və Tomarza qəzalarında yerləşmişlər¹.

8. İranda Fars əyalətində (ostanında) yaşam sürən Qaşqay elinin tərkibində avşarların bir neçə tayfa-tirəsi var. Qaşqayların farsimədən, əmələ və böyük kəşkuli tayfaları arasındakı bulverdi, avşar-kermani, qırxlı, imirli, qasımlı, əmələ-qasımlı, arıxlı, papəti, qutlu və qutulu tirələrinin hamısı avşarlardır.

9. Şahsevən elinin aparıcı və nəcib oymağı sarıxanbəyllilər avşar əsillidirlər. Bu eli yaradan oymaqların əksəriyyəti avşar idilər. İnanlı avşar köklü oymaq sayılırdı.

10. Bir çox tarixçilər (Rzaqulu xan Hidayət, Mirzə Camal Cavanşir, Rzaqulu bəy Vəzirov) Cavanşir elini avşar köklü hesab edirlər.

11. XVIII yüzilə aid ərəb əlifbası ilə yazılmış sənədlərdə, həmçinin məşhur Azərbaycan coğrafiyaçısı Qafur Rəşad Mirzəzadənin 1920-ci ildən qabaq çap etdirdiyi bir xəritədə Abşeron adı Əfşaran şəkilində yazılmışdır. Açması avşarların yaşadığı yer deməkdir.

12. Avşar eli qədim zamanlarda, XIII yüzildə Həmədan və Əxlat ətrafında yaşayırdılar. Tarixçi Əhməd Zəki Vəli Toğan yazır: «Avşar boyu Xarəzmşahlar dövründə də güclü qəbilə kimi Həmədan və Əxlat ətrafında yaşamışdır. Cəlal əd-Dinin bunlardan aldığı qənimətlərin yalnız beşdə biri (xüms) 30000 qoyundan ibarət idi.²

13. Həmədanın Əsədabad bölgəsindəki Qızılüzən çayının və ona qoşulan Talvar çayının vadisində yaşayan əhali avşar soyuna mənsubdurlar. Həmədanın dağlıq bölgəsi avşarların yurd yeridir.

14. Kərəcin cənub hissəsində Əfşariyyə adlı bölgə var. Oranın yaxınlığında İştəharud bölgəsinin əhalisi də əsasən avşarlardan ibarətdir.

15. Avşarların daha çox məskunlaşdığı ərazilərdən biri də Urmiyadır. Urmiyanın Dol mahalında avşarlar binə bağlamışdılar. Dol mahalı Qaşqagədikdən Xantavusa qədərdir. Oranın məsafəsinin uzunluğu təxminən 5 ağacdır. Tarix kitablarında yazılır: «Dol mahalı

¹ F. Sümer, Oğuzlar, Bakı, səh. 286-287.

² Ə. Z. V. Toğan, Azərbaycan, Bakı, 2007, səh.39-40.

Urmiya gölünün sahilində yerləşir. Kiçik olmasına baxmayaraq çox abaddır. Dol qərb tərəfdən Kurd, Meh dağları, şimaldan Baranduz mahalı ilə həmsərhəd idi.

Dol mahalında Urmiya gölü sahilindən külli miqdarda duz əldə edilirdi. Mahalın kəndləri əsasən onun mərkəzində uzanan bağ-bağatlı geniş Zirə və Naznaz dərələrində yerləşirdi. Həmin kəndlərin birində, Səmədlidə mahal bəyləri yaşayırdılar. Dolun tabeliyində Rəşki-Sultanava, Pirəli, Kamanə, Nizava, Nara, Oğul Daşağıl, Birinci Kənan, İkinci Kənan, Bərdəxoş, Nazlı, Papaz, Zivə, Jarava, Şeytanava, Samurta, Xudrava, Dölə, Dördbənd, Talava, Cuşbər, Balistan, Xan, Tavus və Təzəkənd kəndləri var».

XVII yüzildə Urmiya hakimi Kəlbəli xan Qasımlı-Avşar Dol mahalını Gündüzlü (Qaroğlu) oymağına vermişdi. Gündüzlü oymağı orda kənd salıb, arx çəkib, ağac əkməmişdi.

Kəlbəli xan Binab və Nazlı mahallarını Bərdük qalasından Mehranruda qədər olan yerləri Avşar elinin Kəhkəhli oymağına vermişdi. Binab mahalı Marağa şəhərinin 16 km-də yerləşirdi. Mərkəzi Binab qəsəbəsi idi. Əhali Sofiyançayın suyundan istifadə edirdi. XVIII-XIX yüzillərdə burda bir karvansara, həftə bazarı və bir neçə dükan vardı.

Nazlı mahalının ərazisi 96 kvadrat km-dən ibarət idi. O, şimaldan Ənzəl, şərqdən Urmiya gölü, cənubdan Sumay, qərbdən Urmiyanın özü ilə həmsərhəd idi.

Kəlbəli xan Qasımlı Qırxlı oymağını Rövzə çayının sahilində yerləşdirmişdi. Rövzə mahalı şimaldan Sumay, şərqdən Nazlı, cənubdan Tərgəvər, qərbdən Urmiya ilə sınırlanır. Sənədlərdən görünür ki, Rövzə mahalına 25 böyük və kiçik kənd bağlı idi. Əhali əsasən heyvandarlıqla və əkinçiliklə məşğul idi. Mahal bəyləri Lar adlı böyük bir kənddə yaşayırdılar.

Kəlbəli xan Urmiya şəhərinin ətrafını Qasımlı, Araşlı, İmanlı oymaqlarına vermişdi. Bura qədimdə Urmiya mahalı adlanırdı.

16. Avşarların ən çox cəmləşdiyi bölgələrdən biri də Tikabdır. Tikab tarixi, coğrafi ədəbiyyatlarda Tikabi-Əfşar, Avşar Tikabı adlanır. Bəzi qaynaqlarda Təkab kimi xatırlanır. Tarixi kitablarda mahal haqqında yazılır: «Təkab, şimaldan Sərəs, Qaraağac, cənubdan Miranşah, şərqdən Ənguran, qərbdən Sayınqala mahalları ilə həmsərhəddir. Mahalın ərazisi dağlıqdır. Keçən çağlarda bulaqlar və buradan axan yeganə Təkab çayı əhalini su ilə təmin edərdi. Təkab mahalı çox geniş əraziyə malik olduğu üçün inzibati cəhətdən Tikantəpə və Aşağı Təkab nahiyələrinə ayrılırdı».

XVII yüzildən sonra Təkab mahalının ümumi inzibati mərkəzi mühüm ticarət və strateji əhəmiyyəti olan Tikantəpə kəndi idi. Burada dükənlər, həftəbazarı və hamam var idi.

17. Avşarların daha çox yaşadıkları bölgələrdən biri də Sayınqala mahalıdır. Hazırda Şahindej adlanır. Tarixi kitablarda mahal haqqında yazılır: «Marağanın cənub-şərqində yerləşən bu mahal şimaldan Əcirli, Çahardol mahalları, cənubdan Saqqız mahalı, şərqdən Təkab mahalı, qərbdən Bökən mahalı ilə həmsərhəddir. Əhali əsasən maldarlıqla məşğul idi.

Mahal onun qərb sərhəddindəki Cığatu çayının Sarıq qolu və burada mövcud olan çeşmələrin suyu ilə təmin edilirdi. XVIII, XIX yüzillərdə Sayınqaladan başqa yerlərə gedən yollar (Miyandab və Təkab yollarını istisna etməklə) yararsız idi. Nisbətən əlverişli olan Miyandab və Təkab yolları da yağışlı və qarlı günlərdə keçilməz olurdu.

Mahalın cənub-qərbində Kirifli (Kərəftu adlanır) dağı uzanır. Orada bir sıra mağaralar vardır. Dağın müxtəlif yerlərində və mağaraların divarlarında çoxlu daşüstü təsvirlər və yazılar vardır.

Mərkəzi Kürdistan əyalətinə gedən yol üzərində yerləşən Sayınqala kəndi müəyyən strateji və hərbi əhəmiyyətə malik idi. Sayınqalada Böyük xan, Mirzəcan, Qırx ayaq və Şah Məhəmməd Novdanı adlı çeşmələr axırdı. Çox güman ki, kənddə müdafiə əhəmiyyətli Sayın adlı qalanın olması ilə əlaqədar olaraq ona həmin ad verilmişdir». Şahindej ətrafında Avşar elinin Araşlı və Qasımlı oymaqlarının tayfa-tirələri yaşayırlar.

18. Avşarların yaşadıkları bölgələrdən biri də Qoşaçaydır. Hazırda Miyandab adlanır. Tarixi kitablarda mahal haqqında yazılır: «Miyandab mahalı Marağanın cənub-qərbində, Urmiyə gölünün sahilində və tam düzənlikdə yerləşmişdir. O, şimaldan Kavdil kəndi, cənubdan Tatau, şərqdən Cığatı və qərbdən Urmiyə gölü ilə həmsərhəddir. Miyandabın havası istiyə məlumdur və ərazisinin müəyyən hissəsi bataqlıqdır. Burada ilin bütün fəsilərində mal-qaranın otlaması üçün yaş yem olduğu üçün qoyunçuluq geniş yayılmışdır.

Mahalın mərkəzindən əlavə, onun böyük kəndləri olan Qabanava və Zənciravada da həftəlik bazar təşkil edilirdi. Miyandabı başqa şəhər və mahallarla rahat karvan yolları birləşdirir. Mahalın mərkəzi Miyandab qəsəbəsi idi Xanlığın başqa mahallarına nisbətən burada ipəkçilik daha artıq inkişaf etmişdir».

19. Təbriz şəhəri avşarları kök saldığı qədim şəhərlərdən biridir. Evliya Çələbi «Səyahətnamə» adlı əsərində Təbrizin zadəgan və əyanları haqqında yazır: «Xeyli zadəgan və əyanları vardır. Lakin avşar, dümbülü, dümyülü, xələç, tərəkəmə, göydolaq tayfaları çoxdur»¹. Ünlü səyyah əhalinin dilindən danışarkən avşar tayfasının özlərinin özəl ləhcəsi olduğunu qeyd edir.

20. Avşarların yaşadıkları yörələrdən biri də Savədir. Savə Hovmə, Cəfərabad, Zərənd, Xərqan, Məzliqan, Novbəran bölgələrindən ibarətdir. Bu bölgələrdə 729 kənd və qəsəbə qərar tutur. Xərqan avşarların cəmləşdiyi bölgələrdən biridir. Oranın təxminən 250 km uzunluğu, 80 km eni var. 200-dən çox qəsəbə və kənd yerləşir. Əhalisinin hamısı türkdür.

21. Avşar elinin binayi-qədimdən məskunlaşdığı bölgələrdən biri də Qarabağdır. Əski tarixçilər Qarabağı avşarların vətəni hesab edirlər. Qarabağda Avşar elinin araşlı oynağı binə bağlayıb. Hazırda Ağcabədi bölgəsində Avşar adlı 3 kənd, Araşlı adlı yurd yeri var. Həmin bölgədəki Hüsülü kəndinin ən böyük tayfalarından biri Ərəşli adlanır. Qarabağ Arazbarında Ərşə adlı başqa bir yurd yeri avşarların nişanəsidir.

22. Kermanşahın dağlıq hissəsində avşarlar özlərinə yurd qurublar.

23. Bocuurd və Kaşanın cənub bölgələrində kompakt halda yaşayan avşar obaları var.

24. Nişapur və Səbzvarın arasında avşarlar qədim dövrlərdən bəri yaşam sürürlər.

3.5. Avşar elinin köçürülməsi və say tərkibi

Səfəvilər dönəmində avşarların mühim hissəsi Azərbaycandan, o cümlədən Qarabağdan köçürülüb, İranın müxtəlif əyalətlərində sakin edilmişdir. I Şah İsmayıl Qırxlı oynağını Xorasanın Əbivərd və Mərv vilayətlərinə köçürmüşdü. Qırxlıların çox hissəsi Əbivərdin ətrafındakı Kubəqanda, Miyab Sərçəşməsində yerləşmişdilər.

I Şah Təhmasib 10.000 araşlı ailəsini Farsın Kuhgiluyə vilayətinə köçürmüşdü.

I Şah Abbasın hakimiyyəti dönəmində köçürülmə siyasət kimi başlıca rol oynayırdı. O, heç bir Qızılbaş elini bir yerdə möhkəmlənməsini istəməirdi. O, araşlıları Xar, Rey və Simnan tərəflərə sürdürmüşdü.

¹ E. Çələbi, Səyahətnamə, Bakı, 1997, səh.25.

Qırxlı oymağından yerdə qalanlarını da Əbivərd ətrafına göndərmişdi. 1596-cı ildə İsmayıl xan Alplının başçılığı altında avşarlar özbəklərə qalib gəldikdən sonra I Şah Abbas İranın qərbindən 1500 avşarı Qoçan, Bocuurd, Dərgəz, Kəlat və Sərəxs sərhədlərinə köçürdü.

Köçürülmə siyasəti Nadir şah dövründə də davam etmişdi.

Nadirqulu xan qayını və sərkərdəsi Lütfəli bəy Kosəhməddiyə tapşırırdı ki, 12 min ailəni Urmiya avşarlarından, Marağa müqəddəmlərindən, Sayınqaladan, 2 min ailə qırxlı oymağından köçürüb Xorasanın Əbivərd ətrafında yerləşdirsin. Onların köçürülməsi üçün 100 min Təbriz tüməni xərclik vermişdi¹.

Aşur xan Babalı-Avşar 1734-cü ildə Nadir şahın əmri ilə avşarlardan 3 min ailəni Xorasana köçürmüşdü².

Tarixçi Məhəmmədhüseyn Qüddusi daha sonra yazır: «Nadir Azərbaycanı tərk edərkən əmr verdi ki, Azərbaycan və İraqi-Əcəmdən 50-60 min ailəni Xorasana köçürsünlər. Onlardan 12 min ailədən çoxu avşarlardan idi. Bu köçərilərdən min ailə avşarların Kərgərli (Qırxlı, Qırıqlı) qolundan idi. Onlardan Kəbkan və Miyab ətrafına göndərdilər. Avşarların qalanları Kəlat və ətrafında yerləşdilər. Min nəfər azərbaycanlı cavanı Nadir öz qoşununa götürdü»³.

Azərbaycan tarixçisi Rəşid bəy İsmayılov yanlışlıqla qeyd edir ki, avşarlar Qarabağa və digər yerlərə Nadir şahın hakimiyyəti dövründə Xorasandan köçüblər. O, avşarlar haqqında yazır: «Əfşar» tayfası Xorasan vilayətində iqamət edəmiş. Nadir şah zamanı bu tayfanın «Əfşar» və «Qırxlı» qəbilələri Azərbaycana köçmüşlər. Quba və Cavad qəzalarında «Qırxlı» və Qarabağ qəzasında «Əfşar» nam kəndlərdə bu tayfa yurdlanmışdır»⁴.

Bu kimi yanlışlığı tədqiqatçı Məhəmmədhasən Vəlili də təkrar etmişdir. O, yazır: «Qayıllardan Əfşar və ya Ovşari qəbiləsi, Əbülqazi Bahadır xanın dediyinə görə, «əcələ ilə yapan» deməkdir. Bunlar da Cəlairi türklərindən olub, ilk əvvəl Xorasanda, İraq və Anadoluda oturdular. Nadir şahın zamanında isə Azərbaycana hicrət etdilər. Əfşarlar iki yerə təqsim olunurlar: biri afşarlar, digəri qırağlılar. İndi onlara Quba, Cavad qəzalarındakı Qırağlı kəndlərində və Şuşa qəzasının Afşar kəndində təsadüf edə bilərik»⁵.

¹ Mirzə Rəşid Ədibüşşüara, Tarixi Əfşar, Təbriz, "Şəfəq", 1346 hicri şəmsi, səh.77-78).

² Məhəmmədhüseyn Qüddusi, Nadir şah, Bakı, 1999, səh.123.

³ Məhəmmədhüseyn Qüddusi, Nadir şah, Bakı, 1999, səh.44.).

⁴ Rəşid bəy İsmayılov, Azərbaycan tarixi, Bakı, 1993, səh.22.

⁵ M. Vəlili, Azərbaycan-coğrafi-təbii etnoqrafik və iqtisadi mülahizat. Bakı, 1993, səh.49.

1727-ci ilə bağlı Osmanlı qaynağında hazırkı Ağcabədi bölgəsindəki Avşar kəndi yaşayış məntəqəsi kimi qeyd olunub. Digər Avşar kəndləri Azərbaycanda, obrazlı desək, hələ «Nuh əyyamı»ndan bəri mövcuddur.

Avşarları oturaq və köçəri zümrələrə bölən ünlü tədqiqatçı Faruq Sümer xüsusi qeydiyyata aparmışdır. O, yazır ki, hazırda İranda avşarların çoxu oturaq həyata keçmişlər. Onlara İranın təxminən hər yerində təsadüf edilməklə bərabər kompakt olaraq Urmiya və Xəmsə (Zəncan), Həmədan ilə Kirmanşah arasındakı Əsədabad yörəsindəkilər tamamilə oturaq həyata keçmişlər. Farsdakı inanlu (inallu) elatı arasında görünən avşar uşağı da oturaq həyata keçmişdir. Xuzistandakı gündüzlü avşarları, Kuhkiluyədəki ağacəri (ağac əri) elatı arasındakı avşar oymağı ilə Kirmandakı 5000 çadırlıq avşar təşəkkülü hələ də köçəridirlər. Bunlardan başqa, Qəzvinin cənub-qərbində 97 kəndlik Əfşar adlı bir qəza var¹.

Keçək avşarların say tərkibinə. Avşarların ən çox cəmləşdiyi nə Türkiyədə, nə İranda, nə Azərbaycanda, nə Əfqanıstanda, nə də Suriyada özəl olaraq bu elin say tərkibi dövlət tərəfindən öyrənilməmişdir. Yalnız bəzi tədqiqatçılar avşarların sayını öyrənməyə səy göstərmişlər.

Faruq Sümerin kitabından öyrəndiyimiz bilgiyə görə, XIX yüzilliyin birinci yarısına aid «Universal coğafiya»da avşarların sayı 90.000 göstərilir və başda Urmiya olmaq üzrə onların Xuzistan, Fars və Mazandaranda yaşadıkları yazılır.

İran müəlliflərindən Mənüçehr Əfşar 1925-ci ildə çap etdirdiyi məqaləsində alman tədqiqatçılarından Şpingelin yazılarına istinad edərək, İran avşarlarından 88 min ailə olduğunu göstərmişdir. Onlardan Urmiya vilayətində 25 min, Sayınqala və Zəncan vilayətlərində 10 min, Həmədanda 7 min, Qəzvinde 5 min, Tehran və Rey ətrafı bölgələrdə 7 min, Mazandaranda 7 min, Xorasanda 7 min, Kirmanda 6 min, Xuzistanda 10 min və Farsda 5 min ailənin sakin olduğu qeyd edilmişdir.

Fars əyalətindəki avşarların sayının 5 min ailə göstərilməsi T. Ə. İbrahimova (Şahinə) görə, dəqiq deyil. Tədqiqatçının göstərdiyinə əsaslanaraq elə XX yüzilin 20-ci illərində təkcə inallı tayfası 5 min ailədən ibarət idi.

Tədqiqatçı Faruk Sümer «Oğuzlar» adlı sanballı əsərində yazır: «XIX yüzilin başında İranda olduğu zamanda bu ölkədəki türk el və oymaqları ilə bağlı bir cədvəl hazırlayan A. Dupre bir çox bölgədə Afşarlardan bəhs edərək

¹ F. Sümer, Oğuzlar, 1992, səh.285-286.

saylarını bildirmişdir. Urmiyadın başqa bölgələrdə yaşayan Avşarların oymaqlarının adlarını verməmişdir. Bu bilgilərə baxcaq, Azərbaycan və bilxassə Urmiya yörəsində yaşayan Afşarlar, Qasımlı və Araşlı qollarıyla iki qola ayrılmaqla və Kərəcli, İmanlı, Davudlu, Heydərli, Yorğanlı, Usallu, Qılıçlı, Qənibəyli, Həsənşanlı, Kıləli, Yəhərli, Tutmaqlı, Adaklı, Kuhgiluyəli, Qarahəsənli, Əlibəyli, Terzili və Şahboranlı adlı oymaqlara bölünür. Sayları 25.000 nəfərdir (bu və bundan sonrakı saylara qadın və uşaqlar daxil deyildir). İranın digər sahələrinə gəlincə, Xəmsədə (Qızılüzən sahillərinə Sultaniyə və Sayınqalaya qədər uzanan Zəncan torpağında) 10.000 nəfər, Qəzvin çevrəsində (başlıca Çal və Xufuar yörələrində) 5.000 nəfər, Həmədan çevrəsində 7.000 nəfər, Tehranın olduğu Rey bölgəsində 7.000 nəfər, Xuzistandakı Şüşter yaxınlığında 10.000 nəfər, Kirmanda 6.000 nəfər, Xorasanda 8.000 nəfər, Farsda 5.000 nəfər, Mazandaranda 5.000 nəfər olmaq üzrə toplam 88.000 nəfər sayları vardır. Bu say ilə Afşarlar İranda olan türk el və oymaqlarının başında gəlir. İsfahanın Flereydən bölgəsində 4-5.000 sayə sahib İnalilər ilə Xorasanın Kəlat bölgəsində yaşayan Cəlairilərdən də bilgi alırıq¹.

Tanınmış tədqiqatçı oğuzların sayı ilə bağlı daha sonra yazır: “Eyni yüzilliyin ortalarında İranda türkələrlə bağlı digər bir cədvəl də Lady Shell-ə aiddir. Buna görə, hansı bir boy adı yozmadan qeyd etdiyi Afşarlar, Urmiyada (Qasımlı və Araşlı olmalı) 7.000 ev, Mazandaranda 100 ev, Tehran-Qəzvin arasında 900 çadır, Xəmsədə 200 ev və Kirmanda 1.500 ev sayə sahibdir. Ayrıca Araşlı Avşarın bir qolu olan Mahmudlu oymağı Maragada 2.500 ev, İmanlı Avşarı Mazandaranda 50 ev, Usanlı Avşarı Mazandaranda 50 ev, Xar və Dəməvənddə (Tehran civarı) isə 1.000 çadır və ev, Afşar Şahsevənləri Xəmsədə 2.500 çadır, Qaçar-Afşar (türk və ləklərdən təşkil olunmuş bir oymaq) Farsda 100 ev, İnanlı Darab və Fəsada 4.800 çadır və ev, Xorasanın Kəlati Nadirdə yaşayan Cəlairilər isə 1.500 ev sayə sahib görünürdü².

Avşarların Heydər-Məhəmmədşahlı, Səfiqulu uşağı, Cahənşahlı, Mollatarxanlı, Sultanəlili, Mirikitli, Ata uşağı, Pirmuradlı, Cəlalili, Xələc. Əşrəfli, Qasımlı, Mircanlı, Kəmərbəstili, Hamazlı oymaqlarının sayı 0,5 milyon hesab olunur.

Hazırda avşarların hazırda sayı milyonlardır.

Sümer, *Oğuzlar*, s.354-355, 357, 360.
Sümer, *Oğuzlar*, səh.361-646.

IV Fəsil

AVŞAR ELİNİN OYMAQLARI VƏ TAYFA-TİRƏLƏRİ

Avşar elinin Adaxlı, Araşlı, Alplı, Bəgişli, Qasımlı, Qutulu, Qırxlı, Qılıçlı, Qənibəyli, Qarahəsənli, Davudlu, İmanlı, Kərəcli, Giləli, Gözüböyükü, Gündüzlü, Mahmudlu, Tutmaqlı, Tərzili, Əmirli, Əlibəyli, Ərəbli, Yəhərli, Yorğanlı, Şahboranlı və başqa oymaqları var.

Əhməd Kəsrəvi avşarları bir neçə qola ayırır. Həmin qollar: qırxlı, babalı, cəlayır, kosaəhmədli, gündüzlü, inallı, araşlı, alplı, imirli, bəgəşli.

B. Nikitinə görə avşarlar şamlı, usalı, qasımlı, imanlı, araşlı, gündüzlü, bəgəşli, kuhgiluyəli qollarına bölünür.

Tarixçi Tohid Məlikzadə «Salmasın on min illik tarixi» adlı əsərində Avşar elinin 11 tayfa-tirəsini göstərir. Həmin tirələr: Şamlı, Usanlı, Qasımlı, İnanlı, Araşlı, Gündüzlü, Təkəşli, Kəhgilulu, Qırxlı, Təkəli, İmirli. Tohid Məlikzadə ilə Nikitinin bölgüləri yaxındır. Lakin T. Məlikzadə Bəgəşli əvəzinə Təkəşli yazıb ki, Avşar elində bu adda oymaq yoxdur.

Oskan Mann avşarları qasımlı, araşlı, kosaəhmədli, qutulu, təkəli, inanlı, bəgəşli, qırxlı, imirli, gündüzlü, təkəlilər qollarına paylaşdırır.

A. Dupreyə görə, Urmiya avşarları Araşlı və Qasımlı adlı oymaqlardan, kərəcli, imanlı, davudlu, usallı, qılıçlı, qənibəyli, kiləli, tutmaqlı, adaqlı, qarahəsənli, əlibəyli, tərzili, şahburanlı, yəhərli, kuhgiluyəli adlı tayfalardan təşkil olunub.

İran tarixçisi Məhəmməd Xaliqi Müqəddəmin yazdıqlarına görə, Tikab (Tikantəpə) yörəsinin Əcirli bölgəsində Avşar elinin ustaclı, badamlı, pətəkli, cənqli, hasarlı, qəmişli, gözəlli, lələli, nəxtalı, yeləkli tirələri yaşayırlar. Aşağı Əhmədabad yörəsində alıçlı, təndirli, çublu, faqlı tirələri qərar tutublar. Göyağac ətrafında isə ətəqlı tirəsi binə bağlayıb.

Tikabın ətrafında və bölgələrində yaşayan avşar tirələri: bədirlı, sarıcalı, qırxlı, yəhərli.

Şahindej (Sayınqala) şəhərin ətrafında avşar elinin həsənli, xocalı, dəvəli, əqrəbli, qozlu, mamalı tirələri məskunlaşılıblar. Şahindejin Çahardəvəli mahalında çiçəkli, davudlu, zeynallı, qanqanlı, qaraqoyunlu, tozlu, novruzlu tirələri qərar tutublar.

Sayınqala məntəqəsində qurtbəyli, xorasanlı tirələri məskunlaşılıblar.

Zəncanın Oryad bölgəsində yaşayan avşar tirələri: almalı, bəyamlı, bəyanlı, fəxrili, xəndəkli.

Zəncanın Çaypara bölgəsində buta bağlayan avşar tirələri: alvarlı, pirili, mehdili, dadlı, əzizli və qaraqoğlanlı.

Aşağı və Yuxarı Zəncanrudda qərar tutan avşar tirələri: almalı, qoluqısalı, iydəli, bəhrəmli, paşalı, məlikli, mustafalı, muxtarlı, xələfli (qaraçəryan kəndində), nəzərli, həşimli, hamamlı, ocaqlı, mollalı, mehrlı, zinətli, rəhmanlı, dədəli, radlı.

Zəncanın Qənibəyli və Qızıkeçili bölgələrində mehdili, nəcimli, kərimbəyli, nasirli, rzalı, tağılı, şirli, məhərrəmli, musalı, rəhimli, əhmədli, həmzəli, qənili, muğanlı tirələri yaşam sürürlər.

Zəncanın Ənquran bölgəsində qaramusanlı, qozlu, güləbli, cahanlı, muğanlı, cumalı, xaslı, bədirlı, armudlu, iydəli, iyəli, əhmədli, xocalı, davudbəyli tirələri sakindirilər.

Zəncanın İçrud, Səidabad və Qoltuq bölgələrində qərar tutan avşar tirələri: qozlu, qaragözlü, həsənli, çayırli, həşimli, korhəsənli, nədirli, nəqibli, nəsirli, cəfərli, nağılı, novruzlu, musalı, mahmudlu, məhəmmədli, kavəli, kərəmli, kərimbəyli, əhmədli, yavərli, yektalı, tarlı, pərvizli.

Zəncan şəhərinin ətrafında yaşayan avşar tirələri: adnalı, azərli, hasarlı, ağacanlı, ağcalı, ağabəyli, əhmədxanlı, əhmədli, hamamlı, qaraxtı, imamı, sarıcalı, almalı, şücalı, şəkərli, nədirli, söhbətli, çapuqlu, həsənli, haqverdili, həmzəli, heydərli, paşalı, əbucanlı, pərçəmli, pənahlı, pirili, tarlı, baratlı, bozquşlu, nəbili, bəyməhəmmədli, bəhrəmli, tohidli, kavəli, kərimbəyli, gövhərli, gəncəli, məhərrəmli, nemətli, mirili, zeynallı, qozlu, müqimli, hadılı, yarılı, kakalı, qaratuslu, rəcəbli, zəfəranlı, zamanlı, zinətli, rəfili, ramazanlı, muradlı, mədədli, mənsurlu, mollalı.

Zəncanın Xürrəmdərə məntəqəsində çıpqılı, xəlifəli tirələri məskunlaşılıblar.

Zəncanın Aşağı və Yuxarı Qarapöştə bölgəsində, Xalxalın Kağızkünan bölgəsinə sərhəd ərazilərdə köç-düşlə məşğul olan Avşar elinin tirələri: heydərli, musalı, rüstəmli, bəndəli, rəsullu, zareli, rəşidli,

rzalı, bəyməhəmmədli, mirzəxanlı, muxtarlı, nəbili, muradlı, pərçəmli, müslümlü, iydəli, məlikli, kazımlı.

Xalxalın cənubunda Kağıkünan, Xuruşrüstəm və Şahrud bölgələrində avşar elinin səədli, şatiranlı, (bizə görə bu oymaq Səqaqi elinə mənsubdur) təgtəmşili tirələri dövrən keçirirlər. Qacar hakimiyyətinə qədər Xalxalın başçıları Avşar elinin Səədli oymağından olublar.

Yuxarı Tarom bölgəsində buta bağlayan avşarlar dədəli, səfili, musalı (Çorzəq kəndində), murtuzlu (Dram kəndində), mirzəxanlı, kərimbəyli, nasirli, novruzlu və başqa tirələrdən ibarətdir.

Aşağı Tarom bölgəsində isə binə bağlayan avşarlar qulallı, qaradəvəli, mustafalı, zülqədr tirələrindən təşkil olunublar.

Əbhərin cənub hissəsində Avşar elinin İnanlı oymağı köç-düşlə məşğuldurlar. Bu oymaq rahatlı, şülkəli, qaracalı, qonqurlu, ağsaçlı, şahverənli, çarılıq tayfalarına bölünürlər. Onlar Əbhərin cənub hissəsindəki Qamışlı bölgəsindən Qitəliyə qədər, Xərqanın ətəklərindən, Bölük Zəhraya kimi yayılıblar. Qışlaqları Qumun civarından ta Məhəmmədəlixan qalasına qədər ərazilərdir. Ordan da Gedağ bölgəsinə kimi gedirlər.

Əbhərin ətrafında avşarların inanlı, bahılı, iydəli tirələri yaşayırlar. Oranın Düdəngə bölgəsində inanlılar qərar tutublar.

Avşarların qışlaqlarında və Qidar bölgəsində məskunlaşan tirələr: əbucanlı, aslanlı, avşarlı, ağaçlıq, tohidli, teymurlu, cıgli, çipikli, çirikli, həsənli, xəlifəli, doğanlı, şahverdili, təhirli, abbaslı, isabəyli, qadirli, qaruglu, qaradolaqlı, keçələli, kürdlü, küşkanlı, gümüşlü, məhəmmədşahlı, məhəmmədli, mehdili, vermanlı, yarəhmədli, yəqinli.

Secas bölgəsində avşarların dabanlı, Qidar bölgəsinin ətrafında sıxlı, duraqlı, Bəzinəçayı bölgəsində ağuzlu, əmirli, tozlu, Sultaniyyə civarında sarıcalı, bozğuşlu, yaqublu, Gözəldərə kəndində mehrlı, Binab şenliyində pənahlı, Zakir şenliyində salmanlı, usanlı tirələri sakindirlər.

Qərbi Xərqan bölgəsində məskunlaşan avşar tirələri: ağçalı, çipikli, qanqanlı, qəmişli.

Şərqi Xərqan yörəsində buta bağlayan avşar tirələri: avşar-məhəmməd və başqaları.

Takistanın cənubunda Əfşəriyyə bölgəsində və Qəzvinə yaşayan avşar tirələri: muradbəyli, vəlicanlı, sadıqlı, bəgişli, təkəli və başqaları.

Savənin Xərqan bölgəsində dövrən sürən avşar tirələri: bəyanlı, yarpızlı.

Savənin Zərənd yörəsində qərar tutan avşar tirələri: həfişli, sultanəhmədli, şirəlibəyli, qəmişli, tozlu, musalı, nəzərli, bəyanlı, tohidli, şərəfli, balıqlı.

Qorvə bölgəsində avşar elinin guvanlı, pirimli tirələri binə bağlayırlar. Qorvə ətrafındakı tirələrdən bəziləri qışlamağa Qidara gedərlər. Qidara gedən tirələr: qəmçəli, baharlı, çımıqlı, dirəkli, qamalı, giləkli və başqaları.

Qızılüzən çayının Bicar bölgəsinə axan hissəsində yaşayan avşarların tirələri: çıpıqlı, qəmişli, iydəli, bəyanlı, qaracalı, qaraməhəmmədli, qıçlı, muğanlı.

Quzey Azərbaycanda Avşar elinin Araşlı (Ağcabədi), Qırxlı (Tovuz), Xırmandalı (Biləsuvar, Masallı) oymaqları qərar tutublar.

4.1. Alplılar

Alplı oymağı Avşar elinin böyük qollarından biridir. Faruq Sümerə görə alplılar Köbəkli oymağından ayrılmışlar.

Alplı oymağından bir çox ünlü əmir çıxıb. Həmin simaların bəzilərini yazımızda qeyd edəcəyik.

İsmayıl xan Alplı-Avşar

İsmayıl xan 1589-cu ildə I Şah Abbasın göstərişi ilə Yusif xanı vəzifəsindən kənarlaşdırıb Vəli xanla birgə Kirmanı idarə etməyə başladı. 1592-ci ilədək Kirman əyalətinə başçılıq etdi. I Şah Abbas 1602-ci ildə onu Kirman əyaləti bəylərbəyliyindən çıxarıb Fərəh vilayətinə hakim göndərdi. İsmayıl xan 1605-ci ilədək Fərəhin hakimi olmuşdu.

İsmayıl xan 1003-cü ildə (1614\1615) Kazerun hakimi təyin edilmişdi.

Ərdoğdu xan Alplı-Avşar

Ərdoğdu xan I Şah Abbasın hakimiyyəti dönəmində Sistan, Fərəh və İsfizarın valisi olmuşdu.

4.2. Araşlılar

Avşar elinin böyük oymaqlarından biri Araşlı adlanır. Öncə Qarabağın Arazbar qəzasında Arşa deyilən sahəsində yaşayırdılar.

Əski qaynaqlarda bəzən arşalı kimi də yazılırdı. Sonrakı mənbələrin əksəriyyətində adları araşlı kimi keçir.

Ağcabədi bölgəsində Araşlı adlı toponim vardı.

I Şah Təhmasib 10.000 araşlı ailəsini Farsın Kuhgiluyə vilayətinə köçürdü.

Mənsur bəy Araşlı-Avşar

Faruq Sümer onun haqqında yazır: «Mənsur bəy Uzun Həsən bəyin hələ ağqoyunluların başçısı olmazdan əvvəl onun yaxın növərləri (yoldaş) arasında idi. Qüvvətli bir ehtimala görə, Mənsur bəy Suriya avşarlarının mənsub idi. Həsən bəyə sədaqətlə xidmət etdikdən sonra İran fəth olunanda tabeliyindəki avşarlarla bu ölkəyə gəlmiş və Kuhgiluyə valisi təyin olmuşdu.

Uzun Həsən bəyin oğlu Fars valisi Xəlil mirzənin 1467-ci ildə təşkil etdiyi rəsmi keçiddə (yasalda) Mənsur bəy də öz əsgəri birliyi ilə iştirak eləmişdi. Mənsur bəyin Otluqbeli (paytaxt) müharibəsində iştirakına dair Rumlu Həsən bəyin sözlərinə inanmaq müşküldür. 1497-ci ildə ağqoyunlu taxtına ələ keçirmək üçün hərəkətə keçən Məhəmmədi mirzə Şirazi Pörnək Qasım bəyin əlindən alaraq Mənsur bəyə vermişdi. Pörnək Qasım bəy Azərbaycan hakimi ağqoyunlu Əlvənd və onun bəylərbəyisi İbə sultan tərəfindən Farsa göndərilə də, avşarlar onu məğlub etmiş, hətta Qasım bəyi əsir almışdılar”.

Mənsur bəyin Həsən bəy adlı oğlu vardı.

Həsən sultan Araşlı-Avşar

Həsən bəy Mənsur bəy oğlu Kuhgiluyə vilayətində doğulmuşdu. Atasının yanında hərbi xidmətdə olmuşdu. I Şah Təhmasibdən sultan ünvanı almışdı.

Həsən sultan şahın qızı ilə evlənmişdi. Məhəmməd mirzə adlı oğlu vardı.

Şahrux xan Araşlı-Avşar

Əsl adının Məhəmməd mirzə olduğu bilinir. Həsən sultanın oğlu, Mənsur bəyin nəvəsidir. 1534-cü ildə Əlvənd xandan sonra Kuhgiluyənin hakimi olmuşdu. Şahrux xan adı ilə hakimliyə təyin olunmuşdu.

Şahrux xan 1557-ci ildə hakimlikdən çıxmışdı.

Xəlil xan Araşlı-Avşar

Xəlil xan Kuhgiluyə civarında yaşayırdı. I Şah Təhmasibə xidmət etmişdi.

1577-ci ildə II Şah İsmayıl vəfat etdi. Əmirilər ayaqlandılar. Araya girən Xəlil xan Avşar qızılbaşları sakitləşdirdi.

Xəlil xan 1580-ci ildə Düzməcə (yalançı) İsmayıl mirzə tərəfindən öldürüldü.

Xəlil xanın Rüstəm bəy, Şahqulu bəy adlı oğlu vardı.

Rüstəm bəy Araşlı-Avşar

Rüstəm bəy Xəlil xanın oğludur. I Şah Təhmasibin, II Şah İsmayılın və Sultan Məhəmməd Xudabəndənin hakimiyyəti dönməndə orduda xidmət etmişdi.

Rüstəm bəy atası ilə birlikdə 1580-ci ildə Düzməcə (yalançı) İsmayıl mirzə tərəfindən öldürüldü.

Şahqulu bəy Araşlı-Avşar

Şahqulu bəy Xəlil xanın oğludur. Əmisioğlu İskəndər xanı öldürüb Kuhgiluyə əyalətində hakim oldu.

Lakin Şahqulu xan da öz qohumu Əbdüllətif bəy oğlu Həsən bəyin müxalifəti ilə qarşılanmış, bir müddət hər ikisi Kuhgiluyədə düşmən kimi yaşamış, nəhayət Şahqulu xan 998-ci ildə Şirazda Həsən xan tərəfindən qətlə yetirilmişdi.

Əbülfət bəy Araşlı-Avşar

Əbülfət bəy Kuhgiluyə ətrafında doğulmuşdu. Mənsur bəyin nəvəsidir. Avşarlar Əmir xanı qovaraq onu özlərinə hakim seçdilər.

İskəndər xan Araşlı-Avşar

İskəndər xan Kuhgiluyə yörəsində yaşayırdı. Xəlil xanın qardaşoğludur. 1580-ci ildə Kuhgiluyə vilayətinə hakim təyin olundu.

İskəndər xan əmisioğlu Şahqulu xan tərəfindən öldürüldü.

Bədr xan Araşlı-Avşar

Bədr xan İskəndər xanın qardaşdır. Sultan Məhəmməd Xudabəndəyə xidmət etmişdi. Bir müddət Astarabadın başçısı olmuşdu.

Əbdüllətif bəy Araşlı-Avşar

Kuhgiluyənin adlı-azman əmirlərindən idi. Bölgənin ictimai-siyasi yaşamında önəmli rol oynamışdı.

Əbdüllətif bəyin Həsən bəy adlı oğlu vardı.

Həsən xan Araşlı-Avşar

Həsən xan Əbdüllətif bəyin oğludur. Şahqulu xanı öldürüb, Kuhgiluyə hakimi olmuşdu.

Müzəffər bəy Qaradağlının qalabaşılıq dönməndə Qəhqəhə qalasında yatan dustaqlar qaçmaq qərarına gəlirlər. Qaçmağa hazırlaşanların arasında osmanlı böyükləri Mustafa paşa, Əhməd paşa, kürd əmirləri Şahqulu bəy və Xalid bəy də vardı. Onlar sözü bir yerə qoyub qalabaşı Müzəffər bəyi öldürdülər. Bir müddət içəridən qalanı idarə etməyə başladılar. Osmanlı paşaları və kürd ağaları özlərini ədəbsiz apardıqlarına görə dustaqlardan biri, keçmiş Kuhgiluyə bəylərbəyi Həsən xan Avşar inciyib, aralandı. Qardaşları və övladları ilə birgə osmanlı paşalarını və kürd ağalarını qılıncdan keçirdi...

Vəli xan Araşlı-Avşar

Vəli bəy öncə qorçu kimi I Şah Təhmasibin sarayında xidmət etmişdi. 1576-cı ildə I Şah Təhmasib yenidən yorğan-döşəyə düşdü. Ədavət yenidən qızıxdı. Hər kəs öz namizədinə dəstəklədi. Şah vəfat etdi. Sarayın mühafizəsini, dərğahın keşiyini hərəmxana yüzbaşısı Vəli bəy Avşarın başçılığı ilə avşar, rumlu, qacar, bayat və varsaq tayfalarından olan qorçular çəkirdilər. Vəli bəy qapını bağlayıb, heç kimi içəridən çölə, bayırdan daxilə buraxmadı.

Bu tayfalar, eləcə də Vəli bəy çalışırdı ki, taxta İsmayıl mirzə əyləşsin. İskəndər bəy Türkmən Vəli bəyini sözləri idə deyir ki, şahzadə Heydər həmin səhər ona, qoşunlara qapıları açmaq əmrinin verərsə, Kermanın idarəsini və qorçubaşı vəzifəsini təklif etmişdi. Vəli bəy qapılara qədər getdikdən sonra şahzadənin yanına qayıtmış və

demişdi ki, «vicdansız» qorçular heç kimin nə saraya girməsinə, nə saraydan çıxmasına razı deyillər.

II Şah İsmayıl 1576-cı ildə taxta əyləşəndən sonra avşarların zəhmətini dəyərləndirdi. Vəli bəyə xan ünvanı verib, Kermana bəylərbəyi yolladı. Onun əmisioğlu, Kerman hakimi Məhəmmədqulu bəyə isə xan ünvanı verib, qorçubaşı təyin etdi.

Vəli xan 1578-ci ilin fevralın 13-də Şah Məhəmməd Xudabəndənin fərmanı ilə Kerman əyalətinə yenidən bəylərbəyi təyin edildi. O, Sultan Məhəmməd Xudabəndənin əmri ilə 1583-cü ildə Abbas mirzəni dəstəkləyən Xorasan əmirlərinə qarşı savaş açdı. Üsyançılar Qulu bəy Avşarın sayəsində cəzalarına çatmadılar.

Vəli xan 1588-ci ilədək həmin əyalətə başçılıq etdi.

Vəli xan 1588-ci ildən 1589-cu ilədək qorçubaşı vəzifəsində çalışmışdı.

Vəli xan Avşar 1589-cu ildə I Şah Abbasın göstərişi ilə Yusif xanı vəzifəsindən kənarlaşdırıb, qorçubaşı İsmayıl xan Alplı-Avşarla birgə Kermanı idarə etməyə başladı.

Vəli xan ikinci dəfə Kermanı 1592-ci ilədək idarə etdi. Sonra Şah Abbas onu qocalığı ilə bağlı təqaüdə göndərdi. Kerman əyalətini ona tiyul kimi verdi ki, bir guşədə əyləşib, əbədi dövlətə dua etməklə məşğul olsun.

Vəli xanın Bəktaş xan adlı oğlu vardı.

Bəktaş xan Araşlı-Avşar

Bəktaş xan Vəli xan oğlu 1588-ci ildə atasından sonra Kerman əyalətinin bəylərbəyi oldu. «Qızılbaşlar tarixi»nin anonim müəllifi yazır: «Xacə İxtiyarəddin Əbdülqadir Kirmaninin saxtakarlıqla əldə edilmiş dövlətinin və Ağa Kamalının oğlu Ağa Zeynəddinin əmlakını ələ keçirilməsi Vəli sultanın oğlu Bəktaş bəyə həvalə edildi. Bəktaş bəy bacarıqlı və hiyləgər adam olduğu üçün əlindən gələn üsullarla Xacə Əbdülqadirin qızını aldı. Xacə və onun ağıllı, dəyənətli, cavan oğlu Mirzə Məhəmməd Müzəffər bu itkiyə dözməyib, Kəbəni ziyarət etmək bəhanəsiylə çıxıb getdilər.

Bəktaş bəy onların hər il on min tükən gəlir verən mülklərini, Kermanın digər zadəganlarını və sultanlarının əmlakı ilə birlikdə öz əlinə keçirdi və atasına sultanlıqdan yalnız quru ad qaldı və get-gedə işi o yerə çatdırdı ki, seyidlər seyidi və səadət mənbəyi, islam məmləkətlərinin seçilmişsi və insan tayfaların yolgöstərəni Əmir

Qiyasəddin Mirmiranın qızına evləndi və Yəzdi (də) əlinə keçirib, özünü xan və sultan adlandırdı»¹.

İran tarixçisi Mahmud Hümmət «Kerman tarixi» kitabında yazır ki, I Şah Abbasın Bəktaş xanla ədavəti vardı. O, anasının ölümündə Bəktaş xandan da şübhələnirdi². Bu faktın dəqiqliyini bilmirik. Onu bilirik ki, I Şah Abbas doğurdan da Bəktaş xanın əlindən yanıqlı idi. Onun özbaşınalığına dözə bilmirdi. Ona görə də Fars əyalətinə bəylərbəyi təyin etdiyi Yaqub xan Zülqədri öyrətmişdi ki, Bəktaş xanı aradan götürsün. «Qızılbaşlar tarixi»ndə yazılır: «I Şah Abbas İbrahim xan Zülqədrin oğlu Yaqub xanı Farsa hakim təyin etdikdən sonra (Yaqub xan yola düşüb) Yəzdə çatdıqda, Bəktaş xan onu və söhbət zamanı mülazimləri ilə birgə həbs etsin. O, (Yaqub xan) onların istəyindən duyqu düşüb, yorğunluğunu bəhanə gətirərək, Əhəristanda yerləşən Baği-Gülşəndə dayandı, həmin günün axşamı icazəsiz və vidalaşmadan Farsa yollandı. Orada müstəqil olan kimi qoşun toplayıb, 10-12 min nəfərlə Yəzdə tərəf yeridi. Bəktaş xan yanında olan süvari və piyadaları cəm edib, min nəfərlə onun qarşısına çıxdı və Yəzdin 4 fərsəxliyində yerləşən Cəmtəft düzənliyində düşmən qoşunlar üz-üzə gəldilər. Bəktaş xan mərdliklə vuruşsa da, bəxti müsaid olmadığı üçün məğlub oldu və geri qayıtdı. Yaqub xan onu təqib etdi. O, (Bəktaş xan) Mirmiranın (Əmir Qiyasəddinin) hündür hasarları olan evində gizləndi. Yaqub xan Əhəristanda düşərgə saldı və bir neçə nəfəri onu gözetləməyə saxladı. O, (Bəktaş xan) gecə istədi ki, evin arxasında olan qapıdan çıxıb, Kermana getsin. Onu gözetləyən İbrahim bəy Alıcı Zülqədr onunla rastlaşıb, tanıdı və istədi ki, onu tutub (Yaqub) xanın yanına aparsın. Bəktaş xan qəzəblənib, o qədər vuruşdu ki, (axırda) həlak oldu»³.

Məhəmmədqulu xan Araşlı-Avşar

Məhəmmədqulu sultan Vəli xanın əmisiogludur. O, 1576-cı ildə Kerman əyalətinin bəylərbəyi təyin edilmişdi. II Şah İsmayıl onu bəylərbəyilikdən azad edib, saraya qorçubaşı gətirdi.

II Şah İsmayıl ona xan ünvanı vermişdi.

Şah öləndən sonra məmləkəti müvəqqəti idarə etmək üçün «ağsaqqalar şurası» yarandı. Şuraya Ustaclı elindən, PİRƏ Məhəmməd

¹ Qızılbaşlar tarixi, Bakı, 1993, səh.33.

² M.Hümmət. Kerman tarixi. səh.33-34.

³ Qızılbaşlar tarixi, Bakı, 1993, səh.33.

xan Çavuşlu, Türkmən elindən Əmir xan Mosullu, Şamlı elindən Sultan Hüseyn xan Bəydili, Təkəli elindən Müseyib xan Şərəfəddinli, Avşar elindən Məhəmmədqulu xan Araşlı daxil idi.

Əliqulu xan Fəthoğlu-Ustaclı şahzadənin beynini doldurdu ki, qorçubaşı Məhəmmədqulu xan Avşar Məhəmməd xan Türkmənla bərabər ananın ölümündə iştirak etmişdi. Niyə onlardan qisasını almırsan? Həmzə mirzə qorçubaşını hədələməyə başladı. Məhəmmədqulu xan 1585-ci ildə qardaşoğlu Cabbarqulu bəylə qaçib osmanlılara qoşuldu.

Məhəmmədqulu xanın Yusif xan adlı oğlu vardı.

Yusif xan Araşlı-Avşar

Yusif xan Məhəmmədqulu xan oğlu Qızılbaşların tanınmış simalarından idi. Bir müddət Əbərkuh hakimi olmuşdu. Tez-tez Kerman hakimi Bəktaş xanla əlaqə saxlayırdı. Tarixçilər yazırlar ki, o, həlim, səxavətli, dərviştəbiətli adam idi, alimlərə və şairlərə iltifat göstərirdi. Ağıllı adamlarla bir saatlıq söhbəti yüzillik hökmdarlığa bərabər tuturdu. Onun məclisində olanlar söhbətindən doymurdular.

1588-ci ildə Bəktaş xanın ölümündən sonra Yaqub xan Zülqədər xahişi ilə Kerman əyalətinin bəylərbəyi oldu. Bəktaş xanın tikdirdiyi dağ qalasını möhkəmləndirib, orda əyləşdi. Fərman verilmədən hakim olduğu üçün I Şah Abbasın zavalına gəldi. İsmayıl xan Alplı-Avşar 1589-cu ildə Şah Abbasın göstərişi ilə Yusif xanı vəzifəsindən kənarlaşdırıb, qorçubaşı Vəli xanla birgə Kermanı idarə etməyə başladı.

Cabbarqulu bəy Araşlı-Avşar

Cabbarqulu bəy Məhəmmədqulu xanın qardaşoğludur. Sarayda xidmət etmişdi. Həmzə mirzənin məkrli planından duyuc düşüb, xəbəri əmisinə çatdırmışdı. Əmisi ilə birlikdə osmanlı tərəfə qaçmışdı.

Əmiraslan sultan Araşlı-Avşar

Əmiraslan sultan Araşlı I Şah Təhmasibin hakimiyyəti dönəmində tanındı. Şahın oğullarından Sultan Əhməd mirzənin lələsi idi. 1578-ci il hadisələrində II Şah İsmayılın (İsmayıl mirzənin) tərəfdarlarından sayılırdı.

Təhmasibqulu bəy adlı oğlu vardı.

Təhmasibqulu xan Araşlı-Avşar

Təhmasibqulu bəy Əmiraslan sultan oğlu II Şah İsmayıl və Sultan Məhəmməd Xudabəndəyə xidmət etmişdi. Şahdan sultan ünvanı almışdı. 1585-ci ildə qorçubaşı Məhəmmədqulu xan osmanlıların yanına qaçandan sonra Həmzə mirzə onu həmin vəzifəyə təyin etdi.

Təhmasibqulu sultan Şah Məhəmməd Xudabəndə Səfəvinin qorçubaşısı idi. Şahdan xan ünvanı almışdı.

Təhmasibqulu xan I Şah Abbasın hakimiyyəti dönəmində Həmədanın hakimi oldu.

Təhmasibqulu xan 1591-ci ildə göstərdiyi itaətsizliyə görə öldürüldü.

Əli sultan Araşlı-Avşar

Əli sultan Şah Məhəmməd Xudabəndənin hakimiyyəti dönəmində üzə çıxan avşar əmirlərindəndir. I Şah Abbasın hakimiyyəti çağında Şirvan bəylərbəyliyiinin nahiyələrindən birinə başçılıq edirdi.

Xudaverdi xan Araşlı-Avşar

Xudaverdi xan 1629-cu ildə Uşnəviyyə qalasının hakimi olmuşdu.

İskəndər xan Araşlı-Avşar

İskəndər xan 1629-cu ildə Sulduz mahalının hakimi olmuşdu.

Əlimərdan xan Araşlı-Avşar

Əlimərdan xan Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Oymaqlarının başçısı olmuşdu.

Əlimərdan xanın Fətəli bəy, Məsuməli bəy, Əli bəy, İbrahim bəy, Hüseyn bəy adlı oğulları vardı.

Fətəli xan Araşlı-Avşar

Fətəli xan Əlimərdan xan oğlu Urmiya şəhərində doğulmuşdu. Mədrəsə təhsili almış, amma hər b sənətini seçmişdi. Nadir şah Qırxlı-

Avşara xidmət etmişdi. Çərxcibaşı rütbəsində qoşun sərkərdəsi olmuşdu. Döyüşə hamıdan əvvəl atılırdı.

Fətəli xan strateq, tədbirli bir sərkərdə idi. Əfqanıstanda Nadir şahın ordusu keçilməz bir çaya dirənmişdi. Fətəli xan qadınların saçlarını, atların quyruğunu kəsdirib, sicim toxutdurub, körpü hazırlamışdı. Əskərlər bu körpüdən keçib, düşmənləri məhv etmişdilər. Hindistanda fillərdən qorxan əskərlər naçar qalmışdılar. Fətəli xan dəvələrə yanan məşəllər bağlayıb, fillərin üstünə göndərmişdi. Fillər dəhşətə düşüb, geri qayıdaraq, öz adamlarını əzmışdilər.

Fətəli xan rəhmli, qeyrətli, qoçaq, insansevər bir şəxsiyyət idi. Nadir şahdan incik düşən Avşar elinin oymaq başçılarını ətrafına toplayıb, maaş və məvacib təyin etmişdi. Nadir şah tərəfindən kor edilmiş Məhəmmədkərim xan Qasımlıya və Bəhrəm xan Araşlıya mehribançılıq göstərmiş, aylıqla təmin etmişdi. O cümlədən Nadir şahın kor etdiyi Bisütun xan Babaəli bəy oğlu Avşarı, Qasım xan Avşarı, Mömün xan Qasımlı-Avşarı da qanadının altına çəkmiş, qayğı göstərmiş, hər birinə tiyul-soyurqal bağışlamışdı.

Fətəli xan elmə dəyər verən, bilik qiymətləndirən bir hakim idi. Ədəbiyyat bilicisi kimi şairə hörmət, şeirə qiymət verirdi. Sarayında neçə-neçə söz, qələm ərbları yer tapmışdı. Ünlü Avşar şairi Firudin bəy Mina onun sarayında tərbiyə almışdı. Ünlü ədəbiyyatşünas və bioqraf Məhəmmədəli Tərbiyyət «Danışməndani-Azərbaycan» kitabında yazır: «Fətəli xan Avşar Urməvinin qulamzadələrindəndir. İsfahanda uşaqlığında Fətəli xanın oğlanları Rəşid bəy və Cahangir xanla bir yerdə böyüyüb, boya-başa çatmış, bu ölkədə Dərviş Məcid, Azər, Hatif, Səbahi, Aşiq və Müştəq kimi şeir və ədəbiyyat sevən şəxslərdən tərbiyə alıb, görkəmli şeirşünas və söz ustası olmuşdur. Onun bir sıra gözəl məzmunlu və məlahətli şeirləri vardır»¹.

Fətəli xanın ömrü döyüşlərdə, yürüşlərdə keçib. Yaşam yoluna diqqət yetirdikdə, qanlı savaqlar görürük.

Fətəli xan 1738-ci ildə Bəlucistana yürüş edən Avşar ordusuna yardımçı kimi göndərilmişdi. O, bu yürüşdə qəhrəmanlıq göstərmişdi.

Nadir şah Hindistana yürüş edəndə, 1739-cu ildə Ənbələdə ailəsini Fətəli xanın yanına qoymuşdu. Fətəli xan onun inandığı, etibar etdiyi adamlar sırasında idi.

Fətəli xan 1743-cü ildə üsyançı yalançı şahzadə Sam mirzəni və dağlıları ram etmək üçün şahzadə Nəsrulla mirzə ilə 15 minlik qoşunla

¹ M. Tərbiyyət, *Danışməndani-Azərbaycan*, Bakı, Azərnəşr, 1987, səh.223.

Şirvana gəlmişdi. 1744-cü ildə Fətəli xan və Aşur xan Babalı-Avşar üsyançıların üzərinə hücumla keçdilər. Onlar qələbə çalıb üsyançıların mərkəzi Ağsu qalasını tutdular. Orda olan ləzgi qarnizonunun əskərlərini əsir etdilər.

Fətəli xan 1745-ci ildə (hicri qəməri 1158-ci ildə) Nadir şahın göstərişi ilə 5 min nəfərlik qoşunla Urmiyanın sərhədlərini qorumuşdu. Həm də oranın hakimi olmuşdu.

Nadir şahın ölümündən sonra, 1747-ci ildə Fətəli xan Farsın hakimi olmuşdu. Fars əyalətində yaşayan Bayat elinin başçısı Saleh xan onu və qardaşı Məsuməli xanı qovub, Şirazdan çıxartmışdı. 1747-ci ilin sonlarında Fətəli xan ana yurdu Urmiyaya gəlib taxta çıxdı. Urmiyanın ilk müstəqil xanı oldu.

Mehdi xan doğma tayfası qasımhları başına toplayıb, Fətəli xan Araşlını Urmiya hakimliyindən uzaqlaşdırmaq qərarına gəldi. Urmiya xanlığı qasımhların qanuni haqqı hesab olunurdu. Fətəli xan özünə arxayın olduğundan onu vecinə almadı. Mehdi xan qoşunla şəhərə yaxınlaşdı. Urmiyanın darvazasında dayanıb, onu təhdid etdi. Urmiya əhli, əsasən də qasımhlılar Fətəli xandan narazı olduğundan qaçıb, Mehdi xanın yanına gəldilər. Fətəli xan özünə güvənə-güvənə hakimliyini bada verdi.

Mehdi xan taxta yiyələndi. Müstəqilliyini elan etdi. Qılıncının gücünə Urmiyanın başçısı olduğundan Azərbaycan hakimi Əmiraslan xan Qırxlı-Avşarı saya salmırdı. Ətraf xanlar da onun cəsarətindən çəkinirdilər. Üsyançı kürdlər də qorxularından gəlib, tabeçiliklərini bildirdilər.

Mehdi xan Urmiyada möhkəmlənəndən sonra adamlarından bir neçəsini göndərdi ki, Fətəli xanı onun yanına gətirsinlər. Fətəli xan tutulub, gətiriləndən sonra Mehdi xan onun mal-dövlətini Avşar eli arasında böldü. Onu və qardaşlarını ev dustağı etdi. Bəzi narazı adamlar Fətəli xanın salamat qalmasını istəmədilər. Mehdi xanı təhrik etdilər ki, onu öldürsün. Fətəli xanın adamları bu xəbəri eşidib, üsyan qaldırdılar. Mehdi xanın atası Həsən xana sifariş etdilər ki, oğlunu bu işdən çəkindir. Həsən xan oğlunu yanına çağırıb, danlayıb dansadı ki, Fətəli xan el böyüyü və hakim olub. Əgər onu öldürsən, Araşlı tayfası və Azərbaycanın hakimi Əmiraslan xan Qırxlı səndən inciyəcək. Mehdi xan atasını dinlədi və dediklərini yerinə yetirdi. Fətəli xan sağ qaldı.

Əmiraslan xan Qırxlı bu olayı eşidib, Mehdi xana qulaqburması vermək qərarına gəldi. Sərkərdəsi Şəhriyar xan Səfi bəy oğlu Gündüzlü-Avşarı bir dəstə mükri və balbas atlısı ilə bərabər Marağa

yolu ilə Urmiyaya göndərdi. Şəhriyar xan Marağaya yetişəndən sonra, buradan 3 min nəfərlik qoşun topladı. Elə bu zamanda əfqanlardan təşkil olunmuş Xorasan qoşunu da gəlib hücumçulara birləşdi. Şəhriyar xan Gündüzlü döyüşçülərini Sulduz mahalında yerləşdirib, Mirzə Məhəmmədəli Avşarı danışıq üçün Mehdi xanın yanına göndərdi. Ondən istəyi bu oldu ki, Fətəli xan Araşlını azad edib, Əmiraslan xana itaət etsin. Yoxsa, Quşçu, Quluncu bölgələrindən Urmiyaya sel kimi qoşun gələcək. Mehdi xan Qasımlı yekə-yekə danışan elçinin dilini və qolunu kəsdi. Fətəli xanın nəzarətçilərinin sayını artırdı.

Mehdi xan Qasımlı 700 nəfərlik bir dəstə ilə Sulduz mahalına yürüş etdi. Sabahı günü Şəhriyar xanla üzləşdi. Savaş başlandı. Mehdi xan bu savaşda qələbə qazandı. Avşar eli Mükri və Balbas əsirətlərini darmadağın etdi. Düşmən qoşunun sərkərdələrindən Şəhriyar xanla Hacı xan əsir düşdü. Mehdi xan döyüşdə uğur qazanıb, Urmiyaya dönəndə Göytəpə bölgəsində eşitdi ki, Əmiraslan xan Qarahəsənli kəndinin yarımğaçlığında otraq edib. Əskərlərinin yorğun olduğunu bilib, savaş meydanına getməyib, şəhərə döndü. Əsirləri həbs etdi.

Mehdi xan bütün gecəni yatmayıb, hazırlıq işləri ilə məşğul oldu. Qoşunu tərtib edib, Əmiraslan xanla savaşa getdi. 70 günlük müharibədə bir nəticə hasil olmadı¹.

Fətəli xan zindandan Mehdi xanın atası Həsən xanın yanına adam göndərdi. Bildirdi ki, mən əli-qolu bağlı zindanda dözə bilmirəm. Arvad-uşaqların ağlamaqlarına tablaya bilmirəm. Məni də döyüş meydanına göndərin. Həsən xan Fətəli xanın sözlərini oğluna çatdırdı. Mehdi xan bir az fikirləşib, Fətəli xana arıq, çəlimsiz bir yabı verib, nəzarət altında döyüşməsinə istədi. Savaşın qızmar çağında 14 nəfər əfqan Mehdi xanı təklədi. Təhlükə ilə üzləşən Mehdi xan əl-qol atsa da bir yana çıxa bilmədi. Elə bu zaman Fətəli xan özünü ora çatdırıb, əfqanları qırıb-töküb, Mehdi xanı azad etdi. Həmin döyüşdə Mehdi xanın qoşunu qələbə çaldı. Əfqanlar qaçıb, Təbrizə tərəf getdilər.

Savaşdan sonra Mehdi xan utandığından Fətəli xanın üzünə baxa bilmədi. Qəflətən ağlamağa başladı. Üzünü camaata tutub uca səslə söylədi:

-Analar hələ Fətəli xan kimi oğul doğmayıb! Sonra üzünü Fətəli xana tutub davam etdi: - Bu qədər yamanlığın önündə sən niyə yaxşılıq etdin? Axı onlar səni qurtarmağa gəlmişdilər!

¹ Mirzə Rəşid Ədibüşşüara, Tarixi Əfşar, Təbriz, "Şəfəq", səh. 97-98, farsca).

Fətəli xan dilləndi:

-Mən səni müdafiə etmədim. Mən Avşar elinin qəhrəmanlığını, qoçaqlığını, namusunu, şərəfini müdafiə etdim. Əgər sən savaşa ölərdinsə, avşar qızları, qadınları düşmən əlinə keçərdi. Qoy əfqanlar deməsinlər ki, biz avşarları yendik.

Mehdi xan onun sözlərindən çox mütəssir oldu. Fətəli xanın qardaşlarını həbsdən azad etdi. Onlarla birlikdə Urmiyaya, divanxanaya gəldi. Fətəli xanın paylaşırdığı var-dövlətinin əvəzini artıqlaması ilə ödədi. Onlar xalqın önündə söz verdilər ki, qardaş kimi millətə xidmət etsinlər.

Mehdi xan Fətəli xanı özünə müavin, naib təyin etdi.

Mehdi xan öləndən sonra Fətəli xan bir müddət Nağı xan Qasımlı-Avşarın naibi olmuşdu. Azad xan Əfqan Nağı xanı məğlub edəndən sonra Fətəli xanı ordusunun sərkərdəsi etmişdi. Urmiyanı Məhəmmədmusa xan Qasımlı-Avşar idarə edirdi.

Qəzvin hakimi Pənah xan Ənbərli çoxsaylı bir qoşun tərtib edib səhlik həvəsinə düşmüşdü. İlk öncə Təbrizi alıb, paytaxt etmək istəyirdi. Qoşunla gəlib, Təbrizin 6 ağaclığında otraq etdi. Azad xan Əfqan Fətəli xana göstəriş verdi ki, 4 min nəfərlik qoşunla onu dəf etsin. Fətəli xan böyük şücaətlə, səhamətlə onu yenib, darmadağın etdi.

Fətəli xan Azad xanın qoşunundan istifadə edib, İrəvan xanlığına hücum etmişdi. Həmin ərəfədə İrəvan hakimi Mir Mehdi xan zəifləmişdi. Vaxtı ilə İrəvan xanı Mir Mehdi xana məğlub olmuş Fətəli xan Avşar intiqam almaq məqsədi ilə özündən nisbətən qüvvətli olan Azad xanın hərbi gücündən istifadə etməyi qərara aldı. Hər iki hakim feodal arasında aparılan danışıqlar nəticəsində birləşmiş qoşunlar İrəvan xanlığı istiqamətində hərəkət etdilər. İlk yürüşdə əfqan qoşunlarını Fətəli xanın sərkərdələrindən biri müşayiət edirdi. Həmin yürüşdən Azad xanın məqsədi hərbi qənimət əldə etməkdən, Fətəli xanın məqsədi ilə irəvanlıları intiqam almaqdan ibarət idi.

Cənubdan yaxınlaşan təhlükəni qarşısını almaq üçün Mir Mehdi xan İrəvan qalasının müdafiə qabiliyyətini möhkəmləndirdi. İrəvanda yaşayan ermənilərin əllərinə girəvə düşdü. Onlar xanlıqda hakim mövqe tutmaq məqsədi ilə Kartli və Kaxetiya çarlıqlarına-Teymuraza və II İrakliyə müraciət edərək onları İrəvana dəvət etdilər ki, yaxınlaşan təhlükəni sövüşdürüb, «xristianların» vasitəsi ilə

hakimiyyəti ələ alsınlar. Gürcülərin yaxın yardımını ilə Urmiya qoşunu yenildi. Fətəli xan, Azad xan məğlub olub geri çəkildilər.

1751-ci ildən sonra İran və Azərbaycanda nominal da olsun şah qalmamışdı. Lakin şahlıq həvəsində olanlar vardı. Daha çox həvəsi olanlardan biri də Fətəli xan Araşlı-Avşar idi. O, Azərbaycanı birləşdirmək istəyirdi.

Fətəli xanın şahlığa yolu Kərim xan Zəndi yenməkdən keçirdi. Ona görə də Azərbaycan xanlarına birləşmək təklifi ilə müraciət etdi. Azad xan ona yardım etməyə söz verdi.

Fətəli xan Azərbaycanın görkəmli sərkərdələri ilə birlikdə İranın cənubunda Kərim xan Zəndə qarşı vuruşurdu.

1757-ci ildə Məhəmməd həsən xan Qovanlı-Qacar Urmiyaya hücum etdi. Əhalinin mərdliklə müqavimət göstərməsinə baxmayaraq, lazımı miqdarda qoşun və döyüş vəsaiti olmadığından şəhər Məhəmməd həsən xanın zərbələrinə uzun müddət davam gətirə bilmədi.

Urmiya şəhəri alınar-alınmaz Fətəli xan oraya yaxınlaşdı. Lakin Məhəmməd həsən xan uzaq səfərdən qayıdan döyüşçülərə istirahət etmək, hərbi düşərgə yaratmaq imkanı vermədi və dərhal hücumla keçdi. Bir neçə gün davam edən qanlı döyüşdə hər iki tərəfdən çoxlu adam tələf oldu. Müharibənin uzanmasından və Məhəmməd həsən xanın qalib gələcəyini ehtimal edən bir sıra sərkərdələr xəyanət edərək Fətəli xanı tərk etdilər. O cümlədən Azad xan Əfqan döyüşçüləri ilə birlikdə Bağdada qaçdı. Şahbaz xan Dünbülü Xoy qoşunları ilə düşmən tərəfinə keçdi. Belə bir xəyanətkarlıq Fətəli xanın sarsılmasına və Məhəmməd həsən xan Qacardan asılı vəziyyətə düşməsinə səbəb oldu.

Urmiya hakimi Məhəmməd musa xan Qasımlı-Avşar içəridən hələ də qalanı müdafiə edirdi. Fətəli xan Məhəmməd həsən xana qalanın alınmasını ona tapşırılmasını xahiş etdi. Məhəmməd həsən xan razılaşdı. Fətəli xan Məhəmməd musa xana və qalabəyi Yusif bəy Hutəkiyə məktub yazıb, bildirdi ki, əgər siz qalanı xoşluqla təslim etsəniz, mən Məhəmməd həsən xandan aman alacağam. Məhəmməd musa xan naçar qalib, qalanı təslim etdi.

Urmiya şəhərinə girən Məhəmməd həsən xan Qacar illərdən bəri burada toplanan xəzinəni ələ keçirdi. Məhəmməd musa xan və ailəsini həbs etdi. Ondən 5 min əşrəfi qızıl tələb edib, aldı. Daşınmaz əmlakını zəbt etdi. Aldıqlarına qane olmayıb, Məhəmməd musa xanı qətl etdirdi.

Məhəmməd həsən xan Qacar altı ay Urmiyada dayandı. Lakin o, Kərim xan Zəndlə qarşılaşmağa tələsdiyi üçün burada daha uzun

müddətə qalmadı. Məhəmmədhəsən xan Azərbaycan xanlarını və onlara mənsub olan qoşunları öz döyüşçüləri tərkibinə daxil edərək cənuba doğru yola düşdü. Fətəli xan da ona qoşuldu.

Məhəmmədhəsən xan Qovanlı-Qacarın Azərbaycandakı qələbəsini eşidən Kərim xan Zənd çox narahat oldu. Qardaşı Şıxəli xan və sərkərdəsi Məhəmməd xanın başçılığı ilə öhdəsindəki bütün qoşunu Məhəmmədhəsən xana qarşı göndərdi. İki ordu İsfahan əyalətində üz-üzə gəldi. Məhəmmədhəsən xan ordusunun əsas cinahlarını avşar və qacar döyüşçüləri təşkil edirdi. Baş verən ilk müharibədə Zənd qoşunları darmadağın edildi.

Vəziyyəti belə görən Kərim xan artıq Məhəmmədhəsən xanla döyüşməyə cəsarət etmədi. O, Şiraza çəkilərək şəhər darvazalarını bağladı və müdafiəyə hazırlaşdı. Məhəmmədhəsən xan Qovanlı-Qacar və Fətəli xan Şiraza üz tutdular. Fətəli xan Şirazın yaxınlığında Məhəmmədhəsən xanla mübahisə edib geri qayıtdı. Tək qalan Məhəmmədhəsən xan da qayıdıb Mazandaran tərəfə getdi. Qəzvin ətrafında onları izləyən Zənd qoşunu ilə savaşa baş verdi. Sərkərdə Məhəmməd xan öldürüldü və Şıxəli xan çətinliklə xilas olaraq qaçdı.

Fətəli xan Məhəmmədhəsən xanın ölümündən sonra dirçəldi. Təbrizə gəldi. Şəhəri aldıqdan sonra paytaxtını Urmiyadan Təbrizə köçürdü. Top-tüfəng tərtib edib, xeyli qoşun təşkil etdi. Qonşu xanlıqları təhdidə başladı. Elçi göndərüb tabe olmaqlarını tələb etdi. Qaradağ hakimi Məhəmmədkazım xan Fətəli xanın elçilərinə rədd cavabı verdi. Bir neçə gündən sonra birləşmiş Urmiya, Xoy və Təbriz qoşunları Qaradağa hücum etdi. Məhəmmədkazım xan Qaradağlı böyük ordunun önündə duruş gətirməyib tabeçiliyini bildirdi.

Məhəmməd xan Əfqan Azad xanın məğlubiyyətindən sonra Şirvana qaçmışdı. Fətəli xan ona məktub yazıb, Təbrizə çağırdı. O da 500 nəfərlik qoşunla gəlib Fətəli xana qoşuldu. Ora-bura səpələnən əfqanlar yavaş-yavaş onun başına yığışdılar. Dinc dayanmayan əfqanlar Təbriz əhalisinə zülm etməyə başladılar. Xalq əfqan zülmündən Fətəli xana şikayət etdi. Fətəli xan Təbrizdə saraya yerləşməmiş, «Tağı sultan» bağında otraq etmişdi. Hay vurub, əfqanları həmin bağın bir hissəsinə topladı. Təbrizin ağsaqqalarına, başçılarına bildirdi ki, əli silah tutan adamları yığıb, əfqanları yuxuda ikən qırsınlar. Avşarlara da Təbriz əhlinə kömək etməyi tapşırırdı. Təbriz əhli və avşar camaatı birləşib, zülmkar əfqanları qırdılar.

Fətəli xan əfqanları qırıb-tökəndən sonra xoylu Şahbaz xan Dünbülünü yanına çağırırdı. Qoşuna sərkərdə təyin etdi. Mirzə

Məhəmmədcəfər İmanlını Urmiyadan özünə vəzir dəvət etdi. Avşar elinin böyüklərindən, Araşlı oymağının qohumlarından olan Miran bəy Mahmudlu da gəlib, onunla birləşdi. Fətəli xan onun Nağı xan Qasımlı tərəfindən alınmış əmlak və əmvalını geri qaytardı.

Azad xan Əfqan Fətəli xanın dirçəlişini eşidib, İraqdan Azərbaycana gəlmək fikrinə düşdü. Tarixçi Mirzə Rəşid Ədibüşşüəra yazır: «Hicri qəməri 1174-cü ildə Azad xan Məhəmmədhəsən xan tərəfindən məğlub olub, Bağdada qaçmışdı. Ordan İranda baş verən hadisələri izləyirdi. Kərim xan Zəndin Məhəmmədhəsən xana qələbəsini eşidib, fürsəti münasib görüb, qohumlaşdığı Həkkari əşirətindən yardım istədi. Onlar bu qohumluğa görə, 15 min nəfərlik ordu toplayıb, sevincək Təbriz şəhərinə yola düşdülər. Marağa şəhərinin iki ağaclığındakı Binab şəhərinə yetişdilər. Marağa hakimi Hacı Əliməhəmməd ağa Müqəddəm çox huşlu-başlı bir adam olduğundan el və kənd əhli onun bir sözünü iki eləmiridi. O da elə arxalanıb, Azərbaycan hakiminə, Fətəli xana vergi verməkdən imtina etmişdi. Azad xan ordusunun Marağa ətrafına gəlməsinə narahat oldu. Naçar qalıb, Fətəli xanla dostlaşdı. Ona məktub yazıb yardım istədi. Fətəli xan tabeliyində olan Şahbaz xan Nəcəfqulu xan oğlu Dünbilini 1000 nəfərlik qoşunla ona köməyə göndərdi. Yardım yetişincə Azad xan Binab şəhərini odlayıb, adlı-sanlı adamları öldürüb, qalan kişi və qadınları əsir götürdü. Bu xəbəri eşidən Fətəli xan əfqanların özbaşınalıqlarından səbri tükəndi. Tabeliyində olan qoşunu götürüb, Marağaya üz tutdu. Marağaya yetişəndə Hacı Əliməhəmməd ağa Müqəddəm də ona qoşuldu.

Avşar ordusu, Xoylu Şahbaz xanın qoşunu və Marağalı Hacı Əliməhəmməd ağanın dəstəsi Fətəli xanla birlikdə düşmən ordusuna hücumla başladılar. Bir həmlədə əfqanları və həkkariləri darmadağın etdilər. Azad xan qaçıb Gürcüstana getdi»¹.

Fətəli xan xoylu Şahbaz xan Dünbilinin köməyi ilə qonşu xanlıqları birər-birər ələ keçirməyə başladı.

Fətəli xan əlində olan ərazi ilə kifayətlənməyərək şahlığı dirçəltmək qənaətinə gəlmişdi. Bu məqsədlə müraciətnamə hazırladı. Müraciətnamələri birər-birər Azərbaycan xanlarına göndərdi. Heç bir xan müsbət cavab vermədi. Ona görə də böyük ordu toplayıb, qonşu xanlıqların ərazisinə soxuldu.

Fətəli xan belə müraciətnamələrdən birini də vəziri Mirzə Məhəmmədcəfər İmanlının başçılığı ilə Qarabağ xanlığına göndərmişdi.

¹ Mirzə Rəşid Ədibüşşüəra, *Tarixi Əfşar, Təbriz, "Şəfəq", səh 142-143, farsca).*

Pənahəli xan onun elçilərini acılayıb, qovmuşdu. Tarixçi Mirzə Camal bəy Cavanşir yazır: «Elçilər qayıdıb (yerlərinə) çatdıqdan sonra Fətəli xan, Azərbaycan, Urmiya və başqa vilayətlərin əhalisindən çoxlu qoşun toplayıb qalanı almaq, Qarabağı ələ keçirmək və Pənah xanı aradan qaldırmaq məqsədilə Şuşa qaiasına gəlib qalanın bir ağaclığında düşərgə qurdu»¹.

Mirzə Məhəmmədcəfər İmanlı qayıdıb əhvalatı Azərbaycan hakiminə bildirdi. 1759-cu ildə Fətəli xan Araşlı-Avşar çoxsaylı qoşunla Pənahəli xanın üstünə gəldi. Öncə bir neçə mahalı ələ keçirdi. Qiyamçı məliklər, Çiləbörd məliyi Məlik Hətəm və Talış məliyi Məlik Yusif Fətəli xanla birləşdilər. Fətəli xanın qoşunu Şuşaya yaxınlaşdı. Gecə basqınlarından qorunmaq və qəfil hücumlardan müdafiə olunmaq üçün səngər-sipər hazırladılar. Tarixçi Hüseyn Dəlili yazır: «Şəhər əhalisinin qəhrəmancasına müqavimət göstərməsinə baxmayaraq, Fətəli xanın qoşunları gündən-günə qalaya doğru irəliləyirdilər. Şuşaya gedən yollar bağlandığı üçün orada azuqə, hərbi sursat get-gedə azalır və yeni-yeni çətinliklər meydana çıxırdı. Mühəribənin son günlərində Avşar döyüşçüləri artıq qala divarı ətrafında döyüşürdülər. Şəhər süqut etmək təhlükəsi qarşısında idi. Yaranmış vəziyyətlə əlaqədar olaraq Pənahəli xan Fətəli xanla zahiri olsa da sazişə gəlməyə məcbur oldu»².

Qarabağda son dövrə kimi «Fətəlixan səngəri» adlı yer vardı. Bu yer cəhrəman avşar oğlunun nişanəsidir.

Qarabağ qoşunları Fətəli xanın ordusuna qarşı yaxşı vuruşsa, da nəticə effektiv alınmadı. Mirzə Camal bəy qələbənin Qarabağ tərəfdə olduğunu yazır. Bildirir ki, Fətəli xan İbrahimxəlil ağanı barışıq bağlamağa gələrkən xaincəsinə aparıbmiş. Tarixçi yazır: «Bu hadisədən sonra Fətəli xan Avşar, qoşunun məğlub olması və qış fəslinin yaxınlaşmasına görə, sülh və barışıq təklif etdi. Mahir elçilər göndərilib, and-aman içərək belə vədə verdi: «Əgər Pənah xan, qoşunumdan aldığı əsirləri geri qaytarsa, mənə ittifaq və dostluq etsə, qızımın kəbinini onun böyük oğlu İbrahimxəlil ağaya kəsdirəcəyəm. (Beləliklə də) biz əbədi qohum və dost olacağıq. Bir şərtlə ki, İbrahimxəlil ağanı mənə yanına göndərsin. O isə orduda şirni içilib, kəbin kəsildikdən və iki-üç gün burada (qonaq) qaldığından sonra geri qayıtsın»³.

Tarixçi Molla Məhəmməd əl-Cari bu olay haqqına yazır: «Sonra Sərdar (Fətəli xan - müəlliflər) düşmənlərindən qorxdığı üçün öz

¹ Qarabağnamələr, 1-ci kitab, Bakı, "Yazıçı", 1989, səh.117.

² H.Ə.Dəlili. Azərbaycanın cənub xanlıqları. Bakı. 1979. səh.118.)

³ Qarabağnamələr, 1-ci kitab, Bakı, 1989, "Yazıçı", səh.117-118).

diyarına qayıdır. İrakli xan ona gürcü qoşunu, Şahverdi xanı və Hacı (Çələbi) xanın oğlu (nəvəsi, Həsən ağanın oğlu-Ə. Ç.) Hüseyn xanı götürməyə icazə verir, yalnız onun yanına sülh bağlamağa gəlmiş Pənah xanın oğlundan başqa. O (Pənah xanın oğlu), ondan və atası Pənah xandan icazəsiz gedir»¹.

Lakin tarixçi Abbasqulu ağa Bakıxanov bu tarixçilərin əksini düşünür. Abbasqulu ağa yazır: «...Hicri 1175-ci (1762) ildə (tarix düz deyil. Əslində 1759-cu ildə-Ə. Ç.) Nadir şahın böyük əmirlərindən Fətəli şah Əfşar Azərbaycanı aldı, hökmüranlıq iddiası ilə Gəncə və Qarabağa hərəkət etdi. Pənah xan onunla zahirən itaət edər kimi sazişə girdi, oğlu İbrahimxəlil ağanı ona girov verdi...»².

Tarixçi Əbdürrəzaq bəy Dünbili həmin hadisəylə bağlı yazır: «Padşahlıq iddiasında olan, Azərbaycandan başqa İrəvan, Qarabağ və Şəkini istila edən Urmiya hökmdarı Fətəli xan Hacı Çələbinin nəvəsi, Həsən ağanın oğlu Hüseyn bəyi xanlıq titulu ilə təltif etdi. Lakin Qarabağlı Pənahəli xanın oğlu İbrahimxəlil xanı öz yanında girov saxladı»³.

Kərim xan Zənd güclənib, Fətəli xanın üstünə gəldi. Təbriz əhlindən bir neçə nəfəri danışıq üçün onun yanına göndərdi. Fətəli xan elçiləri yamanlayıb, geri göndərdi. Təbrizə çəkilib, möhkəmlənməyə başladı. Xoya və Urmiyaya xəbər göndərərək, möhkəmlənməklərinə göstəriş verdi. Dərilməmiş məhsulları tələf etməyi tapşırırdı.

Kərim xan öncə Marağaya hücum edib, oranı dava-dalaşsız ələ keçirdi. Qarətçi, quldur hesab etdiyi Şahsevən, Şəqaqi ellərini tənbeh edib, yola gətirdi. Özünə tabe etdi.

Kərim xan Mirzə Ələkbər Mollabaşını Fətəli xanın yanına elçi göndərdi. Tabe olmasını tələb etdi. Fətəli xan yenidən rədd cavabı verdi.

Kərim xan özü ilə top gətirmədiyindən çəkilib, getdi. Fətəli xan bu mərəkədən nicat tapdı.

Fətəli xan daha iki il də Azərbaycana müstəqil başçılıq etdi. Savaşa hazırlaşmağa başladı. Kərim xan Zəndlə müharibə qaçılmaz idi. Tabeliyində olduğu Qaradağdan, Qarabağdan, Naxçıvandan, Ərdəbildən 12 min nəfərlik qoşun topladı. Ətrafına 300 nəfər əfqan yığdı.

¹ Molla Məhəmməd əl-Cari, *Cər salnaməsi*, Bakı, "Səda", 1997, səh.59.

² A. Bakıxanov, *Gülistani-İrəm*, Bakı, 2001, səh.188.

³ Dünbülü Əbdüləzaq Məftun, *Təcrübətül-Əhrar və təsliyətil-əbrar*". Hüseyn Qazi Təbətəbəinin düzəlişi və əlavəsi ilə. Təbriz, İran mədəniyyətinin tarixi, 1349, səh.188.

Kərim xan Zənd də boş oturmadı. Fətəli xanı özünə tabe etdirməkdən ötrü xeyli qoşun yığdı. Toplar tökdürdü. Müttəfiqlər axtardı. 1762-ci ildə Kərim xan Zənd Qarabağ hakimi Pənahəli xan Cavanşirə məktub göndərdi. Məktubda yazılırdı: «Fitnə və fəsad sahibi Fətəli xan indi bizimlə qan düşməni olmuşdur. Sizinlə də pis xasiyyətli bir düşməndir. Verdiyi sözə və içdiyi andın əksinə hərəkət etmişdir. İbrahimxəlil ağanı apararaq, sizi dərd və qüssəyə salmışdır. Hər an bir fikirdə və hər gün də bir əmirlə hər b etməkdədir. Mən də: «Ey ağıl sahibləri, sizin üçün qisas almaqda həyat vardır» ayəsinin məzmununa əsasən intiqam almağı və ədavət qılıncını qınından çəkib hər bə girişməyi qərara almışam. Buna görə cənabınızdan bir dost kimi xahiş edirəm ki, təcili surətdə durmadan və təxir etmədən, hökümünüz altında olan qalib qoşunlarınızla bizə yoldaşlıq edəsiniz; çünki, əsas məqsədim və günəş kimi işıqlı olan fikrim budur ki, həm də oğlunuzu xilas edim, həm də qardaşımın qanını alım».¹ Pənahəli xan Kərim xanın çağırışını cavablayıb, qoşunla Təbrizə yürüş etməyə söz verdi. Bu iş üçün 3 ay hazırlıq gördü.

Tarixçilər yazırlar: «Bu zaman Kərim xan Zənd İranın bir çox məntəqəsini tutmuşdu. O, Azərbaycanı tutmaq istəyirdi. Fətəli xan onunla müharibəyə başlamalı oldu. Baş vermiş şiddətli döyüşdə Fətəli xan Əfşarın qüvvələri qələbə qazandı. Lakin böyük tələfat verdiyi üçün bu məntəqəni tutmaq istəyən ikinci bir iddiaçı Məhəmməd Həsən xan Qacarın qarşısında tab gətirə bilmədi. Məhəmməd Həsən xan Qacar Şirazda Kərim xan Zəndlə etdiyi müharibədə məğlub oldu. İndi növbə Kərim xan Zəndlə Fətəli xan Əfşara çatmışdı ki, onlar ikinci dəfə güclərini sınısınlar. Bu dəfə Kərim xan Zənd zirək tərpənib müharibəyə başlamazdan əvvəl Fətəli xan Əfşar siyasətindən narazı olan Azərbaycan xanları ilə müzakirəyə başladı. Beləliklə, 1761-ci miladi ildə Pənahəli xan onunla birləşərək Urmiyaya hücum etməyə dəvət etdi ki, həm o, Fətəli xanla döyüşdə öldürülmüş qardaşının intiqamını alsın, həm də Qarabağ xanı oğlunu azad etsin. Pənahəli xan bu dəvəti qəbul edərək və güclü bir ordu ilə Qarabağdan hərəkət etdi».²

1763-cü ilin ortalarında Kərim xan yenidən Azərbaycana gəldi. Bu dəfə Kərim xan top-tüfənglə, xeyli qoşunla gəlmişdi. Fətəli xan

¹ Qarabağnamələr, 1-ci kitab, Bakı, 1989, səh.46.

² Əfrasiyabi Bəhram. Kərim xandan Lütəli xana qədər. V cild. Tehran, "Söxən" nəşr. səh. 304; Musəvi Nami İsfəhani Məhəmməd Sadiq. Dünya fəthinin, Zənd sülaləsinin tarixi (təhrir və haşiyə Doktor Əzizulla Bayatındır). "Əmir Kəbir" nəşr., 1368, səh. 50.

qaladan çıxıb, öndə dayanan Kərim xanın dəstəsinə hücum etdi. Onu məğlub edib, döyüş meydanından qovdu. Başqa cəbhədə Kərim xanın sərkərdələri Şıxəli xan Zənd, Zəki xan Zənd Fətəli xana kömək edən dübililəri dağıtdılar. Şahbaz xanı əsir tutdular. 500 nəfərlik zənd dəstəsi Fətəli xanın qoşunun mərkəzinə hücum etdi. Fətəli xan Şahbaz xanın tutulmasından məyus olub, geri çəkildi. Çəkilib Urmiyaya getdi. Qalan avşarlar hələ də meydanda vuruşurdular.

Çox keçmədən güclənən Zənd qoşunları meydanda tək qalan avşarları məğlub edib döyüş meydanından qovdular.

Kərim xan on gün Təbrizin ətrafında otraq etdi. Azərbaycanın bütün xanları, Məhəmmədkazım xan Qaradağlı, Pənahəli xan Cavanşir, Şahbaz xan və qardaşı Əhməd bəy Kərim xan Zəndin ətrafına toplandılar. Kərim xan Zənd Təbrizin hakimiyyətini Məhəmmədrza xan Mərəndiyə verdi. Məhəmmədhüseyn xan Zəndi onun məyyətinə verib, 30 atlı ilə Təbrizə yolladı. Onlar Təbrizə yetişəcək Fətəli xanın havadarları tərəfindən həbs edildilər. Amma Təbrizin şeyxülislamı Mirzə Əsədulla törənəcək xətanı hiss edib, Fətəli xanın havadarlarını yanına çağıraraq, öyüd-nəsihət verdi ki, bu işin nəticəsi yoxdur. Mən vəkildən aman alım, siz də tutulanları buraxın. Mirzə Əsədulla danışıqı bitirib, Kərim xanla görüşdü. Kərim xan onları bağışladı. Fətəli xan hələ sağ idi.

Kərim xan birləşmiş qoşunlarla 9 ay müddətində Urmianı mühasirə etdi. Pənahəli xanın oğlu İbrahimxəlil xan zindandan qaçıb, evlərinə tələsirdi. Yolda Şıxəli xan Zəndin qoşunu ilə üzləşdi. Onlara qoşuldu. Qoşaçayın Leylanında əyləşən Fətəli xan Urmiyaya hərəkət etdi. Urmiyaya daxil olub qapıları qapadı. Darvazalara gözətçi təyin edildi. Şahməhəmməd bəy Kəhkəhli, Miran bəy Mahmudlu Torpaqqala darvazasına, Mirzə Məhəmməd bəy və Şahməhəmməd bəy Səidli-Avşar Həzaran darvazasına, Məhəmməd bəy Qarahəsənli-Avşar, Əlişəşpər bəy Bazarbaşı darvazasına, Qəhrəman bəy, Cəlil bəy Ərəbli Yurdşah darvazasına, Fətəli bəy və Qulu bəy Bəgişli Hindu darvazasına, Əlimustafa bəy Araşlı Ballı (Məşhəd) darvazasına təhkim edildilər. Fətəli xan hər qala bürcünə bir top qoydurdu. Divanbəyi İbrahim xan baş sərkərdə təyin olundu.

Fətəli xan qaladan çıxıb Kərim xanın üstünə hücum çəkdi. Adamların sayına, qoşun əhlinin azlığına görə məğlub olub, qalaya çəkildi. Üç dəfə avşar və zənd qoşunu savaştı. Qalib müəyyən olmadı. Mühasirənin uzanacağı azuqənin tükənməsinə səbəb oldu. Qışın yetişməyi Kərim xanın ordusuna da çətinlik törədirdi. Ordunun

sərkərdələrindən bir neçə nəfər Fətəli xana məktub yazıb, bərk, möhkəm dayanmasını istədi. Bildirdilər ki, biz fürsət tapıb Kərim xana ziyanlıq vurub, sənə qoşulacağıq. Keşikçilər qasidləri tutdular. Yeddi nəfər sərkərdə faş olundu. Kərim xan onların boynunu vurdurub, həmin məktublarla bərabər Fətəli xana göndərdi. Fətəli xan Gürcüstanın, Şirvanın, Gəncənin hakimlərinə məktub göndərib, yardım istədi. Heç kimdən kömək gəlmədi. Onlar Kərim xandan qorxurdular.

Kərim xan da məşvərət çağırıb hər tərəfdən hücumə keçməyi qərara aldı.

Urmiyada aclıq başlanmışdı. Avşarlar birər-birər qaçıb, Kərim xana qoşulurdular. Fətəli xan avşar ağsaqqalarını çağırıb, məsləhətləşmə apardı. Bildirdi ki, mənəm zəndlərin önündə dayanmağım böyüklük, mal-dövlət həvəsindən irəli gəlmir. Mən çoxillik şöhrətimizi, şərəfimizi, namımızı, namusumuzu düşünürəm. Adamlarınızın başına ağıl qoyun, dəlilik etməsinlər. Təqdir tədbirə qarşı olub. Allah nə istəsə o da olacaq!

Avşar ağsaqqaları bu sözləri eşidib, mütəəssir oldular. Bildirdilər ki, sənin istəyin bizim üçün qanundur.

Fətəli xan çox düşünüb, vəziri Mirzə Məhəmmədcəfəri bir çox avşar böyükləri ilə Kərim xanın yanına göndərdi. Kərim xan sevincək oldu. Şeypur çaldırıb bayram etdi. Elçilərin qarşısına getdi. Barışığa razılıq verdi.

Fətəli xan da elçilərin ardınca Kərim xanın yanına yollandı. Kərim xan onu cavan ölmüş qardaşının əvəzinə qəbul etdi. Fətəli xanın təsliminin ikinci günü Kərim xan Urmiyaya girdi. Azad xanın bir müddət hökumətinin olduğu sarayda əyləşdi. Fətəli xanla birlikdə novruz bayramını qeyd etdilər. Avşar əmirləri onun məclisində iştirak etdilər. Kərim xan Fətəli xandan hakimliyi alıb Rüstəm xan Mehdi xan oğlu Qasımlı-Avşara verdi. Fətəli xana isə zər xələt, qiymətli xəncər, yəhərli at bağışladı. Kərim xan Azərbaycan xanlarını və Fətəli xanı götürüb Şiraza yollandı. Yolda eşitdi ki, Balbas və Mənqur əşirətləri üsyan ediblər. Fikirləşdi ki, onların öhdəsindən yalnız Fətəli xan gələ bilər. Əliməhəmməd xan Zəndi də ona qoşub 8 min nəfərlik qoşunla onları yatırmağa göndərdi. Fətəli xan ilk həmlədə əşirətləri darmadağın edib geri döndü. Qardaşı Divanbəyi İbrahim xan onu kənara çəkib, bildirdi ki, Kərim xan qardaşının qanını sənə bağışlamayacaq. Əlinə fürsət düşmüşkən qaç, canını qurtar. Fətəli xan qayıtdı ki, mən də qardaşlarımı onun əlində qoyub qaça bilmərəm.

Onlar İsfahan ətrafına çatanda İskəndər xanın qəbrini ziyarət etməyə getdilər. Kərim xan ağlamağa başladı. Fətəli xanın düşmənləri, Azad xan Əfqan, Zənd əmirləri və başqaları Kərim xanı qisas almağa təhrik etdilər. Kərim xan Fətəli xanı yanına çağıraraq soruşdu:

- Fətəli xan, bura haradır?

Fətəli xan dilləndi:

- Bura o yerdi ki, zəndlər avşarların qabağından qaçırdılar. O məkəndi ki, İskəndər xanın günəşi burda batmışdı. Burda mənim gülləmə tuş gəlib yaşamını itirmişdi. Ta nə öyrənmək istəyirsən? Bilirəm, məni öldürəcəksən, öldür. Amma mənim səndən üç xahişim var. Əvvəlcə, məni öldürəndən sonra qardaşının yanında dəfn etdirərsən. Qoymazsan heç kim mənim qəbrimə hörmətsizlik etsin. İkincisi, qoymazsan ki, mənim əhli-əyalıma təcavüz etsinlər. Üçüncüsü, Böyük oğlum Cahangir xanı Urmiyaya hakim təyin edərsən. Kərim xan onun şərtlərinə razı olub, ölümünə fərman verdi.

Fətəli xanın Cahangir xan, Əbdürrəşid xan adlı oğulları vardı.

Cahangir xan Araşlı-Avşar

Cahangir xan Fətəli xan oğlu Urmiya şəhərində doğulmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Atası ilə birgə Nadir şahın ordusunda xidmət etmişdi.

Cahangir xan 1747-ci ildən sonra Urmiya xanlığının adlı sərkərdələrindən biri idi.

Kərim xan Zənd Fətəli xanı öldürəndən sonra onu və qardaşını Azərbaycana göndərmişdi. Lakin Əraqın hakimi Bəstam xan onları Azərbaycana buraxmayıb, yanında saxlamışdı.

Kərim xan Zənd 1777-ci ildə (hicri-qəməri 1190-cı ildə) Cahangir xanı İmamqulu xan Qasımlının əvəzinə Urmiyaya hakim təyin etmişdi. İmamqulu xan bu xəbəri eşitcək maliyyə vəkili Mirzə Məhəmmədcəfər İmanlıni şahənə sovqatla və bir neçə illik vergilərlə Şiraza göndərdi. Vəzirinə möhkəm-möhkəm tapşırırdı ki, kəşfiyyat aparıb bu məsələdən həli olsun. Kərim xan pay-parçanı alıb, İmamqulu xana yenidən xanlıq təliqəsi göndərdi. Cahangir xana Urmiyanı idarə etmək nəşib olmadı.

Kərim xan Zənd öləndən sonra Zəki xan hakimiyyətə yetişdi. Bəstam xana əmr verdi ki, Cahangir xanı Əraqda öldürsün.

Bəstam xan 18 nəfər Araşlı oymağının adlı-sanlı əmirlərini qonaqlığa çağırırdı. Qonaqlıqda onları sərxoş edib, Şərif bəy Avşardan

başqa hamını qılıncdan keçirdi. Şərif bəy Bəstam xanı ağır yaralayıb, qaçdı.

Əbdürrəşid xan Araşlı-Avşar

Əbdürrəşid xan Fətəli xan oğlu Urmiya şəhərində doğulmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Atası ilə birgə Nadir şahın ordusunda xidmət etmişdi.

Əbdürrəşid xan 1747-ci ildən sonra Urmiya xanlığının adlı sərkərdələrindən biri idi.

Kərim xan Zənd Fətəli xanı öldürəndən sonra onu və qardaşını Şiraza aparmışdı. Halallıqlarını alandan sonra Azərbaycana göndərmişdi. Lakin Əraqın hakimi Bəstam xan onları Azərbaycana buraxmayıb, yanında saxlamışdı.

Kərim xan Zənd öləndən sonra Zəki xan hakimiyyətə yetişdi. Bəstam xana əmr verdi ki, Rəşid xanı və qardaşını Əraqda öldürsün.

Bəstam xan 18 nəfər Araşlı oymağının adlı-sanlı əmirlərini qonaqlığa çağırırdı. Qonaqlıqda onları sərxoş edib, Şərif bəy Avşardan başqa hamını qılıncdan keçirdi. Şərif bəy Bəstam xanı ağır yaralayıb qaçdı.

Əbdürrəşid xanı Əraqda öldürdülər.

Məsuməli xan Araşlı-Avşar

Məsuməli xan Əlimərdan xan oğlu Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mədrəsə təhsili almışdı. Nadir şah Qırxlı-Avşara xidmət etmişdi. 1846-cı ildə şah onu qardaşı ilə bərabər Farsa vali təyin etmişdi. Nadir şahın ölümündən sonra Bayat əmirlərinin basqısı nəticəsində Farsı tərk edib, Urmiyaya gəlmişdi.

Məsuməli xan 1747-ci ildən sonra Urmiya xanlığının ünlü sərkərdələrindən biri idi.

Əli xan Araşlı-Avşar

Əli xan Əlimərdan xan oğlu Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mədrəsə təhsili almışdı. Nadir şah Qırxlı-Avşara xidmət etmişdi. 1846-cı ildə şah onu qardaşları ilə bərabər Farsa göndərmişdi. Nadir şahın ölümündən sonra Bayat əmirlərinin basqısı nəticəsində Farsı tərk edib, Urmiyaya gəlmişdi.

Əli xan 1747-ci ildən sonra Urmiya xanlığının ünlü sərkərdələrindən biri idi. Qardaşının yanında xidmət etmişdi.

Bir müddət Mehdi xan Qasımlının zindanında yatmışdı. Sonra buraxılmışdı.

İbrahim xan Araşlı-Avşar

İbrahim xan Əlimərdan xan oğlu Urmiya civarında anadan olmuşdu. Mədrəsə təhsili almışdı. Nadir şah xidmət etmişdi. 1747-ci ildə vətənə qayıtmışdı. Fətəli xanın qardaşı, Urmiya xanlığının sərkərdələrindən idi.

İbrahim xan İmamqulu xan Qasımlı-Avşarın xanlığı dönəmində divanbəyi və qoşunun baş sərkərdəsi olmuşdu.

Əmiraslan xan Araşlı Urmiyada hakim olandan sonra Əlirza xan Qasımlı-Avşarın azyaşlı bacısı ilə evlənmişdi. Zifaf gecəsinin sabahı divanxanada qız haqqında qabiliyyətsiz söz işlətdi. Əlirza xan avşar içində xar oldu. Əmiraslan xanın bu hərəkəti Avşar ağsaqqalarının xətrinə dəydi. İbrahim xan divanbəyi bu sözü qeyrətinə sığışdırmayıb, Əmiraslan xana ağzına gələni deyib, divanxanadan çıxdı. Ağsaqqaları ətrafına toplayıb, Qərəni ağa Balbası yardıma çağırırdı. Balbaslar yetişincə avşarlar artıq birləşmişdilər. Qərəni ağa da 1000 atlı ilə özünü yetirdi. İbrahim xan daha artıq cəsarətlənib, divanxananı mühasirə etdi. Əmiraslan xana güllə atıb, ordan çıxmasını gözlədi. Əmiraslan xan qorxuya düşüb, aman istədi. Aman alıb, divanxananı tərk etdi. Qərəni ağa onu soyundurub, Əlimurad xan Zəndin yanına göndərmək istədi. İbrahim xanın Avşar damarı tutdu. Qeyrəti ona imkan vermədi ki, avşar oğlunu kürd soyundursun.

İbrahim xan Qərəni ağanı danlayıb, fikrindən çəkindirirdi. Avşar ağsaqqalarını toplayıb, məşvərət etdi. Məsləhət şurasına toplaşan Urmiya əmirləri: Qərəni ağa Balbas, Vəkil Mirzə Əbülhəsən Əbdülməlki-İmanlı, Mustofî Mirzə Mustafa Səidli, Məhəmməd xan bəy Qasımlı, Hüseyinqulu bəy Araşlı, Sayınqala avşarlarının başçısı Mahmud xan Qasımlı, Əmiraxur Əsgər xan Əbdülməlki-İmanlı və başqaları. Onlar qərara gəldilər ki, Salmasda Əhməd xan Dünbili tərəfindən saxlanılan Məhəmmədqulu xanı Urmiyaya gətirib, taxta əyləşdirsinlər. Bu qərarı icra etmək üçün Divanbəyi İbrahim xan, Vəkil Mirzə Əbülhəsən və Qasımlı oymağının ağsaqqalı Məhəmməd xan bəy Əhməd xanla görüşə getdilər. Əhməd xana istəklərini bildirdilər. Əhməd xan onları məzəmmət edib, dedi:

-Avşar elindən başqa heç kim belə cəsarət yiyəsi ola bilməz! Bəyəm siz Əlimurad xandan qorxmursuz? Onun fikrini öyrənmək istəmirsiniz?

İbrahim xan kimi qəhrəman adam Əhməd xanın sözündən əsəbləşdi:

-Allahın gücü ilə biz nə Əlimurad xandan qorxuruq, nə də biqeyrət olmaq istəmirik.

İbrahim xanın cavabından çəkinən Əhməd xan yumşaldı:

-Siz bu gecəlik mənim qonağımsınız, sabah adam yollaram, Məhəmmədqulu xanı Salmasdan gətirərlər.

İbrahim xan əsəbi halda dilləndi:

-Bizim nə sənin himayənə, nə sənin əmrinə ehtiyacımız yoxdur. Allaha təvəkkül!-deyib yoldaşlarını durğuzdu. Ordan tuşlandılar Salmasa. İbrahim xan Salmasın Dilməqan məhəlləsində saxlanılan Məhəmmədqulu xanı gözətçilərin əlindən xilas edib, Urmiyaya qayıtdı.

İbrahim xan divanbəyi vəzifəsində qalmaqla bərabər, bütün avşar qoşununun komandanı idi.

Atasının ölümündən sonra taxta çıxan Təbriz hakimi Xudadad xan Dünbili xalqa zülm etməyə başlamışdı. Xalqın narazılığını eşidən Sərab hakimi Sadıq xan Şəqaqi Təbrizə qoşun çəkdi. Xalqın nümayəndəsi Ağa Əliməhəmməd tacirbaşı xeyli sovqatla yardım üçün Məhəmmədqulu xanın yanına yollandı. Məhəmmədqulu xan təbrizlilərə kömək etməyə söz verdi. İbrahim xan Araşlını 2 min nəfərlik qoşunla Təbrizə göndərdi. Təsuc yaxınlığında Əhməd xan Dünbili də ona qoşuldu. Xəbəri eşidən Sadıq xan qorxuya düşüb, Sərabə qayıtdı. Xudadad xan gələnlərin pişvazına çıxıb, bir neçə gün qonaq saxladı.

Həkkari kürdləri Urmiyaya yürüş edib, qarət fikrinə düşmüşdülər. Məhəmmədqulu xan bu xəbəri eşidib, Təbrizə qasid göndərüb, İbrahim xanı geri çağırırdı. İbrahim xan Salmas tərəfindən Həkkari bölgəsinə hücum keçdi. Kürd qoşununu darmadağın etdi. Ənzəl adlı mahalın ərazisində, İstisuyun kənarında qoşuna istirahət verdi. Həkkari kürdləri geri qayıdıb, yenidən hücum keçdilər. Qarovullar yeni hücumdan İbrahim xanı duyub saldı. Savaş yenidən başladı. Kürdlər Avşar qoşununa məğlub olub, böyük tələfat verib, geri qaçdılar. İbrahim xan 3 ağac onları qovub, xeyli qənimət ələ keçirdi. Qəniməti qoşun arasında böləndən sonra Qarabağ mahalındakı Göyərçin qalasında oturaq etdi. Sərhədlərin keşiyində durdu.

Sərab hakimi Sadıq xan Şəqaqi yenidən Təbrizə yürüş edib, şəhəri mühasirəyə aldı. Xudadad xan Ağa Əliməhəmməd tacirbaşını 5 min tümənlə yardım üçün Məhəmmədqulu xanın yanına yolladı.

Məhəmmədqulu xan təbrizlilərə kömək etməyə söz verdi. İbrahim xan Araşlını 3 min nəfərlik qoşunla yenidən Təbrizə göndərdi. Sadıq xan Avşar qoşununun gəldiyini eşidib, bu dəfə də qaçdı. İbrahim xan onu Sərabə qədər izlədi. Sadıq xanı tuta bilməsə də, onun qoşununa xeyli zərər vurdu.

Məhəmmədqulu xan Marağa hakimi Əhməd xan Müqəddəmin yanına elçi göndərüb, bac-xərac istədi. Əhməd xan bac verməkdən boyun qaçırdı. Məhəmmədqulu xan Təbrizə, İbrahim xana məktub yazıb, Marağaya yollanmasını istədi. İbrahim xan Marağaya hərəkət edib, Göytəpə çəmənlində oturaq etdi. Sovucbulağın hakimi Budaq xan Mükriyə, Balbas əsirətinə, Üşnəviyyə hakimi Nuh bəy Zərzaya, Mirzə ağa Şükufiyə əmr etdi ki, qoşun toplayıb, göstərilən yerə gəlsinlər.

Əhməd xan Müqəddəm Marağadan çıxıb, İbrahim xanın üstünə gəldi. Yolda qasidlər ona xəbər verdilər ki, İbrahim xan Araşlı Tufarqan yolu ilə Marağanı tutmaq istəyir. Əhməd xan Müqəddəm yoldan qayıdıb, Marağa qalasını möhkəmlətdi. Sərabın hakimi Sadıq xan Şəqaqidən yardım etməsini rica etdi. Sadıq xan qoşun çəkib Marağaya gəldi. Yolun İbrahim xan tərəfindən kəsildiyini görüb, Xorxor adlı kəndin yanındakı qarğılıqda oturaq etdi. Ona bildirdilər ki, balbaslar Marağanın ətraf kəndlərini çapıb-talayıb, həmin qarğılıqda istirahət edirlər. Qəflətən onların başının üstünü alıb, qılıncdan keçirdilər. Sadıq xan qənimətləri ələ keçirib, Əhməd xanı unudub, Sərabə döndü.

Məhəmmədqulu xan Sulduz mahalında əyləşib, hadisələri izləyirdi. Balbasların tar-mar olduğunu eşidib, İbrahim xana məktub göndərdi ki, Əhməd xandan amansız intiqam alsın. İbrahim xan hər tərəfdən Marağaya hücum əmrini verdi. Əhməd xan işin pisləşdiyini duyub, elçilər vastəsilə Məhəmmədqulu xandan aman istədi. İlbəil bac verməyi öhdəsinə götürdü. Məhəmmədqulu xan Əhməd xanla sülh müqaviləsi imzalayıb, İbrahim xanı geri çağırdı. İbrahim xan qalibiyyətlə Sulduz mahalına döndü. Məhəmmədqulu xan İbrahim xan və başqa sərkərdələrə ənam-ərmağanlar payladı. İbrahim xana göstəriş verdi ki, Ənzəl mahalına qayıdıb, Göyərçinlik qalasında keşik çəksin.

Əhməd xan Dünbili İbrahim xana nifrət edirdi. Onun qoçaqlığı, qorxmazlığı, uğurları Əhməd xanı dindən-döndən çıxarırdı. Ona qarşı bir iş görə bilmədiyindən, hiylə işlətmək qərarına gəldi. Bacısını xeyli pay-pürüslə Məhəmmədqulu xana göndərüb, yaxınlıq etmək istədi. Məktub yazıb, bildirdi ki, bu qədər uğuruna, qələbələrinə İbrahim xan

kölgə salır. Hər yerdə qürrələnib, bildirir ki, Məhəmmədqulu xan mənim qılıncımın hesabına taxta əyləşib. Gəl sən onun çarəsinə bax, gələcəkdə ziyanı toxuna bilər. Əhməd xanın bu məktubu Məhəmmədqulu xanı şübhəyə saldı. İbrahim xanı aradan götürmək üçün çarə axtardı. Fikirləşib, Ənzəl mahalına kəklik ovuna yollandı. İbrahim xan el-oymağı başına yığıb, Məhəmmədqulu xanın pişvazına çıxdı. Ovdan sonra Məhəmmədqulu xan İbrahim xanı Ənzəldə buraxmayıb, özü ilə bərabər Urmiyaya götürdü. Məhəmmədqulu xan İbrahim xanı bir neçə gün sarayda saxlayandan sonra ortalığı boş görüb, bir xali otağa dəvət etdi. Böyük oğlu Mustafaqulu xanı öyrətdi ki, get İbrahim xanın xəncərini al. Mustafaqulu xan atasının tapşırığına əməl etdi. İbrahim xan etibarına, xidmətlərinə görə, heç vaxt ağına gətirməzdi ki, Məhəmmədqulu xan onu cəzalandıra bilər. Fərraşbaşının müavini Saqi bəy bir dəstə fərraşla otağa girib, bildirdi ki, xanın əmrinə görə sənin gözlərini çıxarmalıyıq. İbrahim xan ürəkdən ah çəkib, dedi:

-Eşidirəm və itaət edirəm! Siz məmursunuz, işinizi yerinə yetirirsiniz. Ancaq mənim vəlinəmətım bu işdən sonra peşman olacaq.

Fərraşlar İbrahim xanın gözlərini çıxarıb, Məhəmmədqulu xanın yanına apardılar. Məhəmmədqulu xan etdiyi əməldən peşman olub, cərrah çağırırdı. Artıq gec idi...

Hüseyn xan Araşlı-Avşar

Hüseyn xan Əlimərdan xan oğlu Urmiya civarında anadan olmuşdu. Mədrəsə təhsili almışdı. Nadir şah xidmət etmişdi. 1747-ci ildə vətənə qayıtmışdı. Fətəli xanın qardaşı, xanlığın sərkərdələrindən idi.

Hüseyn xan bir müddət Mehdi xanın zindanında yatmışdı. Sonra buraxılmışdı.

Bəhram xan Araşlı-Avşar

Bəhram xan Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mədrəsə təhsili almışdı. Nadir şah xidmət etmişdi. Nadir şah onu Şirvanata hakim göndərmişdi.

Nadir şah onu Fars əyalətinə yollamış, məmuriyyətini yarıtmadığından kor edilmişdi.

Bəhram xan 1747-ci ildə vətənə qayıtmışdı. Fətəli xanın vəfali dostlarından, xanlığın sərkərdələrindən idi. Xan onun qayğısına qalmış, bir neçə yerdə mülk vermişdi.

II Əmiraslan xan Araşlı-Avşar

Əmiraslan xan Sayınqala şəhərində anadan olmuşdu. Mədrəsə təhsili almışdı. Bir müddət şəhər hakiminin naib olmuşdu. Sonra hakimi əvəz etmişdi.

İmamqulu xan Qasımlı-Avşarın şöhrətini eşidən Əlimurad xan Zənd yardım üçün müraciət edən Əhməd xan və Nəcəfqulu xan Dünbililərə etina etmədi. Zənd başçıları bu qərara gəldilər ki, Sayınqala hakimi Əmiraslan xan Avşarı Azərbaycan qoşunun sərkərdəsi təyin etsinlər. Ona 1000 nəfərlik qoşun da versinlər. Əlimurad xan Əmiraslan xana bir fərman da yazdı ki, Dünbili qoşununu da dəstək götürüb, üsyançı İmamqulu xanı cəzalandırsın. Salmas bölgəsində Əhməd xan Dünbili Əmiraslan xana qoşuldu.

Göytəpə çəməninə oturaq edən Urmiya hakimi İmamqulu xan Qasımlı Əlirza xan eşikağasıbaşının nəzarətində eyş-işrətlə məşğul idi. Nağı bəy Avşar ona xəbər çatdırdı ki, Əlimurad xan Zənd Əmiraslan xanı sənin üstünə göndərib. Təbriz hakimi Nəcəfqulu xan və Xoy hakimi Əhməd xan da onlarla birləşib. Tezliklə Salmasdan Quşçu gədiyinə keçəcəklər. İmamqulu xan İbrahim xan Araşlını bir dəstə ilə ön cəbhəyə göndərdi. Arxasınca Qərəni ağa Balbasla kürdləri yolladı. Əlibəyli çəməninə qoşununu gözdən keçirtdi. Xəmsə hakimi Əli xan Zayirli-Avşarı götürüb, Əmiraslan xanın qarşısına getdi. Əmiraslan xanın qoşunu ilə İmamqulu xanın dəstəsi Quşçu gədiyində qarşılaşdı.

Əmiraslan xanın qoşununun sərkərdələri Əhməd xan Müqəddəm, Nəcəfqulu xan Dünbili, Əhməd xan Dünbili, Sadıq sultan Şəqaqi, Abbasqulu xan Kəngərli, Süleyman xan Dünbili, Şahbaz xan Dünbili və başqaları idilər. Onlar Quşçu gədiyindən keçib, İmamqulu xanın üstünə hücum etdilər. İmamqulu xan Avşar qoşununun yetişməsini gözləməyib, Balbas və Mənqur əşirəti ilə döyüşə başladı. Özü qoşunun önündə dayandı. İlk döyüşdə düşmən qoşunun avanqardını dağıtdı.

İmamqulu xan güclənən düşmən qoşunu ilə savaşa ağır yaralandı, əmiraxur Əsgər xan Əbdülməlik onu çiyinə alıb, döyüş meydanından çıxartdı. Urmiyanın Rzaqulu xan darvazasına yetişəndə böyük sərkərdə can verdi.

Əmiraslan xan İmamqulu xandan sonra, 1783-cü ildə Urmiya hakimi oldu. Əlimurad xan Zəndin əmri, Əhməd xan Dünbilinin məsləhəti ilə təyin edildiyindən avşarların ondan xoşu gəlmirdi.

Əmiraslan xan Əlirza xan Qasımlı-Avşara özünə naib təyin etdi. İmamqulu xanın qardaşı Məhəmmədqulu xanı Salmasda göz dustağı saxladı. Gördüyü işlər haqqında Əlimurad xan Zəndə məlumat verdi.

Əmiraslan xan Əlirza xan Qasımlının azyaşlı bacısı ilə evləndi. Zifaf gecəsinin sabahı divanxanada qız haqqında qabiliyyətsiz söz işlətdi. Əlirza xan Avşar elinin içində xar oldu. Əmiraslan xanın bu hərəkəti Avşar ağsaqqalarının xətrinə dəydi. İbrahim xan divanbəyi bu sözü qeyrətinə sığışdırmayıb, Əmiraslan xana ağzına gələni deyib, divanxanadan çıxdı. Ağsaqqaları ətrafına toplayıb, Qərəni ağa Balbası yardıma çağırırdı. Balbaslar yetişincə avşarlar artıq birləşmişdilər. Qərəni ağa da 1000 atlı ilə özünü yetirdi. İbrahim xan daha artıq cəsarətlənib, divanxananı mühasirə etdi. Əmiraslan xana güllə atıb, ordan çıxmasını gözlədi. Əmiraslan xan qorxuya düşüb, aman istədi. Aman alıb, divanxananı tərk etdi. Qərəni ağa onu soyundurub, Əlimurad xan Zəndin yanına göndərmək istədi. İbrahim xan ona imkan vermədi.

Əmiraslan xan vilayəti idarə edə bilmədiyindən Avşar ağsaqqaları tərəfindən taxtdan salındı.

Mustafa bəy Araşlı-Avşar

Mustafa bəy Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mədrəsə təhsili almışdı. Nadir şahı xidmət etmişdi. 1747-ci ildə vətənə qayıtmışdı. Fətəli xanın vəfalı dostlarından, xanlığın sərkərdələrindən idi.

II Məhəmmədqulu xan Araşlı-Avşar

Məhəmmədqulu xan Urmiya şəhərində doğulmuşdu. Mədrəsə təhsili almışdı. Bəhram xanın qardaşı idi. Nadir şahı xidmət etmişdi. Şahın keşikçibəşisi təyin edilmişdi. Sonra bu vəzifədən çıxarılıb, döyüşən orduya göndərilmişdi.

Məhəmmədqulu xan 1747-ci ildə vətənə qayıtmışdı. Fətəli xanın vəfalı dostlarından, xanlığın sərkərdələrindən idi.

Məhəmmədqulu xanın Hüseyinqulu bəy adlı oğlu vardı.

Hüseyinqulu bəy Araşlı-Avşar

Hüseyinqulu bəy Məhəmmədqulu xan oğlu Urmiya şəhərində dünyaya gəlmişdi. Mədrəsə təhsili almışdı. İmamqulu xan Qasımlı-Avşara xidmət etmişdi.

Ağaəli bəy Araşlı-Avşar

Ağaəli bəy Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mədrəsə təhsili almışdı. Nadir şah xidmət etmişdi. 1747-ci ildə vətənə qayıtmışdı. Fətəli xanın vəfalı dostlarından, xanlığın sərkərdələrindən idi.

Allahyar bəy Araşlı-Avşar

Allahyar bəy Urmiya şəhərində doğulmuşdu. Mədrəsə təhsili almışdı. İmamqulu xan Qasımlı-Avşarın sərkərdələrindən idi.

Urmiya xanlığının qonşu xanlıq və dövlətlərlə olan savaşlarında sərkərdə olmuşdu.

Mirzə Mustafa xan Araşlı-Avşar

Mirzə Mustafa xan Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Savadlı olduğundan dolayı mirzə ünvanı daşıyırdı. Qacar sülaləsinə xidmət etmişdi. Bəhaüddövlə ləqəbini almışdı.

Mirzə Mustafa xanın, Əli xan, Kərim xan, Hüseyn xan adlı oğulları vardı.

Mirzə Əli xan Araşlı-Avşar

Əli xan Mirzə Mustafa xan oğlu Urmiya şəhərində doğulmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Savadlı olduğundan dolayı mirzə ünvanı daşıyırdı. Qacar sülaləsinə xidmət etmişdi. Qılınc və qələm əhli idi. Münəzzəməddövlə ləqəbini daşıyırdı.

Mirzə Əli xan şair idi. Fars və türk dillərində yazırdı. Şeyrlərinin birində deyirdi:

*Elmdən, helmdən, xəttədən, rəbtədən, rəsmdən, fəzlidən və fərdən,
Lazımı qədər nəsibi vardı.
Mühit tarix dəftərində ondan belə yazdı:
Kamal və helm biliyi vilayəti valisiz qaldı.*

Mirzə Əli xanın Böyük xan, Rza xan adlı oğulları vardı.

Böyük xan Araşlı-Avşar

Böyük xan Mirzə Əli xan oğlu Urmiya şəhərində dünyaya gəlmişdi. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Savadlı olduğundan

dolayı mirzə ünvanı daşıyırdı. Qacar sülaləsinə xidmət etmişdi. Əmir Əfxam ləqəbini daşıyırdı.

Rza xan Araşlı-Avşar

Rza xan Mirzə Əli xan oğlu Urmiya şəhərində dünyaya göz açmışdı. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Qacar sülaləsinə xidmət etmişdi. Kazak dəstəsinin rəhbəri olmuşdu. General rütbəsinədək yüksəlmişdi.

Rza xan 1918-ci ildə xristian (erməni, aysor, cilo və başqaları) və müsəlman savaşaşlarında öldürülmüşdü.

Mirzə Kərim xan Araşlı-Avşar

Kərim xan Mirzə Mustafa xan oğlu Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Savadlı olduğundan dolayı mirzə ünvanı daşıyırdı. Qacar sülaləsinə xidmət etmişdi.

Mirzə Kərim xan hərbi işlə məşğul olmuşdu. Mirpənc rütbəsinədək yüksəlmişdi.

Mirzə Kərim xan Qeysər xanımla ailə qurmuşdu. Hüseyn xan, Əkbər xan adlı oğulları vardı.

II Hüseyn xan Araşlı-Avşar

Hüseyn xan Mirzə Kərim xan oğlu Urmiya şəhərində doğulmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Savadlı olduğundan dolayı mirzə ünvanı daşıyırdı. Qacar sülaləsinə xidmət etmişdi.

Hüseyn xan Məcdüssəltənənin qızı ilə ailə qurmuşdu.

Əkbər xan Araşlı-Avşar

Əkbər xan Mirzə Kərim xan oğlu Urmiya şəhərində dünyaya gəlmişdi. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Savadlı olduğundan dolayı mirzə ünvanı daşıyırdı. Qacar sülaləsinə xidmət etmişdi.

Əkbər xan Məcdüssəltənənin qızı ilə ailə qurmuşdu.

4.3. Mahmudlu oymağı

Avşar elinin qollarından biri də Mahmudlu oymağıdır. Öncə Araşlı oymağının tərkibində olmuşdu. Sonra Araşlı oymağından çıxıb, müstəqil

oymağa çevrilmişdi. Mahmudlu oymağı əsasən, Urmiya yörəsində məskunlaşmışdı.

Mahmudlu oymağının tanınmış simalarından biri Məhəmməd bəydir. Məhəmməd bəy Fətəli xan Araşlı-Avşara xidmət etmişdi.

Mahmudlu oymağının adlı əmirlərindən biri Bahadur bəydir. Bahadur bəy Nadir şahın hakimiyyəti dönməndə Mahmudlu oymağının başçısı idi.

Bahadur bəyin öldürülməsi haqqında tarixi kitablarda qeydiyyat var. Nadir şah ordusu ilə Urmiyanın Göytəpə mənzilindən Mahmudlunun Keçəbaş çəmənliyinə gəlmişdi. Orda bir neçə gün oturaq etmişdi. Bahadur bəyi yanına çağırtdırır. Günahını, suçunu boynuna qoyub, öldürmüşdü.

Mahmudlu oymağının tanınmış simalarından biri də Löhrasp bəydir. Löhrasp bəy Nadir şah Avşara xidmət etmişdi.

Löhrasp bəyin Miran bəy, Məsum bəy adlı oğulları vardı.

Miran bəy Urmiya şəhərində doğulmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Fətəli xan Araşlı-Avşarın təşrifat işlərinə nəzarətçi idi. Eşikağasıbaşı vəzifəsini aparırdı.

Miran bəyin Uğurlu bəy adlı oğlu vardı.

Uğurlu bəy Urmiya şəhərində dünyaya pənah gətirmişdi. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Savadlı olduğundan dolayı mirzə ünvanı daşıyırdı. İmamqulu xan Qasımlı-Avşarın övladlarına lələlik etmişdi.

Məhəmmədqulu xan İmamqulu xanın övladlarının lələsi, Heyrət təxəllüslü Mirzə Uğurlu Miran bəy oğlu Araşlını mollabaşı vəzifəsinə çatdırmışdı.

Löhrasp bəyin ikinci oğlu Məsum bəy Urmiyada anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı.

Məsum bəyin Məhəmmədhüseyn bəy adlı oğlu vardı.

Məhəmmədhüseyn bəy Urmiya şəhərində doğulmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Məhəmmədqulu xanın sərkərdəsi idi.

Mahmudlu oymağının məşhur simalarından biri də Məhəmmədhəsən bəydir. Məhəmmədhəsən bəy Məhəmmədqulu xan Qasımlı-Avşara xidmət etmişdi. Urmiya şəhərinin uçuq-sökük hasarının təmirinə başçılıq etmişdi.

4.4. Qarahəsənli oymağı

Qarahəsənli oymağı Avşar elinin qollarından biridir. Araşlı oymağından yaranmadır. Müstəqil oymağa çevriləndən sonra Avşar elinin ictimai-siyasi yaşamında önəmli rol oynamışdı.

Qarahəsənli oymağının tanınmış simalarından biri Şəşpər bəydir. Şəşpər bəy Urmiya ətrafında anadan olmuşdu. Mədrəsə təhsili almışdı. Fətəli xana xidmət etmişdi.

Qarahəsənli oymağının məşhur simalarından biri də Ağatağı bəydir. Ağatağı bəy İmamqulu xanın hakimiyyəti dönməndə öz tayfasının ağsaqqalı və xanlığın sayılan əyanlarından idi.

Qarahəsənli oymağının ünlü əmirlərindən biri də Məhəmməd bəydir. Məhəmməd bəy Rüstəm xan Mehdi xan oğlu Qasımlı-Avşara xidmət etmişdi.

Rüstəm xan 1763-cü ildə Kərim xan Zəndin iradəsi ilə Urmiyanın hakimi olmuşdu. Hakimiyyətinin ilk illərində Balbas və Zərza əşirətləri üsyana başladılar. Gündüzlü oymağının binə bağladığı Dol mahalını qarət etdilər. Rüstəm xan bu xəbəri eşidib Sayınqala hakimi Mömün xanı və Qarahəsənli oymağının başçısı Məhəmməd bəyi Qasımlıdərəsi yolu ilə kürdlərin ayaqlanmasını yatırmağa göndərdi. Ardlarınca özünü də Qaşqagədik yolu ilə getdi. Balbas əşirəti Mənqur və Piran tayfaları ilə birlikdə Üşnəviyyə qəsəbəsində oturaq etmişdi. Rüstəm xan Qəndil ətrafına yetişəndə balbaslarla üzləşdi. Ağır bir savaşa baş verdi. Nəhayət Avşar elinin şücaəti ilə Balbas əşirəti yenildi. Əşirət əhli Sığnaq mahalına qaçdı. Rüstəm xan əşirət əhlinin bəlasını dəf edəndən sonra, Binabın Səhnabad qəsəbəsindəki Baranduz çayının ətrafında oturaq etdi. Ordan Üşnəviyyədəki balbasları nəzarətdə saxlamağa başladı. Mömün xan, Məhəmməd bəy Qarahəsənli ilə Qasımlıdərəsindən Üşnəviyyəyə gedərkən yolkəsən zərzalarla üzləşdilər. Onlara hücum edib, xeyli adam qırdılar. Zərza əşirəti özündənrazi olduğundan avşarları saymırdı. Darmadağın olandan sonra, qalıqları Üşnəviyyəyə qaçıb, sığındılar.

Balbas əşirətinin başçısı Kəbaiz Müzəyyən müttəfiqi Zərza əşirətinin vəziyyətini görüb, Məhəmməd bəy Qarahəsənlinin qoşununa hücum etdi. Savaşa başlandı. Məhəmməd bəy Kəbaizi qılınclayıb, yerə sərtdi. Bu vuruşa dostlar əhsən söylədilər. Qəflətən, Məhəmməd bəyin atının ayağı burxuldu. Məhəmməd bəy yerə yığılıb, ağır yaralandı. Bu yaradan da vəfat etdi.

Deyirlər ki, Kəbaiz ağanın anası oğlunun öldüyünü eşidib, öncə inanmır. Qayıdır ki, mən doğan oğlanı öldürən igid tapılmaz. Oğlunun meyidini görəndən sonra vaynəfsə salır. Şivən qopara-qopara ağ deyib, ağlayır. Oğlunun qanlısını axtarır. Ona deyirlər ki, bəs oğlunun qanlısı da həmin döyüşdə ölüb. Onun kimliyi ilə maraqlanır.

Hadisənin icmalı ilə tanış olur. Olmuşu söyləyirlər. Arvad Məhəmməd bəyi görəndən sonra oğlunun yasını unudur. Məhəmməd bəyin təziyəsində iştirak edib, dil deyib ağlayır.

Qarahəsənli oymağının başçılarında biri də Hüseyn bəydir. Hüseyn bəy Məhəmmədqulu xan Qasımlıya xidmət etmişdi.

Hüseynqulu xanın hakimliyi dönəmində Mustafa bəy Həkkari Çəhriq məntəqəsindən üsyan qaldırıb, sərhəd bölgələrini qarət etmişdi. Hüseynqulu xan Əsgər xan Əbdülməliki-Avşara 500 atlı verib, onun üstünə göndərdi. Əsgər xan Mustafa bəy Həkkarinin dəstəsini darmadağın etdi. Həmin döyüşdə Avşar dəstəsi cəmi bir nəfər itki vermişdi. Hüseyn bəy Qarahəsənli güllə yarasından həlak olmuşdu.

Qarahəsənli oymağının başçılarında biri də Məhəmməd bəydir. Məhəmməd bəy Məhəmmədqulu xan Qasımlıya xidmət etmişdi.

4.5. Adaxlılar

Adaxlı oymağı Avşar elinin qollarından biridir. Əsasən Urmiyada məskunlaşmışdılar.

Adaxlı oymağının adlı əmirilərindən biri Fərəculla xandır. Fərəculla xan Qacarlar dövlətinin qurulmasında iştirak etmişdi.

4.6. Babalı oymağı

Avşar elinin oymaqlarından biridir. Tarixi ədəbiyyatda bəzən papalı kimi də yazılır.

Babalı oymağının tanınmış simalarından biri Qılıç xandır. Qılıç xan ilk zamanlar Nadirqulu xanın əleyhidarlarından biri idi. Babaəli bəyin vəfatından sonra, 1724-cü ildə Məşhədə gedib, Məlik Mahmud Sistaniyə qoşulmuşdu.

Babalı oymağının adlı əmirilərindən biri də Aşur bəy idi. Aşur bəy Xorasan ətrafındakı Quzğan qalasının hakimi idi. Nadirqulu xana tabe olmaqdan imtina edib, qiyam qaldırdı. Nadirqulu xan bir məharətli hücumla öncə Xursənd, sonra Quzğan qalasını tutdu. Aşur bəy ələcsiz qalıb, təslim oldu. Mirzə Mehdi xan Astarabadi yazır: "Avşarlar yiyələnən qalalardan biri, Kurqan qalası Aşur bəy Babalıya məxsus idi. O vaxta qədər qalanın mühasirəsi sonraya saxlanılırdı. Aşur bəy Nadirin soyuna mənsub olmasına baxmayaraq "qəlbinin sahəsində itaətsizlik toxumu" əkməmişdi və qohumluq əlaqələri haqqını heçə sayırdı.

Cəfərqulu bəy ladılı xabusanın Camuşkəzək elinin (kürdlərinin) köhnə başçılarından biri Nadirə qarşı çıxıb, Aşur bəy Babalıya köməyə gəldi. Ona görə də, Nadir qələbə bayrağını çevirib Kurqanın üzərinə gəldi və qalanın yanında möhkəm qüllələr tikdi. 1-ci Cəfərqulu xan aman istədi. Nadir ürəyiyumşaqılıq göstərüb Cəfərqulu bəyə bütün tayfası iəl aralaşmağa icazə verdi”.

Nadirqulu xan Aşur bəyi bağışlayıb, sərkərdələri sırasına daxil etdi. Sonra, 1734-cü ildə ona xan ünvanı verib, Urmiyaya hakim təyin etdi. Urmiya hakimi olan qayını Pero xanı saraya çağırıldı.

Aşur xan Babalı-Avşar 1734-cü ildə Nadir şahın əmri ilə avşarlardan 3 min ailəni Xorasana köçürdü¹.

Aşur xan 1743-cü ildə 60 minlik ordu ilə Nadir şahın əmrinə müntəzəm Təbrizdə dayanmışdı. Sonra tərpənib Mərivana tərəf hərəkət etmişdi.

Aşur xan elə həmin ildə İrəvana gəlmişdi. Ordan Gəncəyə yollanmışdı. Oranın hakimi Hacıxan bəy Çəmişkəzəkini də götürüb Məhəmmədəli xan Qırxlı-Avşara köməyə gəldilər.

1744-cü ildə Fətəli xan Araşlı-Avşar və Aşur xan Babalı-Avşar üsyançıların üzərinə hücumə keçdilər. Onlar qələbə çalıb üsyançıların mərkəzi Ağsu qalasını tutdular. Orda olan ləzgi qarnizonunun əsgərlərini əsir etdilər.

R. Aşurlunun Aşur xanın nəslini yazısını tədqiqatımıza daxil etməyi gərəkli bildik.

Aşur xanın nəslini

Aşur xan Avşar türk tayfasındadır. Bu tayfa haqqında məlumatlar VIII əsrə aparıb çıxarır. Belə ki, Mərkəzi və Cənubi Anadoliyadakı Karamanlar sülaləsi (XIII-XV əsrlər), İrəvanın qərbindəki Kuhkiluyə vilayətinin və şimal-qərbində (XVI-XVIII əsrlər) Urmiya vilayətinin yarımüstəqil (bəzi vaxtlarda isə hətta müstəqil) hökmdarları və nəhayət, Səfəvi imperiyasının keçmiş dəbdəbəsi və güdrətliyi qısa müddətdə də olsa bərpa etmiş Nadir şah (1688-1747, 1736-cı ildən hökmdar) bu tayfadandır.

Məhz Nadir şahın dövründə Aşur xan Cənubi Azərbaycanın Təbriz şəhərinin hakimi (1742-43-cü illər) və Azərbaycanın sərdarı olmuşdur [1. s. 237]. Aşur xan 1743-cü ildə yalandan Səfəvilər nəslindən olduğunu bəyan edən, Qazıkumuxlu Surxay xanın oğlu Məhəmməd tərəfindən dəstəklənən

¹ Məhəmmədhüseyn Qüddusi, Nadir şah, Bakı, 1999, səh.123.

fırıldaqçı Sam-Mirzənin qiyamını yatırmışdır. Belə ki, bu qiyam Ağsudan Dərbəndədək böyük bir ərazini əhatə edirdi və dövlət üçün ciddi təhlükə yaradırdı. Xüsusilə şahın bu yerlərdə ən güclü hərbi qüvvələrindən hesab edilən Dərbənd qarnizonunun bir hissəsi və şəhər əhalisi də qiyamçılara qoşulduğundan bu təhlükə daha da artırdı [2. s. 237-328]. Qiyamçılar Şabran şəhərini ələ keçirmək üçün başda qarnizonun rəisi Əbdul xan Ustaclı olmaqla bütün qarnizonu məhv etmiş, sonra isə Şirvanın paytaxtı Ağsunu ələ keçirmişdilər. Aşur xan bu xəbəri İrəvanda eşitmişdir. O dərhal heç bir əmr gözləmədən öz ordusu ilə Şirvana doğru irəliləmişdir. Onun qoşunları Kür çayını keçərək, burada köməyə göndərilmiş Fətəli xan Əfşarın ordusu ilə birləşərək, öz hərəkətini davam etdirmişdir. 24 dekabr 1155-ci ildə (1743-cü ildə) o, qiyamçıları darmadağın etmişdir. 1000 nəfər qiyamçı məhv edilmiş, ağır yaralanmış Məhəmməd Dağıstana, Sam-Mirzə isə Gürcüstana qaçmışdır [1. s. 149]. Nadir şah bu qələbəyə görə Aşur xana Sabunçu, Zabrat və Keşlə kəndləri daxil olan Abşeron torpaqlarını hədiyyə etmişdir [1. s. 233, 336]. Aşur xan bu torpaqlarda öz tayfasının nümayəndələrini yerləşdirmiş və burada nəslinin əsasını qoymuşdur. Sonralar bu yerlərdə tapılan zəngin neft yataqları (XX əsrin əvvəllərində Sabunçu rayonu Bakı neftinin 35%-ni verirdi) bu nəslin nümayəndələrinin iqtisadi hökmdarlığının əsasını qoymuşdur.

Aşur xanın beş oğlu olmuşdur - Hacı İmamverdi bəy, Allahverdi bəy, Abdullah bəy, Danial bəy, Əliyar bəy. Kiçik oğlu Əliyar bəy bəylikdən imtina edərək, öz uşaqları ilə birlikdə rəiyyət olmuşlar[3. s. 337]. Lakin onun oğlu Məşədi Əzim, sonra isə nəvəsi Hacı Ağamirzə Məşədi Əzim oğlu Sabunçu kəndinin kəndxudası olmuşdur. Başqa bir nəvəsi Ağahüseyn Lazım oğlu - namizəd, sonra isə kəndin hakimi olmuşdur. [V .501; 6. №№69, 72; 21].

Hacı İmamverdi bəyin böyük oğlu Aşur bəy sonuncu Bakı xanı Hüseynqulu xanın vaxtında, sonra isə rus idarəçiliyi dövründə Abşeronun iki - Sabunçu və Zabrat kəndlərini idarə etdiyindən 1813-cü il Gürcüstan Hökumətinin Ali Cədvəlinə uyğun olaraq xan səlahiyyətinə malik idi. Hər iki kənd birlikdə 63 evdən və 117 nəfər kişi əhalisindən ibarət idi. [7. V.115]. «Bakı və onun əyalətlərinin bəyləri və əhalisinin siyahısında»da 1816-cı ildə Aşur bəyin Sabunçu və Zabratın sahibi olduğu göstərilir. Sabunçuda Aşur bəyin qardaşı Məmmədqasım bəy, əmisi oğlu Mustafa bəy, həmçinin qohumu Hüseyn bəy də yaşayırdı. Onların ailələri birlikdə 19 nəfər təşkil edirdi. O zaman hər iki kəndin birlikdə əhalisi 307 nəfər təşkil edirdi. Üç molla, 58 kəndli ailəsi (kişi əhalisi 159 nəfər) var idi [8.V. 67-68]. Kəndlilər arpa və buğda əkir, zəfəran, üzüm, müxtəlif meyvələr yetişdirir, heyvandarlıqla məşğul olurdular.

Məlum olduğu kimi, 3 oktyabr 1806-cı ildə Bakı general Bulqakov tərəfindən müharibəsiz olaraq işğal edildi. Onun əhalisi rus imperatorunun tabeçiliyində keçirildi. Hüseynqulu xan ailəsi ilə birlikdə şəhərdən qaçdı.

Rusiyanın tabeçiliyinə keçirilən Şimali Azərbaycan xanlığı ərazisində ilk illər komendant (hərbi) idarəsi tətbiq edildi. Bu zaman bəylər kəndləri yenə də «xan üsulu» ilə idarə edirdi. Belə ki, kəndlilər ilin üç gününü sahibkara işləyirdi.

O dövrdə Aşur bəyin və qohumlarının rus idarəsinə münasibəti barədə konkret bir məlumat yoxdur. Lakin ikinci rus-İran müharibəsi dövründə bu münasibət olduqca mənfəətli olmuşdur. Komendant üsul-idarəsinə səciyyəvi olan köləlik rejimi təbii ki, bu idarəyə qarşı rəğbət qazandıra bilməzdi. Ona görə də, 1826-cı ildə müharibə başlanan kimi, Aşur bəy şah ordusunun başında Bakıya gələrək şəhəri mühasirəyə alan Hüseynqulu xana kömək çıxdı. Varis şahzadə Abbas Mirzənin, tərkibində keçmiş xanların da olduğu, 60 minlik ordusu 16 iyul 1826-cı ildə Araz çayını keçdi. Onlara öz xidmətçi və nöqərləri ilə birlikdə bir çox bəylər və kəndlilərin bir hissəsi də qoşuldu. İranlıların başlıca qüvvələri Qarabağ, sonra isə Gəncə, Şəki, Şamaxı istiqamətində hücum keçdi. Ordunun digər hissəsi Lənkəran (23 iyulda alındı), və Salyandan (26 iyul) keçərək Bakıya doğru irəliləyirdi. Bu ordunun başında Bakının keçmiş hakimi Hüseynqulu xan dururdu. Qaladan arzuolunmaz əhali kimi köçürülənlər, Bakı əhalisinin bir hissəsi, və ətraf kəndlərin əhalisi də onun ordusuna qoşuldu [9. s. 19]. Lakin Bakı mühasirəçilər tərəfindən geri qaytarılmadı. Belə ki, Abbas Mirzənin əsas qüvvələri 13 sentyabrda Gəncə altında məğlubiyətə düşər olduqda, onun ordusunun digər dəstələri də «qiyamçı xanlar»la birlikdə geri çəkilməyə başladılar. Şeyx Əli xan Qubalının oğlu öz 6-minlik ordusunu Qubanın müharibəsindən geri çəkdi. Şamaxıdan isə Mustafa xan Şirvanlı [4. s. 35-40].

Hüseynqulu xan Bakılı da onların nümunəsini davam etdirdi. Belə ki, onun xanlıq üzərində hakimiyyətini geri qaytarmaq üçün atdığı axırıncı cəhdi baş tutmadıqda cənuba doğru çəkildi. Ona kömək edən digər bəylər, o cümlədən də Aşur bəy öz oğlu və digər yaxın qohumları ilə birlikdə öz idarə etdikləri yerləri tərk etdilər [10.V. 78-856. Aşur bəy və onun oğlu Əhməd bəyə doğma torpaqlarını bir daha görmək nəsbət olmadı. Yalnız onun nəvələri uzun illərdən sonra geri qayıtdılar. Qaçan bəylərin əmlaklarının bir hissəsi xəzinəyə, bir hissəsi onların yaxın qohumlarına paylandı. Torpaqları və malqaraları isə yeni idarəedici Heybət bəyə verildi.

1826-27-ci illər müharibəsi Rusiyanın qələbəsilə başa çatdı. Rus qoşunları Təbrizə daxil oldu. Onların qorxusundan Fətəli şah Qacar nəinki Gülistan müqaviləsi ilə Rusiyaya verilmiş torpaqlardan birdəfəlik əl çəkdi, əlavə olaraq İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarını da Rusiyaya verdi. Bütün bunlar yeni bağlanmış Türkmənçay sülh müqaviləsi ilə möhkəmləndirildi.

Bu ölkə ilə, onun qaynar və «etibarsız» əhalisi ilə nə isə etmək lazım idi. Ona görə də, 1828-29-cu illərdə Türkiyə ilə müharibədə qalib çıxmış Rusiya,

Zaqafqaziya ölkələrinin idarəçiliyində yeni islahatlar etmək məcburiyyətində idi.

Komendant idarəçiliyinin ləğvinin lazımlığı haqqında 1827-31-ci illərdə Qafqaz komandanı olmuş qraf Paskeviç də yazırdı. Belə sistem nəinki köləlik təhrik etdiyindən əhalidə kəskin etirazlar və qıcıqlanmalar yaradır, həm də Rusiya dövlətinə böyük iqtisadi ziyan vururdu. Belə ki, ölkənin idarəsinə çoxlu xərc çəkilir, əhalidən məcburi yığılan vergilər isə komendantın və digər hakimlərin cibinə axırdı [4. s. 87, 88]. 30-cu illərin əvvəlində ölkəyə senatorlar P.İ.Kutaysov və Y.İ.Meçnikov göndərilir. Onların hökumətə təqdim etdiyi «Zaqafqaziya diyarının quruluşuna dair təkliflər»də diyarı Rusiya üçün olduqca əhəmiyyətli etməli, «əhalini rusca danışmağa, fikirləşməyə və hiss etməyə məcbur etməli» kimi fikirlər təklif edilirdi.

İnzibati islahatların layihəsində nəinki Zaqafqaziyada da həm Avropa Rusiyasında olduğu kimi inzibati idarə təşkilatları yaradılması nəzərdə tutulub, habelə «bu diyarın əhalisini pravoslav dinin şüasını ilə şafəqləndirmək və islamizm viranələrində canlanan xaçı dikəltməyi» ideyasını [11. s. 280] və rus zadəganlığı hökumətin sosial dayaqı kimi yayılmasının niyyətini də daxil edilirdi [12, s. 49].

O vaxtda ki, bu layihə hökumətdə müzakirə olunub, ölkədə üsyanlar bir-birini əvəz edilirdi. Bunlardan ən böyük olan 1837-ci il Quba üsyanında 12 min kəndli və 4 min şəhər əhalisi iştirak edirdi. Vergilər miqdarının xeyli artırması, əhalisinin bəzi qrupların (məsələn, Nuxa qəzasının müafilərin) imtiyazlı sırasından vergi sırasına keçirtməsi, çar məmurların, ilk növbədə Yermolov və Rozen tərəfindən himayə edilən Mədətov qardaşlarının sui-istifadələri - bütün bu hallar nəinki kəndlilər, hətta bəzi bəylər də üsyançılara qoşularaq onların sırasını xeyli artırırdı.

1837-ci ildə Zaqafqaziyaya senator P.V.Qanın başçılığı ilə komissiya göndərildi. Onlar 1838-ci ilin əvvəlində «Zaqafqaziya diyarının idarə edilməsi üçün təşkilat» adlı layihə təqdim etdi.

Qanın təklifi ilə həyata keçirilən islahat nəticəsində Rusiya dövlətinin 10 aprel 1840-cı il qanununa əsasən komendant idarəsi ləğv edildi. 1 yanvar 1841-ci ildən Zaqafqaziyada Ümumrusiya idarə sistemi tətbiq olundu. Azərbaycanın böyük bir hissəsi yenidən yaranmış Xəzər vilayətində (Bakı, Dərbənd, Quba, Lənkəran, Nuxa, Şamaxı, Şuşa qəzaları), digər kiçik hissə isə Gürcü-İmeret quberniyasına (Yelizavetpol, Gəncə və Naxçıvan qəzaları) daxil edildi. Köhnə, ləğv edilmiş idarələrin əvəzinə yeniləri - quberniya, qəza və sahə idarələri yaradıldı. Mahallar və onlarla birlikdə mahal naibləri vəzifələri də ləğv edildi. Bununla da idarə aparatlarından azərbaycanlılar qovularaq, rus məmurları ilə əvəz edildi. Senator Qanın layihəsində və digər sənədlərdə belə fikir göstərilirdi ki, diyarda rus hökumətinin etibarlı dayağını yaratmaq üçün burada «rus təbii zadəganlığı» təşkil edilməlidir. Bəs o rus zadəganlığı üçün

torpaq lazım idi. Bununla əlaqədar, Zaqafqaziya müsəlman əyalətlərində tiyuldarlığın ləğv edilməsi haqqında qərar çıxarılır.

Çar hökumətinin 25 aprel 1841-ci il qərarı ilə Gürcü-İmeret quberniyasının Qazax, Şəmşəddin və Borçalı qəzalarının ağaları öz torpaqlarından məhrum edildi və onların kəndlilər üzərindəki hakimiyyətinə son qoyuldu. 28 may 1841-ci ildə həmin qərar Xəzər vilayətinin tiyuldar-bəylərinə də tətbiq edildi. İkinci qərarı həyata keçirilmədi, amma ona baxmayaraq, bu qərarlarının nəticələri olduqca ciddi olmuşdur. Çünki, əgər islahatlara qədər hökumət əleyhinə çıxışlarda bəylər və ağaların kiçik bir hissəsi iştirak edirdisə, indi öz vəzifələrindən azad edilənlərin hamısı, həmçinin öz torpaqlarını itirən və belə bir təhlükəni gözləyən bəylər hakimiyyət əleyhinə mübarizəyə keçdilər. Onlar silahlı dəstələr təşkil edərək, həm ayrı-ayrı məmurlara və zabitlərə, həm də çar ordusunun kiçik dəstələrinə hücumlar təşkil edirdilər. Bütün bu hücumlar «quldurluq və oğurluq» şəklində olsa da, bu hərəkət 1842-ci ilin ikinci yarısından başlayaraq xüsusilə, olduqca kəskin şəkil aldı. Bu dövrdə Dağıstan və Çeçenistanda gedən müharibə də xeyli kəskinləşdi və bütün bu hadisələr I Nikolay hökumətinin Qann islahatlarını dayandırmağa məcbur etdi [4. s. 88-90].

«Təbii rus zadəganlığı» da özünə güclü dayaq tapmadı. Belə ki, Rusiyanın daxili quberniyalarından belə qaynar bölgəyə köçürülənlər o qədər də tələsmirdilər. Qafqazda olan zabit və məmurlara isə torpaq verilsə də, onlar lazımı vəsaitlərlə kifayət qədər təmin edilmirdilər. Bundan əlavə onlar bu «vəhşi» diyarda özlərini müvəqqəti hesab edirdilər. Beləliklə, islahatların qarşıya qoyduğu məqsəd o qədər də nail olunmadı.

Siyasəti dəyişmək lazım idi. 1844-cü ildə Qafqazda canişinlik yaradıldı. İlk canişin knyaz M.S.Vorontsov təyin edildi. 1846-cı ildə Zaqafqaziyanın yeni inzibati bölgüsü aparıldı.

Hələ buna qədər 1843-cü ildə imperator I Nikolay, «Ali hökəmrən» Zaqafqaziya diyarının ali müsəlman zümrəsinin (əslzadələrin) vəhşi hüquqları haqqında Qanun tərtib etdi [13. V.1]. Bunun üçün Tiflisdə Zaqafqaziya diyarının müsəlman cəmiyyətinin ali təbəqəsini müəyyən etmək üçün Komitə yaradıldı. Komitənin üç illik işinin nəticəsi olaraq I Nikolay 6 dekabr 1846-cı ildə bəylər və ağaların hüquqları haqqında qərar imzaladı. Qərarın birinci bəndində deyilirdi: «Müsəlman əyalətləri Rusiyaya birləşdirilənədək qohumlarına mənsub olan və ya hazırda onların icarəsində olan torpaqlar onların idarəsinə təsdiq edilsin». Qərarında sonra deyilirdi: «... torpaqlar onların tam şəxsi əmlakı hesab edilir, nəsildən-nəsilə keçir, onlar tərəfindən bağışlana və satıla bilər». Bu, rəsmi olaraq torpaqların alqı-satqısına icazə verirdi ki, bu da 1846-cı ilədək şəriət məhkəmələri vasitəsilə həyata keçirilirdi.

Qərarın sonunda deyilirdi: «Zaqafqaziya diyarının torpaqlarla təmin edilmiş ali müsəlman təbəqəsi yaşından və vəziyyətindən asılı olmayaraq bizim

cəsur döyüşçülərimiz hesab edilir və ilk çağırışdan onlara həvalə edilən vəzifələri yerinə yetirməyə hazır olmalıdırlar» [4. s. 92-93].

Beləliklə bəylərin iqtisadi və hüquqi vəziyyəti tənzimlənirdi. Lakin rus cəmiyyəti strukturunda bəylərin hüquqi vəziyyəti tənzimlənmirdi. Bu məsələnin həlli üçün XIX əsrin 70-80-ci illərində Tiflis, Yelizavetpol, İrəvan və Bakı quberniyalarında Bəy Komissiyası yaradıldı. Lakin Nizamnamənin son layihəsi yalnız 1894-cü ildə hazır oldu [13].

Bakı Bəy Komissiyası 1870-82-ci illərdə işlədi. Şirvan (Şamaxı və Göyçay), Bakı, Quba, Talış (Lənkəran və Cavad) xanlıqlarında yaranan Şamaxı, Göyçay, Bakı, Quba, Lənkəran, Cavad qəzalarında Qafqaz Cənubunun General-Feldseksmeysteri Mixailin 12 yanvar 1870-ci ildə təsdiq etdiyi təlimata əsasən komissiya yaradıldı. Komissiya ancaq göstərilən xanlıqların Rusiyaya birləşməsinədək bəy, məlik, sultan, xan adlarına layiq görülmüş ailələrin, nəsilərin, şəxslərin hüquqlarını təyin etdi.

Ali təbəqəyə mənsubluğun bilinməsi üçün onlar özlərinə, həmçinin, fəsiləyə qəbul etməli idi. Belə ki, əvvəllər azərbaycanlı zadəganlar ancaq adlarını və atalarının adlarını yazırdı. Adı adamlardan fərqlənmək üçün onlar adlarından sonra bəy sözü də işlədirdilər.

Kənd adlarını o zaman fəsiləyə kimi qəbul etmək olardı ki, o kənd həmin şəxsin nəslinə mənsub olsun. Şəriqli əmlak olduqda o şəxsə üstünlük verilirdi ki, komissiya üzvlərinin çoxu ona səs versin. Uyğun fəsiləyə seçmək məsələsinə Komissiya baxırdı.

Komissiyanın 15 mart 1873-cü il protokolu ilə «Bakı qəzası Sabunçu kənd sakini Musaxan bəy İbrahim bəy oğlu Aşurbəyovun bəylik mənsubiyyəti haqqında» qərarına əsasən o, «birinci dərəcəli bəylik şərəfinə» layiq görülmüşdür [14; 15. V. 33-36]. Aşağıda həmin sənəd qısa ixtisarla verilir.

«EŞİDİLDİ: Bakı qəzası Sabunçu kənd sakini Musaxan bəy İbrahim bəy oğlunun (Komissiya üzvlərinə namizəd) 1 aprel 1872-ci ildə təqdim olunan işinə baxılaraq ona «Aşurbəyov» fəsiləsi ilə bəylik dərəcəsi verilir...

Ailə üzvlərinin siyahısını və nəslini yoxlayaraq komissiya müəyyən etdi ki, onun ailə tərkibi və nəslinin nümayəndələri inandırıcıdır və onların hamısı, həqiqətən, Aşurbəylərdəndir (Aşur xan Avşar - R.A.). Onun nəvələri Aşur bəy və Məmmədqasım bəy İmamverdi bəyin oğulları və Mustafa bəy Allahverdi bəyin oğlu 1816-cı il sənədlərinə əsasən bəy kimi qeydə alınmışlar. Buna görə, seçkili üzvlər və namizəd yekdilliklə ərizəçi Musaxan bəy İbrahim bəy oğlunun bəy nəslindən olduğunu və onun nəslindən heç kimin bu şərəfdən məhrum edilməməsinə təsdiq etdilər. 1816-cı ilin sənədlərinə əsasən xanlığ dövründə və Zabrat və Sabunçu kəndləri Aşur bəyə mənsub olmuşdur.

Təlimatın 13, 17, ... paragrafları ilə birlikdə bütün bunları araşdıraraq Bakı bəy Komissiyası müəyyən etdi: Ərizəçi, Bakı qəzası Sabunçu kənd sakini Musaxan bəy İbrahim bəy oğlu öz əsl-nəcəbətinə uyğun olaraq bəy

nəslindəndir və ona görə də «Aşurbəyov» familiyası seçilməklə əslzadə bəy hesab edilir».

Bələliklə, Aşur xan Avşarın böyük oğlanları Hacı İmamverdi bəyin və Allahverdi bəyin övladları «Aşurbəyov» familiyası ilə şərəfli bəylik adına layiq görülürlər (sonralar onların bəzi törəmələri Aşurbəyli və Aşurli familiyaları daşımışdır). Abdullah bəyin oğlanları Sultan bəy və Şıxəli bəy 1826-cı ildə İrana qaçdıqdan sonra [10.V.84-85] bir daha geri qayıtmadılar və onların sonrakı taleləri məlum deyil. Onun kiçik oğlu Adıgözəl bəy isə adi əhali sırasına keçmişdir. Danial bəyin övladı olmamışdır. Əliyar bəy və onun oğlanları haqqında isə məqalənin əvvəlində məlumat verilmişdir.

Aşur xan nəslinin ilk övladları haqqında sənədli məlumatlar olduqca az qalmışdır. Ona görə də burada onun törəmələrinin ilk dörd nəslə haqqında qısa məlumatlar verilir.

Aşur xan Əfşar. 1742-43-cü illərdə (görünür sonralar da) Təbrizin Hakimi və Azərbaycan sərdarı olmuşdur [1. s. 149, 237]. 1743-cü ildə Sam-Mirzənin qiyamını yatırdaraq [1, s. 149], Nadir şah tərəfindən Sabunçu, Zabrat, Keşlə kəndlərilə mükafatlandırılmışdır [3, s. 223, 336].

7/2 Aşur bəy Hacı İmamverdi bəy oğlu. Aşur xanın böyük nəvəsi, Abşeronun Sabunçu və Zabrat kəndlərinin sahibi [7. V. 38, 115]. Mülk sahibi kimi əkin sahələrinə və zəfəran plantasiyalarına malik idi (12 hədək) [10.V.78]. 1826-cı ildə öz qohumları və 13 nökrilə [7. V.115] Abbas Mirzənin başçılığı ilə Bakı xanlığını geri qaytarmaq üçün gələn fars ordusuna qoşulmuş Bakılı Hüseyinqulu xana tərəfdar çıxmışdır. Abbas Mirzənin məğlubiyyətindən sonra xanla birlikdə İrana qaçmış [10. V.78], digər qaçqın qohumları ilə birlikdə Ərdəbil yaxınlığındakı Barı kəndində məskunlaşmışdır [21]. Üç oğlu olmuşdur - İbrahim bəy, Əhməd bəy, Hacı bəy.

12/3. Mustafa bəy Allahverdi bəy oğlu, 13/4. Sultan bəy Abdullah bəy oğlu və 14/4. Şıxəli bəy Abdullah bəy oğlu - Aşur xan Əfşarın nəvələridir. 1826-cı ilin payızında əmisi oğlu Aşur bəylə birlikdə İranın Ərdəbil yaxınlığındakı Barı kəndinə qaçırılar [10, V. 82-85; 21].

17/6. Məşədi Əzim Əliyar bəy oğlu (1762-?) Aşur xanın nəvəsidir, 1832-ci ildə Sabunçu kəndinin kəndxudası olmuşdur [5. V.501 a.t.].

20/7. Əhməd bəy Aşur bəy oğlu, Hacı İmamverdi bəy Aşur xan oğlunun nəvəsidir. 1826-cı ilin payızında atası Aşur bəylə, arvadı və təzə anadan olmuş oğlu Rzaqulu bəylə birlikdə İrana qaçır [10. V. 81-82; 21].

24/9. Nabat xanım Qoca bəy qızı (1795-1912), Hacı İmamverdi bəy Aşur xan oğlunun nəvəsidir. Dövlətli Bakı taciri Hacı Musa Rza Rzayevin arvadı olmuşdur. Ondən bir oğul (Hacı Abbasqulu Rzayev) və iki qız - Əşrəf (Züleyxa) xanım və Gülbəstə xanım - dünyaya gətirmişdir.

Nabat xanım Aşurbəyova öz səxavəti və xeyirxahlığına görə çox məşhur olmuşdur. Neft mədənlərinə və bir çox böyük imarətlərə malik olmuşdur. O,

şollar su kəmərinin çəkilməsinə külli miqdarda pul xərcləmişdir. Sabunçu xəstəxanasında kasıb və yetimlərin müalicəsini də öz üzərinə götürmüşdür. O, Tatar küçəsində (sovet dövründə Krupskaya, indi Ə. Topçubaşov) hamam tikdirmişdir. Həmin hamam həftənin bir gününü kasıblar və kimsəsizlər üçün pulsuz işləyirdi. Onun şeirlər yazdığı da məlumdur [18; 21]. Təəssüf ki, həmin şeirlər bizə gəlib çatmamışdır. Onun həyatındakı ən böyük iş Bakı şəhərində tikdirdiyi (1905-14-cü illər) Təzəpir məscididir. Bu gün həmin məsciddə Zaqafqaziya Müsəlmanlarının Baş Dini İdarəsi yerləşir. Bu məscidin tikilməsində o, ilk diplomlu azərbaycanlı memar, Sankt-Peterburq Mülki İnşaat Mühəndisliyi İnstitutunun məzunu Zivər bəy Əhmədbəyovdan istifadə etmişdir. Sonrakı illərdə o, Bakı şəhərinin ilk baş memarı olmuşdur. Nabat xanım Zivər bəyə çoxlu miqdarda pul verərək, onu məşhur məscidlərin memarlığını öyrənmək üçün Şərq ölkələrinə ezam etmişdir.

Səyahətdən sonra Zivər bəy ona arzuladığı hündür iki mərtəbəli (yarıslu) minarəsi olan yaraşıqlı məscidin layihəsini təqdim etdi [17. s. 249; 18]. Lakin qubernator idarəsi pravoslav ruhanilərinin fitvası ilə minarənin ancaq bir mərtəbəsinin tikilməsinə icazə verdi. Belə ki, əgər məscidin minarəsi iki mərtəbəli olsaydı, öz hündürlüyü və yaraşığına görə elə həmin dövrdə (1897-ci il) və yaxınlıqda tikilmiş Aleksandr Nevski pravoslav kilsəsini kölgədə qoyardı [16. s. 123; 17. s. 249]. Lakin qısa minarə ilə tikilməsinə belə baxmayaraq, Təzəpir məscidi Bakıda ən iri və möhtəşəm məscid olmaqla yanaşı, həm də şəhərə yaraşıq verən gözəl memarlıq abidəsidir. Məscidin özülünə birinci daşın qoyması üçün Nabat xanım, öz fəaliyyətinə adi bəna kimi başlayan məşhur xeyriyyəçi, milyonçu Hacı Zeynalabdin Tağıyevi dəvət edir. Doqquz ildən sonra, məscidin baş günbəzinə sonuncu daşı o qoyur [18; 19. s. 33]. Lakin Nabat xanım öz arzusunun sona yetdiyini görmür. Onun ölümündən iki il sonra, 1914-cü ildə bu işi oğlu Hacı Abbasqulu Rzayev başa çatdırır. Nabat xanım və oğlu Hacı Abbasqulu məscidin girişində dəfn edilmişdir [3. s. 337; 21].

35/11. Teymur bəy Qara bəy oğlu (1834-1908, sentyabr), Hacı İmamverdi bəy Aşur xan oğlunun nəvəsidir. Sabunçu kəndində geniş, yararlı torpaq sahələrinin və neft mədənlərinin sahibi idi. 1904-cü ildə oğlunun toyu üçün Qoqol (keçmiş Praçeçnaya) küçəsi-24-də mülki mühəndis İosif Vikentyeviç Qoslavskinin layihəsi ilə əzəmətli bir bina tikdirmişdir [17. s. 422]. Səxavətli xeyriyyəçi kimi məşhur olmuşdur. Sabunçuda yaraşıqlı xəstəxana və məktəbin tikintisi, məscidin təmiri və bərpası, yoxsullara kömək onun adı ilə bağlıdır. Zabratlı Tutuxanım Məşədi Ələskər qızı ilə evlənmişdir. Onların iki oğlu, üç qızı olmuşdur - Əli bəy, Bala bəy, Cavahir xanım, Umm Leyla xanım və Bəyim xanım. Onun ölümündən sonra, vəsiyyətinə uyğun olaraq, arvadı 40 nəfər Zabratlı zəvvar ilə onun meyitini Kərbəlaya (İraq) gətirərək, bu müqəddəs torpaqda dəfn etdirdi. Onun qəbrinin üstündə məscid tikdirdi. Burada daimi olaraq Quran oxumaq üçün molla işə götürdü [3. s. 337; 21].

МƏNBƏLƏR VƏ ƏDƏBİYYAT

Аббас Кули Ага Бакиханов. Гюлистан-и Ирам. Ред., комм., прим. и указат. З.М.Бунятова. Баку, «Элм», 1991.

История Азербайджана, т.1 Баку, 1958.

С.Б.Ашурбейли. История города Баку. Период средневековья. Баку, 1992.

История Азербайджана, т.2. Баку, 1960.

ГИААР, ф.24, оп. 1, д. 369.

ГИААР, ф.43, оп. 2, д. 7177.

ГИААР, ф.24, оп. 1, д. 21

ГИААР, ф.24, оп. 1, д.51

· Ф.А. Тагиев. История города Баку в первой половине XIX века (1806-1859). Баку, «Элм», 1999.

ГИААР, ф.47, оп. 1, д.3

Колониальная политика российского царизма в Азербайджане в 20-60 гг. XIX в., ч.1. М.-Л., 1936.

И.М.Гасанов. Частновладельческие крестьяне в Азербайджане в первой половине XIX века. Баку, 1957.

ГИААР, ф.55, оп. 1, д.33.

ГИААР, ф.55, оп. 1, д.9.

ГИААР, ф.55, оп. 1, д.11. «Журналы заседаний Бакинской Бекской Комиссии об определении личных прав беков Бакинского уезда и города Баку». Журнал № 11 от 15 марта 1873 года.

Ш.С.Фатуллаев. Градостроительство и архитектура Баку XIX - начала XX веков. Л., «Стройиздат», 1978.

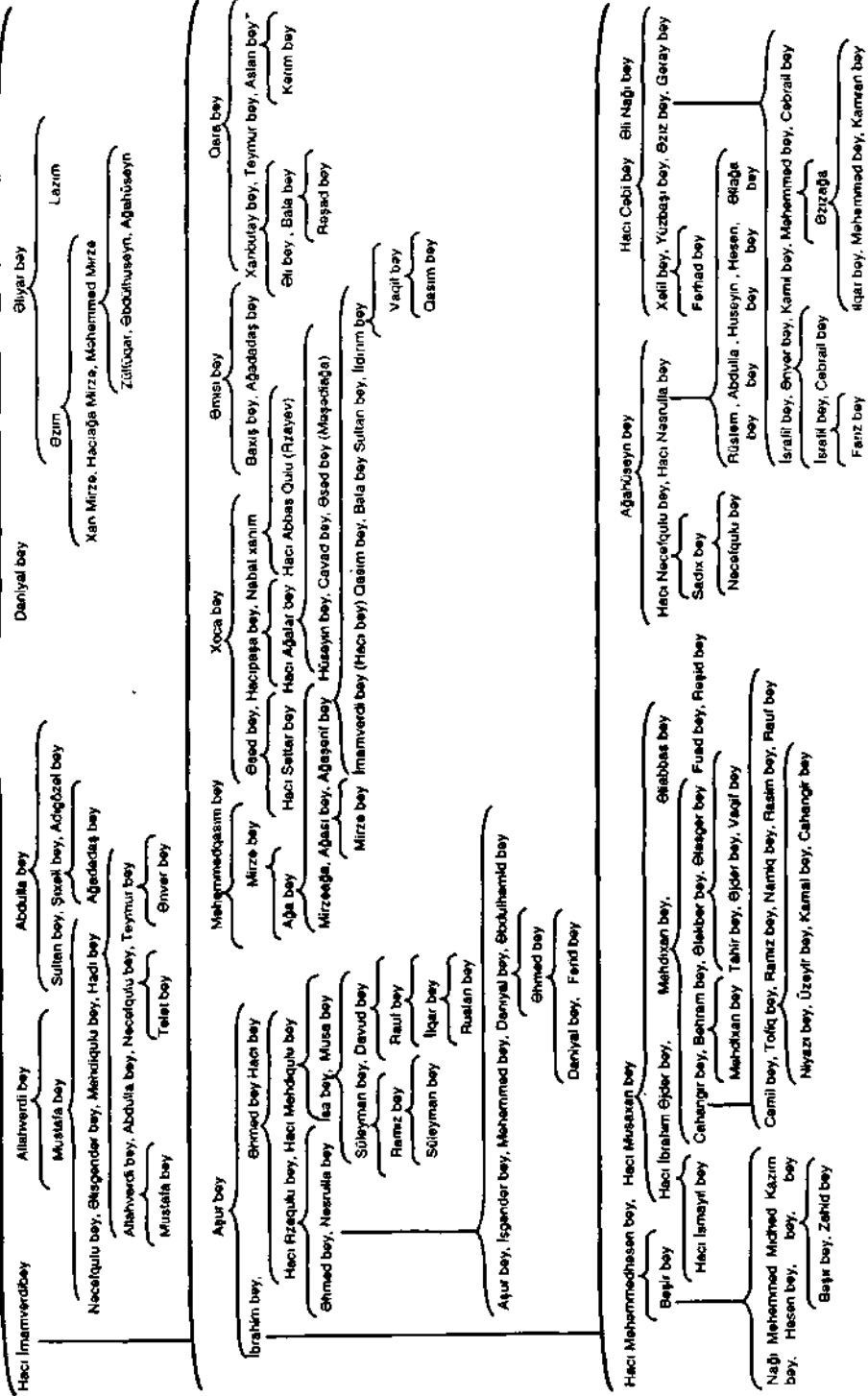
Ш.С.Фатуллаев. Градостроительство и архитектура Азербайджана XIX - начала XX веков. Л., «Стройиздат», 1986.

С.Б.Ашурбейли. «Мечта Набат ханум». Статья в газ. «Вышка» от 22.07.1990 г.

М.Сулейманов. «Дни минувшие». Баку, «Азернешр», 1990.

ГИААР, ф.55, оп. 1, д.42.

Aşurxan Əfsər (1748-ci il)



4.7. Bəgişli oymağı

Avşar elinin oymaqlarından biridir. Əsasən Urmiya bölgəsində köç-düşlə məşğul idilər. Tarixi ədəbiyyatda bəzən Bəgəşli, Bəykişili kimi də yazılır.

Urmiya vilayətində Bəgişli adlı mahal vardı. Bəgişli mahalı xanlığın kiçik mahallarından və şimaldan Nazlı çayı, şərqdən Urmiya gölü ilə həmsərhəd idi. Mahalın ərazisi əsasən düzənlik və mahala bağlı olan 51 kənd bu düzdə yerləşirdi. Mahalın mərkəzi Miyavəq adlı kiçik qala idi. Qala ara savaqları zamanı dağıdıldı.

Bəgişli oymağının ünlü nümayəndələrindən biri Pənah bəy idi. Pənah bəy Fətəli xan Araşlı-Avşarın sərkərdələri arasında qoçaqlığı ilə seçilirdi.

Bəgişli oymağının ünlü simalarından biri də Fətəli bəydir. Fətəli bəy Fətəli xan Araşlı-Avşara xidmət etmişdi.

Bəgişli oymağının məşhur nümayəndələrindən biri də Qulu bəydir. Qulu bəy Fətəli xan Araşlı-Avşara xidmət etmişdi.

Bəgişli oymağının tanınmış nümayəndələrindən biri də Mehrab xandır. Mehrab xan Avşar Fətəli şah Qovanlı-Qacara xidmət etmişdi.

4.8. İmanlı oymağı

Avşar elinin qollarından biri də İmanlı oymağıdır. İmanlı oymağı əsasən Urmiya civarında məskunlaşmışdı.

İskəndər xan İmanlı-Avşar

İskəndər xan I Şah Abbasın lütfünə səbəb olmuşdu. Onun Şah Sultan Məhəmməd Xudabəndəyə sədaqətlə xidmət etməsi şahın xoşuna gəlmişdi. Şah tərəfindən Qəzvinə hakim təyin edilmişdi.

Əlimurad xan İmanlı-Avşar

I Şah Abbasın hakimiyyəti dönəmində Urmiyanın hakimi olmuşdu.

Təhmasib sultan İmanlı-Avşar

Təhmasib sultan I Şah Abbasın hakimiyyəti dönəmində xan ünvanı almışdı. Mosul şəhərinin hakimi olmuşdu. O, Əlişəkkər bölgəsinə nəzarət etmişdi.

Təhmasib sultanın Qasım bəy adlı oğlu vardı.

4.9. Qasımlı oymağı

Qasımlı oymağı İmanlı oymağının qoludur. Oymaq öz adını Qasım xandan alıb.

Qasım xan İmanlı-Avşar

Qasım sultan Təhmasib sultan oğlunun adı 1593-cü il hadisələrində çəkilir. Avşar oymağının başında Həmədanda yerləşmiş, bu bölgəyə hakim təyin edilmişdi. O, 1610-cu ildə və sonrakı illərdə Həmədanda hakimlik etdikdən sonra, 1032-ci ildə (1623) Mosulun fəth olunmasında iştirak etmiş və xan ünvanı ilə bu şəhərin valisi vəzifəsinə təyin olunmuşdu. O, Mosula gələrkən 800 atlısı vardı.

İskəndər bəy Münşinin verdiyi məlumata görə, Qasım xan əsgərlərinin azlığı və vəba epidemiyası üzündən şəhəri boşaltmaq məcburiyyətində qalmışdı. Mosul qalasını əldən verəndən sonra şahın nəzərindən düşmüşdü. I Şah Abbas onu və avşarları anasının və qardaşı Həməzə mirzənin ölümündə günahlandırır.

Qasım xanın Kəlbəli xan, Bayram xan, Gəncəli xan adlı oğulları vardı.

Kəlbəli xan İmanlı-Avşar

Kəlbəli sultan Qasım xanın oğludur. İmanlı oymağının tanınmış əmirlərindən idi. 1624-cü ildə Mosulu almağa gedən qoşunun sərkərdələri arasında onun da adı vardı. Osmanlılara qarşı vuruşmuşdu. Mosul qalasına 3 min mən qurğuşun və barıt çatdırmışdı. Hafiz Əhməd paşanın qoşununu məğlub edib Mosuldan qovmuşdu.

Şahdan xan ünvanı almışdı. I Şah Abbas əmr vermişdi ki, Kəlbəli xan və avşarlar İranın harasında istəsələr yaşaya bilərlər. O yerlər onlara inaət olunacaq. Kəlbəli xan və avşar əmirləri şahdan doğma Urmiya vilayətini istəmişdilər. Onların dədə-baba torpağını Əmir xan Barandust və osmanlı əsgərləri xaraba qoymuşdular. Şah Abbas avşarların Urmiyaya yerləşməsinə razılıq vermişdi.

Kəlbəli xan 1628-ci ildə I Şah Abbasın fərmanı ilə Urmiyanın hakimi təyin olmuşdu. O, 8 min avşar ailəsini İraq, Fars, Kerman və Xorasandan köçürüb Urmiyaya yerləşdirmişdi. Tarixçi Mirzə Rəşid Ədibüşşüəra yazır: «Osmanlılar və İranın bir sıra sərhəddə yaşayan kürd əsirətləri Təmir xan Əmir xan oğlunun təhriki ilə Avşar elinin Urmiyaya qayıtmasına mane olmaq istədilər. Salmasın Qarasu

bölgəsində Kəlbəli xanla üzbəüz gəlib, savaşa başladılar. Avşar elinin qəhrəmanlığı sayəsində məğlub oldular. Bir hissəsi öldürüldü, bir hissəsi isə qaçıb, dağlara sığındı. Kəlbəli xan uğurla, öz eli ilə bərabər Urmiyaya daxil oldu. Elini yerbəyer edib öz idarəsinə başladı. Avşar elinin hər oymağına bir mahal, bir nahiyə verib, yerləşdirdi»¹.

Kəlbəli xan el-oymaqları mahal və nahiyələrdə yerləşdirəndən sonra paytaxtda az miqdar qoşun saxlanmışdı. Düşmənlər Urmiyaya hücum edirlər. Tayfa ağsaqqaları güclərinin az olduğunu bildirib, barış təklif edirlər. Elə bu vaxt Kəlbəli xanın hərəmxanasından üstü örtüklü bir qızıl məcməi gəlir. Örtüyü qaldırırlar. Baxırlar ki, bir siyirmə qılınc var. Tayfa başçıları bu işarənin səbəbini soruşurlar. Kəlbəli xan deyir ki, namusu, şərəfi olan düşməne təslim olmaz. Savaşımaq istəyən qılıncı götürüb, meydana getsin, təslim olmaq istəyən örtüyü başına bağlayıb, hərəmxanaya daxil olsun.

Kəlbəli xan sonra üzünü tayfa başçılarına tutub deyir:

- Firsəti fəvt eyləməz aqil, məgər nadan ola!

Bu sözdən sonra avşar əmirləri birləşib düşmən üstünə gedirlər. Qarahəsənli yaxınlığında savaşı baş verir. Kəlbəli xan baxır ki, düşmənlər uşaq kimi qarşılardan qaçır. Fikirləşir ki, qaçmaqla onlara qurğu qurublar. Sonra baxır ki, öz cinahının ardından 300-400 atlı əlində nizə gəlir. Düşmənlər onları görüb, qaçmağa üz tuturlar. Kəlbəli xan düşmən qaçandan sonra köməyə gələnlərin kimliyi ilə maraqlanır. Onlar kişi paltarları geymiş avşar qadınları idilər...

Bir il idi ki, Kəlbəli xan Urmiyaya başçılıq edirdi, Təmir xan bir dəstə adamı başına yığıb, ora hücumu keçir. Kəlbəli xan ona məktub göndərib sülhə dəvət edir. Nəsihət kar etmədiyini görüb onun yerləşdiyi Dumdum qalasına yürüş edir. Öncə qardaşı Gəncəli xanı qalanı mühasirəyə göndərmişdi. Qala sərhəddə yerləşirdi. Əşirətin mərkəzi sayılırdı. Bu əşirət təəssübüzündən Təmir xana qoşulmuşdu. Gəncəli xan bir müddət qalanı mühasirədə saxlasa da, ala bilmədi. Kəlbəli xan özü onun ardınca gəldi. Avşarın seçmə oğullarını da gətirdi. Həmin günün axşamçağısı qalanın ayağına yetişdi. Mühasirəni yoxladı, hazırlığı, hücum planını nəzərdən keçirdi. Sonra bütün qüvvə ilə sağdan, soldan qalaya hücumu başladı. Qalanın şərq və qərb hissəsini ələ keçirdi. Bu vəziyyəti görən düşmənlər özlərini müdafiə etmək üçün qaladan çıxdılar. Günbatana qədər şiddətlə vuruşdular. Kürdlərin

¹ Mirzə Rəşid Ədibüşşüara, *Tarixi Əfşar*, Təbriz, "Şəfəq", 1346 hicri şəmsi, səh.48-49.

çoxu avşarların qılıncına tuş gəldi. Qalanı qaçıb, yenidən qalada daldalandı. Sabahı gün kürdlər avşarların qorxusundan qaladan çıxmadılar. Fəqət, aralıdan top-tüfəng atmaqla günü sovdular. Kəlbəli xan gecə müşavirə çağırıb, səngər qazdırdı, yollar çəkdi. Bir qatırı üç gün yedirdib, su vermədilər. Üç gündən sonra qalanın ətrafına dolandırdılar. Qatır su xəttini tapıb, eşələməyə başladı. Avşarlar qazıb, su xəttinə neft tökdülər. Qaladakılar bir-iki gün də dözəndən sonra təslim olduqlarını bildirdilər. Qaladakı ruhanilərə quran möhrlətdirib, Kəlbəli xana göndərdilər. Kəlbəli xan onlarla şərt kəsdi ki, top-tüfənginizi qoyub, özünüz rədd olun. Təmir xan şərtə əməl etdi. Kəlbəli xan qənimətləri avşar döyüşçüləri arasında bölüşdüdü.

1630-cu ildə (hicri qəməri 1043-cü ildə) Səfəvi və Osmanlı dövlətlərinin sərhəddində, Həkkari vilayətinin valisi Şah Səfiyə ərizə yazıb Səfəvilər dövlətinin tərkibinə keçmək istədi. Səfəvilər ordusunun baş komandanı şahdan əmr aldı ki, Van qalasını ələ keçirsin. Diyarbəkri bəylərbəyi Mürtezəqulu paşa Van hakiminə yardım üçün tələsdi. Ərzrumun bəylərbəyi Xəlil paşa da 50 minlik qoşunla Vanın müdafiəsinə yollandı. Şah Səfi Səfəvi bunları eşidib, Çuxursəd əyalətinin bəylərbəyləri Təhmasibqulu xanı Kəlbəli xanla birlikdə qızılbaş ordusuna yardım üçün göndərdi.

Bu vaxt Çuxursəd əyalətinin bəylərbəyi Təhmasibqulu xan 10 min qoşunla kürd mahmudi tayfasına qarşı hücumla keçdi. Sonra Adilcəvaza doğru yönəlib xeyli qənimət, əsir ələ keçirərək Xoy ətrafına gəldi. Şah Səfi Nəqdi bəy Şamlını Təbrizə göndərərək, ona əmr etdi ki, qoşunu ilə Azərbaycana gedib, orada baş verən hadisələrə nəzarət etsin. Nəqdi bəy Azərbaycana çatan zaman Diyarbəkri Sərdarını və kürd əmirlərinin 10 min nəfərdən ibarət olan qoşunu artıq Təbriz ətrafını qarət etməyə başlamışdılar. Şəhər əhalisinin bir hissəsi vətənlərini, mallarını gizlədərək, özləri təhlükəsiz yerlərə köçməyə məcbur olmuşdular. Belə bir anda Nəqdi bəy qoşunu ilə Təbrizə yaxınlaşdı. Acı çay kənarında Qızılbaş qoşunu işğalçıların qarşısını kəsdi və orada qanlı savaş oldu. M.Y. Qəzvini yazır ki, Acı çay üzərindəki körpüdən keçmək mümkün deyildi. Lakin buna baxmayaraq Qızılbaş döyüşçüləri və Təbriz gəncləri özlərini suya ataraq üzə-üzə çayın o tərəfinə keçib işğalçıların qoşunundan bir çoxlarını öldürülür, osmanlılara və kürdlərə ağır zərbə vururdular. Sonda onlar qaçmağa məcbur oldular.

XVII yüzilin 30-cu illərinin əvvəllərində Osmanlı dövlətinin də Şərqi sərhədlərində vəziyyəti o qədər yaxşı deyildi. Sərhəd mahallarının

hakimlərində mərkəzdənqaçma meyli olduqca güclənmişdi. Bu mahalların bəzilərində yaşayan kürdlər belə bir iç durumdan istifadə edərək Osmanlı və Səfəvi dövlətləri arasında manevr edib onların hər ikisinə zərbə vururdular. Osmanlı dövlətinə tabe olan Həkkari kürdlərinin xəyanəti və öyrətməsi ilə Azərbaycan bəylərbəyi Rüstəm xan Pörnək-Türkman Vanı mühasirəyə aldı, ancaq Diyarbəkir hakimi Murtuza paşa və Ərzurum hakimi Xəlil paşanın köməyə gəlməsi ilə mühasirədən əl çəkib geri döndü.

Kəlbəli xan 1639-cu ildə öldürüldü.

Kəlbəli xanın Kərim xan adlı oğlu vardı.

Kərim xan İmanlı-Avşar

Kərim xan Kəlbəli xan oğlu Urmiya şəhərində doğulmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Atasının yanında xidmət etmişdi.

Kərim xanın Rzaqulu xan adlı oğlu vardı.

Rzaqulu xan Qasımlı-Avşar

Rzaqulu xan Kərim xan oğlu Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı.

Rzaqulu xanın Kərim xan adlı oğlu vardı.

II Kərim xan Qasımlı-Avşar

II Kərim xan Rzaqulu xan oğlu Urmiya şəhərində doğulmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı.

II Kərim xanın Məhəmməd xan bəy adlı oğlu vardı.

Məhəmməd xan bəy Qasımlı-Avşar

Məhəmməd xan bəy II Kərim xan oğlu Urmiya şəhərində dünyaya gəlmişdi.

Məhəmməd xan bəyin Xudadad bəy, Fətəli bəy adlı oğulları vardı.

Xudadad xan Qasımlı-Avşar

Xudadad bəy Məhəmməd xan bəy oğlu Urmiyada dünyaya gəlmişdi. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Olduqca qoçaq, qeyrətli bir adam idi. «Avşar tarixi»ndə ləyaqətli bir adam kimi xatırlanır.

Qasımlı oymağının başçısı Məhəmməd xan bəy Qasımlı oğulları Xudadad bəy və Fətəli bəylə Urmiya hakimi Sübhanverdi xanın yanına gedərkən gözetçilər onları içəri buraxmırlar. Məhəmməd xan

bəy qapıçını itələyib, içəri daxil olanda gözətçilərdən biri onu təhqir edir. Xudadad bəy atasının təhqir olumasına dözə bilməyib, gözətçini öldürür. Digər gözətçilər tökülüb, Xudadad bəyi tuturlar. Onu Sübhanverdi xanın hüzuruna aparırlar. Sübhanverdi xan onu cəsurluğuna, cömərdliyinə bağışlayır. Ölənin qanbahasını özü ödəyir. Xudadad bəyi naib vəzifəsinə təyin edir.

Sübhanverdi xanın hakimiyyəti dönəmində qiyamçı və qarətçi kürdlər sərhədlərdə yağılığa başlayırlar. Ənzəl, Sumayı və Barandust arasında bir sıra qətl-qarətlər baş verir. Quşçu və Qulunçu gədiklərini tutan qiyamçılar yolları bağlayırlar. Sübhanverdi xan bu qiyamçıları yatırmaq üçün qoşun göndərir. Qoşun əhli qiyamçıların çox möhkəmləndiyini görüb, xana bildiriş edirlər. Sübhanverdi xan bu dəfə Xudadad bəyi bir dəstə ilə yardıma göndərir. Xudadad bəy yetişib, Avşar qoşununa qoşulur. Vədimə İstisuyu deyilən tərəfdən qiyamçı dəstəsi hərəkətə gəlir. Yaxşı mövqe seçib, Avşar ordusunu gülləyə tutur. Avşar ordusu qaçmağa üz tuturlar. Bu vəziyyəti gören Xudadad bəy özünün dəstəsi ilə müqavimət göstərir. Onun müqavimətini gören digər avşarlar da geri qayıdırlar. O qədər vuruşurlar ki, qiyamçıları əzib, qovurlar. Xeyli qənimət ələ keçirirlər.

Qoşun Urmiyaya qayıdandan sonra Sübhanverdi xan qələbədən məmnun qalır, Xudadad bəyə ənam-ərməğan verir. Bu uğuru Şah Sultan Hüseynə bildirir. Sonra onun yanına gedir. Xudadad bəyin şücaəti haqqında şaha ətraflı məruzə edir. Onun saraya gətirilməsini istədi. Şah Xudadad bəyi qəbul edib, «Nəbil xan» ünvanı, cəvahir işləməli qılınc, yəhər-yüyenli at bağışlayır. Urmiya vilayətini bəylərbəyi ünvanı ilə fərmanla ona verir. Xudadad xan bəylərbəyi ünvanı alan ilk Urmiya hakimidir.

Xudadad xan 1707-ci ildə (hicri qəməri 1119-cu ildə) Urmiyanın hakimi təyin edildi. O, adil, rəiyyətərvər adam idi. Hakimiyyəti dönəmində qiyamçılarla mübarizə aparmışdı. Salmasın Qarasuyundan Sayınqalaya qədər hər yanı öz təsərrüfünə almışdı. Buna baxmayaraq onun bəylərbəyliyi Şah Sultan Hüseyn Səfəvinin hakimiyyəti dönəminə düşmüşdü.

Şah Sultan Hüseynin hakimiyyəti çox zəif idi. XVII yüzilin sonu-XVIII yüzilin önlərində Səfəvi İrənı qorxunc bir iqtisadi və siyasi böhran keçirirdi. Ölkənin mərkəzi və şərq hissəsi əfqan işğalı altına düşmüşdü. Azərbaycan, Şirvan və bunlarla həmsərhəd ərazilər Türkiyə (Osmanlı dövləti) tərəfindən işğal olunmuşdu. Rusiya da Qafqazda böyük fəallıq göstərməyə başlayırdı. 1723-cü ildə I Pyotr Bakı üzərinə

yürüş etmiş və Xəzərboyu əraziləri zəbt etmişdi. Urmiya ətrafında və qonşu Osmanlı dövlətində yaşayan kürdlər fəallaşmışdılar.

Sulduz mahalında yaşayan Balbas kürd tayfası Gündüzlü avşarlarının üstünə hücum edib, qətl-qarətlə məşğul olmağa başladı. Xudadad xan avşar igidlərindən bir dəstəni balbasların üzərinə göndərdi. Avşarlar Qəndili-Laican adlı yerdə onların üstünə hücumla keçdilər. Balbaslar seçmə igidlərdən təşkil olunduğuna baxmayaraq məğlub oldular. Çoxlu qənimət ələ keçdi. Xudadad xan qoşununu geri çəkib, Dolmalar adlı yerdə yerləşdirdi. Qoşun çəməndə oturaq etmişdi. Bir cinahdan özü şəhərə getmək istədi. Dirçələn balbaslar özlərini cəmləyib, əsirlərini azad etmək və qənimətləri geri qaytarmaq üçün qəfildən qoşuna hücumla keçdilər. Balbaslar əsirləri aparən döyüşçüləri öldürüb, yoldaşlarını azad etdilər. Bu xəbər Xudadad xana yetişəcək qeyzindən özünü xəncərlə öldürdü.

Xudadad xan 1723-cü ilədək Urmiyanın hakimi olmuşdu.

Xudadad xanın Məhəmmədqasım xan adlı oğlu vardı.

Məhəmmədqasım xan Qasımlı-Avşar

Məhəmmədqasım xan Xudadad xan oğlu Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Saray təlim-tərbiyəsi almışdı. Atasından sonra, 1723-cü ildə Urmiyanın hakimi olmuşdu. Avşar əmirləri Şah Sultan Hüseyn Səfəviyə yazıb, onun hakimliyini təsdiqlətdirmək istədilər. Əfqanlar İsfəhanı aldığından II Şah Təhmasib Ərdəbil şəhərindən onun hakimliyini fərmanla təsdiqlədi.

Məhəmmədqasım xan qurucu, ehsan yiyəsi bir hakim idi. Kəlbəli xandan bəri yarımçıq qalmış şəhər divarlarını tikdirmişdi.

Qızılbaşlar məmləkətinin hər guşəsində üsyanlar baş vermişdi. Ənzəldə, Göyərçinlik qalasında yaşayan Çapuqlu oymağından Qasım xan adlı bir nəfər ona qarşı üsyan qaldırmışdı. Məhəmmədqasım xan qoşun çəkib, Urmiyadan Ənzəl tərəfə getdi. Şəhərin yarımğaçlığında, Qarahəsənlidə qarşılaşdılar. Döyüş baş verdi. Qasım xan Çapuqlu Məhəmmədqasım xanın qarşısında duruş gətirməyib qaçdı. Onu tutub, hakimin yanına gətirdilər. Məhəmmədqasım xan onun başını kəsdirib, Ənzəl mahalına göndərdi.

Məhəmmədqasım xanın hakimiyyəti dönəmində Osmanlı ordusu Urmiyaya hücum etmişdi. Qasım xan Çapuqlunun qohum-əqrabası Osmanlı ordusunun baş komandanı Sarı Mustafa paşanın yanına gedib, Məhəmmədqasım xandan şikayət etdilər. Sarı Mustafa paşa sərkərdəsi Yusif paşanı 10 min nəfərlik qoşunun başında Urmiyaya

göndərdi. O, Urmiyanı alıb, hiylə ilə Məhəmmədqasım xanı əsir tutdu. Məhəmmədqasım xan öncədən ailəsini, oğul-övladlarını şəhərin 2 ağaclığındakı Barandust mahalına göndərmişdi.

Yusif paşa Məhəmmədqasım xanı bir gecə-gün qonaq saxlayıb, yedirib-ıçırtı. Sonra başını kəsib, Sarı Mustafa paşaya yolladı.

Məhəmmədqasım xan Zərza tayfasından evlənmişdi. Məhəmmədmusa xan, Məhəmmədisa xan, Kazım xan adlı oğulları, Qızığa xanım adlı qızı vardı.

Məhəmmədmusa xan Qasımlı-Avşar

Məhəmmədmusa xan Məhəmmədqasım xan oğlu Urmiya şəhərində doğulmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı.

Yusif paşa Qasımlı oymağı ağsaqqalarının məsləhətilə Məhəmmədmusa xanı yaşının yeniyetmə çağında Urmiyanın hakimi, Qasım xan Əlimərdan xan oğlu Avşarı ona hamı, Əliverdi bəy Gəncəlixanlına isə naib təyin etdi.

Məhəmmədmusa xan dayı tayfası olan Zərzalardan məktub alır ki, əgər atanın qisasını almaq istəsən yardımına hazırıq. O, razılaşıb, balbasları da ətrafına toplayır. Barandust mahalında bir qalaya əyləşib, qoşunun sayını artırır. Sonra şəhərə hucum edir. Urmiyanın kənarında Yusif paşanın qoşunu ilə rastlaşırlar. Zərza və Balbas əşirətinin əhalisi igidliklə vuruşurlar. Yusif paşa məğlub olub, Urmiya qalasına çəkilir. Avşar ağsaqqaları araya girib, vasitəçilik edirlər. Məhəmmədmusa xan Yusif paşa ilə barışır. Barandust mahalına çəkilib, əşirət əhlini hörmətlə yurdlarına yola salır. Bu hadisə 1728-ci ildə (hicri qəməri 1140-cı ildə) baş vermişdi.

Nadir şah Qırxlı-Avşar hakimiyyətinin ilk çağında onu Əraka (İrənanın mərkəzi hissəsi) və Kaşana vali təyin etmişdi.

Azad xan Əfqan 1748-ci ildə Məhəmmədmusa xanı Urmiyaya hakim müavini, naib vəzifəsinə dəvət etmişdi.

Naxçıvanda Azad xana qarşı üsyan edən Heydərqulu xan Kəngərliyə qarşı Məhəmmədmusa xan və Fətəli xan Araşlıni sərkərdə kimi göndərdi. Naxçıvan əhalisi qılıncdan keçirildi. Heydərqulu xan da tutulub, öldürüldü.

1757-ci ildə Məhəmmədhəsən xan Qovanlı-Qacar Urmiyaya hücum etdi. Əhalinin mərdliklə müqavimət göstərməsinə baxmayaraq, lazımı miqdarda qoşun və döyüş vəsaiti olmadığından şəhər Məhəmmədhəsən xanın zərbələrinə uzun müddət davam gətirə bilmədi.

Urmiya şəhəri alınmazdan öncə Fətəli xan Araşlı oraya yaxınlaşdı. Lakin Məhəmməd həsən xan uzaq səfərdən qayıdan döyüşçülərə istirahət etmək, hərbi düşərgə yaratmaq imkanı vermədi və dərhal hücum keçdi. Bir neçə gün davam edən qanlı döyüşdə hər iki tərəfdən çoxlu adam tələf oldu. Müharibənin uzanmasından və Məhəmməd həsən xanın qalib gələcəyini ehtimal edən bir sıra sərkərdələr xəyanət edərək Fətəli xanı tərk etdilər. O cümlədən Azad xan Əfqan döyüşçülərlə birlikdə Bağdada qaçdı. Şahbaz xan Dünbülü Xoy qoşunları ilə düşmən tərəfinə keçdi. Belə bir xəyanətkarlıq Fətəli xan Araşlının sarsılmasına və Məhəmməd həsən xan Qacardan asılı vəziyyətə düşməsinə səbəb oldu.

Məhəmmədmusa xan içəridən hələ də qalanı müdafiə edirdi. Fətəli xan Məhəmməd həsən xana bildirdi ki, qalanın alınmasını mənə tapşır. Məhəmməd həsən xan razılaşdı. Fətəli xan Məhəmmədmusa xana və qalabəyi Yusif bəy Hutəkiyə məktub yazıb, bildirdi ki, əgər siz qalanı xoşluqla təslim etsəniz, mən Məhəmməd həsən xandan sizə aman alacağam. Məhəmmədmusa xan naçar qalib, qalanı təslim etdi.

Urmiya şəhərinə girən Məhəmməd həsən xan illərdən bəri burada toplanan xəzinəni ələ keçirdi. Məhəmmədmusa xanı və ailəsini həbs etdi. Ondan 5 min əşrəfi qızıl tələb edib, zorla aldı. Daşınmaz əmlakını zəbt etdi. Aldıqlarına qane olmayıb, Məhəmmədmusa xanı qətl etdirdi.

Məhəmmədmusa xanın Rzaqulu xan adlı oğlu vardı.

Rzaqulu xan Qasımlı-Avşar

Rzaqulu xan Məhəmmədmusa xan oğlu Urmiya şəhərində doğulmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Kərim xan Zəndin yanında girov saxlanılırdı. Bacısı Kərim xanın arvadlarından biri idi. Onun və Avşar ağsaqqalarının məsləhəti, Mömün xan Qasımlının xahişi ilə 1768-ci ildə Urmiyanın xanı təyin olmuşdu. O, az müddət ərzində qiyamçı və asiləri yatırırdı. Millətə və istiqlala qarşı çıxanları tutub, öldürdü. Onun hakimiyyəti dönməndə bütün sərhədlər sakitləşdi. Adamlar əmniyyətdə yaşamağa başladılar.

Rzaqulu xan qurucu və xeyirxah adam idi. Urmiyadığı qədim məscidlərdən olan, islamın ilk illərindən inşa edilən Came məscidini təmir etdirmişdi. Üstəlik də tələbələr üçün xeyli hücrələr tikdirmişdi. Came məscidinin kümbəzini memarlar vasitəsilə yenidən qurdurmuşdu. Yenidənqurmaya xeyli vəsait xərcləmişdi¹.

¹ Mirzə Rəşid Ədibüşşüara, *Tarixi Əfşar*, Təbriz, "Şəfəq", səh 174, farsca).

Rzaqulu xanın Urmiyada inşa etdirdiyi binalardan biri də dörd-guşəli qaladır. Bu qalanın hər guşəsində bir bürc vardı. Xanın əziz qonaqları bu qalada qəbul edilirdi. Sonrakı dövəmdə Kərim xan Zənd, eləcə də İrənın böyük şəxsiyyətləri bu binada qonaq qalmışdılar. Babizmin banisi Seyid Məhəmmədəli bu imarətdə məhbus kimi saxlanmışdı¹.

Rzaqulu xan 1771-ci ilə qədər Urmiyaya başçılıq etmişdi.

Rzaqulu xanın İmamqulu xan, Məhəmmədqulu xan, Qasım xan adlı oğulları vardı.

İmamqulu xan Qasımlı-Avşar

İmamqulu xan Rzaqulu xan oğlu 1758-ci ildə Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. 1772-ci ildə Urmiyanın hakimi olmuşdu. Avşar elinin və Qasımlı oymağının böyükləri Kərim xan Zəndə məktubla müraciət edib, onun hakimiyyətinin təsdiqlənməsini istədilər. Məktubu Şiraza Mirzə Məhəmmədcəfər İmanlı aparmışdı. Kərim xan Zənd ona başsağlığı verib, xanlığını təsdiqlədi.

İmamqulu xan qurucu bir şəxsiyyət idi. Xanbulağı adlı yerdə imarət tikdirmişdi. Bu imarətin qalıqları hələ də qalır. Bürcşah adlı yurdun sağında «Dilguşə» adlı bağ saldırmışdı.

İmamqulu xan xanlığın əvvəlki əzəmətini bərpa etmək istəyirdi. Bu məqsədlə 4 mindən 12 minə qədər qoşun toplamışdı. İmamqulu xan qorxmaz sərkərdə idi. Bütün savaşılarda qoşunun başında dayanardı.

İmamqulu xan Kərim xan Zəndə vergi ödəməkdən boyun qaçırılmışdı. Kərim xan Zənd də hirsələnib, 1778-ci ildə (hicri-qəməri 1190-cı ildə) Fətəli xanın oğlu Cahangir xan Araşlı-Avşarı İmamqulu xanın əvəzinə Urmiyaya hakim təyin etmişdi. İmamqulu xan bu xəbəri eşitcək Mirzə Məhəmmədcəfər İmanlıni şahənə sovqatla və bir neçə illik vergilərlə Şiraza göndərirdi. Vəzirinə möhkəm-möhkəm tapşırırdı ki, kəşfiyyat aparıb, bu məsələdən hali olsun. Kərim xan pay-parçanı alıb, İmamqulu xana yenidən xanlıq təliqəsi göndərirdi.

1778-ci ildə Ərdəbil hakimi Nəzərəli xan Şahsevən Təbrizə hücumə keçmişdi. Tarixçi Mirzə Rəşid Ədibüşşüərə yazır: «Nəzərəli xan Təbriz zəlzələsindən istifadə edib, Təbrizə yürüş etmişdi. Nəcəfqulu xan Dünbili onun qarşısını ala bilməyəcəyini düşünüb, Xoya qaçmışdı.

¹ Məhəmməd Təmməddün, Tarixə-Rzaiyyə, Urmiya, "Təməddün", 1350, hicri-şəmsi, səh. 54, farsca).

Xoyda qardaşuşaqları Əhməd xan, Salman xan, Məhəmməd bəylə məsləhətləşib, Urmiya hakimi İmamqulu xana yardım məqsədilə müraciət etmişdi. İmamqulu xan bir şərtlə ona kömək etməyə razılaşmışdı ki, Təbriz xanlığı ondan asılı olacaq. Nəcəfqulu xan qohumları ilə məsləhətləşib, həmin şərtlə razılaşmışdı. İmamqulu xan ağır qoşunla Təbrizin müdafiəsinə gəlmişdi. Təbrizin Təsuc şəhərində Dünbili xanları İmamqulu xanı qarşılayıb, gəlişinə qurbanlar kəsdilər. Sərəbin hakimi Əli sultan Şəqaqi Nəzərəli xanın müttəfiqi olduğundan, ilk hücumu Sərəba etdilər. Əli sultan Şəqaqi müdafiə etməyə gücü olmadığından Xalxala qaçdı. Nəcəfqulu xan onu izləmək istədi. İmamqulu xan məsləhət görməyib, birlikdə Təbrizə qayıtdılar. Nəzərəli xan da Təbrizi tərk edib, Ərdəbilə çəkilmişdi. İmamqulu xan Təbrizdə 8 gün qalandan sonra Urmiyaya qayıtdı»¹.

İmamqulu xanla Təbriz yürüşündə iştirak edən Balbas əşirətinin başçısı Qərəni ağa Məməş Marağa yolu ilə qayıdarkən Sulduz mahalında qarətlə məşğul olmuşdu. Bu xəbəri eşidən İmamqulu xan Sərməst bəy Avşara tapşırırdı ki, Qərəni ağanın yanına gedib, qarət olunmuş malları yiyəsinə qaytarmasını istəsin. Əgər boyun qaçırırsa, ona qarşı savaşa açsın. Özü də qoşun toplayıb, Sərməst bəyin ardınca getdi. Bilirdi ki, əgər savaşa başlasa, Sərməst bəy az miqdar qoşunla bacarmayacaq. Qərəni ağanın da tərsliyinə bələd idi.

Qərəni ağa ilə söhbətləşəndən sonra bəlli-başlı cavab almayan Sərməst bəy Avşar savaşa əmri verdi. Savaşa zamanı yenilib, qaçdı. Sərməst bəy qaçarkən arxadan vuruldu. Yerdə çabalayarkən özünü yetirən Qərəni ağa onun başını kəsdi. Bu heyndə Avşar qoşunu özünü yetirdi. Çatan qoşun savaşa başladı. İmamqulu xan Sərməst bəyin ölməyini öyrənib, özü də savaşa qatıldı. Qərəni ağa tablamayıb, qaçdı. Digər balbas başçıları da onun ardınca götürüldülər. İmamqulu xan balbasları cəzalandırıb, xeyli qənimətlə Urmiya şəhərinə qayıtdı.

Zəki xan Zənd Sənəndəc hakimi Əmənulla xan Ərdəlani ilə savaşıarkən ikincisi yenilib, qaçmışdı. Qaçıb İmamqulu xana sığınmışdı. Zəki xan Mirzə Şəfi bəy Mirzə Məhəmmədcəfər oğlu Əbdülməlik-Avşarı İmamqulu xanın yanına göndərmişdi. Ondan xahiş etmişdi ki, Əmənulla xanı təhvil versin. İmamqulu xan Zəki xanın təhdidindən hirslənib, baş sərkərdəsi İbrahim xan divanbəyinin başçılığı ilə 4 min avşarı Zəki xanın üstünə göndərdi. Əmənulla xanı da onlara qoşdu.

¹ Mirzə Rəşid Ədibüşşüara, Tarixi Əfşar, Təbriz, "Şəfəq", 1346 hicri şəmsi, səh.194-195.

Danışıklardan qayıdan Mirzə Şəfi bəy qəziyyəni necə varsa Zəki xana çatdırmışdı. Zəki xan da Mirzə Şəfini yalançılıqda günahlandırıb, həbs etmişdi.

Zəki xan Zənd Avşar qoşununun yetişdiyini görüb, müqavimət göstərə bilməyəcəyini düşünüb, İraq tərəfə qaçdı. Yolda vəziri Mirzə Şəfi bəy Avşarı öldürdü.

Əmənulla xan Ərdalani İmamqulu xanın sərkərdələrinə, avşar əsgərlərinə ənam-ərməğan verib, Urmiyaya yola saldı.

İmamqulu xan Xoy hakimi Əhməd xanla müttəfiq idi. O da Qarabağ hakimi ilə dostluq edirdi. 1780-ci ildə İbrahimxəlil xanla Əhməd xanın arası dəymişdi.

1783-cü ildə Əhməd xan Dünbili ilə İbrahimxəlil xan Cavanşir barışdılar. Sonra yenidən savaşıdılar. İran tarixçisi yazır: «1195-ci ildə (miladi 1782-ci ildə, tarixçinin yanlışlığı var - müəlliflər) İbrahimxəlil xan Cavanşir Xoyu tutmaq xəyalına düşdü, Xoy və Səlması işğal etmək üçün qoşunlarını Şirvan və Qarabağdan Naxçıvan yolu ilə oraya göndərdi. Qarabağ orduları Arazın 40 km-liyində olan «Nazik» qalasını mühasirə etdilər. Lakin Əhməd xan Dünbülü Ərum (Urmiya - müəlliflər) bəylərbəyi İmamqulu xan Əfşardan kömək istədi. İmamqulu xan kürd və əfşarlardan ibarət qoşunla Xoya gəldi. Əhməd xan iki gün sonra Çəmənbağda (şəhərin şərqində) Ərumi qoşunlarını qarşıladı və müttəfiqlər qarabağlılarla döyüşə girib, onları məğlub etdilər¹.

Tarixçi Mirzə Rəşid Ədibüşşüara «Tarixi-Əfşar» kitabında yazır: «Bu il Təbriz zəlzələsinin ikinci ildönümü idi ki, İbrahimxəlil xan Cavanşir Molla Pənahnın təhriki ilə (Cənubi) Azərbaycana hücum etmişdi. Qarabağın münəccimi Molla Pənah rəml atmışdı ki, guya Qarabağ xanı Azərbaycanın sağlığına nail olacaq, o da bu düşüncə ilə Qarabağdan və Şirvandan qoşun toplayıb, arzusunu həyata keçirməyə başlamışdı. Bütün başçıları və o cümlədən İmamqulu xan Əfşarı özünə tabe etmək istəyirdi. Ona görə də Əbdüssəməd bəy və Mirzəli bəyin başçılığı ilə bir dəstəni Xoy və Salması almağa göndərdi. Naxçıvan tərəfdən yüksək əhval-ruhiyyə ilə qoşun hərəkətə başladı. Qarabağ qoşunu Xoya bağlı Nazikhəlqəyə hücumu keçdi. Bu qalanın əhalisinin kənardə vuruşmaq üçün gərəkli qüvvələri olmadığı üçün müdafiə ilə keçindilər. Əhməd xan Dünbili bu sel və yel kimi gələn bəlani Xoydan dəf etmək üçün İmamqulu xan Əfşara müraciət edib, yardım istədi. İmamqulu xan cavanşirlərin bu xətasını qeyrətinə sığışdırmayıb, əmr

¹ Riyahi, Məhəmməd Əmin. Xoy tarixi. II cild. Tehran, Tus, 1372, səh. 181, 164.

verdi ki, qoşun tərtib etsinlər. Az müddət ərzində dəstələr tərtib edilib, təcrübəli sərkərdələrə paylandı. Əsgər ağa miraxur Əbdülməliki tayfasından, Əlirza sultan Qasımlı öz tayfasından, Xanəmir bəy Xələc Barandust tayfasından, Hüseyinli xan Araşlı, Məhəmməd xan bəy Qasımlı, Lütfulla bəy Ustaclı, Allahyar bəy Araşlı və Rəhim xan Qasımlı və Rüstəm xan Qasımlı, Hüseyinqulu bəy Araşlı tayfasının ağsaqqalı, Tahir sultan Gündüzlü və başqaları toplandılar. Sərhəddə yaşayan əşirətlərdən, o cümlədən Sovucbulağın hakimi Şeyxəli xan Mükri, Balbas tayfasından Qərəni ağa Müzəyyin, Şəkkak tayfasının başçısı Mirzə ağa, Üşnəviyyənin hakimi Cəfər sultan Zərza öz adamlarını cəm edib, görüş yerinə gəldilər. İmamqulu xan bəylərbəyi hərəkətə keçməzdən əvvəl İbrahim xan divanbəyinin başçılığı altında ağır silahsursatı Xoy tərəfə göndərdi. Bir gün sonra özü Əlibəyli və Qaslı çəməninə yetişib, ordunu yerbəyer etdi. Oradan köç edib, Xoyun ətrafındakı Çəmənbağ məntəqəsinə yetişdilər. Xoyun hakimi Əhməd xan Dünbili İmamqulu xandan öncə gələn ordunu toy-bayramla qarşılayıb, iki gün qonaqladı. Əhməd xan Dünbili cah-cəlalla Xoydan Nazik qalaya tərəf hərəkət etdi. O zaman oraya yetişirlər ki, Molla Pənah, Əbdüssəməd ağa və Mirzəli bəy Cavanşir qalanı mühasirədə saxlayıblar. Qaladakıların vəziyyəti çətinləşmişdi. Qalaya yetişəcək savaşa başladı»¹.

İmamqulu xan 1783-cü ildə Təbrizi ələ keçirdikdən sonra Qubalı Fətəli xana məktubla müraciət edərək, onu Qarabağ hakimi İbrahimxəlil xanın üzərinə getməyə çağırmışdı².

Təbriz hakimi Nəcəfqulu xan Dünbili İmamqulu xanın asılılığından çıxmaq istəyirdi. Tarixçi Mirzə Rəşid Ədibüşşüəra yazır: «Hicri qəməri 1196-cı ildə (1783-cü ildə) novruz bayramında İmamqulu xan Avşar elinin başçılarını saraya toplayıb, hər birinə layiq olan xələt və ənamlar payladı. O cümlədən maliyyə vəkili Mirzə Əbülhəsən İmanlıya, Sayınqala avşarlarının başçısı Mahmud xana, Barandust əşirətinin Xələc tayfasının ağsaqqalı Xanəmir bəyə, Araşlı oymağının ağsaqqalları Allahyar bəyə, Hüseyinqulu sultana mənəblər verdi. Ölmüş Sərməst bəyin əvəzinə Əlirza sultan Qasımlını eşikağasıbaşı təyin etdi. Onun bacısını alandan sonra, özünə də xan ünvanı da verdi.

Sonra Azərbaycan əyalətinin hər vilayətinə vergi toplamaq üçün avşar elindən bir nəfəri məmur etdi. Təbriz hakimi Nəcəfqulu xanın

¹ Mirzə Rəşid Ədibüşşüəra, *Tarixi Əfşar, Təbriz, "Şəfəq"*, 1346 hicri şəmsi, səh. 200-202.

² RMDTA, f.52, II hissə, vərəq 43-44).

yanına Xanəmir bəy Xələci göndərdi. Ona göndərdiyi məktubda yazırdı: «İbrahimxəlil xan Cavanşir, Nəzərəli xan Şahsevən və Əli xan Şəqaqi cəsərət edib, Təbriz qalasına yürüş etdiklərindən, o bölgənin rəiyyətlərinə küllü halda xəsarət dəymişdi. Avşar qoşununun yardımı ilə kürdlər onlara öz zərbi-şəstlərini göstərdilər. Amma mən müxtəlif səbəblərə görə, onların ardınca getməyi məsləhət görmədim. Həqiqətən də onlar sona qədər cəzalarını almadılar. İndi mənim məqsədım var ki, birlikdə bu iç düşmənləri darmadağın edək. Sonra isə çöldəki düşmənlərin bəlasını dəf edərək. Qonşuluq borcu budur ki, sən də bir kamil qoşun tərtib edəsən. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün gərəkdir ki, bir miqdar məvacib də sən göndərəsən. Az vaxt ərzində Urmiyadan hərəkət edib, Əhməd xan Dünbilini də götürüb, məqsədimizə çatacağıq»¹.

Xanəmir bəy Xələc Təbrizə yetişib, məktubu Nəcəfqulu xana verdi. Nəcəfqulu xanın qırımından başa düşdü ki, vergi vermək fikri yoxdur. Yerləşdiyi Mirzə Zaman xanın evindən çıxıb, sağollaşmadan Urmiyaya qayıtdı. Əhvalatı İmamqulu xana bildirdi. İmamqulu xan çox narahat olub, Urmiya avşarlarından, Sayınqala avşarlarından, Marağa müqəddəmlərindən, Zərza, Mükri və Baban əşirətlərindən 8 min nəfərlik qoşun hazırladı. Qoşunu hazırlamaqda məqsədi öncə Təbriz hakimi Nəcəfqulunu tənbeh etmək, sonra Əlimurad xan Zəndə yaxşı bir qulaqburması vermək idi. Qoşunu öncə topxana ilə Təbrizə göndərüb, özü də ardınca getdi. Nəcəfqulu xan bu yürüşü eşidib, Təbrizə çəkildi və müdafiə ilə məşğul olmağa başladı.

İmamqulu xan sərkərdələrinə göstəriş vermişdi ki, Nəcəfqulu xan Dünbiliyə bildirsinslər ki, biz Nəzərəli xan Şahsevənlə və Əli xan Şəqaqi ilə savaşa gedirik, sən də silah-sursatla yardım et. Nəcəfqulu xan onların hiyləsini başa düşüb, elçiləri rədd etdi.

Öncə Təbriz hakiminə yardım edən Nəcəfqulu xan Şahsevən və Hüseyinqulu sultan Şəqaqi Əli xan Şəqaqıdan üz döndərüb, İmamqulu xan Qasımlı-Avşara qoşuldular. Sərab hakimi Əli xan Şəqaqi onların dönüklüyünü görüb, Nəzərəli xan Şahsevəndən yardım istədi. Nəzərəli xan Ərdəbildən çıxıb, yardım üçün Sərabə tələsdi. Əli xan Şəqaqiye qoşulub, dönük başçıların, Nəcəfqulu xan Şahsevənin və Hüseyinqulu sultan Şəqaqinin üstünə getdilər. Sərabın ətrafında qarşılaşıb, döyüşdülər. Nəzərəli xan bu savaşda qalib gəldi. Hüseyinqulu sultan Marağaya tərəf qaçdı. Nəzərəli xan onu izləməyə başladı. Marağa

¹ Mirzə Rəşid Ədibüşşüara, *Tarixi Əfşar, Təbriz, "Şəfəq", 1346 hicri şəmsi, səh.204-205.*

qalasını mühasirə etdi. Marağanın hakimi Əhməd xan Müqəddəm İmamqulu xanın yanında idi. Nəzərəli xan 20 gün Marağanı mühasirədə saxladı. Uğur qazanmayacağını görüb, ətraf kəndləri qarət edib, Ərdəbilə döndü.

İmamqulu xan cərəyan edən hadisələri izləyib, Təbrizin Şənb-Qazan adlı yerində oturaq etdi. Ordan Təbriz qalasını mühasirəyə aldı. Nəcəfqulu xanın xoşluqla təslim olacağını düşünmüşdü. O, isə şəhər darvazalarını qapayıb, toplara atəş əmrini verdi. İmamqulu xanın topçuları da Təbrizi vurmağa başladılar. Az sonra sülh bağlamağa həvəs göstərsələr də, nəticə alınmadı. İmamqulu xan 6 ay Təbrizi mühasirədə saxladı. Şəhər əhli bu mühasirədən çox əziyyət, İmamqulu xanın qoşunu da soyuqdan əzab çəkirdi. İmamqulu xan mühasirənin uzandığını görüb, Urmiyaya qayıtmaq əmrini verdi.

Nəcəfqulu xan Dünbili mühasirənin götürülməsindən sonra oğlu Xudadad xanı yardım üçün Əlimurad xan Zəndin yanına göndərdi. Əlimurad xan ona yardım etməyə söz verdi. İmamqulu xan bu hadisəni eşidib, Əlimurad xanın üstünə qoşun göndərdi. Qoşun Sovucbulaq tərəfdən yola düşdü. Sənəndəc hakimi Əmənulla xan Ərdalani də yolda Avşar qoşununa qoşuldu.

Xəmsə avşarlarından olan Əli xan Zayirli bir müddət idi ki, Əlimurad xandan üz döndərmişdi. Özünə tərəfdar axtarırdı. İmamqulu xan Qasımlının qoşunları Xəmsəyə yetişəcək, Əli xan sevincək onlarla birləşdi. Onları ağırlayıb, məsləhət gördü ki, əvvəl evin içi, sonra çölü. Gəlin Azərbaycanı iç düşmənlərdən təmizləyək, sonra Əlimurad xanın üstünə gedərik. İmamqulu xan bu məsləhəti qəbul edib, İraqa getməkdən əl çəkdi. Əli xanın sərkərdələrindən olan Vəli bəyi qoşunla Azərbaycana göndərdi. Ətraf xanlara da məktub yazıb, yardıma çağırırdı. Xalxalın hakimi Fərəculla xan Miyanədə Vəli bəyə qoşuldu. Sarabın hakimi Əli xan Şəqaqi də onlara birləşməyi vəd etdi. Bu məqsədlə böyük oğlu Sadiq sultana qoşun götürüb, onlara qoşulmasını tapşırırdı. Azərbaycan xanları Təbrizin bir ağaclığında toplanıb, oturaq etdilər. Həmin il qış soyuq gəldiyindən Təbrizi mühasirə etməyə tablamayıb, Urmiyaya yollandılar.

Bir müddət sonra İmamqulu xan yenidən Əlimurad xan Zəndin üstünə yürüş etmək fikrinə düşdü. Təbriz hakimi Nəcəfqulu xan Dünbili bu xəbəri eşidib, İmamqulu xanın yanına elçi göndərdi ki, fikrindən daşın. İmamqulu xanın qaynatası Əhməd xan Dünbili də ona öyüd-nəsihət verdi ki, bu fikirdən əl çək. İmamqulu xan onlara müsbət cavab vermədi.

Nəcəfqulu xan İmamqulu xandan əlini üzüb, qardaşoğlu Əhməd xan Dünbilinin yanına getdi. Onu öz tərəfinə çəkdi.

Urmiya xanlığının inkişafını Xoy xanlığı üçün təhlükəli hesab edən Əhməd xan Dünbili Təbriz xanı birlikdə İmamqulu xana qarşı çıxdı. Onlar birləşib, Əlimurad xanı Azərbaycana dəvət etmək fikrinə düşdülər. Azərbaycan xanlarını da öz tərəflərinə çəkmək istədilər. Amma İmamqulu xandan incik düşən Marağa hakimi Əhməd xan Müqəddəmdən başqa heç kimə gümanları gəlmədi.

İmamqulu xanın şöhrətini eşidən Əlimurad xan Zənd Əhməd xan və Nəcəfqulu xan Dünbililərə etina etmədi. Yığışib məşvərət edən Zənd başçıları bu qərara gəldilər ki, Sayınqala hakimi Əmiraslan xan Avşarı Azərbaycan qoşununa sərkərdə təyin etsinlər. Ona 1000 nəfərlik qoşun da, versinlər. Əlimurad xan Əmiraslan xana bir fərman da yazdı ki, Dünbili qoşununu da dəstək götürüb, üsyançı İmamqulu xanı cəzalandırsın. Əmiraslan xan əməliyyata başlayır. Əlimurad xan Zəndin yardımçı təyin etdiyi xanları görüş yerinə çağırdı. Əhməd xan Dünbili Salmas bölgəsində Əmiraslan xana qoşuldu.

Göytəpə çəməninə oturaq edən İmamqulu xan Əlirza xan eşikağasıbaşının nəzarətində eys-ışrətlə məşğul idi. Nağı bəy Avşar ona xəbər çatdırdı ki, Əlimurad xan Zənd Əmiraslan xanı sənin üstünə göndərib. Təbriz hakimi Nəcəfqulu xan və Xoy hakimi Əhməd xan da onunla birləşib. Tezliklə Salmasdan Quşçu gədiyinə keçəcəklər. İmamqulu xan divanbəyi İbrahim xan Araşlıni bir dəstə ilə ön cəbhəyə göndərdi. Arxasınca Qərəni ağa Balbasla kürdləri yolladı. Ardlarınca özü də getdi. Əlibəyli çəməninə qoşununu gözdən keçirtirdi. Tərtibatın tamam-kamal olduğunu görüb, Qoşuna yürüş əmrini verdi. Xəmsə hakimi Əli xan Zayirli-Avşar ilə Əmiraslan xanın qarşısına getdi. Əmiraslan xanın qoşunu ilə İmamqulu xanın dəstəsi Quşçu gədiyində qarşılaşdı.

Əmiraslan xanın qoşununun sərkərdələri Əhməd xan Müqəddəm, Nəcəfqulu xan Dünbili, Əhməd xan Dünbili, Sadıq sultan Şəqaqi, Abbasqulu xan Kəngərli, Süleyman xan Dünbili, Şahbaz xan Dünbili və başqaları idilər. Onlar Quşçu gədiyindən keçib, İmamqulu xanın qoşununa hücum etdilər. İmamqulu xan öz qoşunun yetişməsini gözləməyib, Balbas və Mənqur qoşunu ilə döyüşə başladı. Özü qoşunun önündə dayandı. İlk döyüşdə düşmən qoşunun avanqardını dağıtdı.

İmamqulu xan güclənən düşmən qoşunu ilə savaşa ağır yaralandı, əmiraxur Əsgər xan Əbdülməlik onu çiyinə alıb, döyüş meydanından

çıxartdı. Urmiyanın «Rzaqulu xan» darvazasına yetişəndə böyük sərkərdə can verdi.

İmamqulu xan Qasımlı-Avşar 1783-cü ildə həlak oldu. Məhəmməd xan bəy Qasımlı, Cəfər bəy Gəncəlixonlı, Mirzə Əbülhəsən bəy İmanlı-Əbdülməlik, Əsgər xan İmanlı-Əbdülməlik, Mirzə Uğurlu Mahmudlu, Şeyxülislam Mir Hüseyn, Pişnamaz Molla Məhəmməd-hüseyn elə öldürülən gecəsi onu «Xan» qəbristanlığında, atasının yanında dəfn etdilər.

İmamqulu xan Xələc-Baranduz tayfasından olan qızla, Rüstəm xan Qasımlının bacısı ilə, Əlirza xan Qasımlının bacısı ilə, Əhməd xan Dünbilinin qızı ilə ailə qurmuşdu. Hüseynqulu xan, Məhəmmədisa xan, Xudadad xan, Lütfəli xan adlı oğulları, Bəyim xanım adlı qızı vardı.

Bəyim xanım Qasımlı-Avşar

Bəyim xanım İmamqulu xan qızı Urmiya şəhərində doğulmuşdu. Ailə təlim-tərbiyəsi almışdı.

Bəyim xanım Fətəli şah Qovanlı-Qacarla ailə qurmuşdu. Məlikqasım mirzə, Məlikmənsur mirzə adlı oğulları vardı.

Hüseynqulu xan Qasımlı-Avşar

Hüseynqulu xan İmamqulu xan oğlu Urmiyada dünyaya gəlmişdi. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı.

Hüseynqulu xan Urmiya hakimiyyətini öz qanuni haqqı bilirdi. Ona görə də əmisinə qarşı gah gizlin, gah aşkar mübarizə aparırdı. Ağaməhəmməd şah Qacarin ölümündən sonra Güney Azərbaycan xanlarından bəziləri müstəqillik eşqinə düşdülər. Məhəmmədqulu xan da onlara qoşuldu. Onlar Təbrizə yığışib, hərəkətə başlamağı qərara aldılar.

Məhəmmədqulu xan yolda Urmiyadan məktub alır. Ona bildirirdilər ki, qardaşoğlu Hüseynqulu xan üsyan qaldırıb. Xanəmir bəy Xələci daha səhih xəbər üçün Urmiyaya göndərir. Sonra ürəyi sakitləşməyib, özü Urmiyaya qayıtmalı oldu. Əsgər xan Əbdülməlikini səlahiyyətli nümayəndəsi kimi Təbrizdə saxladı.

Əmisi Məhəmmədqulu xan Urmiyaya çatıb, təhqiqata başladı. Öyrəndi ki, Hüseynqulu xanı üsyana qardaşları Məhəmmədisa xan və Lütfəli xan təhrik edib. Gecə ikən Məhəmmədisa xan və Lütfəli xan Səidli kəndindəki Baranduz qalasına qaçmağı planlaşdırırlar. Yolu azıb, Mərgəvər mahalına gedirlər. Bu xəbəri eşidən Məhəmmədqulu

xan qardaşoğullarının ardınca bir neçə atlı göndərir. Atlılar onları tutub, Urmiyaya qaytarırlar. Hüseynqulu xan dayı tayfası olan xələclərlə Üşnəviyyə mahalına qaçdı. Hüseynqulu xan 3 ay Üşnəviyyədə qaldıqdan sonra, Sovucbulağa, Budaq xan Mükərinin yanına getdi. Budaq xan Məhəmmədqulu xanla düşmənçilik etdiyindən, İmamqulu xanın övladlarına dost olduğundan onu hörmətlə qarşıladı.

Hüseynqulu xan burda da çox qalmadı. Marağa yolu ilə Tehrana getməli oldu. Marağa şəhərində Əhməd xan Müqəddəm də onu isti-iliq qarşıladı. Fətəli şah Qovanlı-Qacar (1797-1834) xanların üsyan xəbərini eşidib, Azərbaycana yola düşmüşdü. Hüseynqulu xan yolda şah ordusuna qoşuldu. Fətəli şah onu hörmətlə qarşıladı. Qızıl əsbablı, yəhər-yüyenli at, qızıl qınlı xəncər bağışladı. Marağa hakimi Əhməd xan Müqəddəmə fərman verib, Sami soylu qulamların yüzbaşısı Məhəmmədəli xan Ərəb-Bəstamini də ona qoşub, Urmiyaya göndərdi ki, Məhəmmədqulu xanı oradan dəf etsin. Tapşırıq alan Əhməd xan Müqəddəm, Məhəmmədəli xan Ərəb və Hüseynqulu xan Qasımlı-Avşar Urmiyaya yollanırlar. Fətəli şah da ordu ilə onların ardınca tərpendi.

Hüseynqulu xan Marağaya çatıb, qoşun toplamağa başladı. Ordan da Sovucbulağa getdi. Budaq xandan məsləhətlər aldı. İsmayıl bəy Xələci Balbas əşirətinin yanına göndərib, yardım üçün Sulduz çayının yaxasına dəvət etdi.

Kürd əşirətinin rəisləri Mömənd ağa, İbrahim sultan Məməş, Balık, Piran və Mənzur tayfalarından topladıqları qoşunla Sulduz çayının kənarında Hüseynqulu xana qoşuldular. Ordan Urmiyaya tərəf yollandılar.

Məhəmmədqulu xan Hüseynqulu xanın Urmiyaya yürüşünü eşidib, 6 min nəfərlik qoşunla onların qarşısına çıxdı. Hər iki qoşun Qaşqagədə qarşılaşdı.

Əsgər xan Əbdülməliki onları barışdırmağa tələsirdi. Qorxurdu ki, savaşı başlayar, iş işdən keçər. Quşçu gədiyinə çatıb, onlara xəbər yolladı. Məktub şahın möhürü ilə möhürlənmişdi. Məhəmmədqulu xan məktubu alıb, tanış oldu. Oxudu ki, şahın əmri ilə Əsgər xan hər iş məmurdur, Hüseynqulu xan söhbət aparmaqdan azaddır.

Məhəmmədqulu xan savaşa girməyib, geri çəkildi. Əsgər xan Urmiyaya çatıb, Məhəmmədqulu xanı ora dəvət etdi. Hüseynqulu xan 6 gün Dolmalar məntəqəsində qalandan sonra, onların ardınca şəhərə gəldi. Əmilik hörmətini saxlayıb, divanxanaya getmədi. Rəhim xan Qasımlının Bazarbaşı məhəlləsindəki evində oturmaq etdi.

Tərgəvər mahalının hakimi İbrahim xan 30 yük atı ilə Urmiyaya gəlib, Məhəmmədqulu xanın ev əşyalarını Kürdüstana köçürmək istədi. Fətəli şahın yüzbaşısı Məhəmmədəli xan Ərəb ona imkan vermədi. Ona Məhəmmədqulu xanı tutmaq əmr olunmuşdu. Əsgər xan yenə araya girib, sakitlik yaratdı. Onlara məsləhət verdi ki, hələlik Məhəmmədqulu xan onun evində otursun, şahdan nə əmr gəlsə, can-başla yerinə yetirsinlər. Razılaşırlar. Məhəmmədqulu xan Əsgər xanın evinə yerləşdi. Divanxana boşaldı. Hüseyinqulu xan ora köçdü.

Hüseyinqulu xan 1797-ci ildə Urmiyanın hakimi təyin olmuşdu.

Hüseyinqulu xan çox ədl-ədələtlə hakimlik etmişdi. Avşar eli onun hakimiyyəti dönəmində sakitlik tapdı. Şəriət işlərini Mir Vahid Şeyxülislama, Axund Molla Hüseyin Pişnamaza tapşırırdı. Mirzə Məhəmmədnəbi Əbdülməliki maliyyə vəkili oldu. Urmiyanın mustofiliyini Mirzə Mustafa Səidliyə verdi. Xüsusi işləri Mirzə Məhəmmədhəsən Səidli apardı. Mirzə Saleh və Mirzə Rəfi Ustaçlılar divanxana katibi, Kəlbəli xanın soyundan olan Xanbaba bəy Qasımlı eşikağasıbaşı vəzifələrinə təyin edildilər. Xanəmir bəy Xələc hökumət işlərinə baxmalı oldu.

Hüseyinqulu xanın hakimliyi dönəmində Mustafa bəy Həkkari Çəhriq məntəqəsindən üsyan qaldırıb, sərhəd bölgələrini qarət etmişdi. Hüseyinqulu xan Əsgər xana 500 atlı verib, onun üstünə göndərdi. Əsgər xan Mustafa bəy Həkkarinin dəstəsini darmadağın etdi. Həmin döyüşdə Avşar dəstəsi cəmi bir nəfər itki verdi. Hüseyin bəy Qarahəsənli güllə yarasından həlak oldu. Xan göstərdiyi şücaətə görə Əsgər xana ənam-ərmağan, xələt-xəncər verdi.

1805-ci ildə Abbas mirzə Qovanlı-Qacar Təbrizdə Hüseyinqulu xana göstəriş verdi ki, Marağa hakimi Əhməd xan Müqəddəmi də götürüb, üsyan etmiş Zərza, Şimiznan, Kəlhor, Balbas əşirətlərini yatırınsınlar. Hüseyinqulu xan Təbrizdən Marağaya gəldi. Fərmanı Əhməd xana təqdim etdi. Qərarlaşıb, Sulduz çayının yaxasında görüş yeri seçdilər. Hüseyinqulu xan avşarları toplamaq üçün Urmiyaya gəldi.

Xəbəri eşidən Balbas əşirəti digər tayfaları duyuyq saldı. Onlar da qərarlaşdılar ki, Laican ətrafında Avşar və Müqəddəm ellərini qarşılasınlar.

Avşar və Müqəddəm qoşunu görüş yerindən tərpnəib, üsyançıların üstünə getdi. Laicanda qarşılaşdılar. Əhməd xan Müqəddəm topları cəbhənin cinahlarına düzdü. Hüseyinqulu xan qoşunun mərkəzində dayandı. Toplar atəş açdı. Kürd əşirətləri dağıldılar. Avşar və müqəddəmlər hücum edib, üsyançıları qırıb-tökməyə başladılar. Sağ

qalanlar qaçdılar. Qoşun əhli arxayınlaşıb, dincəlməyə başladı. Elə bu vaxt Balbas əşirətinin rəisləri Mömənd ağa Piran, Həmzə ağa Mənqur, Məməş ağa, İbrahim sultan gizləndikləri yerdən çıxıb, hücum keçirilər. Avşar və Müqəddəm ellərinə tələfat verməyə başladılar. Sayınqala hakimi Mahmud xan Qasımlı özünə sipər tutub, sıyrmaqılınc Balbas rəislərinin üstünə cumdu. Rəislər onu görüb karıxdılar. Müqəddəm qoşununun sərkərdələrindən Qasım bəy Mahmud xana dəstək verdi. Bu iki qəhrəman, şücaətli sərkərdə çiyin-çiyinə verib, balbasları qırıb çatdılar. Qəndil dağı balbasların qanına bələnmişdi. Birləşmiş qoşuna 6 min at qənimət qalmışdı. Onları Fətəli şah Qacara göndərdilər.

Hüseynqulu xan qələbədən sonra Üşnəviyyə gəlir. Üşnəviyyə hakimi Qasım sultan Zərza onu qarşılayıb, Urmiyaya ötürür. Bir qəbristanlığın yanında ötəndə Hüseynqulu xan soruşdu:

-Qasım sultan, bu nə qəbristanlıqdı? Niyə bu kökdədi? Abadlığa fikir vermirsən.

Qasım sultan qayıtdı:

-Qurban, bu «Avşar qəbristanlığı»dı. Məhəmmədqulu xanla savaşa zərzalar avşarları qırıb-tökmüşdülər. Yiyəsiz qalan avşarları necə gəldi basdırıblar.

Hüseynqulu xan cinləndi:

-Tutun bu qurumsağı! Urmiyada sizdən istəyəcəyəm.

Urmiyada Hüseynqulu xan Qasım sultan Zərzanı falaqqaya saldırıb, o ki var çubuqlatdırdı...

Hüseynqulu xan 1805-ci ildə qoşunun başında, Azərbaycan ordusunun tərkibində İrəvan səfərində iştirak etmişdi.

Hüseynqulu xan Avşar qoşununun başında, İsmayıl xan Qacarla Gəncə və Tiflis yürüşlərinə qatılmışdı. Abbas mirzə onlara əmr vermişdi ki, Gəncəni alandan sonra Tiflisə yollanıb, oranı qaydasına salsınlar. Rus komandanı Şaft Tiflis şəhərində əyləşib, İran qoşunlarına qarşı təxribat yaradırdı. Hüseynqulu xanın tərəfdarları Tiflis şəhərinin iki mənziliyinə çatırlar. Bu qoşunun hərbi taktikası və strategiyası Əsgər xan və qardaşı Əbdüssəməd xan tərəfindən düzənlənirdi. Onlar qoşunu yoxlayıb, sahman yaratdılar. Avşar qoşunu irəli hücum edib, rus qoşunlarını darmadağın etdilər. Rus toplarını ələ keçirib, öncə Gəncəyə, Gəncədən İrəvana, ordan da İrana apardılar.

Hüseynqulu xan 1821-ci ilədək Urmiyanın hakimi olmuşdu.

Hüseynqulu xanın Nəcəfqulu xan, Məhəmməd xan, Xudadad xan, Məhəmmədqasım xan, Məhəmmədmusa xan, Rzaqulu xan, İmamqulu xan adlı oğulları, Bəyim xanım adlı qızı vardı.

Nəcəfqulu xan Qasımlı-Avşar

Nəcəfqulu xan Hüseynqulu xan oğlu Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl saray təhsili almışdı.

Nəcəfqulu xan 1821-ci ildə Urmiyanın hakimi təyin olunmuşdu. B. Nikitin yazır: «Atası bəylərbəyi Hüseynqulu xan Salmas və Urmiya karvanlarını yağmalayan Albak kürdlərinin bölgədə yaratdıqları qarışıqlığa bir son vermək və düzəni yenidən yaratmaq üçün, ölən sədrəzəm Məhəmməd Hüseyn xan İsfahiyyənin yerinə keçməli olan adamı saraya gətirilməsini əmr etdi, lakin 1236-cı ildə öldü».

Abbas mirzə 1827-ci ildə Urmiyaya gəlmişdi. «Şahzadə Urmunun hökumətini Nəcəfqulu xan Avşara tapşırırdı. Şaha çatdırmaq üçün bir məktub yazıb, qardaşı Qasım mirzəyə verib, Tufarqana yola düşdü. Şahzadə Tufarqana gedərkən sadəcə beş yüz süvari yanına aldı. Qalan kiçik qrupunda komutanlığını Mərhəmətabadda Bəhram mirzəyə buraxdı. Şahzadə öz qrupuna Məhəmməd xan əmirintizam, İbrahim xan Sərdar, Fətəli xan və oğlu Xosrov mirzə kimi bəzi önəmli komutanlarını da aldı. Şahzadənin sağlıq durumu çox ağır olduğu üçün təxt-i rəvanla səfər etmək zorunda qalmışdı. 1827-ci ilin noyabr ayı idi.».

Nəcəfqulu xan 1865-ci ilədək Urmiyanın hakimi olmuşdu.

Məhəmməd xan Qasımlı-Avşar

Məhəmməd xan Hüseynqulu xan oğlu Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl saray təhsili almışdı.

III Xudadad xan Qasımlı-Avşar

Xudadad xan Hüseynqulu xan oğlu Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl saray təhsili almışdı.

II Məhəmmədqasım xan Qasımlı-Avşar

Məhəmmədqasım xan Hüseynqulu xan oğlu Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl saray təhsili almışdı.

III Məhəmmədmusa xan Qasımlı-Avşar

Məhəmmədmusa xan Hüseynqulu xan oğlu Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl saray təhsili almışdı.

II Rzaqulu xan Qasımlı-Avşar

Rzaqulu xan Hüseynqulu xan oğlu Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl saray təhsili almışdı.

II İmamqulu xan Qasımlı-Avşar

İmamqulu xan Hüseynqulu xan oğlu Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl saray təhsili almışdı.

II Məhəmmədisa xan Qasımlı-Avşar

Məhəmmədisa xan İmamqulu xan oğlu Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl saray təhsili almışdı.

Məhəmmədisa xan qardaşı Hüseynqulu xanı öyrədirdi ki, əmisi Məhəmmədqulu xanı yıxıb, yerinə keçsin. Onlar xanlığı öz haqları bilirdilər. Hüseynqulu xan üsyana başlayır. Məhəmmədqulu xan Urmiyaya çatıb, təhqiqata başladı. Öyrəndi ki, Hüseynqulu xanı qardaşları Məhəmmədisa xan və Lütfəli xan təhrik edib. Gecə ikən Məhəmmədisa xan və Lütfəli xan Səidli kəndindəki Baranduz qalasına qaçmağı planlaşdırırlar. Yolu azıb, Mərgəvər mahalına gedirlər. Bu xəbəri eşidən Məhəmmədqulu xan qardaşıoğullarının ardınca bir neçə atlə göndərir. Atlılar onları tutub, Urmiyaya qaytarırlar.

II Xudadad xan Qasımlı-Avşar

Xudadad xan İmamqulu xan oğlu Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl saray təhsili almışdı.

Xudadad xan Rəbiyyə xanım Məhəmmədqulu xan qızı Qasımlı-Avşarla ailə qurmuşdu. Əbdürrəhmanpaşa xan, Vəliqulu xan, Abbasqulu xan, Zəki xan adlı oğulları vardı.

Əbdürrəhmanpaşa xan Qasımlı-Avşar

Əbdürrəhmanpaşa xan Xudadad xan oğlu Urmiya şəhərində doğulmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Vəzir vəzifəsində işləmişdi.

Vəliqulu xan Qasımlı-Avşar

Vəliqulu xan Xudadad xan oğlu Urmiya şəhərində dünyaya gəlmişdi. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı.

Abbasqulu xan Qasımlı-Avşar

Abbasqulu xan Xudadad xan oğlu Urmiya şəhərində dünyaya göz açmışdı. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı.

Zəki xan Qasımlı-Avşar

Zəki xan Xudadad xan oğlu Urmiya şəhərində dünyaya pənah gətirmişdi. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı.

Lütfəli xan Qasımlı-Avşar

Lütfəli xan İmamqulu xan oğlu Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl saray təhsili almışdı.

Lütfəli xan qardaşı Hüseynqulu xanı öyrədirdi ki, əmisi Məhəmmədqulu xanı yıxıb, yerinə keçsin. Onlar xanlığı öz haqları bilirdilər. Hüseynqulu xan üsyana başlayır. Məhəmmədqulu xan Urmiyaya çatıb, təhqiqata başladı. Öyrəndi ki, Hüseynqulu xanı qardaşları Məhəmmədisa xan və Lütfəli xan təhrik edib. Gecə ikən Məhəmmədisa xan və Lütfəli xan Səidli kəndindəki Baranduz qalasına qaçmağı planlaşdırırlar. Yolu azıb, Mərgəvər mahalına gedirlər. Bu xəbəri eşidən Məhəmmədqulu xan qardaşoğullarının ardınca bir neçə atla göndərir. Atlılar onları tutub, Urmiyaya qaytarırlar.

Lütfəli xan Qacar ordusunun 7-ci və 8-ci hissələrinin komandanı olmuşdu. Sərtip rütbəsi almışdı.

Lütfəli xan Hacı Saniyyə xanım Məhəmmədqulu xan qızı Qasımlı-Avşarla ailə qurmuşdu. Əsgər xan, Yusif xan, İmamqulu xan adlı oğulları vardı.

Əsgər xan Qasımlı-Avşar

Əsgər xan Lütfəli xan oğlu Urmiya şəhərində dünyaya gəlmişdi. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı.

Əsgər xan hərbi idi. Sərtip rütbəsinədək yüksəlmişdi. B. Nikitin yazır: «Asker Han Çolak'ın soyundan gelişi söylənen Mir Sultan'ın etrafındaki Kürtlerin bir türlü boyun eymemelerinə bir son vermek için sekiz alay, topçu takımı ve Karapapak süvarileriyle Dest bölgesine gitti. Asker Han, çadırına uydurma bir bahaneyle giren Mir Sultan tarafından haince öldürüldü».

Yusif xan Qasımlı-Avşar

Yusif xan Lütfəli xan oğlu Urmiya şəhərində dünyaya gəlmişdi. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Şücaəddövlə ləqəbini daşıyırdı.

B. Nikitin yazır: «...diğer ayrıntılar üzerinde fazla durmadan şunu da belirtmeliyiz ki, bu Urmiye Afşarının önemli bir kişisi olan Yusuf Han İqbal al-Dovlehti. Bu kişi yüzyirmibin kişilik bir orduyla, Salmas yakınlarındaki Cemeni Diriskte, 1877-1878 tarihinde Türk-Rus savaşı sırasında İranın tarafsız kalması için uğraşan Şah tarafından görevlendirilmişlerdi».

Yusif xanın Ərdəşir xan adlı oğlu vardı.

Hacı Ərdəşir xan Qasımlı-Avşar

Ərdəşir xan Yusif xan oğlu Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Xüsusi təhsil almışdı. Müqəddəs Məkkəyi-mükərrəmi ziyarət etmişdi.

Hacı Ərdəşir xan hərbi idi. Sərtip rütbəsi daşıyırdı.

Hacı Ərdəşir xan İqbalüddövlə İmamqulu xanın qızı ilə ailə qurmuşdu. Cəmşid xan adlı oğlu vardı.

Cəmşid xan Qasımlı-Avşar

Cəmşid xan Ərdəşir xan oğlu Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Dədə-baba yolu ilə gedərək hərbi sənətini seçmişdi. Əmir tuman rütbəsinə qədər yüksəlmişdi. Məcdüssəltənə ləqəbini daşıyırdı.

Osmanlı ordusu Güney Azərbaycanı erməni işğalından azad edəndən sonra Cəmşid xan Məcdüssəltənə Azərbaycan valisi oldu.

O, tarixçi olmaqla yanaşı həm də jurnalist idi. Onun vəsaiti ilə Təbrizdə «Azərbaycan» adlı həftəlik qəzet çıxırdı.

Məcdüssəltənə 1914-cü ildən sonra Qafqaza getmişdi. Mirzə Əbdül-rəhim Talıbovla yazışırdı.

Məcdüssəltənənin Urmiyada zəngin kolleksiyası və kitabxanası vardı. Ruslar Urmiyanı aldıqdan sonra onun evini dağıdıb, vər-dövlətini talan etdilər. Kitabxanasını və kolleksiyasını Tiflisə apardılar. Sonralar onun qızı Turan xanım çox çalışsa da, kitabxanasını və kolleksiyasını geri qaytara bilmədi.

Məcdüssəltənənin əsərləri: «Eşq ərqavanı», «Şərqi-Tiflis mətbəsinin çapları», «Tuği-lənət», «Şərqi-Tiflis mətbəsinin çapları və Maşallah xanım», «Şərqi-Tiflis mətbəsinin çapları-2».

Cəmşid xan İmamqulu mirzə Müzəffərəddin şah oğlu Qovanlı-Qacarin qızı ilə ailə qurmuşdu. Cəlal xan adlı oğlu vardı.

Cəlal xan Qasımlı-Avşar

Cəlal xan Cəmşid xan Məcdüssəltənə oğlu (Müzəffərəddin şahın qız nəvəsi) Urmiya şəhərində doğulmuşdu. Bu şəhərdə ibtidai təhsilini alandan sonra Tiflisə yollanmışdı.

Tehran Universitetində biologiya fakültəsində həşəratlar kafedrasını, Təbrizdə laboratoriya yaratmışdı. İranda və Orta Şərqdə bu sahə üzrə ən böyük alim sayılırdı.

III İmamqulu xan Qasımlı-Avşar

İmamqulu xan Lütfuli xan oğlu Urmiya şəhərində dünyaya gəlmişdi. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. İqbalüddövlə ləqəbini daşıyırdı. Böyük xan kimi tanınırdı.

İmamqulu xan Əsgər xan Əbdülməlikinin başçılıq etdiyi Avşar qoşununun sərdarı oldu. Onun qoşunu Naxçıvana hərəkət edib oranı ruslardan qorumağa başladı.

İmamqulu xan əmir tuman rütbəsinədək yüksəlmişdi.

İmamqulu xan Şeyx Übeydulla üsyanını yatırmışdı. Osmanlı tabeliyində olan və Azərbaycandakı kürd əsirətləri içərisində də nüfuz qazanmış Şeyx Übeydullah Şəmzini 1881-ci ildə Güney Azərbaycana hücum çəkdi. Kürdlər Şeyxin ətrafında birləşərək kəndləri qarət etməyə, əhalini öldürməyə başladı. Şeyxin oğlu Əbdülqadir və Osmanlıdan qaçaraq Savuqbulaqda yerləşən Mərgvər tayfasının başçısı Həmzə ağa Qoşaçaya həmlə edib kəndləri yandırdı. Məlikkəndi də Qoşaçayla eyni taleni yaşadı. Bu hadisələrdə onlarla kənd dağıdıldı, on minlərlə insan həyatını itirdi. Birinci dünya müharibəsi dövründə erməni, assuri və kürd üsyanları Azərbaycan üçün daha ağır və təhlükəli nəticələr doğurdu. Məsələn, Urmiya ətrafındakı 300 kəndin az qala hamısı dağıdıldı. Urmiyanın əhalisi 25 mindən 5 minə endi.

B. Nikitin yazır: «Bu yüzden geri çağrıldı və yerinə İkbəl al-Dovle Əmir Tuman keçti. Urmiyə'ye gelerek, Şeyh'in təhlükəli istekleriyle ilgilendi. Fakat ona hakettiği ilgi verilmedi ve şu şekilde cevap verildi: "Urmiyə'yi hazırladığımız kuvvetlerle savununuz ve yönetimi gereksiz harcamalara maruz bırakmayınız". Başka çıkış yolu olmadığından, İkbəl al-Dovle yedi ve sekizinci alayları ve topçu takımı hazırladı».

İmamqulu xan görkəmli sərkərdə idi. B. Nikitin yazır: «İkbəl al-Dovle Urmiyə'ye, Hoy'un dokuzuncu alayını bıraktı. Kendi de yedi ve sekizinci Afşar alaylarıyla muhacirlerin süvarisiyle Şah Sıddık'a doğru yöneldi. Mehmed Bağır Han, Suca al-Saltaneh yönetimindeki yeni Afşar

süvarilerini Begir Han Sertip'le Şiraz'dayken Horasan sınırını korudu. Serbaz'daki tüm toplar ve kurşunların büyük bölümü eski pistonlu modellerdi. Namludan doldurulan yeni mermi sistemliler sadece 400-500 kadardı. Hoy'un alayındaysa, tüm kurşunlar yeni sistemdi. Kasalar ve Badilbü köyleri yakınlarında, İkbāl al-Dovleh, Şeyh Sıddık'ın kuvvetleriyle karşılaştı ve savaş her iki taraftan da ağır kayıplarla başladı. Şeyh Ubaydullah'a gelince, o da bu sırada Nav Cia'daki konutunu terketti ve Urmiye yakınlarındaki Sir Dağında ortaya çıktı. Kentliler Şeyh Ubaydullah'ın burada ortaya çıkmasından çok korktular. İkbāl al-Dovleh'i Mulla Hüseyin Kuli Kadi Asker aracılığıyla durumdan haberdar ettiler. Bu sırada, Şeyh Urmiye halkına bir mektup göndererek kan akmasının durması ve gereksiz yağmanın sona ermesi için teslim olmalarını istedi. Tüm ulemalar ve önemli kişiler Konsey'de toplandılar ve Şeyh'e halkın boyun eğdiğini bildirdiler. Fakat, şu anda çok kaygılı olduklarından, şehirde sukunetin sağlanması için şehre iki veya üç gün sonra girmesini istediler. Şeyh bunu kabul etti ve o an için şehre girmekten vazgeçti. Bu süre içinde, İkbāl al-Dovleh, ordusuyla yeniden şehre dönmek için zaman kazanır. Şeyh onun dönüşünü öğrendiğinde, halkın ertelemeyi sağlayarak oyun oynadığını anlar. Derebeyine bir mektup yazarak halkın ne yaptığını ve verdikleri sözü tutup tutmayacaklarını sorar. Halk, Şeyh'i yumuşatmak ve İkbāl al-Dovleh'in şehirden çıkmasını sağlamak ve kuvvetlenmek ve iki günlük ek bir süre alabilmek için Şeyh'e bir elçi grubu göndermeye karar verir. Bu sırada, İkbāl al-Dovleh, Şeyhinin elçisine şu cevabı gönderir: "Ben hükümetimin hizmetlisiyim ve yükümlü olduğum görevleri yapmak zorundayım; Şeyh'e karşı koyacağım, eğer zaferle ayrılırsa Urmiye'yi işgal etsin, yoksa tüm varlığımla kanımın son damlasına kadar çarpışacağım". Halkın seçtiği elçi kurulu iki günlük ek süreyi Şeyh'ten almayı başarır. İkbāl al-Dovleh, vakit geçirmeden şehrin etrafında surlar yaptırır ve tüm güçleri şehrin etrafına ve kapılara dizer ve saldırıyı bekler. Kendine karargah olarak Yurt-i Şeyh camisini seçer. Tüm halk, ulema ve önemli kişiler, silahlanarak onun tarafında gruplaşır. Akşam, İngiliz konsolosu¹ şehre gelerek faydalı olmak ister. Halk buna aldırmaz. İkbāl-al Dovleh'in pişkırı olan Abd al-Ali Han aracılığıyla teklifini reddeder. Konsolos, Şeyh'in yanına giderek şehrin alınmasının imkansız olduğunu ve İkbāl al-Dovleh'in de saldırıya karşı koymaya hazır olduğunu bildirirler. Şeyh'in etrafında takriben onikibin kişi, piyade erleri ve

¹ M. Abott, Amerikan misyonerlerinin ev sahibi olup, evi şehrin dışındadır; Cf. Wilson, *The Land of Lion and Sun*, B. n)

süvarilər vardır. Binlerce kurşunluk cephanesi olan silahlarda yeni sistemlidir. Kürtler, İkbəl al-Dovləh'e ait olan Dilğuşə bəhçəsini işğal edərler. Digər bir tərəf Asker Han kapısı tərəfindən şəhrə saldırdırkən, onlar da surları çökərtirlər. Lutf Ali Han "acudan-i" Maşuş, Mehmed Rıza Han Sertip'le buraya göndərilir. Ark kapısı, Hosrow Han Sertip tərəfindən korunur. Şah Ali Han, Sertip şəhrinin önünə inşa edilmiş yapıları işğal eder. Dört bir yandan, kırıan kırıana bir savaşı başladı. Onsekiz gün boyunca Kürtlərin şəhrə olan saldırları davam etti. Fəkat şəhrə girməyi bəşarəməyərək geri çəkilmək zorunda kaldılar. İkbəl al-Dovləh'in yönetimində yapılan top atışıyla Kürtlərin bulunduğı Dilğuşə bəhçəsindəki yapı yıkılır. Burada birçok subay və serbaz ölür. İkbəl al-Dovləh də təhlükəyə maruz kalır. Bir seferində Yurt-i Şeyh camisindəki surlara dönerkən, çatıdan ona atəş edilir. Bu saldıryı yara almadan atlatır. Bu kritik anda, İkbəl al-Dovləh ona büyük dəstək verən Katolik misyonu şefi Cluzel'le karşılaşır. Daha sonra bu kişi I. sınıf Aslan və Günəş nişanıyla ödülləndirilir».

İmamqulu xan Əlinağı xanın qızı ilə yaşam qurmuşdu. Xanbaba xan, Əziz xan adlı oğulları vardı.

Bəyim xanım Qasımlı-Avşar

Bəyim xanım (əsl adı Qəmər Nisə bəyim) Hüseynqulu xan qızı Urmiya şəhərində dünyaya zinət vermişdi.

Bəyim xanım Fətəli şah Qovanlı-Qacarla ailə qurmuşdu. Yəhya mirzə, Cahansuz mirzə adlı oğulları, Sara Sultan xanım, Qeysər xanım, Bədrcahan xanım adlı qızları vardı.

Məhəmmədqulu xan Qasımlı-Avşar

Məhəmmədqulu xan Rzaqulu xan oğlu Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Əmiraslan xan Araşlı-Avşardan sonra, 1784-cü ildə Avşar ağsaqqallarının iradəsi ilə taxta əyləşmişdi.

Məhəmmədqulu xan ilk gündən xanlıqda dəyişiklərə başladı.

Məhəmmədqulu xan vəkillik mənəbini yenidən Mirzə Əbülhəsən Əbdülməliki-İmanlıya verdi. Onun qardaşı Əsgər xanı əmiraxurluq vəzifəsindən çıxarıb, eşikağasıbaşı təyin etdi. Mirzə Mustafa Səidli-Avşarı mustofi vəzifəsində saxladı. Əfrasiyab sultan Zərzaya «Ənisətülhəzrət» ləqəbini əta etdi. Mir Vahid ağa Mirzə Hüseyn Şeyxülislam oğlunu şeyxülislam vəzifəsinə təyin etdi. Nizaməddin Axund Molla Səfər Avşarı Came məscidinin pişnamazı və qazı

vəzifələrinə yüksəltdi. Rəhim xan Nağı xan oğlu Qasımlını və Mahmud xan Mömün xan oğlu Qasımlını, Hüseynqulu bəy Araşlını, Şəhriyar xan Məhəmmədtahir sultan oğlu Gündüzlünü, Məhəmməd bəy Kuhgiluyəlini, Hüseyn bəy Qarahəsənlini, Novruzəli sultan Araşlını, Hüseyn bəy Quzivəndi, Səfi bəy Yorğanlını, Baba bəy Ərəblini, Əbdürrza bəy Qutulunu, Mirzəxan bəy Xələci, Ağaxan bəy Xələci qoşun sərkərdəliyinə layiq gördü. Onlar hər gün meydanda xanın önündə parad keçirirdilər.

Məhəmmədqulu xan böyük qardaşı İmamqulu xanın övladlarının lələsi, Heyrət təxəllüslü Mirzə Uğurlu Miran bəy oğlu Araşlını mollabaşı vəzifəsinə çatdırdı.

Məhəmmədqulu xan hakimliyinin ilk vaxtlarından qonşu xanlarla mübarizəyə başladı.

Atasının ölümündən sonra taxta çıxan Təbriz hakimi Xudadad xan Dünbili xalqa zülm etməyə başlamışdı. Xalqın narazılığını eşidən Sərab hakimi Sadıq xan Şəqaqi Təbrizə qoşun çəkir. Xalqın nümayəndəsi Ağa Əliməhəmməd tacirbaşı xeyli sovqatla yardım üçün Məhəmmədqulu xanın yanına yollandı. Məhəmmədqulu xan təbrizlilərə kömək etməyə söz verdi. İbrahim xan Araşlını 2 min nəfərlik qoşunla Təbrizə göndərdi. Təsuc yaxınlığında Əhməd xan Dünbili də ona qoşuldu. Xəbəri eşidən Sadıq xan qorxuya düşüb, Sərabə qayıtdı. Xudadad xan gələnlərin pişvazına çıxıb, bir neçə gün qonaq saxladı.

Məhəmmədqulu xan sələfləri kimi qarətçi kürdlərə qarşı mübarizə aparmışdı.

Onun hakimiyyətinin ilk dönəmlərində Həkkari kürdləri Urmiyaya yürüş edib, qarət fikrinə düşmüşdülər. Xeyli qoşun toplayıb, Urmiya ərazisinə basqın etmişdilər. Məhəmmədqulu xan Təbrizə qasid göndərüb, İbrahim xanı geri çağırırdı. İbrahim xan Salmas tərəfindən Həkkari bölgəsinə hücumə keçdi. İlk həmlədə kürd qoşununu darmadağın etdi. Ənzəl adlı mahalın ərazisində, İstisuyun kənarında qoşuna istirahət verdi. Kürdlərin xasiyyətini bildiyindən qayıdış yollarına qaravul qoydurdu. Həkkari kürdləri geri qayıdıb, yenidən hücumə keçdilər. Qarovullar İbrahim xanı duyuq saldılar. Savaş yenidən başladı. Kürdlər bu dəfə də Avşar qoşununa məğlub olub, böyük tələfat verib, qaçdılar. İbrahim xan 3 ağac onları qovub, xeyli qənimət ələ keçirdi. Qəniməti qoşun arasında böləndən sonra Qarabağ mahalındakı Göyərçin qalasında oturaq etdi. Məhəmmədqulu xanın əmri ilə sərhədlərin keşiyində durdu.

Sadıq xan Şəqaqi yenidən Təbrizə yürüş edib, şəhəri mühasirəyə aldı. Xudadad xan Ağa Əliməhəmməd tacirbaşını 5 min tükənlə yardım üçün Məhəmmədqulu xanın yanına yolladı. Məhəmmədqulu xan təbrizlilərə kömək etməyə söz verdi. Baş sərkərdəsi İbrahim xan Araşlı 3 min nəfərlik qoşunla Təbrizə göndərdi. Sadıq xan Avşar qoşunun gəldiyini eşidib, yenə də qaçdı. İbrahim xan onu Sərabə qədər izlədi. Sadıq xanı tuta bilməsə də, onun qoşununa xeyli zərər vurdu.

Qalibiyyətlərdən ruhlanan Məhəmmədqulu xan Marağa hakimi Əhməd xan Müqəddəmin yanına elçi göndərüb, bac-xərac istədi. Əhməd xan bac verməkdən boyun qaçırdı. Məhəmmədqulu xan Təbrizə, İbrahim xana məktub yazıb, Marağaya yollanmasını istədi. İbrahim xan Marağaya hərəkət edib, Göytəpə çəmənliyində oturaq etdi. Sovucbulağın hakimi Budaq xan Mükriyə, Balbas əşirətinə, Üşnəviyyə hakimi Nuh bəy Zərzaya, Mirzə ağa Şukuftiyə əmr etdi ki, qoşun toplayıb, göstərilən yerə gəlsinlər.

Əhməd xan Müqəddəm Marağadan çıxıb, İbrahim xanın üstünə gəldi. Yolda qasidlər ona xəbər verdilər ki, İbrahim xan Araşlı Tufarqan yolu ilə Marağanı tutmaq istəyir. Əhməd xan Müqəddəm yoldan qayıdıb, Marağa qalasını möhkəmlətdi. Sərabın hakimi Sadıq xan Şəqaqidən yardım etməsini rica etdi. Sadıq xan qoşun çəkib, Marağaya gəldi. Yolun İbrahim xan tərəfindən kəsildiyini görüb, Xorxor adlı kəndin yanındakı qarğılıqda oturaq etdi. Ona bildirirlər ki, balbaslar Marağanın ətraf kəndlərini çapıb-talayıb, həmin qarğılıqda istirahət edirlər. Qəflətən onların başının üstünü alıb, qılıncdan keçirdilər. Sadıq xan qənimətləri ələ keçirib, Əhməd xanı unudub, Sərabə döndü.

Məhəmmədqulu xan Sulduz mahalında əyləşib, hadisələri izləyirdi. Balbasların tar-mar olduğunu eşidib, İbrahim xana məktub göndərirdi ki, Əhməd xandan intiqam alsın. İbrahim xan hər tərəfdən Marağaya hücum əmrini verdi. Əhməd xan işin pisləşdiyini duyub, elçilər vastəsilə Məhəmmədqulu xandan aman istədi. İlbəil bac verməyi öhdəsinə götürdü. Məhəmmədqulu xan Əhməd xanla sülh müqaviləsi imzalayıb, İbrahim xanı geri çağırırdı. İbrahim xan qalibiyyətdə Sulduz mahalına döndü. Məhəmmədqulu xan İbrahim xan və başqa sərkərdələrə ənam-ərmağanlar payladı. İbrahim xana göstəriş verdi ki, Ənzəl mahalına qayıdıb, Göyərçinlik qalasında keşik çəksin.

Məhəmmədqulu xan Əhməd xan Dünbilinin öyrətməsi ilə baş sərkərdəsi İbrahim xan Araşlı-Avşarın gözlərini çıxartırdı.

Məhəmmədqulu xan 1786-cı ildə əmisiuşaqları tərəfindən təklənən Cəfərqulu xan Batmanqılıc-Dünbilyə kömək etmişdi. Cəfərqulu xan qaçıb, ona pənah gətirmişdi. Məhəmmədqulu xan Əhməd xanın ölümünə təəssüflənib, sərkərdələri Məhəmməd bəy Qarahəsənlini, Hüseyn bəy Qarahəsənlini, Məhəmməd bəy Kuhgiluyəlini, Ağacan bəy Kuhgiluyəlini, Tahir sultan Gündüzlünü, Məhəmmədhüseyn bəy Məsum bəy oğlu Mahmudlunu baş sərkərdə Mahmud xan Mömün xan oğlu Qasımlıya qoşub, Xoya göndərdi. Cəfərqulu xan da onlara qoşuldu. Şahbaz xanın övladları Tahir ağanın ətrafına cəm olub, Qəzənfər dağının ətəyindəki Xatun körpüsünün yanında qarşılaşdılar. Avşar qoşunun önündə dünbililər müqavimət göstərə bilməyib, Xoy qalasına çəkildilər. Avşarlar onların ardınca Xoya daxil oldular. Gizlənən Tahir ağa ilə Zahir ağanı tapıb öldürdülər. Onların malını, mülkünü zəbt etdilər. Mahmud xan Məhəmmədqulu xanın əmrilə Əhməd xanın böyük oğlu Hüseynqulu xanı taxta çıxardı.

Məhəmmədqulu xanın hakimiyyəti dönəmində Qərəni ağa Balbasla Budaq xan Mükri arasında dava-dartış baş verdi. Qərəni ağa hücum edib, Budaq xanın mahalını yağmaladı. Budaq xan Məhəmmədqulu xana yazıb, bildirdi ki, Qərəni ağa yağılığa qurşanıb. Məhəmmədqulu xan Marağa hakimi Əhməd xan Müqəddəmə göstəriş verdi ki, qoşun tərtib edib, Qərəni ağanın fitnəsini yatırsın. Özü də 4 min avşarı cəm edib, Qaşqa gədik ətrafında əyləşdi. Eşikağası Əsgər xan Əbdülməliki-İmanlını Sulduz mahalına göndərdi. Ona tapşırıq verir ki, balbasların döyüş vəziyyətini aydınlaşdırsın. Bir də Əhməd xanın gəlişindən xəbər gətirsin. Qərəni ağa Əsgər xanın Sulduza gəlişini eşidib, Məhəmmədqulu xanın yanına gedib, üzr istəmək fikrinə düşdü. Balbas əşirətinin bir sıra şər-xəta adamları onu fikrindən daşındırdılar.

Müqəddəm və Mükri qoşunu Sulduza yetməsinin xəbərini gətirən Əsgər xan Məhəmmədqulu xana məruzə edir.

Qərəni ağa bütün balbasları ətrafına toplayıb, Məhəmmədqulu xanın düşərgəsinə tərəf hücum edir. Lavin çayının kənarında üzləşirlər. Bir gün sərəsər döyüşürlər. Birləşmiş qoşunlar balbasları darmadağın edirlər. Ölənlər ölür, sağlar qaçıb, dağlara sığınırırlar. Bu savaşa avşarlara çoxlu qənimət qaldı.

Məhəmmədqulu xan iç yağılardan ayaqlanmasını yatırandan sonra başı ayazıyıb, tikinti-abadlıq işlərinə başladı. Urmiyanın Kəlbəli xan İmanlının dövründən qalma hasarı uçub-dağılırdı. İlk kişi onu təmir etdirmək oldu. Məhəmmədhəsən bəy Mahmudlunu təmir işlərinə icraçı təyin etdi.

Məhəmmədqulu xan Binab çayının üzərində körpü saldırmışdı. Körpü tikintisində Hacı Ramazan adlı bir nəfər başçılıq etmişdi.

Məhəmmədqulu xan şəhər qalasının önündə «Qiblə» və «Nəzər» adlı bağlar saldırmışdı.

Məhəmmədqulu xan qəlbisınıq adamlara hörmət edərdi. İmamqulu xanı zəhərləməkdə şübhəli bilinən, eşikağası Əlirza xan eldən dışqar qalmışdı. Onu məclisə, mərəkəyə buraxmırdılar. Məhəmmədqulu xan vəkil Mirzə Əbülhəsən bəyi yanına alıb, onlara qonaq getdi. Evdə Əlirza xanın 5 yetişmiş bacısı vardı. Məhəmmədqulu xan birini özünə, birini Sovucbulağın hakimi Budaq xan Mükriyə, birini eşikağasıbaşı Əsgər xan Əbdülməlikiyə, birini qardaşoğlu Hüseynqulu xana, birini də kiçik qardaşı Qasım xana nişanladı.

Məhəmmədqulu xan Xoy hakimi Hüseynqulu xan Dünbili ilə bir sıra savaqlar aparmışdı. 1787-ci ildə Abdin bəy Avşar xəbər gətirdi ki, Cəfərqulu xanın təhriki ilə Hüseynqulu xan Dünbülü vergi verməkdən imtina edib. Məhəmmədqulu xan bütün Azərbaycan xanlarını Salmas ətrafına topladı. Xudadad xan Dünbili Təbrizdən, Əhməd xan Müqəddəm Marağadan, Sadıq xan Şəqaqi Sərabdan, Kəlbəli xan Kəngərli Naxçıvandan, Məhəmməd xan Qacar İrəvandan qoşunla gəlib, görüş yerinə çatdılar. Avşar qoşunu Xoy ətrafındakı Duzdağında çadır qurdu. Xoy və Salmas əhalisi Hüseynqulu xanın yanına gəlib, şivən qopardı. Bildirdilər ki, bizim avşar qoşununu qarşılamağa gücümüz yetməz. Gəl, sən ona öz tabeçiliyini bildir. Əks təqdirdə biz səni tutub, Məhəmmədqulu xana verəcəyik. Hüseynqulu xan eşikağası İbrahim xanı Məhəmmədqulu xanın yanına göndərüb, itaətini izhar etdi. Məhəmmədqulu xan onu dinləyib, Mirzə Əbülhəsən bəyi Xoya danışıqlara göndərirdi. Mirzə Əbülhəsən bəy Hüseynqulu xanı Məhəmmədqulu xanın hüzuruna gətirdi. Hüseynqulu xan Dünbili Məhəmmədqulu xandan üzr istəyib, bac-xəracı ödədi. Sonra Avşar xanını və sərkərdələri Xoydakı «Dağbağı»na qonaq apardı. Sovucbulağın hakimi Budaq xan Mükri qonaqlıq zamanı yetişdi. Xanlar onu pisləyib, Məhəmmədqulu xanın gözündən saldılar.

Məhəmmədqulu xan Xoydan Urmiyaya döndü. Digər xanlara icazə verdi ki, evlərinə qayıtsınlar. Budaq xan Mükri də evinə döndü. Elə bu vaxt Əfrasiyab sultan Zərza Məhəmmədqulu xana yetişib, Budaq xandan şikayət edir. Məhəmmədqulu xan Mirzə Salehi Sovucbulağa göndərüb, Budaq xanı Urmiyaya çağırırdı. Budaq xan bu çağırışdan şübhələnsə də, özünə əmin olub, Urmiyaya gəldi. Urmiyaya çatcaq həbs olunub, divanxanaya gətirildi. Xan onu mühakimə edib,

Baranduz qalasına göndərdi. Ardınca da cəlladı Saqi bəyi yolladı. Saqi bəy Budaq xanın gözlərini çıxardı.

Kürdlərin Hərki əsirəti Tərgəvər mahalında üsyana başladı. Məhəmmədqulu xan həmin mahaldakı adamlarına göstəriş verdi ki, hərkiyələri qovub çıxarsınlar. Hərki üsyanı yatırıldı.

Məhəmmədqulu xanın daxili siyasətində zəiflik vardı. Əyan-əşrəfi, yaxın adamlarını qiymətləndirə bilmirdi. Başqalarının təsirinə düşür, öyrətməyə baxırdı.

Məhəmmədqulu xan eşikağasıbaşı Əsgər xanı ölümə təhdid etdiyindən o qaçıb, Salmasda gizlənmişdi. Əvəzinə digər qardaşı vəkil Mirzə Əbülhəsən bəyi tutub, zindana atdırmışdı. Əsgər xan qaçandan sonra Məhəmmədqulu xan onu zindandan çıxarıb, vəzifəsinə qaytarmışdı. Sonra onu Sovməi-Bəradost bölgəsinə ezam etmişdi. Fikirləşmişdi ki, o da qaçıb, qardaşına qoşular, yerləri bəlli olar. Mirzə Əbülhəsən bəy məmuriyyətinə əncam çəkəndən sonra saraya qayıtmışdı. Məhəmmədqulu xanın umudu suya düşmüşdü. Əsgər xanın tapılmadığını görüb, Mirzə Əbülhəsən bəyi yenidən həbs etdirmişdi. Ürəyi bununla soyumayıb, əmr vermişdi ki, Əbdülməlik tayfasının bütün ağsaqqallarını və nüfuzlu adamlarını zindana atsınlar. O cümlədən Piran bəy, Kəhran bəy, Qoca bəy, Əbdülməlik bəy tutulub, öldürüldü. Onların meyitləri bazar meydanına atıldı ki, xalqa ibrət olsun.

Məhəmmədqulu xana qarşı sıxan Əskər xan yaxın adamlarından olan Əhməd bəyi Xoya göndərdi ki, eşikağası İbrahim xanı tapıb, Hüseyinqulu xanı ona kömək etməyə inandırın. Əhməd bəy Murtazaqulu bəy və Mehrab bəyi götürüb, Xoya yollandı. İbrahim xanı tapıb, onun vasitəsilə qəziyyəni Hüseyinqulu xana danışdı. Hüseyinqulu xan Məhəmmədqulu xanın təsirindən çıxmaq üçün girəvə gəzirdi. Ona görə qoşun tərtibi üçün sərkərdələrinə göstəriş verdi. Bir neçə günün ərzində qoşun hazır oldu. Qardaşı Cəfərqulu xanı qoşun başçısı təyin etdi. Göstəriş verdi ki, Urmiyaya gedib, xoşluqla Mirzə Əbülhəsən bəyi Məhəmmədqulu xandan istəsin. Verməsə Urmiyanı dağıdıb gəlin. Cəfərqulu xan qoşunla Salmasa daxil oldu. Əsgər xan onları qarşıladı.

Məhəmmədqulu xan bu hadisəni eşidib, qardaşı Qasım xanı qoşunla Salmasa tərəf yola saldı. Qoşunda sərkərdələrdən Tahir sultan Şəhriyar xan oğlu Gündüzlü, Allahyar bəy Araşlı, Lütfullah bəy Ustaclı iştirak edirdilər. Salmasın Ağziyarət məntəqəsində qoşunlar üzləşdilər. Savaş başlandı. Avşarlar Əsgər xana görə, cani-dildən vuruşmurdular. Ona görə də məğlub olub qaçdılar. Cəfərqulu xanın qoşunu avşarları Urmiyanın ətrafındakı Qızqalasınadək izlədi. Bu

vəziyyəti görən Məhəmmədqulu xan qalanın qapısını bağlayıb, içəridə gizləndi. Xoy qoşunu Urmiyanı mühasirəyə aldı. Avşar bəyləri Xoy qoşununun azgınlığını görüb, qaladan çıxdılar. Sərkərdə Hacı İbrahim Xoylunun atı ürküb, avşarlara tərəf qaçdı. Onun ardınca da bir neçə nəfər sərkərdə getdi. Bu sərkərdələr Cahangir bəy, Ağası bəy, Əsəd bəy Dünbili idilər. Avşarlar onları tutub, öldürdülər. Avşar bəyləri onların başını Məhəmmədqulu xana apardılar. Məhəmmədqulu xan Məhəmməd həsən bəy Mahmudlu və digər avşar bəylərinə xeyli ənam-ərmağan verdi. Əsgər xan bu savaştan mütəssir oldu. Qardaş qırğınına dayandırmaq üçün el böyüklərinə məktub yazdı. Bildirdi ki, Urmiyaya qardaşım üçün gəlmişəm. Verin, qayıdım. Əfrasiyab sultan Zərza barışıq olduğunu görüb, məktubun xana yetişməsinə mane oldu. Avşar bəylərini növbədən götürüb, kürdlərlə əvəzlədi. Xana bildirdi ki, onlar Əsgər xana görə sənə xəyanət edəcəklər. Mühasirənin üçüncü günü Cəfərqulu xan Dünbili qala divarlarına yaxınlaşıb, bildirdi ki, Mirzə Əbülhəsən bəyi verin, qayıdıb, vilayətimizə gedək. Əfrasiyab sultan ətraf mahallardan yardım çağırdığından, Cəfərqulu xandan üç gün möhlət istədi. Üç gündən sonra ətrafdakı avşarlar və zərzalar gəlib yetişdilər. Məhəmmədqulu xanın qoşunu gücləndi, savaşa hazır oldu. Şahməhəmməd bəy Kuhgiluyəli-Avşar qoşuna sərkərdə təyin olundu. Məhəmmədsəfi bəy Yorğanlı, Məhəmməd bəy və Hüseyn bəy Qarahəsənli avşar dəstələrinin başında savaş meydanına yollandılar. Bu zaman Əsgər xan Xoy qoşunundan aralanıb, avşar qoşununun önünə tək çıxdı. Onu görən avşarlar utanıb, başlarını aşağı tikdilər. Bayraqdar Məhəmmədsəfi bəy Yorğanlı bayrağını əlindən yerə saldı. Xoyun Heydəranlı tayfası bayrağın yerdə olmasını görüb, hücuma keçdi. Zərza cinahına girişib, oranı dağıtdı. Urmiya qoşunu məğlub olub, qalaya çəkildi.

Mühasirənin 12-ci günü Cəfərqulu xanla Əsgər xan yenidən Məhəmmədqulu xana məktub göndərdilər. Əvvəlki şərtlərini təkrar etdilər. Məhəmmədqulu xan onlara bildirdi ki, siz qayıdıb, Xoya gedin, mən Mirzə Əbülhəsəni buraxacağam. Onlar çəkilib, Xoya getdilər. Bir müddət keçməyincə baxmayaraq Məhəmmədqulu xan əhdinə vəfa etmədi.

Hüseynqulu xan Dünbili təkrar qoşun yığıb, Cəfərqulu xanı sərkərdəliyi ilə Salmas yolu ilə Urmiyaya göndərdi. Əsgər xan da onlara qoşuldu. Məhəmmədqulu xan onların hərəkətini eşidib, qoşunla qarşılamağa yollandı. Ənzəl mahalının Qarabağ məntəqəsində oturaq etdi. Qoşununun sayı az olduğundan irəli getməyə cəsarət etmədi.

Təbriz hakimi Xudadad xandan yardım istədi. Xudadad xan ona məktubla bildirdi ki, savaşaın baisi Mirzə Əbülhəsən bəyi öldürsən, bu iş öz-özünə əncam tapacaq. Məhəmmədqulu xan məktubu alan kimi cəlladı Saleh Xələc-Baranduzu Mirzə Əbülhəsən bəyi öldürməyə göndərdi. Saleh Baranduz mahalının Sarıbəyli adlı yurdunda Mirzə Əbülhəsən bəyi boğub öldürdü. Öldürəndən sonra aparıb, qapılarına atdı. Əbdülməliki tayfası bayramda qara geyindi.

Avşar elinin ağsaqqaları yığılıb, Əsgər xana məktub yazdılar ki, Məhəmmədqulu xan ləyaqət hissini itirdiyindən, onları eşitmir. Biz sənə haqq olduğunu bilirik. Sən savaşa başla, biz sənə yardım edəcəyik. Əsgər xan məktubu Hüseyinqulu xana göstərib, hərəkətə gəlməyi xahiş etdi.

Təbriz hakimi Xudadad xan Mirzə Əbülhəsən bəyin öldürülməsini eşidib, şadlandı. Qoşun yığıb, Urmiyaya tərəf yürüşə başladı. Salmasın Xandam karvansarasına yetişəndə Cəfərqulu xanın qoşununun ora cəmləşdiyi gördü. Ordan Məhəmmədqulu xana qasid göndərib, bildirdi ki, Cəfərqulu xanla Əsgər xan yolu bağlayıb. Məhəmmədqulu xan başqa yolla onu qarşılamağa 1000 atlı göndərdi. Atlıların başında Xanəmir bəy Xələc, Məhəmməd bəy və Hüseyin bəy Qarahəsənli, Mirzə xan Xələc, Hümmət bəy Xələc, Məhəmmədhasən bəy Mahmudlu, Baba bəy Ərəbli və Sam bəy Qırxlı dururdu. Onlar yola düşəndən sonra özü də Ağziyarət ətrafınadək onları izlədi. Ağziyarət ətrafında Cəfərqulu xan Dünbilinin qoşunu onların önünü kəsdi. Məhəmmədqulu xan onların gəlişinə çaşdı. Savaş etməyə tam gücü yox idi. Əlacsız qalıb, savaş əmrini verdi. Qoşunun qarovul hissəsində dayanan Ağacan bəy Kuhgiluyəli özünü Dünbili dəstəsinə vurdu. Qəflətən atının ayağı sürüşdü. Yerə yığıldı. Heydəranlı tayfasının döyüşçüləri o dəqiqə onu yaralayıb, heydən saldılar. Sonra başını kəsdilər.

Avşar elinin başçıları Əsgər xanla öncədən razılığa gəldiyindən bayraqları endirib, geri çəkilməyə başladılar. Məhəmmədqulu xan işin dolaşığı getdiyini görüb, Urmiya gölünün kənarı ilə Ənzəl mahalına qaçdı. Bir gün orda dincəldikdən sonra Xudadad xanla birləşib, Urmiyaya getdi. Urmiyanın girəcəyində Rüstəm bəy Qasımlını məmur etdi ki, Xudadad xanı qonaq saxlasın. Sonra ona gizlincə əmr verdi ki, Xudadad xanı öldürsün. O, Cəfərqulu xanın əmisioğlu idi. Bu fikri başa düşən Əfrasiyab sultan Zərza Kəlbəli sultan Avşar vasitəsilə onu duyuq saldı. Bildirdi ki, qalaya girməsin. Qonaqlıqda iştirak etməyəcəyinin üzrünü istəyib, sərvaxt olsun. Xudadad xanın adamları

5 gün «Nəzər» bağında dincəldikdən sonra Təbrizə döndülər. Məhəmmədqulu xan oğlu Xudaqulu xanı, Rəhim xan Qasımlını onlara qoşub, ötürməyi tapşırırdı. Onlar Təbriz qoşunununa qoşulub, Sulduz-Qoşaçay yolu ilə Təbrizə yol aldılar.

Əsgər xan onların Təbrizə döndüyünü eşidib, Sadıq xan Şəqaqiyyə məktub yolladı ki, Xudadad xanı Tufarqan yolunda qarşılayıb, darmadağın etsin. Sadıq xan məktubu alan kimi pusquya dayandı. Gələnlərin önündə Xudaqulu xanı, Rəhim xanı gördüyündən qolları boşaldı. Avşarlara basqın etməyib, qonaq apardı. Qonaqlıqdan sonra Təbrizə yola düşdülər. Yolda Xudadad xan qardaşları İbrahim xan, Cahangir xan, Məhəmməd xan və Əli xanla mübahisə etdi. Aralarına küdurət düşüb, ədavətə başladılar. Qardaşlar yığışib, Sadıq xan Şəqaqiyyə məktub yazdılar ki, əgər sən Təbrizə gəlmək istəsən, biz səni qarşılayıb, yardım edərik. Sadıq xan Təbrizə hücum edir. Səidabad ətrafında Dünbili və Şəqaqi qoşunları üzleşdilər. Xudadad xanın qardaşları Sadıq xanın tərəfinə keçdilər. Dünbili qoşunu pərişan olub, qaçmağa üz qoydu. Xəlil bəy Şəqaqi Xudadad xana yetirib, qılinc zərbəsi ilə öldürdü. Sadıq xan Təbrizə daxil olub, hökuməti ələ aldı. Məhəmmədqulu xanın oğlu Xudaqulu xana, sərkərdələri Rəhim xana, Məhəmmədhasən bəyə hörmətlə yanaşdı. Xudaqulu xan Məhəmmədhasən bəyi gecəylə Urmiyaya göndərdi ki, atasına xəbər çatdırsın. Məhəmmədhasən bəy bu xəbəri öncə qohumu Əsgər xana çatdırdı. Sonra Urmiyaya gedib, Məhəmmədqulu xana məruzə etdi. Məhəmmədqulu xan bu xəbərə sevindi.

İranda güclənən Ağaməhəmməd xan Qovanlı-Qacar (1795-1797) birər-birər müstəqil xanlıqları məğlub edib, bir bayraq ətrafında birləşdirirdi. O, 1792-ci ildə (1206 hicri qəməri) Azərbaycana hücum etdi. Sərab xanlığının hakimi Sadıq xan Şəqaqi məğlub olub, Qarabağa, İbrahimxəlil xanın yanına qaçdı. İbrahimxəlil xan Ağaməhəmməd xanın qüdrətindən qorxsa da, ona itaət etmədi.

Məhəmmədqulu xan Ağaməhəmməd xanla savaşa hazırlaşdı. Düşməni Əsgər xan Ağaməhəmməd xana məktub göndərüb, Urmiyada baş verən hadisələri bildirdi. Ağaməhəmməd xan baş vəziri Mirzə Məhəmmədşəfiyyə göstəriş verdi ki, Əsgər xanı Salmasdan yanına dəvət etsin. Ətraflı söhbət edib, yaxından tanışın. Mirzə Məhəmmədşəfiyyə Qoşaçayda Əsgər xanla görüşdü. Bu görüşün sədasi bütün Azərbaycana yayıldı. Bəzi Azərbaycan xanları, əsasən Məhəmmədqulu xanın vassalları və düşmənləri Ağaməhəmməd xanla yaxından əlaqə qurmağa çalışdılar. O cümlədən Urmiyadan Hüseynqulu xan

İmamqulu xan oğlu Qasımlı-Avşar, Marağadan Əhməd xan Müqəddəm, İrəvandan Məhəmməd xan Ziyadlı-Avşar, Xoydan Hüseyinqulu xan Dünbili və Naxçıvandan Kəlbəli xan Kəngərli Mirzə Məhəmmədşəfinin görüşünə gəldilər. Bu xanlar hamısı bir ağızdan Əsgər xana qahmar çıxıb, tərəfini tutdular. Mirzə Məhəmmədşəfi Ağaməhəmməd xanın tapşırığı ilə Məhəmməd xan İzzəddinli-Qacara göstəriş verdi ki, Məhəmmədqulu xanı Urmiya hakimliyindən azad edib, Hüseyinqulu xanı vəzifəyə gətirsin. Məhəmməd xan İzzəddinli-Qacar Hüseyinqulu xan Qasımlı-Avşarı götürüb, Urmiyaya getdi. Sadıq xan Şəqaqi bu xəbəri Məhəmmədqulu xana yetirdi. Məhəmmədqulu xan təşvişə düşüb, məşvərət topladı. Avşar elinin başçıları məsləhət verdilər ki, Ağaməhəmməd xana hədiyyə göndərüb, itaətini bildirsin.

Tarixçi Nisə Mustafayeva yazır: “Ağa Məhəmməd xan ilk növbədə Urmiya xanlığına zərbə endirmək fikrində idi. Onun yaxınlaşmasından xəbər tutan Məhəmmədqulu xan vuruşmaya girişməyib, şəhəri tərk etdi və Urmiya gölünün cənub tərəfindəki dağlıq ərazidə yerləşən Uşnu qalasına sığındı. Urmiyaya gələn Ağa Məhəmməd xan yumşaq davranıb, heç kimi cazalandırmadı və Məhəmmədqulu xanı bağışlayacağını vəd etdi. Məhəmmədqulu xan onun hüzuruna gəldi l.

Məhəmmədqulu xan qardaşı Qasım xanı, Rəhim xan Qasımlını, Əlirza xanı və Kəlbəli bəy Xələci pay-pürüslə baş vəzirin sərəncamına göndərdi. Özü qaçıb, öncə Baranduz qalasında, sonra isə Üşnəviyyədə gizləndi. Hüseyinqulu xan Məhəmməd xan İzzəddinli-Qacarla Urmiyaya çatanda baxdılar ki, Məhəmmədqulu xan qaçıb. Onlar Məhəmmədqulu xanın bütün mal-mülkünü müsadirə etdilər. Ağaməhəmməd xandan fərman gözləməyə başladılar.

Məhəmməd xan Qacar Üşnəviyyəyə elçi göndərüb, Məhəmmədqulu xanı itaətə dəvət etdi. Məhəmmədqulu xan onun elçilərini rədd etdi. Sonra Zərza və başqa əşirətlərdən bir qoşun toplayıb, Baranduzda gəldi. Məhəmməd xan Qacar da Avşar eli içindən bir qoşun tərtib edib, onu qarşılamağa getdi. Onlar Sarıbəyli məzrəsində üzləşdilər. Məhəmməd xanın qoşununda xidmət edən Qəhrəman bəy Avşar irəli çıxıb, Məhəmmədqulu xanı öyüd-nəsihət etdi ki, gəl savaşı burax, təslim ol. Sən bu qoşun ilə bacarmayacaqsan, avşarları güdaza verəcəksən. Məhəmmədqulu xan Qəhrəman bəyin sözünü dinləyib, qoşununu Əfrasiyab sultana verib, Üşnəviyyəyə göndərdi. Özü isə gəlib Məhəmməd

¹ Mustafayeva N., Cənubi Azərbaycan xanlıqları, Bakı, 1994, s.60.

xana təslim oldu. Onlar Urmiyaya döndülər. Məhəmməd xan Məhəmmədqulu xanı şəhərə buraxmayıb, «Nəzər» bağında yerləşdirdi.

Məhəmmədqulu xan bir neçə vaxt Urmiyada ətrafında qalandan sonra, Qaradağa gedib, Ağaməhəmməd xanın ordusuna qoşuldu. Onu həbs edib, nəzarətxanaya atdılar.

Urmiyanın yeni hakimi Qasım xanın kürdlərlə savaşda uduzması xəbəri Ağaməhəmməd xan Qacara çatdı. Xan bu xəbərdən təəssüfləndi. Onun cavan, təcrübəsiz olduğunu duydu. Urmiya sərhəd nöqtəsi idi. Ora bacarıqlı adam gərək idi. Məhəmmədqulu xan onun fikrini duyub, saray adamlarını vasitəçi saldı. 4 min Təbriz tüməni də peşkəş hazırladı. Şah onun oğlu Mustafaqulu xanın adına hakimlik fərmanı imzaladı. Məhəmmədqulu xanı da ona naib təyin etdi.

Məhəmmədqulu xan 1793-cü ildə Ağaməhəmməd xanın ordusunda Şiraza, Lütfuli xan Zəndin üstünə yollanmışdı. Lütfuli xan Zəndin məğlubiyətindən sonra Urmiyaya qayıtmışdı. Əsgər xanın onun Urmiyaya dönüşünə etiraz etmişdi. Bilirdi ki, o, qalmaqalı sevir, mütləq həngamə törədəcək. Baş vəzir Rəhim xan Qasımlını Məhəmmədqulu xana naib təyin edib, Urmiyaya göndərmişdi. Rəhim xan öz ailəsini və Əsgər xanın əhli-əyalını Urmiyadan köçürüb, Quşçu qəsəbəsində yerləşdirdi.

Məhəmmədqulu xan Urmiyaya yetişəcək zülm bayrağını dalğalandırmağa başladı. Qaynı Əlirza xandan 4 min tümən pul alıb, özünü də zindana saldı. Əsgər xan bu hadisəni baş vəzirə çatdırdı. Əlirza xanın azad olmasına çalışdı. Ağaməhəmməd xandan fərman alıb, Urmiyaya gəldi. Ənzəl mahalına çatanda qardaşıoğlu Əhməd bəyə əmr verdi ki, özü ilə 17 atlı götürüb, Urmiyaya getsin. Zindanın qapısını qırıb, Əlirza xanı azad etsin. Onlar da günün günorta çağı zindanın qapısını qırıb, Əlirza xanı Ənzələ gətirdilər. Əsgər xanın tərəfdarları Quşçuya köçdülər.

1795-ci ildə Ağaməhəmməd xan Qarabağa, ordan da Gürcüstana yürüş etdi. Məhəmmədqulu xan və Əsgər xan da bu yürüşdə iştirak etdilər. Gəncə ətrafına çatanda Urmiya şikayətçiləri gəlib, yetişdilər. Onlarla pişnamaz Molla Məhəmmədhüseyn də vardı. O, Tiflis şəhərinin alınmasında iştirak etmişdi. Ağaməhəmməd xan fəthdən sonra avşar şikayətçiləri yanına çağırırdı. Üzünü Molla Məhəmmədhüseyn Urməviyə tutub dedi:

-Ağalar, bu fəth sizin dualarınızın sayəsində baş tutubdur. İstəyiniz nəmənədir? Onlar Məhəmmədqulu xanın zülmkarlığından söhbət açdılar. Ağaməhəmməd xan hirsələnib, əmr verdi:

-Məhəmmədqulu xanın iki gözünə də mil çəkin! Pişnamaz və ağsaqqallar cəzanın ağırlığını görüb, Ağaməhəmməd xandan onun bağışlanmasını istədilər. Daha yüngül cəza verməsini xahiş etdilər. Onu hakimlikdən azad olunmasına çalışdılar. Ağaməhəmməd xan onlara: «kimi hakim istəyirsiniz?», - sualına, Əsgər xan kimi məsləhət bilsə onu,-deyə cavab verdilər.

Məhəmmədqulu xan Tiflisdə baş verən hadisəni öyrənib, Əsgər xana yaxınlaşmağa başladı. Saraydakı tanışlarına da peşkəş göndərüb, şahın könlünü almağa girişdi. Əsgər xan bir şərtlə ona yaxınlaşdı ki, daha millətə zülm etməsin. Məhəmmədqulu xan and içib, söz verdi. Yenidən vali seçildi. Urmiyaya dönərkən 3 gün Quşçu qəsəbəsində Əsgər xanla Rəhim xan Qasımlıya qonaq oldu. Urmiyaya dönəndən sonra ədl-ədələtlə idarəçiliyə başladı. Əsgər xanın evlərinin yenidən qurulmasına əmr verdi. Qabil memarlar vasitəsilə evlər bərpa olundu. Bu evlər hələdə «Əsgər xan darvazası» məhəlləsində bərqəradır¹.

Məhəmmədqulu xan bacılarından birini Əfrasiyab sultan Zərzaya, birini Əsgər xanın oğluna vermişdi.

Əfrasiyab sultan Zərza Məhəmmədqulu xanın Urmiyaya döndüyünü eşidib, ora gəldi. Məhəmmədqulu xan onu məhəbbətlə qarşılayıb, saraya gətirdi. Başına gələn əhvalatlar onun baskarlığı ilə olduğundan, yeməyinə zəhər qatdırdı.

1797-ci ildə Ağaməhəmməd şah Qacar (1795-1797) Qarabağa ikinci yürüş etdi. Urmiyaya çapar göndərüb, Məhəmmədqulu xana əmr etdi ki, Avşar qoşununu Mömün xan Mahmud xan oğlu Qasımlının başçılığı ilə Qarabağa göndərsin.

Ağaməhəmməd şah Qarabağda öldürüləndən sonra Məhəmmədqulu xan müstəqil olmaq istəyən xanlara, Sadıq xan Şəqaqiyyə və Cəfərqulu xan Dünbiliyyə qoşuldu.

Müstəqillik hərəkatı Xoyda başlandı. Hüseynqulu xan Dünbili ona qasidi Süleyman bəy vasitəsilə Urmiyaya, Məhəmmədqulu xana xəbər göndərdi ki, fəallaşsın. Məhəmmədqulu xan Avşar elinin ağsaqqallarını bir yerə toplayıb, məsləhət istədi. Avşar başçıları ona məsləhət verdilər ki, özü həmin xanların yanına gedib, işi dərinədən öyrənsin. Sadıq xan Şəqaqi də qoşunu ilə Xoya gəldi. Hüseynqulu xan onu təntənəli qəbul etdi.

¹ Mirzə Rəşid Ədibülşüara, Tarixi Əfşar, Təbriz, "Şəfəq", 1346 hicri şəmsi, səh.276-280.

Məhəmmədqulu xanın dəstəsi «Dağbağı»nda yerləşdi. Hüseynqulu xan, Cəfərqulu xan və Sadıq xan hamısı bir ağızdan Məhəmmədqulu xanı özlərinə rəhbər seçdilər. Onun sözündən çıxmayaclarına vəd verdilər. Ətraf xanlara məktub göndərərək, ittifaqa dəvət etdilər. İrəvan hakimi Məhəmməd xan Ziyadlı-Qacara, Naxçıvan hakimi Abbasqulu xan Kəngərliyə, Məşkin hakimi Ata xan Şahsevənə, Marağa hakimi Əhməd xan Müqəddəm çaparlar göndərərək, Təbrizə çağırtdılar. Məhəmmədqulu xan, Cəfərqulu xan və Sadıq xan Təbrizə yollandılar. Məhəmmədqulu xan yolda Urmiyadan məktub aldı. Ona bildirirdilər ki, qardaşoğlu Hüseynqulu xan üsyan qaldıraraq. Xanəmir bəy Xələci daha səhih xəbər üçün Urmiyaya göndərdi. Sonra ürəyi sakitləşməyib, özü Urmiyaya qayıtmalı oldu. Əsgər xanı nümayəndəsi kimi Təbrizdə saxladı.

Məhəmmədqulu xan Urmiyaya çatıb, təhqiqata başladı. Öyrəndi ki, Hüseynqulu xanı üsyana qardaşları Məhəmmədisa xan və Lütfəli xan təhrik edib. Onların tutulmasını əmr etdi. Gecə ikən Məhəmmədisa xan və Lütfəli xan Səidli kəndindəki Baranduz qalasına qaçmağı planlaşdırdılar. Yolu azıb Mərgəvər mahalına getdilər. Bu xəbəri eşidən Məhəmmədqulu xan qardaşoğullarının ardınca bir neçə atlı göndərdi. Atlılar onları tutub, Urmiyaya qaytardılar. Hüseynqulu xan isə dayı tayfası olan xələclərlə Üşnəviyyə mahalına qaçdı. Hüseynqulu xan 3 ay Üşnəviyyədə qaldıqdan sonra, Sovucbulağa, Budaq xan Mükərinin yanına getdi. Budaq xan Məhəmmədqulu xanla düşmənçilik etdiyindən, İmamqulu xanın övladlarına dost olduğundan onu hörmətlə qarşıladı. Hüseynqulu xan burda da çox qalmadı. Marağa yolu ilə Tehrana getdi. Marağa şəhərində Əhməd xan Müqəddəm də onu isti-iliq qarşıladı. Fətəli şah bəzi Azərbaycan xanlarının üsyan xəbərini eşidib, Azərbaycana gəlirdi. Hüseynqulu xan yolda şah ordusuna qoşuldu. Fətəli şah onu hərərətlə qarşıladı. Yəhər-yüyəni qızıldan olan at, qını qızıl işləməli xəncər verib, fərmanla Urmiyaya hakim təyin etdi.

Məhəmmədqulu xan Hüseynqulu xanın Urmiyaya yürüşünü eşidib, 6 min nəfərlik qoşunla qarşısına çıxdı. Onlar Qaşqagədəkdə qarşılaşdılar. Əsgər xan onları barışdırmağa tələsirdi. Qorxurdu ki, savaşa başlayar, iş işdən keçər. Quşçu gədiyinə çatıb, onlara xəbər yolladı. Məktub şahın möhürü ilə möhürlənmişdi. Məhəmmədqulu xan məktubu alıb, tanış oldu. Oxudu ki, şahın əmri ilə Əsgər xan hər iş məmurdur, Hüseynqulu xan söhbət aparmaqdan azaddır.

Məhəmmədqulu xan savaşa girməyib, geri çəkildi. Əsgər xan Urmiyaya çatıb, Məhəmmədqulu xanı ora dəvət etdi. Hüseynqulu xan 6 gün Dolmalar məntəqəsində qalandan sonra, şəhərə gəldi. Əmilik

hörmətini saxlayıb, divanxanaya getmədi. Rəhim xan Qasımlının Bazarbaşı məhəlləsindəki evində oturaq etdi.

Məhəmmədqulu xan 1798-ci ilədək Urmiyanın hakimi olmuşdu. 1798-ci ildə Fətəli şah fərmanla Hüseynqulu xanı Məhəmmədqulu xanın əvəzinə Urmiyaya hakim təyin etdi. Tərgəvərin hakimi İbrahim xan 30 yük atı ilə Urmiyaya gəlib, Məhəmmədqulu xanın ev əşyalarını Kürdüstana köçürmək istədi. Fətəli şahın yüzbaşısı Məhəmmədəli xan Ərəb ona imkan vermədi. Ona Məhəmmədqulu xanı tutmaq əmr olunmuşdu. Əsgər xan yenə araya girib, məsləhət verdi ki, hələlik Məhəmmədqulu xan onun evində otursun, şahdan nə əmr gəlsə yerinə yetirsinlər. Divanxana boşaldı. Hüseynqulu xan ora köçdü.

Məhəmmədhüseyn xan Qacar Urmiyaya gəldi. Fətəli şahın bura yetişəcəyini elan etdi. Onun ardınca Hüseynqulu xan Sərdar Qəzvinini də Urmiyaya gəlib, şah üçün düşərgə seçdi. Əsgər xan Məhəmmədqulu xana məsləhət verir ki, Salmasa gedib Süleyman xan Etizadüddövlə Qacardan xahiş etsin ki, bağışlanması üçün şaha araçı olsun. Məhəmmədəli xan Ərəb onun getməsinə öyrənib, dalınca atlı saldı. Məhəmmədqulu xanı Əsgərabad kəndindən tutub, geri qaytardılar.

Fətəli şah Urmiyaya gəldi. Mirzə Rzaqulu Münşi Nəvai və Məhəmmədəli xan Ərəb Bəstami Məhəmmədqulu xanın mal-mülkünü siyahıya alıb, şaha təqdim etdilər. Fətəli şah Hüseynqulu xanın bacısı ilə evləndi. Qasımlı tayfasından 43 ailənin Qəzvinə köçürülməsinə əmr verdi. Məhəmmədqulu xanı Mazandarana sürgün etdi. Mazandaranda onu bir otağa salıb, hər tərəfini qapadılar.

Məhəmmədqulu xan Mazandaranda vəfat etdi.

Məhəmmədqulu xan Əhməd xan Dünbilinin qızı, Əlirza xan Avşarın bacısı ilə, Xələc tayfasından bir qızla evlənmişdi. Mustafaqulu xan, Xudaqulu xan, Sadatqulu xan, Məhəmmədmusa xan, Əlipaşa xan, Murtazapaşa xan, Həsənpaşa xan, Hüseynpaşa xan, Şükrulla xan, Xəlil xan, Əhmədpaşa xan, Fətəli xan adlı oğulları, Hacı Zəciyyə xanım, Hacı Sanıyyə xanım adlı qızları vardı.

Mustafaqulu xan Qasımlı-Avşar

Mustafaqulu xan Məhəmmədqulu xan oğlu Urmiya şəhərində dünyaya gəlmişdi.

Məhəmmədqulu xan sərkərdəsi İbrahim xanı öldürmək istəyirdi. Onu bir neçə gün sarayda saxlayandan sonra ortalığı boş görüb, bir xali otağa dəvət etdi. Böyük oğlu Mustafaqulu xanı öyrətdi ki, get

İbrahim xanın xəncərini al. Mustafaqulu xan atasının tapşırığına əməl etdi. Xəncəri alınmış İbrahim xanın gözləri çıxarıldı.

Mustafaqulu xan əmisi Qasım xandan sonra Urmiyanın hakimi təyin edilmişdi.

Qasım xanın bu savaşa uduzması xəbəri Ağaməhəmməd şah Qacara çatdı. Şah bu xəbərdən təəssüfləndi. Onun cavan, təcrübəsiz olduğunu duydu. Urmiya sərhəd nöqtəsi idi. Ora bacarıqlı adam gərək idi. Məhəmmədqulu xan onun fikrini duyub, saray adamlarını vasitəçi saldı. 4 min Təbriz tükəni də peşkəş hazırladı. Şah onun oğlu Mustafaqulu xanın adına hakimlik fərmanı imzaladı. Məhəmmədqulu xanı da ona naib təyin etdi.

Mustafaqulu xanın Əmirgunə xan adlı oğlu vardı.

Əmirgunə xan Qasımlı-Avşar

Əmirgunə xan Mustafaqulu xan oğlu 1793-cü ildə Urmiya şəhərində dünyaya gəlmişdi. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı.

1863-cü ildə vəfat edib. «Xan» qəbiristanlığında dəfn edilib.

Əmirgunə xanın Əli xan, Bahadur xan adlı oğlu vardı.

Əli xan Qasımlı-Avşar

Əli xan Əmirgunə xan oğlu 1845-ci ildə Urmiya şəhərində dünyaya göz açmışdı.

Əli xan 1874-cü ildə vəfat edib.

Əli xanın övladı olmayıb.

Bahadur xan Qasımlı-Avşar

Bahadur xan Əmirgunə xan oğlu 1857-ci ildə Urmiya şəhərində dünyaya göz açmışdı. 6 yaşı olarkən atasını itirmişdi. İlk təhsilini qardaşından almışdı. Sonra Urmiyada açılan Amerika gimnaziyasında oxumuşdu.

1906-cı ildə məşrutəçilərə qoşulmuşdu. Məcdüssəltənə Avşarla əməkdaşlıq etmişdi. 150 nəfər məşrutəçinin başçısı idi. Borucerdə Kazak dəstəsi ilə baş verən savaşa iştirak etmişdi.

Həsən Müddərisin yaratdığı kəbinəsi dönəmində 6 ay Kirmanşahda ordu sıralarında xidmət etmişdi.

1906-cı rus qoşunu ilə Azərbaycan qoşunu toqquşur. Azərbaycan qoşununa Cəmşid xan Məcdəssəltənə Avşar başçılıq edirdi. Bahadur xan qoşunda zabit kimi qulluq edirdi. Göstərdiyi qəhrəmanlığa görə,

Osmanlı sultanın «Babi-Ali» beşguşəli ordeni ilə təltif olunmuşdu. Mayor rütbəsi almışdı.

Müttəfiqlər Beyülnəhreyni alandan sonra Bahadur xanın dəstəsi dağılmışdı. Dəstə üzvləri ilə birlikdə İstambula mühacirət etmişdi. Orda iranlıların təşkil etdiyi «Əncümani-Səadət» adlı təşkilatın üzvü olmuşdu. İstambulda və başqa yerlərdə çıxan dövrü mətbuatda türk və fars dillərində çıxış etmişdi. 3 il İstambulda yaşadıqdan sonra Urmiyaya qayıtmışdı. Qayıtdıqdan sonra ailəsini erməni və cilolar tərəfindən öldürülmüş, mal-mülkünü qarət edilmiş, yandırılmış gördü.

Bahadur xan ikinci dəfə evlənir. Üç uşağı olur.

Bahadur xan şair idi.

Bahadur xan 1963-cü ildə vəfat edib.

Bahadur xanın Əli xan, Nadir xan adlı oğulları, Humay xanım adlı qızı var.

Əli xan Qasımlı-Avşar

Əli xan Bahadur xan oğlu Xoşnevis 1921-ci ildə Urmiya şəhərində dünyaya göz açıb.

Əli xan Xoşnevis «Məhəmməd Quluxan Əfşar, Milli Federal dövlət təşkili yolunda» adlı kitab yazıb. Həmin kitab haqqında qısa məlumat vermək istəyirik.

Urmiya xanı Məhəmmədqulu xan Avşarın katibi, əslən Güney Azərbaycanın Xoy şəhərindən olan Mustafa Səidabadının o dövürdə Azərbaycanda baş verən hadisələri özünün gündəlik yaddaşlarından çıxarıb, bir kitab halına gətirməsi artıq hamımıza məlumdur.

Mustafa Səidabadı 1172 hicri qəməridə (1758/1759) Xoyda doğulub. 1782-də Urmiya xanı Məhəmmədqulu xan Avşarın “Bütöv Azərbaycan dövləti” yaratmaq fikri ilə qurduğu “Urmiya xanlığı” Avşar hökumətində (1781/1798) katib işləmişdir. Mustofi (katib) işlədiyi sarayda gözləri ilə gördüyü hadisələri, iştirakçısı olduğu olayları və ya eşitdiyi xəbərləri bir araya toplayıb, bu kitabı yazmağa başlayıb, nəhayət 1823-də onu sona çatdırıb. Məhəmmədqulu xanın böyük oğlu Mustafaqulu xana təqdim edilən kitabın əlyazması, oğlu Əmirgünə xana, ondan oğlu Əli xan Avşara və ondan 16 yaş kiçik qardaşı Bahadur xana və nəhayət, onun oğlu Əli Xoşnevisə (ikinci Əli xan) gəlib çatıb.

Atalardan oğullara sıra ilə yazılmış vəsiyyətlərdə göstərildiyi kimi, Fətəli şah Qacar Azərbaycan xanlıqlarını mərkəzi Tehran olan Qacar dövlətinə tabe etdikdən sonra Qacar-Avşar düşmənliyi ilə kitab çap olma imkanı tapmayıb. 1913-1914-də kitabın artırılmış əlyazması İstambula çapa göndərsələr də Ərzurumda türk-rus müharibəsində kitabı aparan tacir giriftar olur və itir-batır.

Rza şah hakimiyyətində, fars şovinizminin qızgın çağında çapı mümkün olmayan kitab, nəhayət, 2001-ci ildə yuxarıda adını çəkdiyimiz və bu gün 87 yaşında Urmuda (Urmiya) yaşayan ikinci Əli xanın müəllifliyi ilə çapa hazırlanır və işıq üzü görür. Mustafa Səidabadı yazır ki, Urmu xanı Məhəmmədqulu xan Avşarın hədəfi bütöv Azərbaycan dövləti yaratmaq idi.

Təhrif olunmuş tariximizin qaranlıq səhifələrini aydınladan “Məhəmməd Quluxan Əfşar, Milli Federal dövlət təşkili yolunda” adını daşıyan bu kitabın akademik səviyyədə tərcüməsi və çapı milli dövlətimizin borcudur düşüncəsi ilə bu müqəddiməyə son qoyaraq kitabın bəzi məqamlarının tərcüməsini olduğu kimi oxucuların hüzurlarına təqdim edirik.

Kitabın 139-cu səhifəsində Xudafərin qurultayında (1201 hicri qəməri) (1786/87) Urmiya xanının nitqi barədə belə yazır:

Məhəmmədqulu xan sərdari-kül, Gürcüstan və ətrafdakı vilayətlərin məsələsini həll etdikdən sonra böyük şövqlə Xudafərinə gəldi. Oturağın nizam-intizamı, Yurd ordusunun dördüncü Qara Çuxalar bölük başçısı Məhəmməd Tahir xan Gündüzlüyə tapşırıldı. Ölkədə birlik yaratmaq üçün bütün hakimləri, xanları, bəyləri, bəyzadələri qurultaya çağırıldı. Tiflis hakimi Ərkli xan (İl İrakli), Bakı hakimi Hüseyin xan, Şirvan xanı Mustafa xan, Şəki xanı Məhəmməd Həsən xan, Gəncə hakimi Cavad xan, Qalanın başçısı erməni Xaçatur(.I), Sərab və Qaradağ hakimi Sadiq xan Şəqaqi, Qərənli sərhədçilərinin başçısı, Soyuqbulaq hakimi Budaq xan, Marağa xanı Müqəddəmi Mərağeyi, Cəfərqulu xan Batmanqılınc Xoy nümayəndəsi, Xudadad xan Təbriz hakimi, Nəzərəli xan Şahsevən Ərdəbil hakimi, Şamşal xan Avşar hakimi və başqaları dəbdəbəli yığıncaqda iştirak edirdilər. Məhəmmədqulu xan nitqində dedi: “Yurd ordusunun gücü, bizim ədalətli hökmranlığımız nəticəsində artıq bütün xanlıqlar birləşib. Bu birliyi qorumağa hamımız qeyrət göstərməli, ölkənin inkişafına, xalqın rifahına çalışmalıyıq. Millətimizin azad və yaxşı yaşaması üçün xarici qüvvələrin, o cümlədən Rus-Rum, Qacar və Zəndə ölkəmizə müdaxilə icazəsi verilməməlidir. Yurdumuzu bütün gücümüzlə özgələrdən qorumalıyıq.”

Kitabın 275-ci səhifəsində “Ağa Məhəmməd şah itirilmiş mövqeyini bir daha qazanmaq üçün saysız qoşunla 1211 hicri qəməridə (1796/97) Şuşaya hücumu başladı. Məhəmmədqulu xan, Sadiq xan Şəqaqi və İbrahim xan həm Şuşanın təxribinin qarşısını almaq üçün, həm də özlərini nicat vermək üçün, həm də keçmişdəki ilqarları görəyi, İbrahim xanın Şuşadan çıxmasına, şəhərin qansız təhvil verilməsinə və sonra şahın qətlə yetirilməsinə qərar verirlər. (Baş verən bəzi hadisələrdə yardımçı olur, o gecə Məhəmmədqulu xanın iştirakı ilə şahın öldürülməsi geniş şəkildə izah edilir).”

Kitabın 296-306-cı səhifələrində Ağa Məhəmməd şahın ölümündən sonra bütün Azərbaycanda milli hökumət yaratmaq üçün Təbriz qurultayından bəhs edərkən yazır: “Daha öncə Azərbaycanın böyük qurultayında təyin olunmuş idarə heyətindən Məhəmmədqulu xan, İbrahim xan Cavanşir, Sadiq xan Şəqaqi, Hüseynqulu xan Dünbili, Cəfərqulu xan Dünbili, Xoyun Dağ bağında bir iclas keçirərək, Azərbaycanda milli dövlət qurmaq üçün Təbrizdə bütün xanlıqların iştirakı ilə qurultay keçirmək qərarına gəlirlər.”

Müəllif Mustafa Səidabadi qurultay haqqında yazır:

“Bu qurultayda Azərbaycanı idarə etmək üçün idarə heyəti və onun sədrinin seçilməsi qarşıya məqsəd qoyulmuşdur. Mən bu iclasın əhəmiyyətini nəzərdə alaraq onun tarixdə qalması üçün iştirakçıların adını və tutduğu vəzifələri bir-bir qeyd edirəm.

1-Məhəmmədqulu xan Avşar - Urmiya xanı, bütöv Azərbaycan sərdarı, rəyasət heyətinin üzvü.

2-Hüseynqulu xan Dünbili - Təbriz hökmrani, rəyasət heyətinin üzvü.

3-Sadiq xan Şəqaqi - Sərab hökmrani, rəyasət heyətinin üzvü.

4-Cəfərqulu xan Dünbili - Xoy hökmrani, rəyasət heyətinin üzvü.

5-İbrahim Xəlil xan Cavanşir- Qarabağ hökmrani, rəyasət heyətinin üzvü.

6-Əhməd xan Müqəddəm - Marağa hökmrani, rəyasət heyətinin üzvü.

7-İbrahim ağa Mikri - Soyuqbulaq hökmrani, rəyasət heyətinin üzvü.

8-Mahmud xan Qasımlı-Avşar - Sayınqala hökmrani, rəyasət heyətinin üzvü.

9-Hüseyn xan Badukubə - Bakı hökmrani, rəyasət heyətinin üzvü.

10-Məhəmməd xan İrəvani - İrəvan hökmrani, rəyasət heyətinin üzvü.

11-Cəfər xan Şəqaqi - Qaradağ hökmrani, rəyasət heyətinin üzvü.

12-Mustafa xan Xançobanlı- Şirvan hökmrani, rəyasət heyətinin üzvü.

13-Əfrasiyab sultan Zərza - Üşnü hökmrani, rəyasət heyətinin üzvü.

14-Qəmi ağa - Əşairlər əmiri, rəyasət heyətinin üzvü.

15-İrakli xan - Gürcüstan valisi, rəyasət heyətinin üzvü.

16-Cavad xan Ziyadoğlu-Qacar - Gəncə hökmrani, rəyasət heyətinin üzvü.

17-Abbasqulu xan Kəngərli - Naxçıvan hökmrani, rəyasət heyətinin üzvü.

18-Əta xan Sərabı -Sərab hökmrani, rəyasət heyətinin üzvü.

Bunlardan başqa, rəyasət heyətinin üzvü olmayan 12 nəfər qoşun başçıları bir də katib kimi mən o qurultayda iştirak edirdim.”

O davam edir: “Bu qurultayda milli hökumətin ən ədalətli (demokratik), kəskin və doğru qərarları qəbul edildi. 18 nəfərdən 7 nəfəri yeni rəyasət heyətinə seçildi, səs birliyi ilə Məhəmmədqulu xan Avşar ali rəyasət heyətinin sədri və Azərbaycan qoşununun başçısı təyin edildi. Azərbaycanda Dərbənd Dəmirqapıdan - Sənəndəcə qədər, İrəvandan Qəzvinə qədər milli birlik

yarandı. Bütün xanlıqların qoşunlarının birləşməsi ilə milli ordu, Fətəli şahın Azərbaycana hücumunun qarşısını almaq üçün Tehrana tərəf yola düşdü və Qəzvinlə Tehran arasındakı Soyuqbulaq yaxınlığında Fətəli şahın ordusunu məğlub etdi”.

Bu kitabda bəzi tarixi yanlışlıqlar var.

Əli xan Fatma xanım Məhəmmədhüseyn qızı ilə ailə qurub. Toğrul xan, Ərdəşir xan, Ərsalan xan adlı oğulları, Şahin xanım, Pərvin xanım, Rəya xanım adlı qızları var.

Xudaqulu xan Qasımlı-Avşar

Xudaqulu xan Məhəmmədqulu xan oğlu Urmiya şəhərində dünyaya gəlmişdi. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Atasının ordusunda sərkərdə kimi xidmət etmişdi.

Xudaqulu xan Nəcəfqulu xan Qasımlının hakimiyyəti dönəmində divanbəyi vəzifəsində çalışmışdı.

Sadatqulu xan Qasımlı-Avşar

Sadatqulu xan Məhəmmədqulu xan oğlu Urmiya şəhərində dünyaya gəlmişdi. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Atasının ordusunda sərkərdə kimi xidmət etmişdi.

Sadatqulu xan Urmiyada hamam tikdirmişdi. Bu hamada ilk çimən Fətəli şah Qovanlı-Qacar olmuşdu.

Sadatqulu xan Abbas mirzə Qovanlı-Qacara xidmət etmişdi.

II Məhəmmədmusa xan Qasımlı-Avşar

Məhəmmədmusa xan Məhəmmədqulu xan oğlu Urmiya şəhərində dünyaya gəlmişdi. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Atasının ordusunda sərkərdə kimi xidmət etmişdi.

Əlipaşa xan Qasımlı-Avşar

Əlipaşa xan Məhəmmədqulu xan oğlu Urmiya şəhərində dünyaya gəlmişdi. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Atasının ordusunda sərkərdə kimi xidmət etmişdi.

Murtazapaşa xan Qasımlı-Avşar

Murtazapaşa xan Məhəmmədqulu xan oğlu Urmiya şəhərində dünyaya gəlmişdi. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Atasının ordusunda sərkərdə kimi xidmət etmişdi.

Həsənpaşa xan Qasımlı-Avşar

Həsənpaşa xan Məhəmmədqulu xan oğlu Urmiya şəhərində dünyaya gəlmişdi. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Atasının ordusunda sərkərdə kimi xidmət etmişdi.

Hüseynpaşa xan Qasımlı-Avşar

Hüseynpaşa xan Məhəmmədqulu xan oğlu Urmiya şəhərində dünyaya gəlmişdi. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Atasının ordusunda sərkərdə kimi xidmət etmişdi.

Şükrulla xan Qasımlı-Avşar

Şükrulla xan Məhəmmədqulu xan oğlu Urmiya şəhərində dünyaya gəlmişdi. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Atasının ordusunda sərkərdə kimi xidmət etmişdi.

Xəlil xan Qasımlı-Avşar

Xəlil xan Məhəmmədqulu xan oğlu Urmiya şəhərində dünyaya gəlmişdi. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Atasının ordusunda sərkərdə kimi xidmət etmişdi.

Əhmədpaşa xan Qasımlı-Avşar

Əhmədpaşa xan Məhəmmədqulu xan oğlu Urmiya şəhərində dünyaya gəlmişdi. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Atasının ordusunda sərkərdə kimi xidmət etmişdi.

Fətəli xan Qasımlı-Avşar

Fətəli xan Məhəmmədqulu xan oğlu Urmiya şəhərində dünyaya gəlmişdi. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Atasının ordusunda sərkərdə kimi xidmət etmişdi.

Hacı Zəciyyə xanım Qasımlı-Avşar

Zəciyyə xanım Məhəmmədqulu xan qızı Urmiya şəhərində dünyanı zinətləndirmişdi. Saray təhsili almışdı. Müqəddəs Məkkəyi mükərrəmi ziyarət etmişdi.

Hacı Zəciyyə xanım Fərmanfərma Hüseynəli mirzə Fətəli şah oğlu Qovanlı-Qacarla ailə qurmuşdu.

Hacı Saniyyə xanım Qasımlı-Avşar

Saniyyə xanım Məhəmmədqulu xan qızı Urmiya şəhərində dünyanı zینətləndirmişdi. Saray təhsili almışdı. Müqəddəs Məkkəyi mükərrəmi ziyarət etmişdi.

Hacı Saniyyə xanım Lütfəli xan İmamqulu xan oğlu Qasımlı-Avşarla ailə qurmuşdu. Əsgər xan, Yusif xan, İmamqulu xan adlı oğulları vardı.

Rəbiyyə xanım Qasımlı-Avşar

Rəbiyyə xanım Məhəmmədqulu xan qızı Urmiya şəhərində dünyanı şərəfləndirmişdi. Saray təhsili almışdı.

Rəbiyyə xanım Xudadad xan İmamqulu xan oğlu Qasımlı-Avşarla ailə qurmuşdu. Əbdürrəhmanpaşa xan, Vəliqulu xan, Abbasqulu xan, Zəki xan adlı oğulları vardı.

Qasım xan Qasımlı-Avşar

Qasım xan Rzaqulu xan oğlu Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Qardaşı Məhəmmədqulu xanın ordusunda sərkərdə kimi xidmət etmişdi.

Qasım xan bir müddət Urmiyanın hakimi olmuşdu. Hakimliyə gedən yol:

Məhəmmədqulu xan qardaşı Qasım xanı, Rəhim xan Qasımlını, Əlirza xan Qasımlını və Kəlbəli bəy Xələci pay-pürüslə Ağaməhəmməd şah Qovanlı-Qacarın baş vəzirinin sərəncamına göndərir. Özü qaçıb öncə Baranduz qalasında, sonra isə Üşnəviyyədə gizlənir. Urmiya hakimliyinə iddialı Hüseyinqulu xan Qasımlı Məhəmməd xan İzzədinli-Qacarla Urmiyaya çatanda baxır ki, Məhəmmədqulu xan qaçıb. Onlar Məhəmmədqulu xanın bütün mal-mülkünü müsadirə edirlər. Ağaməhəmməd şahdan fərman gözləməyə başladılar.

Qasım xan Yam məntəqəsinə yetişəndə Əsgər xan Əbdülməliki bir nəfəri onun yanına göndərib deyir ki, Məhəmmədqulu xan Ağaməhəmməd xan Qacarın yanında xain, günahkar bir hakim kimi tanınır. Hər nə göndərsə də qəbul olmayacaq. Sən gətirdiyin hədiyyələri öz adına təqdim et. Biz də ondan xahiş edək ki, Urmiyanın hakimliyini sənə versin. Avşar ağsaqqalları da bu fikri bəyəndilər. Əsgər xana da razılıq məktubu göndərdilər. Əsgər xan sevinib, Qasım xanı və Avşar başçılarını çadırına dəvət etdi. Qasım xan Əsgər xanın rəhbərliyi ilə sovqatı baş vəzirə təqdim etdi. Baş vəzir pay-parçanı alıb,

Qasım xanı Ağaməhəmməd xan Qacarı fərmanı ilə Urmiyanın hakimi təyin etdi.

Qasım xan Urmiyanın vəkilliyini Mirzə Əbülhəsən bəyin oğlu Mirzə Məhəmmədnəbiyə verdi. Əsgər xanı isə 1000 nəfər avşarın başçısı təyin etdi.

Ağaməhəmməd şahın ordusu Qaradağdan Təbrizə gəlir. Xoyun hakimi Hüseynqulu xan Dünbilini Azərbaycanın valisi təyin edir. Qasım xan şaha məktub yazıb bildirir ki, Üşnəviyyə hakimi Əfrasiyab sultan Zərza başqa kürd əsirətlərindən də qoşun toplayıb, Urmiya camaatına korluq verir. Ağaməhəmməd şah Əsgər xan Avşara göstəriş verir ki, Urmiyaya gedib, Üşnəviyyə kürdlərinin qətl-qarətinin qarşısını alsın. Sovucbulağın hakimi Budaq xana da fərman göndərir ki, Əsgər xana yardım etsin.

Qasım xan Əsgər xanla birləşib, az miqdar qoşunla Üşnəviyyəyə hücumu keçdi. Zərzalar da balbaslarla ittifaq bağlayıb müdafiəyə hazırlaşdılar. Mükriilər də xəlvətə zərzalara xəbər göndərirlər ki, biz ilk həmlədə geri çəkiləcəyik. Mahmud xan Mükri öz tayfasının xəyanətini Qasım xana məlumat verdi. Qasım xan ona inanmadı. Elə bu vaxt balbasların hücumu başlandı. Mükriilər qaçmağa üz qoydular. Avşarların nizamı pozuldu. Qasım xan və Əsgər xan geri çəkildi. Bu savaşa Avşar və Dünbili ellərindən 1000 nəfər döyüşçü həlak oldu. Əsgər xan hərbi hiyləsini, taktikasını işə salıb, döyüşçüləri ölüm meydanından salamat çıxardı.

Qasım xanın bu savaşa uduzması xəbəri Ağaməhəmməd şah Qacara çatdı. Şah bu xəbərdən təəssüfləndi. Onun cavan, təcrübəsiz olduğunu duydu. Urmiya sərhəd nöqtəsi idi. Ora bacarıqlı adam gerek idi. Məhəmmədqulu xan onun fikrini duyub, saray adamlarını vasitəçi saldı. 4 min Təbriz tükəni də peşkəş hazırladı. Şah Məhəmmədqulu xanın oğlu Mustafaqulu xanın adına hakimlik fərmanı imzaladı. Məhəmmədqulu xanı da ona naib təyin etdi.

Qasım xan Dizəc kəndindəki mülkünə gedib, guşənişin oldu.

II Məhəmmədisa xan Qasımlı-Avşar

Məhəmmədisa xan Məhəmmədqasım oğlu Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl saray təhsili almışdı. Böyük qardaşının yanında xidmət etmişdi. Nadir şah Qırxlı-Avşar onu Qasımlı oymağına başçı təyin etmişdi.

Urmiya hakimi Aşur xan Babalı ona tapşırırmışdı ki, 3 min ailəni Sayınqalaya köçürsün. O, bu tapşırığı can-başla yerinə yetirmişdi.

Onun başçılığı dönəmində Laicanda yerləşən balbaslar Urmiyanın ətrafına və Marağaya hücum edib qətl-qarətlə məşğul olmuşdular. O və Marağa hakimi bu olayı Gərmrud Qaraçimənində olan Nadir şahə yetirdi. Nadir şah oğlu Nəsrulla mirzəni və qardaşı İbrahim xan Zəhirüddövləni balbasların qiyamını yatırmağa göndərdi. Məhəmmədisa xan Urmiya tərəfindən hərəkət edib, onlara qoşulmuşdu. Birləşmiş qoşun bir sutkada Laicanın ətrafına yetişdi. Qiyamçı Balbas əşirəti özünü müdafiə etmək üçün hazırlaşdı. Avşar qoşunu bir həmlədə balbasları yendi. Balbaslar qaçıb, Səmər dağına sığındılar. Səməri səngər edən balbaslar avşarlara qarşı tab gətirə bilmədilər. Balbas əşirətindən toplanan 2 minlik qoşunun qırılması qırıldı, qalanı əsir düşdü. Avşar qoşunu xeyli qənimət ələ keçirdi.

Məhəmmədisa xan Aşur xanın yerinə Urmiyanın hakimi təyin olunmuşdu. O, dəstəsinin başında Şirvan və Dağıstan yürüşündə iştirak etməkdən imtina etmişdi. Azərbaycan valisi Əmiraslan Qırxlı-Avşar onu vəzifədən çıxardı. Əvəzinə Məhəmmədkərim xan Qasımlını Urmiyaya vali göndərdi.

Məhəmmədisa xanın Məhəmmədsəmi xan, Tağı xan, Məhəmmədhüseyn xan, Əbdülhüseyn xan, Seyfulla xan, Rza xan, Əbdüləli xan, Eynulla xan adlı oğulları vardı.

Qızağa xanım Qasımlı-Avşar

Qızağa xanım Məhəmmədmusa xan qızı Urmiya şəhərində anadan olmuşdu.

Qızağa xanım Azad xan Əfqanla ailə qurmuşdu.

Məhəmmədsəmi xan Qasımlı-Avşar

Məhəmmədsəmi xan Məhəmmədisa xan oğlu Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Atasına xidmət etmişdi. Sonra Nadir şah Qırxlı-Avşarın ordusuna qatılmışdı.

Tağı xan Qasımlı-Avşar

Tağı xan Məhəmmədisa xan oğlu Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Atasına xidmət etmişdi.

Məhəmmədhüseyn xan Qasımlı-Avşar

Məhəmmədhüseyn xan Məhəmmədisa xan oğlu Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Atasına xidmət etmişdi.

Əbdülhüseyn xan Qasımlı-Avşar

Əbdülhüseyn xan Məhəmmədisa xan oğlu Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Atasına xidmət etmişdi.

Seyfulla xan Qasımlı-Avşar

Seyfulla xan Məhəmmədisa xan oğlu Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Atasına xidmət etmişdi.

Rza xan Qasımlı-Avşar

Rza xan Məhəmmədisa xan oğlu Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Atasına xidmət etmişdi.

Eynulla xan Qasımlı-Avşar

Eynulla xan Məhəmmədisa xan oğlu Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Atasına xidmət etmişdi.

Kazım xan Qasımlı-Avşar

Kazım xan Məhəmmədqasım xan oğlu Urmiya şəhərində doğulmuşdu. Mədrəsə təhsili almışdı. Qardaşları Məhəmmədmusa xana və Məhəmmədisa xana xidmət etmişdi.

Bayram xan İmanlı-Avşar

Bayram xan Qasım sultanın oğludur. Avşar oymağına rəhbərlik etmişdi.

Gəncəli xan İmanlı-Avşar

Gəncəli xan Qasım xanın oğludur. Öncə qardaşı Kəlbəli xana xidmət etmişdi. Bir il idi ki, Kəlbəli xan Urmiyaya başçılıq edirdi, Təmir xan bir dəstə adamı başına yığıb, ora hücum keçir. Kəlbəli xan ona məktub göndərib, sülhə dəvət edir. Nəsihət kar etmədiyini görüb, onun yerləşdiyi Dumdum qalasına yürüş edir. Öncə qardaşı Gəncəli xanı qalanı mühasirəyə göndərdi. Qala sərhəddə yerləşirdi. Əşirətin mərkəzi sayılırdı. Bu əşirət təəssüb üzündən Təmir xana qoşulmuşdu. Gəncəli xan bir müddət qalanı mühasirədə saxlasa da, ala bilmədi.

Gəncəli xan Kəlbəli xandan sonra, 1639-cu ildə Urmiyanın hakimi olmuşdu. Vilayətə hücum edən kürdlərin qarşısını almışdı. Kürdlər Tərgəvər, Mərgəvər tərəfdən Urmiyaya hücum keçmişdilər. Urmiya

ətrafında kürdlərin qabağını kəsən Gəncəli xan onları məğlub etmişdi. Onun başçılıq etdiyi 1 il ərzində Urmiyada heç bir əhmiyyətli olay baş verməmişdi. Gəncəli xanın törəmələri gəncəlixanlı adlanırlar.

Gəncəli xan 1640-cı ildə vəfat edib.

Gəncəli xanın Məhəmmədisa bəy, Şahverdi bəy adlı oğulları vardı.

Məhəmmədisa xan Qasımlı-Avşar

Məhəmmədisa bəy Gəncəli xan oğlu Urmiya şəhərində doğulmuşdu. 1640-cı ildə (hicri qəməri 1052-ci ildə) atasının vəfatından sonra, Urmiya vilayətinin hakimi oldu. Ona bu fərmanı Sultan Məhəmməd mirzə (II Şah Abbas) vermişdi. Adil adam idi. Hakimiyyəti dönəmində camaata qayğı ilə yanaşmışdı. Millətin rəğbətini qazanmışdı.

Məhəmmədisa xanın Gəncəli xan adlı oğlu vardı.

II Gəncəli xan Qasımlı-Avşar

II Gəncəli xan Məhəmmədisa xan oğlu Urmiya şəhərində dünyaya göz açmışdı. Avşar böyüklərinin tələbi ilə II Şah Abbas onu əmisinin yerinə Urmiyaya vali təyin etmişdi.

Tarixçi, səyyah və Osmanlı elçisi Övliya Çələbi onun qonağı olmuşdu. Övliya Çələbi yazır: «Gördüm ki, xan telli bir cavan olub şan-şöhrətli və yaxa xadimləri pis deyil, çox sağlam nöqərləri var... nəhayət bu ehtişam və dəbdəbə ilə qalaya yaxınlıq idi. Xan irəli getdi»¹. Övliya Çələbi onun yanına 40 min qoyunun Van əyalətinə, Pinyaniş kürdlərinə qaytarılması tələbi ilə gəlmişdi. İbşir paşanın öyrətməsi ilə Pinyaniş kürdləri tez-tez Urmiyaya hücum edib, avşarların qoyunlarını qarət edirdilər. Avşarlar sonda hirsələnib Vana basqın etmişdilər. Gəncəli xanın başçılığı ilə top və tufənglə təchiz edilmiş 20 min nəfərlik Urmiya qoşunu Osmanlı sərhəddini keçdi. Onlar kürdləri cəzalandıraraq, 40 min baş qoyun sürüb, gətirdilər.

Övliya Çələbi yazır: «Günortadan sonra eşikağası gəlib, «Buyurun, sizi xan istər» deyincə, Van ağalarının məktublarını, Mahmudili İbrahim və Evliya bəylərin qoyun toplamaq üçün verdikləri rica məktublarını da götürdüm. Paşa əfəndimizin xana hədiyyə olaraq göndərdiyi atları qiymətli daşlarla bəzədilmiş yəhərlərlə yəhərləyib, atlas noxtalarını yedəkçilər tutub çəkirdilər. Yenə də alayla bizim əsas nümayəndələrimiz bərabər hərəkət edir və xanın adamları da öndə

¹ Z. Bayramlı, B. Əzizli, Azərbaycan Övliya Çələbinin 1654-cü il "Səyahətnamə"sində, Bakı, 2000, səh.63.

gedirdilər. Xan, hüzuruna çəkilən və belinə qiymətli yəhər qoyulmuş iki baş köhlən atı görüncə ağı başından çıxdı. O biri atı da gördükdə həddindən artıq heyrətləndi.

«Paşa babanız, qeysər torpağının atlarıdır. Bizi günahsız görüb qəbul buyursunlar. Xanıma çox salam edib bu ayqırları hədiyyə göndərdi. Buyurdular ki, şanı böyük olan Xan oğlunuzun yanında Pinyaniş firqəsinin qoyunlarının qaytarılmasının ricası keçərsə biz onlara çoxlu köhlən Rum atları göndəririk. Dünya və axirətdə oğlum olsun. İnşallah şahdan mənə ona Rəvan xanlığına rica edəyəm. Babasının yurdunu abad etsin».

Dediyimdə, xan bu fərahverici sözlərdən şadlanıb:

- Mələk vəzir babamız olsun. Bizi tay-tuşlarımızın içində yüksəltdi. Allah onu xoşbəxt etsin.

Deyib, atın qiymətli yəhərinin xalis gümüşdən olan üzəngisinə ayağını qoymadan mindi. Saray meydanında bir neçə dəfə dolanıb, dünya qədər xoşlandı. İkisini də gümüşbağ ilə bağlayıb, divanxanaya çıxdı.

Dedi ki;

- Evliya ağam, inşallah qoyunları az-az olsa da, əjdahanın dişlərindən çıxaraçağıq. Allah xeyir eləsin... Və bizimlə talana gedən nökrələrin başçılara və bütün sultanlara məktublar yazılsın...

Hamısı gələr...

Həqir dərhal imkan tapıb dedi:

-Xanım, nə qədər mümkündür, sultanlara qoyunlar barədə məlumatları tez göndərin. Onda özün də cəza və kədərdən qurtaracaqsan. Mən də paşa babana bu qədər, yəni min qoyun toplanması barədə xəbər yollaram.

Deyincə:

Başım və gözüm üstə Evliya ağam!

Deyə həqir ilə xoş danışdı. Murtuza paşanın ağası da gəldi və nəfis yeməklər yeyildi. Yeməkdən sonra evimizə döndüyümüz vaxt arxamızdan üç yüz quruş hamam parası ilə Əcəm qaydasında yəhər-yüyenli və hər cür ləvazimatı olan qaraçubuq bir yaxşı at göndərildi.

Ertəsi gün sultanlar Urmiyə divanına gəlib, üç günə iyirmi min qoyun toplayaraq həqirə təslim olundu. Dərhal Pinyanişlərin adamları ilə bizim on nəfər adamlarımıza qoyunları verib, Vana, - paşaya yolladıq.»¹.

¹ Z. Bayramlı, B. Əzizli, Azərbaycan Övliya Çələbinin 1654-cü il "Səyahətnamə"sində, Bakı, 2000, səh.68-691.

Övliya Çələbi daha sonra yazır: «Urmiyadan Təbrizə və oradan İsfahana getdiyimiz H. 1065 (1654)-ci il zilhicə ayının birinci günü Urmiya şəhərindən çıxdığımız zaman boynunda lənət halqası olan zavallı xanı atına mindirib, atın qarnı altından ayaqlarına dəmir zəncir bağlayıb, qırx nəfəri də atlarının üstündə gərdənlərində zəncirlərə bağladılar. O uğursuz gündə Urmiyadan quzeyə doğru hərəkət edərkən qarşı tərəfdən göy üzünü toz bürüdü və nəfir çalan Əcəm əsgərləri göründü. Onların içərisində bir nəfər əsgər irəli çıxdı. Birdən gördük ki, bir Əcəm əsgəri nəfir və gəranay, kus vuraraq bizə yaxınlaşdı. Və bu vaxt eşikağası ilə birlikdə bir nəfər adlı-sanlı böyük xan əli-ayağı bağlı olan Gəncəli xana yaxınlaşdı və onlar görüşüb, ağlaşdılar. «Höküm Allahındır bəradər, gözəlcə şah sağ olsun» dedi. Və böyük alayla Urmiyaya girərkən, şəhərin torpaq (çiy kərpic) qalasında o qədər top, tüfəng atıldı ki yer, göy tir-tir titrədi. Həqiqir bu hal nədir? Deyə Əcəmlərdən sordum. «Buna keçəl Rüstəm xanın kiçik oğlu Tağı xan deyərlər. Bu əli-ayağı bağlı olan Gəncəli xanın yerinə Urmiya xanı oldu» dedilər»¹.

Övliya Çələbiyə görə, Təbriz bəylərbəyi Gəncəli xanı danlayarkən onun əmilərinin şahın yanında xidmət etdiyini bildirir.

Gəncəli xan haqqında şah fərmanı: «Əvvəla Xuda adına, Məhəmməd Levlak adına.. Əvvəlki adı pis Urmiya xanın adını yox etmək üçün əli-qolu bağlı hüzuruma gətirdib, odda yandırmalıydım. Osmanlı ağaları rica etdiklərinə görə günah dəftərinə əfv qələmi çəkib, bütün malları və ərzağı yenə özünə verilsin. Tuğ, sancaq, ələm, küs, nəfir və gəranayları alınıb, xəzinəmə göndərilsin. Və özü işdən qovularaq min qamçı vurulub, azad edilsin»².

II Şah Abbas eli, xalqı müdara ilə dolandırmadığından, Qonşu Osmanlı dövləti ərazisinə izinsiz basqın etdiyindən Gəncəli xanı valilikdən çıxarılmışdı. Əvəzinə Tağı xan Pörnək-Türkman, sonra Silsüpür xan Cəlali təyin edildi.

Şahverdi xan Qasımlı-Avşar

Şahverdi bəy Gəncəli xan oğlu Urmiya şəhərində dünyaya gəlmişdi. Qardaşının vəfatından sonra Urmiyanın valisi olmuşdu. Onun hakimiyyəti dönəmində Avşar elinin içində ixtilaf yaranmışdı. Bu

¹ Z. Bayramlı, B. Əzizli, Azərbaycan Övliya Çələbinin 1654-cü il "Səyahətnamə"sində, Bakı, 2000, səh.89.

² Z. Bayramlı, B. Əzizli, Azərbaycan Övliya Çələbinin 1654-cü il "Səyahətnamə"sində, Bakı, 2000, səh.90.

ixtilaf işlərin gedişatına maneçilik törədirdi. Nəhayət, Avşar elinin ağsaqqalları və başçıları məktub vasitəsilə II Şah Abbasa müraciət edib, kiçik Gəncəli xanın vali olmağını istədilər. Şah el böyüklərinin fikri ilə razılaşdı. Şahverdi xanı valilikdən çıxardılar.

Qasım xan Qasımlı-Avşar

Qasım xan Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Gəncəlixanlı tayfasındandır. Fətəli xan Araşlının sərkərdələrindən olmuşdu.

Allahyar xan Qasımlı-Avşar

Allahyar xan 1629-cu ildə Sayınqalanın hakimi olmuşdu.

Məhəmmədqulu xan İmanlı-Avşar

Gəncəli xan Avşarın əmisi oğlu idi. 1650-ci ildən sonra Urmiyaya hakim təyin edildi.

Fəzləli xan İmanlı-Avşar

Fəzləli xan İmamverdi xandan sonra Urmiyanın hakimi olmuşdu. Bir müddət işləyəndən sonra vəfat etmişdi.

Həsən xan Qasımlı-Avşar

Həsən xan Urmiyada anadan olmuşdu. Bir ara oymaqlarına başçılıq etmişdi.

Fətəli xan Araşlı Həsən xanın oğlu Mehdi xanı saya salmırdı. Mehdi xan onun üstünə hücum edib, tutdurdu. Fətəli xan tutulub gətiriləndən sonra Mehdi xan onun mal-dövlətini avşar eli arasında böldü. Onu və qardaşını ev dustağı etdi. Bəzi narazı adamlar Fətəli xanın salamat qalmasını istəməyərək təhrik etdilər ki, onu öldürsünlər. Fətəli xanın adamları bu xəbəri eşidib, üsyan qaldırdılar. Mehdi xanın atası Həsən xana sifariş etdilər ki, oğlunu bu işdən çəkindir. Həsən xan ikilikdə oğlunu danlayıb, dansadı ki, Fətəli xan el böyüyü və hakim olub. Əgər sən onu öldürsən Araşlı tayfası və Azərbaycanın hakimi Əmiraslan xan Qırxlı səndən inciyəcək. Mehdi xanın atasını dinlədi və dediklərini yerinə yetirdi.

Həsən xanın Mehdi xan, Əlimurad xan, Nağı xan adlı oğulları vardı.

Mehdi xan Qasımlı-Avşar

Mehdi xan Həsən xan oğlu Urmiya yörəsində doğulmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Mehdi xana Avşar eli içində

qarayanızlığına görə ona Qara Mehdi də deyirdilər. Sarayda isə «Qaraqılnc Mehdi» kimi tanınırdı.

Mehdi xan Nadir şah Qırxlı-Avşara xidmət etmişdi. Sədaqətinə və cəsarətinə görə Nadir şah ona çox etibar edirdi. Dağıstanda ləzgilərin ayaqlanmasını yatırandan sonra şah onu sərhədə gözətçi təyin etmişdi.

Əmiraslan xan Qırxlı-Avşar Nadir şahın qətlindən sonra Azərbaycanda üsyan qaldırmışdı. Şahlıq həvəsinə düşmüşdü. O, Mehdi xan Qasımlını regionda özünə ən böyük rəqib hesab edirdi. Onu hiylə ilə tutub, İrəvanın hakimi Məhəmmədhüseyn xan Gəraylıya verdi ki, həbsdə saxlayıb, heç yana buraxmasın. Məhəmmədhüseyn xan Gəraylı Əmiraslan xanın əmrini qulaqardına vurub onu azad etdi. Mehdi xan doğma tayfası qasımlıları başına toplayıb, Fətəli xan Araşlını Urmiya hakimliyindən çıxarmaq qərarına gəldi. Fətəli xan özünə çox arxayın olduğundan onu saya salmadı. Çox keçmədən Mehdi xan Urmiyanın darvazasında dayanıb onu təhdid etdi. Urmiya əhli Fətəli xandan çox narazı olduğundan qaçıb Mehdi xanın yanına gəldi. Fətəli xan özünə güvənə-güvənə hakimliyini bada verdi.

Güney Azərbaycan hakimi Əmiraslan xan Mehdi xanı yanına dəvət etdi. Mehdi xan öz qılıncının gücünə Urmiyanın hakimi olduğundan Əmiraslan xanı qəbul etmirdi. Onun çağırışlarına məhəl qoymurdu. Ətraf xanlar da Mehdi xanın cəsarətindən çəkinirdilər. Kürdlər qorxularından gəlib təbəçiliklərini bildirdilər.

Mehdi xan Urmiyada möhkəmlənəndən sonra adamlarından bir neçəsini göndərdi ki, Fətəli xanı onun yanına gətirsinlər. Fətəli xan tutulub gətiriləndən sonra Mehdi xan onun mal-dövlətini avşar eli arasında böldü. Onu və qardaşını ev dustağı etdi. Bəzi narazı adamlar Fətəli xanın salamat qalmasını istəmədilər. Mehdi xanı təhrik etdilər ki, onu öldürsün. Fətəli xanın adamları bu xəbəri eşidib, səs-küy qaldırdılar. Mehdi xanın atası Həsən xana sifariş etdilər ki, oğlunu bu işdən çəkindirsin. Yoxsa tayfa-tirə arasında qan davası düşər.

Həsən xan ikilikdə oğlunu danlayıb-dansadı ki, Fətəli xan el böyüyü və vilayət hakimi olub. Əgər sən onu öldürsən, Araşlı tayfası və Azərbaycanın hakimi Əmiraslan xan Qırxlı səndən inciyəcək. Mehdi xan atasını dinlədi və dediklərini yerinə yetirdi.

Əmiraslan xan Qırxlı-Avşar bu olayı eşidib, Mehdi xana qulaqburması vermək qərarına gəldi. Sərkərdəsi Şəhriyar xan Səfi bəy oğlu Gündüzlü-Avşarı bir dəstə mükri və balbas atlısı ilə bərabər Marağa yolu ilə Urmiyaya göndərdi. Şəhriyar xan Marağaya yetişib, ordan 3 min nəfərlik qoşun topladı. Suldus mahalında döyüşçülərini

yerləşdirib, Mirzə Məhəmmədəli Avşarı danışıq aparmaq üçün Mehdi xanın yanına göndərdi. Ondan istəyi bu oldu ki, Fətəli xan Araşlını azad edib, Əmiraslan xana itaət etsin. Yoxsa, Quşçu, Quluncu bölgələrindən Urmiyaya sel kimi qoşun gələcək. Danışıqlar gedən zaman əfqanlardan təşkil olunmuş Xorasan qoşunu da gəlib onlara birləşdi. Mehdi xan sərhəddə yığılan qoşundan çəkinsə də, özünü sındırmayıb, məşğərə ilə Mirzə Məhəmmədəli Avşara söylədi:

-Mirzə, Əmiraslan xandan bizim bağışlanmağımızı istiyərsənmi?

Mirzə Məhəmmədəli hündürdən dilləndi:

-Xan sağ olsun, Əmiraslan xan Azərbaycanın valisidir. Onunla zara-fət etmək olmaz. O, Şəhriyar xan Gündüzlünü 3 min nəfərlik qoşunla üstünə göndərib, özü də bir dərya ləşkərlə Təbrizdən çıxıb gəlir.

Mehdi xan əsəbləşib, cəlladını çağırdı. Mirzə Məhəmmədəlinin öncə dilini, sonra bir əlini kəsdi.

Həmin günün axşamüstüsü Mehdi xan 700 nəfərlik bir dəstə ilə Suldus mahalına hücum keçdi. Səhəriyar xanla üzləşdilər. Savaş başladı. Mehdi xan bu savaşda qələbə qazandı. Avşar eli Mükri və Balbas əsirətlərini darmadağın etdi. Qoşunun sərkərdələrindən Şəhriyar xanla Hacı xan əsir düşdü. Mehdi xan uğur qazanıb, Urmiyaya dönəndə Göytəpə bölgəsində eşitdi ki, Əmiraslan xan Qarahəsənli kəndinin yarımğaçaqlığında oturaq edib. Yorgun olduqlarından savaş meydanına getməyib şəhərə döndülər. Əsirləri həbs etdilər. Mehdi xan bütün gecəni yatmayıb, hazırlıq işləri ilə məşğul oldu. Qoşunu tərtib edib, Əmiraslan xanla savaşa getdi. 70 günlük müharibədə bir nəticə hasil olmadı¹.

Fətəli xan zindandan Mehdi xanın atası Həsən xanın yanına adam göndərdi. Bildirdi ki, mən əli-qolu bağlı zindanda dözə bilmirəm. Arvad-uşaqların ağlamaqlarına tablaya bilmirəm. Məni də döyüş meydanına göndərin. Mehdi xan bir az fikirləşib, Fətəli xana bir yabı verib nəzarət altında döyüşməsinə istədi. Savaşın qızmar çağında 14 nəfər əfqan Mehdi xanı təklədi. Təhlükə ilə üzləşən Mehdi xan əl-qol atsa da, bir yana çıxıb bilmədi. Elə bu zaman Fətəli xan özünü ora çatdırıb, əfqanları qırıb-töküb, Mehdi xanı azad etdi.

Mehdi xanın qoşunu bu döyüşdə qələbə çaldı. Əfqanlar qaçıb, Təbrizə tərəf gedirlər. Mehdi xan utandığından Fətəli xanın üzünə baxa bilmədi. Qəflətən ağlamağa başladı. Üzünü qoşun əhlinə tutub, uca səslə söylədi:

-Analar hələ Fətəli xan kimi oğul doğmayıb!

¹ Mirzə Rəşid Ədibüşşüara, Tarixi Əfşar, Təbriz, "Şəfəq", səh. 97-98, farsca).

Sonra Fətəli xana dönüb, davam edir: -Bu qədər yamanlığın önündə sən niyə yaxşılıq etdin? Axı onlar səni qurtarmağa gəlmişdilər.

Fətəli xan dilləndi:

-Mən səni müdafiə etmədim. Mən Avşar elinin qəhrəmanlığını, qoçaqlığını, namusunu, şərəfini müdafiə etdim. Qoy əfqanlar deməsinlər ki, biz avşarları yendik. Əgər sən savaşa ölərdinsə, avşar qızları, qadınları düşmən əlinə keçəcəkdi.

Mehdi xan onun sözlərindən çox mütəssir oldu. Fətəli xanın qardaşlarını həbsdən azad etdi. Onlarla birlikdə Urmiyaya divanxanaya gəldi. Fətəli xanın paylaşdığı var-dövlətinin əvəzini artıqlaması ilə ödədi. Söz verdilər ki, qardaş kimi millətə xidmət etsinlər.

Mehdi xan Fətəli xanı özünə naib təyin etdi. Özü İbrahim xan Qırxlı-Avşarın yanına getdi. Marağada qoşuna çatdı. Miyandab ətrafında İbrahim xanla birləşdi. Ordan Əmiraslan xanın üstünə getməyi qərarlaşdılar. Leylan çəməninə iki qoşun qarşılaşdı. Savaş əsnasında Şəqaqi atlıları İbrahim xanın yanına gəldilər. İraq qoşunu da onların ardınca İbrahim xana birləşdi. Əmiraslan xan vəziyyəti bu cür görüb Kazım xan Qaradağlının yanına qaçdı. İbrahim xan onun qoşununu qarət etdi. İbrahim xan dəbdəbə ilə Təbrizə daxil oldu. Mehdi xana şahənə xələt verib, Təbrizə bəylərbəyi təyin etdi.

Mehdi xanın idarəsində 35 minlik qoşun vardı.

Şahrux mirzə Xorasanda şahlığa yiyələnəndən sonra İbrahim şah Mehdi xanı Xorasana göndərdi ki, onu taxtdan salıb öldürsün. Mehdi xan qardaşı Əlimurad xanı Təbrizdə öz əvəzinə naib qoyub, Xorasana yollanmağa hazırlaşdı.

Təbrizdə onun əleyhinə üsyan hazırlanırdı. Üsyançıların arvadlarından biri bu xəbəri saraya çatdırmışdı. Mehdi xan onun tamahı olduğunu zənn edib, xeyli pay-parça verib, yola salmaq istəyəndə arvad ərmağandan boyun qaçırmışdı. Bildirmişdi ki, mən sənə çörəyini yemişəm. Üsyançıların başında Mehdi xanın əlini, dilini kəsdirib, öldürdüyü Mirzə Məhəmmədəli Avşarın oğlu Mirzə Məhəmmədrza vəzir dururdu.

Mehdi xanın vəziri Mirzə Məhəmmədrza Təbrizin əyan-əşrəfi, lotu-potusu ilə qurduğu məclisin şirin yerində içkili halda qalxıb bildirmişdi:

-Camaat, siz bilirsiniz ki, mən Mehdi xanın çox yaxınıyam. O, bir siyahı hazırlayıb. Siyahıda Təbriz qoçularının, lotularının adları var. Xorasan səfərindən qayıdan kimi həmin adamları öz cəzasına çatdıracaq.

Təbrizin əhli bu xəbərdən təşvişə düşdü. Şəhərin irəli gedənləri əndişələndilər. Mirzə Məhəmmədrza arzusuna çatmışdı. Xalq ayaq

üstündə idi. Atası Mirzə Məhəmmədəli Avşarın qisasının alınması çağırılmışdı. Ayaqlananları başına toplayıb, saraya hücum çəkdi. Keşikçilərin olmamasından istifadə edib sarayı tutdu. Səs-küyə hövlənk yerindən qalxan Mehdi xana güllə dəydi. Yaralı halda özünü müdafiə etməyə başladı. Üsyançıların kim olduqları ilə maraqlandı. Bildirdilər ki, bir sıra lotu-ovbaş adamlardır. Tez saray adamlarına göstəriş verdi ki, bahalı əşyalardan pəncərədən bayıra atsınlar. Qoy onların başı qarətə qarışsın. İç adamları pal-paltara silahları da əlavə edib, pəncərədən bayıra atdılar. Mehdi xanın sursatı qurtarandan sonra üsyançılar içəri girib, onu öldürdülər.

Mehdi xan Təbriz şəhərində baş vermiş üsyan nəticəsində öldürüldü. Mehdi xanın Rüstəm xan adlı oğlu vardı.

Rüstəm xan Qasımlı-Avşar

Rüstəm xan Mehdi xan oğlu Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı.

Rüstəm xan 1763-cü ildə Kərim xan Zəndin iradəsi ilə Urmiyanın hakimi olmuşdu. Hakimiyyətinin ilk illərində Balbas və Zərza əşirətləri üsyana başladılar. Gündüzlü oymağının binə bağladığı Dol mahalını qarət etdilər. Rüstəm xan bu xəbəri eşidib, Sayınqala hakimi Mömün xanı və Qarahəsənli oymağının başçısı Məhəmməd bəyi Qasımlıdərəsi yolu ilə kürdlərin ayaqlanmasını yatırımağa göndərdi. Ardılarınca özü də Qaşqagədik yolu ilə getdi. Balbas əşirəti Mənzur və Piran tayfaları ilə birlikdə Üşnəviyyə qəsəbəsində oturaq etmişdi. Rüstəm xan Qəndil ətrafına yetişəndə balbaslarla üzləşdi. Ağır bir savaşa baş verdi. Nəhayət Avşar elinin şücaəti ilə Balbas əşirəti yenildi. Sığnaq mahalına üz tutub qaçdı. Rüstəm xan əşirət əhlinin bəlasını dəf edəndən sonra Binabın Səhnabad qəsəbəsindəki Baranduz çayının ətrafında oturaq etdi. Ordan Üşnəviyyədəki balbasları nəzarətdə saxlamağa başladı. Mömün xan, Məhəmməd bəy Qarahəsənli ilə Qasımlıdərəsindən Üşnəviyyəyə gedərkən yolkəsən zərzalarla üzləşdilər. Onlara hücum edib, xeyli adam qırdılar. Zərza əşirəti özündənrazı olduğundan avşarları saymırdı. Darmadağın olandan sonra Üşnəviyyəyə qaçıb sığındı.

Balbas əşirətinin başçısı Kəbaiz Müzəyyən müttəfiqi Zərza əşirətinin vəziyyətini görüb, Məhəmməd bəy Qarahəsənlinin qoşununa hücum etdi. Savaş başlandı. Məhəmməd bəy Kəbaizi qılıncayıb, yerə sərđi. Bu vuruşa dostlar əhsən söylədilər. Qəflətən, Məhəmməd bəyin atının

ayağı burxuldu. Məhəmməd bəy yerə yıxılıb yaralandı. Bu yaradan da vəfat etdi.

Kəbaiz ağa Balbas öləndən sonra üsyançılar dağıldılar. Rüstəm xan Urmiyaya qayıdır.

Bu döyüşdən bir sonra əmin-amanlıqla xalqı müdara ilə dolandırır.

Kərim xan Zənd sarayda girov saxladığı Avşar elinin başçılarını birər-birər yanına çağırıb, söhbət eləyir, xələt verir, Urmiyaya yola salırdı. Bağır bəy Qasımlını cah-cəlal ilə vətəninə yolladı. Bağır bəy Urmiyaya yetişəndə xalq onun pişvazına çıxdı. Rüstəm xan ona imarətində yer verdi. Keşikçibaşı İlyas bəy Avşara özəliklə tapşırırdı ki, Bağır bəyin qulluğunda özü dursun. Hər nə istəsə müzaiqə etməsin. Rüstəm xan isə gecə-gündüz ondan ayrılmadı. Bu qonaqpərvərliyə baxmayaraq, Bağır bəy gizlicə Sadıq bəy, Abid bəy və Mehrab bəylə bərabər sui-qəsd hazırladı. Bağır bəy özü Urmiyanın xanı olmaq istəyirdi. Bir axşamüstü qəsdən xanla şam yeməyə getmədi. Həmin gecəni sübhədək yatmadı. Alatoran çağrı birini evin üstünə çıxardı ki, yalandan azan çağırınsın. Keşikçibaşı İlyas bəy sübh olduğunu düşünüb, hamama getdi. Bu fürsətdən yararlanan sui-qəsdçilər Rüstəm xanın hərəmxanasına daxil oldular. Rüstəm xan özü otaqda yox idi. Eşiyə çıxmışdı. Bacısı evə qəsdçilərin girdiyini gördü. Bağır bəyin ayağına yıxıldı. Bağır bəy dinməzəcə onun başına bir güllə vurdu. Güllə yayınıb, onun boynuna dəydi. Həmin qadın ömrüboyu boynuəyri gəzdi. Qalan sui-qəsdçilər ora-bura boylanıb, Rüstəm xanı tapdılar.

Rüstəm xan Bağır bəyin təhriki ilə 1767-ci ildə sui-qəsdçilər tərəfindən öldürüldü.

Rüstəm xanın Rüstəm bəy adlı oğlu vardı.

Rüstəm bəy Qasımlı-Avşar

Rüstəm bəy Rüstəm xan oğlu Urmiyada doğulmuşdu. Mədrəsə təhsili almışdı. İmamqulu xana xidmət etmişdi.

Rüstəm bəyin Əbdülqaffar bəy, Xancan bəy adlı oğulları vardı.

Əlimurad xan Qasımlı-Avşar

Əlimurad xan Həsən xan oğlu Urmiya şəhərində dünyaya gəlmişdi. Mədrəsə təhsili almışdı. Qardaşı Mehdi xanın naibi kimi bir müddət Təbriz şəhərini idarə etmişdi.

Əlimurad xan Təbriz şəhərində baş vermiş üsyan nəticəsində öldürüldü.

Nağı xan Qasımlı-Avşar

Nağı xan Həsən xan oğlu Urmiya şəhərində dünyaya gəlmişdi. Mədrəsə təhsili almışdı.

Mehdi xan Təbrizə gələndən sonra, 1748-ci ildə qardaşı Nağı xanı Urmiyaya hakim təyin etmişdi.

Nağı xan qardaşlarının ölüm xəbərini eşidib, üç gün əza saxlayandan sonra naibi Fətəli xan Araşlı-Avşarla məsləhətləşib, qoşun topladı. Qardaşlarının qisasını almağa hazırlaşdı. Fətəli xanla bərabər Avşar elindən bir qoşun yığdı. Xoyun hakimi Şahbaz xan Dünbilidən, Zur şəhərinin Qaraçoran mahalında əyləşən Azad xan Əfqandan yardım istədi. Onlar bir yerə toplaşib, hazırlaşmağa başladılar. Hazırlıq bitəndən sonra Sulduz yolu ilə Təbrizə yollandılar. Təbriz əhli bu xəbəri eşidib, təşvişə düşdü. Ətrafdakılar da qorxusundan əhli əyalının əlindən tutub, biçin vaxtı olmasına baxmayaraq şəhərə daşındılar.

Nağı xanın tabeliyindəki əfqanlar yolda kimə rastlaşdırlar, ya öldürür, ya da əsir götürürdülər. Belə-belə irəliləyib, Təbrizi mühasirə etdilər. Təbrizlilər qala qapılarını bağlayıb, içəridən müdafiyyə hazırlaşdılar. Nağı xan 40 gün Təbrizi mühasirədə saxladı. Təbrizin başçıları çaparlar vasitəsilə Qaradağın hakimi Məhəmmədkazım xandan, Qarabağın hakimi Pənahəli xan Cavanşirdən, Muğan və Ərdəbilin hakimi Əhməd xan Şahsevəndən, Sərabın hakimi Əli xan Şəqaqidən yardım istədilər. Onlar 14 minlik qoşunla Təbriz əhalisinə köməyə gəldilər. Bu hücumdan Nağı xanın qoşunu xəbərsiz idi. Onların bir ağaclığına çatanda duydular. Səngər qurub, müdafiyyə hazırlaşdılar. Nağı xan və Fətəli xan cövsən-cübbələrini geyinib, qoşunun önündə durdular. Avşarlar və müttəfiqləri iki qoşunun arasında qaldılar. Təbrizlilər qaladan çıxıb, arxadan hücum keçdilər. Avşarlar hər iki tərəfi yenib, meydandan qovdular. Təbriz əhalisi qayıdıb, qalada daldalandı. Sonda mühasirədən bezarıyib, Nağı xana təslim oldu. Nağı xan uğurla Təbrizə daxil olub, üç gün qardaşlarına yas tutdu. Onların qatillərini tutub, cəzalandırdı. Qardaşlarının cəsədlərini Urmiyaya köçürdü. Əhalinin istəyi ilə Azad xan Əfqanı Təbrizə hakim təyin edib, Urmiyaya qayıtdı.

Nağı xan bu qələbəsindən sonra iddiasını artırıb, millətə zülm etməyə başladı. O cümlədən 7 nəfər Səfəvi əsilli seyidi üsyan qaldırmaqda günahlandırılıb, öldürdü. Avşar elinin nüfuzlu başçılarından Miran bəy Löhərasb bəy oğlu Mahmudlunu 4 min tümən cərimələdi. Onu Marağa hakimi İbrahim xan Araşlının adamı və

üşyançı olduğunda günahlandırıldı. Nağı xanın özbaşınalığından bezən Urmiya camaatı qonşu mahallara daşındı. Bu halda Mirzə Məhəmmədrza Mirzə Məhəmmədəli oğlu Avşar bir dəstə adamla dilbir oldu. Onlar qərarlaşdılar ki, Urmiyaya gəlib, Nağı xanı öldürsünlər. Zindandan Şəhriyar xan Gündüzlü-Avşarı azad edib, taxta əyləşdirsinlər. Xəbərçilər Nağı xanı bu qəsdən duyuq saldılar. Nağı xan yaxınlarından bir dəstə adamı göndərdi ki, yollarda keşik çəksinlər. O adamlardan kimi görsələr öldürsünlər. Torpaqqala adlı yerdə qəsdçilərlə üzləşən Nağı xanın adamları onları öldürüb, dəfn etdilər. Nağı xan Şəhriyar xanı da aradan götürülməsini əmr etdi. Şəhriyar xan və qardaşı Hacı xan Qaraca hamamında çimərkən yaxalandı. Hacı xan hamamın külbəsindən çıxıb, qaçdı. Şəhriyar xan isə ələ keçirilib öldürüldü.

Azad xan Əfqan üç ay Nağı xan tərəfindən Təbrizi idarə etdi. Yığılan vergini mütəmadi olaraq Urmiyaya göndərirdi. Bu müddətdə əfqanlardan və azərbaycanlılardan ibarət 7 min nəfərlik qoşun toplamışdı. Təbrizin əhalisi Nağı xanın düşmənçiliyindən qorxurdu. Bu nədənlə Azad xanı Azərbaycana müstəqil hakim olmağa tamahlandırıb, təhrik etdilər. Azad xan onlara arxalanıb, Nağı xanın əmrlərini qulaqardına vurdu. Nağı xan onu cəzalandırmaq qərarına gəldi. Xoydan, Salmasdan və ətrafdan topladığı 20 min nəfərlik qoşunla Təbrizə hücumla keçdi. Azad xan Yusif xan və Ata Əbdali ilə məsləhətləşib, Naxçıvana qaçdı. Nağı xanın önündə acizliyini duymuşdu. Avşar qoşunu və müttəfiqi Xoy hakimi Şahbaz xan Dünbili ilə Azad xanı təqibə başladı. Araz çayının kənarında iki qoşun üzləşdi. Əfqanlar qısıldıqlarını görüb, ölüb-öldürməyə qalxdılar. Şəhəmət və şücaətlərini ortalığa qoyub, Nağı xana qalib gəldilər. Nağı xan Urmiyaya qaçdı. Qalaya daxil olub, möhkəmlənməyə başladı. Azad xan öncə Xoy qalasını alıb, Urmiyaya hərəkət etdi.

Sayınqala avşarlarından olan Səfiyar xan Gündüzlü də ona qoşuldu. Gündüzlülərlə Nağı xanın ədavəti vardı. Onlar yığılıb, məsləhətləşdilər ki, Səfiyar xan guya kömək məqsədilə Urmiyaya gedib, Nağı xanın qılığına girsin. Dedikləri kimi etdilər. Səfiyar xan saraya gəldi. Nağı xan tərəfindən sevinclə qəbul olundu. Bir neçə gündən sonra Səfiyar xan fürsət tapıb, Nağı xanı əsir tutdu. Öncə gözlərini çıxardı. Nağı xandan narazı qalan avşarlar bu xəbərə sevindilər. Söz Azad xana çatanda qoşunu yığıb, Urmiyaya daxil oldu.

Nağı xanın Rəhim bəy adlı oğlu vardı.

Rəhim xan Qasımlı-Avşar

Rəhim bəy Nağı xan oğlu Urmiyada dünyaya göz açmışdı. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. İmamqulu xana xidmət etmişdi. Ondan xan ünvanı almışdı.

Rəhim xan Məhəmmədqulu xanın sərkərdəsi təyin olunmuşdu.

Urmiya hakimi olmuş Məhəmmədqulu xan Qasımlı 1793-cü ildə Ağaməhəmməd xanın ordusunda Şiraza, Lütfəli xan Zəndin üstünə yollanmışdı. Lütfəli xan Zəndin məğlubiyyətindən sonra Urmiyaya qayıtmışdı. Əsgər xan onun Urmiyaya dönüşünə etiraz etmişdi. Bilirdi ki, o, qalmaqalı sevir. Baş vəzir Rəhim xan Qasımlını ona naib təyin edib, Urmiyaya göndərmişdi. Rəhim öz ailəsini və Əsgər xanın əhli-əyalını Urmiyadan köçürüb, Quşçu qəsəbəsində yerləşirdi.

Rəhim xan Ağaməhəmməd şaha xidmət etmişdi. 1797-ci ildə Qarabağ yürüşündə sərkərdə kimi iştirak etmişdi. Şahdan fərman almışdı ki, Cavanşir elini Qarabağdan İrana köçürsün. Cavanşirlər Rəhim xanı tutub, əl-qolunu sarıyıb, Kürə atdılar.

Fərhad xan Qasımlı-Avşar

Fərhad xan Urmiya ətrafında anadan olmuşdu. Mədrəsə təhsili almışdı. Nadir şaha xidmət etmişdi. 1747-ci ildə vətənə qayıtmışdı. Fətəli xanın vəfali dostlarından, xanlığın sərkərdələrindən idi.

Əlimurad xan Qasımlı-Avşar

Əlimurad xan Urmiya yörəsində anadan olmuşdu. Mədrəsə təhsili almışdı. Nadir şaha xidmət etmişdi. 1747-ci ildə vətənə qayıtmışdı. Fətəli xanın vəfali dostlarından, xanlığın sərkərdələrindən idi.

Xudayar bəy Qasımlı-Avşar

Xudayar bəy Urmiya civarında anadan olmuşdu. Nadir şaha xidmət etmişdi. 1747-ci ildə vətənə qayıtmışdı. Fətəli xanın vəfali dostlarından, xanlığın sərkərdələrindən idi.

Məhəmmədveli xan Qasımlı-Avşar

Məhəmmədveli xan Urmiya civarında anadan olmuşdu. Nadir şaha xidmət etmişdi. 1747-ci ildə vətənə qayıtmışdı. Fətəli xanın vəfali dostlarından, xanlığın sərkərdələrindən idi.

Məhəmmədcəlil bəy Qasımlı-Avşar

Məhəmmədcəlil bəy Urmiya ətrafında anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Nadir şah xidmət etmişdi. 1747-ci ildə vətənə qayıtmışdı. Fətəli xanın vəfah dostlarından, xanlığın sərkərdələrindən idi.

Mömin xan Qasımlı-Avşar

Məhəmmədmömün xan Sayınqala şəhərində anadan olmuşdu. Mədrəsə təhsili almışdı. Nadir şah Qırxlı-Avşara xidmət etmişdi. Sayınqalanın hakimi idi. Nadir şah Mösul savaşıdan qayıdandan sonra Urmiyada oturaq etmişdi. Onu yanına çağırıb, hesab-kitab istəmişdi. Hesabda naqis faktlar olduğunu görüb, Mömin xanın gözlərinə mil çəkilməsini əmr etmişdi. Sonra onu yenidən Sayınqalaya hakim göndərmişdi.

Mömin xan Urmiya xanlarının hamısına can-başla qulluq göstərmişdi. Rüstəm xan Qasımlı-Avşara sərkərdə kimi xidmət etmişdi. Rüstəm xanın hakimiyyətinin ilk illərində Balbas və Zərza əşirətləri üsyana başladılar. Gündüzlü oymağının binə bağladığı Dol mahalını qarət etdilər. Rüstəm xan bu xəbəri eşidib, Sayınqala hakimi Mömin xanı və Qarahəsənli oymağının başçısı Məhəmməd bəyi Qasımlıdərəsi yolu ilə kürdlərin ayaqlanmasını yatırımağa göndərdi. Mömün xan onların fitnəsini dəf etmişdi.

Mömin xan Rüstəm xanın qətl xəbərini eşidib, qoşunu ilə Urmiya şəhərinə yürüş etdi. Şəhərə daxil olub hakimin qəsdçilərini həbs etdirdi. Bazar meydanında Bağır bəyi və yardımçılarını tikə-tikə doğratdırdı. Müvəqqəti olaraq Urmiyaya hakimlik etməyə başladı. Avşar elinin oymaq başçılarını bir araya toplayıb, məsləhətləşmə apardı. Kimin hakim olması məsələsi ortalığa gəldi. Bütün avşar bəyləri bir ağızdan bildirdilər ki, Məhəmmədmusa xanın oğlu Rzaqulu xan məsləhətdir. Dədə-babadan onlar Avşar elinə başçılıq ediblər. Təəssüf ki, o Kərim xan Zəndin yanında girovdur.

Mömin xan və Avşar elinin başçıları məsləhətləşib, Kərim xan Zəndə Rzaqulu xanla ilgili müraciət etdilər. Onun ardınca göndərilən heyətə Mirzə Məhəmmədcəfər İmanlı başçılıq edirdi. Mirzə Məhəmmədcəfər, Lütfulla bəy Ustaclı, Kəlbəli bəy Avşar və başqaları Şiraza yola düşdülər. Kərim xanın yanına gedib, ərizəni təqdim etdilər. Kərim xan olandan çox təəssüflənib, Mömin xanın, Avşar elinin başçılarının və Rzaqulu xanın bacısı olan arvadının razılığını nəzərə alıb, bu istəyi qəbul etdi.

Rzaqulu xan Urmiyaya dönəndən sonra Mömin xanı özünə naib təyin etdi.

Mömin xanın Mahmud xan, Şamxal xan adlı oğulları vardı.

Mahmud xan Qasımlı-Avşar

Mahmud xan Mömin xan oğlu Sayınqala şəhərində doğulmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Sayınqalanın hakimi olmuşdu. Öncə İmamqulu xana, sonra Məhəmmədqulu xana xidmət etmişdi.

1797-ci ildə Ağaməhəmməd şah Qacar Qarabağa ikinci yürüş etdi. Urmiyaya çapar göndərib, Məhəmmədqulu xana əmr edir ki, Avşar qoşununu Mahmud xan Mömin xan oğlu Qasımlının başçılığı ilə Qarabağa göndərsin. Əsgər xan Əbdülməlikiyə tapşırırdı ki, Xoy dünbili tayfasının qoşununu kəm-kəsirsiz hazırlayıb, görüş yerinə gətirsin.

Mahmud xan Qarabağa getmiş, Ağaməhəmməd şah öldürüləndən sonra Sayınqalaya qayıtmışdı.

Mahmud xan İran ordusunun Avşar hissəsinin komandanı olmuşdu.

Rus-İran savaşları zamanı İrəvan ətrafında bir duz mədəni vardı. İran ordusunun əsgərləri hər gecə burda keşik çəkirdilər ki, ruslar duz apara bilməsinlər. Bir gecə Mahmud xanın dəstəsi keşik çəkərdi. Səhər oyanırlar ki, rus səmti tərəfinə duz tökülüb. Əhvalatı şaha çatdırırlar. Mahmud xan bildirir ki, bu işin baskarı mənimlə çəkişməsi olan Əsgər xanın adamlarıdır. (Mahmud xan Əsgər xanın əvəzinə komandan təyin olunmuşdu). Fətəli şah Fərəculla xan Nəsəqçibaşına göstəriş verir ki, onun boğazına şal dolayıb, məclisdən bayıra çıxarsın. Şah sonra Hüseynqulu xan Qasımlı-Avşara əmr verir ki, onu zəncirləyib, Urmiya zindanına göndərsin. Hüseynqulu xan Allahverdi xan Avşara Xələc döyüşçülərini qoşub, Mahmud xanı zindana göndərdi. Mahmud xanın oğulları Əhməd bəy və Şeyxəli ağa bu hadisəni eşidib, Araz kənarına gedirlər. Xoyun Çors mahalında atalarına yetişirlər. Qaravullar onları da tutub, atalarına qatırlar. Hər üçünü zindana salırlar.

Mahmud xan 14 ay zindanda qaldı. Sonra Hüseynqulu xan tərəfindən azad edildi. Yenidən öz işinə qaytarıldı. Abbas mirzə tərəfindən göndərilmiş Rüstəm bəy Gürcü Avşar qoşununu sayıb, Mahmud xana təhvil verdi.

Mahmud xanın Əhməd bəy, Şeyxəli ağa adlı oğulları vardı.

Əhməd bəy Qasımlı-Avşar

Əhməd bəy Mahmud xan oğlu Sayınqala şəhərində dünyaya gəlmişdi. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı.

Şamxal xan Qasımlı-Avşar

Şamxal xan Məhəmmədmömin xan oğlu Sayınqala qəsəbəsində dünyaya gəlmişdi. Mədrəsə təhsili almışdı. Atasının yanında xidmət etmişdi.

Şamxal xanın Süleyman xan, Abdulla xan, İsmayıl xan adlı oğulları vardı.

Süleyman xan Qasımlı-Avşar

Süleyman xan Şamxal xan oğlu (bəzi mənbələrə görə Məhəmmədəli xan oğlu) Urmiya civarında doğulmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Fətəli şah xidmət etmişdi. Sahibixtiyar ləqəbi almışdı. Sayınqalanın hakimi olmuşdu.

Sahibixtiyar Süleyman xan Qeysər xanım Fətəli şah qızı Qovanlı-Qacarla yaşam qurmuşdu. Rzaqulu xan adlı oğlu vardı.

Rzaqulu xan Qasımlı-Avşar

Rzaqulu xan Süleyman xan oğlu Tehran şəhərində dünyaya gəlmişdi. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı.

Rzaqulu xanın Əhməd xan, Sultanəli xan, Zülfüqar xan, Əyyub xan, Böyük xan, Qulamhüseyn xan, Cavad xan, Mehdi xan, Mahmud xan adlı oğulları vardı.

Abdulla xan Qasımlı-Avşar

Abdulla xan Şamxal xan oğlu Sayınqala qəsəbəsində anadan olmuşdu. Mədrəsə təhsili almışdı.

Abdulla xanın Şükrulla xan, Heydər xan adlı oğulları vardı.

Heydər xan Qasımlı-Avşar

Heydər xan Abdulla xan oğlu Tikab qəsəbəsində anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Elbəyi kimi Tikab avşarlarını idarə etmişdi. Sərtip rütbəsi almışdı.

Heydər xanın Məhəmməd xan, Böyük xan, Məhəmmədhüseyn xan adlı oğulları vardı.

Hacı Məhəmməd xan Qasımlı-Avşar

Məhəmməd xan Heydər xan oğlu Urmiya şəhərində dünyaya gəlmişdi. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Atasından sonra Avşar

elinin başçısı olmuşdu. Nüsrətülmülk ləqəbi, polkovnik rütbəsi vardı. Sərdar ünvanı ilə tanınırdı.

Məhəmməd xan müqəddəs Məkkəyi mükərrəmi ziyarət etmişdi.

Hacı Məhəmməd xan məzlumpərəst bir adam idi. Kasıblara əl tutur, onların övladlarının savadlanmasına çalışırdı.

Hacı Məhəmməd xanın gözəl qələmi vardı. Xəttat kimi ad çıxarmışdı. Müəllimi Həsənəli xan Əmirnizam Gərrusinin əmriylə 8 min beytlik «Divani-Fərruxini» şikəstə nəstəliq xətti ilə köçürmüşdü. Bu kitabın başlığı qızılla işlənilib.

Hacı Məhəmməd xanın Hüseyinli xan, Hüseyin xan, Yəhya xan, Həsən xan, Əlinağı xan, Fətulla xan adlı oğulları vardı.

Hacı Hüseyinli xan Qasımlı-Avşar

Hüseyinli xan Hacı Məhəmməd xan oğlu Tikab şəhərində dünyaya göz açmışdı. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Atasından sonra Avşar elinin başçısı olmuşdu. Müqəddəs Məkkəyi müəzzəmi ziyarət etmişdi. Sərdar ünvanı ilə tanınırdı.

Hacı Hüseyinli xanın Fətəli xan adlı oğlu vardı.

Fətəli xan (Səid sultan) Qasımlı-Avşar

Fətəli xan Hacı Hüseyinli xan oğlu Tikab şəhərində dünyaya pənah gətirmişdi. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Atasından sonra Avşar elinin başçısı olmuşdu. Çevrəsində Səid sultan adı ilə tanınırdı.

Hüseyin xan Qasımlı-Avşar

Hüseyin xan Hacı Məhəmməd xan oğlu Tikab şəhərində dünyaya göz açmışdı. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Ata mülkünü idarə etməklə güzəran keçirirdi.

Yəhya xan Qasımlı-Avşar

Yəhya xan Hacı Məhəmməd xan oğlu Tikab şəhərində dünyaya göz açmışdı. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. İftixarülmülk ləqəbini daşıyırdı.

Həsən xan Qasımlı-Avşar

Həsən xan Hacı Məhəmməd xan oğlu Tikab şəhərində dünyaya göz açmışdı. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Rəşidəddövlə ləqəbini daşıyırdı.

Əlinağı xan Qasımlı-Avşar

Əlinağı xan Hacı Məhəmməd xan oğlu Tikab şəhərində dünyaya göz açmışdı. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Yəminülləşkər ləqəbini daşıyırdı.

Fətulla xan Qasımlı-Avşar

Fətulla xan Hacı Məhəmməd xan oğlu Tikab şəhərində dünyaya göz açmışdı. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Fəthülmülk ləqəbini daşıyırdı.

Fətulla xanın Rəhim xan, Əbdüssəməd xan, Fərrux xan, Rzaqulu xan, Əbdüləziz xan, Ruhulla xan, Huşəng xan, Huşmənd xan, Sirus xan, Firuz xan, Pərviz xan, Bəhruz xan adlı oğulları, Sima xanım, Rəna xanım, Məhmurə xanım, Aftab xanım, Əqdəs xanım, Hişmət xanım və Bədiyyəsultan xanım adlı qızları var.

Böyük xan Qasımlı-Avşar

Böyük xan Heydər xan oğlu Tikab şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Hərbi sənətlə ilgilənmişdi. Mirpənc rütbəsinədək yüksəlmişdi.

Məhəmmədhüseyn xan Qasımlı-Avşar

Məhəmmədhüseyn xan Heydər xan oğlu Tikab şəhərində doğulmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Hərbi sənətlə ilgilənmişdi. Mirpənc rütbəsinədək yüksəlmişdi.

Məhəmmədhüseyn xanın Musa xan, Əbülhəsən xan, İsa xan adlı oğulları vardı.

İsmayıl xan Qasımlı-Avşar

İsmayıl xan Şamxal xan oğlu Sayınqala qəsəbəsində anadan olmuşdu. Mədrəsə təhsili almışdı.

İsmayıl xanın Abdulla xan adlı oğlu vardı.

II Abdulla xan Qasımlı-Avşar

Abdulla xan İsmayıl xan oğlu Sayınqala qəsəbəsində doğulmuşdu. Mədrəsə təhsili almışdı. Qacar şahlarına xidmət etmişdi. Salar Müzəffər ləqəbini daşıyırdı.

II Abdulla xanın Məhəmməd xan, Hüsamləşkər xan adlı oğulları vardı.

Əmirxan bəy Qasımlı-Avşar

Əmirxan bəy Urmiyada dünyaya gəlmişdi. İmamqulu xana xidmət etmişdi.

Əlirza xan Qasımlı-Avşar

Əlirza xan Urmiyada dünyaya gəlmişdi. İmamqulu xana xidmət etmişdi. Xanlığın təşrifat işlərinə nəzarət edirdi. Eşikağasıbaşı vəzifəsini icra etmişdi.

Avşar eli arasında gəzən rəvayətə görə, tarixçi Mirzə Rəşidin qeydinə əsasən, Əlirza xan İmamqulu xanı savaştan öncə zəhərləyibmiş.

Məhəmmədqulu xan 1793-cü ildə Ağaməhəmməd xanın ordusunda Şiraza, Lütfəli xan Zəndin üstünə yollanmışdı. Lütfəli xan Zəndin məğlubiyyətindən sonra Urmiyaya qayıtmışdı. Əsgər xan onun Urmiyaya dönüşünə etiraz etmişdi. Bilirdi ki, o, qalmaqalı sevir. Baş vəzir Rəhim xan Qasımlını ona naib təyin edib, Urmiyaya göndərmişdi. Rəhim xan öz ailəsini və Əsgər xanın əhli-əyalını Urmiyadan köçürüb Quşçu qəsəbəsində yerləşdirdi.

Məhəmmədqulu xan Urmiyaya yetişəcək zülm bayrağını dalğalandırmağa başladı. Qayını Əlirza xandan 4 min tümən pul alıb, özünü də zindana saldı. Əsgər xan bu hadisəni baş vəzire çatdırdı. Əlirza xanın azad olmasına çalışdı. Şahdan fərman alıb, Urmiyaya gəldi. Ənzəl mahalına çatanda qardaşoğlu Əhməd bəyə əmr verdi ki, özü ilə 17 atlı götürüb, Urmiyaya getsin. Zindanın qapısını qırıb, Əlirza xanı azad etsin. Onlar da günün günorta çağı zindanın qapısını qırıb, Əlirza xanı Ənzələ gətirdilər. Əsgər xanın tərəfdarları Quşçuya köçdülər.

Molla Məhəmmədbağır Qasımlı-Avşar

Molla Məhəmmədbağır Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Dövrünün böyük ruhanilərindən sayılırdı. Urmiyanın mərkəzi məscidi olan Came məscidində pişnamaz olmuşdu. Məscidin nəzdindəki mədrəsədə təhsil alan tələbələrə yardım etmiş, şəxsən tədrisləri ilə məşğul olmuşdu.

Molla Məhəmmədbağır 1778-ci ildə vəfat edib. Qarasandıq qəbrstanlığında dəfn edilib. İmamqulu xanın əmri ilə üstündə böyük kümbəz tikilib.

Molla Məhəmmədbağırın Məhəmməd, Əli adlı oğulları vardı.

Hacı Molla Məhəmməd Qasımlı-Avşar

Hacı Molla Məhəmməd Molla Məhəmmədbağır oğlu Urmiya şəhərində doğulmuşdu. İbtidai təhsilini atasından almışdı. Mədrəsədə oxumuşdu. Bir müddət qazi işləmişdi.

Axund Molla Əli Arif Qasımlı-Avşar

Axund Molla Əli Molla Məhəmmədbağır oğlu Urmiya şəhərində dünyaya gəlmişdi. İbtidai təhsilini atasından almışdı. Mədrəsədə oxumuşdu. Bir müddət qazi işləmişdi.

4.10. Əbdülməliki tayfası .

İmanlı oymağının bir qoluna bəzi ədəbiyyatda Əbdülməliki də deyilir. Əbdülməliki tayfası Urmiya xanlığının siyasi yaşamında önəmli rol oynamışdı. Bu tayfanın başçıları xanlığın idarə olunmasında yaxından iştirak edirdilər. Xanlığın baş vəzirləri, maliyyə vəkilləri Əbdülməliki tayfasından təyin olunurdular.

Əbdülməliki tayfası Qacarlar sülaləsi dönəmində də dövlətin ictimai-siyasi yaşamında fəal rol oynamışdı. Güney Azərbaycan ordusunun aparıcı piyada qüvvəsi bu tayfadan təşkil olunurdu.

1805-ci ildə Abbas mirzə Qovanlı-Qacar rusların üzərinə hücum zamanı döyüş planı hazırlamışdı. Fransız müəllifi Jan Junior yazır: «Keçən gecə döyüş səflərinin düzülməsi planı tərtib olunmuşdu və zabitlər bilirdilər ki, səhər Şahsevən əsgərləri sağ cinahda dayanacaq, Əbdülməliki tayfası və Dəvəli Qacar tayfasının əsgərləri sol cinahda mövqe tutacaqlar. Qoşunun qəlbində-mərkəzində Avşar və Xocəvənd əsgərləri olacaqlar və cəbhənin arxasında süvarilər ehtiyat qismində mövqe tutacaqlar ki, lazım olan hissələrdə onlardan istifadə etsinlər.

Sağ qolun komandanlığı Mustafaqulu xan Şahsevənə və sol qolun komandanlığı Davud xan Dəvəli-Qacara həvalə olundu.

Abbas mirzə də qəlbə komandanlığı öz öhdəsinə götürdü. Eyni zamanda bütün cəbhənin komandanı o idi. Allahyar xan Avşar Xəmsə cəbhənin qəlbində Abbas mirzəyə kömək edirdi»¹.

Bu tayfanın ağsaqqalarından Mirzə Məhəmmədcəfər öncə Fətəli xan Araşlının, Rüstəm xan Qasımlının, sonra İmamqulu xanın vəziri olmuşdu. Rüstəm xanı Bağır bəy öldürəndən sonra onun nəşi yeddi gün şəhər meydanında qalmışdı. Heç kim qorxusundan ora

¹ Bax: J.Junior, Unudulmuş Qəhrəmanlar, 2004, səh.259).

yaxınlaşmırdı. Mirzə Məhəmmədcəfər heç kəsdən pəksinməyərək Əbdülməliki tayfasını başına yığıb, Rüstəm xanın cəsədini ordan götürüb, Bazarbaşı qəbristanlığında dəfn etdi.

Mömin xan Qasımlı və Avşar elinin başçıları məsləhətləşib, Kərim xan Zəndə Rzaqulu xanla ilgili müraciət etdilər. Onun ardınca Mirzə Məhəmmədcəfər İmanlı göndərildi. Mirzə Məhəmmədcəfər, Lütfulla bəy Ustacı, Kəlbəli bəy Avşar və başqaları Şiraza yola düşdülər. Kərim xanın yanına gedib ərizəni təqdim etdilər. Kərim xan olandan çox təəssüflənib Mömin xanın, avşar elinin başçılarının və Rzaqulu xanın bacısı olan arvadının razılığını nəzərə alıb, bu istəyi qəbul etdi.

Mirzə Məhəmmədcəfər bəy Əbdülməliki-İmanlı Avşar 1778-ci ildə vəfat edib. Urmiyanın «Xan» qəbiristanlığında, Rzaqulu xan Qasımlı-Avşarın yanında dəfn olunub.

Mirzə Məhəmmədcəfər bəyin Əbdülhəsən bəy, Məhəmmədşəfi bəy, Əsgər bəy, Əbdüssəməd bəy, Hüseyin bəy adlı oğulları vardı.

Əbülhəsən bəy Urmiya şəhərində doğulmuşdu. İbtidai təhsilini atasından almışdı. Sonra mədrəsədə oxumuşdu. Savadlı olduğundan dolayı mirzə ünvanı daşıyırdı.

Mirzə Əbülhəsən bəy atasından sonra ədliyyə vəkili vəzifəsində çalışmışdı.

Mirzə Əbülhəsən bəy bir müddət Məhəmmədqulu xanın zindanında yatmışdı. Qardaşı Əsgər xan qaçandan sonra Məhəmmədqulu xan onu zindandan çıxarıb vəzifəsinə qaytarmışdı. Sonra onu Sovməi-Bəradost bölgəsinə ezam etmişdi. Fikirləşmişdi ki, o da qaçıb, qardaşına qoşular, yerləri bəlli olar. Mirzə Əbülhəsən bəy məmuriyyətinə əncam çəkəndən sonra saraya qayıtmışdı. Məhəmmədqulu xanın umudu suya düşmüşdü. Əsgər xanın tapılmadığını görüb, Mirzə Əbülhəsən bəyi yenidən həbs etdirmişdi. Ürəyi bununla soyumayıb, əmr vermişdi ki, Əbdülməliki tayfasının bütün ağsaqqallarını və nüfuzlu adamlarını zindana atsınlar. O cümlədən Pıran bəy, Kəhran bəy, Qoca bəy, Əbdülməlik bəy tutulub öldürüldü. Onların meyitləri bazar meydanına atıldı ki, xalqa ibrət olsun.

Əsgər xanın xahişinə əsasən, Xoy hakimi Hüseyinqulu xan Dünbili qoşun yığıb, Cəfərqulu xanı sərkərdəliyi ilə Salmas yolu ilə Urmiyaya göndərdi. Əsgər xan da onlara qoşuldu. Məhəmmədqulu xan onların hərəkətini eşidib, qoşunla qarşılaşmağa yollandı. Ənzəl mahalının Qarabağ məntəqəsində oturaq etdi. Qoşununun sayı az olduğundan irəli getməyə cəsarət etmədi. Təbriz hakimi Xudadad xandan yardım istədi. Xudadad xan ona məktubla bildirdi ki, savaşı bəsis Mirzə Əbülhəsən bəyi öldürsən, bu iş öz-özünə əncam tapacaq. Məhəmmədqulu xan məktubu alan kimi

çəlladı Saleh Xələc-Baranduzu Mirzə Əbülhəsən bəyi öldürməyə göndərdi. Saleh Baranduz mahalının Sarıbəyli adlı yurdunda, novruz bayramı ərəfəsində Mirzə Əbülhəsən bəyi boğub, öldürdü. Öldürəndən sonra aparıb, qapılarına atdı. Əbdülməliki tayfası bayramda qara geyindi.

Mirzə Əbülhəsən bəyin Məhəmmədnəbi bəy adlı oğlu vardı.

Məhəmmədnəbi bəy Urmiya şəhərində dünyaya pənah gətirmişdi. İbtidai təhsilini atasından almışdı. Sonra mədrəsədə oxumuşdu. Savadlı olduğundan dolayı mirzə ünvanı daşıyırdı.

Mirzə Məhəmmədnəbi Qasım xan Qasımlı-Avşarın hakimiyyəti dönməndə vəkil vəzifəsində çalışmışdı.

Mirzə Məhəmmədcəfər bəyin ikinci oğlu Məhəmmədşəfi bəy Urmiya şəhərində dünyaya gəlmişdi. İbtidai təhsilini atasından almışdı. Sonra mədrəsədə oxumuşdu. Savadlı olduğundan dolayı mirzə ünvanı daşıyırdı.

Mirzə Məhəmmədşəfi bəy Zəki xan Zəndin yanında vəzir olmuşdu.

Zəki xan Zənd Sənəndəc hakimi Əmənulla xan Ərdalani ilə savaşarkən ikincisi yenilib, qaçmışdı. Qaçıb, İmamqulu xana sığınmışdı. Zəki xan Mirzə Şəfi bəy Mirzə Məhəmmədcəfər oğlu Əbdülməlikini İmamqulu xanın yanına göndərmişdi. Ondan xahiş etmişdi ki, Əmənulla xanı təhvil versin. İmamqulu xan Zəki xanın təhdidindən hirsələnib, İbrahim xan Divanbəyinin başçılığı ilə 4 min avşarı Zəki xanın üstünə göndərdi. Əmənulla xanı da onlara qoşdu. Mirzə Şəfi bəy qəziyyəni necə varsa Zəki xana çatdırmışdı. Zəki xan da Mirzə Şəfini yalançılıqda günahlandırıb, həbs etmişdi.

Zəki xan Zənd Avşar qoşununun yetişdiyini görüb, müqavimət göstərə bilməyəcəyini düşünüb, İraqa tərəf qaçdı. Yolda vəziri Mirzə Şəfi bəyi öldürdü.

Əsgər xan Əbdülməliki-Avşar

Əsgər xan Mirzə Məhəmmədcəfər bəy oğlu Urmiya şəhərində dünyaya pənah gətirmişdi. İmamqulu xanın cilovdarı, sonra əmiraxuru olmuşdu. Döyüşdə yaralanan xanı çiyində qanlı meydandan çıxarıb, Urmiyaya çatdırmışdı.

Əsgər xan sonra Məhəmmədqulu xan Qasımlı-Avşara xidmət etmişdi. Məhəmmədqulu xan onu əmiraxurluqdan eşikağasıbaşı vəzifəsinə yüksəltmişdi. Xan saray çəkişmələrini sevirdi. Bəzən günahı olmayan adamları ağır ittihamla suçlayıb, ölüm ayağına göndərirdi.

Əsgər xan Əbdülməliki Məhəmmədqulu xanın bu siyasi gedişatından şübhəyə düşdü. Qardaşı Mirzə Əbülhəsənə xəlvətcə dedi ki, mən xanın işlərindən baş çıxara bilmirəm. Bu tezliklə biz də onun qəzəb

oxuna tuş gələcəyik. Mirzə Əbülhəsən onu danladı ki, yerində sakit otur, xanın bizimlə işi yoxdur. Əsgər xan qayıtdı ki, qardaş, xanın sarayında baş verən hadisələr göstərir ki, ölümümüz yaxınlaşıb. Fikirləşib, bir qərara gəlirlər ki, heç vaxt ikisi bir yerdə xanın yanına getməsinlər. Elə bu arada Mirzə Əbülhəsəni xanın yanına çağırırlar. Vəkil saraya çatcaq xan əmr etdi ki, onu həbs etsinlər. Əsgər xan yaxınlarından iki nəfəri saraya göndərdi ki, təhqiq edib, vəziyyəti öyrənsinlər. Onlar xəbər gətirdilər ki, qardaşını həbs ediblər. Əsgər xan xəbəri eşitcək qaçıb, Salmasa sığındı. Orda möhkəm bir yerdə gizləndi. Məhəmmədqulu xan bu hadisəni eşidib, peşiman oldu. Bildi ki, Əsgər xan mütləq bir fitnə törədəcək. Sərkərdələrindən Lütfulla bəy və Hadi bəy Ustacıları onun ardınca göndərdi. Mirzə Əbülhəsən bəydən də Əsgər xana bir məktub aldılar ki, sakitlikdi, saraya qayıt. Lütfulla bəylə Hadi bəy ora-burayı gəzib, əliboş qayıtdılar.

Məhəmmədqulu xan hiyləyə əl atdı. Qardaşı Mirzə Əbülhəsən bəyi zindandan çıxarıb, Sovməi-Bəradost bölgəsinə ezam etdi. Fikirləşdi ki, o da qaçıb, qardaşına qoşular, yerləri bəlli olar. Mirzə Əbülhəsən bəy məmuriyyətinə əncam çəkəndən sonra saraya qayıtdı. Məhəmmədqulu xanın umudu suya düşdü. Əsgər xanın tapılmadığını görüb, Mirzə Əbülhəsən bəyi yenidən həbs etdirdi. Ürəyi bununla soyumayıb, əmr verdi ki, Əbdülməlik tayfasının bütün ağsaqqallarını və nüfuzlu adamlarını zindana atsınlar. O cümlədən, tayfanın başbilənləri Piran bəy, Kəhran bəy, Qoca bəy, Əbdülməlik bəy tutulub öldürüldü. Onların meyitləri bazar meydanına atıldı ki, xalqa ibrət olsun. Sonra Əsgər xanın evləri uçuruldu. Mal-mülkü müsadirə olundu.

Bu xəbəri eşidən Əsgər xanın tüstüsü təpəsindən çıxdı. Fikr-zikr içində gəzərkən yıxılıb, qıçını çıxartdı. Sabahı müdrək dostu Əhməd bəyi yanına çağırırdı. Qohumu (bəzi bilgilərə görə qardaşoğlu) Əhməd bəy onun yanına gəlib, əhvalından mütəssir oldu. Çıxıqçı çağırıdırıb, Əsgər xanı müalicə etdirdi.

Əsgər xan Əhməd bəyi Xoya göndərdi ki, eşikağası İbrahim xanı tapıb, desin ki, dost dostu yaman gündə tanıyar. Yaman günüm indidir. Əhməd bəy Murtazaqulu bəy və Mehrab bəyi götürüb, Xoya yollandı. İbrahim xanı tapıb, onun vasitəsilə qəziyyəni Hüseynqulu xana danışdı. Hüseynqulu xan Məhəmmədqulu xanın təsirindən çıxmaq üçün girəvə gəzirdi. Ona görə qoşun tərtibi üçün sərkərdələrinə göstəriş verdi. Bir neçə gün ərzində qoşun hazır oldu. Qardaşı Cəfərqulu xanı qoşun başçısı təyin etdi. Göstəriş verdi ki,

Urmiyaya gedib, əvvəlcə xoşluqla Mirzə Əbülhəsən bəyi Məhəmmədqulu xandan istəsin. Əgər verməsə, zor işlədib, Urmianyı dağıdıb, gəlin. Cəfərqulu xan qoşunla Salmasa daxil olur. Əsgər xan onları qarşılıdı.

Məhəmmədqulu xan bu hadisəni eşidib, qardaşı Qasım xanı qoşunla Salmas tərəfə yola saldı. Qoşunda sərkərdələrdən Tahir sultan Şəhriyar xan oğlu Gündüzlü, Allahyar bəy Araşlı, Lütfullah bəy Ustaclı iştirak edirdilər. Salmasın Ağziyarət məntəqəsində qoşunlar üzləşdilər. Savaş başlandı. Avşarlar Əsgər xana görə, canidildən vuruşmurdular. Ona görə də məğlub olub, geriyyə qaçdılar. Cəfərqulu xanın qoşunu avşarları Urmianın ətrafındakı Qızqalasınadək izlədi. Bu vəziyyəti görən Məhəmmədqulu xan qalanın qapısını bağlatdırıb, içəridə gizləndi.

Xoy qoşunu Urmianyı mühasirəyə aldı. Avşar bəyləri Xoy qoşununun azgınlığını görüb, qaladan çıxdılar. Savaş əsnasında sərkərdə Hacı İbrahim Xoynunun atı ürküb, avşarlara tərəf qaçdı. Onun ardınca da bir neçə nəfər sərkərdə getdi. Bu sərkərdələr Cahangir bəy, Ağası bəy, Əsəd bəy Dünbili idilər. Avşarlar onları tutub, öldürdülər. Avşar bəyləri onların başını Məhəmmədqulu xana apardılar. Məhəmmədqulu xan Məhəmməd həsən bəy Mahmudlu və digər avşar bəylərinə xeyli ənam-ərmağan verdi. Əsgər xan bu savaştan mütəssir oldu. Qardaş qırğınını dayandırmaq üçün el böyüklərinə məktub yazdı. Bildirdi ki, Urmiyaya qardaşı üçün gəlib. Mirzə Əbülhəsən bəyi alıb, qayıtmaq fikrindədi. Əfrasiyab sultan Zərza barışıq olduğunu görüb, məktubun xana yetişməsinə mane oldu. Avşar bəylərini növbədən götürüb, kürdlərlə əvəzlədi. Xana bildirdi ki, onlar Əsgər xana görə sənə xəyanət edəcəklər. Mühasirənin üçüncü günü Cəfərqulu xan Dünbili qala divarlarına yaxınlaşıb, bildirdi ki, Mirzə Əbülhəsən bəyi verin, qayıdıb, vilayətimizə gedək. Əfrasiyab sultan ətraf mahallardan yardım çağırdığından, Cəfərqulu xandan üç gün möhlət istədi. Üç gündən sonra ətrafdakı avşarlar və zərzalar gəlib yetişdilər. Məhəmmədqulu xanın qoşunu güclənib, savaşa hazır oldu. Şahməhəmməd bəy Kuhgiluyəli-Avşar qoşuna sərkərdə təyin olundu. Məhəmmədsəfi bəy Yorğanlı, Məhəmməd bəy və Hüseyn bəy Qarahəsənli avşar qoşunun başında savaş meydanına yollandılar. Bu zaman Əsgər xan Xoy qoşunundan aralanıb, avşar qoşununun önünə tək çıxdı. Onu görən avşarlar utanıb, başlarını aşağı tikdilər. Bayraqdar Məhəmmədsəfi bəy Yorğanlı bayrağını əlindən yerə saldı. Xoyun

Heydəranlı tayfası bayrağın yerdə olmasını görüb, hücumla keçdi. Zərza cinahına gərişib, oranı dağıtdı. Urmiya qoşunu məğlub olub, qalaya çəkildi.

Mühasirənin 12-ci günü Cəfərqulu xanla Əsgər xan yenidən Məhəmmədqulu xana məktub göndərdilər. Əvvəlki şərtlərini təkrar etdilər. Məhəmmədqulu xan onlara bildirdi ki, siz qayıdın, Xoya gedin, mən Mirzə Əbülhəsəni buraxacağam. Onlar çəkilib, Xoya getdilər. Onların getməyindən bir müddət keçməyənə baxmayaraq Məhəmmədqulu xan əhdinə vəfa etmədi.

Xudadad xan Dünbilinin öyrətməsi ilə Mirzə Əbülhəsən bəyi öldürdü. Əsgər xan yenidən sarsıldı. Məhəmmədqulu xana qarşı mübarizəsini fəallaşdırdı.

O dövəmdə İranda güclənən Ağaməhəmməd xan Qovanlı-Qacar (1795-1797) birər-birər müstəqil xanlıqları məğlub edib, bir bayraq ətrafında birləşdirirdi. O, 1792-ci ildə (1206 hicri qəməri) Azərbaycana hücum etdi. Sərab xanlığının hakimi Sadiq xan Şəqaqi məğlub olub, Qarabağa, İbrahimxəlil xanın yanına qaçdı. İbrahimxəlil xan Ağaməhəmməd xanın qüdrətindən çəkinsə də, ona itaət etmədi.

Əsgər xan Ağaməhəmməd xana məktub göndərüb, Urmiyada baş verən hadisələri bildirdi. Ağaməhəmməd xan baş vəziri Mirzə Məhəmmədşəfiyə göstəriş verdi ki, Əsgər xanı Salmasdan yanına dəvət etsin. Ətraflı söhbət etsin. Mirzə Məhəmmədşəfi Qoşaçayda Əsgər xanla görüşdü. Bu görüşün sədasi bütün Azərbaycana yayıldı. Bəzi Azərbaycan xanları Ağaməhəmməd xanla yaxından əlaqə qurmağa çalışdılar. O cümlədən, Urmiyadan Hüseyinqulu xan İmamqulu xan oğlu Qasımlı-Avşar, Marağadan Əhməd xan Müqəddəm, İrəvandan Məhəmməd xan Ziyadlı-Avşar, Xoydan Hüseyinqulu xan Dünbili və Naxçıvandan Kəlbəli xan Kəngərli Mirzə Məhəmmədşəfinin görüşünə gəldilər. Bu xanlar hamısı bir ağızdan Əsgər xana qahmar çıxıb, tərəfini tutdular. Mirzə Məhəmmədşəfi Ağaməhəmməd xanın tapşırığı ilə Məhəmməd xan İzzəddinli-Qacara göstəriş verdi ki, Məhəmmədqulu xanı Urmiya hakimliyindən azad edib, Hüseyinqulu xanı vəzifəyə təyin etsinlər. Məhəmməd xan İzzəddinli-Qacar Hüseyinqulu xan Qasımlı-Avşarı götürüb, Urmiyaya getdi. Sadiq xan Şəqaqi bu xəbəri Məhəmmədqulu xana çatdırdı. Məhəmmədqulu xan təşvişə düşüb, məşvərət topladı. Avşar elinin başçıları məsləhət verdilər ki, Ağaməhəmməd xana hədiyyə göndərüb, itaətini bildirsin.

Məhəmmədqulu xan qardaşı Qasım xanı Ağaməhəmməd xanın yanına göndərdi. Qasım xan Yam məntəqəsinə yetişəndə Əsgər xan bir nəfəri onun yanına göndərüb, bildirdi ki, Məhəmmədqulu xan Ağaməhəmməd xan Qacarı yanında xain, günahkar bir hakim kimi tanınır. Hər nə göndərsə də, qəbul olmayacaq. Sən gətirdiyin hədiyyələri öz adına təqdim et. Biz də ondan xahiş edək ki, Urmiyanın hakimliyini sənə versin. Avşar ağsaqqalları da bu fikri bəyəndilər. Əsgər xana da razılıq məktubu göndərdilər. Əsgər xan sevinib, Qasım xanı və Avşar başçılarını çadırına dəvət etdi. Qasım xan Əsgər xanın rəhbərliyi ilə sovqatı baş vəzirə təqdim etdi. Baş vəzir pay-parçanı alıb, Qasım xanı Ağaməhəmməd xan Qacarı fərmanı ilə Urmiyanın hakimi təyin etdi.

Qasım xan Urmiyanın vəkilliyini Mirzə Əbülhəsən bəyin oğlu Mirzə Məhəmmədnəbiyə verdi. Əsgər xan isə 1000 nəfərlik qoşun sərkərdəsi təyin edildi.

Ağaməhəmməd şahın ordusu Qaradağdan Təbrizə gəldi. Xoyun hakimi Hüseynqulu xan Dünbilini Azərbaycanın valisi təyin etdi. Qasım xan şaha məktub yazıb, bildirdi ki, Üşnəviyyə hakimi Əfrasiyab sultan Zərza başqa kürd əsirətlərindən də qoşun toplayıb, Urmiya camaatına korluq verir. Ağaməhəmməd şah Əsgər xan Avşara göstəriş verdi ki, Urmiyaya gedib, Üşnəviyyə kürdlərinin qətl-qarətinin qarşısını alsın. Sovucbulağın hakimi Budaq xana da fərman göndərdi ki, Əsgər xana yardım etsin.

Qasım xan Əsgər xanla birləşib, az miqdar qoşunla Üşnəviyyəyə hücum keçdi. Zərzalar da balbaslarla ittifaq bağlayıb, müdafiyyəyə hazırlaşdılar. Mükriilər də xəlvətcə zərzalara xəbər göndərirlər ki, biz ilk həmlədə geri çəkiləcəyik. Mahmud xan Mükri öz tayfasının xəyanətini Qasım xana məlumat verdi. Qasım xan ona inanmadı. Elə bu vaxt balbasların hücumu başlandı. Mükriilər qaçmağa üz qoydular. Avşarların nizamı pozuldu. Qasım xan və Əsgər xan geri çəkildi. Bu savaşda Avşar və Dünbili ellərindən 1000 nəfər döyüşçü həlak oldu. Əsgər xan hərbi hiyləsini işə salıb, döyüşçüləri ölüm meydanından çıxardı.

1793-cü ildə Ağaməhəmməd şah Qacar qoşun yığıb, Lütfəli xan Zəndin üstünə hücum etdi. Qoşuna sərkərdə Əsgər xan Əbdülməlikini, Rəhim xan Qasımlı və Məhəmmədhasən bəy Mahmudlunu təyin etdi. Şiraz ətrafında qoşun Lütfəli xanın gecə basqınına uğradı. Qoşun əhli sarsıldı. Ağaməhəmməd şah sərkərdələrinə tapşırırdı ki, necə olursa olsun, basqının qarşısını

almaq lazımdır. Lütfəli xan növbəti gecə yenə də basqın etdi. Avşar qoşunu sübhədək müqavimət göstərdi. Lütfəli xan Zənd basılıb, qaçdı. Əsgər xan qoşundan 200 nəfər seçib, Lütfəli xanı izlədi. Onlar Şirazi alıb, Lütfəli xanın əhli-əyalını Astarabada köçürdülər.

Məhəmmədqulu xan da 1793-cü ildə Ağaməhəmməd şahın ordusunda Şiraza, Lütfəli xan Zəndin üstünə yollandı. Lütfəli xan Zəndin məğlubiyyətindən sonra Urmiyaya qayıtdı. Əsgər xan onun Urmiyaya dönüşünə etiraz etdi. Bilirdi ki, o, qalmaqalı sevir. Baş vəzir Rəhim xan Qasımlını Məhəmmədqulu xana naib təyin edib, Urmiyaya göndərdi. Rəhim xan öz ailəsini və Əsgər xanın əhli-əyalını Urmiyadan köçürüb, Quşçu qəsəbəsində yerləşdirdi.

Məhəmmədqulu xan Urmiyaya yetişmək zülm bayrağını dalğalandırmağa başladı. Qayını Əlirza xandan 4 min tümən pul alıb, özünü də zindana saldı. Onun fəaliyyətini izləyən Əsgər xan bu hadisəni baş vəzirə çatdırdı. Əlirza xanın azad olmasına çalışdı. Şahdan fərman alıb, Urmiyaya gəldi. Ənzəl mahalına çatanda qardaşıoğlu Əhməd bəyə əmr verdi ki, özü ilə 17 atlı götürüb, Urmiyaya getsin. Zindanın qapısını qırıb, Əlirza xanı azad etsin. Onlar da günün günorta çağı zindanın qapısını qırıb, Əlirza xanı Ənzələ gətirdilər. Əsgər xanın tərəfdarları Quşçuya köçdülər.

Əsgər xan Quşçuda böyük bir qala tikdirmişdi. Hələ də o qalanın qalıqları durur.

1795-ci ildə Ağaməhəmməd xan Qarabağa, ordan da Gürcüstana yürüş etdi. Məhəmmədqulu xan və Əsgər xan da bu yürüşdə iştirak etdilər. Gəncə ətrafına çatanda Urmiya şikayətçiləri gəlib, yetişdilər. Onlarla pişnamaz Molla Məhəmmədhüseyn də vardı. O, Tiflis şəhərinin alınmasında iştirak etmişdi. Ağaməhəmməd xan fəthdən sonra avşar şikayətçiləri yanına çağırırdı. Üzünü Molla Məhəmmədhüseyn Urməviyə tutub dedi:

-Ağalar, bu fəth sizin dualarınızın sayəsində baş tutubdur. İstəyiniz nəmənədir? Onlar Məhəmmədqulu xanın zülmkarlığından söhbət açdılar. Ağaməhəmməd xan hirsələnib, fərman verdi:

-Məhəmmədqulu xanın iki gözünə də mil çəkin! Pişnamaz və ağsaqqallar cəzanın ağırlığını görüb, şahdan onun bağışlanmasını istədilər. Daha yüngül cəza ilə əvəz etməsini xahiş etdilər. Onun hakimlikdən azad olunmasına çalışdılar. Şah kimi hakim istəyirsiniz, sualına, Əsgər xan kimi məsləhət bilsə onu,-deyə cavab verdilər.

Məhəmmədqulu xan Tiflisdə baş verən hadisəni öyrənib, Əsgər xana yaxınlaşmağa başladı. Sonra Saraydakı tanışlarına peşkəş göndərüb, şahın könlünü almağa girişdi. Əsgər xan bir şərtlə ona yaxınlaşdı ki, daha millətə zülm etməsin. Məhəmmədqulu xan and içib, söz verdi. Yenidən vali seçildi. Urmiyaya dönərkən 3 gün Quşçu qəsəbəsində Əsgər xanla Rəhim xan Qasımlıya qonaq oldu. Urmiyaya dönəndən sonra ədl-ədalətlə idarəçiliyə başladı. Əsgər xanın evlərinin yenidən qurulmasına əmr verdi. Qabil memarlar vasitəsilə evlər bərpa olundu. Bu evlər hələdə «Əsgər xan darvazası» məhəlləsində bərqərarıdır¹.

Məhəmmədqulu xan kiçik bacısını Əsgər xanın oğluna verdi.

1797-ci ildə Ağaməhəmməd şah Qacar Qarabağa ikinci yürüş etdi. Urmiyaya çapar göndərüb, Məhəmmədqulu xana əmr etdi ki, Avşar qoşununu Mahmud xan Mömin xan oğlu Qasımlının başçılığı ilə Qarabağa göndərsin. Əsgər xan Əbdülməlikiyə tapşırırdı ki, Xoy dünbüli qoşununu kəm-kəirsiz hazırlayıb, görüş yerinə gətirsin. Dünbililər Əsgər xanla dost olduğundan bir yerə yığışıb, savaşa getmədilər. Əsgər xan çarəsiz qalıb, Salmasa getdi. Şahın əmrini yerinə yetirmədiyindən qorxuya düşdü. Bir dərvişin məsləhətini dinləyib, kiçik bir dəstə ilə Qarabağa yollandı. Qarabağa çatanda Ağaməhəmməd şah artıq Şuşanı alıb, əyləşmişdi. O, Mahmud xan Qasımlının çadırına gəldi. Sadıq xan Şəqaqi onun gəldiyini eşidib, həmin çadıra təşrif gətirdi. Sadıq xan onu şahın yanına dəvət etdi. Əsgər xan görüşü sabaha saxladı. O gecəsi Ağaməhəmməd şah Şuşada öldürüldü.

Əsgər xan şahın ölümündən sonra dəstəsi ilə Naxçıvan yolu ilə Urmiyaya qayıtdı. Yolda bir məruzə hazırlayıb, Məhəmmədəli bəy Bəgişli ilə Məhəmmədqulu xana göndərirdi.

Əsgər xan Ağaməhəmməd şahın ölümündən sonra üsyançı xanlara, Məhəmmədqulu xan Avşara, Cəfərqulu xan Dünbiliyə, Sadıq xan Şəqaqiyyə meyl etdi. Sadıq xan Şəqaqi ilə birləşib, Təbrizdən Marağaya gəldi. Əhməd xan Müqəddəmin və Mahmud xan Qasımlı-Avşarın onlara qoşulacağını zənn edirdi. Gözlədiklərinin əksinə onlar üsyançılara qoşulmadılar. Əsgər xan və Sadıq xan Marağanı mühasirəyə aldılar. Marağa 12 gün mühasirədə qaldı. Fətəli şah ordusu Nikpey adlı yerə çatanda Cəfərqulu xan Dünbili Əsgər xanla Sadıq xanı öldürmək

¹ Mirzə Rəşid Ədibüşşüara, *Tarixi Əfşar*, Təbriz, "Şəfəq", 1346 hicri şəmsi, səh.276-280.

fikrinə düşdü. Əsgər xan bu qəsdən duyuc düşdü. Sadıq xanı da xəbərdar etdi. Hər ikisi qaçıb, şahın ordusuna qoşuldular. Sadıq xan Süleyman xan Etizaddövlə Qacarı aracı saldı ki, şah onları bağışlasın. Hər ikisi bağışlandı.

Əsgər xan Fətəli şah Qovanlı-Qacar tərəfindən ordunun bir bölməsinə sərkərdə təyin edildi. Üsyançı Cəfərqulu xan Dünbiliyə qarşı vuruşdu. Məhəmmədqulu xanla danışıqlar apardı.

Hüseynqulu xan Qasımlı yenidən fəallaşmışdı. Marağa yolu ilə Tehrana getmək fikrinə düşdü. Marağa şəhərində Əhməd xan Müqəddəm də onu isti-iliq qarşılıdı. Fətəli şah Qovanlı-Qacar (1797-1834) xanların üsyan xəbərini eşidib, Azərbaycana yola düşdü. Hüseynqulu xan yolda şah ordusuna qoşuldu. Fətəli şah onu hörmətlə qarşılıdı. Qızıl əsbablı, yəhər-yüyenli at; qızıl qınlı xəncər bağışladı. Marağa hakimi Əhməd xan Müqəddəmə fərman verib, Sami soylu qulamların yüzbaşısı Məhəmmədəli xan Ərəb-Bəstamini də ona qoşub, Urmiyaya göndərdi ki, Məhəmmədqulu xanı oradan dəf etsin. Tapşırıq alan Əhməd xan Müqəddəm, Məhəmmədəli xan Ərəb və Hüseynqulu xan Qasımlı-Avşar Urmiyaya yollandılar. Fətəli şah da ordu ilə onların ardınca tərpendi.

Hüseynqulu xan Marağaya çatıb, qoşun toplamağa başladı. Ordan da Sovucbuluğa getdi. Budaq xandan məsləhətlər aldı. İsmayıl bəy Xələci Balbas əşirətinin yanına göndərib, yardım üçün Sulduz çayının yaxasına dəvət etdi.

Kürd əşirətinin rəisləri Mömənd ağa, İbrahim sultan Məməş, Balık, Piran və Mənqur tayfalarından topladıqları qoşunla Sulduz çayının kənarında Hüseynqulu xana qoşuldular. Ordan Urmiyaya tərəf yollandılar.

Məhəmmədqulu xan Hüseynqulu xanın Urmiyaya yürüşünü eşidib, 6 min nəfərlik qoşunla qarşısına çıxdı. Onlar Qaşqagədəkdə qarşılaşdılar. Əsgər xan onları barışdırmağa tələsirdi. Qorxurdu ki, savaşa başlayar, iş işdən keçər. Quşçu gədiyinə çatıb, onlara xəbər yolladı. Məktub şahın möhürü ilə möhürlənmişdi. Məhəmmədqulu xan məktubu alıb tanış oldu. Oxudu ki, şahın əmri ilə Əsgər xan hər işə məmurdur, Hüseynqulu xan söhbət aparmaqdan azaddır.

Məhəmmədqulu xan savaşa girməyib, geri çəkildi. Əsgər xan Urmiyaya çatıb, Məhəmmədqulu xanı ora dəvət etdi. Hüseynqulu xan 6 gün Dolmalar məntəqəsində qalandan sonra, şəhərə gəldi. Əmilik hörmətini saxlayıb, divanxanaya getmədi. Rəhim xan Qasımlının Bazarbaşı məhəlləsindəki evində oturaq etdi.

1798-ci ildə Fətəli şah fərmanla Hüseynqulu xanı Məhəmmədqulu xanın əvəzinə Urmiyaya hakim təyin etdi. Tərgəvərin hakimi İbrahim xan 30 yük atı ilə Urmiyaya gəlib, Məhəmmədqulu xanın ev əşyalarını Kürdüstana köçürmək istədi. Fətəli şahın yüzbaşısı Məhəmmədəli xan Ərəb ona imkan vermədi. Ona Məhəmmədqulu xanı tutmaq əmr olunmuşdu. Əsgər xan yenə araya girib, məsləhət verdi ki, hələlik Məhəmmədqulu xan onun evində otursun, şahdan nə əmr gəlsə, yerinə yetirsinlər. Divanxana boşaldı. Hüseynqulu xan ora köçdü.

Əsgər xan Urmiyada Avşar tayfasından 8 min tümən pul toplayıb, Fətəli şaha yolladı. Şahın ona rəğbəti artdı.

Əsgər xan Rus-İran savaşılarından əvvəl Qacar ordusunda, Avşar hissəsinin komandanı idi.

Fətəli şah Əsgər xanı vəzifəsindən alıb, əvəzinə Mahmud xan Mömün xan oğlu Qasımlı-Avşarı təyin etdi. O, dəfələrlə işdən alınsa da hər dəfə də ləyaqətinə görə yenidən vəzifəsinə qayıtmışdı. Hüseynqulu xan onun işdən çıxarılmasına çox rahatsız olmuşdu. Əsgər xan onun dayağı idi. Urmiya əhli adından şaha müraciət edib, onu doğma şəhərinə dəvət etdi.

Fətəli şah Əsgər xana ənam-ərmağan, böyük oğlu Fərəculla sultana xan ünvanı verib, Urmiyaya yol saldı. Onun əhli-əyalı Qəzində girov saxlanılırdı. Onları azad edib, Əsgər xana qoşdu. Əsgər xan Təbrizə yetişib, Abbas mirzənin ziyarətinə getdi. Abbas mirzə İran-rus savaşı başlandığından, Əsgər xanı Avşar qoşununun komandanı təyin etdi. Əsgər xan icazə alıb, bir neçə günlüyə Urmiyaya yola düşdü. Hüseynqulu xan Urmiya əhalisini Səidli kəndinə qədər Əsgər xanın önünə yolladı. Onun pişvazına çıxıb, dəbdəbə ilə Urmiyaya gətirdilər.

Əsgər xan İrəvan, Pənbək savaşlarında iştirak etmişdi. Savaşlardan sonra Urmiyaya qayıtmışdı.

Sisyanov Bakıya hücum edəndə oranın hakimi Fətəli şaha yardım üçün müraciət etdi. Fətəli şah Urmiya hakimi Hüseynqulu xana əmr verdi ki, Avşar qoşunu ilə Bakı camaatına yardım etsin. Hüseynqulu xan qoşun toplayıb, Əsgər xanı sərkərdə təyin etdi. Əsgər xan qardaşı Əbdüssəməd xanı da yardımçı götürüb, Bakıya yollandı. Sisyanov İran ordusunun işə qarışdığını görüb, sülh bağladı. Çox keçmədən Sisyanov Bakıda öldürüldü. Əsgər xan onun başını Məhəmmədhesən bəy Mahmudlu vasitəsilə Ərdəbilə, Abbas mirzəyə göndərdi.

Əsgər xan Hüseynqulu xanla birlikdə Tiflis səfərinə qatılmışdı. Bu qoşunun hərbi taktikası və strategiyası Əsgər xan və qardaşı Əbdüssəməd xan tərəfindən olurdu. Onlar qoşunu yoxlayıb, sahman

yaratdılar. Avşar qoşunu irəli hücum edib, rus qoşunlarını darmadağın etdilər. Rus toplarını ələ keçirib, öncə Gəncəyə, Gəncədən İrəvana, ordan da İrana apardılar.

Əsgər xan ruslara satılan İrəvan hakimi Məhəmməd xan Ziyadlı-Qacara öyüd-nəsihət verib, dövlət tərəfdən qarantiya alıb, geri qaytarmaq istədi. Məhəmməd xan ona inanıb, sovqat-sovrumla Abbasabada, Abbas mirzənin yanına getdi. Hüseynqulu xan qardaşı Həsən xan Sarı Aslanla bərabər Məhəmməd xanı tutub, əhli-ayalı ilə birlikdə Tehrana apardılar. Əsgər xan bu hadisəni görüb, məyus oldu. Çalışdı ki, həmişə saray işlərindən kənar qalsın. Yam çəmənliyində Abbas mirzədən icazə alıb, Urmiyaya getdi.

Əsgər xan qoşununu İmamqulu xan Hüseynqulu xan oğluna təhvil verib, guşənişin oldu. Üç nəfər onu tez-tez yoxlayırdı. Bunlar Baba bəy Ərəbli, Məhəmmədəli bəy Bəğişli və Məhəmmədhasən bəy Mahmudlu idilər.

Əsgər xan Fransaya elçi getmişdi. Dörd ay Parisdə yaşamışdı. «Finkenşteyn» sülh müqaviləsini imzalandıqdan sonra Napoleonun yanına yollanmışdı.

Əsgər xan Azərbaycanın ilk framasonçusudur. Doktor Nəvai bu məlumatın ardınca Əsgər xanın framosonçu təşkilata necə qovuşduğunu böyük alim və tarixçi Torinin (Thoru) gündəlik yaddaşları əsasında belə şərh edir: «O, masonçuluq təriqətinin nuruna qərq olub, qaranlıq bir aləmdən işıqlığa qədəm qoyduğu zaman dərhal tiyəsi abdar Dəməşq poladından olan cəvahirə tutulmuş qılıncını kəməmindən çıxarıb, Loj ustadının stolunun üzərinə qoyaraq bu sözləri söylədi: - Qardaşlar, sərvərlər və dostlar! Dostluq və yoldaşlıq, vəzifə borcunu başa düşmək və əmanət, əxlaq fəziləti və yenilikçilik xüsusiyyəti, səltənət məqamına vəfadarlıq - bunların hamısı mənim beynimdə özünə yer tutmuş və and içdiyim vəzifələrdir. Lakin icazə istəyirəm ki, iyirmi yeddi il müharibədə mənim vətənimin yolunda xidmət edən bu qılıncı girov kimi dostlar və qardaşlarıma təqdim edim və əgər bir gün lazım gəlsə, bu müqəddəs yolda fəxr ilə xidmətə qayıdıb, vətən və əlahəzrət şahın xatirinə vuruşduğum bu qılıncı dəyüşə hazır olum.

Hədsiz dərəcədə bu cəmiyyətin təsiri altına düşmüş bu səfir Fransada olduğu bütün müddət ərzində framasonçuluğa böyük maraq göstərdi və yaxınları olan ustad və böyükklərlə məşvərət etdikdən sonra İsfahanda onun bir lojasını təşkil etmək qərarına gəldi. Bu, bir nəfər

Avşarlar

görməli iranlı vasitəsi ilə framasonçuluq ayininin qəbul edilməsi haqqında birinci əsərdir ki, tarixdə səbt olunmuşdur.

Əsgər xan İrana qayıtdıqdan sonra onun masonçuluq fəaliyyəti ingilis casuslarının faydalanıb-faydalanmadıqları haqqında əlimizdə dəqiq məlumat yoxdur. O, Fətəli şahın qəzəb və etinasızlığına düşər oldu (Əlbəttə, framasonçu olduğuna görə yox), İrana çağırıldı və öz doğulduğu Ərumiyə getdi».

Əsgər xan Urmiya şəhərində vəfat etmişdi.

Əsgər xanın Fərəculla xan adlı oğlu vardı.

Əbdüssəməd xan Əbdülməlikli-Avşar

Əbdüssəməd xan Mirzə Məhəmmədcəfər bəy oğlu Urmiya şəhərində doğulmuşdu. İbtidai təhsilini atasından almışdı. Sonra mədrəsədə oxumuşdu.

Əbdüssəməd xan sərətib rütbəsində Qacar ordusunda xidmət etmişdi.

Mehdiqulu xan Dəvəli-Qacar Abbas mirzənin əmri ilə İrəvan köçərilərini bir yerə toplayan zaman ruslara üzbəüz gəlir. Savaş baş verir. Mehdiqulu xan məharətlə Üçkilisə tərəf çəkilir. İran qoşunun özəyi burda yerləşmişdi. Abbas mirzə Əhməd xan Müqəddəmi Üçkilisənin ətrafındakı səngərlərdə yerləşdirib, özü Mehdiqulu xana yardım üçün hərəkət edir. Sisyanovun üzərinə hücum keçirlər. Böyük bir savaş baş verir. Bu zaman Avşar qoşunu Abbas mirzənin köməyinə gəlir. Qoşuna Əbdüssəməd xan Əbdülməlikli və Məhəmmədhasən bəy Mahmudlu başçılıq edirdi. Avşar qoşunu o qədər şəhəmət, şücaət göstərir ki, rusları geri oturdurlar.

Əbdüssəməd xan Hüseynqulu xanla birlikdə Tiflis səfərinə qatılmışdı. Bu qoşunun hərbi taktikası və strategiyası Əsgər xan və qardaşı Əbdüssəməd xan tərəfindən olurdu. Onlar qoşunu yoxlayıb sahman yaratdılar. Avşar qoşunu irəli hücum edib rus qoşunlarını darmadağın etdilər. Rus toplarını ələ keçirib, öncə Gəncəyə, Gəncədən İrəvana, ordan da İrana apardılar.

Mirzə Hüseyn bəy Əbdülməlikli-Avşar

Hüseyn bəy Mirzə Məhəmmədcəfər bəy oğlu Urmiya şəhərində dünyaya gəlmişdi. İbtidai təhsilini atasından almışdı. Sonra mədrəsədə oxumuşdu. Savadlı olduğundan dolayı mirzə ünvanı daşıyırdı.

Mirzə Hüseyn bəy mustofi vəzifəsində çalışmışdı.

Mirzə Sultanhüseyn Əbdülməlik

Mirzə Sultanhüseyn İmamqulu xan Qasımlının divanxanasında mustofi (maliyyə müfəttişi) işəmişdi.

4.11.Usalı oymağı

Avşar elinin qollarından biri. Bəzi tarixi ədəbiyyatda usanlı, osallı, asıllı, havsallı kimi də yazılır. Bir qismi İsfahan yörəsində, bir qismi isə Urmiyə ətrafında, bir qismi isə Zəncan civarında yerləşmişdi.

Usanlı oymağının Tehran ətrafındakı Eyvanikeyf dərəsinin əkinəcəkləri vardı.

Tədqiqatçı Adnan Menderes Kaya yazır: «Usalı Avşarı: Bu obanın adı qaynaqlarda Usallu və Usanlı şəklində də keçir. İran Avşarlarından- dır. Safəvi hökmdarı Şah Abbas (1587- 1628) zamanında İsfahanda yaşayırdılar. Daha sonra Kürdistanda olan Kavəruda gəldilər. Kavərud hakimi İmamqulu Sultan bu oymağdan idi. Usalıların İranda olan digər Avşar oymaqları kimi çoxsaylı və təsirli olmadığı bilinir. XIX yüzilin ortalarında İranda olan Lady Shellin İranda el və oymaqları ilə bağlı hazırladığı cədvəldə Usalılar, Mazındıranda 50 ev, Tehran bölgəsindəki Xar və Dəməvənddə isə 1.000 çadır və evdən ibarət idi. Azərbaycanın Quba rayonunda da Usalılar var. Usanlı Avşarının bəzi qruplara da Osmanlı torpaqlarında da rast gəlirik. XVI yüzildə Maraş türkmənləri arasında olan camaatın bir qismi isə Alanyada yerləşmişdir. Bu durum onların əsasən Anadoludan İrana geden oymaqlardan olduğunu, bir qisminin isə köç etməyərək yerində qaldığını göstərir».

Usalı oymağının başçılarından biri İmamqulu sultan idi. I Şah Abbasa xidmət etmişdi. Kürdüstandakı Kavərud mahalının hakimi olmuşdu.

Usanlı oymağının əmirilərindən biri də Zayir xandır. Zayir xan Əli xandan sonra Zəncanın hakimi olmuşdu.

Bu oymağın adlı əmirilərindən biri də Abdulla xandır. Abdulla xan Usanlı 1797-ci ildə Xəmsə əyalətinin valisi olmuşdu. Fətəli şah Qovanlı-Qacara xidmət etmişdi.

Usanlı oymağının tanınmış əmirilərindən biri də Qulamhüseyn xandır. Qulamhüseyn xan Zəncanın iri feodallarından idi. Tayfalar arası savaşa Həsən xan Cahanşahlını öldürmüşdü.

4.12. Qırxlı oymağı

Səfəvilər dönəmində avşarların mühüm hissəsi Azərbaycandan, o cümlədən Qarabağdan köçürülüb, İrənin müxtəlif əyalətlərində sakin edilmişdir. I Şah İsmayıl Qırxlı oymağını Xorasanın Əbivərd və Mərv vilayətlərinə köçürmüşdü. Qırxlıların çox hissəsi Əbivərdin ətrafındakı Kubəqanda, Miyab Sərçəşməsində yerləşmişdilər.

Qırxlı oymağının bir hissəsi isə Urmiya ətrafında məskunlaşmışdı. XVII yüzildə Kəlbəli xan Qasımlı Qırxlı oymağını Rövzə çayının sahilində yerləşdirmişdi. Rövzə mahalı şimaldan Sumay, şərqdən Nazlı, cənubdan Tərgəvər, qərbdən Urmiya ilə sınırlanır. Sənədlərdən görünür ki, Rövzə mahalına 25 böyük və kiçik kənd bağlı idi. Əhali əsasən heyvandarlıqla və əkinçiliklə məşğul idi. Mahal bəyləri Lar adlı böyük bir kənddə yaşayırdılar.

I Şah Abbasın hakimiyyəti dönəmində Əbivərd bölgəsinin hakimi Mahmud xan Qırxlı idi.

I Şah Abbas Əmir xan Qırxlını İraq döyüşçülərinə başçı göndərmişdi.

XVII yüzilin sonu- XVIII yüzilin önlərində Səfəvi İrəni qorxunc bir iqtisadi və siyasi böhran keçirirdi. Ölkənin mərkəzi və şərq hissəsi əfqan işğal altına düşmüşdü. Azərbaycan, Şirvan və bunlarla həmsərhəd ərazilər Türkiyə tərəfindən işğal olunmuşdu. Rusiya da Qafqazda böyük fəallıq göstərməyə başlayırdı. 1723-cü ildə I Pyotr Bakı üzərinə yürüş etmiş və Xəzərboyu əraziləri zəbt etmişdi. Faktiki olaraq, Mazandaran vilayətindən başqa heç bir yer müstəqil deyildi. Burada isə hələ Səfəvilərin hakimiyyətinin sonlarından bəri möhkəmlənmiş Fətəli xan Qovanlı-Qacar hökmranlıq edirdi. O, Səfəvi şahı Sultan Hüseynin əfqanların əlindən qurtulmuş oğlu Təhmasib mirzəni öz sarayında saxlamışdı. Az sonra Təhmasib mirzə özünü şah elan edir.

Ölkədə qərarlaşmış vəziyyət həm kəndlilər, həm şəhərlilər, həm el əhalisi, həm də zadəganlar arasında haqlı narazılıq doğururdu. Bu narazılıq get-gedə artırdı. Bircə işğalçılara qarşı mübarizədə rəhbərliyi öz üzərinə götürə biləcək lider çatışmırdı. Nəhayət, belə bir lider də tapıldı. Bu, o zaman çox da tanınmayan Nadirqulu xan idi. Nadirqulu xan avşarların qırxlı boyundan idi. Qeyd etmişdik ki, onun əcdadları hələ şah İsmayıl zamanında Azərbaycandan Xorasana köçürülmüşdülər.

Nadirqulu ağa Qırxlı-Avşar

Əbivərd ətrafında Qırxlı oymağında Nadirqulu adlı bir kişi vardı. Heyvandarlıqla məşğul idi.

Nadirqulunun İmamqulu adlı oğlu vardı.

İmamqulu ağa Qırxlı-Avşar

İmamqulu Əbivərd ətrafında Qırxlı oymağında dünyaya boy göstərmişdi. Kürk tikməklə məşğul idi.

İmamqulunun ağanın Nadirqulu bəy, Bəktaş bəy adlı oğulları vardı.

Nadir şah Qırxlı-Avşar

Nadirqulu 22 oktyabr 1688-ci ildə Əbivərd ətrafında Qırxlı oymağında, Dərəgəz vilayətinin Dəstigird kəndində anadan olmuşdu. Hələ on səkkiz yaşı tamam olmamış bu gənc anası ilə birlikdə Xarəzm özbəklərinin yürüşlərindən birində əsir götürülür və qul edilir. Çox keçmədən əsirlikdən qaçıb, Xorasana qayıdan Nadirqulu Əbivərd hökmdarı Baba Əli bəy Kosəhmədlinin yanında qulluğa götürülür. O, başına kiçik bir dəstə toplayıb, 1710-cu ildə Xorasan əyalətlərinin bir neçəsini tutduqdan sonra özünü Nadirqulu bəy adlandırmağa başlayır. Nadirqulu bəyin hünərvər Xorasan yürüşlərinin qarşısı qüdrətli feodal Məlik Mahmud tərəfindən dayandırılır. Nadirqulu kömək üçün şah Təhmasibə müraciət edir.

1726-ci ildə II Şah Təhmasib Səfəvi və Fətəli xan Qovanlı-Qacar Məlik Mahmudu devirib, burada İran şahının hakimiyyətini bərpa etməkdən ötrü böyük qoşunla Xorasana gəlir və Nadirqulu bəy onlarla birləşir.

II Şah Təhmasib Nadirqulu bəyi Xorasanda öz canişini təyin edir. Bundan sonra Nadirqulu özünə Təhmasibqulu xan adını götürür. O, Təhmasibə ilk növbədə təsir qüvvəsi get-gedə böyük sürətlə artıran Fətəli xan Qacarı neytrallaşdırmaqdan ötrü lazım idi. Ancaq şah (heç Nadirin özü də ondan geri qalmırdı) bununla da kifayətlənmir. Məlik Mahmud idarəçiliyinin mərkəzi Məşhəd alınan zaman II Şah Təhmasibin əmri ilə Fətəli xan öldürülür. Çünki Nadir onu Fətəli xanla Məlik Mahmud arasında gizli sövdələşmə olduğuna inandırmışdı. Bundan sonra Nadirqulu xan şahın silahlı qüvvələrinin baş komandanı təyin olunur. Bir qədər keçmiş Nadirqulu xan Məlik Mahmudun qoşunlarını əzərək, onun özünü qətlə yetirir. Bundan sonra Nadirqulu xanın saraydakı mövqeyi güclü şəkildə möhkəmlənir.

Hadisələrin sonrakı inkişafı göstərir ki, artıq 1727-ci ildən Nadirqulu xan II Şah Təhmasiblə də əlaqələri tam qırır və bütün Xorasanda özünün hökmranlığı uğrunda mübarizəyə başlayır. Nadirqulu xan nəzarətdən çıxmış kürd və türkmən qəbilələri və şah qoşunları üzərində bir neçə qələbə qazanır. Şah özünün məğlubiyyətini etiraf edir və barışıq üçün yollar qazanır. Bu arada Nadirqulu xan bir sıra qətiyyətli yürüşlər vasitəsilə bütün şimal-şərqi İrani birləşdirir. İrandakı əfqan şahı Əşrəf də artıq onun qalibiyyətli yürüşlərindən narahatlıq keçirməyə başlayır. Əşrəf öz qoşunlarını Xorasana, Nadirqulu xanın üzərinə yeridir. 1729-cu ilin 3 sentyabrında Miman-dost çayı sahilindəki döyüşdə Əşrəfin qoşunları darmadağın edilir. Bu parlaq qələbəsi ilə də Nadirqulu xanın ölkənin yadellilərdən təmizlənməsi uğrunda mübarizəsinin başlanğıcını qoyur. Əşrəfin qoşunları Tehrana doğru geri çəkilərək, oradan da İsfahana yönəlirlər. Nadirqulu xanın əfqanlarla haqq-hesab çəkəndən sonra Azərbaycan üzərinə yeriyəcəyini anladığı üçün Türkiyə sultanı, Əşrəfin köməyinə böyük bir ordu göndərir.

Nadirqulu xanla Əşrəf arasında həlledici döyüş 1729-cu ilin 13 noyabrında İsfahan yaxınlığında baş verir. Bu dəfə Nadirqulu xan birləşmiş əfqan-türk qoşunları üzərində parlaq qələbə qazanır. Onların gözü elə qorxur ki, həmin gün bir daha döyüşə girməyib İsfahandan çəkilirlər. Nadirqulu xan təntənəli şəkildə şəhərə girir və öz əlləri ilə İran tacını şah Təhmasibin başına qoyur. Üstündən bir qədər keçəndən sonra Nadirqulu xan öz qoşunlarını əfqanları təqib etməkdən ötrü Fars vilayətinə göndərir. Qaçacaqda Əşrəf öldürülür və bu da döyüşün taleyini həll edir.

Ölkənin şərqi tamamilə təmizlənmişdir. İndi qarşıda yalnız Azərbaycanı və onun yaxınlığındakı torpaqları osmanlı türklərindən azad etmək qalırdı. 1731-ci ildəki hərbi əməliyyatlar nəticəsində Nadirqulu xan osmanlıları əzərək, Azərbaycanı, Həmədanı və Kirmanşahı azad edir. Osmanlılar yalnız Arazdan şimalda qalmaqdadırlar. II Şah Təhmasib özünün zəifləmiş nüfzunu bərpa etməkdən ötrü həmin əyalətləri şəxsən azad etmək qərarına gəlir. Ancaq məğlub olaraq, 1731-ci ildə ölkə üçün biabır bir sülh müqaviləsi bağlayır. Həmin müqaviləyə əsasən, Araz çayının şimalındakı bütün ərazilər, eləcə də Kirmanşahın bir sıra əyalətləri osmanlılara verilir. Nadirqulu xan müqaviləni tanımaqdan imtina edir və qədim türk ənənələrinə görə, xan və əyanların qurultayını çağırır. Qurultay Şah Təhmasibi taxtından salaraq, onun III Şah Abbas adlandırılan səkkiz

aylıq oğlunu şah elan edir. Faktiki olaraq, bütün hakimiyyət Nadirqulu xanın əlində cəmlənir. Bundan sonra Nadirqulu iki il ərzində bir-birinin ardınca qazandığı parlaq qələbələrlə bütün Azərbaycanı və Şərqi Gürcüstanı osmanlılardan təmizləyir.

Abbasqulu ağa Bakıxanovun yazdığına görə, Nadirqulu xanın sərkərdəlik istedadı Gəncənin mühasirəsi zamanı özünü daha parlaq bir tərzdə göstərmişdi. O zaman Gəncədə osmanlı qarnizonu otururdu. Mühasirə tamam daralsa da, qarnizon Abdulla paşadan kömək gələcəyi ümidi ilə təslim olmurdu. Abdulla paşa Qarsda idi və özünün vədləri ilə mühasirədəkilərə ruh verirdi. Nadirqulu xan qoşunların bir hissəsini Gəncə qapısında qoyaraq, 15 minlik döyüşçü götürüb, Dağıstan yolunu bağlayır və Qars üzərinə hücumu keçir. Abdulla paşa öz sərkərdəlik məharəti ilə ad çıxarmış Nadirqulu xanla döyüşə girməkdən boyun qaçırır və qalaya girib, uzunmüddətli mühasirəyə hazırlaşır. Hadisələri sürətləndirmək məqsədilə Nadirqulu xan belə bir fənd işlədir: gecənin birində mühasirəni götürüb tələsik geri çəkilir. Aldanmış Abdulla paşa 100 minlik qoşunu ilə qaladan çıxaraq, Nadirqulu xanı Şirvana qədər təqib edir. Üçmüədzinin cənub-qərbində qəflətən qoşunu geriyyə döndərən Nadirqulu xan osmanlıları ölüm-dirim savaşına girir. Qəfləti döyüş osmanlı qoşununda vahimə yaradır və Nadirqulu xan bu dəfə də tam qələbə qazanır. Bundan sonra Şirvan və Tiflis qalalarındakı türk qarnizonları ona döyüşsüz təslim olurlar. 1735-ci ilin sonlarına doğru Qafqaz osmanlı ordularından tamamilə təmizlənir ki, bunu da Nadir şahın böyük qələbəsi hesab etmək olar. Burada yerli əhalinin osmanlı türkləri ilə mübarizədə Nadirqulu xana göstərdiyi yardım da qeyd olunmalıdır.

1735-ci ildə başlanmış Gəncə müqaviləsinə görə, Rusiya hələ I Pyotrun tutduğu Bakı və Dərbənd şəhərlərini bu şərtlə güzəştə getmişdi ki, Nadir Türkiyə ilə mübarizəsini dayandırmayacaq və onunla seperat sülhünə girməyəcəkdi. Lakin Nadirqulu xan bu şərtləri pozur və 1736-cı ildə osmanlı Türkiyəsi ilə sülh sazişi imzalayır. Sazişə görə, Türkiyə 1722-ci ilə qədər Səfəvi İranına məxsus olmuş bütün torpaqları Nadirə qaytarır. Yalnız həmişə sünni Türkiyəyə meyili ilə seçilmiş Dağıstan xalqları itaət göstərmirlər. Nadir öz qoşunlarını Dağıstana yeridir, böyük əziyyətlə Qazi Qumuqa gedir və geri qayıdır. Yeni əldə olunmuş Azərbaycan vilayətlərinin hökmranlığı Nadirin qardaşı İbrahim xana tapşırılır.

Uzun illər ərzində ilk dəfə olaraq Azərbaycanın geniş hüdudları inzibati qaydada bir şəxsin idarəsinə verilir. Artıq Səfəvi İranının

sərhədləri təqribən tamamilə bərpa olunub və qarşıda onun onun dağılmış təsərrüfatını dirçəltmək vəzifəsi durur.

Köhnə Səfəvi sülaləsinin nümayəndələri artıq feodal əyanlara və xalq arasında öz nüfuzlarını tamamilə itirmişdilər və ölkəni dağıntıdan xilas etmək iqtidarında deyildilər. Nadir öz nöqtəyi-nəzərindən yeganə olaraq doğru yola əl atmaq, taxt-tacın həqiqi sahibi olmaq istəyir. Bundan ötrü o yenidən qədim türk qaydasına görə, Muğan düzündə qurultay, bu dəfə böyük qurultay çağırır. Bu qurultaya hərbi, mülki və dini əyanlara, şəhər və kənd başçılarını yığır. Buraya 100 minə yaxın adam toplanır. Bunlardan ötrü məscid və bazarlar da daxil olmaqla ağac və qamışdan 12 min müvəqqəti tikili salınır. Novruz bayramı günü, 1736-cı ilin 21 martında Nadirqulu xan qurultaya iştirakçılar arasından yeni şah seçmək təklifi verir. Sözlərini bununla əsaslandırır ki, III Şah Abbas hələ ki uşaqdır, Nadir özü isə işləməkdən yorulub və hakimiyyətdən imtina edir.

Azərbaycanın hərbi elitası qızılbaşlar öz yüksəlişləri üçün Səfəvilərə minnətdar idilər və buna görə də hakimiyyət sülaləsinin dəyişməsinin əleyhinə idilər. Ancaq öz etirazını açıq şəkildə yalnız Qarabağ və Gəncə bəylərbəyisi Uğurlu xan Ziyadoğlu-Qacar bildirir ki, o da sonralar bunun müqabilində öz malikanələrinin böyük bir qismini itirmiş olur. Onun hakimiyyətində bircə Gəncə saxlanır və rütbəsi də Gəncə bəylərbəyi adlandırılır, qacarların çox hissəsi isə Xorasana sürgün edilir. Şah elan olunması məsələsi ortaya çıxanda, Nadir özünü zahirən elə göstərir ki, guya yorulub, doğrudan da sağlığı istəmir, qurultay az qala yalvarıb onun razılığını alır və tacqoyma mərasimi keçirilir. Hətta bu münasibətlə qurultay iştirakçılarına erməni və gürcü millətindən olan qul və kənizlər bağışlanılır.

Hakimiyyətin həqiqi sahibi olandan sonra da Nadir şah öz mövqeyini müharibələrlə möhkəmləndirir və onun hərbi dühası həmişə onun köməyinə çatır. Yer üzündə onun qədər parlaq hərbi qələbələr qazanmış sərkərdələri barmaqla saymaq olar. Nadir şah yürüslərə çıxmaqla həm də ölkənin iqtisadiyyatını dirçəltmək, hakimiyyətdəki sülalə dəyişikliyinə narazı qalan qızılbaş əyanlarını varlandırmaqla onları öz tərəfinə çəkmək məqsədi güdüdü. 1737-ci ildə Nadir şah üsyana qalxmış əfqanlara qarşı çıxış edir və həm Herat, həm də Qəndəharı tutur. Sonra o, qaçqın əfqanlara sığınacaq verən Hindistana hücum çəkir. Nadirin qoşunları müqavimət görmədən Karnala (Dehlinin şimal-qərbində) qədər gəlib çıxır və 1739-cu ilin 24 fevralında Böyük Monqol sülaləsindən Məhəmməd şahın ordusunu

darmadağın edərək, martın 20-də Dehlini tutur. Böyük Monqol dövləti üzərinə pulla altı milyon rupilik xərac qoyulur. Alınmış hərbi qənimət 700 milyon rupii dəyərində hesablanırdı. Bunun böyük bir hissəsi Kelata aparılır və Nadir qəniməti öləncən burada saxlayır. Əvvəllər qayda belə idi ki, qiymətli daşlar qızılbaşlar arasında bölüşdürülürdü, Nadir bu dəfə həmin qaydanı pozur və daş-qaşı özünə götürür. Bu da döyüşçülər arasında narazılıq doğurur. Ödəncin həmin qismində dünyanın ən iri brilyantı sayılan «kuhi-nur» («nur dağı») adlanan daş da vardı. Başqa məşhur qiymətli daş da az deyildi.

Hindistanı tutduqdan sonra Nadir Sindi özünə gəbə edir və Orta Asiyaya yürüş edir. Güclü müqavimətə baxmayaraq, Nadir şah 1740-ci ildə Buxara və Xivə xanlıqlarını öz dövlətinin tərkibinə qata bilir.

Tutduğu ölkələrdə silahlı qarnizonlar saxlayan Nadir 1741-ci ildə Dağıstan üzərinə yeriir. Məsələn burasında idi ki, Nadir Hindistanda ikən dağlılar tabeçilikdən çıxmışdılar. Üstəlik onların dəstələri tez-tez Dərbənd və Şamaxı, Kaxetiya və Car-Balakən vilayətləri üzərinə hücum keçirdilər. 1738-cü ildə Manik kəndi yaxınlığındakı döyüşdə Nadir şahın qardaşı İbrahim xanın qoşunları dağlıların birləşmiş orduları tərəfindən məğlubiyyətə uğradılmış, İbrahim xan və Gəncə bəylərbəyi Uğurlu xan Qacar öldürülmüşdü.

Nadir şah özü də Dağıstanda inadlı müqavimətlə qarşılaşır. Lakin hər halda 1743-cü ilin əvvəllərində bir neçə qələbə qazanır. Görünür, Nadir Dağıstanda üzləşdiyi çətinliklərdən sonra özünü sındırmamaq üçün üzərində öz adı həkk olunmuş pul da buraxdırır. Lakin hər halda o, Dağıstandan geri çəkilməli olur.

Dağıstanda zəifləmiş nüfuzunu bərpa etmək məqsədi ilə Nadir şah vaxt itirmədən Türkiyə ilə müharibəyə girir. Burada döyüşlər Ərəb İraqını ələ keçirmək üçün aparılır. Lakin bu dəfə də döyüşlər gah bu, gah da o biri tərəfin üstünlüyü ilə keçir və qələbə qazanılır. Bir səbəb də bu idi ki, Nadir öz əleyhinə qalxmış üsyanları yatırmaqdan ötrü qoşununun bir hissəsini İrana və onun ətrafındakı ölkələrə göndərmişdi. 1746-cı ildə Nadirin Türkiyə ilə bağladığı sülh müqaviləsinə görə, köhnə sərhədlər saxlanılırdı. Elə bu illərdə Nadir şah Bəhreyn, Oman və Maskat üzərinə yürüşlər də keçirir. Ölkənin paytaxtını talan edilmiş İsfahandan Məshədə köçürür və şəhərin yaxınlığındakı dağın başında özünə Kəlat adlı bir qala da qurdurur. Nadir şah xəzinəsini burada saxlayırdı. Qalanın tikilməsi ağılagəlməz çətinliklər yaradır. Azərbaycan kəndliləri buraya 10 tonlarla ağırlıqda mərmər təbəqələr gətirirdilər. Eyni zamanda Nadir şah Fars

körfəzində və Xəzər dənizində donanma yaradılması işini başlayır və ordusunu yenidən qurmaq fikrinə düşür. Hər iki məqsədlə Avropa ölkələrindən mütəxəssislər gətirilir. Onun ordusunda artilleriya və tüfəngçiləri alır musketlə (dayandoldurumla) silahlanmış piyada döyüşçüləri mühüm yer tuturdu. Yeni toplar, mortiralar (qısa lüləli toplar) və nüvələr tökməkdən ötrü Mərvdə möhkəmləndirilmiş mərkəz yaradılmışdı. Artilleriya və top sınaqları, topçu və arilleristlərin hazırlığı burada keçirilirdi. Bütün bunlar Nadir şahın gələcək qələbələri naminə edilirdi. Onun geniş planları vardı. O, Xəzər dənizi boyundakı bütün torpaqları zəbt etmək, Çini də tutmaqla nəhəng bir dövlət yaratmaq arzusunda idi. Ancaq onun planları həyata keçmədi.

Onun apardığı mərkəzləşdirmə siyasəti feodal əyanlarının maraqlarına toxunurdu. 1741-ci ildə Mazandaran meşələrindən keçərkən, Nadir şah sui-qəsd olur. Bundan sonra Dağıstandakı uğursuzluqlar və 1743-1747-ci illərin üsyanlar dalğası başlayır. Bütün bunlar Nadir şahı qəzəbləndirir və o, kütləvi cəza tədbirlərinə başlayır. Təqiblər aparıcı soyların məşhur nümayəndələrindən də yan keçmir. Bunun da nəticəsində sarayda sui-qəsd havası yetişir və 1747-ci ilin iyununda gecə öz çadırında Nadir şah qətlə yetirilir.

Nadir şah Babaəli bəy Kosaəhmədlinin iki qızı, ikincisi Gövhərşad bəyim, Sam xanın qızı, Şahzadə Rəziyyə bəyim Mirzə Davud qızı, Sultan Şah Hüseyin Səfəvinin qızı, Şahnisə bəyim Mirzə Məhəmmədrza Hüseyin əl-Maraşinin qızı, Ağası xan Bəllucun qızı, Mirzə Məhəmməd Hüseyin əl-Maraşinin qızı, Seyid Əbülfəzl Məhəmməd xan Buxarinin qızı, Cuki xanım Mirzə Məhəmmədhüseyn xan Qacar qızı, Xədicə Sultan xanım Həsənəli Dağıstani qızı və bir neçə başqa arvadla dünya evinə girmişdi. Rzaqulu mirzə, Nəsrulla mirzə, İmamqulu mirzə, Məhəmməd mirzə, Məhəmmədulla mirzə, Çingiz mirzə adlı oğulları və qızları vardı.

Rzaqulu mirzə Qırxlı-Avsar

Rzaqulu mirzə 1719-cu ildə aprel ayının 5-də anadan olmuşdu. Saray təlim-tərbiyəsi, təhsili görmüşdü. Atasının hakimiyyəti dönəmində Xorasanın valisi idi. Nadir şah təcrübəli və sadıq vəkili Təhmasibqulu xan Cəlayırı ona lələ və yardımçı təyin etmişdi.

Rzaqulu mirzə və Təhmasib xan Cəlayir Bəlxli Həsən xan Bayata tapşırıb, özləri Qunduz-Bədəşxan-Zuhhak-Bamiyan və Kabul yolu ilə hərəkət edib 1151-ci il rəcəb ayının 24-də (1738-i ildə) Aşağı Bahara gəlib, Nadirlə birləşilər.

Nadir şah oğlunu çox məhəbbətlə qəbul etdi. Təhmasib xan Cəlayir Elburusla müharibədə Nadirin göstərişlərini həyata keçirməyib Ceyhuna hücum etdiyi üçün ona çox etimad etmədi. O igid komandan hər an qorxurdu ki, Nadir onu öldürsün; Nadir sonralar onu yanına çağıraraq hərəkətindən hiddətliyini bildirdi. Təhmasib xanın qəlbədən peşman olduğunu hiss edib onu bağışladı.

Nadir şah Rzaqulu mirzənin qoşununu yoxladı. Bəlx davasında zəifləyən, ölənlərin və dağılan silahların yerini doldurdu. Onu naibüssəltənə və Avşar ordusunun komandanı təyin etdi. Onun ordusunun komandanlığını isə Hüseyinqulu xan sərətimə (genarala) tapşırırdı. (s. 333). Zabit və komandanların çıxarılıb, işə götürülməsini 1151-ci il şəban ayının əvvəlində ona tapşırırdı. Bir neçə gündən sonra onun və o biri oğlu Mürtəzaqulunun (Nəsrullah mirzənin) başına almaz şahlıq tacı şahzadəlik dövründə çıxqalarını sol tərəfə, şah olduqda isə sağ tərəfə vursunlar. Nadir bu mühüm hadisə ilə əlaqədar qonaqlıq edib, yüksək rütbəli şəxsiyyətlərə, sorğu adamlarına xələt və nişan verdi. Ziyafət qurtarandan sonra Rzaqulu mirzəni yanına çağıraraq, ona gizləncə belə bir nəsihət verdi: «Elə ki, İranda şahlığa çatdın, əvvəl gərək Səbzivarda həbs olunan şah Təhmasibin gözətçilərini inandığın adamlara dəyişəsən. Qalan adamları ona yaxın qoymasın. Bütün şəhər və qəsəbələrlə təyin etdiyimiz hakimlərə mərhəmətli olasan onları dəyişdirməyəsən: Səhranişinlərin (elətlərin) qayğısına qalasan. Allah eləməsin birdən Türkünistan, Osmanlı və Avropadan sizə hücum eləsələr, müharibə eləmək haqqında qocalar, ağsaqqallar, tayfa başçıları ilə məsləhətləş, onlardan öyrən. Əgər məsləhət sülh yolu ilə həll olursa axmaqlıq edib silaha əl atmayasan. Oğruları, qarətçiləri və araqarışdıranları məhv edərsən. Tacirlərə, əcnəbi tacirlərin karvanlarına mehribanlıq elə, onları qoru, ədalətli səxavətli və sədaqətli ol ki, sənin şöhrətin hər yərə yayılsın. Artıq xərc etmə. Lakin ölkədə bir hadisə baş verdikdə, onu dəf etmək üçün xəzinədən istifadə etməkdə və əsgərləri həvəsləndirməkdə qətiyyətsizlik göstərmə».

Nadir şah oğlunun rəftarını müəyyənləşdirəndən sonra ona xatırlatdı ki, altı ay, bəlkə də az müddətdə bu tapşırığın təsiri özünü göstərəcəkdir. Rzaqulu mirzəyə tapşırırdı ki, Xarəzm hakimi Elburusa hücum etsin və nəticəsi haqqında atasına ətraflı məlumat versin, bəlkə itaətsizlik göstərən adamlara, başqa yağı və yolkəsənlərə ibrət dərsi ola.

Rzaqulu mirzə 1151-ci il şəban ayının 3-də (hicri qəməri) atasından icazə alıb Herat və Əbivərd yolu ilə Məşhədə gəldi ki, öz şəxsi işləri ilə məşğul olsun. Amma çox zaman atasının əksər tapşırıqlarını yerinə yetirmədi. Rzaqulu mirzənin nayibüssəltənəlik dövrünü tanımaq üçün aşağıdakı əsas nöqtələri nəzərə alaq:

Əvvələn, Nadir şah Hindistanda olarkən Rzaqulu mirzə özünü sərbəst hiss edib atasından başqa heç kəslə hesablaşmırdı. Nadir Rzaqulu mirzəni nayibüssəltənə (canişin) təyin edəndə elə eləmədi ki, qardaşı İbrahim xanı ləzgilər öldürdülər.

İkincisi, Rzaqulu mirzə müəyyən qədər özbaşına və mənəbpərəst idi. Üçüncüsü, uzun müddət atasından dəqiq xəbər yox idi.

Rzaqulu mirzə üç ay ondan öncə Məşhəddə özü üçün on üç min nəfərlik xüsusi qvardiya hazırladı, onları xüsusi əla zərli güləbətın paltar və qiymətli qılınclarla bəzəyib, öz sarayında gözetçi qoydu. Özü üçün cah-cəlalı şahlıq dəstgahı düzəltdi. Əlbəttə, hiyləgər və xani saray adamları onun ətrafına toplanıb, öz mənfur məqsədlərini həyata keçirmək üçün onun təcrübəsizliyindən istifadə edib dedilər ki, çoxdan bəri atandan xəbər olmadığı üçün onun təyin etdiyi hakimlər qiyam qaldıra bilərlər; onları işdən götürüb yerinə inandığı adamları qoymağa təhrik etdilər. Rzaqulu mirzə o xainlərin sözüne inanıb ləyaqətli hakimləri işdən götürdü. Fikirləşmədən yerinə ayrı adamları qoydu. Bunlardan əlavə öz zülmünü və özbaşınalığını daha da artırdı, kiçik günahlar üçün çoxlu adam öldürdü.

Hanvey nayibüssəltənənin o zamankı rəftarı haqqında belə yazır: «Öz zalımanə hərəkətləri ilə az müddətdə xalq arasında vəhşət yaratdı. Bunlardan əlavə ticarəti inhisara alıb tacirlərin əl qolunu bağladı».

Hanvey, Rzaqulu mirzə tərəfindən ipək ticarətinin inhisara alınmasını şərh edib, 1739-cu ildə rus kompaniyasına məxsus xeyli mal ilə Məşhədə gəlmiş Alton və Geraymın dilindən belə nağıl edir: «Nayibüssəltənədən almışdılar. Onlardan başqa heç kəsin ipək ticarətinə ixtiyarı yox idi. Təkcə Gilanın xam ipəyi deyil, bütün əyalətlərdən gələn ipəyi nayibüssəltənə ucuz alıb, baha satırtı. Belə ki, biz də öz malımızı onun adamlarından başqa digərləri ilə dəyişdirə bilməzdik».

Lakin sonra Alton və Geraym təsdiq edirdilər ki, həqiqi möhtəkir Rzaqulu mirzə özü yox, nayibüssəltənənin dəstəgahında, xəzinədar vəzifəsində işləyən bir İsfahan taciri idi. O bütün Avropadan gələn malları öz xeyrinə anbar edirdi. Bununla belə Rzaqulu mirzə 1739-cu

ildə Alton və Geraymə böyük imtiyaz verdi və özündən asılı olan tacirlərin ixtiyarını azaltdı.

Qeyd etmək lazımdır ki, İrənin mərkəzi və cənubi ilə məhdudlaşan bu imtiyaz Şərqi Hind kompaniyasının işinə mane ola bilmirdi. Rzaqulü mirzə bəzən zalım və zorakı olsa da, çox vaxt sübut edirdi ki, rəiyyətin rahat yaşamasını da istəyir.

Hicri qəməri 1152-ci ildə Fars bəylərbəyi Məhəmməd Tağı xan Kerman kələntərinə göstəriş verdi ki, onun üçün 1500 tükən vergi yığıb versin. Kirman kələntəri məsələni Rzaqulu mirzəyə bildirdi. O, bəylərbəyin göstərişini ləğv etdi.

Buna baxmayaraq bəylərbəyi kələntəri o pulu yığmağa məcbur etdi. O da pulun hamısını yığa bilmədi, qalanını ingilis ya Hollandiya kompaniyalardan borc elədi. Bundan sonra kələntər yenə məsələni Rzaqulu mirzəyə çatdırdı. Rzaqulu, Tağı xana göstəriş verdi ki, kompaniyalardan aldığı pulu axırncı qəpiyinə qədər onlara qaytarsın.

Təkcə bu məsələdə deyil, ümumiyyətlə Rzaqulu Mirzə Tağı xanın çox özbaşnalıqlarının qarşısını alırdı.

Hicri qəməri 1151-ci ilin payızında bəylərbəyi Şərqi Hind kompaniyasının ziyanına bir iş görmüşdü. Kompaniyanın nümayəndəsi məsələni Bombeydəki mərkəzi idarələrinə bildirdi. Orada bu məsələ Nadirə çatdırıldı. Nadir oradan Rzaquluya məktub yazıb bəylərbəyin işindən narazılığını bildirdi. Rzaqulu mirzə qəzəbləndi və göstəriş verdi ki, Tağı xan kompaniyaya dəyən bütün zərəri ödəsin.

Hicri qəməri 1152-ci ildə Tağı xanın oğlu İsfahandan Rzaqulunun sarayına tərəf yollandı. Tağı xanın düşmənlərinin təhriki ilə Rzaqulu mirzə Tağı oğlunun silahlarını alıb özünə də çox əziyyət verdi. Rzaqulu ilə Tağı xanın ümumiyyətlə bir-birinə düşmən münasibətləri var idi. Bəylərbəyi sonralar Nadirin yanında hörmət qazandığı şübhəsiz Rzaqulu mirzənin əleyhinə çox işlər gördü.

Rzaqulu mirzənin nayibüssəltənəliyi vaxtında baş verən mühüm hadisə bədbəxt şah Təhmasib və onun ailəsinin öldürülməsidir. Bu bilavasitə məsuliyyət daşıyan Nadirin canişini Rzaqulu mirzənin gördüyü işlərdən ən xoşagəlməzi idi.

1152-ci ilin baharında İraqda şayiə yayıldı ki, Hindistanda İrə ordusuna qorxulu xəstəlik düşüb, Nadir şah özü də həlak olub. Sonradan İrənda olan hindlilər tərəfindən xalq arasında vahimə yaratmaq xatirinə, belə cürbəcür şayiələr yayılırdı. Həmin ilin axırlarında Nadir şahın ölüm xəbəri çox genişləndi. Rzaqulu mirzənin

yaxın adamlarından biri olan Məhəmməd Hüseyn xan Qacar onu təhrik elədi ki, ehtiyatla Şah Təhmasib və iki oğlunu öldürsün. Ona görə ki, Nadirin ölümü doğru olsa; Səbzivarda Səfəvi məhbuslarının xeyrinə qiyam atəşi alovlanacaq və onun da odu surətlə ölkənin hər yerinə yayıla bilər, bunun da nəticəsi nayibüssəltənə üçün qorxulu ola bilər. Bəzi dövlət adamları, o cümlədən Rəhim sultan Mərvi Məhəmməd Hüseyn xanın dediklərini təsdiq etdi. Rzaqulu mirzə iki gündən sonra şah Təhmasibi və iki oğlunu öldürməyi qərara aldı. Məhəmməd Hüseyn xanı bu işi yerinə yetirmək üçün Səbzivara göndərdi.

Məhəmməd Hüseyn xan, Şah Təhmasib və ailəsi həbs olunan binaya daxil olan kimi Şah Təhmasib hadisəni ailəsinə bildirdi, ailədən nalə, ağlaşma səsi göyə ucaldı. Zalım Məhəmməd Hüseyn xan həyasızlıqla içəri girib gətirdiyi iplə Şah Təhmasibi boğdu. Təhmasibin 8 yaşlı oğlu Abbas mirzə özünü atasının cənazəsinin üstünə atdı, Məhəmməd Hüseyn xan onu da rəhimsizcəsinə boğdu, ikinci oğlu İsmayıl mirzəni quyuya tulladı, bir adamın bu bədbəxt uşağa ürəyi yanıb, onu quyudan çıxardı. Yazıq uşaq qaçıb aradan çıxmaq əvəzinə gəlib özünü ata və qardaşının cənazəsinə üstünə yıxdı. Cəllad Məhəmməd Hüseyn xan İsmayıl mirzənin başına kəsdi. Bu məsələ Səbzivarda böyük şivən və dəhşətə səbəb oldu. Əhali bir neçə gün matəm saxladı. Sonra öldürülənlərin üçünün də cənazəsinin Məşhədə aparıb dəfn etdilər. Rzaqulu mirzə şah Təhmasib və oğlanlarının ölümündən sonra hiyləgər, yaltaq və mənfəətpərəst adamların təhriki ilə şahlıq fikrinə düşdü, amma tezliklə bu fikri başından çıxardı. Qəflətən Nadirin böyük qabiliyyəti-Hindistanın paytaxtını tutmaq xəbəri Məşhədə çatdı.

Məhəmməd Kazım yazır: «Rzaqulu mirzə atasının qələbəsindən xəbər tutulduqda öz ağılsız işlərinə görə peşmançılıq çəkdi. Zahirən atasının qələbəsinə görə göstəriş verdi; neçə gün Məşhəddə təntəli şənlik məclisləri düzəldib şadlıq etdilər».

Rzaqulu mirzənin arvadı Fatimə Sultan bəyiminin qardaşı II Şah Təhmasibin və uşaqlarının ölümündən xəbəri yox idi, amma onun mürəbbisi hey ağlayırdı. Onun ağlamasının səbəbini öyrəndikdə o da özünü öldürdü. Bəziləri deyir özünü asdı, bəziləri də deyir ki, üzüyündə olan zəhər ilə özünü öldürdü.

Rzaqulu mirzə arvadının ölümündən xəbər tutanda çox təsirləndi, onun da cənazəsinə ehtiramla İmam Rza Əleyhissəlamın hərəmində, qardaşının yanında dəfn elədi. Bir neçə gündən sonra Novruz bayramı üçün Tehrana getdi.

Rzaqulu mirzə Novruz bayramı məclisi təşkil etməzdən qabaq atasının göstərişi ilə əhaliyə bildirdi və onlardan xahiş etdi ki, pullarını-abbasi, mahmudi və nadirini Nadirin Hindistanda vurdurduğu pul rupyəsi ilə dəyişsinlər. Rzaqulu mirzənin Novruz məclisinin məqsədi Nadirin Muğanda düzəltdiyi məclisinki kimidir. Deyirdilər Rzaqulu mirzənin bütün İran hakimlərini Tehrana yığmaqda məqsədi ölkənin illik gəlir və çıxarını hesablayıb, bilməkdir.

1153-cü ilin baharında Bəsrədə şayiə yayıldı ki, Osmanlı sərdarı Osman paşa qərara gəlib ki, Nadirin ölməsi düz olsa İran tac-taxtına sahib olsun. Bu şayiənin düz olub-olmaması haqda dəqiq məlumat yoxdur. Ancaq Sultan Əhməd tamahkar adam idi. Əfqanlar İrana hücum edən zaman fürsətdən istifadə edərək İranın qərb tərəfindən xeyli yeri tutmuşdu. O da ola bilərdi ki, Nadirin olmamasından istifadə edib, Kirmanşah, Ərdəlan və Həmədan əyalətlərində, Bəsrə və Bağdad vilayətlərinə daxil olan ərazidə şahlıq etmək istəyirdi.

Nadirin Rzaqulu mirzəyə Heratda onunla görüşməsinə göstəriş verməsinə baxmayaraq oğlu ölkə işlərinə başı qarışdığını bəhanə gətirib, atasının yanına getməkdə səhlənkarlıq edirdi. Məlum deyil, doğrudan başı işə qarışdıqdan, ya atasının qorxusundan onunla görüşməyə getmədi. Nəhayət, atası ilə görüşmək üçün Tehranı tərk etmək qərarına gəldikdə ətrafına kifayət qədər nüfuz və qüdrət toplaşmışdı. O, şah kimi öz şəxsi qvardiyası və qardaşı ilə birlikdə çox təmtəraqa yola çıxdı. Rzaqulu mirzə vaxtında Tehrandan çıxmadığına görə Heratda yox, Qaratəpə və Badğisdə görüşdülər. Heratdan Nadir ilə yol yoldaşı olan Məhəmməd Kazım yazır: «İran şahənşahı filə minmişdi. Rzaqulu və zabitlər onun 60 metrliyinə yetişəcək atdan düşdülər. Nadir onun gözətçi qoşununu nəzərdən keçirdi. Onların qiymətli, əlvan paltarından təəccübləndi. Lakin öz təəccübünü gizlətdi, mehribanlıqla oğlunu bağrına basdı. Rzaqulunun rəftarı və səltənət tələbliyi haqda Nadirə çatmış xəbərlər həqiqət imiş. Dərhal göstəriş verdi, Rzaqulunun gözətçiləri dağıldı, yarım saat ərzində onun 12 min nəfərlik qvardiyasından 30-40 nəfərdən artıq adam qalmadı. Rzaqulu mirzə çox istədiyi gözətçilərinin dağıdılmasından sonra onu çadırına çağıraraq, ölkənin vəziyyəti haqda ona çoxlu suallar verdi və bir qədər onun ürəyini ələ aldı. Amma yenə ürəyindəkiləri aşağıdakıları mənalı sözlərlə Rzaqulu mirzəyə çatdırdı:

«Mən sənə özünə məxsus düzəltdiyin qvardiyadan narahatam. İran xalqı iki saray tanımağa adət etməyibdir. Bizim bir sarayımız var, o da

olmalıdır. Bu cahi-cəlal, bu hökumət, bu qoşun və bu böyük işlərə sən layiq deyilsən. Yeni vəziyyətdə yaşamağa adət elə ki, xalq sənin dalınca pis deməsin».

Nadir şah II Təhmasibin ölümündən çox narahat oldu. Qəzəbləndi, az sonra qoşun başçılarını toplayıb, onlara dedi: «Oğlumun şah Təhmasibi öldürməsi mənim ruhumu incidib, narahat edib. Buna görə də onu vəliəhdlikdən çıxarıram».

Nadir şah oğlu Nəsrulla mirzəni Rzaqulunun yerinə canişin təyin edib, onu oğlu İmamqulu mirzə və xanımı ilə Məşhədə göndərdi. Rzaqulu mirzəni öz yanında saxlayıb, Türkünə getdi. Demək lazımdır ki, Nadir ölkədə olmadığı zaman kəndlərinin vəziyyəti ağırlaşmışdı. Cənubda Tağı xan bəylərbəyinin zülmü həddən aşmışdı, xalqın vəziyyəti hər cəhətdən acınacaqlı idi. Buna görə də Rzaqulu mirzənin nayibbüləltənəlikdən çıxarılmasına xalq şad oldu.

Nadir şah Türkünə muharibəsində Buxaranı tutandan sonra şahlıq tacını Əbulfeyz xanın başına qoyub, onu şah edəndən sonra Ceyhun çayına qədər cənub topaqlarını İrana birləşdirdi.

Nadir Həkim Atalığa bildirdi ki, Əbulfeyz xana çatdırsın ki, qızlarının birini Nadir öz oğluna-Rzaquluya, birini də qardaşı oğlu Əliqulu xana istəyir. Qadınları qızlara elçiliyə göndərdilər. Nadirə dedilər ki, Əbulfeyzin kiçik qızı çox ağıllı, kamallı, dilavər, çox da gözəldir. Nadir böyük qızı oğluna, kiçiyini də qardaşı oğluna demişdi. Təkid elədi ki, böyük qızı Rzaqulu mirzə alsın. Rzaqulu bu işdən çox təsirlənib, dedi: «Əgər iş belə getsə, çarəm yoxdur, Allah mənə rəhm eləsin. Gərək tezliklə Çin şahının qızı ilə evlənəm».

Qadınlar bu sözləri Nadirə çatdıranda Nadir hirsələndi, bu fikir başında daha da qüvvətləndi ki, Rzaqulu İran tac-taxtına sahib olmaq istəyir. Açıq dedi ki, əgər Rzaqulu Əbulfeyz xanın qızını almasa, özü alar. Tezliklə də dediyini həyata keçirdi.

Nadir Şir Hacıda Xarəzm hakimi Elburusla muharibəyə hazırlaşdı. Oğlu Rzaqulu mirzəni Məşhədə göndərdi. Bu zaman Tağı xan Şirazlı Mükranda müharibə əməliyyatında ləyaqətsizlik göstərdiyi üçün Nadirin ona qəzəbi tutmuşdu. Lakin yenidən Nadirin hörmətini qazanıb, Fars bəylərbəyi vəzifəsinə təyin olundu. Şir Hacıda Nadirin daha artıq diqqətini cəlb etdi ki, yenə Məşhədə qayıtsın. Tağı xan Rzaqulu mirzənin vəliəhdlik dövründə ondan çox narazı idi. Ehtimal ki, Nadirə Rzaqulu mirzə əleyhinə çox demişdir.

Nadir şah Məşhədə gələndən sonra 1741-ci il yanvar ayında oğlanları Rzaqulu mirzə və İmamqulu mirzə ilə birlikdə kifayət

qədər qoşunla Gürqan, Xəbuşan, Mazardaran yolu ilə Dağıstana ləzgiləri əzməyə getdi. 1154-cü il səfər ayının 28-i. 15 may 1741-ci ildə meşədən darısqal yoldan keçərkən 20 m-lik məsafədən Gəlik yaxınlığında ağacın dalından Nadirə güllə atıldı. Güllə onun əlini yaralayıb, atın boynuna dəydi, at yerə yıxıldı, Nadir də yerə dəydi, çox soyuqqanlıqla özünü ölülüyə vurdu ki, guya hərif məqsədinə nail oldu. Daha ikinci güllə atılmadı.

Bir neçə dəqiqə qoşun və şahın mühafizəçiləri içərisində hərəmçilik baş verdi. Hamı bir-birinə dəydi. Lakin dərhal məlum oldu ki, şaha heç nə olmayıb.

Rzaqulunun komandası altında mühafizəçilər dərhal özlərini şaha çatırdılar. Xeyli məsafədə cinayətkarı axtardılar, ondan əsər-ələmət tapmadılar. Az dayandıqdan sonra yola düşdülər. Nadir Tehrana çatan kimi Rzaqulu mirzənin Tehrandə qoydu və dedi ki, bu şəhərin gəliri sənindir. Bu da onu göstərdi ki, Nadir Rzaquluya qəzəblənibdir. Məlum deyil ki, Nadirin oğlundan şübhələnməsi ona olan sui-qəsdə əlaqədr idi, ya vəliəhdliyi dövründə vəzifəsini yerinə yetirə bilmədiyi üçün onu cəhalandırmaq istəyirdi¹.

Rzaqulu mirzə öyrətmə nəticəsində, 1742-ci ildə atası tərəfindən kor edilmişdi.

Rzaqulu mirzəni 1747-ci ildə əmisioğlu Əliqulu xanın əmri ilə Kəlatda öldürdülər. Onun cənəzəsini Məşhədə gətirib Nadir şahın yanında dəfn etdilər.

Rzaqulu mirzə Fatiməsultan bəyim Şah Sultan Hüseyn Səfəvinin qızı ilə ailə qurmuşdu. Şahrux mirzə, Möhbəli mirzə, Əhmədqulu mirzə, Harun mirzə, Bisütun mirzə, Mahmud mirzə adlı oğulları vardı.

Şahrux şah Qırxlı-Avşar

Şahrux mirzə 1734-cü ilin mart ayının 21-də İsfahan şəhərində doğulmuşdu. Saray təlim-tərbiyəsi, təhsili almışdı.

Şahrux mirzə Nadir şah öləndən sonra bir at minib Mərv tərəfə qaçmışdı. Dostməhəmməd Çəhcəheyi onu təqib edib tutur. Onu və İmamqulu mirzəni Kəlatə gətirir. Nadir şahın övladlarını və nəvələrini Kəlatda öldürüb, Şahrux mirzəni Məşhədə gətirirlər. Əliqulu xanın fikri oydu ki, əgər xal onu şahlığa qəbul eləsə Şahrux mirzəni öldürsün, əgər qəbul etməsə onu şahlığa çatdırıb, özü hakimiyyəti ələ keçirsin.

¹ Məhəmməd Hüseyn Qüddusi, Nadir şah, Bakı, "Gənclik", 1999, səh. 164-170.

Əliqulu xan 1747-ci il iyun ayının 6-da Adil şah adı ilə İranın padşahlıq taxtında əyləşdi. Özündən kiçik qardaşı İbrahim (Məhəmmədəli) xanı İsfəhanda olmaqla Azərbaycan və İraqa hakim təyin etdi. İbrahim xan Azərbaycandan hakimi Əmiraslan xanla birləşib qiyama qalxdılar. Adil şah 75 min nəfərlik qoşun tərtib edib İbrahim xanın üstünə getdi. Zəncanla Sultaniyyə arasında iki qardaş vuruşdular. Adil şahın ordusu İbrahim xanın tərəfinə keçdi. Adil şah Tehrana qaçdı. Tehranın hakimi Mirzə Möhsün xan Adil şahı İbrahim xanın adamlarına təhvil verdi. Onlar yoldaca Adil şahın gözlərini çıxardılar. İbrahim xan qardaşını zindana atdırdı. Özünü şah elan etdi. Qardaşı Hüseyin bəyi Xorasana hakim təyin etdi. Şahrux mirzənin yanına adam göndərdi. Bildirdi ki, əgər vərəsəliyə görə Şahrux şah olmaq istəsə biz hamımız ona itaət etməyə hazırıq. Buna görə də səltənətdə əyləşmək üçün İsfahan və İrana gəlsin, şahlı tacını başına qoysun. İbrahim xanın bu işdə məqsədi o idi ki, Xorasanda olan xəzinəni aparsın. Xorasan əhalisini öz tərəfinə çəksin və sonra Şahruxu ortadan götürsün.

Hüseyin bəy Xorasana gələndən sonra Xorasanın görkəmli adamları, əhali və Xorasan kürdləri dedilər ki, əgər İbrahim xan düz deyirsə, Şahruxun İraqdan İbrahim xanın yanına getməsinə ehtiyac yoxdur, elə Xorasanda şahlığa keçsin.

Buna görə də Məşhəd əhalisi, Xorasan oymaq başçıları şahzadə Şahruxla birləşib onu ərkdən kənara çıxardılar. Şahrux şahlığı qəbul etmədi. Xanlar və başçılar İmam Rza türbəsinin həyətinə bir Şura məclisi təşkil edib, hamısı and içdilər, əhd-peyman bağladılar, ona bəyət etdilər. O da çarəsiz qalıb şahlığı qəbul etdi. H. 1161-ci il şəvval ayının 9-da Məşhəddə irsi olaraq şahlığa keçdi, öz vərəsəlik haqqına nail oldu. «Sultan-əzəm» şahlığa gəlməsinin məddəyi-tarixi oldu.

İbrahizim xan Şahruxun şahlığını eşitdikdən sonra h. 1161-ci il zilhicce ayının 17-də, iki ay 8 gün sonra Təbrizdə Şahruxun əleyhinə çıxdı, özü şahlıq taxtında oturub şahlıq sikkəsini öz adına vurdurdu, qardaşı kimi dövlət malını istədiyi adamlara bağışladı. Yaramaz adamları vəzifə və mal-dövlətə çatdırdı. Beləliklə, bir dəstəni özü ilə yoldaş edib, 35 min nəfər toplayıb, Qumdan keçib Xorasana getdi. Mehdi xan Avşarı Təbrizdə vali qoyub, 35 minlik qoşunu da ona tapşırdı.

İbrahim xan çadır, binə, zəncirlənmiş kor qardaşı Əli şahı götürüb, Xorasana yollandı. Simnan yaxınlığında Sərxədə qoşunun bir hissəsi gedib, Şahruxla birləşdi, bir hissəsi də öz yerlərinə getdilər. İbrahim

xan öz əfqan dəstəsilə Quma qayıtdı. Məşhəd mütəvəllisi Mir Seyid Məhəmməd Qumda təmir işlə məşğul idi. Qum əhalisinin köməyi ilə şəhərin darvazalarına bağlayıb, İbrahim xanı şəhərə buraxmadılar. Əfqan sərkərdələri Allahyar xan və Şahin xana sifariş göndərdilər ki, şahı tutub, bizə verin, özünüz hara gedirsinizsə, gedin. Lakin onlar razı olmayıb, şəhəri çapıb, talamağa başladılar. Əldə elədikləri qənimətləri götürüb, Savə yolu ilə Qəndəhara getdilər, yolda hara çatdılar qərar etdilər, adamları öldürüb, təxribat törətdilər. Mir Seyid Məhəmməd hadisələri-İbrahimin qaçmasını Şahruxa yazdı. Əlavə etdi ki, qənimətlər və şahlıq şeyləri sizinkidir, kimə deyirsiniz ona da verək. Şahrux ona yazdı ki, mən sizi öz əmim və dayağım bilirəm, tezliklə şeyləri də götürüb, Məşhədə gəlin.

Şahrux mirzə 2 oktyabr 1748-ci ildə taxta əyləşdi.

Ağaməhəmməd xan Xorasani almaq, avşarların sağlığına son qoymaq istəyirdi.

1796-cı miladi/1210-cu hicri ilində Ağaməhəmməd xan Tehranda tacqoyma mərasimi keçirdi. Bundan sonra Nadir şahın cəvahirini ələ gətirmək üçün Xorasana getdi. O, dəhşətli işgəncələrlə bu cəvahiratın çox hissəsini əldə etdi. Yazırlar ki, bu qədər qiymətli cəvahiratı görərkən o vəcdə gələrək əmr etmişdi ki, dəri süfrə sərrib cəvahiratı onun üstünə töksünlər. O, hamını otaqdan çıxarıb cəvahiratın üstünə uzanaraq ağnamağa başlamışdır.¹

Sonra Şahrux şahı Tehrana göndərdi. Kor şah ona verilmiş işgəncələr nəticəsində aldığı yaralardan yolda öldü.

Şahrux şah Qasım xan Qırxlı-Avşarın qızı, Gövhərnisə xanım Məhəmməd qızı, Firudin xan Gürcü qızı, Mirzəxan sultan Cəlayırın qızı ilə dünya evinə girmişdi. İmamqulu mirzə, Nəsrulla mirzə, Nadir mirzə, Abbas mirzə, Cəlil mirzə, Qəhharqulu mirzə, Yəzdanbəxş mirzə adlı oğulları, Gövhərşad bəyim, Gülrux bəyim, Şahzənən bəyim, Qahirnisə bəyim, Kiçik bəyim adlı qızları vardı.

İmamqulu mirzə Qırxlı-Avşar

İmamqulu mirzə Məşhəd şəhərində dünyaya pənah gətirmişdi. Saray təlim-tərbiyəsi, təhsili almışdı.

İmamqulu mirzənin İsmayıl mirzə, Hüseynqulu mirzə adlı oğulları, Bəyim xanım adlı qızı vardı.

¹ Sepəhr. Göstərilən əsər, səh. 31; Sarəvi, göstərilən əsəri, səh. 264

İsmayıl mirzə Qırxlı-Avşar

İsmayıl mirzə Məşhəd şəhərində doğulmuşdu. Saray təlim-tərbiyəsi, təhsili almışdı.

İsmayıl mirzənin Davud mirzə adlı oğlu vardı.

Davud mirzə Qırxlı-Avşar

Davud mirzə Məşhəd şəhərində dünyaya gəlmişdi.

Davud mirzənin İsmayıl mirzə adlı oğlu vardı.

II İsmayıl mirzə Qırxlı-Avşar

İsmayıl mirzə Məşhəd şəhərində dünyaya gəlmişdi.

İsmayıl mirzənin Dərvişəli mirzə, Davud mirzə adlı oğulları vardı.

Dərvişəli mirzə Qırxlı-Avşar

Dərvişəli mirzə 1877-ci ildə Məşhəd şəhərində dünyaya göz açmışdı. Mədrəsə təhsili almışdı. 1913-1921-ci illərdə Sistan vilayətinin polis rəisi vəzifəsində çalışmışdı. Mənsuri-Nizam ləqəbini daşıyırdı.

II Davud mirzə Qırxlı-Avşar

İsmayıl mirzənin ikinci oğlu Davud mirzə Məşhəd şəhərində dünyaya pənah gətirmişdi. Mədrəsədə oxumuşdu. Teleqrafda çalışmışdı.

Hüseynqulu mirzə Qırxlı-Avşar

İmamqulu mirzənin ikinci oğlu Hüseynqulu mirzə Məşhəd şəhərində doğulmuşdu. Saray təlim-tərbiyəsi, təhsili almışdı.

Hüseynqulu mirzənin Qəmərnisə bəyim, Şahzadə bəyim adlı qızları vardı.

Qəmərnisə bəyim Qırxlı-Avşar

Qəmərnisə bəyim Məşhəd şəhərində dünyaya zinət gətirmişdi.

Qəmərnisə bəyim Fətəli şah Qacarla ailə qurmuşdu.

Şahzadə bəyim Qırxlı-Avşar

Hüseynqulu mirzənin ikinci qızı Şahzadə bəyim Məşhəd şəhərində dünyaya zinət gətirmişdi.

Şahzadə bəyim Fətəli şah Qacarla ailə qurmuşdu.

II Nəsrulla mirzə Qırxlı-Avşar

Şahrux şahın ikinci oğlu Nəsrulla mirzə 1751-ci ildə Məşhəd şəhərində anadan olmuşdu. Saray təlim-tərbiyəsi, təhsili almışdı.

Nəsrulla mirzə 1785-ci ildə vəfat edib.

Nadir mirzə Qırxlı-Avşar

Şahrux şahın üçüncü oğlu Nadir mirzə Məşhəd şəhərində dünyaya gəlmişdi. Saray təlim-tərbiyəsi, təhsili almışdı. Ağaməhəmməd xan Xorasana hücum edərkən əfqanların yanına qaçmışdı. Şahın ölümündən sonra Xorasana qayıdıb, ətrafına adamlar yığmağa başladı. Azərbaycanada baş verən qarışıqlıq və qardaşı Hüseynqulu xanın ixtişası Fətəli şahın başını qatmışdı. Nadir mirzə gücünü artırıb, səltənətə yiyələnmək istədi.

Fətəli şah şəxsən özü qoşun çəkib, Xorasana gəldi. Məşhədi mühasirə etdi. Ətraf kəndlərin taxıl-tərnəsi, suyu məhv edildi. Şəhərdə qəhətlik başladı. Şəhər böyükləri və seyidləri Nadir mirzədən tələb etdilər ki, özünə görə milləti bada verməsin. Şaha da xəbər göndərdilər ki, məzhəb qüdsiyyətini pozub, xalqa zərər verməsin. Nadir mirzə şaha bildirdi ki, qızlarından birini onun oğluna vermək istəyir. Sədr əzəm Mirzə Məhəmmədşəfi Mazandarani elçiliyi ilə Nadir mirzənin qızını Fətəli şahın oğlu Hüseynəli mirzəyə aldı. Şah Nadir mirzəni əhf etdi. Bu əhf uzun çəkmədi. Fətəli şahın göstərişi ilə hicri 1217-ci ildə onu tutub, Tehrana apardılar.

Başqa bir mənbədə Nadir mirzənin üsyanı ilə əlaqədar olaraq göstərilir: «Onun Fətəli şahla qaşıdurmasının başlanğıcında aralarında saziş olduğuna görə Nadir Mirzə öz qardaşı Abbas Mirzəni girov kimi yeni şahın göndərdi. Amma Xorasanın başçı və böyükləri Nadirlə şahın arasında birlik yaranmasına mane oldular. Qrant Vatsonun yazdığına görə, Məşhədin mühasirəsi zamanı Nadir Mirzə qoşunun xərcini təmin etmək və şəhəri qorumaq üçün İmam Rza meydanına getdi və İmamın şəninə rövzəxanlıq etdiyi zaman zərihi geri çəkib onun daxilindəki pulları götürdü. Bu addım fanatik insanların üsyanına, onların əsgərlərlə qarşıdurmasına səbəb oldu. Bir gün sonra o, şəhərin böyük ruhanisi Seyid Mehdinin evinə gedib, namaz qıldığı yerdə onu döyüş təbərzini ilə öldürdü. Onun bu əbləh əməlinə görə camaat şəhər darvazalarını şah qoşunlarının üzünə açdı. Nadir mirzə qaçdı, ancaq onu Məşhədin dörd fərsəngliyində tutaraq

zəncirləyib, Tehrana-şahın yanına göndərdilər və yuxarıda qeyd olunduğu tərzdə qətlə yetirildi».

Nadir mirzənin dili, əlləri Fətəli şahın əmri ilə kəsildi. O, bu əzabdan öldü.

Fətəli şah dədə-baba qisasını alıb, dedi:

-Nadir Fətəlini öldürdü, Fətəli Nadiri!

Nadir mirzənin Abbas mirzə, İbrahim mirzə, Təhmasib mirzə, Xalqverdi mirzə, Məhbubəli mirzə, Rzaqulu mirzə adlı oğulları vardı.

Abbas mirzə Qırxlı-Avşar

Şahrux şahın dördüncü oğlu Abbas mirzə Məşhəd şəhərində dünyaya boy göstərmişdi. Saray təlim-tərbiyəsi, təhsili almışdı.

Cəlil mirzə Qırxlı-Avşar

Şahrux şahın beşinci oğlu Cəlil mirzə Məşhəd şəhərində anadan olmuşdu. Saray təlim-tərbiyəsi, təhsili almışdı.

Cəlil mirzənin Məhəmmədsəfi mirzə adlı oğlu vardı.

Məhəmmədsəfi mirzə Qırxlı-Avşar

Məhəmmədsəfi mirzə Məşhəd şəhərində doğulmuşdu. Saray təlim-tərbiyəsi, təhsili almışdı.

Qəhharqulu mirzə Qırxlı-Avşar

Şahrux şahın altıncı oğlu Qəhharqulu mirzə Məşhəd şəhərində anadan olmuşdu. Saray təlim-tərbiyəsi, təhsili almışdı.

Qəhharqulu mirzənin Ağaxanım bəyim adlı qızı vardı.

Hacı Ağaxanım bəyim Qırxlı-Avşar

Ağaxanım bəyim Məşhəd şəhərində doğulmuşdu. Müqəddəs Məkkə-yi-müşərrəfi ziyarət etmişdi.

Hacıyyə Ağaxanım bəyim Əli şah Fətəli şah oğlu Qovanlı-Qacarla ailə qurmuşdu.

Yəzdanbəxş mirzə Qırxlı-Avşar

Şahrux şahın yeddinci oğlu Yəzdanbəxş mirzə Məşhəd şəhərində anadan olmuşdu. Saray təlim-tərbiyəsi, təhsili almışdı.

Gövhəşad bəyim Qırxlı-Avşar

Şahrux şahın qızı Gövhəşad bəyim Məşhəd şəhərində dünyanı zinətləndirmişdi.

Gövhəşad bəyim Teymur şah Əhməd şah oğlu Dürrani ilə ailə qurmuşdu.

Gülrux bəyim Qırxlı-Avşar

Şahrux şahın qızı Gülrux bəyim Məşhəd şəhərində dünyanı gülləndirmişdi.

Qahirnisə bəyim Qırxlı-Avşar

Şahrux şahın qızı Qahirnisə bəyim Məşhəd şəhərində dünyaya bəzək vermişdi.

Qahirnisə bəyim Fətəli şah Qovanlı-Qacarla dünya evinə girmişdi.

Şahzənən bəyim Qırxlı-Avşar

Şahrux şahın qızı Şahzənən bəyim Məşhəd şəhərində dünyanı şərəfləndirmişdi.

Şahzənən bəyim Məhəmmədqulu mirzə Fətəli şah oğlu Qovanlı-Qacarla evlənmişdi.

Kiçik bəyim Qırxlı-Avşar

Şahrux mirzənin qızı Kiçik bəyim Məşhəd şəhərində dünyaya pənah gətirmişdi.

Kiçik bəyim Fəzləli xan Qasım bəy oğlu Sarıçalı-Cavanşirlə ailə qurmuşdu.

Möhbəli mirzə Qırxlı-Avşar

Rzaqulu mirzənin ikinci oğlu Möhbəli mirzə 1735-ci ildə Məşhəd şəhərində doğulmuşdu. Saray təlim-tərbiyəsi, təhsili almışdı.

Möhbəli mirzə 1747-ci ildə Əliqulu xan Qırxlı-Avşarın əmri ilə öldürüldü.

Əhmədqulu mirzə Qırxlı-Avşar

Rzaqulu mirzənin üçüncü oğlu Əhmədqulu mirzə 1736-cı ildə Məşhəd şəhərində doğulmuşdu. Saray təlim-tərbiyəsi, təhsili almışdı.

Əhmədqulu mirzə 1747-ci ildə Əliqulu xan Qırxlı-Avşarın əmri ilə öldürüldü.

Bisütun mirzə Qırxlı-Avşar

Rzaqulu mirzənin dördüncü oğlu Bisütun mirzə 1740-cı ildə Məşhəd şəhərində doğulmuşdu. Saray təlim-tərbiyəsi, təhsili almışdı.

Bisütun mirzə 1747-ci ildə Əliqulu xan Qırxlı-Avşarın əmri ilə öldürüldü.

Harun mirzə Qırxlı-Avşar

Rzaqulu mirzənin beşinci oğlu Harun mirzə 1742-ci ildə Məşhəd şəhərində doğulmuşdu. Saray təlim-tərbiyəsi, təhsili almışdı.

Harun mirzə 1747-ci ildə Əliqulu xan Qırxlı-Avşarın əmri ilə öldürüldü.

Mahmud mirzə Qırxlı-Avşar

Rzaqulu mirzənin altıncı oğlu Mahmud mirzə 1743-cü ildə Məşhəd şəhərində doğulmuşdu. Saray təlim-tərbiyəsi, təhsili almışdı.

Mahmud mirzə 1747-ci ildə Əliqulu xan Qırxlı-Avşarın əmri ilə öldürüldü.

Nəsrulla (Murtuzaqulu) mirzə Qırxlı-Avşar

Nadir şahın ikinci oğlu Murtuzaqulu (Nadir şahın Kornal savaşındakı zəfərindən sonra Nəsrulla-allahın qələbəsi adlandı) mirzə 1724-cü ildə Əbivərd ətrafında anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı.

Nəsrulla mirzə Rzaqulu mirzənin çıxarılmasından sonra vəliəhd, naibəssəltənə təyin olunmuşdu.

Nəsrulla mirzə Övrəng Zeyb nəvəsi, Yəzdanbəxşin qızı ilə ailə qurmuşdu. Yulduz xan, Teymur xan, Mustafa xan, Murtuzaqulu xan, Əsədulla xan, Oğuz xan, Oqtay xan adlı oğulları vardı.

İmamqulu mirzə Qırxlı-Avşar

Nadir şahın üçüncü oğlu İmamqulu mirzə 1729-cu ildə anadan olmuşdu. Ailə təlim-tərbiyəsi, təhsili almışdı. Atasının sərkərdələrindən biri idi.

Zəhirəddövlə Məhəmmədibrahim xan Qırxlı-Avşar

İmamqulu ağanın ikinci oğlu Məhəmmədibrahim bəy Əbivərd ətrafında anadan olmuşdu. Qardaşına xidmət etmişdi.

İbrahim xan 1735-ci ildə Nadir şahdan Zəhirəddövlə ləqəbini almışdı. Azərbaycanın hakimi idi.

İbrahim xan 1738-ci ildə üsyançı dağıstanlılar tərəfindən öldürüldü.

İbrahim xan Şah Sultan Hüseyn Səfəvinin qızı ilə ailə qurmuşdu. Əliqulu xan, Məhəmmədəli xan, Həsən xan, Hüseynəli xan, Kazım xan adlı oğulları vardı.

Adil şah (Əliqulu xan) Qırxlı-Avşar

Əliqulu xan 1719-cu ildə Əbivərd ətrafında doğulmuşdu. Əmisi Nadir şahı xidmət etmişdi.

Əliqulu xan əmisinin səfərlərində iştirak etmişdi. Mosul ətrafında yaşayanlar üsyan etdikdə cəza dəstəsinə başçılıq etmişdi. Üsyançıları darmadağın edib xeyli qənimət ələ keçirmişdi.

Əliqulu xan yezidi-kürdlərin qiyamını yatırmışdı. Başçıları Yezidi döyüş meydanında öldürmüş, Əsa isə Nadirqulu xanın yanına gəlib itaətini bildirmişdi.

Əliqulu xan Rzaqulu mirzədən sonra Xorasanın hakimi təyin edilmişdi.

Əliqulu xan 1745-ci ilin may ayında Nadir şahın göstərişi ilə Xivəyə yürüş etmişdi.

Əliqulu xan 1746-cı ilin noyabrın 10-da Sarı xan, Allahverdi xan və Şahqulu xanla birlikdə Xarəzmə, qiyamçı yomutların üstünə getmişdi. Onlar qiyamı yatırmışdılar.

Əliqulu xan 1747-ci il iyun ayının 6-da Adil şah adı ilə İrənin padşahlıq taxtında əyləşmişdir. O, Əmiraslan xanı Qafqaz və Azərbaycanın hökmranı etmişdi.

Əliqulu xan (Adil şah) Gürcüstan valisi Teymurun qızı Ketvanla ailə qurmuşdu.

İbrahim şah (Məhəmmədəli xan) Qırxlı-Avşar

İbrahim xan Zəhirəddövlənin ikinci oğlu Məhəmmədəli xan Əbivərd ətrafında anadan olmuşdu. 1738-ci ildə, atasının ölümündən sonra İbrahim xan adı ilə Azərbaycanın bəylərbəyi təyin olunmuşdu.

1748-ci ilin sonunda qardaşı Əli (Adil) şahı taxtdan salıb gözlərinə mil çəkən İbrahim xan özünü şah elan etdi.

Urmiya hakimi Mehdi xan Qasımlı-Avşar İbrahim şahın yanına gəldi. Marağada qoşuna çatdı. Miyandab ətrafında İbrahim şahla birləşdi. Ordan Əmiraslan xanın üstünə getməyi qərarlaşdılar. Leylan çəməmində iki qoşun qarşılaşdı. Savaş əsnasında Şəqaqi atlıları İbrahim şahın yanına gəldilər. İraq qoşunu da onların ardınca İbrahim xana birləşdi. Əmiraslan xan vəziyyəti bu cür görüb Məhəmmədkazım xan Qaradağlının yanına qaçdı. İbrahim şah onun qoşununu qarət etdi. İbrahim şah dəbdəbə ilə Təbrizə daxil oldu.

İbrahim şahın uğuru ətrafa yayıldı. Azərbaycan əmirləri sultani sovqatla onun yanına gəldilər. Məhəmmədkazım xan İbrahim şahın intiqamından çəkinib Əmiraslan xanı tutuqlu biçimdə Təbrizə yolladı. İbrahim şah Məhəmmədkazım xana xeyli ənam-ərmağan və xanlıq fərmanı göndərdi.

Hüseynəli xan Qırxlı-Avşar

İbrahim xanın dördüncü oğlu Hüseynəli xan Məşhəd şəhərində anadan olmuşdu. Qardaşı adil şahın hakimiyyəti dönəmində Xorasanın hakimi olmuşdu.

Bəktaş bəy Qırxlı-Avşar

Qırxlı oymağının adlı əmirlərindən biri də Bəktaş bəydir. Nadir şahın əmisi (oğlu) idi. Nadir şah taxta çıxandan sonra ona xan ünvanı verib rahatsız olduğu bölgəyə, Urmiyanın Osmanlı sərhəddində yerləşən Xəlican bölgəsinə göndərdi. Müqəddəm, Mükri və başqa elərin nümayəndələrindən ibarət bir dəstəni də ona qoşdu. O, Dumdum qalasını mərkəz edib, əyləşdi.

Əmiraslan xan Qırxlı-Avşar

Qırxlı oymağının səsləli əmirlərindən biri də Əmiraslan xandır. Əmiraslan xan Nadirqulu xanın bibisi oğlu idi və ona xidmət etmişdi. Nadirqulu xan şah olandan sonra Əmiraslan xanı ölmüş qardaşının, İbrahim xan Zəhirüddövlənin yerinə, 1738-ci ildə Azərbaycana sərdar (komandan) təyin etmişdi.

Əmiraslan xan Qırxlı-Avşar Nadir şahın ölümündən sonra qoşunla Ərdəbilə yürüş edib, Sam mirzəni tutdu. Edam edib, Təbrizə gəldi. Məhəmmədkazım xan Qaradağlını özünə həmfikir edib, şahlıq eşqinə düşdü. İran şahlıq taxtının iddiaçılarında şübhə doğurmamaq üçün, ehtiyatlı hərəkət edərək öz adından deyil, İmam Rza adından sikkə kəsdirməyə başladı.

Əli şah adı ilə taxta çıxan Əliqulu xan Qırxlı-Avşar (1747-1748) Əmiraslan xana elçi göndərüb, onu şah kimi tanımağı təklif etdi. Əmiraslan xan Əli şahın elçisini öldürdü və asılılığını bildirmədi. Onun ən yaxın silahdaşı Məhəmmədkazım xan idi. Qaradağ qoşunundan istifadə edib, qonşu hakimləri tələb-təhdidlə, savaşa özündən asılı biçimə saldı. Sonra Muğan və Ərdəbil vilayətlərini ələ keçirdi. Şahsevənlərin gücündən bəhrələndi. Rzaqulu xanı Gilana Rəşt şəhərini zəbt etməyə göndərdi. Qarabağ xanı Pənahəli bəyə öncə sultan, sonra xan ünvanı verib öz tərəfinə çəkdi.

1748-ci ilin sonunda qardaşı Əli şahı taxtdan salıb, gözlərinə mil çəkən İbrahim mirzə özünü şah elan etdi. İbrahim şah ilk növbədə qorxulu rəqib saydığı Əmiraslan xana qarşı mübarizəyə başladı. Əmiraslan xan ilk döyüşdə məğlub olub həmfikiri Məhəmmədkazım xanla Qaradağa qaçdı. Məhəmmədkazım xan İbrahim şahın intiqamından çəkinib, Əmiraslan xanı tutuqlu biçimdə Təbrizə yolladı. İbrahim şah Məhəmmədkazım xana xeyli ənam-ərmağan və hakimlik fərmanı göndərdi. Tarixçi Məhəmmədhüseyn Quddusi bu olay haqqında yazır: «Əmiraslan xanın qoşunları məğlub olub dağılmışdı, özü də dostu Məhəmmədkazım xan Qaradağlı ilə Qaradağa qaçdı. Amma Məhəmmədkazım xan bəhanə ilə onu tutdu. İbrahim xanın əmrilə onu və qardaşı Sarı xanla birlikdə Təbrizdə öldürdülər¹.

Əmiraslan xanın qardaşı Sariaslan xan İbrahim şahdan qardaşının əhf etməsini istədi. Yalvarıb, bağışlanmasını xahiş etdi. Əmiraslan xan təbiətən cəsur, qəyyur bir adam idi. Qardaşının hərəkətindən, yalvarışlarından rahatsız olub, dedi:

-Bir abırlı ölü, yüz diri abırsızdan yaxşıdı.

İbrahim şah Əmiraslan xanla üz bəüz gələndə rişxəndlə dilləndi:

-Sən də şahlıq eşqinə düşmüşdün?

Əmiraslan xan şaha üz tutub qayıtdı:

-Get, Qara Mehdi Avşarın canına dua elə ki, başının üstündə durub, can-başla hökmünü yerinə yetirir, mənim kimi aslanı sənin kimi tülküyə söz yeri eləyib. Beş günlük dünyada nə qədər ki, uğur sənini lədi, get kefini çək. İndi bu başı vur, hökm sənindir!

Əmiraslan xan 1747-ci ildə öldürüldü.

¹ M. Quddusi, Nadir şah, Bakı, 1999, səh. 214-215).

Sarı (Aslan) xan Qırxlı-Avşar

Qırxlı oynağının adlı əmirilərindən biri də Sarı bəydir. Əmiraslan xanın qardaşı, Nadir şahın bibisiöglü idi. Sarı bəy Nadirqulu xana xidmət etmişdi. Nadir şah olandan sonra Sarı bəyi xan ünvanı ilə ordusuna sərkərdə təyin etmişdi. Sarıaslan kimi tanınırdı.

Sarıaslan xan 1743-cü ildə Kerman hakimi təyin edilmişdi. 1744-cü ildə Məhəmmədhüseyn xan Qırxlının əvəzinə Fars əyalətinə vali göndərilmişdi.

1746-cı ildə Məhəmmədhəsən xan Qovanlı-Qacar türkmənlərlə birgə Astarabada hücum etmiş, onu tutub zindana salmışdı. Bu xəbər Mosulda olan Nadir şahı çatmış, o, Ötək hakimi Behbud xan Çəpişliyə və Kerman hakimi Sarı xan Qırxlı-Avşara əmr etmişdi ki, üsyançıları cəzalandırınsınlar. Behbud xan öncə yetirmiş, qiyamçıları qovub Astarabaddan çıxarmışdı. Sarı xan ardınca yetirib qacarlara divan tutmuşdu. Nadir şah Astarabadi, Qorqanı, Mazandarani və bir çox yerləri Sarı xana fərmanla vermişdi. Sarı xan qənimət və ərzaqların bölüşdürülməsində Məhəmmədzaman xanla çəkişmiş, nəticədə qacar əmiri saraya, atasının yanına qaçmışdı. Mirzə Məhəmmədhüseyn xan olanları Nadir şahı məruzə etmiş, şah Sarı xana təpinmişdi.

Sarı xan 1746-cı ildə Əliqulu xan, Allahverdi xan və Şahqulu xanla birlikdə Xarəzmə, qiyamçı yomutların üstünə getmişdi. Onlar qiyamı yatırmışdılar.

Sarı xan 1747-ci ildə öldürüldü.

Məhəmmədqulu xan Qırxlı-Avşar

Qırxlı oynağının məşhur simalarından biri Məhəmmədqulu xandır. Nadir şahın qohumu və özəl qvardiyasının rəisi idi.

Məhəmmədqulu xan Nadir şahın qəsdçilərində rəhbərlik edirdi.

Məhəmmədsaleh xan Qırxlı-Avşar

Qırxlı oynağının məşhur simalarından biri Məhəmmədsaleh xandır. Nadir şahın qohumu və saray işləri idarəsinin rəisi idi.

Məhəmmədsaleh xan Nadir şahın qəsdində iştirak etmişdi.

Məhəmmədsəlim xan Qırxlı-Avşar

Qırxlı oynağının ünlü əmirilərindən biri də Məhəmmədsəlim bəydir. Nadir şah Məhəmmədsəlim bəyə xan ünvanı verib, ordusunun bir

qoluna sərkərdə təyin etmişdi. Taygöz olan Səlim xana sarayda və orduda «Əmioğlu» deyirdilər.

Səlim xan İsfəhanın hakimi təyin edilmişdi.

Məhəmmədrza xan Qırxlı-Avşar

Qırxlı oymağının adlı əmirilərindən biri də Məhəmmədrza bəydir. Məhəmmədrza bəy Nadirqulu xana xidmət etmişdi. Nadir şah olandan sonra Məhəmmədrza bəyi xan ünvanı ilə ordusuna sərkərdə təyin etmişdi.

Fətəli xan Sistani yağılıq edəndə onu tutmaq üçün Nadir şah Məhəmmədrza xanı göndərmişdi.

İmamverdi xan Qırxlı-Avşar

Avşar elinin Qırxlı oymağının adlı əmirilərindən biri də İmamverdi bəydir. Nadir şahın bibisi oğlu və biyutat naziri idi. Şahın ailəsini yürürlərdə evlərdə yerləşdirirdi. Şəxsi xəzinəsinə nəzarət edirdi.

İmamverdi bəy 1150-ci il məhərrəm ayının axırlarında (1737-ci il mayın sonlarında) şahın ailəsini Sistandan Fəraha gətirmişdi.

İmamverdi bəy həm də cəsur sərkərdə idi. Üsyançı qələcailəri məğlub edib sərkərdələrini (Məhəmməd Sultan Hüseyn oğlunu, Seydal xanı, Məhəmməd Qələcaini) tutuqlu şahın yanına göndərmişdi.

İmamverdi bəy şahdan xan ünvanı almışdı.

Tarixçi Məhəmməd Kazım İmamverdi xan haqqında yazır: Zəmanəsinin xoşbəxti dörd qaçqını öldürməyi əmr etdi və İmamverdi xan Qırıqlıya on min Azərbaycan və Xorasan qazi əfşarları götürməyi və Əmiraslan xana köməyə göndərməyi əmr elədi. Orda isə Xorasan qoşunu üç sutkaya yaxın qeyretlə vuruşdu və ölənlərdən təpələr yaratdı. Qalib qoşunun qurquşun və barıtı qurtardı və adamyeyənlər tayfası katur da yoruldu. Bəzi yaralılar qaçdı, dağlara və səhralara səpələndi. Təxminən iyirmi min yeni gələn döyüşə girdi, həm də onlar qaçmağı fikirləşirdilər. Qalib qoşunu həmçinin qurquşunun və barıtın az olmağı narahat edirdi. Onlar Allahın mərhəmətinə və xoşbəxt padşahın əbədi səadətinə ümid bağlayırdı. Bu azgın tayfanın üzərinə qılıncla atılmaq və münəqışəni axıra çatdırmaq istəyirdilər ki, bidən dərədən toz-duman qalxdı, səmanın üzü tutqunlaşıb qaraldı və tozun içindən və civarın mərkəzindən qumaş parçadan olan on bayraq göründü. Bunlar on min qalib əsgərlərin işarəsi idi. Lakin Xorasan qoşununda böyük qorxu yaranmışdı; bəlkə, təzə qoşun katur tayfasına köməyə gəlir? Lakin budur, qalib qoşun yaxınlaşdı, dostu

düşməndən seçdilər və yaramaz tayfaya hücum etdilər. Xorasan qoşunu İmamverdi xanın gəlişini biləndə qazı olanların hər biri şirə döndü və onlar cəsurcasna hücum edirdilər. Belə ki, həmin lənətə gəlmiş tayfa qalib qoşunun qarşısında tab gətirməyib qaçmağa üz tutdular və böyük və kiçik diş ayı ulduzları kimi hər bir yana səpələndi. Döyüşə can atan bu iki qoşun bir sutka ərzində düşməni izləyərək dağlarda və dərələrdə kimi tutdularsa, öldürdülər və elə etdilər ki, həmin yerdə onlardan biri də görünməsin. Beş sutka ərzində də Əmiraslan xan və İmamverdi xan birlikdə həmin dağları və dərələri gəzib-dolaşdılar və bu tayfanın heç bir nişanəsini tapmadılar. Bunu dünyanı fəth edən padşaha xəbər verdilər və onlara qayıtmağa icazə verildi. Adı çəkilən xanlar böyük şərəflə və izah olunmayan hörmətlə sarayı bəzəyən bir aləmə gəldilər və mərhəmət və diqqət hədəfi oldular. Bu xəbər bütün Hindistanda tanınmış adamlar və sadə xalq arasında yayıldı».

İmamverdi xanın İmamqulu xan adlı oğlu vardı.

İmamqulu xan Xorasan əyalətində, Əbivərd ətrafında doğulmuşdu. Öncə Nadir şah, sonra Şahrux şah xidmət etmişdi.

İmamqulu xanın Məhəmmədhüseyn xan adlı oğlu vardı.

Məhəmmədhüseyn xan Qırxlı-Avşar

Məhəmmədhüseyn xan İmamqulu xan oğlu Xorasan əyalətində dünyaya gəlmişdi. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Sarayda çalışmışdı.

Məhəmmədhüseyn xanın İmamqulu xan adlı oğlu vardı.

II İmamqulu xan Qırxlı-Avşar

İmamqulu xan Məhəmmədhüseyn xan oğlu Xorasan yörəsində dünyaya göz açmışdı. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı.

İmamqulu xan Söhrab xan adlı oğlu vardı.

Söhrab xan Qırxlı-Avşar

Söhrab xan Məşhəd şəhərində dünyaya göz açmışdı. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı.

Söhrab xanın Kəyumərs xan adlı oğlu var.

Kəyumərs xan Qırxlı-Avşar

Kəyumərs xan Məşhəd şəhərində dünyanı tanıyıb. Universitet təhsili alıb. Firdovsi adına Məşhəd universitetində tarix fakültəsinin professorudur.

Allahverdi xan Qırxlı-Avşar

Qırxlı oymağının tanınmış əmirlərindən biri də Allahverdi xandır. Allahverdi xan Nadir şahı xidmət etmişdi. Rusiyaya elçi getmişdi.

Allahverdi xan 1744-cü ildə Farsda qiyam qaldırın vali Tağı xana qarşı qoşun çəkmişdi. Tağı xanın yanına elçi göndərüb itaətə gəlməsini istədi. O, rədd edib Şirazın müdafiəsini möhkəmlətdi. Müdafiəçilərdən biri, Hacı Məhəmməd bəy Allahverdi xanın yanına gəlib zəif yerləri göstərdi. İyunun 21-də Allahverdi xan hücumu keçdi. Tağı xan oğlu Məhəmmədrza xanla bərabər Şirazdan qaçdılar. Bir az gəzib-dolaşandan sonra kürdlər onu tutub Allahverdi xana verdilər. Allahverdi xan onu Nadir şahın yanına apardı.

Allahverdi xan 1746-cı ildə Əliqulu xan, Sarı xan və Şahqulu xanla birlikdə Xarəzmə, qiyamçı yomutların üstünə getmişdi. Onlar qiyamı yatırmışdılar.

Məhəmmədəli xan Qırxlı-Avşar

Qırxlı oymağının ünlü əmirlərindən biri də Məhəmmədəli bəydir. Məhəmmədəli bəy 1738-ci ildə Bəlucistana yürüş edən avşar qoşununa yardımçı göndərilmişdi. Məhəmmədəli bəy Fətəli xan Kosəhmədli ilə Nadir şahın tapşırığını yerinə yetirdi. Nadir şah Əsləmş xanı çıxarıb yerinə Məhəmmədəli bəylə Fətəli xanı qoydu.

Nadir şah Məhəmmədəli bəyə xan ünvanı verib, ordusuna sərkərdə təyin etmişdi.

Məhəmmədəli xan 1740-cı ildə yanvarın 28-də Dərbəndə hakim təyin etmişdi. Məhəmmədəli xan orda üsyançı yalançı Sam mirzəyə və dağlılara qarşı vuruşmuşdu.

Məhəmmədəli xan osmanlı savaşında bütün Nadir ordusunun sərdarı (komandanı) təyin olunmuşdu.

Məhəmmədəli xan 1743-cü ilin 20 sentyabrında Dəşti-Qıpçaqda qaraqalpaq və kalmıqlarla vuruşmuşdu. Baslu xanla bir neçə dəfə döyüş meydanlarında qarşılaşmışdı.

Məhəmmədəli xan Sirdəryanın kənarında Azadabadi-Nadiri adlı qala tikdirmişdi.

Luristanda Mir Alim xan Xuzeymənin başçılığı altında üsyan baş vermişdi. Nadir şah Məhəmmədəli xanı üsyanı yatırmağa göndərirdi. Məhəmmədəli xan lurlarla mübarizədə məğlub oldu. Nadir şah məğlubiyyəti Məhəmmədəli xana bağışlamadı.

Məhəmmədhüseyn xan Qırxlı-Avşar

Qırxlı oynağının tanınmış əmirilərindən biri də Məhəmmədhüseyn xandır. Məhəmmədhüseyn xan Nadir şahı xidmət etmişdi. Rusiyaya elçi getmişdi. Nadir şah onu Xorasandakı Xaf və Bahərza vilayətlərinə hakim təyin edilmişdi.

Məhəmmədhüseyn xan İbrahim xan Zəhirəddövlə ilə qiyamçı kürdlərin üstünə göndərmişdi. Onlar süstlük göstərüb, Yüzbaşı qalasına sığınmışdılar. Nadirqulu xan qışın soyuğuna, buzlağa baxmayaraq Gərmab yolu ilə Yüzbaşı qalasına gəldi. Qalanı mühasirəyə alan kürdlərin çoxunu qılıncdan keçirdi. Qalanını Məşhədə sürgün etdirdi. Məhəmmədhüseyn xanı və İbrahim xanı zindana atdırdı. Sonra buraxdırdı.

Məhəmmədhüseyn xan 1743-cü ildən 1744-cü ilədək İraqın sərdarı olmuşdu.

Məhəmmədhüseyn xan 1744-cü ildə Farsda qiyam qaldırın vali Tağı xana qarşı qoşun çəkmişdi.

Heydər xan Qırxlı-Avşar

Qırxlı oynağının adlı əmirilərindən biri də Heydər bəydir. Heydər bəy Nadirqulu xana xidmət etmişdi. Nadir şah olandan sonra Heydər bəyi xan ünvanı ilə 1743-cü ildə Şirvana hakim təyin etmişdi.

Heydər xan 1743-cü ildə Şamaxı və Şabran arasında üsyançılar tərəfindən öldürüldü.

Sərdar xan Qırxlı-Avşar

Qırxlı oynağının adlı əmirilərindən biri də Sərdar bəydir. Sərdar bəy Nadirqulu xana xidmət etmişdi. Orduda topçubaşı vəzifəsində yüksəlmişdi. Nadir şah sonra, 1744-cü ildə Sərdar bəyi xan ünvanı ilə Şirvana hakim təyin etmişdi.

Sərdar xan 1739-cu ilin 24 oktyabrında Rusiyaya elçi getmişdi. 1739-cu ildə qiymətli hədiyyələr və bir neçə fil ilə qayıtmışdı.

Məhəmmədqasım xan Qırxlı-Avşar

Qırxlı oymağının adlı əmirilərindən biri də Məhəmmədqasım bəydir. Məhəmmədqasım bəy Nadirqulu xana xidmət etmişdi.

Nadir şah olandan sonra Məhəmmədqasım bəyi eşikağasıbaşı təyin etmişdi. 1744-cü ildə Türkmən Artukun qiyamını yatırmağa göndərilmişdi.

Məhəmmədqasım bəy xan ünvanı ilə İraqi-Əcəmə və Kürdüstana sərhədbəyi təyin edilmişdi.

Qasım bəy Qırxlı Avşar

Nadir şah Avşarın yaxın və etibarlı köməkçilərindən biri olan Qasım bəy Qırxlı-Avşar bir müddət Təhmasibqulu xanın (Nadir şah) yanında möhrdar vəzifəsində çalışmışdı. Təhmasibqulu xan 1733-cü ildə III Şah Abbas taxt-tacına əyləşdikdən sonra özü naibüssəltənə oldu. Bu zaman bütün sərkərdə, əmir və vilayət böyüklərinin (valiləri) yığaraq osmanlılara qarşı mübarizəyə qaldırdı. Xuzistan hakimi Məhəmməd xan Bəluc da Həmədana çağırılanlar arasında idi. Nadir şah o, olmadığı təqdirdə Xuzistanda qiyam qalxacağını hiss etdiyi üçün həmin vilayətdə özünün inandığı və etibar etdiyi Qasım bəyi vali təyin etmişdi. Nadir şah fikrində heç də yanılmamışdı. Məhəmməd xan öz yerinə başqasının göndərildiyini eşitdikdə narazı oldu və hər ikisi Xürrəməbad yaxınlığında, Cəyidər adlanan məkəndə rastlaşdılar. Lakin məhəmməd xan Nadir şahdan ehtiyat etdiyi üçün dərhal Şiraz tərəfə qayıtdı. Fars vilayətlərində qiyam qaldırdı. Qasım bəy isə təyin olunduğu Xuzistana gəlib, işləri ilə məşğul olmağa başladı. Lakin bir neçə gündən sonra Məhəmməd xan Qasım bəyi və tabeliyində olanları tutub həbs elədi.

Məhəmməd xan Bəluc Xuzistanın şəhərlərini ələ keçirərək öz adamlarına tapşırırdı və özü isə Şiraz tərəfə yollandı. O, fars valisi Əhməd sultan Mərvini həbs edərək Qasım bəylə birlikdə Şirazda zindana saldırdı. Lakin həmin il Məhəmməd xan Bəluc Təhmasibqulu xan Cəlayir tərəfindən məğlub edilərək Şirazdan qaçdıqda Qasım bəy də zindandan azad edilmişdi.

Məhəmməddost xan Qırxlı-Avşar

Qırxlı oymağının ünlü əmirilərindən biri də Məhəmməddost bəydir. Nadir şah Məhəmməddost bəyə xan ünvanı verib, ordusuna sərkərdə təyin etmişdi.

Səadətqulu xan Qırxlı-Avşar

Qırxlı oymağının səslı əmirlərindən biri də Səadətqulu xandır. Səadətqulu xan Nadir şahı xidmət etmişdi. Sonra Şahrux şahın keşikçibaşısı olmuşdu.

Səfiqulu xan Qırxlı-Avşar

Qırxlı oymağının məşhur nümayəndələrindən biri də Səfiqulu xandır. Şahrux şahın qohumu və sərdarlarından idi.

Əmirxan bəy Qırxlı-Avşar

Nadir şah Fars valisi Məhəmməd xan Qullarağasını Hindistan səfərinə təyin edib, Məhəmməd şahın hüzuruna göndərdikdən sonra onun yerinə yaxın qohumlarından biri olan Əmirxan bəy Qırxlı-Avşarı 1733-cü ildə Fars əyalətinə canişin təyin etdi. Nadir şah həmin il Bağdadı müharisəyə alarkən Əmirxan bəyi, Bəbəhan və Kuhgiluyə hakimi Məhəmməd xan Bəlucu Fars ordusunun başında Bağdadı göndərdi. Bu vaxt Nadir şah eşitdi ki, Osmanlı dövlətinin sədrəzəmi Topal Osman paşa 100 min nəfərlik qoşunla Bağdad valisi Əhməd paşaya köməyə gəlib. Belə olan halda Nadir şah Bağdadın mühasirəsində bir dəstə qoyub özü Topal Osman paşanın qarşısına getdi. Bu döyüşdə Nadir şah məğlub oldu və Həmədana çəkildi. Bu məğlubiyyətə səbəb Məhəmməd xan Bəlucun xəyanəti oldu. Əmirxan bəy isə Nadir şahı axıradək sədaqətlə xidmət etdi.

4.13.Sarı tayfası

Qırxlı oymağının qoludur. Xorasada, Əbivərd yörəsində yaşam sürürdülər.

Sarı tayfasının ünlü nümayəndələrindən biri İmamverdi bəydir. Nadir şah onu xan ünvanı ilə Kermana vali təyin etmişdi.

Sarı tayfasının səslı nümayəndələrindən biri də Əliqulu bəydir. Nadir şahın ordusunda sərkərdə olmuşdu.

Sarı tayfasının adlı əmirlərindən biri də Məhəmmədəli xandır.

4.14.Kosaəhmədli oymağı

Avşar elinin qollarından biri də Kosaəhmədli oymağıdır. Qırxlı oymağından yaranıb. Əsasən Xorasanda yaşayırlar.

Baba Əli bəy Kosaəhmədli-Avşar

Babaəli bəy Kosaəhmədli oymağının başçısı idi. Xorasanın adlı və varlı adamlarından sayılırdı. Əbivərdin hakimi olmuşdu.

Babaəli bəy Nadirqulu xanın havadarlarından biri idi. İki qızını birer-birər ona verib qohum olmuşdu. 1710-cu ildə onu və qardaşı İbrahimi dəstəsinə götürmüşdü.

Babaəli bəy 1724-cü ildə vəfat etdi.

Babaəli bəyin Fətəli xan, Kəlbəli xan, Lütfəli xan adlı oğulları, qızı vardı.

Fətəli xan Kosaəhmədli-Avşar

Fətəli xan Babaəli bəyin oğludur. Öncə atasının yanında dəstə başçısı olmuşdu. Nadirqulu xanla düz dolanmırdı. Lakin sonra onun kimliyini və qeyrətini görüb birləşdi.

Fətəli xan ömrünün sonunadək Nadirqulu xana xidmət etmişdi. Nadir şahlığa yiyələnəndən sonra onu ordusunun avanqard hissəsinə sərkərdə təyin etmişdi.

Fətəli xan 1740-cı ildə Şirvana üsyançıların üstünə hücum etmişdi.

Kəlbəli xan Kosaəhmədli-Avşar

Kəlbəli bəy Babaəli bəyin oğludur. Öncə atasının dəstəsində sərkərdə olmuşdu, sonra Nadirqulu xana xidmət etmişdi. Nadirqulu xan ona Şah II Təhmasibdən eşikağası vəzifəsini almışdı. Sonra tufəngçiəğası vəzifəsinə yüksəlmişdi.

Nadir şah olandan sonra Kəlbəli bəyə xan ünvanı verib Hezaracata vali göndərmişdi. Kəlbəli xan oranı ala bilməyib Nadir şahın yanına gəlmişdi. Şah onu falaqqaya saldırıb döydürmüşdü.

Kəlbəli xan sonralar bir çox döyüşlərdə iştirak etmiş, ad-san qazanmışdı.

Kəlbəli xan 1744-cü ildə qiyamçı Tağı xan tərəfindən öldürülmüşdü.

Lütfəli xan Kosaəhmədli-Avşar

Lütfəli xan Babaəli bəyin oğludur. Öncə atasının yanında dəstə başçısı olmuş, sonra Nadirqulu xana xidmət etmişdi. Nadir şah olandan sonra onu Azərbaycan ordusunun sərdarı (komandanı) təyin etmişdi.

Lütfəli xan 1732-ci ildə 10.000 nəfərlik ordunun başında Nadirqulu xana qoşulmuş, osmanlıların əlində olan Van və Kərkükə hücum etmişdi.

4.15. Qutlu oymağı

Avşar elinin böyük qollarından biridir. Bəzi qaynaqlarda Kutbəyli, Kutbəyoğlu, Qutulu kimi də yazılır. Faruq Sümər öz ünlü «Oğuzlar» kitabında Avşar elinin Kutbəyi oğulları haqqında söhbət açmışdır.

Tədqiqatçı yazır: «Bu avşar ailəsi Hələb dolaylarındakı avşarların başçısı idi. Onlar Kutbəyli adı ilə tanınmışlar. Bu ailəyə mənsub Məhmət bəy 812-ci ildə (1410) Novruzla Şeyx arasında baş verən vuruşmada Şeyxin əsgərləri tərəfindən əsir alınmışdı. 839-cu ildə (1435/1436) Can bəy Sufi ilə birləşib, onunla birlikdə Malatyanı mühasirəyə alan Kut bəyi oğlu Məhmət eyni şəxsdir. Kutbəyilərin Uzun Həsənlə qaraqoyunlu Cahanşah mirzənin sərkərdəsi Tərxan oğlu Rüstəm arasında 1457-ci ildə baş verən savaşda ağıqoyunlu ordusu səflərində olduğu bilinir».

Səlim xan Qutulu-Avşar

Səlim xan öncə Nadir şah, sonra İbrahim şah xidmət etmişdi. Xəmsənin hakimi olmuşdu.

Əbdürrza bəy Qutulu-Avşar

Əbdürrza bəy Urmiya ətrafında dünyaya gəlmişdi. İmamqulu xan Qasımlı-Avşara xidmət etmişdi.

4.16. Gündüzlü oymağı

Avşar elinin əski və böyük oymaqlarından biri də Gündüzlüdür. Gündüzlülər Xorasandan Anadoluya qədər hər yərə yayılmışdılar.

Qaracaoğlan qoşqlarının birində deyir:

*Söylə görüm Gündüzlünün obası,
Hanı səni seyr eləyən mələklər?
Görən dedim gülüzlünün üzünü,
Görəmməsəm bu dərd məni hələklər.*

Faruq Sümər öz ünlü «Oğuzlar» kitabında Avşar elinin Xuzistan qrupu haqqında geniş söhbət açmışdır. Onun kitabından götürdüyümüz yazını oxucularımıza təqdim edirik.

Avşarların ikinci ailəsinin yurdu Amik ovasında idi. Bu gün Qırıq xandan Xassaya gedərkən 12-ci kilometrə yoldan təqribən 800 metr solda dəyirmanların yerləşdiyi Sulu və yaşıl sahənin bu ailənin yurdu olduğu bilinir. Bura bu gün də Gündüzlü adlanır. Bu yer Çuxurovaya gedən kəsə boğaz yolunun başında olduğu üçün nəqliyyat baxımından əskidən bəri mühüm bir yer sayılırdı. Həcc qafilələri və ticarət karvanları qısa olduğu üçün bu yola üstünlük verirdilər. Gündüzlüdən sonra bu məntəqələr vasitəsilə birbaşa Payasa enmək mümkün idi: Alan yaylası, Qatır holuğu, Buzdonduran, Paç (Bac), Payas. Qırıq

xanın şimalında, Gündüzlünün cənub-qərbindəki Dərbsak qalasının çox vaxt bu ailənin əlində olduğunu bilirik.

Gündüz oğullarından tanıdığımız ilk bəy Gördü bəydir. O, eyni zamanda ailənin ən məşhur şəxsiyyətidir. Məmlük əmiri Çəkimin Qara Yölkün üzərinə səfəri zamanı ölməsi nəticəsində (17 zülqədə, 809-25 aprel, 1407) Hələb yenə məmlük əmiri Təmur Boğa əl-Məştubun əlinə keçmişdi. Təmir Boğa da Çəkim kimi Hələb bölgəsindəki türkmənləri itaət altına almaq istədi və bu məqsədlə Gördü bəyin üstünə səfərə çıxdı. Gördü bu zaman Amik ovasını bütünlüklə hakimiyyəti altına almaq istədi və məqsədlə Gördü bəyin üstünə səfərə çıxdı. Gördü bəy bu zaman Amik ovasını bütünlüklə hakimiyyəti altına almışda. Amik ovasında baş verən bir vuruşmada Təmur Boğa ağır surətdə məğlub oldu. Başı pozuq halda Hələbə qayıdan Təmur Boğanın yanında çox az adam qalmışdı (810-1408). O biri il (811-1409) Gördü bəyi üsyançı əmirlərdən Novruz ilə vuruşmağa gedən Hələb valisi Dəmirtaşın yanında görürük. Əslində Gördü bəylə Dəmirtaş arasında səmimi dostluq münasibəti vardı. Ertəsi il Dəmirtaşın tövsiyəsi ilə sultan tərəfdarı Novruz üsyançı əmir Şeyx ilə Asi çayı sahilində üz-üzə gəldi. Novruzun ordusunda Hələb valisi Dəmirtaşdan başqa Dülqədir oğlu Əli bəy, Gündüz oğlu Gördü bəy, Köpək oğlu əfşarlardan Kut bəyi oğlu Məhmət, bayatlardan Bozca bəy vardı. Vuruşmada Şeyx qalib çıxdı. Məğlub olan Novruz Xəma şəhərinə sığındı. Dəmirtaş, Dülqədir oğlu Əli bəylə Gördü bəy də yanında idi.

814-cü ilin rəbiül-axırında (iyul-avqust, 1411) Gündüz oğlu-Gördü bəy Antakyanı Özər oğlunun əlindən almışdı.

Şeyxin sultan olmasını qəbul etməyən Novruz 816-cı ildə (1413) Hələbə hücum etdi. Bunu eşidən Hələb valisi Dəmirtaş şəhərdən çıxaraq Amikə getdi, orada dostu Gördü bəy və onun qardaşı-Ömər bəylə görüşdü.

817-ci ilin zülqədə ayında (yanvar-fevral, 1415) Hələb valisi İnal əl-Süslanı Gördü bəyin üzərinə yürüş etdi. Yürüşün səbəbi bilinmir. İnalın qarşılaşmağa cəsəret etməyən Gördü bəy qaçmış və Hələb valisi gündüzlülərin çoxlu qoyununu ələ keçirmişdi. Gördü bəy dülqədirlə Əli bəyin yanına gələrək ondan Hələb valisi ilə barışmaqda vasitəçi olmasını xahiş etdi. Dülqədir oğlunun vasitəçiliyi ilə barışıq əldə edildi və Gördü bəy Amikə qayıtdı. Ancaq bir qədər sonra (rəbiül-axır, 818-iyun-iyul, 1415) Hələb valisi İnalın təkrarən Gördü bəyin üstünə yürüdüyünü görürük. İnalın yanında Trablis valisi Sudun bin Əbdürrəhman da vardı. Gördü bəy onların gəldiyini görcək Gavur

dağlarına sığındı, İnal türkmənlərin qoyun və inəklərinin çoxunu zəbt etdikdən sonra Gündüz oğullarına mənsub Dərbsak qalasını mühasirəyə aldı, mühasirənin üçüncü günü qalanı tutdu. Gördü bəy və oymağının çoxu qaçdı. Bəyin özü Maraşa getdi, gündüzlü əfşarları isə Gündüzün nəvəsi Dəmirxan oğlu Farisin ətrafına yığışdılar. Hələb valisinin Gördü bəyə hücumu, şübhəsiz ki, məmlük hökmdarı Şeyxin buyruğu ilə təşkil olunurdu. Türkmənlərin məmlük dövləti ilə üçün təhlükəli bir ünsür olduğunu bilən Şeyx onların qüvvəsini zəiflətmək siyasətini güdürdü. Hətta türkmənlərin əlinə keçmiş bəxzi yerləri geri almaq və onları tamamilə özünə tabe etmək üçün 820-ci ildə (1417) Misirdən Suriyaya hərəkət etmiş, yolda Dülqədir oğlu Əli bəy, Gündüz oğlu Gördü bəy və Saqqalsız oğlu Toğruldan bağışlanmalarını xahiş edən və itaətlərini bildirən məktublar almışdı.

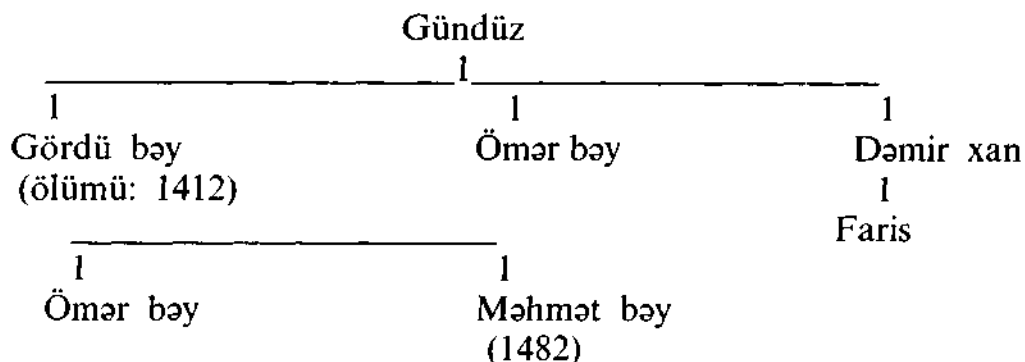
Gördü bəylə bağlı son məlumatımız onun 824-cü ildə (1421) Hələbdə Tatarın əmri ilə öldürməsidir. Əl-Məlik ül-Müəyyəd Şeyx 824-cü ildə öldükdə dövlətə hakim olan Tatar müxalifəti ləğv etmək məqsədilə Dəməşqə, oradan da Hələbə gəlmişdi. O burada olanda ətrafdakı türkmən bəyləri hüsurun gəlmişdilər. Gördü bəy də onların arasında idi. Ancaq digər türkmən bəylərinə xələt geyindirildiyi halda, Gördü bəy Tatarın əmrilə asılaraq öldürüldü. Tatar bunu sırf Təmür Boğa əl-Məşdubun 810-cu ildəki məğlubiyyətdən sonra Təmür Boğa ilə Hələbə qaçanlardan biri də özü idi. Adının əksinə çərkəz olan Tatar o qədər kinli bir insan idi ki, itaətini bildirmək üçün hüsuruna gəlmiş bir əmirdən çox köhnə və adi bir hadisənin intiqamını almaqda tərəddüd etməmişdi. Halbuki Gördü bəy məmlük tarixçiləri üzərində böyük təsir buraxmış əmir idi. İbn Tağrı-Birdi onun böyük bir əmir olduğunu və zamanında yolun təhlükəsiz olduğunu yazır.

Gördü bəydən sonra onun yerinə kimin keçdiyi bilinmir. 875-ci ildə (1471) gündüzlü əfşarlarının başında Ömər bəy dururdu. O, oymağı ilə birlikdə Amik ovasında yaşayırdı.

887-ci ildə (1482) isə Gündüz oğullarından Məhmət bəy tarix səhnəsinə çıxdı. Həmin Çuxurovanı istila edən Osmanlı ordusu ilə türkmənlər arasında baş verən vuruşmada türkmənlər məğlub oldular. Ramazan oğlu Ömər bəy əsir alındı. Gündüz oğlu Məhmət bəy həlak oldu. Özər oğlu isə qaçıb canını qurtardı.

Gündüzlü əfşarlarından bir qol İrana getmişdir ki, ondan sonra bəhs ediləcəkdir.

Gündüz oğulları şəcərəsi:



Gündüzlü oymağının adlı əmirilərindən biri Mehdiqulu xandır. I Təhmasib dövründə Mehdiqulu xan Şüştər hakimi idi. Bu Avşar əmiri yuxarıda adı çəkilən Kuhgiluyə valisi Əlvənd xan kimi mərkəzin əmrlərinə tabe olmadığı üçün onun dəyişdirilməsi lazım bilinmiş və bu işin icrası Heydərqulu sultana Avşara tapşırılmışdı.

Mehdiqulu xan 1540-cı ildə öldürüldü.

Gündüzlü oymağının məşhur əmirilərindən biri də Heydərqulu sultandır. Heydərqulu sultan I Şah Təhmasibin əmri ilə 1540-cı ildə Mehdiqulu xanı öldürüb yerinə keçdi.

Gündüzlü oymağının səslə əmirilərindən biri də Əbülfət bəydir. I Şah Təhmasib 1542-ci ildə Şüştər və Dizfula onu hakim təyin etdi. Sultan ünvanı almışdı.

Gündüzlü oymağının tanınmış əmirilərindən biri də Şahverdi xandır. Şahverdi xan 1594-cü ildə Şüştərin hakimi idi.

Gündüzlü oymağının adlı əmirilərindən biri də Mahmud sultandır. Mahmud sultan Gündüzlü I Şah Abbasın hakimiyyəti dönməndə Qum və Savəyə hakim təyin edilmişdi.

Faruq Sümer yazır ki, Kuhgiluyə avşarının mühüm bir qisminin gündüzlü və araşlı oymaqları təşkil edirdi. Ehtimal ki, araşlı bir yer adıdır. Hazırda Şüştər yörəsində yaşayan gündüzlülər Kuhgiluyədəki gündüzlü avşarların törəmələridir.

Seyid Əhməd Kəsrəvi yazır ki, Xuzistanın Şüştər şəhərinin Gurgur çayı kənarında yerləşən Bəliyi bölgəsinin abad kəndlərinin əhalisi gündüzlü oymağının xələfi və qalqlarıdır.

Kuhgiluyədəki gündüzlü avşarların bir böliüyü sonralar Xorasanda Abivərd dolaylarına, digər bir böliüyü isə bir qrup avşarla bərabər Urmiya bölgəsinə göndərilmişdi.

Gündüzlü oymağının bir qolu Xorasan ətrafında məskunlaşmışdı. Həmin oymağın nümayəndələri XVIII yüzilin önlərində Bağdadə qalasında və civarında yaşayırdılar.

Gündüzlü əmirlərindən biri Barat bəydir. Barat bəy Nadirqulu xana qarşı çıxmışdı. Bağdadə qalasında möhkəmlənib asilik edirdi. Nadirqulu xan üç qalanı mühasirə edərək sonda çayın suyunu ora tuşladı. Qala divarı uçdu. Su evlərə doldu. Nadirqulu xan asanlıqla qalanı aldı. Qala əhlini Abivərdə köçürdü. Barat bəyi isə edam etdirdi.

Avşar elinin Gündüzlü oymağının böyük bir qolu Urmiya yörəsində yerləşmişdi. Bu oymaq tarixi ədəbiyyatda bəzən Qaraoğlu kimi də yazılır. Kəlbəli xan Qasımlı-Avşar Urmiyanın Dol mahalını Gündüzlü (Qarəoğlu) oymağına vermişdi. Gündüzlü oymağı orda kənd salıb, arx çəkib, ağac əkmışdi.

Gündüzlü əmirələrindən biri də Qoca bəydir. Urmiyalı idi. Nadir şahə xidmət etmişdi.

1747-ci ildə Nadir şahı öldürən qəsdçilərin arasında Qoca bəyin də adı çəkilir.

Gündüzlü oymağının adlı əmirələrindən biri də Səfiyar bəy idi. Səfiyar bəy XVII yüzilin ikinci yarısında yaşamışdı.

Səfiyar bəyin Şəhriyar bəy, Hacı bəy adlı oğulları vardı.

Şəhriyar bəy Urmiya yörəsində doğulmuşdu. Mədrəsə təhsili almışdı. Həyatını hərəb sənətinə bağlamışdı. Gündüzlü oymağının başçısı idi. Nadir şahə, Əmiraslan xan Qırxlı-Avşara xidmət etmişdi. Şahdan xan ünvanı almışdı.

Şəhriyar xan Əmiraslan xanın fərmanı ilə Urmiyaya hücum edərəkən Mehdi xan tərəfindən tutulub, zindana salınmışdı.

Nağı xan Qasımlının özbaşınalığından bəzən Urmiya camaatı qonşu mahallara daşındı. Bu halda Mirzə Məhəmmədrza Mirzə Məhəmmədəli oğlu Avşar bir dəstə adamla dilbir olub, qərarlaşdılar ki, Urmiyaya gəlib Nağı xanı öldürsünlər. Zindandan Şəhriyar xan Gündüzlü-Avşarı azad edib, taxta əyləşdirsinlər. Xəbərçilər Nağı xanı duyuyq saldılar. Nağı xan yaxınlarından bir dəstə adamı göndərdi ki, yollarda keşik çəksinlər. O adamlardan kimi görsələr öldürsünlər. Torpaqqala adlı yerdə qəsdçilərlə üzləşən Nağı xanın adamları onları öldürüb, dəfn etdilər. Nağı xan Şəhriyar xanı da aradan götürülməsini əmr etdi. Şəhriyar xan və qardaşı Hacı xan Qaraca hamamında çimərəkən yaxalandı. Hacı xan hamamın külbəsindən çıxıb qaçdı. Şəhriyar xan isə ələ keçirilib, öldürüldü.

Şəhriyar xanın Məhəmmədtahir bəy adlı oğlu vardı.

Məhəmmədtahir bəy Urmiya bölgəsində dünyaya gəlmişdi. Hərb sənəti ilə ilgilənmişdi. Atasından sonra oymaqlarının başçısı olmuşdu. İmamqulu xan Qasımlı-Avşara xidmət etmişdi. Xandan sultan ünvanı almışdı. Müqəddəs Məkkəyi müəzzəmi ziyarətdə bulunmuşdu.

Hacı Tahir sultanın Şəhriyar bəy adlı oğlu vardı.

Şəhriyar bəy Urmiya ətrafında dünyaya göz açmışdı. Hərb sənəti ilə ilgilənmişdi. Atasından sonra oymaqlarının başçısı olmuşdu. Məhəmmədqulu xan Qasımlı-Avşara xidmət etmişdi. Xandan sultan, sonra xan ünvanı almışdı. Müqəddəs Məkkəyi müəzzəmi ziyarətdə bulunmuşdu.

Hacı Şəhriyar xan sonra qacarlara xidmət etmişdi. Fətəli şahdan İzzəddövlə ləqəbini almışdı.

Hacı Şəhriyar xanın Möhbəli xan, Əhmədəli xan, Məhəmməd xan, Cəlaləssəltənə xan adlı oğulları vardı.

Möhbəli xan Urmiyada anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Qacarlara xidmət etmişdi. Salari Müzəffər ləqəbini daşıyırdı.

Möhbəli xanın İzzəddövlə xan adlı oğlu vardı.

Hacı Şəhriyar xanın ikinci oğlu Əhmədəli xan Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Qacarlara xidmət etmişdi. Fəthəssəltənə ləqəbini daşıyırdı.

Hacı Şəhriyar xanın üçüncü oğlu Məhəmməd xan Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Qacarlara xidmət etmişdi. Sərtip rütbəsi almışdı.

Hacı Şəhriyar xanın dördüncü oğlu Cəlaləssəltənə xan Urmiya anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Qacarlara xidmət etmişdi.

Səfiyar bəyin ikinci oğlu Hacı bəy Urmiya ətrafında anadan olmuşdu. Mədrəsə təhsili almışdı. Nadir şah, sonra Əmiraslan xan Qırxlıya xidmət etmişdi.

Gündüzlü oymağının tanınmış simalarından biri də Səfiyar bəydir. Sayınqalada yaşamışdı.

Sayınqala avşarlarından olan Səfiyar xan Gündüzlü də Azad xan Əfqana qoşuldu. Gündüzlülərlə Nağı xanın ədavəti vardı. Onlar yığılıb məsləhətləşdilər ki, Səfiyar xan guya kömək məqsədilə Urmiyaya gedib, Nağı xanın qılığına girsin. Dedikləri kimi etdilər. Səfiyar xan saraya gəldi. Nağı xan tərəfindən sevinclə qəbul olundu. Bir neçə

gündən sonra Səfiyar xan fürsət tapıb, Nağı xanı əsir tutdu. Öncə gözlərini çıxardı. Nağı xandan narazı qalan avşarlar bu xəbərə sevindilər. Söz Azad xana çatanda qoşunu yığıb Urmiyaya daxil oldu.

4.17. Əmirli oymağı

Avşar elinin qollarından biri də Əmirli oymağıdır. Bizim mülahimizə görə Gündüzlü oymağından yaranıb. F.Sümer bu oymağın ədını Əbərli kimi qeyd edir. Tarixçi Məhəmməd Xaliqi Müqəddəm «Aləmarayi-Nadiri» və «Cahanquşayi-Nadiri» adlı əsərlərdən gətirdiyi bilgilərə görə, bu oymağın adı Əyirlidir. Bu oymağın bir hissəsi Taromda, bir hissəsi isə Zəncanın İcrud və indiki Səidabad bölgələrində yaşayırlar.

Əmirililərin I Şah Abbasın hakimiyyətindən öncə Qəzvin ətrafında yaşadığı bilinir. Şah onları Əbivərd yörəsinə göndərmişdi. Qaraoğlu qulamlardan Cəmsid sultan Gürcünü isə onlara başçı təyin etmişdi.

1719-cu ildə Xorasanda məskunlaşan Əmirli oymağı Nadirqulu xanın ətrafında birləşməyə başladı.

Əmirli oymağının ünlü əmirilərindən biri İmamqulu bəydir. Öncə Nadirqulu xana qarşı çıxmışdı. Sistan hakimi Məlik Mahmudun yanına gedib Nadirqulu xanın güclənməsi xəbərini çatdırmışdı.

Əmirli oymağının tanınmış simalarından biri də Musa bəy idi. Musa bəy Nadir şah Qırxlı-Avşarın özəl qvardiyasında qorçu idi.

Musa bəy Nadir şahı öldürən qəsdçilər arasında idi.

Musa bəyin qardaşlarından biri də Əmirgünə xandır. Əmirgünə xan Nadir şahın ölümündən sonra Gilanın valisi olmuşdu. Sonra Taroma başçılıq etmişdi. Əmirgünə xan Avşar Fətəli xan Araşlı-Avşarla birləşib Kərim xan Zəndə qarşı çıxdı. Sonra Kərim xanın tərəfini tutub Fətəli xanı satdı. Kərim xan onu Şiraza «fəxri qonaqlığa» aparıb ali şuraya daxil etdi.

Kərim xanın vəfatından sonra Əmirgünə xan Taroma qayıdıb özünün xanlığını elan etmişdi. İrani birləşdirməyə başlayan Ağaməhəmməd xanı tanımaq istəmirdi. 1782-ci ildə başqa xanlarla birləşib Mazandarana hücum etdi. Savaşda yaralanıb qaçdı.

Əmirli oymağının tanınmış simalarından biri Zülfüqar xandır. «Kitabi-məcməül-sultaniyyə»nin 370-ci səhifəsində yazılır: «Əyirli-avşar bir tayfa adıdır ki, Xəmsənin (Zəncanın) ətrafında sakindirlər. Zülfüqar xan Avşar (Zəndiyyə dönməində) Zəncanın valisi və Kərim

xan Zəndin siyasi rəqibi idi. Bugünkü Zülfüqarilərin ulu babası olub və Zəncanın Səbzə meydanında yerləşən imarət onunkudur». «Gülşəni-murad», «Rüstəmüttəvarix» və başqa kitablarda da onun haqqında məlumatlar verilib. Kitabların bir neçə yerində onun iqtidarı və qüdrətinə görə, «Alicah Zülfüqar xan», «Sultan Zülfüqar xan Əmirli-Avşar», «Xaqan» ünvanları ilə xatırlanıb. Zülfüqarilərin daxil olduğu əmirliklərin olduğu yer, Qoltuq qalası Zəncanın cənub yörəsində yerləşirdi.

Əmirli oymağının məşhur şəxsiyyətlərindən biri də Əli xandır.

4.18. Zayirli oymağı

Zayirli tayfası Əmirli oymağından çıxıb. Öncə soy kimi tanınırdı. Sonra çoxalıb, böyük bir oymağa çevrildi. Bəzi bilgilərə görə Usalı oymağının qoludur.

Zayirli oymağının tanınmış simalarından biri Əli xandır. 1780-ci ildə Zəncanın hakimi Əli xan Zayirli oldu. Onun soyu Zayirli adlanırdı. Zayirli soyu Zəncanın ətrafında məskunlaşıb.

Əli xan Avşar İbrahimxəlil xan Sarıcalı-Cavanşirlə yazışırdı. 1787-ci ildə Qarabağ xanı Əli xana yazırdı ki, Ağaməhəmməd xanın Azərbaycana girməsi böyük təhlükədir və buna görə də o, Ağaməhəmməd xanın şimala doğru hərəkətinə mane olmalıdır. Bunun üçün lazım gələrsə, ona qoşunla və pulla kömək etməyə hazırdır.

İbrahimxəlil xanın məktubu Təbriz xanı tərəfindən ələ keçirildi. Ağaməhəmməd xana göndərildi. Ağaməhəmməd xan Qovanlı-Qacar 50 min qoşunla Zəncana gəldi. «Gülşəni-murad» kitabında bu barədə yazır ki, Əli xan Zayirli-Avşar Xəmsə və Zəncan əyalətinin hakimi və Zülfüqar xanın qohumu idi. Əli xan Xəmsəyi bir məktub vasitəsilə Avşar elinin bütün oymaqlarını Tehrana dəvət etdi. Ta Tehrandə Avşarlar sülaləsinin şahlığını elan etsin. Əli xan Zayirli-Avşar Ağaməhəmməd xan Qacarin ordusunun nizamını pozmuşdu. Ağaməhəmməd xan da onu Zəncanın hakimliyindən və sərkərdəliyindən azad etmişdi.

Hicri qəməri 1201-ci ildə Ağaməhəmməd xan Əli xan Avşarı İsfəhan şəhərinə aparıb gözlərini çıxartdırdı. Onun bütün vəzifələrini Abdulla xan Usanlı-Avşara verdi».

4.19. Gözübüyüklü oymağı

Avşar elinin qollarından biri də Gözübüyüklüdür. Bu Avşar oymağı haqqında tarixi ədəbiyyatda o qədər də bilgi yoxdur. Oruc bəy Bayatın Qızılbaş tayfaları haqqında apardığı qeyddə «Gözübayızlı» kimi yazılıb.

Gözübüyüklü oymağının adlı əmirilərindən biri Xızır sultandır. Xızır sultan I Şah Təhmasibə xidmət etmişdi. 1554-cü ildə osmanlılara qarşı vuruşan Qızılbaşlar ordusunun dəstələrinin birinin sərkərdəsi idi.

Gözübüyüklü oymağının məşhur əmirilərindən biri də Qənbər sultandır. Qənbər sultan I Şah Abbasın silahdarı idi. Ona Dərbənd və ətrafının möhkəmləndirilməsi tapşırılmışdı.

I Şah Abbas osmanlıların əlində olan Gəncəyə hücum edir. Qənbər sultan başda olmaqla bir neçə topçuya buyruq verir: elə atəş açsınlar ki, osmanlılar qaladan bayıra çıxıb bilməsinlər. Qənbər sultan bu tapşırığı uğurla yerinə yetirir.

4.20. Köbəkli oymağı

Avşar elinin əski və böyük qollarından biri də Köbəkli oymağıdır. Köbək-əski türk dilində təpə, çoxlu, böyük anlamlarındadır.

Oymaq haqqında Faruq Sümər araşdırma aparıb. Onun araşdırmasını olduğu kimi yazımıza köçürürük. «Bu ailəyə öz adını vermiş Köbək haqqında heç bir məlumatımız yoxdur. Yəzdili Şərəfəddinin verdiyi məlumata görə, Teymur 1401-ci ildə Dəməşqdən qayıdarkən köbəkli türkmənləri Fərat sahilində çağatay ordusunun yolunu kəsmişdilər. Xumusa çatdıqda ordunun mərkəz qolundan 5.000 nəfərlik qüvvə Sultan Xəlil mirzənin sərkərdəliyi altında onların üzərinə göndərilmişdi. Onlar yol üstü Antakya ətrafını yağmaladıqdan sonra Hələb dolaylarına gələn sol qol ilə birləşərək, Rum-qalada türkmənlərə hücum etmişdilər. Türkmənlər müdafiə olunsalar da, məğlubiyyətə uğramışdılar, başçıları Şeyx Hüseyin öldürülmüş, onun qardaşları isə çölə qaçmışdılar. Çağataylar çoxlu qənimət ələ keçirmişdilər. Ancaq Hüseyin Köbək oğlunun öldürülməsi barədə Şərəfəddinin sözləri, deyəsən doğru deyildir. Çünki indi bəhs ediləcək hadisələrdə köpəkli türkmənlərinin başında Hüseyin adlı bir bəy durur.

Haqqında danışılan hadisələrdən bir neçə il sonra Köbək oğlu Hüseyin bəy Ankara vuruşması nəticəsində meydana çıxan qarışıqlıqdan sui-istifadə edərək Artuk-ovaya yerləşmiş, Tokat

bölgəsində yağma və dağıntılarda bulunsa da, Çələbi Məhmət tərəfindən məğlub edilərək geri oturdulmuşdu. Ancaq Hüseyn bəyin taleyi ona cənubda yar oldu. 807-ci ildə Dulqədir oğlu Məhmət Dərəndəni, Qara Yölük Ruhanı zəbt edərkən Köbək oğlu Məhmət də Malatyanı ələ keçirmişdi. 811-ci ildə əmiri Novruzun üzərinə yürüyəndə məyyətdəki türkmən bəyləri arasında Köbək oğullarından Ay-doğmuş da vardı. Hətta Dəmirtaş ordusunun avanqardını köpəklular təşkil edirdi. Həmin avanqrad Novruzun avanqardını məğlub etmiş, nəticədə Novruz da məğlubiyyətə uğramışdı.

812-ci ildə (1410) sultan Novruzun günahından keçərək onu Dəməşq valisi təyin etdi Novruzla üsyanı əmir Heux arasında Asi çayının sahilində baş verən vuruşmada köpəklular da iştirak etmişdilər. Ancaq onların kimin tərəfində vuruşduqları barədə tarixçilər arasında ixtilaf var. Ancaq bu vuruşmada avşarların Novruz ordusunda olduqları bilinir. Deməli, köbəkluların da həmin əmirin səfində yer aldıkları ehtimal oluna bilər. Mərkizinin bildirdiyinə görə, vuruşmanın çətin bir anında Şeyxin qalib gələcəyini gören avşarlar onun tərəfinə keçmişlər və bu, Novruzla Dəmirtaşın məğlubiyyətində mühüm amil olmuşdur.

813-cü ildə (1410) Hələb valisi Qorxmaz Zülqədərli ulusunun ən böyük boylarından biri olan doqquz boyunun başçısı Bişan oğulları ilə vuruşmaq üçün Köbək oğullarını və Gündüz oğlu Gördü bəyi əsgərləri ilə birlikdə öz yanına çağırmışdı. Ancaq bu bəylər kecidiklər. Qorxmaz Bişan ağıllarına Maraşla Köynük arasındakı yurdlarında basqın etdi. Vuruşmanın axırlarına yaxın Köbək oğulları Ay-doğmuş və Hüseyn bəy 200 atlı ilə gəlib çıxdılar. Ancaq Ay-Doğmuş Qorxmazın üzünə ox atdı. Buna görə Qorxmaz Ayıntaba gələndə Hüseyn bəyi və onun yaxın adamlarını həbs edərək, Hələbə göndərdi. Ancaq yolda türkmənlər öz bəylərini və onunla birlikdə həbs edilənləri xilas etdilər.

Hüseyn bəyin bu hadisədən sonra Malatyanı ələ keçirdiyi məlumdur. 815-ci ildə (1412) sultan olan Şeyx 817-ci ildə (1414) Hələbdən Dərəndəyə, oradan da Malatyaya gəlmiş və buraya öz məmlüklərindən Gözəli vali təyin etmişdi. Hüseyn bəyə gəlincə o, Şeyxin yaxınlaşdığını öyrənən kimi şəhərdən çıxıb getmişdi. Ancaq Hüseyn bəy iki il sonra Malatya valisi Gözəli məğlub edərək, şəhəri ələ keçirdi. Ertəsi il məmlük sultanı Şeyx əldən çıxan yerləri geri almaq və türkmənləri ram etmək üçün şəxsən səfərə çıxdı. Hələbə çatanda

Hüseyn bəyi Malatyadan qovmaq üçün Dəməşq valisinin sərkərdəliyi altında bir ordu göndərdi. Bu ordunun tərkibində avşarlardan inalulardan 500 nəfərlik bir piyada bölüyü vardı. Bu, Kut bəyi oğulları avşarı və ya müstəqil bir oymaq idi. Şeyx Maraşın cənubundakı Köynükdə ikən Dəməşq valisindən gələn bir məktubda Köpək oğlu Hüseyn bəyin Malatyanı yandırıp Divriyi tərəflərə getdiyi bildirildi. Sonra onun Divriyindən də Osmanlı ölkəsinə keçdiyi öyrənilirdi. Ancaq Şeyx Misirə qayıdan kimi Hüseyn bəy təkrar məmlük torpaqlarında peyda oldu. Darəndə valisi onun qarşısına çıxsa da, əsir alınıb öldürüldü. Bunun ardınca Hüseyn bəy Malatyanı mühasirəyə aldı, lakin bir qədər sonra mühasirəni qaldıraraq, qaraqoyunluların Ərzincan valisi Pir Ömər in yanına getdi. Burada bir gecə yuxuda ikən Tağrıbirdi adlı bir məmlük əmiri tərəfindən öldürüldü. (3 camadiyuləvvəl, 821-8 iyul 1418). Bu Tağrı-Birdi Malatya mühasirəsi zamanı şəhərdən çıxıb ona sığınmışdı. Ancaq bu, bir hiylə idi. Tağrı-Birdi Malatya valisininə məsləhəti üzrə imkan tapıb Hüseyn bəyi öldürmək üçün belə hərəkət etmişdi. Bu minvalla Şeyx onu xeyli narahat edən Hüseyn bəydən qurtuldu. Çərkəz məmlüklərinin məğlub edə bilmədikləri türkmən bəylərinin sui-qəsdçilər əlilə ortadan qaldırmağa əskidən bəri adət elədikləri müşahidə olunur. Halbuki türkmənlər bu üsula əl atmırdılar. Həqiqətən cəsur, fəal və gözəl bir savaşıçı olan Hüseyn bəyin aqibəti belə oldu. Zənnimizcə o, Malatya bölgəsində bir bəylik yaratmaq qayəsini güdüdü. Hüseyn bəydən sonra Köbəkli avşarlarının başçısı onun qardaşı Əsləməz olmuşdur.

Əsləməz 839-cu ildə (1435-1436) digər bir avşar bəyi olan Kut bəyi oğlu Məhmətlə Sultan Bars bayın qohumu Can bəy Sufinin yanına gedib onunla birlikdə Malatyanı mühasirəyə almışdı. Ancaq Əsləməz sonra Can bəydən ayrılaraq Qahirəyə gəldi və Bars bayın ənam və iltifatlarına məhzər oldu.

Əmir Yeşbəy Zülqədər oğlu Şahsuvar bəylə vuruşmaq üçün Hələbdə olarkən türkmən bəyləri onun hüzuruna gəlmişdilər. Əsləməz oğlu Məhəmməd də onların arasında idi.

Beləliklə, Köbək oğulları haqqında məmlük tarixlərindəki qeydlər bunlardan ibarətdir. Bu ailənin sonrakı taleyi haqqında məlumatımız yoxdur. Osmanlı dövrünün ilk illərində köbəkli avşarlarının başında Tukak bəy oğlu Əmənlik bəy dururdu. Ancaq bu bəylərlə yuxarıda adı çəkilən bəylərin qohumluq münasibətləri haqqında bir şey söyləmək mümkün deyil. Bu zaman onlar 15 obaya ayrılmışdılar. Onların

arasında köçəkli, səkkiz alplı və dəlilər, Aydoğmuşbəyli kimi obaları qeyd etməyə dəyər. Ay Doğmuş bəyli obası, şübhəsiz, öz adını Köbək oğlu Ay Doğmuşdan alır. Səkkiz obası XVI əsrin ortalarında Sürucün Şeyx Çoban kəndində yerləşmişdi. Alplıya gəlincə, bu obadan mühüm rolun İrana getdiyi məlumdur. Dəlilərin isə son illərə qədər öz varlığını davam etdirdiyi müşahidə olunur. Köbəkli avşarının Yeni-el və Boz ulusda da bəzi qolları vardır ki, bunlardan aşağıda bəhs ediləcəkdir.

Boz ulus arasındakı avşarlar bu elin üç icmasından biridir. Sayca onların ən çoxu Şam türkmənləri arasında yaşayır. Daha əvvəl də deyildiyi kimi, Boz ulusun Şam türkmənləri icması hələb türkmənləri oymaqlarından meydana gəlmişdir. II Səlim dövründə Şam türkmənləri arasındakı əfşarlar müxtəlif qollara ayrılmışdı ki, onlardan Məhmət kətxudaya tabe olan oba 804 nəfər vergi verən əhaliyə malik bir təşəkkül idi. Ondan sonra gələn kazıklı əfşarı obası 130, Qara Mahmud kətxudaya tabe oba 131, Hacı kətxudanın rəhbərlik etdiyi oba 57, Duymuş kətxudanın isə 41 nəfərlik idi. Yenə həmin Şam türkmənləri elatında biri 367, digəri 109 nəfərlik (vergi verən) köpəkli əfşarına mənsub iki oba vardı. Əsil boz-ulus və dülqədirlil elatındakı əfşar varlığı zəif olub kiçik obalara ayrılmışdı.

996-cı ildə (1588) Boz ulus avşarlarının başçılarına, o cümlədən Cahənşah kətxudaya göndərilən bir fərmanda, başına yığıdığı adamlarla birlikdə quldurluq edən sabiq Deyr Rəhbə bəyi Əbdürrəhmanın sözüə bundan sonra aldanmamaq, əsgər istəsə verməmək, onun yaxalanmasına çalışmaq əmr edilirdi.

Boz ulusun hər üç elatındakı avşar obalarından bəziləri Boz ulusun Orta Anadoluya köçən təşəkkülləri arasında olmuş, əsasən Qaraman əyalətində yurd salmışlar. Daha ziyadə Şam türkmənlərinə mənsub bəzi avşar obaları isə icmanın bir qismi ilə əvvəlki yurdda qalmışdır. Sənədlərdə «Boz ulus mandəsi» adı verilən bu icma XVII əsrin sonunda Rəqqa bölgəsinə yerləşdirilsə də, icmanın obaları bir-bir, iki-bir Anadolunun qərb tərəflərinə getmişlər, 1128-ci ildə (1716) Balıkesir vilayətinin Mahaliç qəzasında görünən köbəkli avşarı obası, Yeni-elə deyil, məhz boz ulusa aid köbəkli avşarından olmalıdır».

4.21. Kuhgiluyəli (Kəhkəhli) oymağı

Avşar elinin qollarından biri də Kuhgiluyəli (Kəhkəhli) oymağıdır. Urmiya ətrafında məskunlaşmışdı. XVII yüzildə Urmiya hakimi

Kəlbəli xan Qasımlı-Avşar Binab və Nazlı mahallarını Bərdük qalasından Mehranruda qədər olan yerləri Avşar elinin Kəhkəhli oymağına vermişdi. Binab mahalı Marağa şəhərinin 16 km-də yerləşirdi. Mərkəzi Binab qəsəbəsi idi. Əhali Sofiyançayın suyundan istifadə edirdi. XVIII-XIX yüzillərdə burda bir karvansara, həftə bazarı və bir neçə dükan vardı.

Kəhkəhli oymağının tanınmış simalarından biri də Şahməhəmməd bəydir. Şahməhəmməd bəy Fətəli xan Araşlıdan tutmuş Məhəmmədqulu xana qədər qoşunda sərkərdə kimi xidmət etmişdi.

Kəhkəhli oymağının ünlü simalarından biri də Ağacan bəydir. Ağacan bəy sərkərdə kimi Məhəmmədqulu xana xidmət etmişdi.

Salmasin Ağziyarət ətrafında Dünbili qoşunu ilə savaşa qatılmışdı. Qoşunun qarovul hissəsində dayanan Ağacan bəy Kəhkəhli özünü Dünbili dəstəsinə vurdu. Qəflətən atının ayağı sürüşdü. Yerə yığıldı. Heydəranlı tayfasının döyüşçüləri o dəqiqə onu yaralalayıb heydən saldılar. Sonra başını kəsdilər.

4.22. Sarışeyxli oymağı

Avşar elinin qollarından biri. Sonralar Kerman yörəsində məskunlaşmışdılar.

Sarışeyxli oymağının ünlü əmirilərindən biri Mustafa sultandır. I Şah Təhmasibin hakimiyyəti dönməsində Savənin valisi idi.

Mustafa sultanın Şahqulu sultan adlı oğlu vardı.

Şahqulu sultan I Şah Təhmasibə qulluq etmişdi. Şahdan xan ünvanı almışdı. Şahqulu xan 1529-cu ildə I Şah Təhmasib tərəfindən Kerman əyalətinə bəylərbəyi təyin edildi.

4.23. Sarıxanbəyli oymağı

Şahsevən elinin aparıcı və nəci bəy oymağı. Kökcə Avşar elindən olduğu bilinir. Yaylağı Ağməscid, Yelligədək, qışlağı Çinar, Qəbələ və Burunqışlağıdır.

Elə bu oymaqdan çıxmış xanlar başçılıq edirdilər.

Polkovnik Hüseyn Bayburdi «Tarixi-Ərəşbaran» adlı kitabında yazır: «Ata xan Sarıxanbəyli əslən Avşar soylu idi. Əhərin Satımizan kəndində imarəti vardı. Hələ də o imarətin qalıqları durur. Bütün Məşkin, Muğan onun hakimiyyətində idi. İndiki Qocabəyli adlanan tayfa Ata xanın böyük qardaşının adıyla adlanır. Cilovdarlı və

Sarvanlı tayfası onun cilovdarı və sarbanından yaranmışdır. Nadir şah hakimiyyətə çatandan sonra bütün Şahsevən elinin bəylərbəyliyi onun soyuna vermişdi»¹.

İlk bildiyimiz el başçısı Əliqulu(Allahqulu) paşadır.

Əliqulu paşanın Bədir xan, Kiçik xan, Nasir xan adlı oğulları vardı.

Bədir xan atasından sonra el başçısı idi. Düzməcə, yalançı şahzadə İsmayıl mirzənin qiyamında onun tərəfini tutmuşdu. Nadir şah Qırxlı-Avşarın hakimiyyəti illərində dövlətin siyasi yaşamında önəmli rol oynamışdı.

Bədir xanın Nəzərəli xan, Kiçik xan adlı oğulları, Şahnisə xanım adlı qızı vardı.

Nəzərəli xan atasından sonra el başçısı olmuşdu. Sonra elin yaxından yardımını ilə Ərdəbil xanlığını ələ keçirmiş, müstəqil xanlıq qurmuşdu.

Kərim xana tabe olmayan, hədiyyə, peşkəş və sairə adlarla vergilər verməkdən imtina edən Nəzərəli xanı məhdudlaşdırmaq, sıradan çıxarmaq məqsədilə Gilan hakimi Hidayət xanı səfərbərliyə aldı. O, dolayı yollarla Hidayət xanı Nəzərəli xana qarşı qaldırdı və onu pul, silah və sairə vəsaitlə təmin etdi. Kərim xan Zəndin hərtərəfli yardım və himayəsindən istifadə edən Hidayət xan Nəzərəli xanı tutdu və Ənzəli limanında həbsxanaya saldı.

Kərim xanın vəfatından sonra şahsevənlər Ənzəliyə hücum edib Nəzərəli xanı xilas etdilər.

Nəzərəli xan Pənahəli xanla düz dolanmadığından başı bəlalar çəkdi. Tez bir zamanda Qarabağ qoşunu Arazi adlayıb Muğanda düşərgə qurdu. İki qoşun üz-üzə gəldi. Ağır vuruşmadan sonra Qarabağ qoşunu qalib gəldi. Tarixçi Mirzə Adıgözəl bəy Bayəhmədli-Qazax yazır: «Sarıçalı Dərgah bəyi Ərdəbil şəhərində hökumət işlərini idarə etmək üçün təyin etdi»².

Nəzərəli xan bacısı Şahnisə xanımı Pənahəli xanın oğlu İbrahimxəlil xana verib qohum oldu. Bu qohumluqdan sonra araları düzəldi. Qarabağ xanlığının vassallığını qəbul etdi.

Ərdəbilli Nəzərəli xan da 1776-1777-ci ildə (1190 h) göndərdiyi məktubunda Çıldır valisi Süleyman paşa vasitəsi ilə göndərilən fərman və yardımın alındığını və İraklinin təcavüzünə qarşı mübarizə əzmində

¹ H. Bayburdi, Tarixi-Ərəşbaran, Tehran, İbni Sina, hicri şəmsi 1341, səh. 102.

² Qarabağnamələr, 1-ci kitab, Bakı, "Yazıçı", 1989, səh.)

olduğunu bildirirdi. Yenə həmin ildə Xoylu Əhməd xan Çıldır valisi Süleyman paşaya Rusiya ilə ittifaqda olan İraklinin təcavüzünə yol verməmək üçün Azərbaycan xanlarının «Devlet-i Aliyyə emrinde» müharibəyə hazır olduqlarını və bəzi lazımı sursatı almaq üçün İstambuldan xəzinədar katibi İbrahim bəy vasitəsi ilə müəyyən miqdarda pul göndərdiyini yazırdı.

İbrahimxəlil xan 1779-cu ildə Şəkili Hüseyn xanın qətindən sonra qayını Şahsevən Nəzərəli xanı çoxlu sayda atlı dəstə ilə Gilan və Rəşt tərəfə göndərdi. Nəzərəli xan göstərilən məntəqəyə hücum edərək onu viran qoyub çoxlu malla geri döndü. Bu arada Təbrizdə ixtişaşlar baş verdiyi üçün İbrahimxəlil xan onu Təbrizə ezam etdi.

1780-ci ildə İbrahimxəlil xan qayını Nəzərəli xanı Təbriz üstünə yürüşə göndərmişdi. Duruş gətirə bilməyən Təbrizli Nəcəfqulu xan Dünbülü qaçıb qohumu Xoylu Əhməd xan Dünbiliyə sığınmışdı.

1883-cü ildə Təbrizə hücum edən Urmiya hakimi İmamqulu xan Qasımlı-Avşar sərkərdələrinə göstəriş vermişdi ki, Nəcəfqulu xan Dünbiliyə bildirsinlər ki, biz Nəzərəli xan Şahsevənlə və Əli xan Şəqaqi ilə savaşa gedirik, sən də silah-sursatla yardım et. Nəcəfqulu xanın onların hiyləsini başa düşüb elçiləri rədd etdi.

Öncə Təbriz hakiminə yardım edən Nəcəfqulu xan Şahsevən və Hüseynqulu sultan Şəqaqi Əli xan Şəqaqidən üz döndərüb İmamqulu xan Qasımlı-Avşara qoşuldular. Sərab hakimi Əli xan Şəqaqi onların dönüklüyünü görüb Nəzərəli xan Şahsevəndən yardım istədi. Nəzərəli xan Ərdəbildən çıxıb Sərabə tələsdı. Əli xan Şəqaqiyyə qoşulub dönük başçıların, Nəcəfqulu xan Şahsevənin və Hüseynqulu sultan Şəqaqinin üstünə getdilər. Sərabın ətrafında qarşılaşıb döyüşdülər. Nəzərəli xan bu savaşda qalib gəldi. Hüseynqulu sultan Marağaya tərəf qaçdı. Nəzərəli xan onu izləməyə başladı. Marağa qalasını mühasirə etdi. Marağanın hakimi Əhməd xan Müqəddəm İmamqulu xanın yanında idi. 20 gün Marağanı mühasirədə saxladı. Uğur qazanmayacağını görüb ətraf kəndləri qarət edib Ərdəbilə döndü.

1784-cü ildə Quba xanı Fətəli xan İbrahimxəlil xanın acığına Ərdəbilə hücum etmişdi. Nəzərəli xan duruş gətirməyib Qarabağa qaçmışdı.

1785-ci ildə Gəncədəki gürcü nümayəndəsi Andronikaşvili Kartli-Kaxetiya hakimi İrakliyyə yazırdı ki, İbrahimxəlil xan, Nəzərəli xan Şahsevən və Niftalı bəy (Lütfəli bəy Sarıcahı - müəlliflər.) 3 min və yaxud 4 min nəfərlik qoşunla Tuğda qərar tutublar.

1791-ci ildə Təbrizə doğru irəliləyən Ağaməhəmməd xan Qovanlı-Qacar yolu üstündəki Seyidabad adlı yerdə dayandı və xanlara elçilər göndərərək, öz uşaqları, qardaşları və arvadlarını ona itaət əlaməti olaraq girov göndərmələrini tələb etdi. Naxçıvan xanı öz qardaşını, Xoy xanı arvadlarından birini və qardaşını, Təbriz xanı 15 əyanını və varlı adamını, Ərdəbil xanı Nəzərəli xan arvadını və qardaşını, Qaradağ xanı öz arvadını və oğlunu girov verdi. Marağa xanı öz arvadı və uşaqları, Şəqaqi Sadıq xan isə öz qoşunu ilə birlikdə Ağaməhəmməd xanın düşərgəsinə gəldilər. Ağaməhəmməd xan xanların üzərinə illik xərəc təyin etdi.

Nəzərəli xan 1792-ci ildə vəfat etdi.

Nəzərəli xan Qəmərəğa xanım Mir Mustafa xan qızı Lənkarani ilə dünya evinə girmişdi. Nəsirəli xan, Fərəculla xan adlı oğulları vardı.

Nəsirəli xan 1792-ci ildə Ərdəbil şəhərində taxta əyləşdi.

Nəsirəli xan 1818-ci ilədək Ərdəbilin hakimi oldu.

Nəsirəli xan İbrahimxəlil xan Sarıcalı-Cavanşirin qızı ilə ailə qurmuşdu. Nəzərəli xan, Məhəmməd xan adlı oğulları vardı.

Nəzərəli xanın Balaca xan adlı oğulları, Şahbəyim xanım adlı qızı vardı.

Nəsruulla xanın ikinci oğlu Məhəmməd xan Ərdəbil şəhərində dünyaya gəlmişdi. Mükəmməl ailə təlim-tərbiyəsi, təhsili görmüşdü.

Məhəmməd xan Xoyun valisi olmuşdu.

Məhəmməd xanın Məhəmmədqulu xan, Əhməd xan adlı oğulları vardı.

Məhəmmədqulu xanın Rüstəm xan, Əliqulu xan, Cəfər xan adlı oğulları vardı.

II Nəzərəli xanın qızı Şahbəyim xanım Ərdəbil şəhərində dünyanı zinətləndirmişdi. Saray təlim-tərbiyəsi görmüşdü.

Şahbəyim xanım Fətəli şah Qovanlı-Qacarın oğlu Seyfəddövlə Sultan Məhəmməd mirzə ilə ailə qurmuşdu. Onların dillərə dastan olan toyları olmuşdu. Tarixçi yazır: «Nəzərəli xan Şahsevənin qızı Ərdəbildən Tehrana daxil olarkən Səltənətin hökmü ilə onu bütün saray adamları qarşıladı. Gəlini Ken kəndindən Tehrana qədər fil üstündəki taxtda oturdular. Bu qacarlar səltənəti dövründə fil taxtında əyləşdirilən əvvəlinci gəlin idi. Gəlinə olan bu ehtiramın bir səbəbi də onun xalası gözəl Ağabacıya olan ehtiramdan irəli gəlirdi».

Nəzərəli xanın ikinci oğlu Fərəculla xan Ərdəbil şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Öncə qardaşının yanında

xidmət etmişdi. Sonra Fətəli şah Qovanlı-Qacara tabe olmuş, Abbas mirzənin yanında xidmət etmişdi.

Tarixçi yazır: «İran dövləti 1221-ci ildə (1806-cı ildə)öz mötəbər sərkərdələrinin hamısını, o cümlədən Qəzvinli Hüseynqulu xan Sərdar Qacarı, İsmayıl xan Dəməğanı və Xəmsə hakimi Əmənulla xan Əfşarı onun köməyinə göndərdi. Onlar getdikdən sonra Şahsevən elinin böyük rəislərindən olan Fərəculla xan və İbrahimxəlil xanın oğlu Əbülfət xan da ona köməyə getdilər. Lakin qeyd olunan dəstə Şuşaya çatana qədər əmisi ilə köhnə düşmənçiliyi olan Məhəmməd Həsən xanın oğlu, İbrahimxəlil xanın nəvəsi Cəfərqulu xan öz kimsələrini aradan götürdükdən sonra rusların kömək və himayəsi ilə mütləq Qarabağın valisi olacağını zənn edərək rus polkovnikini 300 rus əsgəri ilə götürərək gecə babasının yatağına getdi və qocanı 31 nəfər əhli-əyalı ilə birlikdə həmin gecə ruslar vasitəsilə öldürtdü. İbrahimxəlil xan öldürüldükdən sonra ruslar Cəfərqulu xanı hakim təyin etmək əvəzinə Qarabağın işlərini açıq-aşkar İbrahimxəlil xanın oğlu Mehdiqulu xana tapşırdılar, özləri də Şuşa qalasını möhkəmlətməyə, Qarabağın hüdud və sərhədlərini qorumağa başladılar».

Fərəculla xan Baxşı bəyim İbrahimxəlil xan qızı Sarıcalı-Cavanşirle dünya evinə girmişdi.

Bədr xanın ikinci oğlu Kiçik xan Sarıxanbəyli oymağında anadan olmuşdu.

Kiçik xanın Nurəli xan, Ətaulla xan, Xudaverdi xan, Şükrulla xan adlı oğulları vardı.

Ətaulla xan Sarıxanbəyli obasında anadan olmuşdu. Qarabağda onu Ata xan, Ərdəbildə isə Kiçik xan kimi tanıyırdılar. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Nəsrəli xanın vəfatından sonra öz obasını, oymağını başına toplayıb Meşkinə üz tutdu. Oba-oymaqları Meşkin və ətrafında yerləşdirib idarə etməyə başladı.

Rus-İran savaşları dönməndə Mədətov Ətaulla xana qurani-kərimə and içdirmişdi ki, müharibələrdə iştirak etməsin, rus tərəfini tutsun. Tarixçi Mirzə Yusif yazır: «Həmin ilin qışında general Mədətov Qarabağ əhlinin əlinə qənimət və başqa şeylər keçirtmək məqsədilə mühasirə dövründə çəkilən əziyyəti əvəz etsin deyərək Qarabağ və Şirvan qoşunlarını götürüb Mişgini və Əhəri çapmağa, qarət etməyə getdi. Mişkin vilayətini o ki, var soyub qarət etdilər. Çoxlu mal və dövlət bu tərəfin əhəlisinə nəşib. Bu yerlərlə yaşayan Şahsevən xanlarını imperatorun itaətinə dəvət etdi, onlara imperatora xəyanət etməyəcəyləri barədə aid içdirdi. Onlardan biri Ata xan

idi. Yermolovun sərdarlığı zamanında və Mədətovun hökmranlığı dövründə Ata xan rəşid və sərt olub məhdud dünyagörüşlü var idi. O qədər də qızılbaş qoşunlarının əmrlərinə əhəmiyyət verməzdi. Abbas mirzə onu dəfələrlə Təbrizə çağırmağına baxmayaraq, o getmirdi. Hətta bir dəfə Abbas mirzə sərdar Əmir xanla Qaradağda idi. Onun verdiyi əmrlərinin birisi də o idi ki, Ata xanı bir yol ilə tutub Təbrizə göndərsin. Əmir xan da Ata xanla yaxınlıq və qohumluq etdi, yəni öz qızını Ata xanın oğlunu vermək bəhanəsi ilə onu tutmaq qəsdini etdi. Yəni də müvəffəq ola bilmədi, şirvanlı Mustafa xan Fit dağından qaçandan sonra Qızılbaş dövləti tərəfinə getdi. Ata xan qonaqpərvərlik göstərib onu Təbrizə apardı. Bu məqsədlə ki, Mustafa xan onun təqsirini bağışlayacaqdı.

Təbrizə daxil olandan sonra Abbas mirzə onu tutdurub bir gözünü çıxartdırdı»¹.

Ətaulla xan bir gözü çıxarılandan sonra Abbas mirzəyə xidmət edirdi. İran-rus savaşlarında iştirak etmişdi. Rzaqulu xan Hidayət «Rövzətül-səfa»da bu barədə yazır: «Gizli qalmasın ki, Şahzadə Naibüssəltənə Həsən və Hüseyn bulağı üstündə dayanarkən təsadüfən baş vermiş hadisələrdən biri Qarabağın xoşbəxt şəhidi mərhum İbrahimxəlil xanın oğlu Əbülfət xan tərəfindən elatın köçürülməsi üstündə Rusiya ilə Qarabağ arasında baş verən müharibə idi. Hadisənin icmalı budur ki, Qarabağ elatını köçürmək üçün getmiş Ətaulla xan Şahsevən elat hərəkət etdikdən sonra Əbülfət xanla onları İrana gətirirdilər. Cəbrayillı tayfasından birisini gizli yanlarına çağırtdılar, çətin keçilən Qapan mahalına çatdılar. Gündüz saat ikidən gün batana kimi şiddətli döyüşlər getdi, tüfəngçilərin barıt-qırması qurtardı və onlar məğlub oldular. Elə ki, Naibüssəltənə Nəvvab bundan xəbər tutdu, İsmayıl xan və Həsən xan Sərdarı oraya göndərib özü də Qapandan Aslandüz yolu ilə aslanları yandıran şir kimi yola düşdü. Bu dəhşətli xəbər rus generalının ürəyini sıxdı və kiçik bir dəstəni Pənahabad qalasına göndərib özü isə Gəncəyə tərəf yollandı».

Qaynaqlarda yazılır: «19 fevral 1832-ci ildə Ərdəbil hakimi Bəhmən mirzə Ata xana yazmışdı ki, Şahsevən elindən 300 nəfər atlı toplayıb Novruz bayramından 15 gün keçəndən sonra Xorasana, Abbas mirzənin yanına yollansın»².

Ətaulla xanın Fərzulla xan adlı oğlu vardı.

¹ Qarabağnamələr, 2-ci kitab, Bakı, "Yazıçı", 1991, səh.83.

² MDTA, fond 130, iş 1, saxlama vahidi 35, vərəq 131).

Fərzulla xan Ərdəbil şəhərində doğulmuşdu. Ailədə və el içində Fərzi xan kimi tanınırdı. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Atasının vəfatından sonra elin və Meşkinin başçısı olmuşdu.

Fərzi xanın Mustafaqulu xan, Əliqulu xan, Qurbanəli xan, Səfərəli xan, Abbasqulu xan adlı oğulları vardı.

Mustafaqulu xan Meşkin şəhərində doğulmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Rus-İran savaşlarında iştirak etmişdi. Fransız müəllifi Jan Junior yazır: «Qırx yaşlı, qədd-qamətli, o zamanki bütün iranlılar kimi saqqalı-bığı olan, yəni saqqallını qırxmayan bir kişi olan Mustafaqulu xan Şahsevən dedi:

«Möhtərəm naib, biz Şahsevənlər topsuz döyüşməyə adət etmişik və bizim üçün belə döyüşmək adi bir işdir».

Abbas mirzə dedi:

«Bilirik ki, siz topsuz vuruşmağa adət etmisiniz. Ancaq bu gün gördünüz ki, düşmənin topları bizi həmlə etməkdən əl çəkməyə vadar etdi»¹.

Fərzi xanın ikinci oğlu Əliqulu xan Meşkin şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Atasının vəfatından sonra Şahsevən elinin elbəyisi olmuşdu. Əliqulu xan Rus-İran savaşlarında iştirak etmişdi. Fransız müəllifi Jan Junior yazır: «Mustafaqulu xanın kiçik qardaşı, ondan 2 yaş balaca olan və böyük qardaşı kimi qəddi-qamətli görünən Əliqulu xan Şahsevən dedi:

«Möhtərəm naib, sabah düşmən öz düşərgəsini istər yığıb döyüş səfləri düzəltsin, istər düzəltməsin., biz onun toplarından narahat olacağıq və çarəsiz qalıb işpəxdərin (Sisyanovun-Ə. Ç.) artilleriyasını aradan aparmaq məcburiyyətində qalacağıq»².

Fərzi xan hicri şəmsi 1228-ci ildən 1258-ci ilədək Meşkin və Muğan şahsevənlərinə başçılıq etmişdi.

Fərzi xanın üçüncü oğlu Qurbanəli xan Meşkin şəhərində anadan olmuşdu.

Sarayda tufəngdarbaşının naibi vəzifəsində xidmət etmişdi. Xidmətinə görə ildə Müzəffərəddin şah Qovanlı-Qacardan 40 tuman mavacib alırdı.

Qurbanəli xan Fətəli şah Qovanlı-Qacarin qızı ilə ailə qurmuşdu.

Sarıxanbəyli oymağının son başçılarından Alışan bəy və Məhəmmədqulu bəyin adı bəllidir.

¹ J.Junior, Unudulmuş Qəhrəmanlar, 2004, səh.257-258.

² J.Junior, Unudulmuş Qəhrəmanlar, 2004, səh.258.

4.24. Səidli oymağı

Avşar elinin qollarından biri. Əsasən Urmiya və Xalxal ətrafında məskunlaşmışdı.

Səidli oymağının tanınmış əmirlərindən biri də Məhəmmədqulu bəydir. Məhəmmədqulu bəy xan ünvanı ilə Şirvana hakim təyin edilmişdi.

Səidli oymağının məşhur əmirlərindən biri də Mirzə Məhəmməd bəydir. Fətəli xan Araşlı-Avşara xidmət etmişdi.

Səidli oymağının tanınmış əmirlərindən biri də Şahməhəmməd bəydir. Şahməhəmməd bəy Fətəli xan Araşlı-Avşara xidmət etmişdi.

Səidli oymağının adibəlli simalarından biri də Mirzə Mustafa bəydir. Mirzə Mustafa bəy Fətəli xan Araşlıdan başlamış, Hüseynqulu xan Qasımlıya qədər Urmiya xanlarının mustofisi (maliyyə müfəttişi) işləmişdi.

Səidli oymağının səslə nümayəndələrindən biri də Mirzə Məhəmməd həsən bəydir. Mirzə Məhəmməd həsən bəy Hüseynqulu xanın hakimiyyəti dönməsində xüsusi işlər vəziri vəzifəsində çalışmışdı.

4.25. Ərəbli oymağı

Avşar elinin qollarından biri. Əsasən Urmiya ətrafında məskunlaşmışdı.

Ərəbli oymağının tanınmış əmirlərindən biri də Qəhrəman bəydir. Qəhrəman bəy Fətəli xan Araşlı-Avşara xidmət etmişdi.

Ərəbli oymağının məşhur nümayəndələrindən biri də Cəlil bəydir. Cəlil bəy Fətəli xan Araşlı-Avşara xidmət etmişdi.

Ərəbli oymağının səslə simalarından biri də Baba bəydir. Baba bəy Məhəmmədqulu xan Qasımlıya xidmət etmişdi.

4.26. Yorğanlı oymağı

Avşar elinin qollarından biri. Əsasən Urmiya ətrafında məskunlaşmışdı.

Yorğanlı oymağının məşhur nümayəndələrindən biri də Səfi bəydir. Səfi bəy Məhəmmədqulu xan Qasımlıya xidmət etmişdi.

4.27. Xırmandalı oymağı

Avşar elinin qollarından biri də Xırmandalı oymağıdır. Türkdilli mayfa, mənbelərdə harmandalu, xarmandalu, xərbəndəlu, bəzən də

xudabəndəli kimi adları çəkilir. Azərbaycan tarixçisi Oruc bəy Bayat (XVI yüzil) qızılbaş tayfalarından bəhs edərkən Xırmandalıların bayat (?- müəlliflər) tafaşına mənsub olduqlarını və Səfəvilərin siyasi həyatında mühüm rol oynadıqlarını göstərir. Xırmandalıların bəzi qollarının XVII-XVIII yüzillərdə Anadoluya, İraqa və s. Ərazilərə köçüb, getmələri ehtimal olunur. Qubalı Fətəli xanın dövründə (1578-1789) tayfa başçısı şahsevən Məhəmməd xanın tabeliyində Ərdəbil əyalətindən köçürüb, Müşkür və Şabran mahallarında məskunlaşan səkkiz Azərbaycan tayfası ortasında Xırmandalıları da var idi.

Xırmandalı (Xarbəndəli) oymağı Ağqoyunlu tayfa birliyinə daxil idi. Sultan Uzun Həsən bəy Bayandurun dövründə onlar Camışkəzək vilayətini kürdlərdən alıb orada məskunlaşdılar.

Xırmandalı oymağının tanınmış simalarından biri Sadıq bəy Sadıqıdır. Ondan geniş şəkildə şairlərin arasında bəhs edəcəyik.

İranın Kəngavər vilayəti ətrafında Xudabəndəli adlı mahal var.

4.28. İnallı oymağı

Avşar elinin qollarından biridir. Tədqiqatçı Faruq Sümer yazır: «Bu ordunun tərkibində avşarlardan inallılardan 500 nəfərlik bir piyada bölüyü vardı».

Tarixçi Oruc bəy Bayatın (Don Xuanın) verdiyi bilgiyə görə, inallılar Qızılbaş tayfa ittifaqına daxil olan 32 tayfadan sayılırdı. Bəzi tarixçilər isə İnallı oymağını Şamlı elindən hesab edir. Şamlı elinin tərkibində Bəydili, Avşar kimi oğuz boyları qərar tuturdu.

İnallı oymağı sonralar inanlı kimi Şahsevən elinə, inallı kimi Qaşqay elinə qarışdı.

İran tarixçilərindən M. B. Bəhmənbəyi Qaşqay elinə qarışan inallı tayfasının 8, M. Keyhan 21, M. H. Fəσαι isə 25 tirəsinin olduğunu öz əsərlərində qeyd etmişlər.

Həmin tirələr: bulverdi, ismayılı, avşaruşağı, əmirhacılı, iranşahı, bulağı, bayat, çardəçerik, ciyan, deho, dadbəyli, dinarlı, rəisbəyli, zərəndqulu, zəngənə, sürüklü, səkkiz, qurd, qurdbəyli, qaraqara, çıxılı, gərrayi, göypər, mahmudbəyli, vərəsə, yağmurlu.

M. S. İvanov həmin tirələrin adını M. H. Fəsaidən öz əsərinə köçürmüşdür. M. S. İvanov H. Fildə istinad edərək Farsda yaşayan inallıların sayını 1918-ci ildə 1200 ailə, M. Keyhan isə 1932-ci ildə beş min ailə qeyd etmişlər.

İnallı tayfasının kələntərliyi Səfəvilər dövründə bulverdi tirəsinə mənsub olan xanlara verilmişdi. 1815-ci ilə qədər bulverdi xanları bu tayfanı idarə etmişlər, sonra qurd tirəsindən Rəhim xan, Abbasqulu xan, Məsuməli xan bir-birinin ardınca bu tayfanın kələntərliyinə təyin edilmiş, onlardan sonra sürüklü tirəsindən Kəlbəli bəy kələntər olmuş, 1876-cı ildə inallıların kələntərliyi bulağın tirəsindən Bağır xana verilmiş və həmin ildən etibarən inallılar oturaq həyat təzi keçirməyə başlamışlar.

İnallı tayfası Fars əyalətinin Xəfr, Darab, Fəsa vilayətlərində qışlayır, Mərdvəşt, Ramcerd rayonlarında yaylayırdılar. Hazırda onlar Farsın Qarabulaq və Fəsa rayonlarında əkinçilik və maldarlıqla məşğuldurlar.

4.29. İnanlı oymağı

Şahsevən elinin qədim və böyük qollarından biridir. Meşkin bölgəsində yaşam sürürdü. Öncə Şamlı elinə bağlı idi. Avşar boyundan çıxmadır.

İnanlı oymağının adlı əmirilərindən biri Piri bəy idi. Piri bəy I Şah Təhmasib Səfəviyə xidmət etmişdi.

Piri bəyin Rzaqulu bəy adlı oğlu vardı.

İnanlı oymağının səslə əmirilərindən biri də Şahverdi xəlifədir.

İnanlı oymağının tanınmış əmirilərindən biri Təhmasibqulu sultandır.

1726-cı ildə Şahsevən elinin oymaq başçılarından Cəlil bəy və Mirzəli bəy osmanlılara qarşı çıxmışdılar. 15 min ailəyə başçılıq edən bu bəylər Qarabağa gəlib yerli üsyançılara qoşulmuşdular. Qarabağda erməni qoşununun olmadığını görüb mütəssir olmuşdular. Avan yüzbaşı onları atıb qaçmışdı.

Saxtakar ermənilər hər cür cidd-cəhdlə fitnəkarlıq yaradıb Rusiyanı Osmanlı dövləti və İranla savaşa təhrik edib yararlanmaq istəyirdilər. 1734-cü ildə Avan yüzbaşının qraf A.İ. Ostermana yazdığı ərizədən bəlli olur ki, onun dəstəsi 250 nəfərdən ibarətdir.

Aldanıb tora düşən Mirzəli bəy və Cəlil bəy 1726-cı ildə Qarabağda Sarı Mustafa paşanın başçılığı ilə osmanlılara məğlub olandan sonra yenidən Muğana çəkilmiş, düzməcə, yalançı şahzadə İsmayıl mirzə ilə birləşmişdilər.

Həmin dövəmdə Osmanlılara qarşı vuruşan şahsevən bəylərindən biri də Hüseyn bəy idi.

Biz bilirik ki, Mirzəli bəy və Hüseyn bəy İnanlı oymağının başçıları idilər. Onlar məğlub olduqdan sonra daha 50 nəfər ağsaqqalla birlikdə boyunlarına kəfən dolayıb osmanlıların yanına gəlmişdilər. Osmanlılar onları bağışlamışdılar.

Mirzəli bəy Surxay xanın vəsatəti ilə İnanlı oymağının başçısı təyin edildi.

1730-cu ilin 11 iyulunda Rumyantsev Dərbəndən xarici işlər nazirliyinin kollegiyasına yazırdı ki, yalançı şahzadənin qoşunun qalıqları Bədr xanın və Mirzəli bəyin başçılığı altında Muğandan rus işğal zonasına hücum ediblər, lakin dəf ediliblər.

1730-cu ilin sentyabr ayında Nadirqulu xan Qırxlı-Avşar Təbrizi osmanlılardan təmizlədi. Ərdəbil və Muğan yürüşünə hazırlaşmağa başladı. Səfiqulu xan Şahsevən gəlib onlara qoşuldu.

II Şah Təhmasib Muğandakı Şahsevən elinin oymaq başçılarına, Murtuzaqulu bəyə, naib Musa yüzbaşıya, İbrahim bəyə, Mirzəli bəyə, Bədirxan bəyə və İsfahan bəyə məktublar göndərüb yürüş haqqında bilgi verdi və onlara qoşulmalarını tövsiyyə etdi. Bəzi oymaq başçıları elçiləri öldürüb məktubu Əliqulu xana çatdırdılar.

Nadirqulu xan Qırxlı-Avşar iki ay Təbrizdə qalandan sonra Ərdəbilə tərəf yürüş etdi. Dekabr ayının önlərində savaşız Əhəri, sonra Ərdəbili osmanlıların əlindən aldı. Nadirqulu xan Əliqulu xanı oymağı ilə bərabər Herata sürgün etdi. Əliqulu xanın oğlu Bədr xan Muğan avşarlarının başçısı təyin edildi.

1730-cu ildə Nadirqulu xanın əmrilə Muğandan 12 min avşar ailəsi Xorasana köçürüldü. Yerdə qalan şahsevənlər və muğanlılar Nadir şahın ordusuna daxil oldular.

İnanlı tayfası Rus-İran savaşlarında fəal iştirak etmişdi. Məhəmməd bəy İnanlı Azərbaycan ordusunun yüzbaşısı idi.

Başqa bir versiyaya görə, inanlı oymağının qolları: pireyvətli, kələş, korabbashlı, keyikli, yurtçu, dursunxocalıdır.

İnanlı oymağının tanınmış simaları:

Hüseyn xan İnanlı-Şahsevən

Hüseyn xan Nasirəddin şahın hakimiyyəti zamanı topxana rəisi olmuşdu. Nizaməddövlə ləqəbini daşıyırdı.

Nizaməddövlə Hüseyn xanın Qulamrza xan adlı oğlu vardı.

Nasirəddin şah Qacar hakimiyyətinin yüksək dərəcəli zabiti, general-mayor Hacı Qulamrza xan da atası kimi gənclik illərindən topxanada xidmətə başlamışdı.

O, 1878-ci ildə Kerman və Bəlucistan, 1881-ci ildə Miszandaran hakimi təyin olunmuşdu. Qulamrza xan 1885-ci ildə artillerya generalı olduğu halda hərbi nazir, Nasirəddin şahın oğlu Kamran mirzə tərəfindən polku əlindən alındıqda bu ədalətsizliyə qarşı etiraz etmiş, üsyan əlaməti olaraq bəstə əyləşmiş, nəhayət haqqı ona qaytarılmışdı.

V Fəsil

AVŞAR ELİNƏ QOŞULAN EL-OYMAQLAR

El əsasən qan qohumluğuna, sümük-süd iştiraklarına bağlanan oymaqlardan təşkil olunurdu. Bəzən gücünü, qüdrətini itirən ellər oymaq biçimində daha möhtəşəm elin tərkibinə daxil olurdular. Bəzən bir sıra el-oymaqlar savaşa zəminində, ictimai fəlakətlər nəticəsində də bir-birinə qovuşurdular.

Müxtəlif səbəblərdən Avşar elinə oymaq biçimində qoşulan ellərdən cəlairləri, təkəlləri, ustaçlıları, bayatları, müqəddəmləri və başqalarını göstərmək olar.

Bəzən isə oymaqlar güclənir, elin tərkibindən çıxıb, müstəqil elə çevrilirdilər.

5.1. Cəlayır oymağı

Cəlayır oymağı öncə el biçimində Azərbaycanda, Xorasanda yaşayırdılar. Sonra müstəqilliklərini itirib oymaq biçimində Avşar elinin tərkibinə daxil oldular. Cəlayır oymağı Avşar dövlətinin yaranmasında önəmli rol oynamışdı.

Cəlayır oymağının tanınmış nümayəndələrindən biri də Təhmasibqulu bəydir. Təhmasibqulu bəy Nadir şahı xidmət etmişdi. Şahdan öncə sultan, sonra xan ünvanı almışdı. Şahın vəkili təyin edilmişdi. Rzaqulu mirzənin lələsi olmuşdu.

Cəlair oymağının məşhur simalarından biri də Məhəmmədəli bəydir. Məhəmmədəli bəy Nadir şahı xidmət etmişdi.

Cəlair oymağının ünlü əmirlərindən biri də Qasıməli xandır. Qasıməli xan Kəlat qalasının tikintisinə rəhbərlik etmişdi.

Cəlayır oymağının səslə simalarından biri də Tərhan bəydir. Tərhan bəy Nadirqulu xanın ilk tərəfdaşlarından biridir.

Cəlayır oymağının adibəlli əmirlərindən biri də Mirzəxan sultandır. Mirzəxan sultan Şahrux şah Qırxlı-Avşara xidmət etmişdi. Qızlarının birini şahı arvadı vermişdi.

Cəlayır oymağının tanınmış nümayəndələrindən biri də Yusifəli xandır. Yusifəli xan Şahrux şaha xidmət etmişdi.

Yusifəli xanın qardaşı Bazal xan da Şahrux şahı dəstəkləmişdi.

5.2. Ustacılıq oymağı

Avşar elinə qoşulan Ustacılıq oymağı öncə müstəqil bir el idi. Gərəkliyini düşünüb bu el haqqında müfəssəl məlumat vermək yerinə düşər. Məşhur alim Qulamhüseyn Beqdeliyə görə Ustacılıq eli Oğuzların Bəydili boyuna bağlanır. Bəydili boyu oğuzların 24 qrupundan biridir. Tarixçi Seyid Camal Təribi-Təbatəbaya «Azərbaycanın qədim abidələri» adlı əsərində ustacılıqları Şamlı elinin bir qolu kimi göstərir. Bildiyimiz kimi Şamlı eli əsasən Bəydili boyundan təşkil olunmuşdu. Ağqoyunlu tarixçisi Fəzlullah ibn Ruzbehan Xunci «Tarixi ələm arayı-Əmini» adlı əsərində Şeyx Heydərün ünlü sərkərdəsi Həsən ağa Ustacılıq Şamlı əmirlərdən biri kimi göstərir. Dirsəkləndiyimiz turalqalar bir bu faktı ortalağa qoyur ki, Ustacılıq eli oğuzların Bəydili boyuna bağlıdır.

Mifik şəcərəyə görə Oğuz xanın 6 oğlu varmış. Bu oğullar Gün xan, Ay xan, Ulduz xan, Göy xan, Dağ xan və Dəniz xan adlanırmışlar. Qardaşların da hərəsinin 4, hamısı bir yerdə 24 oğlu varmış. Gün xanın oğulları: Qayı, Bayat, Alqaravlı, Qaraevli. Ay xanın oğulları: Yazır, Döyər, Dodurğa, Yaparlı. Ulduz xanın oğulları: Avşar, Qızıq, Bəydili, Qarxın. Göy xanın oğulları: Bayandır, Beçənə, Çavuldur, Çəpni. Dağ xanın oğulları: Salur, Eymur, Alayundlı, Ürəgir. Dəniz xanın oğulları: İgdir, Bügdüz, Yıva və Qınıq.

Deməli, mifik şəcərəyə görə, Ustacılıq eli Oğuz xanın üçüncü oğlu Ulduz xanın üçüncü oğlu Bəydilinin törəmələridir.

Ustacılıqlar haqqında Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasında yazılır: «Azərbaycanlıların etnogenezisində iştirak edən türkdilli tayfa. XI yüzildə Səlcuqluların tərkibində Kiçik Asiyaya, XV yüzilin sonlarında isə Azərbaycana gəlmişlər. Mənbələrdə adları ilk dəfə 1488-ci il hadisələri ilə ilgili çəkilir. Azərbaycan və İrənin siyasi həyatında mühüm rol oynamışlar. Ustacılıqlar Qızılbaş tayfa birliyində səfəvilərin dayağı olmuşlar. Səfəvi sərkərdələrinin və bəylərbəyilərin bir çoxu ustacılıq əmirlərindən təyin olunurdu. Ustacılıqların çavuşlu, toxmaq, kəsülü, kəngərli və başqa qrupları vardı¹.

¹ ASE, IX cild, səh. 468.

Anonim «Qızılbaşlar tarixi»ndə Ustacılı tayfası haqqında yazılır: «Onlar I Şah İsmayılın zühurunun əvvələrində Ərzincan yaxınlığında öz köçləri ilə xoşbəxt orduya qoşuldular. Onların böyük əmirləri çoxdur¹.

Qızılbaşlar dövlətinin tarixçisi Zeynalabidin Əli Əbdi bəy öz ünlü «Təkmilatül-əxbar» adlı əsərində ustacıların I Şah İsmayıl qoşulması haqqında yazırdı: «Oradan Kağızmana gəlib Araz çayının başlanğıcı yaxınlığında Ustacılı tayfasının o vaxtlar yerləşdiyi başqa bir köç yerinə - Mingöl yaylaqlarına hərəkət etdilər. Həmzə bəy Həbix oğlu Ustacılı qarşısızalmaz buyruq ilə onlara (ustacılara) Əlahəzrətin səadətli gəlişi haqqında sevincli xəbər gətirdi... Səhərisi gün bütün böyüklər, başçılar, gənclər, əsilzadələr, sufilər və etiqad edənlər, bir sözlə həmin o tayfa bütünlüklə adı çəkilən Həmzə bəyin yanında Əlahəzrəti qarşılamağa çıxdılar... qulluq yoluna buyurdular. Şahın canişini bir neçə ay onların içərisində qaldı və bu xəbər sufilərin və şiələrin qulağına çatdı. Sonra (İsmayıl) o tayfa ilə Tərcan mahalındakı Sarıqayaya, oradan da Ərzincan vilayətinə yola düşdü².

Ünlü türkoloq Faruq Sümər Ustacılı elinin yurdu haqqında yazır: «Səfəvi dövlətini quran ünsür tamamilə türklərdən ibarətdir. Bu ünsürün böyük əksəriyyətini də anadolulu köçəri və kəndli türklər meydana gətirirdi. Yuxarıda deyildiyi kimi, Şah İsmayıl Ərzincan yaxınlığında Anadolu türklərini başına yığaraq, buradan Azərbaycana yürüyərək öz dövlətini qurmuşdur. Bu halət Səfəvi dövlətinin başlıca dayağı olan boy və obaların yurdlarının bilinməsilə daha düzgün anlaşılmaqdadır. Qızılbaş ulusunu təşkil edən birinci dərəcəli oymaqlar bunlardır: ustacılı-ustahacılı (Səfəvi dövründə ustacılı), rumlu, təkəli, zülqədər, şamlı, əfşar, qaçar. Bunlardan ustacılar Sivas-Amasiya bölgəsindən gəlmişlər.³»

Ustacılı elinin bütün nümayəndələri Azərbaycana gəlmədilər. Bəzi qalıqları Türkiyə ərazisində qalıb dövrən sürməyə başladılar. Türkoloq Faruq Sümər yazır: «Ulu yörük əsasən Amasya, Tokat və Sivas bölgələrində yaşamaqda olub bu icmanın bəzi oymaqları qərbdə Ankara, Qırşəhir bölgəsinə qədər yayılmışdır. Ulu yörük üç əsas elata ayrılır; yüzdə para, orta para, şərq para. Bu elatları təşkil edən

¹ Qızılbaşlar tarixi. Bakı, 1993, səh. 28.

² Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar, Bakı, 1989, səh.192.

³ F. Sümər, Oğuzlar, Bakı, 1992, səh. 163.

oymaqlar böyük adlanır. Böyüklərdən hər biri qışlaqlara sahibdir və orada əkinçilik edir. Bu icmanı meydana gətirən başlıca böyüklər bunlardır: il bəylü, çəpni, qalağuzlu, Ağ salur, tatlu, gərampa, şərəfəddinlu, cünğar (monqolca caunqar?-sol qol), ballu, çapanlu, ikuzlü, çavurçı, ustaclu, turqutlu, ağcaqoyunlu (dülqədirlidən), əlibəyli, quzugüllü, qara keçili, inallu (Hələb türkmənlərindən).

1499-cü ildə Ərzincan yörəsində, Mingöl yaylağında Şah İsmayılı qatılan ustachılar arvad-uşaqlarını, ağırlarını Sultan Bəyazidin yanına göndərmişdilər. Şirvan zəfərindən sonra elliklə köçüb Azərbaycanda yerləşdilər. Ustachlı elinin nümayəndələrinin arasında Xanməhəmməd bəy, Baba Süleyman bəy, Baba İlyas bəy, Məntəşə bəy, Müsənnə bəy, Heydər bəy, Əhməd bəy adlı əmirilər vardı.

Ustachlı qoşunu Qızılbaşlar ordusunun sol qolunda vuruşurdu. 1514-cü ildə Çaldıranda Osmanlı ordusuna qarşı savaşıyan Qızılbaş ordusunun sol cinahına Xanməhəmməd bəy Təmişli-Ustachlı başçılıq edirdi. Onun cinahında adlı-sanlı qızılbaş əmiriləri, Məntəşə sultan Şeyxlər-Ustachlı, Pirə bəy Çavuşlu-Ustachlı vuruşurdu.

Qorçubaşı Sarı Piri bəy Ustachlı isə qoşunun çərçəsi, önqolun, avanqard hissənin başçısı idi. Savaş zamanı atı vurulan Şah İsmayılı at verən Xızır ata Ustachlı elindən idi.

Azərbaycan tarixində Ustachlı eli bağlı neçə-neçə səhifə var. Onlar Qızılbaşlar məmləkətində qayda yaratmaqla bərabər, bəzən də qarışıqlıq törətmişlər.

1524-cü ildə Şah İsmayıl vəfat etdi. Böyük oğlu və vəliəhdi Təhmasib mirzə şah elan edildi. Yüksək və gəlirli dövlət vəzifələrini, zəngin və verimli torpaq sahələrini ələ keçirmək üçün qızılbaş əmiriləri mübarizəyə başladılar. Dövlət işləri üzərində əməli nəzarəti, vəkil vəzifəsini Əmir Əli bəy (Div sultan) Rumlu ələ keçirdi. Lakin Ustachlı tayfasının Mustafa bəy Hacıfəqihli (Köpək sultan) və Abdulla xan Təmişli kimi qüdrətli əmiriləri onun hakimiyyətini qəbul etmədilər. Əli bəyin çağırışı ilə Təkəli, Zülqədər elləri bir yerə yığışb Ustachlı elinə qarşı savaş açdılar. Şamlı əmiriləri də Əli bəy Rumluya dəstək verdilər.

1525-ci ildə güclənən Əli bəy Mustafa bəyə dövlət qayda-qanunlarına tabe olmağa, onun vəkilliyini tanımağa çağırırdı. Mustafa bəy müsbət cavab verərək onunla görüşməyə getdi. Lakin məşvərət zamanı sözləri düz gəlmədi. Pozuluşdular. Əli bəy qiyama təhrikçi saydığı Qarınca bəy Ustachlını və Narın bəy Qacarı öldürdü. Mustafa bəy başını götürüb Çuxur Səd əyalətinə, İrəvana və Naxçıvana çəkildi.

1526-cı ildə ətrafına xeyli adam toplayan Mustafa bəy (Köpək sultan) Xalxaldan Sultaniyyəyə gəldi. Ona qoşulmuş Ustacılı əmirləri, Qılinc xan Təmişli, qorçubaşı Bədr bəy Şərəfli, Qurd bəy Şərəfli və başqaları ilə birgə şah qərargahına hərəkət etdi. Vəkil Əli bəy Rumlu barışıq üçün elçi göndərsə də ustacılıqlar ona etibar etmədilər.

Səksəncək adlı yerdə qarşılaşdılar. Öncə ustacılıqlar qalib gəldilər. Onlar adlı-sanlı təkəli əmirlərindən olan Qaraca sultanı və Burun sultanı öldürdülər. Sonra şahdan və şahın qvardiyasından istifadə edən rumlular və təkəlilər üstünlük qazandılar. Ustacılı qoşunu basılıb qaçdı. Qaçanlar Rəştə üz tutub Müzəffər sultana sığındılar.

Ustacılı elinin digər qrupu Abdulla xan Təmişlinin və Əhməd sultan Sofuoğlunun başçılığı altında rumlu və təkəli tayfalarına qarşı savaşa başladılar. Onlar da yenildilər.

1527-ci ildə özbək xanı Ubeydulla xan Qızılbaşlar məmləkətinə qoşun çəkdi. I Şah Təhmasib ordu toplayıb qarşı çıxdı. Ustacılı elindən Abdulla xan 200 nəfər seçmə bahadirlə toplantı yerinə gəldi. Elin digər qruplarından isə 16 mindən yuxarı atlı yığılmışdı. Yığılanlar içində Ustacılı eli birinci yeri 17 min atlıyla, ikinci yeri Avşar eli 16 min atlıyla tuturdu. Özbəklər məğlub olub geri çəkildilər.

1527-ci ildə Mustafa bəy (Köpək sultan) Gilandan qoşun çəkərək Ərdəbilə gəldi. Ərdəbilin hakimi Badəncan sultan Rumlunu məğlub edib öldürdü. Ordan Çuxur Səd əyalətinə, rumlu elinin yaşadıkları yərə hərəkət etdi. Vəkil Əli bəy (Div sultan) bu xəbəri eşidib Çuxa sultan Təkəli və Məhəmməd xan Zülqədərindən yaxından yardımını ilə səkkiz min qorçu ilə Qərbi Azərbaycana yollandı. Tərəflər Naxçıvanda, Araz çayının yaxasında üz-üzə gəldilər. Ustacılı qoşunu darmadağın edildi. Qoşunun komandanı Mustafa bəy öldürüldü.

Sonra rumlu və təkəli tayfaları arasında təfriqə düşdü. Vəkil Əli bəy (Div sultan) Rumlu Çuxa sultan Təkənin təhriki ilə məhv edildi. Vəkillik mənəsinə Çuxa sultan yiyə durdu.

1530-cu ildə ustacılı əmirlərindən Bədr xan Şərəfli, Məntəşə sultan Şeyxlər, Həmzə sultan Hacıfəqihli Gilandan saraya gəlib bağışlanmalarını xahiş edirlər. I Şah Təhmasib onları bağışlayıb hərəsini bir yərə hakim təyin edir.

1531-ci ildə Çuxa sultan da Hüseyin xan Bəydili-Şamlı ilə düz dolanmayıb öldürüldü. Təkəlilər vəkilini Çuxa sultanın böyük oğlu Şahqubad bəyə verilməsini təklif etdilər. Özünə gəlmiş ustacılıqlar bu təklifə qarşı çıxdılar. Maraqlıdır ki, bu dəfə zülqədər və avşar əmirləri

ustachıları dəstəklədilər. Təkəlilər ustachılardan bir neçə adam öldürdülər. I Şah Təhmasib təkəli tayfasının qətlinə fərman verdi. Təkəlilər bu hayı eşidib qaçdılar. Adlı təkəli əmirləri Osmanlı dövlətinə sığındılar. Şah əmirüməralığı Abdulla xan Təmişli-Ustachının və Hüseyn xan Bəydili-Şamlının arasında bölüşdü.

1534-cü ildə Osmanlı padşahı I Sultan Süleyman Azərbaycana yürüş etdi. Təkəli və Zülqədər tayfaları osmanlıların tərəfinə keçdilər. Ustach eli ağır qoşunla şahın yanında dayandı. Abdulla xan və Məntəşa sultan I Təhmasibin məşvərətçiləri sırasında idilər.

1535-ci ildə I Sultan Süleyman yenidən Azərbaycana yürüş etdi. Çıraq sultan Ustach yığcam qoşunla Dərgəzində osmanlıların önünə çıxıb vuruşdu. Osmanlılar yenilib geri döndülər. Məntəşa sultan Ustach isə Osmanlı sərkərdəsi İbrahim paşaya qarşı döyüşə başladı. Onun dəstəsini Bidlisədək qovub xeyli qənimətlə qayıtdı.

1546-cı ildə qardaşına qarşı qiyam edən Əlqasib mirzəylə danışıq aparmaq üçün gedən Bədr xan Ustach əliboş qayıtdı. Şah Bədr xanı və Çıraq sultanı başqa qızılbaş əmirlərilə bərabər Əlqasib mirzənin üstünə göndərdi. Qiyamçı şahzadə dirəniş göstərən kimi Abdulla xan Ustach köməyə gəldi. Əlqasib mirzə məğlub olub Osmanlı dövlətinə sığındı.

1548-ci ildə I Sultan Süleyman üçüncü dəfə Azərbaycana yürüş etdi. Osmanlı ordusuna qarşı ilk çıxanlar arasında Abdulla xan Təmişli-Ustach da vardı.

1551-ci ildə I Şah Təhmasib Şəkinin müstəqilliyinə son qoymaq qərarına gəldi. Bədr xan və Şahqulu sultan Ustachların qatıldığı Qızılbaş ordusu Şəkini tutub dövlətlərinə birləşdirdilər.

1551-ci ildə I Şah Təhmasibin əmri ilə Qızılbaş ordusu asi gürcülərə qarşı yürüş edir. Qızılbaş ordusunun başçılarından biri Nadir xan Ustach idi.

1552-ci ildə Osmanlı ordusu yenidən Qızılbaşlar məmləkətinə soxuldu. I Şah Təhmasib düşmən ordusuna qarşı bir neçə istiqamətdə qoşun tərtib etdi. Erciş və Bərgiri istiqamətində Allahqulu bəy Aycəkoğlu-Ustach, Ənsar xəlifə Qaradağlı, Ərəb İraqı istiqamətində isə Çıraq sultan Ustach öz qoşunları ilə vuruşurdu. Ərzurum hakimi İskəndər paşaya qarşı isə Çuxur Səd bəylərbəyi Şahqulu sultan Ustach döyüşürdü.

1554-cü ildə I Sultan Süleyman dördüncü dəfə Azərbaycana yürüş etdi. Bu dəfəki savaşa da Ustach eli seçildi.

1554-cü ildə Osmanlı yürüşündən ilhamlanan Şirvan əhalisi Şirvanşah Qasım mirzənin başçılığı ilə Səfəvi dövlətinə qarşı üsyana başladı. Şirvan bəylərbəyi Abdulla xan Təmişli-Ustacılı ikiminlik qoşunun gücü ilə ayaqlanmanı yatırdı.

1555-ci ildə Səfəvi elçisi eşikağasıbaşı Fərruxzad bəy Qaradağlı Amasiyada sülh danışıqlarına başladı və barış baş tutdu.

1557-ci ildə Özbək Əli sultan Astrabada hücum edir. Qızılbaşların komandanı divanbəyi Bədr xan Şərəfli idi. Savaş zamanı Bədr xan əsir düşdü. Bir çox çətinlikdən sonra azad olundu. Astrabad hakimləri Ustacılı elinin nümayəndələrindən təyin olunduğundan onlar daima özbək və türkmənlərə qarşı vuruşurdular. Ustacılı əmirlərindən Şahəli sultan Hacıfəqihli, Sədrəddin xan Şeyxlər, Məhəmməd xan Asayışlı və başqaları Astrabad hakimi olmuşdular.

1571-ci ildə Qaradağda, Qəhqəhə qalasında olan xəzindən qızıl və gümüş külçələr yoxa çıxmışdı. Qalabəyi Həbib bəy Ustacılı şahzadə İsmayıl mirzəni, İsmayıl mirzə isə Həbib bəyin qızını günahlandırırırdı. Paytaxtdan yoxlama gəlir. Yoxlamağa gələnlər ustacıların əski düşmənləri Hüseyinqulu xəlifə Rumlu və Vəli xəlifə Şamlı idilər. Onlar şahzadənin tərəfini saxladılar. Ustacılı elinin ağsaqqalarından olan Pirə Məhəmməd xan Çavuşlu, Qaradağlı elinin ağsaqqalı Ənsar xəlifə Həbib bəyi müdafiə etdilər. Onlar Qəzvinə qayıtdıqdan sonra şahın önündə bir-birilərinin üstünə dartındılar. Qızılbaşlar arasına yenidən təfriqə düşdü.

1575-ci ildə I Şah Təhmasib xəstələnir. Qızılbaşlar iki tirəyə ayrılır. Ustacılı əmirlər yüzbaşı Hüseyin bəy, süfrəçi Murad bəy, əmiraxurbaşı Məhəmməd bəy, Piri bəy, Allahqulu sultan Aycəkoğlu Heydər mirzənin, digər tayfaların nümayəndələri İsmayıl mirzənin namizədliyini müdafiə edirdilər. Qaradağlılar Fərruxzad bəy sarayda, Ənsar xəlifə isə Qaradağda İsmayıl mirzənin əleyhinə çalışırdılar. Qızılbaşlar arasında düşmənçilik get-gedə qızışırdı. Şah sağalib ayağa durdu. Şahzadə Mustafa mirzənin lələsi Nəzər sultan Ustacılı vəfat etdi. Mustafa mirzənin lələliyini yüzbaşı Hüseyin bəyə verdilər. Düşmənçilik bir az səngidi.

1576-cı ildə I Şah Təhmasib yenidən yorğan-döşəyə düşdü. Ədavət yenidən qızıxdı. Hər kəs öz namizədini dəstəklədi. Şah vəfat etdi. Məhəmmədi xan Hacıfəqihli-Ustacılı I Təhmasibin manesiz olaraq Heydər mirzənin şah elan edilməsi haqqında məktubunu ortaya çıxardı. Digər qrupdan olan qızılbaşlar məktubu vecə almayaraq

İsmayıl mirzəni dəstəkləməkdə davam edib Qaradağa adam yolladılar. Həmin qrupun nümayəndələri şah vəfat edən günü sarayda keşikdə olduqlarından qapıları qapadıb Heydər mirzənin bayırla əlaqəsini kəsdilər. Ustacılar saraya basqın etdilər də basılıb geri çəkildilər. Qaradağa yollananlar İsmayıl mirzəylə geri qayıtdılar. Allahqulu sultan Aycəkoğlu dəstədən ayrılıb saraya getdi. Ustacıların qara günləri başladı.

1576-cı ildə taxta çıxan II Şah İsmayıl Ustacılı elinə divan tutdu. Pirə Məhəmməd xan Gilan hakimi olduğundan, qruplaşmağa qatılmadığında rahatca şahzadə İmamqulu mirzəni götürüb saraya gəldi. Şah ona toxunmadı. Hüseyin bəy tutub saraya gətirdilər. Hamının gözlədiyinin əksinə, edam edilməyib zindana atıldı. Şah öz yaxın tərəfdarı Hüseyinqulu xəlifə Rumlunu cəzalandırdı. Onun evindən köçüb Şahqulu sultan Yegan Ustacılının evinə düşdü. Şahqulu sultan Xorasanda, Herat bəylərbəyisi idi. Onu ordaca öldürdülər. Ustacılı elinin sağ qalmış nümayəndələri hər vasitə ilə Şah İsmayılın onları bağışlamasına nail olmaq, digər qızılbaş tayfaları ilə birlikdə ona xidmət etmək niyyətilə Qəzvinə doğru getdilər. Lakin onları burada da yaxşı qarşılamadılar. Onlar şahzadə Heydər mirzənin tərəfində çıxış etməklə qızılbaş tayfalarının nifrətinə səbəb olmuşdular. İsgəndər bəy Münşi yazır: «Ustacılı tayfası qızılbaşlar arasında gecə-gündüz öz rüsvayçılığından utanır və xəcalət çəkirdi».

II Şah İsmayıl ilk növbədə yerinə keçə biləcək şahzadələri məhv etməyi qərara aldı. O, bu məqsədlə Mustafa mirzəni «himayə etməyi» adlı-sanlı ustacılı əmirlərindən olan Pirə Məhəmməd xana tapşırırdı. Ustacılı həmtayfaları başa düşürdülər ki, şah onların «taxt-taca sədaqətini» sınaqdan keçirmək üçün dəhşətli üsul düşünmüşdür. İsgəndər bəy Münşinin dediyi kimi, Pirə Məhəmməd öz əlini şah sülaləsi nümayəndəsinin qanına bulamaq istəməsə də qəzəbli şahın əmrindən boyun da qaçıra bilməzdi. Çünki o, öz tayfasının şah qarşısındakı günahını yumaq istəyirdi. Beləliklə, Mustafa Pirə Məhəmməd xanın evinə çatdırıldı və bir neçə gündən sonra boğulub öldürüldü.

Rumlular Ustacılı elinin yaxasını buraxmaq istəmirdilər. Qəzvin şəhərinin darğası Əbdülqəni bəy Ustacılının mülazimlərinə sataşan rumlular savaşa başladılar. Xəbər şaha çatdı. Şah Museyib xan Şərəfəddinli-Təkəliyə və Murtuzaqulu xan Pörnək-Türkmana əmr etdi ki, qiyamçıları susdursunlar. Ustacılı elinə yenidən divan tutuldu.

II Şah İsmayılın toxunmadığı Ustacı əmirlərdən biri Çuxur Səd bəylərbəyi Məhəmmədi xan Hacıfəqihli idi. Toxmaq ləqəbli Məhəmmədi xan hətta «ali divan» deyilən qurumun iclaslarında üzv kimi iştirak edirdi.

1577-ci ildə II Şah İsmayıl vəfat etdi. Əmirlər ayaqlandılar. Araya girən Xəlil xan Avşar qızılbaşları sakitləşdirdi. Türkman tayfasının qocaman ağsaqqalı Əmir xan Mosullu ilə Ustaclı elinin cavan ağsaqqalı Pirə Məhəmməd xan arasında «ata-oğul» müqaviləsi bağlandı.

Şah öləndən sonra məmləkəti müvəqqəti idarə etmək üçün «ağsaqqalar şurası» yarandı. Şuraya Ustaclı elindən, Pirə Məhəmməd xan Çavuşlu, Türkman elindən Əmir xan Mosullu, Şamlı elindən Sultan Hüseyin xan Bəydili, Təkəli elindən Müseyib xan Şərəfəddinli, Avşar elindən Məhəmmədqulu xan daxil idi.

1578-ci ildə Şah Məhəmməd Xudabəndə şah elan edildi. Yeni şah gözdən qarav olduğu üçün dövləti arvadı Xeyrənnisə bəyim Məhdi Ulya, oğlu Həmzə mirzə və vəziri Mirzə Salman Cabiri idarə edirdi. Şah taxta əyləşən kimi yeni təyinatlarla başladı. Ustaclı əmirlərdən Məhəmmədi xan Hacıfəqihli Çuxur Səd bəylərbəyiliyinə, Pirə Məhəmməd xan Çavuşlu Ərdəbil hakimliyinə təyin olundular.

1578-ci ildə osmanlı sultanı III Murad (1574-1585) Amasiya sülh müqaviləsini pozub Qızılbaşlar məmləkətinə soxuldu. Çuxur Səd əyalətinin bəylərbəyi Məhəmmədi xan Ustaclı bu olay haqqında paytaxta, qonşu Azərbaycan və Qarabağ bəylərbəyinə xəbər verdi və ordunun önünə çıxdı. Qarabağ bəylərbəyi İmamqulu xan Yıva-Qacar köməyə gəldi. Azərbaycan bəylərbəyi Əmir xan Mosullu-Türkman isə əski düşmənçilikləri ucundan yerindən tərpənmədi. Fikirləşdi ki, ustaclılardan nə qədər çox qırılsa o qədər yaxşıdır. Bir müddət yubanandan sonra onminlik qoşun toplayıb Məhəmmədi xanın yardımına getdi.

Şah osmanlılarla yenidən sülh bağlamağa girişdi. Bu işi Məhəmmədi xan Ustaclıya tapşırırdı. Məhəmmədi xan yeznəsi və mülazimi Vəli bəy Ustaclını barış işinə məmur etdi. Vəli bəy yola düşdü. Yoldaca osmanlı hakim tərəfindən tutulub saxlandı.

Osmanlı sultanının göstərişi ilə Krım tatarları da Azərbaycana soxuldular. Pirə Məhəmməd xan Çavuşlu-Ustaclı da onlara qarşı döyüşə başladı. Şirvan tatarlardan təmizləndi. Bəylərbəyi Araz xan Rumlu osmanlılara qarşı döyüşdə öldürülmüşdü. Yeni bəylərbəyi təyin

etmək gərəkiyi düşünöldü. Qızılbaş əmirləri Həmzə xan Təmişli-Ustaclının namizədliyini irəli sürdölər. Dəlil gətirdilər ki, onun atası Abdulla xan uzun müddət Şirvanın bəylərbəyisi olub. Şahın arvadı bu təklifə etiraz edib qışın şaxtasında saraya qayıtdı. Qızılbaş əmirləri də qeyzlənib Məhdi Ulyanın ardınca Qəzvinə getdilər.

Qəzvinə toplanan qızılbaş əmirləri sözü bir yerə qoyub and içdilər ki, dövlət işinə qarışan şah arvadını öldürsünlər. Pirə Məhəmməd xan Çavuşlu onları bu fikirdən daşındırmağa çalışdı. Lakin qızısmış əmirlər saraya hücum edib Məhdi Ulyanı və tat-tacik ünsürlü əyan-əşrəfi öldürdölər.

Şirvana yenidən soxulan tatarlara qarşı vuruşan bəylərbəyi Məhəmməd xəlifə Hacılar-Zülqədər Əmir xan Mosullu-Türkmandan kömək istəmişdi. Əmir xan köməyə gəlsə də döyüşə candan atılmamışdı. Bu dəfə Şahrux xan Zülqədər onu suçlayaraq özü vuruşmağa getmək istədiyini bildirdi. Ustaclılar da onun tərəfini tutub Əmir xanı mühakimə etdilər. Təfriqə yenidən başlandı. Öncə türkmanlara tərəf duran zülqədərlər və şamlılar bu dəfə ustaclılara qahmar çıxdılar. Şahrux xan Zülqədər açıq-açığa Əmir xanla düşmənçilik edirdi. Məhəmmədqulu xan Avşar araya girərək barışiq yaratdı.

Saray və Azərbaycanla yanaşı Xorasanda da qızılbaş əmirləri arasında dava gedirdi. Mürşüdqulu xan Ustaclı Herat hakimi Əliqulu xan Şamlı ilə əlaqəyə girərək Məşhəd hakimi Murtuzaqulu xan Pörnək-Türkmana qarşı savaşı açdılar. Səs-səda saraya çatdı. Türkman əmirləri şahın hüzuruna gedərək Şamlı və Ustaclı əmirlərini qiyamda suçladılar. Şamlı əmirlərinə nifrət bəsləyən, daim qızılbaşlar arasında təfriqənin olmasını arzulayan vəzir Mirzə Salman da türkmanların tərəfini saxladı. Sarayda olan şamlı əmirlərinə və Pirə Məhəmməd xan Çavuşlu-Ustaclıya qarşı mübarizə başladılar. Onlar şahın hüzurunda özlərini savundular və Murtuzaqulu xanı günahkar bildilər.

Türkman və Təkəli tayfaları Şamlı tayfasının içinə nifaq toxumu səpib iki yerə parçaladılar. Vəli xəlifə Şamlının öldürölməsini Sultan Hüseyin xan və Əliqulu xan Şamlının boynuna qoydular. Vəli xəlifənin oğlu İsmayılqulu bəy təkəli və türkmanların oynuna gedib ellilərinə düşmən kəsildi. Qardaşları Mahmud xan Sofuoğlu-Ustaclının qardaşını öldürdölər. Müttəfiqlər bir-birini dənleməyə başladılar.

Ustaclı elinin ağsaqqalı Pirə Məhəmməd xan Çavuşlu elini qorumaq üçün barışığa getdi. Təbrizdə Əmir xanın toyunda iştirak etdi. Hətta öz qızını Əmir xanın oğluna verdi.

1580-ci ildə Şirvanın itirilməsi məsələsi ortalığa çıxdı. Şah Şirvana yeni yürüş təşkil olunmasına fərman verdi. Yürüş Ustaclı elinə tapşırıldı. Bəylərbəyi təyin olunan Salman xan Təmişli seçkin ustaclı əmirlərini başına yığıb tərpendi. Dəstəsində Mustafa sultan Şərəfli, Əliqulu sultan Çavuşlu, Mehdiqulu sultan Çavuşlu, Hüseynqulu sultan Asayışlı və başqa əmirlər vardı. Onlar yaylaqda dincələrkən eşitdilər ki, tatarlar Şirvana yenidən basqın ediblər. Onlar tələm-tələsik Şirvana tərəf çapdılar. Şirvanlılar tatarları Kürün rahat yerindən keçirib ustaclıların üstünə buraxdılar. Savaşda qızılbaşlar məğlub oldular. Şah onların köməyinə Pirə Məhəmməd xan Çavuşlunu və başqa əmirləri göndərdi. Güclənən qızılbaşlar Kürü keçib osmanlıları və tatarları yendilər. Tatarlar qaçmağa başladılar. Salman xan məğlubiyyətin həyfini almaq üçün onları izlədi.

1583-cü ildə Fərhad paşanın başçılığı altında Osmanlı ordusu hər-tərəfli Azərbaycana hücum etmişdi. Çuxur Səd bəylərbəyi Məhəmmədi xan (Toxmaq) Ustaclı ilk zərbəni yenə öz üzərinə götürmüşdü.

1584-cü ildə şah və şahzadə Təbrizə gəlmişdi. Burada qışı keçirdilər. Yeni ilin yaz mövsümünə hazırlaşan Qızılbaş ordusunda təfriqə alovlandı. Artıq böyüyüb yaşa dolan Həmzə mirzə anasının qisasını almağa girişmişdi. Təbriz bəylərbəyi Əmir xan Mosullu-Türkmanı özünə həmfikir etmək istədi. Əmir xan Osmanlı yürüşünü önə çəkib onu fikrindən daşındırmağa çalışdı. Həmzə mirzə Əmir xandan incidi. Ustaclı elinə elə bu lazım idi.

1885-ci ilin yazında şahzadənin həmpiyaləsi Əliqulu bəy Fəthoğlu Əmir xanın dövlət üçün təhlükəli olduğunu fikrini irəli sürdü. Şamlı əmirləri də onu dəstəklədilər. Şahzadə Əmir xanın tutulub Qaradağa, Qəhqəhə qalasına salınmasına əmr verdi. Əliqulu bəy xan ünvanı ilə Azərbaycan bəylərbəyi təyin edildi. Ustaclı və Şamlı elinin nümayəndələri şahzadənin köməyi ilə Türkman, Təkəli ellərinin əmirlərini vəzifədən uzaqlaşdıraraq özləri yiyələndilər. Əmir xan zindanda öldürüldü.

1585-ci ilin yayında Osman paşanın başçılığı ilə Osmanlı ordusu Azərbaycana yürüş etdi. Şah və şahzadə Qarabağda yaylaqda idilər. Çuxur Səd bəylərbəyi Məhəmmədi xan (Toxmaq) Ustaclı qərargaha qatıldı. Müdafiə planı hazırlandı. Bütün əyalətlərə xəbər göndərildi. Bəylərbəyilər və hakimlər qoşunları ilə Təbrizə toplanmaları əmr olundu. Türkman və Təkəli elinin əmirləri şahın əmrini rədd etdilər. Həmzə mirzə 20 min nəfərlik ordu ilə Qarabağ yaylaqlarından Təbizə

hərəkət etdi. Yolüstü Qaradağda Dizmar və Üzümdül mahallarında dincəldi. İlyas xəlifə Toxmaqlı-Ustaclı şah və şahzadəni qonaqladı.

Məhəmmədi xan (Toxmaq) Ustaclı Təbriz civarında, Sufiyan yörəsində osmanlılarla üzləşdi. Öncə qızılbaşlar qələbə qazandılar, sonra osmanlıların çoxluğu öz sözünü dedi. Qızılbaş ordusu geri çəkildi

Şahzadə Əliqulu xanı özündən aralamadığından bəylərbəyilikdən çıxarıb Hüseyinqulu sultan Fəthoğlunu təyin etmişdi. Təbriz şəhərinin müdafiəsini möhkəmləndirmək işini Pir Qeyb xan Ustaclıya tapşırmışdı. Osman paşa güclü həmlə ilə Təbrizi aldı. Pir Qeyb xan və Hüseyinqulu sultan şəhərdən çəkilib Qaradağda, Üzümdil mahalında saha qoşuldular.

Əliqulu xan Fəthoğlu şahzadənin beynini doldurdu ki, qorçubaşı Məhəmmədqulu xan Avşar Məhəmməd xan Türkmanla bərabər ananı öldürmüşdü. Həmzə mirzə qorçubaşını hədələməyə başladı. Məhəmmədqulu xan qaçıb osmanlılara qoşuldu. Məhəmməd xan Mosullu-Türkman isə Təkəli və Zülqədər ellərini də başına yığıb qiyama başladı. Qiyamçılar dövlət qoşunundan çox idilər. Onlar tələb irəli sürdülər ki, Əmir xanın qatilləri, ilk növbədə Əliqulu xan Fəthoğlu onlara verilsin, ustaclı və şamlı əmirlər vəzifədən çıxarılsın. Şahzadə ustaclı və şamlı əmirlərinə döyüş əmri verdi. Qiyamçılar tələblərini yumşaltılar. Həmzə mirzə onların mülayim tələbini də rədd etdi. Sarayda olan Zülqədər, Avşar və Qacar ellərinin nümayəndələri şahzadənin tərsliyindən narazı olduqlarını bildirdilər. Orduya birlik gerek idi. Həmzə mirzənin güzəştə getməsinə dilədilər. Həmin ellərin nümayəndələri olan qorçular, qvadiyaçılar Əliqulu xanın Təbrizdəki evini yağmaladılar. Harda ustaclı evi vardısı viran qaldı. Qiyamçılar hətta Əmir xanın sarayında yerləşən şah hərəmxanasına da basqın etdilər. Həmzə mirzənin kiçik qardaşı Təhmasib mirzəni oğurlayıb apardılar. Onlar Həmzə mirzəni öldürüb əvəzinə Təhmasib mirzəni vəliəhd etmək istəyirlilər. Həmzə mirzə atasından da şübhələnməyə başladı. Şahın anası Sultanım xanım Türkman tayfasından idi.

Həmzə mirzə Məhəmmədi xan Ustaclını Təbrizdə qoyub sarayı qorumağı tapşırırdı. 3 min nəfərlik qoşunla Qəzvinə yola düşdü. Qiyamçılar artıq paytaxtı almışdılar. Həmzə mirzə Qəzvinə yaxınlaşdı. Avşar və Bayat elindən qoşulanlar oldular. Qoşunun sayı 7 minə çıxdı. Qiyamçılar şahzadənin yaxınlaşmasını eşidəndə paytaxtdan çıxdılar. 10 min nəfərdən çox olan qiyamçılar şah qoşunu ilə savaşa yenildilər.

1586-cı ildə qiyamı yatıran şahzadə Təbrizə qayıtdı. Həmzə mirzə yenidən qoşun toplamaq istədi. Türman, Təkəli, Zülqədər ellərinin qırılanı qırılmış, qalanların bir hissəsi osmanlıların tərəfinə keçmiş, bir hissəsi isə ölkəyə səpələnmişdi. Avşar elinin nümayəndələri isə ağsaqqaları Məhəmmədqulu xana görə küskün idələr. Xorasandakı ustaclılar və şamlılar Həmzə mirzəni eşitmək belə istəmirdilər. Onlar Abbas mirzəni şah görmək istəyirdilər. Osmanlılar hücumlarını genişləndirmişdilər.

1586-cı ildə Həmzə mirzə sülh bağlamaq qərarına gəlir. Eşikağası Əhməd bəy Ustacını Fərhad paşanın yanına göndərir.

Həmzə mirzə Qarabağa gəlmişdi. Xoy mahalından olan erməni dəlləyi Xudu şahzadəni öldürdü. Qızılbaşlar arasına yenidən ikitirəlik düşdü. Saray əyanları Əliqulu xan Fəthoğlu-Ustacılı ilə İsmayılqulu xan Bəydili-Şamlı şahzadə Təhmasib mirzəni vəliəhd elan edib hakimiyyətə yiyələndilər. Yeni vəzifələrə ustaclılar və şamlılar yiyələndilər.

Xorasanda isə Əliqulu xan Şamlı ilə Mürşüdqulu xan Ustacılı Abbas mirzəni vəliəhd elan etdilər. Bütün qızılbaş əmirləri Abbas mirzəni dəstəklədilər. Mürşüdqulu xan tərəfdaşı Əliqulu xan Şamlını öldürüb Abbas mirzəyə təkə yiyələndi.

1587-ci ilin önlərində Mürşüdqulu xan Ustacılı və Abbas mirzə Qəzvinə daxil oldular. Abbas mirzə şah elan edildi. Yayda, Bəstam yörəsində lələsi və vəkili Mürşüdqulu xan Şahqulu sultan oğlu Ustacını Ümmət bəy Ustacının əliylə öldürüb məmləkəti təkbaşına idarə etməyə başladı.

1588-ci ildə Osmanlı ordusuna qarşı vuruşan qoşunlardan birinə Qaradağ vilayətinin Dizmar mahalının başçısı II İlyas xəlifə Toxmaqlı-Ustacılı idi. 21 fevral 1588-ci ildə Cəfər paşa İstambula göndərdiyi məruzəsində qeyd edirdi ki, Dizmarın başçısı İlyas xəlifə Toxmaqoğlu Təbriz civarında, Xamnədən qərbdə osmanlıların yolunu kəsib.

1589-cu ildə I Şah Abbas yeznəsi, Qəzvin hakimi Qara Həsən xan Çavuşlu-Ustacını barışıq üçün elçi Osmanlı dövlətinə göndərir.

1589-cu ildə I Şah Abbas yenidən elçi göndərir. Bu dəfəki elçi Ərdəbil hakimi Mehdiqulu xan çavuşlu-Ustacılı idi.

I Şah Abbasın Fərhad paşanın yanına göndərdiyi elçilərdən biri də Töhfə bəy Ustacılı olmuşdu.

I Şah Abbasın hakimiyyətinin ilk illərində Məhəmmədi xan Ustacılı Çuxur Səddə, Qara Həsən xan Ustacılı Qəzvinə, Mehdiqulu xan

Ərdəbildə, İbrahim xan Ustaclı Məşhəddə, Həsən xan Ustaclı Həmədanda, Mustafa xan Ustaclı Təbəsdə, Bəktaş xan Ustaclı Mərvdə hakimlik edirdilər.

Şahın Çavuşlu oynağını görməyə gözü yox idi. Qara Həsən xanı və Məhəmmədşərif xanı Qəzvində öldürtdü. 1592-ci ildə Mehdiqulu xanı Ərdəbil hakimliyindən çıxarıb Zülfüqar xan Qaramanlını təyin etdi. İbrahim xanın qətlinə Xorasanda fərman verdi. Əvəzinə Ümmət xan Ustaclını vəzifə başına keçirdi. Məhəmmədi xanın yerinə isə Əmirgunə xan Ağcaqoyunlu-Qacarı qoydu.

I Şah Abbasın öldürdüyü ustaclı əyanların arasında Kor Həsən bəy Hacıfəqihlinin də adı var. Kor Həsən bəy öncə mülazim kimi xidmət edirdi. Savadlı, bacarıqlı adam olduğundan nədim vəzifəsinə keçirildi. Şah sonra onu öldürtdü.

Ustaclı elindən I Şah Abbasın hörmət etdiyi oymaq Toxmaqlı və Kəngərli idi. Bu oymaqların nə başçılıqlarına, nə də tuyul torpaqlarına toxunmadı.

I Şah Abbasın inandığı ustaclıların arasında Bəyazid bəy də vardı. Bəyazid bəy sarayda qapıçıbaşı vəzifəsində çalışırdı.

1603-cü ildə I Şah Abbas Təbrizi alandan sonra ora bəylərbəyi ustaclı yox, türkman təyin etdi. Pırbudaq xan Pörnək Azərbaycanın bəylərbəyi təyin olundu.

1603-cü ildə Naxçıvanı osmanlılardan azad edən şah Qaradağ hakimi Maqsud sultan Kəngərliyə başçı təyin etdi. İrəvana isə bildirdiyimiz kimi Qacar elinin nümayəndəsini bəylərbəyi qoydu.

1604-cü ildə qızılbaş ordusunun Gürcüstan yürüşündə Həmədan hakimi Həsən xan Ustaclı öz qoşunu ilə iştirak etmişdi.

1605-ci ildə özbəklərə qarşı vuruşan qızılbaş ordusunun bir qoluna Mərv hakimi Bəktaş xan Ustaclı başçılıq edirdi. Onun hücumları nəticəsində qızılbaşlar qələbə əldə etdilər. Bəktaş xan 1614-cü ilədək Mərv hakimi olmuşdu. Sonra şah onu Mehrab xan Qacarla əvəz etdi.

I Şah Abbasın orduda və hökumətdə apardığı islahatların nəticəsində qızılbaşların rolu məhdudlaşdı. Onların adları az-az çəkilməyə başladı. Ustaclı elinin nümayəndələri əllərində olan torpaqlarında möhkəmləndilər. Məhdudiyyətlərə və məhrumiyyətlərə baxmayaraq ustaclılar Səfəvi hökumətinin idarəsində iştirak edirdilər. I Şah Səfinin keşikçibaşısı Bəhram bəy Ustaclı elindən idi.

1717-ci ildə Şah Sultan Hüseyinin İsfəhandan Herata əfqan Abdulla xan Sədozayın üstünə göndərdiyi korpusa Cəfər xan Ustaclı başçılıq edirdi.

Ustaclı elinin oymaqları əsasən Güney Azərbaycanda məskunlaşmışdılar. Zamanla oymaqlar elin tərkibindən çıxıb müstəqil elə çevrildilər. Məsələn, Quzey Azərbaycanın Naxçıvan vilayətində yerləşən Kəngərli oymağı sonradan böyük bir elə çevrildi. Bəzi oymaqlar isə daha güclü ellərə birləşdilər. Bizim araşdırdığımız Toxmaqlı oymağı Güney Azərbaycanın Qaradağ vilayətində yerləşdiyindən güclü və müstəqil Qaradağlı elinə qatıldı.

Ustaclı elinin bəzi oymaqları isə heç bir elə qatılmayıb yaşamını sürdürdü. Azərbaycanın bəzi bölgələrində Ustaclı toponiminə rast gəlinir.

Ustaclı elinin oymaqları: təmişli, çavuşlu, asayışlı, köşkoğlu, sofulu, fəthoğlu, toxmaqlı, hacıfəqihli, kəngərli, kərəmpa, yeganlı, şərəfli, şeyxlər...

Avşar elinin Ustaclı oymağının tanınmış simalarından biri də Mirzə Cavad bəydir. O, Zərrinqələm və Xoşnefis ünvanlarını daşıyırdı. Fətəli xan Araşlı-Avşar onu divanxanasına mustofi təyin etdi.

Avşar elinin Ustaclı oymağının adlı simalarından biri də Lütfulla bəydir. Lütfulla bəy öncə Mömin xana, sonra Rzaqulu xana xidmət etmişdi. Mömin xan Qasımlı və Avşar elinin başçıları məsləhətləşib Kərim xan Zəndə Rzaqulu xanla ilgili müraciət etdilər. Onun ardınca Mirzə Məhəmmədcəfər İmanlı göndərildi. Mirzə Məhəmmədcəfər, Lütfulla bəy Ustaclı, Kəlbəli bəy Avşar və başqaları Şiraza yola düşdülər. Kərim xanın yanına gedib ərizəni təqdim etdilər. Kərim xan olandan çox təəssüflənib Mömin xanın, avşar elinin başçılarının və Rzaqulu xanın bacısı olan arvadının razılığını nəzərə alıb bu istəyi qəbul etdi.

Ustaclı oymağının tanınmış nümayəndələrindən biri də Hadi bəydir. Hadi bəy Məhəmmədqulu xan Qasımlı-Avşara xidmət etmişdi.

5.3. Təkəli oymağı

Avşar elinin qollarından biri. Əsasən Urmiya ətrafında yerləşmişdi. Təkəli oymağı öncə müstəqil el olub. Orta çağda Anadoluda Təkəli adlı bir vilayət varmış. Təkə vilayəti Məntəşə, Aydın, Sərxan, Həmid, Kermiyan və Ədəsya şəhərlərini birləşdirirdi. Bu vilayətdən çıxan tərəkəmələrə (türkmanlara) təkəlilər deyirmişlər. Təkə adlı başqa böyük bir oymaq Türkmənistan bozqırlarında yaşayırdı. Ünlü qızıl-

baş tayfa birliyinin bir qolu Təkəli adlanırdı. Bu tayfadan çoxlu adlı-sanlı əmirilər çıxmışdı.

Təkəli elinin əmiriləri əsasən Həmədan bəylərbəyliyi idarə edirdilər.

Qızılbaş tayfa birliyinə qatılan təkəliilər türkmanlılarla birgə güngüzaran keçirdilər. Ona görə də bu birliyə qonşu oymaqlar təkə-türkman deyirdilər.

Böyük türk bahadıri Koroğlu təkə-türkman tayfasından çıxmışdı.

Qoç Koroğlu yağlarına hərbe-zorba gələndə deyirdi:

*Koroğluyam, Təkəli tək elim var
Düşmən üstə uzun-uzun dilim var,
Gör dalımca neçə dəstə dəlim var,
Girmə mənim meydanıma Ağaxan...*

Osmanlı diyarında «Şahqulu üsyanı» deyilən bir qiyam baş verdi. Təkəli eli Şahqulu ağanın başçılığı altında üsyana qalxmışdılar. Üsyançılar məğlub olub Səfəvilər dövlətinə pənah gətirdilər. Tarixçi Xacə Zeynalabdin Əli Əbdi bəy Şirazi «Təkmilətül-Əxbar» adlı əsərində yazır: «Şah İsmayıl Xorasandan İraqa təşrif gətirdi. O günlərdə 15 minə yaxın Təkəli tayfası Rumda üsyan edərək, Rum əmiriləri ilə bir neçə dəfə vuruşduqdan sonra, Ərzincan ətrafında 500 nəfərə camaatı olan qafiləni qarət və qətl etdikdən sonra ali dərğaha üz tutmuşdular. İraqın Şəhriyar (adlı yerində) onların sərdarları cəzalandırılıb, həmin camaatı əmirilərə bölüşdürdülər ki, onların xidmətində olsunlar»¹.

1524-cü ildə Şah İsmayıl vəfat etdi. Böyük oğlu və vəliəhdi Təhmasib mirzə şah elan edildi. Yüksək və gəlirli dövlət vəzifələrini, zəngin və verimli torpaq sahələrini ələ keçirmək üçün qızılbaş əmiriləri mübarizəyə başladılar. Dövlət işləri üzərində əməli nəzarəti, vəkil vəzifəsini Əmir Əli bəy (Div sultan) Rumlu ələ keçirdi. Lakin Ustaclı tayfasının Mustafa bəy Hacıfəqihli (Köpək sultan) və Abdulla xan Təmişli kimi qüdrətli əmiriləri onun hakimiyyətini qəbul etmədilər. Əli

¹ Xacə Zeynalabdin Əli Əbdi bəy Şirazi, "Təkmilətül-Əxbar", Bakı, "Elm", 1996, səh.44)

bəyin çağırışı ilə Təkəli, Zülqədər elləri bir yerə yığışib Ustaclı elinə qarşı savaş açdılar. Şamlı əmirləri də Əli bəy Rumluya dəstək verdilər.

Sonra rumlu və təkəli tayfaları arasına təfriqə düşdü. Vəkil Əli bəy (Div sultan) Rumlu Çuxa sultan Təkəlinin təhriki ilə məhv edildi. Vəkillik mənəsinə Çuxa sultan yiyə durdu.

Təkəli elinin Sarılı adlı oymağı, Şərəfəddinoğlu adlı tayfası vardı.

Təkəli elinin tanınmış nümayəndələrindən biri də Çirkin Həsən bəydir. Çirkin Həsən bəy Div sultan (Əli bəy) Rumlunun yanında xidmət edirdi. 1521-ci ildə onu etdiyi günahlara görə Şah İsmayıl öldürdü.

Çirkin Həsən bəyin Qazı bəy, Əli bəy adlı oğulları vardı.

Qazı bəy Çuxa sultana xidmət etmişdi. Sonra onu böyüdüb şah qaşqası (ev xidmətçisi) vəzifəsinə təyin etmişdilər. Bu vəzifədən əmirlik rütbəsinədək yüksəldi. Xan ünvanı verib Bəhram mirzənin lələsi təyin etdilər. Heratın hakimiyyətini ona verdilər.

Təkəli eli üsyan qaldırıb osmanlılara sığınanda Qazı xan da Osmanlı torpağına qaçmışdı. Amma orda duruş gətirməyib qızılbaş məmləkətinə qayıtdı. I Şah Təhmasib Qazı xanı bağışlayıb uruqturuqu isə birlikdə Muğan düzündə yerləşirdi.

Qazı xan dinc dayanmayıb, məğşuşluq salmağa başlamışdı. 1542-ci ildə şah onu yaxın ətrafı ilə öldürdü.

Çirkin Həsən bəyin ikinci oğlu Əli bəy qardaşı ilə Osmanlı diyarına qaçmış, sonra qayıtmışdı. I Şah Təhmasib onu bağışlamış, Ərdəbildəki Səfəviyyə türbəsinin mütəvəllisi təyin etmişdi.

Təkəli elinin məşhur əmirlərindən biri də Ağca bəydir. Ağca bəy I Şah İsmayıl (1501-1524) xidmət etmişdi. Şah onu zarafatla «Quduz sultan» adlandırır.

Təkəli elinin adlı əmirlərindən biri də Bəxşi bəy idi. Bəxşi bəy I Şah İsmayıl (1501-1524) xidmət etmişdi. Şah onu zarafatla «Çuxa sultan» adlandırır. Çuxa sultan 1525-ci ildə İsfahanın hakimi təyin edilmişdi.

Çuxa sultan Xanxanım xanımla ailə qurmuşdu. Şahqubad bəy, Əli bəy adlı oğulları vardı.

Şahqubad bəy Təbriz şəhərində doğulmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Atasını kimi hərbi sənətini seçmişdi. Atasının əvəzinə vəkil işləmişdi.

Çuxa sultanın ikinci oğlu Əli bəy Təbriz şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Atası kimi hərbi sənətini seçmişdi. 1585-ci il qiyamında iştirak etmişdi.

Təkəli elinin səli əmirlərindən biri də Əli bəy idi. Əli bəy I Şah İsmayıl (1501-1524) xidmət etmişdi. Şah onu zarafatla «Burun sultan» adlandırırdı. Burun sultan Şah Təhmasibin hakimiyyəti dönməndə Məşhədi-müqəddəs hakimi olmuşdu.

Burun sultanın Hüseyn bəy adlı oğlu vardı.

Hüseyn bəy öncə I Şah İsmayıl, sonra I Şah Təhmasibə xidmət etmişdi. Şahdan sultan ünvanı almışdı. «Afəti Təkəli» qiyamında iştirak etmişdi. 1533-cü ildə osmanlıların tərəfinə keçmişdi.

Hüseyn sultanın satqınlığı uzun zaman şaha təsir etmişdi. Şah bu hadisədən sarsıntı keçirmişdi.

Burun sultanın nəvəsi Əlixan bəy I Şah Təhmasibə xidmət etmişdi.

Təkəli elinin adı dörd yana çavlanan oğullarından biri də Sarıəli bəydir. Sarıəli bəy I Şah İsmayılın möhrdarı olmuşdu.

Təkəli elinin tanınmış əmirlərindən biri də Həsən xan Təkəli idi. Həsən xan I Şah İsmayılın (1501-1524) inandığı sərkərdələrdən idi. Şahın oğlu Bəhram mirzənin lələsi olmuşdu.

Təkəli elinin adibəlli əmirlərindən biri də Əxi sultandır. Əxi sultan öncə I Şah İsmayıl, sonra I Şah Təhmasibə xidmət etmişdi. 1527-ci ildə Bəstamda özbəklərə qarşı savaşda ölüb.

Təkəli elinin adibəlli əmirlərindən biri də İbrahim xəlifədir. Ona Kəbə xəlifə deyirdilər. İbrahim xəlifə öncə I Şah İsmayıl, sonra I Şah Təhmasibə xidmət etmişdi. 1531-ci il hadisələrində, «Afəti Təkəli» çəkişməsi zamanı öldürülüb.

Təkəli elinin adibəlli əmirlərindən biri də Pərvanə bəydir. Pərvanə öncə I Şah İsmayıl, sonra I Şah Təhmasibə xidmət etmişdi. Qorçubaşı vəzifəsini daşıyırdı. 1531-ci il hadisələrində, «Afəti Təkəli» çəkişməsi zamanı öldürülüb.

Təkəli elinin adlı əmirlərindən biri də Duray bəydir. Duray öncə I Şah İsmayıl, sonra I Şah Təhmasibə xidmət etmişdi. Qorçubaşı vəzifəsini daşıyırdı. 1531-ci il hadisələrində, «Afəti Təkəli» çəkişməsi zamanı öldürülüb.

Təkəli elinin ünlü simalarından biri də Qaraca sultandır. Qaraca sultan I Şah Təhmasibin (1524-1576) hakimiyyəti dönəmində Həmədanın bəylərbəyi olmuşdu.

Təkəli elinin adlı əmirlərindən biri də Həmzə bəy idi. Qəzaloğlu kimi tanınırdı. I Şah Təhmasibə xidmət etmişdi. Şah onu Bağdada Məhəmməd xan Şərəfəddinoğlu-Təkəlinin yanına göndərmişdi.

Təkə-türkman eli orta çağda Təbriz çevrəsində ömür-gün keçirdiyindən səfəvi şahları Azərbaycan bəylərbəyini bu eldən təyin edirdilər. Ülama sultan Təkəli I Şah Təhmasibin (1524-1576) hakimiyyəti dönəmində Təbriz hakimi olmuşdu. Sonra eldöndülük edib Osmanlı torpağına qaçmışdı. Orda paşa ünvanı alıb böyük bir orduya başçılıq etmişdi.

Ülama sultanın Bahəddin bəy adlı oğlu vardı.

Bahəddin bəy Təbriz şəhərində doğulmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Atası kimi hərbcı sənətini seçmişdi. Atası ilə bərabər Osmanlı ölkəsinə qaçmışdı. Osmanlılar Azərbaycana hücum edəndə Qəbələ sancağına rəhbərlik etmişdi.

Ülama sultanın Vəli bəy adlı qardaşı vardı. Vəli bəy də qardaşı ilə bərabər Osmanlı diyarına qaçmışdı. Osmanlılar Azərbaycana hücum edəndə Naxçıvan sancağına rəhbərlik etmişdi.

Vəli bəyin Qaya bəy adlı oğlu vardı.

Qaya bəy Təbriz şəhərində doğulmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Atası kimi hərbcı sənətini seçmişdi. Atası ilə bərabər Osmanlı ölkəsinə qaçmışdı. Osmanlılar Azərbaycana hücum edəndə Ağdaş sancağına rəhbərlik etmişdi.

Ülama sultanın Şahəli bəy adlı qohumu vardı. Şahəli bəy də qohumu ilə bərabər Osmanlı diyarına qaçmışdı. Osmanlılar Azərbaycana hücum edəndə Meşkin, Sərab və Ərdəbil sancaqlarına rəhbərlik etmişdi.

Ülama sultanın Vəlican bəy adlı qohumu vardı. Vəlican bəy də qohumu ilə bərabər Osmanlı diyarına qaçmışdı. Osmanlılar Azərbaycana hücum edəndə Marağa sancağına rəhbərlik etmişdi.

Təkəli elinin adlı əmirlərindən biri də Vəli xandır. Vəli xan Şah Məhəmməd Xudabəndənin (1578-1587) hakimiyyəti dönəmində Həmədanın bəylərbəyi idi. 1586-cı ildə baş verən Təkəli qiyamının başçılarından idi.

Vəli xanın Əlisultan xan adlı oğlu vardı.

Əlisultan xan Həmədan çevrəsində anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Pakmal ləqəbi ilə tanınırdı. Təkəli qiyamı zamanı aldığı güllə yarasından vəfat etdi.

Təkəli oymağının adlı əmirilərindən biri də Bardoğdu xəlifə idi. Bardoğdu xəlifə I Şah Abbasa (1587-1629) xidmət etmişdi. Şah ona şirvanda tiyul, ölkə vermişdi.

Təkəli oymağının adlı əmirilərindən biri də Şahnəzər bəy idi. Şahnəzər bəy I Şah Abbasa (1587-1629) xidmət etmişdi. Dərbənd hakimi Çıraq sultan Ustaçının naibi təyin edilmişdi.

Təkəli elinin bir qolu oymaq kimi Urmiyada Avşar elinin tərkibinə daxil olmuşdu.

VI Fəsil

AVŞAR ELİNİN QRUPLARI

Avşar eli yaşadığı əraziyə görə bir neçə qrupa ayrılırdı. Həmin qruplar arasında yalnız ləhcə fərqi vardı.

6.1. Şirvan qrupu

Abbasqulu Ağa Bakıxanov «Gülüstani-İrəm» adlı əsərində yazıb: «Şirvan vilayəti, Şərq tərəfdən Xəzər dənizi ilə, cənub-qərbdən onu Muğan və Ermənistan vilayətindən ayıran Kür çayı ilə, Şimal-qərbdən Qanıq (Alazan) çayı ilə İlisu nahiyəsindən keçən qeyri-müəyyən xətlə, Qafqaz sıra dağları, Kür və Tabasaran nahiyələrini Qazıqumuq və Qaytaq məmləkətlərindən ayıran dağ silsiləsi ilə və oradan da Dərvaq çayı yatağından onun Xəzər dənizinə qovuşduğu yerə qədər uzanan sahə ilə məhduddur.

Şirvan Kür dəhnəsindən Dərvaq dəhnəsinə qədər, təqribən 39-42-dərəcəyə qədər şimal en dairəsi, Qanıq çayı dəhnəsindən Əfşaran burnuna qədər 64-68-dərəcəyə qədər, şərq uzunluq dairəsi üzərində vaqedir». Şirvan vilayəti də avşarların qədimdən yaşadığı məskənlərindən biridir. Bu vilayətin Abşeron bölgəsi avşarların yurduudur.

Abşeron Azərbaycan Respublikasının Şərq hissəsində, Xəzər dənizi sahilində yarmadadır.

Ərazisində geniş yazılmış şor göllərdən qədimdən bəri duz çıxarıldığına görə Abşeronun farsca «Şor sular», «Şor göllər» mənasında olması güman edilir. Bəziləri «Abşeron» sözünün farsca «abşirin», yəni «Şirin su» mənasında olması fikrini irəli sürürlər. Bir sıra mülahizəyə görə vaxtı ilə bu yerdə yaşayan Avşar tayfasının adını daşıyır. Həmin tayfanın Əfşaran adlı şəhərdə yaşaması güman edilir¹.

¹ Nəbi Nəbiyev. Coğrafi adlar izahlı lüğət, Azərbaycan dövlət nəşriyyatı Bakı 1982, səh. 6.

Orda yazılır ki, əfşar türkmən qəbilələrinin birinin adıdır. Orta əsrlərdə Xəzər dənizinin qərb sahilində Pirallahı adasının qarşısında mövcud olmuş Əfşaran şəhəri həmin qəbilənin adını daşımışdır.

Tədqiqatçılar göstərirlər ki, mənası məchul coğrafi adın mənşəyini müəyyən etmək üçün birinci növbədə onun qədim yazılışını (transkripsiyasını) əsas göstərmək lazımdır.

Məşhur Azərbaycan coğrafiyaşünası Qafur Rəşad Mirzəzadənin 1920-ci ildən əvvəl çap etdirdiyi bir xəritədə Abşeron adı Əfşaran şəklində yazılmışdır ki, bunun mənası Əfşarlar yaşayan yer deməkdir.

Xəzər dənizinin Azərbaycan sahilində bu tipdə coğrafi adlar az deyildir Muğan, Salyan, Şabran, Nabran və s. adların birinci hissəsi tayfa adı ilə bağlıdır. «an» isə fars dilində cəm şəkilçisi olub toponomiyada «yer», «məkan», yaşayış məntəqəsi məfhumunu bildirir.

Bakı yaxınlığında İrandan Dərbəndə gedən karvan yolunun üzərində Əfşaran adlı bir yaşayış məntəqəsi olmuşdur. Sonra bu ad rus yazısına keçirilərkən «Ə» əvəzinə «A» «F» əvəzinə «P» yazılmış, lakin Apşaran demək olar ki, bir qədər çətin olduğundan Apşeron şəklində yazılmışdır. Daha sonra da ruscadan Azərbaycan yazısına keçirilərkən «ap»ın «ab» zənn edilmiş «su mənası verdiyi üçün» və ad şəklini almışdır.

Ünlü Azərbaycan toponimçisi Rəmzi Yüzbaşov da bu məsələ ilə məşğul olmuşdur. O, belə hesab edir ki, yaşayış məntəqəsinin ilk adı Əfşaran olub. Bu məntəqə rus xəritəsinə salınanda hərflərin yeri dəyişilmiş Əfşaran əvəzinə xəritəyə Apşeron yazılmış və «Apşeron» meydana çıxmışdır.

Əfşaran adının geniş bir əraziyə verilməsi onun vaxtı ilə mühüm bir məntəqə olduğunu göstərir.

Köhnə xəritələrdə olan Abşeron burnu, Abşeron dağı adları da Əfşaran şəhəri adından almışdır.

Beləliklə Şirvanda, Bakı zonasında avşarların adı ilə bağlı dörd obyekt vardır. Əfşaran şəhəri, Əfşaran yarımadası, Əfşaran burnu, Əfşaran dağı.

Tanınmış tarixçi Sara Aşurbəyli 1964-cü ildə çap etdirdiyi «Bakı şəhəri haqqında oçerklər» kitabında göstərir ki, Əfşaran şəhərinin mövcud olduğu yerə indi də Əfşaran deyirlər.

Bu yaşayış məntəqəsinin qalıqları haradadır?

Tarixçilərimizin və arxeolaqlarımızın bu suala cavab verəcəyinə ümid edirik¹.

1999-cu ildə Abbasova M.Ə, Axundov A.A Babayev T.A, Qasımlı S.N. Qeybullayev, Q.Ə. Cəmi 16 müəllif tərəfindən hazırlanmış Azərbaycan Ensiklopediyası Nəşriyyat-Poliqrafiya birliyi tərəfindən hazırlanmış Azərbaycan toponimləri ensiklopedik lüğət kitabında yuxarıda göstərilən fikirlər bir daha təsdiq və təkrar olunmuşdur. Orda həmçinin göstərilir ki, Səyyah Con Bell 1718-ci ildə Azərbaycanda olarkən yol qeydlərində Niyazabaddan (indiki Xaçmaz rayonu Niyazovaya kəndi) Şərqə iki günlük məsafədə yerləşən Abşeron sahəsi haqqında məlumat vermişdir. Tədqiqatçıların fikrincə həmin şəhər XVI yüzildə salınmışdır.

Həmin lüğət kitabında da bildirilir ki, toponim türkdili avşar tayfasının adından və məkan bildirən an şəkilçisindən ibarət olub avşarlar yaşayan yer mənasındadır. Əfşarlar haqqında ilk dəfə Mahmud Qaşqari (XI yüzil) məlumat vermişdir. Əfşarlar türk-səlcuq tayfa birliyinə daxil olmuş və Azərbaycan xalqının etnogenizində iştirak etmişlər².

Tədqiqatçı Seyran Vəliyevin «Qədimdən qədim Azərbaycan» kitabının 29-cu səhifəsində göstərilmişdir ki, Abşeron yarmadasının şərq sahillərində 1949-cu illərdə arxeoloji qazıntılar aparmış İ.M. Cəfərzadə yazır ki, yerli əhali boğazın burnunda yerləşən Gürgən şəhərciyinin Əfşaran adlandırır. Etimologiyası avşarların adı ilə bağlıdır. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının I Cild, 30-cu səhifəsində göstərilir ki, «Abşeron» ifadəsinə XVIII yüzilin əvvəllərində rast gəlmək olur. «Abşeron» sözünün mənşəyi haqqında bir neçə ehtimal var. Bəziləri bu adın «Əfşaran» sözündən (sonralar təhrif edilərək «Abşeron, Abşeron») yarandığını və Əfşarlar ilə əlaqədar olduğunu göstərir. Digərləri isə «Abşeron»un farsca ab (su) və şoran (duzlu) sözlərindən əmələ gəldiyini güman edirlər.

Beləliklə, müxtəlif mənbələrdən gətirdiyimiz faktlar sübut eləyir ki, Abşeron avşarlar məkanıdır.

6.2. Xuzistan qrupu

Faruq Sümər öz ünlü «Oğuzlar» kitabında Avşar elinin Xuzistan qrupu haqqında geniş söhbət açmışdır. Onun kitabından.

¹ Yüzbaşov.R. Əliyev, Sədiyev Ş. Azərbaycan coğrafi adları kitabı, Bakı, 1972).

² Azərbaycan Toponimləri Ensiklopedik lüğət, Bakı, 1999, səh.40.

530-cu ildə (1135-1136) Xuzistanda qələbəlik bir türkmən icması yaşayırdı. Avşarların və salurların Dəşti-Qıpçaqdan, yəni Sır-Dərya boyundan Xuzistana və Kuhi-Guluyəyə gəlmələri Vəssafın göstərdiyi tarixdən bir qədər əvvələ aid olmalıdır. Vəssafın qeydinə görə, avşarların başçısı Arslan oğlu Yaqub idi. O, Xuzistan qəsəbəsində yaşayırdı. Salur bəyi Məvdud oğlu Sunqur isə Sultan Məsud ilə vuruşan Boz Aba öldürüldükdən sonra Farsa hakim olmuşdu. Yaqub bəy Farsı əldə etmək və ya Sunquru tabeliyi altına almaq üçün bir neçə dəfə salur bəyinin üstünə yürüsə də, məğlubiyyətə uğramışdır. Onun ölüm tarixi bilinmir, ancaq 547-ci ildən (1152-1153) əvvəl baş verdiyi şübhəsizdir. Yaqub bəydən sonra Xuzistandakı avşarlara Şumlanın başçılıq etdiyini görürük.

Şumla avşar bəylərindən birinin adı deyil, ləqəbi idi. Bu sözün mənası və mənşəyi, mənəcə, məchuldur. Şumlanın əsil adı Ay-doğdu, atasının ki isə Küş-doğan (Güc-doğan) idi. Şumlanın Yaqub bəylə qohum olub-olmadığı da bilinmir. Deyəsən, Şumla onun dövründə Xuzistanın bir qismi ilə Luristanın bəzi yerlərini idarə edirdi, Şumla əvvəlcə Sultan Məsudun axırncı hacibi, yəni bəylərbəyisi Xas bəyin əmiri və yaxın adamlarından biri idi. Əgər qaynaqlardan biri bizi aldatmırsa, Xas bəyin tərəfdarı Zəngi Candar da türkmən idi. Birinci hissədə deyildiyi kimi, Xas bəy öz rəqiblərpə olan məmluk mənşəli əmirlərlə mübarizə aparmaq üçün özü kimi türkmən bəylərinin başına yığma qayəsini daşıyırdı. Xas bəy 547-ci ildə (1152) Sultan Məhəmməd tərəfindən hiylə ilə öldürüldüyü zaman Şumla öz zəkası sayəsində canını qurtara bilmişdi. O bu hadisədən sonra Xuzistana gəlmişdi... O vaxt bura artıq səlcuqlu Məlik şah ibn Məhəmməd əlinə keçmişdi. Şumla Xuzistana gələr-gəlməz dərhal fəaliyyətə başladı, xırda Luristan əmirlərinin özünə tabe etdi. Həmin dövrdə Bağdaddakı Abbasit xəlifəliyi də vəziyyətdən istifadə edərək öz torpaqlarını genişləndirməyə çalışmırdı.

Xəlifə zəif bir şəxsiyyət olan Məlik şahın əlindən Xuzistanı almaq üçün 550-ci ildə (1155) buraya bir ordu göndərsə də, Şumla öz əksərlərini yeridərək onun qoşunlarını məğlubiyyətə uğratdı, sərkərdələrini isə əsir aldı (rəcəb-sentyabr). Lakin Şumla onları Bağdadada göndərərək xəlifədən üzr istədi, bir qədər sonra isə Məlik şahı qovaraq, Xuzistanın müstəqil hakimi oldu.

551-ci ildə (1156) Səlcuq hökmdarı Sultan Məhəmməd xəlifəyə öz hakimiyyətinin tanıtmaq üçün Bağdadı mühasirəyə aldığı zaman Xəlifənin təhriki ilə Azərbaycan hakimi Eldəniz və digər bəzi əmirlər

Məlik şahı Sultan elan etmiş və paytaxt Həmədan ələ keçirilmişdi. Şumla da Məlik şahın tərəfdarı kimi Həmədana gəlmişdi. Bir il sonra Şumla xəlifənin əmirlərindən Kaymazı məğlub edərək əsir aldığı və Sultan Məhəmmədə göndərdiyi üçün Xəlifə onun üzərinə böyük bir ordu ilə vuruşmamışdı. 554-cü ildə (1159) ölkəsi əldən gedən Məlik şah məiyyətinə Həmədanlı Sunqur və Kovdan kimi böyük əmirlər olduğu halda Xuzistana girdi. Şumla onun qarşısına çıxsa da, məğlub oldu və bir qalaya sığınıb gizləndi. Xorasanı alan Məlik şah Farsı da işğal hakimi Zəngi də Məlik şahı suzeren tanıyaraq hər ikisi onun yaxın əmirlərinə çevrildi. Hətta həmin il (554). Sultan Məhəmməd öldükdə bəzi məliklər səlcuq taxtında əylənmək üçün məhz Məlik şahı dəvət elədilər. Məlik şah bu məqsədlə yanında Şumla və Zəngi olduğu halda İsfəhana gəldi. Burada başqa əmirlərin də ona qoşulması ilə qüdrəti artan Məlik şah xəlifədən öz adına xütbə oxunmasını xahiş etdi. Ancaq bir müddət sonra o, zahərlənərək öldü. Onun zəhərlənməsində xəlifənin əli olduğu ehtimal edilsə də, gərək ki, bu doğru deyil.

555-ci ildə səlcuq taxtına Arslan şah çıxdı. Ancaq bu iqtidar onu taxta çıxaran Eldənizin əlində idi. Əvvəlcə Rey hakimi olan əmir İncə bu işə narazılığını bildirdi və çox keçmədən bir sui-qəsd nəticəsində ortadan götürüldü. Şumla Fars hakimi Zəngi kimi Arslan şahı tabe olduğunu bildiren və Məlik şahın oğlunun atabəyi oldu. 561-ci ildə (1166) Şumlanın qardaşı oğlu, yəni Şənka oğlu qudası-Bəsrə valisi Məngübarsın xəlifə tərəfindən öldürüldüyünə hirsələnərək həm Bəsrəni, həm də Vasit valisi tərəflərini yağmaladı. Buna cavab olaraq xəlifənin Vasit valisi, Hutlu-Bars qoşun toplayaraq, Şənka oğluna qarşı çıxsa da vuruşmada məğlubiyətə uğrayıb, öldürüldü. Həmin il Şumla da hərəkətə keçərək Bağdadını ətrafındakı əl-Mahkiyə gəldi və xəlifədən xeyli torpaq tələbində bulundu. Şumla xəlifəyə Vasit və Bəsrənin Sultan Arslan şah tərəfindən Məlik şahın oğluna iqta olaraq verildiyini və özünün həmin şahzadənin atabəyi sifətilə hərəkətə keçdiyini bildirdi. Ancaq qardaşı oğlu Qılıncın xəlifə ordusu ilə vuruşmada məğlub olduğunu və əsir düşdüyünü öyrənən Şumla Xuzistana qayıtdı.

504-cü ildə (1169) Fars hakimi salqurlu Zənginin əsgərləri Şumlanı Farsa dəvət etdilər. Bunun səbəbi Zənginin əsgərlərə qarşı pis rəftarı idi. Farsa gələn Şumla vuruşmada əsgərlərinin xəyanətinə uğrayan Zəngini asanlıqla məğlub etdi. Zəngi Şabankərə kürdlərinə sığındı. Onlar Zəngiyə əsil qonaqsevərlik göstərdilər. Şumlaya gəlincə, onun xalqa qarşı pis rəftarı bir yana, üstəlik, qardaşı oğlu Şənka oğlu da ölkəni yağmalamışdı. Buna görə də əsgərlər onu çağırıqlarına çox

peşman olmuşdular. Nəticədə Zəngi Şabankarədən gələrək öz ölkəsinə asanlıqla hakim oldu. Çox gözəl bir fürsəti əlindən qaçıran Şumla isə Xuzistana qayıtdı.

Şumla təkcə Xuzistanı deyil, ona qonşu olan Əhvaz bölgəsini də əlində tuturdu. Ancaq o bunlarla kifayətlənmir, Nihavəndi də ölkəsinə qatmaq istəyirdi. Bu məqsədlə atabəy Eldənizdən dəfələrlə böyük məbləğ əvəzində Nihavəndi istəsə də, məqsədinə nail ola bilməmişdi. Ancaq 571-ci ildə (1175) Eldəniz öldükdə bunu gözəl bir fürsət hesab edən Şumla qardaşı oğlu Şənka oğlunu göndərərək şəhəri ələ keçirdi. Bir il sonra Şənka oğlu Bağdada bağlı əl-Mahki yörəsində bir qala tikdirməyə girişmişdi. Ancaq xəlifənin göndərdiyi qoşunla müharibədə öldürüldü və başı Bağdada götürüldü. İgid bir savaşıçı olan Şənka oğlunun ölümü Şumlanı qüvvətli bir köməkçidən məhrum etmişdi. Əslində bundan sonra özü də çox yaşamadı; 571-ci ildə onun tabeliyi altında olmayan bir türkmən elatının üstünə hücum etdi və heç gözləmədiyi halda atabəy Pəhləvanın ordusu ilə qarşılaşdı. Sən demə, onun məqsədini sezmiş türkmənlər atabəydən kömək istəmiş, bəzi səbəblər üzündən avşar bəyini sevəməyən Pəhləvan da bir ordu göndəribmiş. Vuruşma zamanı Şumla atılan bir oxla ağır yaralanıb, əsir alındı. Qardaşı və qardaşı oğlu da əsir düşmüşdülər. Özü isə iki gün sonra aldığı yaradan öldü.

Əmir Şumla cəsur, zəki və ağıllı bir şəxsiyyət idi. Sırf bu məziyyətləri sayəsində Xuzistanı və bəzi qonşu yörələri əhatə edən bir bəylik qurmuşdu. Şumlanın yerinə oğullarından biri-Şərəfəddin Əmiran keçdi. Səlcuq hökmdarı Arslan şah 572-ci ildə (1177) öldükdən sonra onun qardaşı (o, Xuzistanda Şumlanın oğlu Şərəfəddin Əmiranın yanında idi) Məhəmməd səltənəti ələ keçirmək məqsədilə Şumlanın oğlunun tövsiyəsinə uyaraq İsfahana gəldi. Orada Kaymaz oğlu Kavşut və bəzi əmirlər Məhəmmədin ətrafına yığışdılar. Ancaq Pəhləvan sürətlə özünü yetirib onu məğlubiyyətə uğrattı. Məhəmməd Xuzistana qaçsa da, Şumlanın oğlu Pəhləvandan qorxdığı üçün onu öz ölkəsinə buraxmadı. Məhəmməd məcburən Vasit tərəflərə getdi. Bu əhvalatdan sonra əsərlərdə uzun müddət Şumlanın oğulları haqda hər hansı bir qeydə təsadüf edilmir. Zənnimizcə, Şərəfəddin Əmiranın bizə məlum olmayan bir tarixdə ölümündən sonra qardaşı Müzəffərəddin Sü-Sıyan onun yerinə keçmişdir. Sü-Sıyan özü 590-cı ildə (1194) öldükdə oğulları arasına münafişə düşdü. Onlardan biri Bağdad xəlifəsindən kömək istədi. İllərdən bəri Xuzistanı ələ keçirməyi arzulayan Abbasi xəlifəsi ən-Nasir li-dinillah vəziri ibn ül-Qəssabın

sərkərdəliyi altında bir ordu göndərdi. İbn ül-Qəssab 591-ci ilin məhərrəm ayında (dekabr, 1194) Xuzistanın paytaxtı Tüstəri (Şüstər) və bir çox qalaları zəbt etdikdən sonra Şumlanın ailəsini yığıb Bağdada

I	I	I
Küş (Güc) – Doğan	qardaşı	Şənka
I		
Şumla (Ay – Doğdu)		I I
		oğlu
		(İbn-Şənka)

apardı. Beləliklə, Xuzistanda əfşar Şumla və oğullarının hakimiyyəti sona yetdi, ölkə isə xəlifənin torpaqları sırasına qarışdı.

Əldəki məlumata görə Şumla və oğullarının şəcərəsi bu şəkildədir:

Xuzistana gəlincə, I Təhmasib dövründə avşar Mehdiqulu xan Şüstər hakimi idi. Bu Avşar əmiri yuxarıda adı çəkilən Kuhgiluyə valisi Əlvənd xan kimi mərkəzin əmrlərinə tabe olmadığı üçün onun dəyişdirilməsi lazım bilinmiş və bu işin icrası avşar Heydərqulu sultana tapşırılmışdı. 949-cu ildə (1542-1543) Şüstər və Dizful valisi avşar Əbülfət idi. 1003-cü ildə (1594-1595) isə orada yenə avşarlardan Şahverdi xanı görürük ki, həmin il təhqiqat üçün Şah Abbas tərəfindən göndərilən cilovdarbaşı Murad bəy Şamlı tərəfindən öldürülmüşdür.

6.3. Kerman qrupu

Avşar elinin böyük bir qrupu Kerman əyalətində yerləşmişdi. Bu qrupun bəzi soylarına Bıçaqçı-Avşarlar deyirdilər. Bıçaqçı-avşarlar Zəncan vilayətinə yerləşdikdən sonra bu yöre bıçaq və xəncərləri ilə bütün İranda tanındılar.

Avşarlar Kermənda olarkən «kirmani» qılınc düzəltməklə məşhurlaşmışdılar. Böyük Avşar ozanı Dadaloğlu deyirdi: «Belimizdə qılıncımız kirmani...»

Şahqulu xan Sarışeyxli-Avşar

Şahqulu xan Mustafa sultan oğlu 1529-cu ildə I Şah Təhmasib tərəfindən Kerman əyalətinə bəylərbəyi təyin edildi.

Şahqulu xan osmanlı ordusuna qarşı Kerman qrupunun başında vuruşmuşdu.

1566-cı ildə Kermanın hakimi Şahqulu xan idi. Özbəklərə qarşı yürüşə yollanmışdı.

Yaqub sultan Avşar

Yaqub bəy 1565-ci ildə yüzbaşı idi. I Şah Təhmasib ona sultan ünvanı verib Təbriz şəhərində darğa təyin etdi. İgid və bacarıqlı adam olduğundan şah tərəfindən sevilirdi. Sultan ünvanı almışdı.

Yaqub sultan 1570-ci ildə I Şah Təhmasib tərəfindən Kerman əyalətinə bəylərbəyi təyin edildi.

Allahqulu bəy Avşar

Allahqulu bəy Məhəmməd (Dana) bəy oğlu I Şah Təhmasib tərəfindən Kerman əyalətinə bəylərbəyi təyin olunmuşdu. O, 1576-cı ilədək həmin əyalətə başçılıq etdi.

Məhəmmədqulu xan İmanlı-Avşar

Məhəmmədqulu sultan 1576-cı ildə Kerman əyalətinin bəylərbəyi təyin edilmişdi. II Şah İsmayıl onu bəylərbəyilikdən azad edib saraya qorçubaşı gətirdi.

II Şah İsmayıl ona xan ünvanı vermişdi.

Şah öləndən sonra məmləkəti müvəqqəti idarə etmək üçün «ağsaqqalar şurası» yarandı. Şuraya Ustacılı elindən, Pire Məhəmməd xan Çavuşlu, Türkman elindən Əmir xan Mosullu, Şamlı elindən Sultan Hüseyn xan Bəydili, Təkəli elindən Müseyib xan Şərəfəddinli, Avşar elindən Məhəmmədqulu xan daxil idi.

Əliqulu xan Fəthoğlu-Ustacılı şahzadənin beynini doldurdu ki, qorçubaşı Məhəmmədqulu xan Avşar Məhəmməd xan Türkmanla bərabər ananı öldürmüşdü. Niyə onlardan qisasını almırsan? Həmzə mirzə qorçubaşını hədələməyə başladı. Məhəmmədqulu xan 1585-ci ildə qardaşoğlu Cabbarqulu bəylə qaçıb, osmanlılara qoşuldu.

Məhəmmədqulu xanın Yusif xan adlı oğlu vardı.

Mahmud sultan İmanlı-Avşar

Mahmud sultan 1576-cı ildə II Şah İsmayılın fərmanı ilə Kerman əyalətinə bəylərbəyi təyin edildi. 1578-ci ilədək həmin əyalətə başçılıq etdi.

Vəli xan Araşlı-Avşar

Vəli bəy öncə qorçu kimi I Şah Təhmasibin sarayında xidmət etmişdi. 1576-cı ildə I Şah Təhmasib yenidən yorğan-döşəyə düşdü. Ədavət yenidən qızırdı. Hər kəs öz namizədinə dəstəklədi. Şah vəfat

etdi. Sarayın mühafizəsini, dərğahın keşiyini hərəmxana yüzbaşısı Vəli bəy Avşarın başçılığı ilə avşar, rumlu, qacar, bayat və varsaq tayfalarından olan qorçular çəkirdilər. Vəli bəy qapını bağlayıb, heç kimi içəridən çölə, bayırdan daxilə buraxmadı.

Bu tayfalar, eləcə də Vəli bəy çalışırdı ki, taxta İsmayıl mirzə əyləşsin. İskəndər bəy Türkmən Vəli bəyini sözləri ilə deyir ki, şahzadə Heydər həmin səhər ona, qoşunlara qapıları açmaq əmrinin verərsə, Kirmanın idarəsini və qorçubaşı vəzifəsini təklif etmişdi. Vəli bəy qapılara qədər getdikdən sonra şahzadənin yanına qayıtmış və demişdi ki, «vicdansız» qorçular heç kəsin saraya girməsinə, nə saraydan çıxmasına razı deyillər.

II Şah İsmayıl 1576-cı ildə taxta əyləşəndən sonra avşarların zəhmətini dəyərləndirdi. Vəli bəyə xan ünvanı verib, Kermana bəylərbəyi yolladı. Onun əmisioğlu Məhəmmədqulu bəyə isə xan ünvanı verib qorçubaşı təyin etdi.

Vəli xan 1578-ci ilin fevralın 13-də Şah Məhəmməd Xudabəndə fərmanla Kerman əyalətinə yenidən bəylərbəyi təyin edildi. O, Sultan Məhəmməd Xudabəndənin əmri ilə 1583-cü ildə Abbas mirzəni dəstəkləyən Xorasan əmirlərinə qarşı savaşa açdı. Üsyançılar Qulu bəy Avşarın sayəsində cəzalarına çatmadılar.

Vəli xan 1588-ci ilədək həmin əyalətə başçılıq etdi.

Vəli xan 1588-ci ildən 1589-cu ilədək qorçubaşı vəzifəsində çalışmışdı.

Vəli xan Avşar 1589-cu ildə I Şah Abbasın göstərişi ilə Yusif xanı vəzifəsindən kənarlaşdırıb qorçubaşı İsmayıl xan Alplı-Avşarla birgə Kermanı idarə etməyə başladı.

Vəli xan ikinci dəfə Kermanı 1592-ci ilədək idarə etdi. Sonra Şah Abbas onu qocalığı ilə bağlı təqaüdə göndərirdi. Kerman əyalətini ona tiyul kimi verdi ki, bir guşədə əyləşib əbədi dövlətə dua etməklə məşğul olsun.

Vəli xanın Bəktaş xan adlı oğlu vardı.

Bəktaş xan Araşlı-Avşar

Bəktaş xan Vəli xan oğlu 1588-ci ildə atasından sonra Kerman əyalətinin bəylərbəyi oldu. «Qızılbaşlar tarixi»nin anonim müəllifi yazır: «Xacə İxtiyarəddin Əbdülqadir Kermaninin saxtakarlıqla əldə edilmiş dövlətinin və Ağa Kamalının oğlu Ağa Zeynəddinin əmlakını ələ keçirilməsi Vəli sultanın oğlu Bəktaş bəyə həvalə edildi. Bəktaş bəy bacarıqlı və hiyləgər adam olduğu üçün əlindən gələnlə üsullarla Xacə Əbdülqadirin qızını aldı.

Xacə və onun ağıllı, dəyənətli, cavan oğlu Mirzə Məhəmməd Müzəffər bu itkiyə dözməyib Kəbəni ziyarət etmək bəhanəsiylə çıxıb getdilər.

Bəktaş bəy onların hər il on min tümən gəlir verən mülklərini, Kermanın digər zadəganlarını və sultanlarının əmlakı ilə birlikdə öz əlinə keçirdi və atasına sultanlıqdan yalnız quru ad qaldı və get-gedə işi o yürə çatdırdı ki, seyidlər seyidi və səadət mənbəyi, islam məmləkətlərinin seçilmişsi və insan tayfaların yol göstərəni Əmir Qiyasəddin Mirmiranın qızına evləndi və Yəzdi (də) əlinə keçirib özünü xan və sultan adlandırdı»¹.

İran tarixçisi Mahmud Hümət «Kerman tarixi» kitabında yazır ki, I Şah Abbasın Bəktaş xanla ədavəti vardı. O, anasının ölümündə Bəktaş xandan da şübhələnirdi. Bu faktın dəqiqliyini bilmirik. Onu bilir ki, I Şah Abbas doğurdandan da Bəktaş xanın əlindən yanıqlı idi. Onun özbaşınalığına dözə bilmirdi. Ona görə də Fars əyalətinə bəylərbəyi təyin etdiyi Yaqub xan Zülqədəri öyrətmişdi ki, Bəktaş xanı aradan götürsün. «Qızılbaşlar tarixi»ndə yazılır: «I Şah Abbas İbrahim xan Zülqədrin oğlu Yaqub xanı Farsa hakim təyin etdikdən sonra (Yaqub xan yola düşüb) Yəzdə çatdıqda, Bəktaş xan onu və söhbət zamanı mülazimləri ilə birgə həbs etsin. O, (Yaqub xan) onların istəyindən duyduq düşüb yorğunluğunu bəhanə gətirərək, Əhərstanda yerləşən Baği-Gülşəndə dayandı, həmin günün axşamı icazəsiz və vidalaşmadan Farsa yollandı. Orada müstəqil olan kimi qoşun toplayıb 10-12 min nəfərlə Yəzdə tərəf yeridi. Bəktaş xan yanında olan süvari və piyadaları cəm edib min nəfərlə onun qarşısına çıxdı və Yəzdin 4 fərsəxliyində yerləşən Cəmtəft düzənliyində düşmən qoşunlar üz-üzə gəldilər. Bəktaş xan mərdliklə vuruşsa da, bəxti müsaid olmadığı üçün məğlub oldu və geri qayıtdı. Yaqub xan onu təqib etdi. O, (Bəktaş xan) Mirmiranın (Əmir Qiyasəddinin) hündür hasarları olan evində gizləndi. Yaqub xan Əhərstanda düşərgə saldı və bir neçə nəfəri onu gözetləməyə saxladı. O, (Bəktaş xan) gecə istədi ki, Evin arxasında olan qapıdan çıxıb Kermana getsin. Onu gözetləyən İbrahim bəy Alıcı Zülqədr onunla rastlaşıb tanıdı və istədi ki, onu tutub (Yaqub) xanın yanına aparsın. Bəktaş xan qəzəblənib o qədər vuruşdu ki, (axırda) həlak oldu»².

Yusif xan Araslı-Avşar

Yusif xan Məhəmmədqulu xan oğlu Qızılbaşların tanınmış simalarından idi. Bir müddət Əbərkuh hakimi olmuşdu. Tez-tez Kerman hakimi Bəktaş

1 Qızılbaşlar tarixi, Bakı, 1993, səh.33.

2 Qızılbaşlar tarixi, Bakı, 1993, səh.33-34.

xanla əlaqə saxlayırdı. Tarixçilər yazırlar ki, o, həlim, səxavətli, dərviştəbiətli adam idi, alimlərə və şairlərə iltifat göstərirdi. Ağıllı adamlarla bir saatlıq söhbəti yüzillik hökmdarlığa bərabər tuturdu. Onun məclisində olanlar söhbətindən doymurdular.

1588-ci ildə Bəktaş xanın ölümündən sonra Yaqub xan Zülqədər xahişi ilə Kerman əyalətinin bəylərbəyi oldu. Bəktaş xanın tikdirdiyi dağ qalasını möhkəmləndirib orda əyləşdi. Fərman verilmədən hakim olduğu üçün I Şah Abbasın zavalına gəldi. İsmayıl xan Alplı-avşar 1589-cu ildə I Şah Abbasın göstərişi ilə Yusif xanı vəzifəsindən kənarlaşdırıb qorçubaşı Vəli xanla birgə Kermanı idarə etməyə başladı.

İsmayıl xan Alplı-Avşar

İsmayıl xan 1589-cu ildə I Şah Abbasın göstərişi ilə Yusif xanı vəzifəsindən kənarlaşdırıb Vəli xanla birgə Kermanı idarə etməyə başladı. 1592-ci ilədək Kerman əyalətinə başçılıq etdi. I Şah Abbas onu Kerman əyaləti bəylərbəyiliyindən çıxarıb Fərəh vilayətinə hakim göndərdi.

Murtuzaqulu xan Avşar

II Şah Abbas qorçubaşı Murtuzaqulu xanı Kermana hakim təyin etdi. Murtuzaqulu xan bir müddət Kermanın başçısı oldu.

Şahqulu xan Avşar

Şahqulu xan Nadir şah Qırxlı-Avşarın hakimiyyəti dönməndə, 1746-cı ildə Kermanın hakimi olmuşdu.

Şahqulu xan bacarıqlı sərkərdə, təcrübəli əsgər kimi Azərbaycan tarixinin səhifələrində özünə yer tapmışdır.

İmamverdi xan Sarılı-Avşar

İmamverdi xan Nadir şah Qırxlı-Avşarın hakimiyyəti dönməndə Kermanın hakimi olmuşdu.

6.4. Fars qrupu

Fars əyaləti İranın cənubunda geniş əraziyə malik olub şimal tərəfdən İsfahan əyaləti, qərbdən Xuzistan, cənub və cənubi-şərqdən Fars körfəzi, şərqdən isə Kerman əyaləti ilə əhatə olunur. Paytaxtı Şiraz şəhəridir. Fars əyalətinin Şiraz, Abadə, Qaşqay, Kugiluyə, Mərkəz, Xəmsə, Neyriz və Larestan adlı vilayətlərə bölünürdü. Bəhbəhan, Beyza, Məməsəni, Kərbəla, Kazerun, Kuhgiluyə, Firuzabad, Fəsa, Larestan,

Xəfr, Cəhrüm, Hoşivar və başqa bölgələri var. Orta çağdan bəri Şirazda, Kuhgiluyədə, Kazerunda və başqa bölgələrdə avşarlar yaşayırlar.

Dinar və ya Dina, Kuhgiluyə və Bəvanat dağları Fars əyalətinin məşhur dağlarıdır. Bəvanat dağları şimal tərəfdən Fars ərazisinə daxil olub, böyük sahəni əhatə edir. Bəvanat dağlarının Bel adlanan ən yüksək zirvəsinin hündürlüyü 4320 metrdir. Dinar, Guhgiluyə və Bəvanat dağlarının yüksək zirvələri daim qarla örtülü olur.

Dinar, Kuhgiluyə, Bəvanat və onlardan şaxələnən dağların ətəkləri, ətrafında yerləşən dərələr, təpələr, düzənliklər yaşıl çəmənliklərə geniş otlaqlara, bol sulu şirin çeşmələrə və bulaqlara malikdir ki, bu da maldarlıq və köçəri həyat üçün xeyli əlverişli və faydalıdır.

Fars əyalətində körfəz sahillərinə qədər şimal-qərbdən cənub-şərqə doğru təxminən paralel surətdə uzanan altı dağ silsiləsi: Xatun, Ərsəncan, Əhmədi, Dalu, Bozpar və Xərtənk yerləşir. Sahilə yaxınlaşdıqca dağların hündürlüyü azalır. Bu dağların yüksək zirvələri 3100-3800 metrə qədərdir. Körfəzin yaxınlığında ən yüksək zirvə 100 metrdən hündür deyil. Fars əyalətinin mühüm çayları Kür, Seüvənd, Qaraağac, Fəhliyan, Ucan, Qaraçay və s.-dən ibarətdir. Bu çayların suyu bahar fəslində artaraq, yataqlarından çıxır, dərindən dərələrdə şlalələr əmələ gətirir. Fars əyaləti əkin yerlərinin, zəmilərinin və bağlarının çoxu bu çaylarla suvarılır. Yay fəslində çayların suyu xeyli azalır, cənub rayonlarda bəzi çaylar quruyur. Farsın çaylarının da, dağları kimi, şimaldan cənub-şərqə axarkən, müəyyən rayonlarda adları dəyişilir. Öz mənbəyindən başlayıb, son nöqtəsinə qədər iki, hətta üç ada malik olur.

Kür çayı Fars əyalətinin şimal-qərb dağlarından axan çeşmələrin, qaynaqların birləşmələrindən başlayaraq, cənub-şərq rayonlara tərəf axır. Öz mənbəyini Fars əyalətinin şimal dağlarından alan Seyvənd çayı da Polexan yaxınlığında Kür çayı ilə birləşir və Bənde Əmir çayı adlanaraq, Neyriz gölünə tökülür.

Öz başlanğıcını Şirazın şimal-qərb dağlarından götürən Qaraağac çayı Farsın cənub-şərq rayonlarına axır. Firuzabad şəhərini keçdikdən sonra bu çay Mond adı ilə cənuba doğru axır. Qaraağac çayının suyu bol və şirindir. Əkin sahələrinin suvarılmasında bu çaydan geniş istifadə olunur, lakin cənub rayonlarda şoran torpaqlara daxil olduqda, onun suyu şorlaşır və Şorçay adlanır.

Fars əyalətinin paytaxtı Şirazda da avşarlar yaşayırdılar. Şah Meydanı məhəlləsinin bir hissəsində qacarlar, digər hissəsində

Hacıağası tayfasına mənsub olan azərbaycanlılar sakindirlər. Hacıağa bəy Avşar və onun tayfası Azərbaycan avşarlarındanıdır. Nadir şah sərkərdərindən olan Hacıağa bəy Avşar həmin ordu sıralarında Kərim xan Zəndlə birlikdə xidmət etmiş və möhkəm dostluq əlaqəsi yaratmışdılar. Kərim xan Zənd İranda hakimiyyətə keçdikdən sonra öz yaxın dostu Hacıağa bəyi Şiraza dəvət etmiş, Hacıağa bəy də özü, ailəsi və bütün tayfası ilə birlikdə Təbrizdən köçərək İraq yolu ilə Şiraza gəlmiş və Kərim xan Zəndin ona yaratdığı şərait əsasında Şah Meydanı məhəlləsinin mühim hissəsində sakin olmuşdur. Hacıağası tayfası ziyalılarından görkəmli həkim, müəllim, hüquqşünas, ədib, şair, xəttat və s. meydana çıxmışlar ki, onlardan bəziləri bütün İran miqyasında məşhurdur. Hacıağa bəy Avşar özü qoşun sərkərdəsi olmaqla bərabər yaxşı xəttat idi. Hafiz Şirazinin məzarı üstünə qoyulmuş mərmər daşın üzərində qazılmış yazılar və şeirlər Hacıağa bəyin xəttidir.

6.5. Kuhgiluyə qrupu

B. Nikitin Kuhgiluyə qrupu haqqında yazır: «Kuh-Giliye grubunda bulunan Ağaçeri, Bavi ve Jaki olarak adlandırılan üç büyük boyu özellikle ayırıyor. Bunlardan ilkinin yapay olarak oluştuğu düşünülüyor. Kuh-Gili grubunu meydana getiren dokuz kabilenin dördü Türktür ve Afşar, Begdeli, Çagatay ve Karabağlı olarak adlandırılırlar»¹.

Faruq Sümer Kuhgiluyə qrupunu təşkil edən avşar oymaqları haqqında yazır: «Kuhgiluyə avşarının mühüm bir qisminin gündüzlü və araşlı oymaqları təşkil edirdi. Ehtimal ki, araşlı bir yer adıdır. Hazırda Şuştər yörəsində yaşayan gündüzlülər Kuhgiluyədəki gündüzlü avşarların törəmələridir.

Guhgiluyədəki gündüzlü avşarların bir bölüyü sonralar Xorasanda Abivərd dolaylarına, digər bir bölüyü isə bir qrup avşarla bərabər Urmiyə bölgəsinə göndərilmişdir».

Faruq Sümer Kuhgiluyə avşarlarının başçıları ilə bağlı özəl bir araşdırma aparıb.

Faruq Sümer yazır: «Daha əvvəl də deyildiyi kimi, Avşar Mənsur bəy Uzun Həsən bəyin hələ ağıqoyunluların başçısı olmazdan əvvəl onun yaxın nöqərləri (yoldaşı) arasında idi. Qüvvətli bir ehtimala görə, Mənsur bəy Suriya avşarlarının mənsub idi. Həsən bəyə sədaqətlə xidmət etdikdən sonra İran fəth olunanda tabeliyindəki avşarlarla bu ölkəyə gəlmiş və Kuhgiluyə valisi təyin olmuşdu.

¹ B. Nikitin, Urmiya avşarları, *Asiya jurnalı*, 1929, CCXIV, səh.71.

Uzun Həsən bəyin oğlu Fars valisi Xəlil mirzənin 1467-ci ildə təşkil etdiyi rəsmi keçiddə (yasalda) Mənsur bəy də öz əsgəri birliyi ilə iştirak eləmişdi. Mənsur bəyin Otluqbeli (paytaxt) müharibəsində iştirakına dair Rumlı Həsən bəyin sözlərinə inanmaq müşküldür. 1497-ci ildə ağqoyunlu taxtına ələ keçirmək üçün hərəkətə keçən Məhəmmədi mirzə Şirazi Pörnək Qasım bəyin əlindən alaraq Mənsur bəyə vermişdi. Pörnək Qasım bəy Azərbaycan hakimi ağqoyunlu Əlvənd və onun bəylərbəyisi İbə sultan tərəfindən Farsa göndərilə də, avşarlar onu məğlub etmiş, hətta Qasım bəyi əsir almışdılar.

Məhəmmədi mirzənin Piri bəy adlı avşar bəyi vardı ki, o, Məhəmmədi mirzə ilə Sultan Murad bəy arasında baş verən bir döyüşdə ölmüşdür.

Mənsur bəyi sonra İraqi-Əcəmə və Farsa hakim olan Ağqoyunlu Sultan Murad bəyin, 907-ci ildə isə Farsı idarə edən ağqoyunlu Əbülfət bəyin xidmətində olduğunu görürük. Az sonra Şah İsmayıl qızılbaş türk oymaqlarının başında ağqoyunlu hakimiyyətinə son qoyaraq Səfəvi dövlətinin qurmuşdur. Mənsur bəy də bir çox digər ağqoyunlu bəyləri kimi gənc qızılbaş hökmdarına itaət etdiyini bildirmiş və 911-ci ildə (1505) Fars valisi təyin olunmuşdur. Lakin Mənsur bəyin valiliyi çox az müddət davam etmiş, onun tutduğu vəzifə Xəlil sultan titulu ilə zülqədər (dulqədər) boyundan Sarışeyxli oymağının rəisi Əhməd bəyə verilmişdir.

Ağqoyunluların yüksəliş, tənəzzül və nəhayət süqutuna şahid olan, axırda isə qızılbaş tacını geyən avşar Mənsur bəyin ölüm tarixi bilinmir.

941-ci ildən (1534) əvvəl Kuhgiluyə valisi olan Əlvənd xan hər halda Mənsur bəyin oğlu idi. Şahrux sultandan sonra Kuhgiluyəyə 965-ci ildə Rüstəm xan təyin edilmişdir. Ondan sonra burada Xəlil xanı görürük ki, o da Mənsur bəyin soyundan idi. Xəlil xan 10.000 avşara sərkərdəlik edirdi. Xəlil xan və oğlu Rüstəm bəy 1580-ci ildə (988-ci ildə) Düzməcə İsmayıl tərəfindən öldürüldükdə Kuhgiluyə valiliyinə Xəlilin qardaşı oğlu İskəndər xan təyin olundu. O, Farsdakı zülqədərliklərin köməyi ilə Yalançı İsmayılı öldürsə də, özü Xəlil xanın kiçik oğlu Şahqulu bəy tərəfindən öldürülmüşdür. Lakin Şahqulu bəy də öz qohumu Əbdüllətif bəy oğlu Həsən bəyin müxalifəti ilə qarşılanmış, bir müddət hər ikisi Kuhgiluyədə düşmən kimi yaşamış, nəhayət Şahqulu xan 998-ci ildə Şirazda Həsən xan tərəfindən qətlə yetirilmişdir.

Daxili qarışıqlıqdan faydalanan Həsən xan Kuhgiluyəni bir müddət müstəqil idarə etdikdən sonra 1003-cü ildə (1596-1595) şahın əmri ilə xan tərəfindən qardaşı və oğulları ilə birlikdə Qəhqəhə qalasında həbs olunmuş və 1018-ci ilədək (1609-1610) burada qalmışlar.

Həmin il orada vəqə olan bir hadisədə şah sədaqət göstərərək, bağışlanmış və qorçular sırasına qəbul olunmuşlar.

Kuhgiluyə valiliyinə Kazerun hakimi Əmir xan Avşar təyin edilmişdi.

Ancaq avşarlar Əmir xanı vali kimi tanımayaraq Xəlil xanın nəvəsi Əbülfət bəyi özlərinə başçı seçdilər. Şah Abbas avşarların bu itaətsizliyinə qəzəblənərək, Fars əyalətinə qul nəsilən Allahverdi xanı göndərdi. Allahverdi xan Farsa gələrək üsyankar avşarları cəzalandırdı və özü kimə qul nəsilən olan bir adamı Guhgiluyə valisi təyin etdikdən sonra geri qayıtdı»¹.

Mənsur bəy Avşar

Faruq Sümer onun haqqında yazır: «Mənsur bəy Uzun Həsən bəyin hələ ağqoyunluların başçısı olmazdan əvvəl onun yaxın nöqərləri (yoldaş) arasında idi. Qüvvətli bir ehtimala görə, Mənsur bəy Suriya avşarların mənsub idi. Həsən bəyə sədaqətlə xidmət etdikdən sonra İran fəth olunanda tabeliyindəki avşarlarla bu ölkəyə gəlmiş və Kuhgiluyə valisi təyin olmuşdu.

Uzun Həsən bəyin oğlu Fars valisi Xəlil mirzənin 1467-ci ildə təşkil etdiyi rəsmi keçiddə (yasalda) Mənsur bəy də öz əsgəri birliyi ilə iştirak eləmişdi. Mənsur bəyin Otluqbeli (paytaxt) müharibəsində iştirakına dair Rumlu Həsən bəyin sözlərinə inanmaq müşküldür. 1497-ci ildə ağqoyunlu taxtına ələ keçirmək üçün hərəkətə keçən Məhəmmədi mirzə Şirazi Pörnək Qasım bəyin əlindən alaraq Mənsur bəyə vermişdi. Pörnək Qasım bəy Azərbaycan hakimi ağqoyunlu Əlvənd və onun bəylərbəyisi İbə sultan tərəfindən Farsa göndərilə də, avşarlar onu məğlub etmiş, hətta Qasım bəyi əsir almışdılar.

Mənsur bəyin Həsən bəy adlı oğlu vardı.

Həsən sultan Avşar

Həsən bəy Mənsur bəy oğlu Kuhgiluyə vilayətində doğulmuşdu. Atasının yanında hərbi xidmətdə olmuşdu. I Şah Təhmasibdən sultan ünvanı almışdı.

¹ F. Sümer, *Oğuzlar*, Bakı, 1992,

Həsən sultan şahın qızı ilə evlənmişdi. Məhəmməd mirzə adlı oğlu vardı.

Əlvənd xan Avşar

Əlvənd xan 1534-cü ildə Kuhgiluyənin bəylərbəyi idi. Səfəvi-Osmanlı savaşlarında iştirak etmişdi.

Əlvənd xan 1534-cü ildə öldürüldü.

Şahrux xan Avşar

Əsl adının Məhəmməd mirzə olduğu bilinir. Həsən sultanın oğlu, Mənsur bəyin nəvəsidir. 1534-cü ildə Əlvənd xandan sonra Kuhgiluyənin hakimi olmuşdu. Şahrux xan adı ilə hakimliyə təyin olunmuşdu.

1548-ci ildə 1000 nəfər qoşunla I Şah Təhmasibin yürüşündə iştirak etmişdi.

Şahrux xan 1557-ci ildə hakimlikdən çıxmışdı.

Əbülfət bəy Araşlı-Avşar

Əbülfət bəy Mənsur bəyin nəvəsidir. I Şah Abbasın hakimiyyəti (1587-1624) dönəmində Kuhgiluyə valiliyinə Kazerun hakimi Əmir xan Avşar təyin edilmişdi. Ancaq avşarlar Əmir xanı vali kimi tanımayaraq Xəlil xanın nəvəsi Əbülfət bəyi özlərinə başçı seçdilər. Şah Abbas avşarların bu itaətsizliyinə qəzəblənərək, Fars əyalətinə qul nəsilindən Allahverdi xanı göndərdi. Allahverdi xan Farsa gələrək üsyankar avşarları cəzalandırdı və özü kimə qul nəsilindən olan bir adamı Kuhgiluyə valisi təyin etdikdən sonra geri qayıtdı»¹.

Xəlil xan Araşlı-Avşar

Xəlil xan Kuhgiluyə civarında yaşayırdı. I Şah Təhmasibə xidmət etmişdi.

1577-ci ildə II Şah İsmayıl vəfat etdi. Əmirilər ayaqlandılar. Araya girən Xəlil xan Avşar qızılbaşları sakitləşdirdi.

Xəlil xan 1580-ci ildə Düzməcə (yalançı) İsmayıl mirzə tərəfindən öldürüldü.

Xəlil xanın Rüstəm bəy, Şahqulu bəy adlı oğlu vardı.

¹ F. Sümer, Oğuzlar, Bakı, 1992,

Rüstəm bəy Araşlı-Avşar

Rüstəm bəy Xəlil xanın oğludur. I Şah Təhmasibin, II Şah İsmayılın və Sultan Məhəmməd Xudabəndənin hakimiyyəti dönəmində orduda xidmət etmişdi.

Rüstəm bəy atası ilə birlikdə 1580-ci ildə Düzməcə (yalançı) İsmayıl mirzə tərəfindən öldürüldü.

Şahqulu bəy Araşlı-Avşar

Şahqulu bəy Xəlil xanın oğludur. Əmisioğlu İskəndər xanı öldürüb Kuhgiluyə əyalətində hakim oldu.

Lakin Şahqulu xan da öz qohumu Əbdüllətif bəy oğlu Həsən bəyin müxalifəti ilə qarşılanmış, bir müddət hər ikisi Kuhgiluyədə düşmən kimi yaşamış, nəhayət Şahqulu xan 998-ci ildə Şirazda Həsən xan tərəfindən qətlə yetirilmişdi.

İskəndər xan Araşlı-Avşar

İskəndər xan Kuhgiluyə yörəsində yaşayırdı. Xəlil xanın qardaşoğludur. 1580-ci ildə Kuhgiluyə hakimi təyin olundu.

İskəndər xan əmisioğlu Şahqulu xan tərəfindən öldürüldü.

Rüstəm xan Avşar

Rüstəm xan 1557-ci ildə Kuhgiluyənin hakimi təyin edilmişdi.

Rüstəm xan 1558-ci ildə 26 iyun 1558-ci ildə oxlu türkmənlərə qarşı savaşa öldürüldü.

Əbdüllətif bəy Araşlı-Avşar

Kuhgiluyənin adlı əmirilərindən idi. Bölgənin ictimai-siyasi yaşamında önəmli rol oynamışdı.

Əbdüllətif bəyin Həsən bəy adlı oğlu vardı.

Həsən xan Araşlı-Avşar

Həsən xan Əbdüllətif bəyin oğludur. Şahqulu xanı öldürüb Kuhgiluyə hakimi olmuşdu.

Müzəffər bəy Qaradağlının qalabaşılığı dönəmində Qəhqəhə qalasında yatan dustaqlar qaçmaq qərarına gəlirlər. Qaçmağa hazırlaşanların arasında osmanlı böyükleri Mustafa paşa, Əhməd paşa, kürd əmirləri Şahqulu bəy və Xalid bəy də vardı. Onlar sözü bir yerə qoyub qalabaşı Müzəffər bəyi öldürdülər. Bir müddət içəridən qalanı idarə etməyə başladılar. Osmanlı

paşaları və kürd ağaları özlərini ədəbsiz apardıqlarına görə dustaqlardan biri, keçmiş Kuhgiluyə bəylərbəyi Həsən xan Avşar inciyib aralandı. Qardaşları və övladları ilə birgə osmanlı paşalarını və kürd ağalarını qılıncdan keçirdilər...

6.6. Kazerun qrupu

Avşarlar 1551-ci ildən 1834-cü ilədək Kazerun vilayətini idarə etmişlər.

1548-ci ildə Kiçik sultan Avşar Kazerunun hakimi idi. 300 nəfərlik qoşunu vardı. I Şah Təhmasibin yürüşlərində iştirak etmişdi.

Əmir xan Avşar Kazerun valisi olmuşdu. 1595-ci ildə I Şah Abbas onu Kuhgiluyə valisi təyin etdi.

1595-ci ildə İsmayıl xan Alplı-Avşar Kazerun valisi oldu.

6.7. Xəmsə qrupu

Xəmsə əyalətinə Zəncan, Tarom, Əbhər, Xürrəmdərə vilayətləri bağlı idi. Qacar dönəmində yazılan «Tarixi-riyazətül-səyahət» adlı kitabın 93 səhifəsində yazılır: «Xəmsə diyarında yaşayan şahsevənlər Avşar elindən ibarətdirlər». O dövrdə yazılan başqa bir kitab olan «Tarixi-mümtəzəmi-Nasiri»də qeyd olunur ki, Zəncanda yaşayan tayfalar Avşar şahsevənləri adlanırlar. «Müratul-bələdan» adlı əsərdə yazılır: «Xəmsədə yaşayan camaat avşardırlar». 1806-cı ilin may ayında Zəncanda olan fransız diplomatı Amadey Jauber Xalxal yolu ilə Tehrana gedərkən yolunu Zəncandan salır. Zəncanın bazarına girir. O, qeyd edir ki, Qapalı bazara müştərilər sel kimi axırdılar. Avşar elinin köçəriləri öz keçələrini, yunlarını satıb qumaş, silah almaları məşhur diplomatın diqqətini cəlb edir.

Xəmsə əyalətində yaşayan Avşar eli II Şah Təhmasibin səltənətə çatmasında böyük rol oynamışdı. Tarixçi Ələskər Şəmin yazır: «II Şah Təhmasib qızılbaşların dağılmış ordusunun əsgərlərindən, Xəmsə əyalətində yaşayan Avşar və başqa ellərdən bir ordu yaratdı. Azərbaycanı, Qəzvini, Gilanı ələ keçirdi»¹.

6.7.1. Zəncan əyaləti və avşarlar

Bu qrupa bəzən tarixi ədəbiyyatlarda və coğrafi kitablarda Xəmsə qrupu kimi də qeyd olunur. Bu qrup Xəmsə xanlığını yaratmışdı. Xanlığın yaradıcısı Zülfüqar xan Avşar idi.

¹ Ə. Şəmin, İran dər dövreyi-səltənəti-Qacar, "Elm" nəşriyyatı, II çapı, 1370 hicri, səh.22-23. farsca).

Zülfüqar xan Kərim xan Zəndin ölümündən sonra qoşun çəkib Qəzvini tutdu. Şahlıq iddiasında idi. Əlimurad xanın hücumundan sonra Qəzvini buraxıb Zəncana qayıtmışdı.

Zülfüqar xan Ağaməhəmməd xan Qovanlı-Qacarın qardaşı Cəfərqulu xanla vuruşub məğlub olmuşdu.

Zülfüqar xan məğlub olub Xalxala qaçmışdı. Xalxalın hakimi onu tutub Əlimurad xana verdi.

Əlimurad xan 1780-ci ildə Zülfüqar xanı öldürdü.

Zülfüqar xanın törəməsi Zülfiqari soyadını daşıyır.

Zülfüqar xandan sonra, 1780-ci ildə Zəncanın hakimi Əli xan Zayirli oldu. Onun soyu Zayirli adlanırdı. Zayirli soyu Zəncanın ətrafında məskunlaşıblar.

1783-cü ildə Nəcəfqulu xan Dünbili mühasirənin götürülməsindən sonra oğlu Xudadad xanı yardım üçün Əlimurad xanın yanına göndərdi. Əlimurad xan ona yardım etməyə söz verdi. İmamqulu xan Qasımlı-Avşar bu hadisəni eşidib Əlimurad xanın üstünə qoşun göndərdi. Qoşun Sovucbulaq tərəfdən yola düşdü. Əmənulla xan Ərdəlani də yolda qoşuna qoşuldu.

Əli xan bir müddət idi ki, Əlimurad xandan üz döndərmişdi, sevincək onlarla birləşdi. Onları ağırlayıb məsləhət gördü ki, əvvəl evin içi, sonra çölü. Gəlin Azərbaycanı iç düşmənlərdən təmizləyək, sonra Əlimurad xanın üstünə gedərik. Bu məsləhəti İmamqulu xan qəbul edib İrağa getməkdən əl çəkdi. Əli xanın sərkərdələrindən olan Vəli bəyi qoşunla Azərbaycana göndərdi. Xalxalın hakimi Fərəculla xan Miyanədə ona qoşuldu. Sarabın hakimi Əli xan Şəqaqi böyük oğlu Sadiq sultana qoşun götürüb onlara qoşulmasını tapşırırdı. Təbrizin bir ağaclığında toplanıb oturaq etdilər. Qış soyuq gəldiyindən mühasirə etməyə tablamayıb Urmiyaya yollandılar.

Əli xan Avşar İbrahimxəlil xan Sarıcalı-Cavanşirlə yazışırdı. 1787-ci ildə Qarabağ xanı Əli xana yazırdı ki, Ağaməhəmməd xanın Azərbaycana girməsi böyük təhlükədir və buna görə də o, Ağaməhəmməd xanın şimala doğru hərəkətinə mane olmalıdır. Bunun üçün lazım gələrsə, ona qoşunla və pulla kömək etməyə hazırdır.

İbrahimxəlil xanın məktubu Təbriz xanı tərəfindən ələ keçirildi. Ağaməhəmməd xana göndərildi. Ağaməhəmməd xan Qovanlı-Qacar 50 min qoşunla Zəncana gəldi. «Gülşəni-murad» kitabında bu barədə yazır ki, Əli xan Zayirli-Avşar Xəmsə və Zəncan əyalətinin hakimi və Zülfüqar xanın qohumu idi. Əli xan Xəmsəyi bir məktub vasitəsilə Avşar elinin bütün oymaqlarını Tehrana dəvət etdi. Ta Tehranda

Avşarlar sülaləsinin şahlığını elan etsin. Əli xan Zayirli-Avşar Ağaməhəmməd xan Qacarın ordusunun nizamını pozmuşdu ki, onu Zəncanın hakimliyindən və sərkərdəliyindən azad etmişdi.

Hicri qəməri 1201-ci ildə Ağaməhəmməd xan Əli xan Avşarı İsfəhan şəhərinə aparıb gözlərini çıxartdırdı. Onun bütün vəzifələrini Abdulla xan Usanlı-Avşara verdi».

Əli xan Zayirli-Avşardan sonra Zəncanın valisi Abdulla xan Usanlı-Avşar oldu. 1797-ci ildə Ağaməhəmməd şah Qovanlı-Qacar onu hakim kimi tanımışdı. Abdulla xan Xəmsəyə yetişəndən sonra şahlıq həvəsinə düşmüşdü. Yar-yoldaşlarından, dost-tanışlarından qoşun toplayıb taxt-tac iddiası edirdi. Sonra iddiasından əl çəkib Zəncanı idarə etməyə başladı.

Abdulla xan Usanlı 1797-ci ildə Xəmsə əyalətinin valisi olmuşdu. Fətəli şah Qovanlı-Qacara xidmət etmişdi.

Abdulla xan Hüseynqulu xan Qovanlı-Qacarın oğlu Süleyman xanın qiyamına qarışdığı üçün kor edildi.

Abdulla xandan sonra Zəncana Əmənulla xan Avşar başçılıq etməyə başladı.

Əmənulla xan Qacar dövlətinin adlı-sanlı sərkərdələrindən idi. 1806-cı ildə Fətəli şah Qovanlı-Qacar İbrahimxəlil xanın oğlu, İrana tabe olan Mehri mahalının başçısı Əbülfət xanı qızıdırıb 5 min nəfərlik qoşunla Qarabağa göndərdi. Əbülfət xanın yeznəsi Fərəculla xan Sarıxanbəyli-Şahsevəni də ona yardımçı təyin etdi. İranın adlı-sanlı sərkərdələri, o cümlədən Qəzvinli sərdar Hüseynəli xan Qacar, Damğanlı İsmayıl xan, Xəmsəli (Zəncanlı) Əmənulla xan Avşar və başqaları Əbülfət xanın başçılığı altında idi.

Xəmsə avşarlarının tanınmış simalarından biri də Hüseynqulu xan idi. Hüseynqulu xan Zülfüqar xanın nəvəsi idi. Abbas mirzə naibəssəltənəyə xidmət etmişdi. Abbas mirzə onun bacarıqlı, dildən pərgar olduğunu görüb vəliəhdi Məhəmməd mirzənin yanına göndərmişdi.

Hüseynqulu xan şair idi. Çəkər təxəllüsü ilə incə təbli şeirlər yazırdı.

Hüseynqulu xanın Qəmərnisəbəyim xanım adlı qızı vardı.

Qəmərnisəbəyim xanım Zəncan şəhərində doğulmuşdu. Ailə təlim-tərbiyəsi almışdı.

Qəmərnisəbəyim xanım Fətəli şah Qovanlı-Qacarla ailə qurmuşdu. Yəhya mirzə, Xanbaba Hüseynqulu Cahansuz mirzə adlı oğulları, Qeysər xanım, Sarasultan xanım, Bədrcahan xanım adlı qızları vardı.

Xəmsə avşarlarından saraya, Qacar sülaləsinə yaxın olanlardan biri də Cahangir xan idi. Cahangir xan Hüseynqulu xanın nəvəsi idi.

Cahangir xan Sara Sultan xanım Fətəli şah qızı-Qovanlı-Qacarla yaşam qurmuşdu.

Zülfüqar xanın övladlarından biri də Əsəd xan idi. O, Sərdar Əsəd kimi tanınırdı. Zəncanın başçılarından olmuşdu.

Əsəd xanın Mahmud xan, Nasir xan adlı oğulları vardı.

Mahmud xan Zəncan şəhərində doğulmuşdu. O, bölgənin nüfuzlu adamlarından sayılırdı.

Xəmsə avşarlarından üzdə olan əmirlərdən biri də Əlimurad xan idi. Əlimurad xan Fətəli şahın yaxınlarından sayılırdı.

Əlimurad xanın Abbasqulu xan adlı oğlu vardı.

Abbasqulu xan Zəncan şəhərində doğulmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı.

Abbasqulu xan Xurşid xanım Fətəli şah qızı Qovanlı-Qacarla ailə qurmuşdu. Vəliməhəmməd xan adlı oğlu vardı.

Vəliməhəmməd xan Zəncan şəhərində dünyaya gəlmişdi. Şahənə tərbiyə olunmuş, təhsil almışdı.

Xəmsə avşarlarının ünlü nümayəndələrindən biri də Allahyar xan idi. Allahyar xan İranda «Sarısaqqal» kimi tanınırdı. Abbas mirzə naibüssəltənənin yanında xidmət etmişdi. İran-rus savaşa qəhrəmanlıq göstərmişdi. Abbas mirzə Qovanlı-Qacar rusların üzərinə hücum zamanı döyüş planı hazırlamışdı. Fransız müəllifi Jan Junior yazır: «Keçən gecə döyüş səflərinin düzülməsi planı tərtib olunmuşdu və zabitlər bilirdilər ki, səhər Şahsevən əsgərləri sağ cinahda dayanacaq, Əbdülməlik tayfası və Dəvəli Qacar tayfasının əsgərləri sol cinahda mövqə tutacaqlar. Qoşunun qəlbində-mərkəzində Avşar və Xocəvənd əsgərləri olacaqlar və cəbhənin arxasında süvarilər ehtiyat qismində mövqə tutacaqlar ki, lazım olan hissələrdə onlardan istifadə etsinlər.

Sağ qolun komandanlığı Mustafaqulu xan Şahsevənə və sol qolun komandanlığı Davud xan Dəvəli-Qacara həvalə olundu.

Abbas mirzə də qəlbə komandanlığı öz öhdəsinə götürdü. Eyni zamanda bütün cəbhənin komandanı o idi. Allahyar xan Avşar Xəmsə cəbhənin qəlbində Abbas mirzəyə kömək edirdi»¹.

Xəmsə avşarlarının adlı oğullarından biri də Cahanşah xan idi. Cahanşah xan 1775-ci ildə Zəncan ətrafında anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili olsa da hərbi işə meyl etmişdi. Cahanşah

¹ J.Junior, Unudulmuş Qəhrəmanlar, 2004, səh.259.

xan Abbas mirzənin süvari alaylarından birinə başçılıq etmişdi. Fransız müəllifi Jan Junior yazır: «Ehtiyat hissədən iranlıların sol cinahına göndərilmiş o 400 süvarinin Avşar Xəmsə tayfasından çıxmış və döyüş günü 30 yaşı olan Cahanşah adlı bir komandanı vardı.

Cahanşah Avşar görkəmli bir süvari hesab olunurdu və at çapmaqda çar ordusunun kazak süvarilərinin ən yaxşısına bərabər tutula bilərdi.

Lakin çar qoşununun sağ cinahına həmlə edəcək digər süvarilərdə Cahanşahda olan məharət və zirəklik yox idi və rəqib qoşuna yaxınlaşan zaman onun kimi özlərini əsgərlərin atəş təhlükəsindən qoruya bilmirdilər.

Cahanşah Avşar çar qoşununun kazakları kimi, kiçik yaşlarından ata minmiş, məşhur məsələdə deyildiyi kimi, at üstündə böyümüşdü və rəqib üzərinə gedərkən özünü atın böyründə, ya qarnının altında gizlədə bilirdi.

Cahanşah Əfşar bu topları susdurmaq üçün hər birinin tərkibində bir piyada olan öz süvarilərini 4 səfə böldü və hər 100 süvari yerləşirdi ki, onlar əslində 200 döyüşçü kişi idilər.

Cahanşah öz süvarilərinə və piyadalarına dedi:

«Ola bilər ki, bu həmlədə bizim yarımız, ya üçdə ikimiz qətl olunaq, lakin sağ qalanlar bizim üçün xeyli çətinlik yaratmış və yaradacaq bu 30 topu məhv etməlidirlər.

Topu sıradan çıxarmaq üçün ən təsirli vasitə birinci növbədə onların mühafizələrini və topçularını öldürməkdir; onları öldürəndən sonra əgər bacarsanız, topları qənimət götürə bilmirsiniz, topun çarxlarını sındırın və barıt kisələrinə od vurun ki, daha düşmənlər toplardan istifadə edə bilməsin».

Onlar şərab içmirdilər, qəhvə sərf etmirdilər, siqar çəkmirdilər ki, ürəklərinin ahəngini pozsun, bunun nəticəsində də atəş açarkən əlləri titrəsin və güllələri boşa çıxsın.

Onlar minikçi deyildilər, ancaq ata minə bilirdilər və bunu da bilirdilər ki, at dördnala qaçarkən, hərəkəti yeknəsəq olduğu üçün atın üstündə oturan və güllə atmaq istəyən adamın əli, qəlb zəifliyi üzündən təbii döyünməsindən başqa, titrəmir. At üstə oturan adamın əli yalnız at yortma qaçarkən titrəyir və o vəziyyətdə əgər güllə atsa gülləsi boşa çıxar».

Cahanşah xanın törəməsi Cahanşahi soyadını daşıyır.

Cahanşah xan Əmir tuman rütbəsinədək yüksəlmişdi.

Cahanşah xan 1882-ci ildən 1893-cü ilədək Xəmsə əyalətinə başçılıq edən Əbdüləli mirzə ilə ixtilafı vardı. Bu ixtilaf nəticəsində şahzadə Zəncanı tərək etmişdi.

Cahanşah xan Şücaəssəltənə ilə çarpışmışdı. Savaşı qazanıb bölgədə hökumət təşkil elədi.

Cahanşah xanın Həsən xan adlı oğlu vardı.

Həsən xan atasından sonra mülklərini idarə edirdi.

Həsən xan Qulamhüseyn xan Osanlı tərəfindən bldürüldü.

Cahanşahlı ailəsinə mənsub olanlardan biri də doktor Nüsrətullahdır. Nüsrətullah Cahanşahlı 1944-cü ildə Tudə partiyasının yerli komitəsinə başçı seçilmişdi.

Azərbaycan Demokratik partiyası yarandıqdan sonra N. Cahanşahlı bölgə komitəsinin başçısı təyin edildi.

6.7.2. Xalxal qrupu

Avşarlar Xalxalın Tarom mahalında yaşayırdılar.

Tarom avşarlarından üzde olan əmirlərdən biri Musa bəy Əmirli idi. Musa bəy Nadir şah Qırxlı-Avşarın özəl qvardiyasında qorçu idi.

Nadir şahı öldürən qəsdçilər arasında Musa bəy də vardı.

Musa bəyin qardaşı Əmirgünə xan Əmirli-Avşar Fətəli xan Araşlı-Avşarla birləşib Kərim xan Zəndə qarşı çıxdı. Sonra Kərim xanın tərəfini tutub Fətəli xanı satdı. Kərim xan onu Şiraza aparıb ali şuraya daxil etdi.

Kərim xanın vəfatından sonra Əmirgünə xan Taroma qayıdıb özünün xanlığını elan etmişdi. Ağaməhəmməd şahı tanımaq istəmədi. 1782-ci ildə başqa xanlarla birləşib Mazandarana hücum etdi. Savaşda yaralanıb qaçdı.

6.8. Savə qrupu

Savə vilayətinin tərkibində 5 bölgə və 729 kənd və qəsəbə qərar tutur. Savənin təbəçiliyində olan bölgələr Cəfərabad, Xarqan, Məzliqan, Zərənddən ibarətdir.

Xarqan Savənin ən iri bölgəsi sayılır. Bu bölgənin ümumi sahəsi 2500 min kv-km-dir. Təkcə Xarqan bölgəsi 200 kənd bağlıdır. Bu mahalın əhalisi 200 000 nəfərdir. Məşhur Azərbaycan yazıçısı, hüquqşünas Əli Kəmalı da Savəlidir. O, Savənin Xarqan bölgəsində anadan olub.

Savə ərazisinin böyük bir hissəsi və Həmədan əyalətinin çölləri Kalaiz, Takistan, Avşariyyə və Boyunzəhra düzənlikləri Xarqan dağlarından axan sularla suvarılır.

Güney Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Savə, amma İran dövlətinin ərazi islahatı nəticəsində inzibati baxımdan Mərkəzi əyalətinin təbəçiliyinə verilmişdir. Savə mahalı Azərbaycan türklərinin ən qədim yurdlarından biridir. Tarixçilərin qənaətinə görə Savə məşhur Azərbaycan pəhləvanı və bir müddət Türkünstan dövlətinin başçısı olmuş Savə şahın adını daşıyır. Məşhur tarixi əsər Rövzətüsəfanın müəllifi Savə şahı haqqında yazır: «Sasani şahı Bəhram 12 min nəfərlik ordusu ilə Türkünstan ölkəsinin hökmdarı olan Savə şahla döyüşə girdi». Savə mahalı Azərbaycan torpaqlarının şərq sərhədlərində yerləşir. Savə mahalının mərkəzi Savə şəhəri isə İran paytaxtı Tehrandan 126 km cənub-qərb tərəfdədir. Savə mahalı şimal tərəfdən Qəzvin, qərb tərəfdən Həmədan, şərqdən İran paytaxtı Tehranla həmsərhəddir.

Savə Rza xanın əmri ilə 20-ci illərdə Tehran əyalətinin tərkibinə daxil edilsə də, bu mahalın əhali tərkibi dəyişməz olaraq qalmaqdadır və bu mahalda Azərbaycan türkləri mütləq əksəriyyətdir.

8-9 kəndə mühacirət edib gələn bir neçə yüz nəfərlik qeyri-Azərbaycanlı qonaq isə bir çox hallarda öz anadilini sanki unutmağa məcbur olub. Savə haqda etnoqrafiyanın müəllifi mərhum Əli Kəmalı bu barədə yazır: «Savəlilər öz əslinə, kökünə bağlı insanlardır, Savəyə köçüb gələn qeyri-türk ailələr bu vilayətin əhalisi tərəfindən çox az bir müddətdə türkcə danışmağa və ünsiyyət qurmaq üçün türkcədən istifadə etməyə sövq edilir və ən maraqlısı odur ki, bu ailələr Azərbaycan türklərinin adət-ənənəsi ilə yaşamağa get-gedə üstünlük veriblər». Ə. Kəmalının yazdığına görə Ərəbistan vilayətlərindən Savəyə 3 tayfa köçüb. Bu tayfalar Lək, Araxlı və Kəlavənddir. İndi bu tayfalara aid insanları artıq ərəb saymaq mümkün deyil. Çünki onlar özlərini türk hesab edirlər və təbii olaraq tamamilə türkləşiblər və irqə, soyca türk olan əhali qədər Türk mədəniyyətinə, adət-ənənəsinə bağlıdırlar. Xatırladaq ki, Savə vilayətinin sakinləri əsasən Avşar, Xələc, Bayat, Bəydili, Şahsevən, Muğanlı, Qacar və başqa türk tayfalarından ibarətdir.

Hələ Pəhləvi hakimiyyətinin ən sərt qanunlarının işlədiyi dövrdə Savə vilayətinin əhalisini öz dilində danışmaq, yazıb-yaratmaqdan məhrum etmək mümkün olmayıb. Savə Telimxan, Əkbər, Rəzzaq, Sənai, Almaz, Xaki, Asim, Seyid Mehdi Müntəzir, Dərəgəzli Molla

Əhməd kimi böyük söz ustaları və Əli Kəməli kimi böyük yazıçı, publisistlər yetişdirmişdi.

6.9. Əfqanıstan qrupu

Bir sıra tarixi faktlar sübut edir ki, avşar tayfalarının Əfqanıstana köçürülməsi Nadir Avşarın yürüşləri ilə əlaqədardır. 1736-1747-ci illərdə indiki Əfqanıstan və Hindistan əraziləri Nadir şahın hakimiyyəti altında olmuşdur. Əfqanıstan ərazisində öz mövqeyinin möhkəmlətmək məqsədilə Nadir şah azərbaycanlılardan çox böyük bir hissə buraya köçürmüşdür. Kabul əyalətindəki Avşar-Nanəkçi kəndinin sakinləri təsdiq edirlər ki, onların əcdadları Əfqanıstana Qaradağdan və Təbrizdən gəlmişlər. Sonralar bəzi ailələr, Qaradağa və Təbrizə qayıtmışlar.

Bir sıra mənbələrdə göstərilir ki, Nadir şah Gəncə bəylərbəyinə tabe olan Qarabağ tayfalarından Cavanşirləri, Otuzikiləri, Kəbirliləri Xorasana köçürmüşdür. «Dairətul-maarif və Əfqanıstan» adlı əfqan ensiklopediyasında Əfqanıstan ərazisindəki azərbaycanlılar haqqında deyilir: «Azəri-Azərbaycan türklərinin keçmiş tayfaları-cox hissəsi Nadir şahın hakimiyyəti dövründə Əfqanıstana köçürülmüşlər. Onlar əsasən Kabul ətrafındakı Avşar təpə və Nənəkçi kəndlərində yaşayırlar. Onlar öz ana dillərində danışırlar».

Buradan görünür ki, azərbaycanlıların böyük hissəsi Əfqanıstana Nadir şahın dövründə köçürülmüşdür. Yerli əhali təsdiq edir ki, azərbaycanlıların bir hissəsi hələ səfəvilərin dövründə Əfqanıstana köçürülmüşlər.

İctimai-siyasi vəziyyətlə əlaqədar olaraq Əbdürrəhman xanın hakimiyyəti dövründə onun əmrilə avşarlar yaşadıkları Kabul əyalətindən Əfqanıstanın müxtəlif rayonlarına köçürülmüşdür. Hazırda avşar ailələrinə Əfqanıstanın ayrı-ayrı şəhər və kəndlərində: Qəzni, Qarabağ, Herat, Dəreyibənd, Taşkuraqan və s. yerlərlə rast gəlmək olur. Söz yox ki, tayfalar köçdükləri, yaşadıkları yerlərdə öz etnotoponimlərini yaratmaqla tarixi izlərini qoyurlar. Əfqanıstanda tərtib edilmiş bir sıra xəritələrdə avşarların yaşayış yerləri qeyd edilmişdir. Tədqiqatçı Adnan Menderes Kaya yazır: «Afganistan'da M.S 50 yılından 18. asrın ortalarına kadar Türk hakimiyetini ve Türk devletlerini görüyoruz. Bunlar sırasıyla Saka (İskit), Kuşan, Akhun, Gazneliler, Selcuklular, Harezmşahlar, Timur ve Babur imparatorluğudur. Afganistan'a yerleşen ilk Türk boyunun Halaçlar olduğu ve bunların 480 yılında Akhunlarla bu bölgeye geldiği ve yönetimi ele geçirdiği bilinmektedir. Oğuz Türkleri ise

bölgeye Selcuklu Devleti yönetiminde gelmişlerdir. 18. asrın ortalarında Nadir Şah Afşar ' ın ordusunda komutanlık yapmış olan Peştunlaşmış Halaç Türkleri ' nden Ahmet Şah Dürrani önderliğinde Afganistan Devleti kuruldu. Bu dönemde hakimiyet Türklerden Peştunlar'a geçmiş ve ölkenin ismi " Afganistan " olarak kabul edilmiştir. Daha önce ölkede her bölgenin ayrı ayrı ismi bulunmaktaydı. Bugün bu bölgeler Afganistan'ın başlıca eyaletleri durumundadır (Kabil, Kandahar, Herat, Hazarecat, Sistan, Nuristan, Vahan, Bedeşan ve Türkistan). Afganistan ' da Afşar varlığına gelince, Safevi hükümdarı I Abbas (1587-1628), tahta çıktıktan sonra Türkmen boyları arasındaki rekabet ve devletteki etkinlikleri yüzünden bunları denetim altında tutabilmek için Türkmen beylerinin çoğunu öldürterek Türkmenleri toplu buldukları yurtlarından sürüp İran içinde dağıtmıştı. Afşarların bir bölümü (Gündüzlü, Araşlı, Eberli) ise Horasan taraflarına gönderilmişti. Bu gruptan bazıları Kuzey Afganistan ' daki Andhoy şehrinde iskan edilmişti. Ayrıca 1738 yılında Nadir Şah Afşar ' ın ele geçirdiği Kabil ' den ayrılırken burada ihtiyat askeri olarak bıraktığı Kızılbaşlar arasında Afşarlar bulunmaktaydı. Afganistan ' daki Afşar varlığı işte bu grupların torunlarından oluşur. 1813 yılında Hindistan ' da bulunan İngiliz komiserliği tarafından bölgedeki aşiretlerin nüfus ve etkinlikleri, hangi şehirde kimin hakim olduğunun araştırılması için Türkistan ' a gönderilen Mir İzzetullah, Andhoy şehrinde Rahmetullah Han Afşar ve Halefi Yulduz Han ' ın hakim olduğunu bildirmişti ki, bunlar, I. Abbas ' ın Andhoy ' a gönderdiği Avşarlar ' ın torunlarıdır. Afganistan çeşitli etnik grupları barındıran bir ölkedir. Bu etnik grupları uzun yıllar bir arada yaşadığı için birbiriyle karışmışlar, iç içe geçmişlerdir. Bu sebeple Afganistan Türkleri ' nin büyük bir çoğunluğu dillerini kaybederek Darice ve Peştunca konuşmaya başlamışlardır. Bunlar arasında Afşarlar da bulunmaktadır. Günümüzde Türkçe aleyhine durum sürmektedir. Afganistan Türkleri ile ilgili ülkemizde yapılan çalışmalar ise çok az ve yetersizdir. Bu çalışmalarda ülkede yaşayan Türk gruplarının isimleri ve nüfusları birbirinden farklı yansıtılmaktadır. Bu ülkede yaşayan Avşarların nüfusları da tahminidir. Afganistan Avşarları üzerinde yapılan dil araştırmalarında onların " Türki " adını verdikleri dillerini unuttukları, 30 yaşın altındaki Avşarların Avşarca bilmedikleri ifade edilmektedir. Milli kimliğini muhafaza edebilen az sayıdaki Afşarlar ise Azeri Türkçe ' si konuşuyor ve başkent Kabil ile Andhoy ve Herat ' ta yaşıyorlar. Nüfusları hakkında verilen bilgiler ise birbirini tutmamaktadır (30 bin ile 400 bin gibi oldukça farklı rakamlar verilmektedir). Kabil ' in büyük bir mahallesi de Avşar-ı Bala adını taşır. Kabil ve Herat arasında bulunan Nahakçi ve Tepe köyleri de Avşardır. Şii mezhebinden olan Afganistan Afşarları yerleşik hayatı seçmiş, ticaret ve sanat faaliyetleri ile uğraşmaktadırlar ve bütün geleneklerini

muhafaza etmektedirler. Herat yakınlarındakı Abşar ve Abşara adlı köyler de Avşarlardan hatıradır. Afganistan ' daki Türklərlə aynı boy təşkilatına sahib olan Türkmenistan Türkləri arasında da Avşarların bulunması gerekir. Esasen Şah Abbas zamanında Horasan bölgəsinə iskan edilən Avşarların bir kısmının sonradan çizilən sınırlar dolayısıyla Türkmenistan ' da kaldığını biliyoruz. Ancak Türkmenistan ' daki Türklərə ait boy təsniflərində Avşar adına rastlanmıyordu. Ya Avşarlar azınlıqta kaldıkları için digər Türkmenlər arasına karıştı veya Nadir Şah ' ın son dönem uyguladığı baskıcı politikası sonucu sindilər. Digər taraftan Göklen ve Yomut boyları arasında bulunan Kırk adlı obaların Nadir Şahın mensup olduğu Kırklı obasıyla bir ilgisi olabilir. Ancak bu ülkedeki Avşarlarla ilgili çalışmalar ihmal edildiği için bilgilerimiz yeterli değildir».

6.9.1.Fərəh vilayəti avşarları

Fərəh vilayəti Qızılbaşlar dövlətinin tərkibində idi. Hazırda müasir Əfqanıstanda, Heratdan cənubda yerləşir. Şəhərdir. Səfəvilər dönəmində çox zamanlar bu vilayəti avşarlar idarə edirdilər.

Əhməd sultan Avşar

Əhməd sultan I Şah İsmayıl Səfəvi dönəmində ucalmış əmirlərdəndir. Şah onu Fərəh vilayətinə hakim təyin etmişdi. Sonra saraya çağrılıb qorçubaşı təyin edildi.

Əhməd sultan zəhmli, hirsli, qorxmaz bir şəxsiyyət olmuşdur. 1574-cü ildə tayfadaşları onu əsəbləşdirdiyindən Avşar elinin əleyhinə kobud danışmışdı. I Şah Təhmasib onu kobudluğu üstündə Ələmut qalasında həbs etdirmişdi.

Hüseyn sultan Avşar

Hüseyn sultan qorçubaşı Sevindik bəyin oğludur. I Şah Təhmasibə sədaqətlə xidmət etmişdi. Şah onu Fərəh hakimi təyin etmişdi.

Hüseyn sultan II Şah İsmayılı dəstəkləyirdi. Ona qarşı çıxan Şahqulu sultan Ustaclını öldürmüşdü.

Şah Sultan Xudabəndənin hakimiyyəti dönəmində də Fərəh vilayətinə başçılıq edirdi. Ordan Səbzəvara göndərildi.

Şah Sultan Məhəmməd Xudabəndə zamanında isə vali olduğu Səbzəvarda üsyan etdiyi üçün yaxalanıb, öldürülmüşdü.

Əlixan sultan Avşar

Əlixan sultan qorçubaşı Sevindik bəyin oğludur. I Şah Təhmasibə sədaqətlə xidmət etmişdi. Şah onu qardaşı ilə bərabər Fərəhə göndərmişdi. Şah Sultan Xudabəndənin hakimiyyəti dönməndə də bu vilayətdə olurdu. Ordan Səbzəvara göndərildi.

Şah Sultan Məhəmməd Xudabəndə zamanında isə vali olduğu Səbzəvarda üsyan etdiyi üçün yaxalanıb, qardaşı ilə bərabər öldürülmüşdü.

Murad sultan Avşar

Murad sultan bir müddət Fərəhin hakimi olmuşdu. 1535-ci il hadisələrində, saray çəkişmələrində iştirak etmişdi. Özbəklərin hücumunun qarşısını almışdı.

Yegan sultan Avşar

Yegan sultan bir müddət Fərəh vilayətinə başçılıq etmişdi. Özbəklərə qarşı bir çox savaşlarda iştirak etmişdi.

Ərdoğdu xan Alplı-Avşar

Ərdoğdu xan I Şah Abbasın hakimiyyəti dönməndə Sistan, Fərəh və İsfizarın valisi olmuşdu.

İsmayıl xan Alplı-Avşar

İsmayıl xan 1589-cu ildə I Şah Abbasın göstərişi ilə Yusif xanı vəzifəsindən kənarlaşdırıb, Vəli xanla birgə Kermanı idarə etməyə başladı. 1592-ci ilədək Kerman əyalətinə başçılıq etdi. I Şah Abbas 1602-ci ildə onu Kerman əyaləti bəylərbəyliiyindən çıxarıb Fərəh vilayətinə hakim göndərdi.

İsmayıl xan 1606-cı ilədək Fərəh vilayətinə başçılıq etdi.

Məhəmmədqulu xan İmanlı-Avşar

Gəncəli xan Avşarın əmisi oğlu idi. Fərəh vilayətinin hakimi olmuşdu. O, 1650-ci ildən sonra Urmiyaya hakim təyin edildi.

6.9.2. Məzarişərif vilayəti avşarları

Məzarişərif qədim Bəlxin bir bölgəsidir. Şəhər yollar qovşağında yerləşir. Sənətkarlıq ənənəvi sahə kimi hələ qədimdən bu şəhərdə

inkişaf etmişdir. Hazırda şəhərdə ölkəşünaslıq muzeyi, televiziya şirkəti var. Qədim Ruzaişərif məscidi burda qərar tutur. İxtisaslaşdırılmış üstü örtülü bazar Məzarişərifin diqqətə layiq yerlərindəndir.

Avşarlar Əfqanıstana Nadir şah tərəfindən köçürüldülər. Məzarişərif, Kabil və Qəndəhar şəhərlərində və ətraflarında yaşayanlar ana dillərini saxlamaqla yanaşı dəri dilində də danışırlar.

6.10. Urmiya qrupu

Avşar elinin dədə-baba yurdlarından biri də Urmiya bölgəsidir. Avşar eli Urmiyada xanlıq qurmuşdu. Urmiya haqqında qısa məlumat vermək gərəkliyini düşünüb, tarixi və coğrafi ədəbiyyatlara baş vurduq.

Urmiya xanlığı Azərbaycanın nisbətən böyük feodal dövlətlərindən biri olmuşdur. O, şimaldan Salmas (Xoy xanlığı), şərqdən Urmiya gölü, cənubdan Kürdistan, qərbdən Türkiyə və İraqa həmsərhəddir.

Xanlığın ərazisi, Urmiya gölünün sahillərinin istisna etməklə, hər tərəfdən böyük dağ silsilələrindən mühümləri: Mur-i şəhidan, Cəlaləddin, Güruh dağ, Dalamir, Qəndil, Balistan, Quşçu, Boz, Kora və Zənbil adlı dağlardır. Həmin dağların çoxunun üzəri yumşaq qaratorpaqla örtüldüyündən dəmyə əkin üçün əlverişlidir.

Xanlığın torpağı əsasən qara, qumlu, lil torpaqdan ibarətdir. Bu torpaq növlərinin hər ikisi çox münbit və əkinçilik üçün yararlıdır. Bununla bərabər bir sıra rayonlarda üstü yuxularla örtülmüş və əkinçilik üçün yararsız olan yerlər də vardır. Türkiyə sərhəddindəki dağların bir sırasının zirvəsi ilin bütün fəsillərində qarla örtülmüş və əkinçilik üçün yararsız olan yerlər də vardır. Türkiyə sərhəddindəki dağların bir sırasının zirvəsi ilin bütün fəsillərində qarla örtülü olur.

Xanlığın əsas çayları Baranduz, Şəhər (Urmiya), Nazlı, Tatay və yaxud Tamay), Zərinə, Siminə, Qədir, Gidar adlı çaylardır. Bundan əlavə, Urmiyada bir çox kəhrizlər, çeşmələr və bulaqlar da vardır. Urmiyada yağıntı başqa vilayətlərə nisbətən çoxdur. Buna görə də Azərbaycanın bol suya və su mənbələrinə malik olan yerlərindən biri hesab edilir.

Urmiya gölü sahillərində vilayətin havası mülayim, başqa yerlərdə isə nisbətən soyuqdur. Burada hava ümumiyyətlə sakitdir. Şiddətli və zərərverici küləklər yoxdur. Havanın ən isti vaxtlarında şimal və cənub-qərbdən sərin və sakit küləklər əsir. Yerli əhali bu küləkləri «xırman küləyi», «yayın sərin küləyi», «yağışlı Salmas küləyi», «cənub küləyi», «vədə yeli» və sairə adlarla adlandırırlar. Vilayətdə

mövcud olan əlverişli iqlim, bollu su, münbit torpaq burada əkinçiliyin bütün növləri və maldarlığın inkişafı üçün şərait yaradıldı.

Urmiyanı Salmas, Maku, Bəzkirgan, Mərənd, Təbriz, Culfa, Kürdistan, Marağa, Sayınqala və başqa yerlərlə bağlayan karvan yolları var idi. Bundan əlavə, xanlıq Urmiya gölü vasitəsi ilə də başqa mahallarla əlaqə saxlamaq imkanına malik idi.

Urmiya xanlığının müxtəlif yerlərində daş kömür, mərmər, duz, mis, dəmir, mineral su və başqa mədənlər vardır. Bu mədənlərin çoxundan hələ XV yüzilin axırlarındak istifadə olunurdu. Lakin istehsal vasitələrinin çox aşağı səviyyədə olması, xarici basqınlar da daxili feodal çəkişmələri yeraltı sərvətlərin normal istehsalına və xalq kütlərinin ehtiyacının lazımi qədər ödənilməsinə imkan vermirdi.

Əhali əkinçilik, maldarlıq, bağçılıq, sənətkarlıq və ticarətlə məşğul olurdu. Urmiya şəhərinin istisna etməklə bütün xanlıqda maldarlıqla əkinçilik əsas yer tuturdu.

Xanlığın mərkəzi qədim və zəngin tarixə malik olan Urmiya şəhəri idi.

Urmiya şəhəri-Urmiya gölünün 19 kilometrliyində, uzunluğu 70 və eni 30 kilometr olan böyük bir ovalıqda yerləşmişdir. Şəhərlə göl arasındakı məsafə keçmişdə daha az olmuşdur.

Urmiya dəniz səthindən 1342 metr hündürlükdə yerləşir. Şəhərin havası qışda soyuq, yayda mülayimdir. Şəhər özünün bol suyu, münbit və bərəkət və bərəkətli torpağı, gözəl iqlimi və abadlığı ilə şöhrət qazanmışdır.

XIX yüzilin əvvəllərində Azərbaycan şəhərlərinə səyahət edən Hacı Zeynalabdin Şirvani həmin dövrdə Urmiyanın vəziyyəti haqqında geniş və maraqlı məlumat verir. O yazır: «Urmiya ruha qida verən, ürək açan, sağlam havaya və bollu suya malik bir şəhərdir. Onun həyətlərindən su axır... Çox gözəl sahə və xeyir verən kəndlərlə əhatə edilmişdi. Şəhərin rəngarəng meyvələrlə dolu səfalı bağları vardır».

XVII yüzilin sonu və XVIII yüzilin əvvəllərində ona dəyən dağıdıcı zərbələrlə baxmayaraq, şəhər öz əzəmətini hələ də saxlamışdır. Onun tərfi həmin dövrdə yaşayan Qərb və rus səyyahlarının əsərlərində öz əksini tapmışdır. Rus səyyahı Nikolay Zeydlits yazır: «Urmiya Azərbaycanın gözəl şəhəridir. O, özünün möhkəm qala divarları, geniş, düz küçələri və çoxlu meydanları ilə Təbrizdən fərqlənir».

Şəhər əhalisinin suya olan ehtiyacı Urmiya və yaxud «Şəhər» çayı adlanan çay vasitəsilə təmin edilirdi. Əhalinin əsas peşəsi bağçılıq, xüsusilə üzümçülük, sənətkarlıq, ticarət, əkinçilik və maldarlıq idi.

Xanlıqlar dövründə şəhər qalın və möhkəm daş hasarla əhatə edilmişdir. Qala divarlarının ətrafında geniş və dərinxəndəklər qazılmışdı. Şəhərə daxil olmaq üçün qala divarlarında Torpaqqala, Hazaran, Bazarbaş, Şah Yurdu (Yurte-şah), Hindi, Məşəd, Ərk, adlı darvazalar var idi.

Şəhərdə müxtəlif qollara malik olan üstüörtülü bazar və ticarət əhəmiyyəti daşıyan bazariçi karvansaralar mövcud idi.

Tarixçi Əminə Pakrəvan yazır: «Urmu (Urmiya - müəlliflər) kəndlərini kürd qaçaqçılarının yağmalanmasından qurtaran Abbas Mirzəyə Azərbaycanın bu bölgəsində ayrıca bir sevgi var idi. Bu bölgələr həm də Avşar soyunun bol olduğu yer idi. Çox məğrur davranan avşarlara Abbas Mirzənin ehtiyacı var idi. Süvariliyi bir kültür olaraq ta qədimdən özləri ilə bərabər daşıyan avşarlar Abbas Mirzənin istəyinə müsbət cavab verib, ordunun süvarilər qisminə qatılırdılar. Abbas mirzənin çətin günlərində də bəlli oldu ki, avşarlar ənənələrdən gələn ehtiraslarını öz işlərində boğaraq şahzadənin islahatlarına qarşı çıxmamışlar»¹.

1628-ci ildə Kəlbəli sultan Qasım sultan oğlu İmanlı-Avşar Urmiya hakimi təyin edilmişdi. Kəlbəli xan hakim təyin edilən çağdan quldur Bərədost əşirətini Urmiyadan təmizlədi. Onun ölümündən sonra Bərədost əşirəti Urmiyanın Tərgivər, Dəst, Bərdəsür və Mərgəvər bölgələrinə hücum edib, yağmadadılar.

Kəlbəli sultan 1639-cu ildə öldürüldü.

Kəlbəli sultandan sonra Urmiyanın hakimi qardaşı Gəncəli xan təyin edildi. Gəncəli sultan Bərədost əşirətinə tutarlı cavab verib, onları sərhəd-sınırlardan bayıra atdı.

Gəncəli xan 1650-ci ilədək Urmiyanın hakimi oldu.

Gəncəli sultandan sonra Urmiyaya hakim əmisi oğlu Məhəmmədqulu xan təyin edildi. Məhəmmədqulu xan öncə Fərəh vilayətinə başçılıq etmişdi.

İmamverdi xan Silsüpür xan Cəlalidən sonra, Şah Süleyman Səfəvi tərəfindən Urmiya vilayətinə hakim təyin edilmişdi. Bir müddət işləyəndən sonra vəfat etmişdi.

¹ Ə. Pakrəvan, Abbas mirzə və Azərbaycan, Bakı, 2007, "Qanun", səh. 81.

XVIII yüzilin önlərində Məhəmmədqasım xan Urmiyaya başçılıq edirdi.

Sübhanverdi xan Fəzləli xandan sonra Şah Süleyman Səfəvi tərəfindən Urmiyaya vali təyin edildi. Onun hakimiyyəti dönəmində baş verən olaylardan biri budur ki, Qasımlı oymağının başçısı Məhəmməd xan bəy Qasımlı oğulları Xudadad bəy və Fəthəli bəylə Sübhanverdi xanın yanına gedəndə gözətçilər onları içəri buraxmadılar. Məhəmməd xan bəy zorlama içəri daxil olanda gözətçilərdən biri onu təhqir etdi. Xudadad bəy atasının təhqir olumasına dözə bilməyib, gözətçini öldürdü. Digər gözətçilər tökülüb, Xudadad bəyi tutdular. Onu Sübhanverdi xanın hüzuruna apardılar. Sübhanverdi xan onu cəsurluğuna, cömərdliyinə bağışladı. Ölənin qanbahasını özü ödədi. Xudadad bəyi naib vəzifəsinə təyin etdi.

Həmin dövəndə bir sıra qiyamçılar sərhədlərdə yağılığa başladılar. Ənzəl, Sumayi və Barandust arasında bir sıra qətl-qarətlər baş verdi. Quşçu və Qulunçu gədiklərini tutan qiyamçılar yolları bağladılar. Sübhanverdi xan bu qiyamçıları yatırmaq üçün qoşun göndərdi. Qoşun əhli qiyamçıların çox möhkəmləndiyini görüb, xana bildiriş etdilər. Sübhanverdi xan bu dəfə Xudadad bəyi bir dəstə ilə yardıma göndərdi. Xudadad bəy yetişib, Avşar qoşununa qoşuldu. Vədimə İstisuyu deyilən tərəfdən qiyamçı dəstəsi hərəkətə gəldi. Kürdlər yaxşı mövqə seçib, Avşar ordusunu gülləyə tutdular. Avşar ordusu qaçmağa üz tutdular. Bu vəziyyəti görən Xudadad bəy özünün dəstəsi ilə müqavimət göstərdi. Onun müqavimətini görən digər avşarlar geri qayıtdılar. O qədər vuruşdular ki, qiyamçıları əzib qovdular. Xeyli qənimət ələ keçirdilər.

Ordu Urmiyaya qayıdandan sonra Sübhanverdi xan qələbədən məmnun qaldı, Xudadad bəyə ənəm-ərməğan verdi. Bu uğuru Şah Sultan Hüseynə bildirdi. Sonra onun yanına getdi. Xudadad bəyin şücaəti haqqında şaha məruzə etdi. Onun saraya gətirilməsini istədi. Şah Xudadad bəyi qəbul edib, «Nəbil xan» ünvanı, cəvahir işləməli qılınc, yəhər-yüyenli at bağışladı. Urmiya bəylərbəyliyi də fərmanla ona verdi.

1707-ci ildə Xudadad bəy Qasımlı Urmiyanın hakimi təyin edildi.

Sübhanverdi xan Ərdəlani öz dərmə-çataq dəstəsi ilə Urmiya ətrafına basqın etmişdi. Xudadad bəy İstisu ətrafında onu qabaqlayıb, darmadağın etdi.

Xudadad bəy 1722-ci ilədək Urmiyanı idarə etdi.

1722-ci ildən sonra Urmiyanın hakimi Məhəmmədqasım xan oldu. Ondan sonra oğlu Məhəmmədmusa xan oldu.

Nadirqulu xan Urmiyaya gələndə Avşar elindən 2 min nəfər siyahı ilə onun qvardiyasına yazıldılar. İlk yazılanlar içində Məhəmmədmusa xan Qasımlı-Avşar, Məhəmmədisa xan və qardaşı Məhəmmədsəmi xan, Məhəmmədqulu xan, Bəhram bəy Araşlılar, Fətəli bəy oğlu ilə, Löhərasb bəy Mahmudlu, Mömün bəy Avşar Sayınqalalı, Qasım bəy Qasımlı, Qəhrəman bəy Ərəbli, Şəhriyar bəy Səfiyar bəy oğlu Gündüzlü, Mirzə Həmzə, Mirzə Məhəmməd İmanlılar var idilər. Nadirqulu xan qayını Pero bəyə xan ünvanı verib, Urmiyaya hakim təyin edib, yeni təşkil etdiyi 2 minlik avşar qoşunu ilə bərabər Salmas yolu ilə Təbrizə getdi.

Təbrizdə Bisütun bəy Avşarla qarşılaşdı. Nadirqulu xan Azərbaycana gələndə Bisütun bəyə məktub göndərərək həmyerli olduğunu bildirdi. Ona xan ünvanı verib, Azərbaycana vali təyin etdi.

Pero xan Avşar Urmiyanın hakimi olmuşdu.

Osmanlı ordusunun baş komandanı Əli paşa Xoydan, Salmasdan Urmiyaya tərəf hərəkət edir. Urmiyanın Çahərbəxş kəndinə çatanda dayandı. Burdan topla Urmiya şəhərini vurmaq olardı. Avşarlar qalanın içində qaldılar. Hər iki dövlətin arasında danışıqlar getdiyindən osmanlılar hələlik gözləməli oldular. Pero xanın xəbəri olmadan osmanlılar Hindu darvazasının altından lağım vurdular. Ora xeyllə barıt doldurdular. Yuxunun şirin çağında Əli paşa lağımı partlatdı. Pero xan özünü ora yetirincə Qarasandıq qəbristanlığının ətrafında yaşayan kasıblar osmanlıların üzərinə basqın etdilər. Pero xan osmanlıların üzərinə elə yüyürürdü ki, arvadlar elə başa düşdülər ki, o qorxusundan qaçır. Onu nifrətlə süzüb nifrin yağdırdılar. Pero xan qeyzlə osmanlı və əfqanların üstünə şığıdı. Avşarlar Pero xanın şücaətini görüb «Ya Heydəri-Kərrar» deyib hücum keçdilər. Qasım xan evindən çıxıb yetişdi. Fərhad xan Qasımlı şəhərin cənub hissəsindən özünü çatdırdı. Allahverdi xan və Löhərasb bəy Mahmudlu bir tərəfdən gəlib olay yerinə yetirdi. Avşar eli başçılarının çoxu yaralanmışdı. Ortada çoxlu cəsədlər qalmışdı. 400 nəfər osmanlı ölmüşdü. Hücümçuları darvazaya qədər geri oturtmuşdular. Sərhəddə yaşayan əsirətlərdən bəziləri osmanlı və əfqanlara kömək edirdilər. Bu zaman Bağdadın valisi Əhməd paşa Azərbaycandakı qoşunlarının başçılarına əmr verdi ki, bütün savaqlar saxlanılsın. Əli paşa bu hökmü alıb savaqları saxladı. Osmanlı dövləti ilə II Təhmasibin arasında sülh

sazişi baş tutmuşdu. Pero xan osmanlılardan əl çəkməyib, ardlarına düşdü.

1740-cı ildə Aşur xan Babalı-Avşar Nadir şah tərəfindən Urmiya hakimi təyin edildi. 1744-cü ilədək oranı idarə etdi. Sonra Azərbaycan hakimi Əmiraslan xan Qırxlı-Avşar Məhəmmədkərim xan Qasımlı-Avşarı Urmiyaya hakim təyin etdi.

1745-ci ildə Məhəmmədkərim xan Nadir şahə qarşı çıxdığında tutulub, kor edildi. Urmiyanın hakimi Tağı xan oldu.

1745-ci ildən 1746-cı ilədək Fətəli xan Araşlı Urmiyanın hakimi olmuşdu. Nadir şah onu Fars əyalətinə bəylərbəyi göndərmişdi.

1747-ci ildə Fətəli xan ana yurdu Urmiyaya gəlib taxta çıxdı. Urmiyanın ilk müstəqil xanı oldu.

1749-cu ildən sonra Mehdi xan Qasımlı Urmiyaya başçılıq etmişdi.

1751-ci ildən sonra İran və Azərbaycanda nominal da olsun şah qalmamışdı. Lakin şahlıq həvəsində olanlar vardı. Daha çox həvəsi olanlardan biri Urmiya hakimi Fətəli xan Araşlı-Avşar idi. İbrahim şahın Təbrizə təyin etdiyi hakimi, Məhəmməd xan Qırxlı-Avşarı öldürən Dünbililər öz hakimiyyətlərini elan etmişdilər. Fətəli xan ellisi Məhəmməd xanın qisasını almaq üçün Təbrizə hucum etdi. Şəhəri aldıqdan sonra paytaxtını Urmiyadan Təbrizə köçürdü. Qonşu xanlıqları təhdidə başladı. Elçi göndərib tabe olmaqlarını tələb etdi. Məhəmmədkazım xan Fətəli xanın elçilərinə rədd cavabı verdi. Bir neçə gündən sonra birləşmiş Urmiya, Xoy və Təbriz qoşunları Qaradağa hücum etdi. Məhəmmədkazım xan duruş gətirməyib təbəçiliyini bildirdi.

Fətəli xan əlində olan ərazi ilə kifayətlənməyərək şahlığı dirçəltmək qənaətinə gəlmişdi. Bu məqsədlə müraciətnamə hazırladı. Müraciətnamələri birər-birər Azərbaycan xanlarına göndərdi. Heç bir xan müsbət cavab vermədi. Ona görə də böyük ordu toplayıb, qonşu xanlıqların ərazisinə soxuldu.

Fətəli xan bir çox qonşu xanlıqlarla savaşıandan sonra nəhayət, 1863-cü ildə Kərim xan Zəndin başçılığı altında birləşmiş qoşunlar tərəfindən məğlub edilib, öldürüldü.

Fətəli xandan sonra, 1763-cü ildə Urmiyanın hakimi Rüstəm xan Qasımlı-Avşar oldu.

Rüstəm xan 1767-ci ildə öldürüldü.

Rüstəm xandan sonra Urmiyanın hakimi Rzaqulu xan Qasımlı-Avşar oldu. Rzaqulu xan Urmiya yörəsində doğulmuşdu. 1768-ci ildə Urmiyanın xanı olmuşdu.

Rzaqulu xan 1771-ci ilə qədər Urmiyaya başçılıq etmişdi.

Rzaqulu xandan sonra Urmiyanın hakimi İmamqulu xan Qasımlı-Avşar oldu.

İmamqulu xan Rzaqulu xanın oğludur. 1772-ci ildə Urmiyanın hakimi olmuşdu. O, xanlığın əvvəlki əzəmətini bərpa etmək istəyirdi.

İmamqulu xan Əhməd xanla müttəfiq idi. 1780-ci ildə İbrahimxəlil xanla Əhməd xanın arası dəymişdi. İran tarixçisi yazır: «1195-ci ildə İbrahimxəlil xan Cavanşir Xoyu tutmaq xəyalına düşdü, Xoy və Səlməsi işğal etmək üçün qoşunlarını Şirvan və Qarabağdan Naxçıvan yolu ilə oraya göndərdi. Qarabağ orduları Arazın 40 km-liyində olan «Nazik» qalasını mühasirə etdilər. Lakin Əhməd xan Dünbülü Ərum (Urmiya - müəlliflər) bəylərbəyi İmamqulu xan Əfşardan kömək istədi. İmamqulu xan kürd və əfşarlardan ibarət qoşunla Xoya gəldi. Əhməd xan iki gün sonra Çəmənbağda (şəhərin şərqində) Ərumi qoşunlarını qarşıladı və müttəfiqlər qarabağlılarla döyüşə girib onları məğlub etdilər.¹

İmamqulu xan Əhməd xanın təsirindən çıxmaq istəyirdi. Buna görə Sərablı Əli xan Şəqaqi ilə ittifaq yaratdı. Urmiya xanlığının inkişafını Xoy xanlığı üçün təhlükəli hesab edən Əhməd xan Dünbili Təbriz xanlığının qoşunları ilə birlikdə İmamqulu xana qarşı çıxdı.

İmamqulu xan 1783-cü ildə Təbrizi ələ keçirdikdən sonra Qubalı Fətəli xana məktubla müraciət edərək, onu İbrahimxəlil xanın üzərinə getməyə çağırmışdı.

İmamqulu xan güclənən Təbriz qoşunu ilə savaşa, 1783-cü ildə həlak oldu.

İmamqulu xandan sonra Urmiyanın hakimi Əmiraslan xan Araşlı-Avşar oldu.

Əmiraslan xandan sonra Urmiyaya Məhəmmədqulu xan Qasımlı-Avşar başçılıq etdi.

Məhəmmədqulu xan Rzaqulu xanın oğludur. İmamqulu xanın kiçik qardaşdır. Əmiraslan xandan sonra, 1784-cü ildə Əhməd xan Dünbilinin və Avşar ağsaqqallarının iradəsi ilə taxta əyləşmişdi.

Məhəmmədqulu xan 1786-cı ildə əmisuşaqları tərəfindən təklənən Cəfərqulu xan Batmanqılıç-Dünbiliyə kömək etmişdi.

Məhəmmədqulu xan 1797-ci ilədək Urmiyanın hakimi olmuşdu.

¹ Riyahi. Göstərilən əsəri, səh. 164

Məhəmmədqulu xandan sonra Urmiyaya hakim olan Hüseynqulu xan İmamqulu xanın oğludur. 1797-ci ildə Urmiyanın hakimi təyin olmuşdu. Fətəli şah Qovanlı-Qacara xidmət etmişdi.

Hüseynqulu xan 1821-ci ilədək Urmiyanın hakimi olmuşdu.

Nəcəfqulu xan Hüseynqulu xan oğlu Qasımlı-Avşar 1821-ci ildə Urmiyanın hakimi təyin olunmuşdu.

Nəcəfqulu xan 1865-ci ilədək Urmiyanın hakimi olmuşdu.

6.11. Muğan qrupu

Polkovnik Hüseyn Bayburdi «Tarixi-Ərəşbaran» adlı kitabında yazır: «Ata xan Sarıxanbəyli əslən Avşar soylu idi. Əhərin Satımizan kəndində imarəti vardı. Hələ də o imarətin qalıqları durur. Bütün Meşkin, Muğan onun hakimiyyətində idi. İndiki Qocabəyli adlanan tayfa Ata xanın böyük qardaşının adıyla adlanır. Cilovdarlı və Sarvanlı tayfası onun cilovdarı və sarbanından yaranmışdır. Nadir şah hakimiyyətə çatandan sonra bütün Şahsevən elinin bəylərbəyliyi onun soyuna vermişdi»¹.

6.12. Xorasan qrupu

Xorasan əyalətinin paytaxtı müqəddəs Məşhəd şəhəridir. Şərqi iqtisadi rayonunun ən böyük şəhəri, iqtisadi, siyasi və mədəni mərkəzidir. Məşhəd ərəbcə «müqəddəs şəxsin şəhid olduğu yer» mənasını bildirir. O, İranın şimal-qərbində Kəşəvrud çayı dərəsindədir. Əhalisinin sayı 800 min nəfərdir. Məşhəd dəmir yol və avtomobil yolları qavşağıdır.

Məşhəd haqqında ilk məlumat X yüzilin sonuna aiddir. XI yüzildə Məşhədin yerində Sənaabad kəndi olmuşdur. 1736-1747-ci illərdə Nadir şah dövlətini paytaxtı idi. Məşhəd şiələrin müqəddəs şəhəridir. Rəvayətə görə İmam Rza burada öldürülmüşdür. Onun məqbərəsi şiə bayramları dövründə ziyarət ocağına çevrilir. Belə bayramlarda şəhərin əhalisi təqribən 2 dəfə artır.

Məşhəd memarlıq abidələri ilə zəngin bir yerdir. Burada Gövhərşad məscidi, Şah məscidi, Nadir şahın məqbərəsi və onun at üstündə tuncdan heykəli var. Qədim Tus şəhərinin xarabalığı Məşhəddən 25 km aralıdır. Burada X yüzilə aid körpü, Firdovsinin qəbri və s. qalmışdır.

¹ H. Bayburdi, Tarixi-Ərəşbaran, Tehran, İbni Sina, hicri şəmsi 1341, səh. 102).

Məşhədə metal emalı, toxuculuq, dəri-ayaqqabı, yeyinti sənayəsi sahələri vardır. Kustar sənətkarlıq (zərgərlik və xalçalıq) öz əhəmiyyətini saxlayır. Şəhərdə qədim tarixə malik kitabxana, universitet var.

Xorasanın Dərgəz, Kəlat bölgələri avşarların məskəni idi.

6.13. Suriya qrupu

Avşar elinin Suriya qrupu haqqında Faruq Sümer yazır: «XIV və XI yüzillər əsasən Hələb, Ayntab və Antakya bölgəsində yaşayan türkmanların bozoq qolunu təşkil edən boyların başında avşarlar, sonra isə bayatlar gəlirdi. Yəni avşarlar bozoq qolunun ən böyük, ən qüvvətli boyu idi.

Aşağıdakı Türkiyədə və İrandakı varlığından bəhs edəcəyimiz avşar oymaqlarının Orta və Qərbi Anadoludakı bəzi kiçik oymaqlar müstəsna olmaq üzrə həmsi bu ana qoldan ayrılmışdır. Yəni aşağıdakı görülməyi üzrə, dulqədirli (Zülqədər eli) ulusu arasında imanlı avşarı adlı mühüm bir avşar qolu, Sis (Kozan) yöresində isə güclü bir avşar oymağı vardı. Onların dulqədirli bəyliyinə yaranması və Sisin məmluklar tərəfindən fəth edilməsi nəticəsində Şimali Suriyadakı avşarlardan ayrılmış qollar olduğu şübhəsizdir.

XV əsrin əvələrində avşarlar, bayat və inallılar məmlük əmirləri arasındakı çəkişmədən sui-istifadə edərək yağmaçılığa qurşandaqları üçün məmlük əmiri Çəkim onlara qarşı şiddətli hərəkətə başlamışdı. Hətta bu üzdən onlardan bir qismi ağqoyunlu Qara Yölükə sığınmışdı. Ancaq Çəkimi öldürülməsindən sonra yurdlarına qayıtdılar və məmlüklər arasındakı daxili çəkişmələrdə iştirak etdilər.

Avşarların daha sonra yenə boyat və inallılara birlikdə Qara Yölükün müttəfiqi kimi qaraqoyunlu Qara Yusifə tabe Mardin bölgəsini yağma və təxrib etdiklərini bilirik. Hətta bu hadisədən sonra Qara Yusifin 821-ci ildə (1418) Qara Yölükü qovaraq Antəbə gəlməsi nəticəsində bu boylar da qaraqoyunlulara intiqam hədəfi olmamaq üçün öz yurdlarını buraxıb Trablis yörelərindən Saftaya getmişdilər. Onlar burada da bəzi yağmaçılıq hərəkətlərində bulundular. Trablis valisi Bars bəy onların bu hərəkətlərinin qarşısını almağa çalışdı və Qara Yusifin çıxıb getdiyini bildirərək öz yurdlarına qayıtmaqlarını xahiş etdi. Avşarlar və başqaları köçməyə hazırlaşdıqları zaman

Bars bəyin davarlara gözü düşdü və onlara hücum etdi. Lakin ağır bir məğlubiyyətə uğradı.

Avşarlar və bayatlar ağıqoyunlulara dostcasına münasibətlərini davam etirdilər. Uzun Həsən bəyin ilk zamanlarında yaxın nöqərləri (silahdaşları) arasında bu boya mənsub Mənsur bəyi görürük. Onun Şimali Suriyadakı avşarlardan olduğuna şübhə yoxdur. Həsən bəy qaraqoyunlu Cahan şahı məğlub edərək, İrana hakim olduqdan sonra Mənsur bəy öz buyruğundakı avşarlarla birlikdə İrana getmişdir. Bu barədə aşağıda ayrıca məlumat danışılacaqdır.

Şimali Suriya avşarları əsasən üç ailə tərəfindən idarə olunurdular. Bunlar Köpək oğulları, Gündüz oğulları və Küt bəyi oğullarıdır. Bu üç ailəni idarəsi xaricində qalan bir avşar zümərəsinin olub-olmadığı bilinmir. Bu ailələrdən Köpək oğullarının Antəb bölgəsində, Gündüz oğullarının Amik obasında, Küt bəyi oğullarının isə Hələb dolaylarında yaşadığı məlumdur».

6.14. Qarabağ qrupu

Azərbaycanın əski Aran əyalətinin XI yüzillikdən sonrakı adıdır. Öncə paytaxtı Bərdə şəhəri olmuş, sonra Gəncəyə köçürülmüşdür.

Səfəvi qaynaqlarına görə Gəncə-Qarabağ bəylərbəyliyi Gəncə, Bərdə, Axstabad (Akstafa), Bərgüşad, Arasbar qəzalarından və «Mülki-ulusati-Cavanşir» ölkəsindən ibarət idi.

XVII yüzilə aid olan anonim «Təzkirət əl-mülük» əsərinə görə Gəncə-Qarabağ bəylərbəyliyinə Zəyəm, Bərdə, Axstabad (Akstafa), Bərgüşad, Qaraağac, Lori-Pəmbək, Arasbar qəzaları, Cavanşir eli ölkəsi tabe idi.

1593-cü ilə bağlı Osmanlı «təhriir dəftəri»ndə Gəncə-Qarabağ bəylərbəyliyi Gəncə sancağından (Gəncə, Gəncə aranı, Gəncə dağıstanı, Şəmkir aranı, Sonqur dağıstanı, Kürəkbasan aranı, Şütür, Danqı, Zəyəm aranı, Yaylaq, Tovuz, Dəmirçihəsənli-Qazax nahiyələrindən), Bərdə sancağından (Bərdə, Sir, Pətəklik, İncərud nahiyələrindən və ulusati-İyirmidörd ölkəsindən), Xaçın sancağından (Xaçın, Qaraağac, Ağcabədi, Çalabed dağıstanı, Çalaberd, Qarqar, Mağavuz nahiyələrindən və ulustati-Hacılı, ulusati-Otuziki ölkələrindən), Ağstabad sancağından (Ağstabad-Böyükçay, Quzey, Güney,

İncə dağistanı, İncə nahiyələrindən), Dizaq sancağından (Arasbar, Dizaq dağistanı, Dizaq nahiyələrindən), Həkəri sancağından (Keştasb, Həkəri, Zaris, Alpavut nahiyələrindən) və Vərəndə sancağından (Vərəndə nahiyəsindən) ibarətdir.

1727-ci ilə bağlı Osmanlı «müfəssəl dəftəri»ndə isə Gəncə-Qarabağ bəylərbəyliyi Gəncə livasından (Gəncə şəhəri, Gəncəbasan, Sunqurabad, Şəmkürbasan, Kürəkbasan, Kiçik Kürəkbasan, Böyük Kürəkbasan, Şütürbasan, Talış, Gülüstən, Yevlaq-Qaramanlı, Danqı nahiyələrindən), Xılxına livasından, (Xılxına şəhəri, Xılxına, Həsənsu, Tavus, Axıncı, Əsrik, Qaraqaya, Türkənlər, Yuxarı Zəyəm, Aşağı Zəyəm nahiyələrindən), Bərdə livasından (Bərdə şəhəri, Bərdə, İncərud, Sir, Bayad, Xaçın, Çelaberd, Keştək, Vərəndə, Dizaq, Köçəz, Zaris, Keştasf nahiyələrindən), Arasbar livasından (Arasbar, Həkəri, Çuləndər nahiyələrindən), Lori livasından (Güney, Quzey nahiyələrindən) və Cavanşir, Otuziki, Kəbirli, Kəngərli, Ətyeməzli, Püsyən və Qaraçorlu ulusları ölkələrindən ibarətdir.

XVIII yüzildə, 1747-ci ildən sonra Qarabağ iki xanlığa (Gəncə və Qarabağ) bölündü. Borçalı, Lori və Qazax mahalları Gürcüstana birləşdi. Şəmşəddil mahalından tutmuş Kürəkçayadək Gəncə xanlığına, Kürəkçaydan Araz çayınadək Qarabağ xanlığına qatıldı.

Qarabağ xanlığının birinci paytaxtı Bayat qalası, ikinci paytaxtı Şahbulağı (Tərnəküt) qalası, üçüncü və son paytaxtı Pənahabad (Şuşa) qalası idi. Xanlıq inzibati cəhətdən 25 mahala ayrılırdı. Bu mahallar: 1) Cavanşir-Dizaq, 2) Xırdapara-Dizaq, 3) Dizaq, 4) Dizaq-Cəbrayılı, 5) Çulundur, 6) Püsyən, 7) Mehri, 8) Bərgüşad, 9) Qaraçorlu, 10) Bağabürd, 11) Küpara, 12) Əcanan, 13) Sisyan, 14) Tatev, 15) Vərəndə, 16) Xaçın, 17) Çiləbörd, 18) Talış, 19) Kolanı, 20) Dəmirçihəsənli, 21) İyirmidörd, 22) Otuziki, 23) I Kəbirli, 24) II Kəbirli və 25) Cavanşir.

Qarabağ xanlığı 1747-ci ildən 1822-ci ilədək dövrən sürmüşdü. Xanları: Pənahəli xan (1747-1759), Mehrəli xan (1759-1763), İbrahimxəlil xan (1763-1806), Mehdiqulu xan (1806-1822).

1822-ci ildən sonra Qarabağda rus üsul-idarəsi yarandı. Qarabağ komendant, sonra rəis tərəfindən idarə olunurdu. Onlar qubernatora, qubernatorlar isə Qafqaz canişininə tabe idilər. Qafqaz canişinləri: K. F. Knorriq (1801-1802), P. D. Sisyanov (1802-1806), İ. V. Qudoviç

(1806-1809), A. P. Tormosov (1809-1811), F. O Pauluççi (1811), N. F. Rtişşev (1812-1816), A. P. Yermolov (1816-1827), İ. F. Paskeviç (1827-1831), Q. V. Rozen (1831-1837), Y. Q. Qolovin (1837-1842), A. İ. Neydqard (1842-1844), M. S. Voronsov (1845-1855), N. N. Muravyov (1855-1856), Baryatinski (1856-1862) və b...

Avşarlar haqqında yazılan bütün kitablarda qeyd edilir ki, bu ulusun dost-doğma yurdu Qarabağdır. Oğuz ata bu yurdu binə tutandan sonra oranı ocaqlıq kimi nəvəsi Avşara vermişdi. Avşar xanın övladları Qarabağda yerləşmişdilər. Zaman keçdikçə dövlət başına gələn türk xan-xaqanları bu savaşçı ulusu uclara köçürüb el qoruqçusu yapmışlar.

Avşarlar nə qədər uclara səpələnsələr də, Azərbaycanda, onun bir yörəsi olan Qarabağda öz varlıqlarını qoruyub saxlamışlar. Hətta xanlıqlar, bəyliklər qurmuşlar. Qarabağda yox yerdən var edilən xanlığı avşar kökənli cavanşirlər qurmuşlar. Urmiyada və Zəncandakı xanlıqları da avşarlar idarə etmişlər.

Qarabağda avşar ulusu həm öz adıyla, həm də oymaqlarının adıyla (qırxlı, qasimli, ərəşli və s.) toponimlərdə qeyd olunmuşlar.

VII Fəsil

AVŞAR ELİNİN MƏDƏNİYYƏTİ

7.1.Sənətkarlıq

Avşar eli Oğuz ulusunun içində mədəniyyəti ilə seçilirdi. Bu da onların güclü soy duyğusu ilə bağlı idi. Avşarlar soy-köklərinə hörmətlə yanaşırdılar. Onlar özgəni öyməz, özlərini söyməzdilər. Birliyi, bütövlüyü siyasət halına gətirmişdilər. Avşarlar içlərini cənnət, çöllərini cəhənnəm sayırdılar. Birlikləri sayəsində rifah və zənginliyə qovuşmuşdular. Maraqlıdır ki, avşarlar sənətə kasıblıqdan yox, zənginləkdən meyl edirdilər.

Avşarlar damğalı bir qurum idi. Onlar öz damğalarını yaratdıqları əsərlərə, rəsmi sənədlərə, bayraqlarına, mal-qaralarına, dana-davalarına, at-ayqırlarına vururdular. Avşar damğalarına xalı-xalçalarda, qab-qacaqlarda, geyim-gecimlərdə, keçə-kedizlərdə, bəzən də məzar daşlarında rast gəlinir.

Avşarların qurşadığı xəncər «ovşarı» adlanırdı. Qədim bir bayatıda deyilir:

*Əzizim Ovşarı var,
Ovçunun ovşarı var.
Gözlərindən tanıram
Yarıma oxşarı var.*

Avşarları daşdıqları qılınc «kirmani» adlanırdı. Bu qılıncın Avşarların Kerman qrupu tərəfindən hazırlandığı güman olunur. Dadaloğlu deyirdi:

*Belimizdə qılıncımız kirmani,
Daşı dələr mizrağımın dəmrəni...*

7.2.Musiqi

Azərbaycanda «Kürd-Ovşarı», «Əfşarı» adlı muğam şöbələri, «Əfşarı» adlı saz havası var. Türküyənin Yozqat, Qırşəhir yөрələrində

«Avşar bozlağı» adlı bir türkü oxunur. Bu bozlaq ağrı-acı hopmuş ağılardan, qoşqulardan ibarətdir. Elə həmin yörə xalqının oynaya-oynaya oxuduğu şərqi «Avşar halayı»dır.

Antalya, Burdur, Dənizli, Muğla bölgələrində «Avşar bəyləri» adlı türkü dillərdə gəzir. Yənə həmin yörələrdə «Avşar zeybəyi» adlı bir türkü dolaşmaqdadır.

«Avşar bozlağı»ndan örnək:

*Birə obalar, birə ellər,
Çox söyləsəm dəli dellər.
Qırat, başlıq sərpə-sərpə,
Yarışdan gəldiyin günlər...*

Osmanlı dövlətinin ərazisində yaşam sürən avşarları zorla oturaq hala, iskanlaşmağa məcbur edirdilər. Yaylaq-qışlaq güzəranı keçirən avşarlar iskana, oturaqlığa dözməyib acı-acı bozlayırdılar:

*Acı-acı bir yel əsdi Urumdan
Əsdi-əsdi məni oynatdı yerimdən
Bu iş bizə betər oldu ölümdən
Hanı, iskan gedən Avşar necoldu?*

*Bütün iskan oldu avşarlı qurdlar,
Ürəkdənmi çıxar o acı dərdlər.
Məzada töküldü boynu uzun atlar,
Yurd verməmiş ta iskandan güc oldu.*

*Der Avşar aləmdə yaşlıyam-yaslı,
Aləmi gəzdin də tapılmaz misli.
Alın sarı altınlı, sürməli, fəsli,
De Avşarın gözəlləri necoldu?*

«Avşar bəyləri» bozlağında da bu ünlü elin yaşamı əks olunub. «Avşar bəyləri» bozlağından bir yarpaq:

*Adını sevdiyim Afşar Beyleri,
Afşar beyi derler bize ezelden,
Size bir vezirlik yakışıp durur.
Bülbül yuva yapmış gazelden,*

*Topla dizginini, tanı kendini,
Sarı topraklar gitmesin tez elden,
Karşında Germiyan bakişip durur.
Çarpışalım der Afşar Beyleri.*

Avşarların uzun illər istifadə etdikləri Uzunyayla yaylağı əllərindən alınıb çərkəzlərə verilmişdi. Avşarlar acı-acı «bozlaq» oxuyurdular:

*Ciftə paşa gəlmiş təftiş eyləyir,
Al baharlı yaylaqların necoldu?
Köçərilər ah eyləsin, ağlasın,
Boynu uzun ərəb atlar necoldu?*

*Qılınc qəbzəsində xınalı barmaq,
Nə yaman zor imiş yurddan ayrılmaq?!
Hamımız qırılır, yurdumuz vermək?!
Silahına güvənənlər necoldu?*

*Girərmola bu bəylərin düşünə,
Avşar qızı vəsmə çəkmiş qaşına.
Saraylar yapırdım bulaq başına,
Al tavanlı sarayların necoldu?*

*Ürəyim yaralı, içərim paslı,
Yıxıldı elimiz, bəyimiz yaslı.
Burnunda sırqası, alaca fəsli
Yad ellərdə qalan qızlar necoldu?*

*...İrili-ufaqlı kirpik meşəli,
Sarı çiçək, mor bənövşə döşəli,
Xeyli oldu qaba beldən aşalı,
Çuxurun kilidi avşar necoldu?*

Avşarların adıyla bağlı rəqs növü də var. Bu rəqs «Avşarı» adlanır. Qədim rəqs növü olan «Aşarı»da əhliləşdirilmiş meymundan istifadə olunurdu. Mütəxəssislərin fikrincə bu «Avşarı» hərbi rəqs sayılırdı. Ensiklopediyada yazılır: «Hərbi muğam, məqam əsası şuştər, musiqi ölçüsü 2/4-dir. Azərbaycan aşiq havası, Şux oynaq xarakterli geniş instrumental müqədimmə ilə başlanır. Sazda «Qaraçı» kökündə ifa

olunur. Muğam əsası şurdur. Kuplet formasında olan «Əfşarı»nın poetik mətni qoşmadır»¹.

7.3. Toxuculuq

Avşarların iqtisadi yaşamında qoyunçuluq təsərrüfatı ilə bağlı olan toxuculuq sahəsi də önəmli yer tuturdu. Onların toxuculuq məhsullarından kilim, cecim, keçə, çadır, çuval, məfrəş, xurcun, hor, heybə və sairə el-elat arasında yüksək dəyərləndirilirdi. Avşar elinin binə tutub, buta bağladığı yerlərdə «Avşar» adlı xalça toxunurdu. Avşar xalçaları bütün Şərq köçərilərinin istehsal etdikləri xalçalar arasında ən kefiyyətli və zərifi hesab olunurdu. Tehranda çıxan «Bərrəsi-ye sənət-e fərş dər İran» nəşrinin verdiyi bilgiyə görə, Urmiyada istehsal edilən xalça növləri içərisində «Avşar» və yaxud «Əfşari» adlı xalçalar daha gözəl, daha keyfiyyətli idi. «Avşar» xalçalarının alıcısı çox olduğundan sonralar belə xalçaların istehsalı Azərbaycanda və İranda yayılmağa başlanmışdı.

Avşar ulusu həm çöl, həm də el dönəmində tutarlı mədəniyyət örnəkləri yaratmışdır.

7.4. Şifahi xalq yaradıcılığında avşarlar

XVII yüzil və sonrasında da bölgə və özəlliklə Ərciyəs dağı, Əli dağı və Talas elçəsi avşarların olduğu, sürülərini otardığı yerlərdi. Bu xüsus Qaracaoğlanın bir şeirində də keçər.

*Əli dağı, Ərciyəsin ətəgi,
Yiğitler yatağı, sümbül bitəgi.
Yüce tepelerin Avşar yatağı,
Burcu burcu qoxar gülün Ərciyəs.*

Ərciyəs dağı və çevrəsi, sonrakı əsrlərdə də Avşar obalarına yurdluq olmuşdur. Bu civarlarda Avşar qorxusu uzun sürmüşdür. Sözcəlişi, indi elçə olan Hacılar, əskidən ovada kurulu idi. Hacılar xalqı 1726-cı ilində Avşar basqınları nəticəsində Dördquyular mövqeyini buraxıb indiki yerinə yerləşərək arxasını dağa vermiş və beyləcə basqınlardan qurtarmışdı. Bugün belə Kayseride “Nə qaçırsan, arxandan Avşar atlısı mı gəlir” deyimi hələ söylənilir.

«--Deyəsən Avşar kimi süpürülmüş yerdən dava kağızı gəzirsən?»
Bu sorğunu hələ də Qarabağda yersiz dava-dartış gəzən adamdan sorurlar.

¹ ASE, IV cild, səh.247.

Tarix boyunca er, ərđəmli boy kimi xatırlanan avşarlar döyüşkənlikləri ilə ad çıxarıblar. Avşar-tək olanda əsgər, bütöv boy halında isə ordu, qoşun idi.

7.5. Avşar elinin şair və yazıçıları

Dürdi Avşar

Dürdi Urmiya civarında anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Ünlü ədəbiyyatşünas və bioqraf Məhəmmədəli Tərbiyət «Danışməndani-Azərbaycan» kitabında yazır: «Dürdi Avşar Azərbaycanın məşhur şairlərindən olmuşdur. Üzri təxəllüsü olan İshaq bəy onun şerlərindən aşağıdakı beyitləri topladığı seçilmiş əsərlər cümgündə vermişdir:

*İstəmirəm rəqibim gətirsin səndən xəbər,
Qorxuram o əbədsiz sənin adını çəkər.*

*Ürəkdə bir damcı qan, yüz qəm, kədər ondandır,
Bir baxışda min bəla mənim qoruğumdadır.*

*Dürdi, bir daha nalə etsən əgər,
Bəlkə də ürəyində onun etsin əsər».*

Lütfəli bəy Azər öz «Atəşkədə»sində ondan bir beyt verib:

*Dürdi, bir sənsən, bir də bircə nalənin gücü,
Allah etməmiş, əgər onun könlünə əsər etməsə.*

Qasimi Avşar

Qasım bəy Qasimi Avşar Abbas bəyin oğludur. Aşiq olmağı özünə peşə etmişdir. Deyildiyinə görə, Simai adlı bir məşuqəsi var imiş. Toy tədarükü görmüş və toy gecəsi Simaini gəlinin hüzurunda qucaqlayaraq öpmüşdür. Sonra Simai qeyrətə gəlmiş, xəncəri çəkmiş və özünü öldürmək istəmişdir. O kişiyyə qeyrət əl vermiş, sinəsini qabağa vermişdir. Simai həmin xəncərlə onun işini bitirmişdir. (Qasım bəyin) yaxın adamları Simaini də öldürərək onun qisasını almış, toy yasa çevrilmişdir.

*Öldürülməkdən qorxum yoxdur, ondan qorxuram ki,
Canım çıxmamış qatil çıxıb getsin.
Qasimi, sən öz dözmünə və səbrinə güvənirsən,
İki-üç mənzil gedəndən sonra sənə göstərəm.*

*Allah mənim dilimi şikayətə açmasın,
Mən və o bivəfadan şikayət etmək?! Allah eləməsin.
Mənim bir alçaq bəxtim var ki, bivəfa axtarandır.
Ola bilməz ki, səni də (bəxtim) bivəfa etməsin.*

*Könlüm nə evdə, nə də yarı kuyində qərar tutur,
Nə edim, bəlkə, ölüm ki, könlüm qərar tutsun. (sətri tərcümə)*

Qummi Avşar

Qummi Avşar haqqında olduqca az məlumat var. Avşar elinin şairləri içərisində adı sadalanır.

Əttar Avşar

Mirzə Əhməd Məhəmmədhəsən oğlu Urmiya şəhərində dünyaya gəlmişdi. Şair idi. Əttar təxəllüsü ilə qəlb oxşayan şeirlər yazırdı.

Mirzə Əhməd Əttarın «Əl-Fəllahət» yəni əkinçilik adlı kitabı var. Mirzə Şərif Təbib Damğaninin istəyi ilə yazmışdı. «Əl-Fəvaid» yəni faydalar adlı digər əsəri şeirlərdən ibarətdir. Şeyx Bəhainin şeirlərinə bənzəyir. Bu kitab tamamilə şairin öz xətti ilə yazılıb və nəşr olunub. Kərbəla kitabxanasında saxlanılır.

Mail Mirzə Həsən Avşar

...Mirzə Həsən Avşar XIX yüzilliyin ikinci yarısında yazıb yaradan şairlərdəndir. Mail təxəllüsü ilə incə ruhlu şeirlər yazıb. Güney Azərbaycanın Urmiya şəhərində doğulub. İlk təhsilini doğma şəhərində aldıqdan sonra, Tehrana gedərək görkəmli elm və mədəniyyət xadimlərinin yanında biliyini təkmilləşdirib. Kamil təhsil alandan sonra İranın xarici işlər vəzirliyində işə düzəlib. İnsan qəlbini ovsunlayan şeirləri tez bir zamanda onu ünlü edib. «Şeyxüşşüərə»-şairlər şeyxi ləqəbinə layiq görülüb.

Mirzə Həsən Avşar işi ilə bağlı Bəndərləngəyə göndərilir. Bəndərləngənin istisi, bürküsü, cansıxıcı həyat təzi şairi bezdirir. Dövlət dairələrinə etdiyi şikayətlər heç bir nəticə verməyəndə, şair özbaşına, işini buraxıb Tehrana yola düşür. Tehrandə onu qəbul

etmirlər. Hansı idarəyə müraciət edirsə bir işə düzələ bilmir. Ağır, dözülməz bir güzəran keçirir.

Mirzə Həsən Avşar təxminən 90 yaşında vəfat edir. Mailin qələmə aldığı qəzəllər Füzuli yaradıcılığı ilə səsləşir. Şairin yaradıcılığından bir örnək.

*Bivəfa dilbər giriftari-vəfa eylər məni,
Dəhrdə rüsvayi-xəlq el bivəfa eylər məni.
Hansı məşuq eyləyibdir böylə birad, aşiqə,
Kim o zalım qərqi-y-bəhri-bələ eylər məni
Həlqə-həlqə, xəm-xəm, çin-çin o zülfi-mişgbar
Gah bağlar, gah tutar, gahi rəna eylər məni.
Dəmbədəm gah can alır, gah can verir hər qəmzəsi,
Hər nigahi şən bəlaya mütbəla eylər məni.
Çeşmi-məsti xəncəri müjganilə qanım tökər,
Ləli-buş talibi-eynüşəfa eylər məni,
Lövh-i-ruxsarı çəkib qüdrət sidqilə,
Bir təcəlla ilə gör məhvi-liqa eylər məni
Şurə gəlmiş maili biçarə hər dəmdə deyir:
--Öz həbibim maili-şurü nəva eylər məni...*

Məsturə Avşar

Məsturə xanım Cəmşid xan Məcdüssəltənə qızı Urmiya şəhərində dünyaya zinət vermişdi. Türk, fars, rus və fransız dillərini bilirdi. «Vətənsəvər qadınlar» cəmiyyətinin üzvi idi. Möhtərəm xanım İskəndərinin ölümündən sonra bu cəmiyyətin başçısı oldu. Onun başçılığı ilə İranda qadınların qurultayı keçirildi. Rza şah Pəhləvinin əmri ilə bu cəmiyyət qapandı.

Məsturə Avşar «körpələr evi»nə rəhbərlik edirdi.

Məxvi Avşar

Əsədulla Məhəmmədcəfər oğlu 1870-ci ildə Urmiya şəhərində dünyaya gəlmişdi. İbtidai təhsilini doğma şəhərində almışdı. Təhsilini bitirdikdən sonra ticarətlə məşğul olmuşdu. Bu sahədə uğur qazanmayıb kitabçılıqla məşğul olmuşdu. Yaxın dostları arasında Mirzə Əliəskər Mühit, Hacı Abbas Məhzun və Mir Cəlal Sabir vardı.

Məxvi Avşar Müqəddəs Məkkəyi mükərrəməni ziyarət etmişdi. Hicazdan dönəndən sonra yalnız yaradıcılıqla məşğul olmuşdu.

Məxvi Avşarın əsərləri: «Fişari Avşar», «Risalə».

Məftun Avşar

Yadulla Əmini 1926-cı ildə Şahindej (Sayınqala) bölgəsinin Holasu kəndində anadan olub. İbtidai təhsilini Şahindejdə, ali təhsilini Tehranda alıb. Hüquqşünas təhsilini alandan sonra ədliyyə sistemində çalışıb. Hafizi, Şəhriyarı xoşlayır.

Məftunun kitabları: «Dəryaça», «Külək», «Aşiq Əli karvan», «Narlıq», «Dalğa ya nəhəng».

Mina Firudin bəy Avşar

Firudin bəy Urmiya civarında anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Ünlü ədəbiyyatşünas və bioqraf Məhəmmədəli Tərbiyət «Danışməndani-Azərbaycan» kitabında yazır: «Fətəli xan Avşar Urməvinin qulamzadələrindəndir. İsfahanda uşaqlığında Fətəli xanın oğlanları Rəşid bəy və Cahangir xanla bir yerdə böyüyüb, boya-başa çatmış, bu ölkədə Dərviş Məcid, Azər, Hatif, Səbahi, Aşiq və Müştəq kimi şeir və ədəbiyyat sevən şəxslərdən tərbiyə alıb, görkəmli şeirşünas və söz ustası olmuşdur. Onun bir sıra gözəl məzmunlu və məlahətli şeirləri vardır. Firudin bəy bir müddət İsfəhanda müəllifin («Nigaristan-Dara əsərinin müəllifinə işarədir) yanında olmuş, daha sonra Azərbaycana, Urmiya şəhərinə gəlib, Hüseynqulu xan Bəylərbəyi Avşarın yanında xidmət etmiş və hicri qəməri 1235 (1819)-ci ildə orda vəfat etmişdir. Aşağıdakı beytlər onundur:

*Hər gecə bir fəsil, aman rəqibin ayıq bəxtindən,
Fələk ölüm yuxusunda, sanki heç ayılmır ondan.*

*Bu doqquz fələk yansa təəccüb etməsin heç kəs,
Mən on nəfəsli quşam bunlardır bir neçə qəfəs».*

Minnət Məhəmmədkərim xan Qasımlı-Avşar

Minnət Məhəmmədkərim xan Avşar - İsfəhan şəhərində anadan olmuşdu. Nadir şah Qırxlı-Avşarın hakimiyyəti dönəmində Tehran şəhərinin hakimi idi. Bir çox müharibələrdə böyük igidliklər göstərmişdi.

Əmiraslan xan Qırxlı-Avşar onu Məhəmmədəsa xan Qasımlı-Avşarın yerinə Urmiyaya hakim təyin etmişdi. 1745-ci ildə Urmiyanın hakimi olarkən Nadir şah qarşı çıxdığından tutulub kor edilmişdir.

Məhəmmədkərim xan şair idi. Minnət təxəllüsü ilə incə təbli şeirlər yazırdı. Şerlərindən örnək.

*Bu gecə səndən ayrı ahımın tüstüsündən gülşən elə qaraldı ki,
Səhər bülbül öz yuvasının yolunu tapa bilmədi.*

Mirzə Əli xan Avşar

Mirzə Əli xan Mirzə Mustafa xan oğlu Urmiya şəhərində doğulmuşdu. Araşlı oymağından çıxmışdı. Qılınc və qələm əhli idi. Fars və türk dillərində yazırdı. Şeirlərinin birində deyirdi:

*Elmdən, helmdən, xəttədən, rəbtədən, rəsmdən, fəzlidən və fərdən,
Lazımı qədər nəsibi vardı.
Mühit tarix dəftərində ondan belə yazdı:
Kamal və helm biliyi vilayəti valisiz qaldı.*

Sadiq bəy Sadiqi-Avşar

İstedadlı miniatür rəssamı Sadiq bəy Avşar Azərbaycan xalqının ən parlaq ulduzlardan biridir. Allah vergisi olan bir şəxsiyyət kimi Sadiq bəy Avşar öz qabiliyyətini yalnız təsviri sənətdə deyil, xəttatlıqda (onun adı şah Abbasın sarayındakı xəttatlar sırasında xatırlanır), musiqidə, şeir və nəsr sahələrində, tarixi salnamə və təzkirəçilikdə də sınıamış və yaradıcılıq uğurları qazanmışdır.

Bu qeyri-adi dərəcədə istedadlı şəxsiyyətin həyatı kəskin süjetli macəra romanlarını xatırladır. Biz onu gah dərviş kimi səyahət edən, gah kiçik bir malikanənin təsərrüfatını idarə eləyən, gah da dəhşətli döyüş səhnələrinin qəhrəmanı, bütün bunların fonunda isə ömrü öyrənməyə can atan əbədi tələbə, həm də görkəmli sənətkar və nəhayət, şah sarayındakı kitabxana və bədii emalatxanaların rəhbəri kimi görürük.

Onun çağdaşı olan təzkirəsi və tarixçilər Sadiq bəyin poetik istedadını yüksək qiymətləndirirlər. O, «Sadiqi» təxəllüsü ilə gözəl şeirlər yazıb. Sadiq bəy ondan artıq müxtəlif nəzm və nəsr əsərinin müəllifidir. Bunlar arasında onun Azərbaycan və fars dillərində qələmə aldığı şeirlər «Divan»ı, I Şah Abbasın hərbi yürüşləri haqqında bir neçə min gözəl beytdən ibarət «Fəthnameyi-Abbasi-namdar» («Məşhur Abbasın fəthlər kitabı») adlı tarixi-epik poeması da vardır. XVII əsrin məşhur Azərbaycan tarixçisi İskəndər Münşi həmin əsəri Firdovsinin «Şahnamə»si ilə heç də təkə ona görə müqayisə etmir ki, hər iki poema eyni vəzndə və ölçüdə qələmə alınmışdır.

Sadiq bəyin Azərbaycan dilində yazdığı «Məcəməri-xəvas» adlı təzkirəsində isə Səfəvilər dövründə fəaliyyət göstərmiş 480 şair, rəssam və xəttat haqqında qiymətli materiallar toplanmışdır. Həmin əsər həm Azərbaycan, həm də fars mədəniyyət və incəsənətinin tədqiqi üzrə önəmli mənbələrdəndir. Əsər bu yaxınlarda fars dilinə tərcümə olunmuş, Tehranda nəşr edilmişdir. Onun təsviri incəsənətin metodika və praktikasına həsr edilmiş «Qanun əs-Süvər» («Təsvirin qanunları») adlı pedoqoji təlimatlar kitabı mütəxəssislər arasında böyük şöhrət qazanmışdır. Bundan başqa həmin əsər müasir surət çıxaran rəssamlar və bərpaçılar üçün əvəzsiz vəsaitdir, zira burada miniatürlərin üzünü çıxarmaqdan ötrü fırça və kağız hazırlığından tutmuş rəng seçiminə qədər hər şey haqqında məlumat verilir. Görünür, Avropa sənətsünaslarının Sadiq bəyə maraqlarının gün-gündən artmasının bir səbəbi də elə budur.

Sadiq bəy Avşar tayfasına mənsub olan əsilzadə bir ailədə dünyaya gəlmişdir. O, 1533-cü ildə Təbrizdə doğulmuş və hələ uşaqlıqdan poeziya və rəssamlıqla maraqlanmışdır. İyirmi yaşında ikən atasını itirən Sadiq dərviş libasında ərəb dünyasının bir çox ölkə və şəhərlərini gəzməyə çıxır. Vətənə döndükdən sonra isə xırda hakimlərin malikanələrində təsərrüfat işlərində çalışmışdır.

Qeyri-adi fiziki və yaradıcılıq enerjisinə malik olan sadiq bəy kiçik saraylardakı mühitdən tez bezir. Sənətkarın özü bu bərdə yazır: «Əgər sənətə və peşəkarlığa can atırsansa, nə qədər bacarsan, özünü kamilləşdirməyə çalış, incəsənətsiz həyat ömür-gün deyil». O, öz təhsilini artırmaq fikrinə gələrək, böyük rəssam Behzadın bir qohumuna şagird durur. Öz sözlərinə görə, «hansı işdən yapışırdımsa, mənə sadə və asan gəlirdi. Ən böyük arzum Behzadın sənətinə yiyələnmək idi. Buna görə də özümə Behzada bərabər bir ustad axtarırdım. Nəhayət, açıq ürəkli, dövründə tayı olmayan bir ustad tapdım ki, o da sənəti Behzad fırçasından öyrənmişdi».

Müəffər Əlinin yanında keçirdiyi təhsil illərində Sadiq bəy həm də Astrabad türkmənləri ilə döyüşlərdə özünün cəsurluğu və hünərvərliyi ilə şöhrət qazanır. Öz xarakterinin bu cizgilərini Sadiq bəy Azərbaycan və türkmənşəli olması ilə əlaqələndirirdi. Həmişə deyərmiş ki, «türklüyümü gözə çapdırmaqla və qızılbaş ənənələrinə sədaqət göstərməklə özümü cəsur və qorxmaz sayır və zamanımın cəsur adamlarından heç kimi özümə tay bilmirəm».

Səkkiz illik təhsil müddəti havayı keçmir. Müasirlərinin yazdığına görə, Sadiq bəy «nəhayət, böyük uğurlar qazanır və tayı-bərabəri

olmayan incə fırçalı miniatür rəssamına çevrilir. O, minlərlə portret işləmişdir». Sadiq bəyi saraya dəvət edirlər. II Şah İsmayılın dövründə Sadiq bəy şah kitabxanasının nəzdindəki emalatxanalarda işləyir, şah Məhəmməd Xudabəndənin (1578-1587) zamanında isə həmin məşhur kitabxananın rəhbəri olur və bu münasibətlə özünü «Sadiq-Kitabdar» adlandırır. Bu, həmin kitabxana idi ki, vaxtilə onun başında dahi miniatürçülərdən Behzad və Sultan Məhəmməd durmuşdu. Bu kitabxana əsl «İncəsənət Akademiyası» idi. Buradakı emalatxanalarda kitabların üzü köçürülür, münitürlər yaradılır, rəng və kağız istehsalının texnologiyası işlənib hazırlanır, bədii cəhətdən kəmil cildlər düzəldilirdi. Eyni zamanda burada xəttat, ornamentalist (nəqqaş), qızıl suyuna çəkmə (müzəhhib), rəngkar (müsəvvir), karton (səhhaf) və dəri cildləmə (mücellid) üzrə kadrlar hazırlanırdı.

Sadiq bəy I Şah Abbas vaxtında da həmin vəzifədə çalışır. Sonralar onu istedadlı xəttat və daha istedadlı saray xadimi və elə buna görə də «Şah Nəvaz» («şahın nəvazişçisi») adlandırılan Əli Rza Təbrizi əvəz edir. İskəndər Münşinin «Tarixi-ələmarayi-Abbasi» əsərində yazdığı kimi, Sadiq bəy bundan sonra da formal olaraq, kitabdar sayılırdı: «...Sadiq ölənə qədər onun xidməti vəziyyətində dəyişiklik olmur və o, dövlət dəftərxanasının kitabdarı kimi maaş almaqda davam edir».

Sadiq bəyin əsərləri hələ onun sağlığında ölkəsində və onun hüdudlarından kənarlarda yüksək qiymətləndirilirdi. Öz rəsmlərini ona qəsidə yazmış şair Qüruriyə bağışlayaraq deyir: «Mənim işlərimin hər vərəqini tacirlər üç tımənə alıb Hindistana aparırlar, sən də ucuz satma».

Məlumdur ki, Sadiq bəy İmamqulu xanın, Teymur xan Türkmənin portretlərini çəkib. Həmin portretlər, habelə «Əmir» və «Gəzərgi dərviş» şəkilləri İstanbul, Paris, Boston, Sankt-Peterburq muzeylərində saxlanılır. Bütün bu işlərdə Sadiq bəyə xas olan manera-şəxsiyyətin xarakterini açan qabarıq cizgilər vermək- saxlanılmışdır. Sadiq bəyin illüstrasiyalar çəkdiyi bir neçə kitab da indiyə qədər qalmışdır.

Böyük sənətkar 80 yaşında vəfat edir. Azərbaycan miniatür sənəti tarixində Sadiq bəy gözəl portret ustası kimi qalmışdır. Onun əsərləri təsvir obyektini realist cizgilərlə vermək və perspektivi göstərməyə cəhd göstərməklə yadda qalandır. Mütəxəssislərin fikrincə, onun yaradıcılığı miniatür sənətinin, o cümlədən İran-İsfahan məktəbinin inkişafında böyük rol oynamışdır.

Suruş Avşar

Xəlil Avşar Urmiyada dünyaya gəlmişdi. Şair idi. Suruş təxəllüsü ilə incə təbli şeirlər yazırdı. Bir neçə dil bilirdi.

Xəlil Avşar xeyirxah adam idi. Urmiyada Qızıl Aypara cəmiyyətini, əzaxananı ilk dəfə o yaratmışdı. Bir müddət Təbrizdə yaşamışdı.

Xəlil Avşar Xiyabani hərəkatının fəal üzvlərindən idi. Demokratik firqənin üzvü olmuş, bu firqənin Urmiyada dayaq nöqtəsini yaratmışdı.

Ömrünün son çağlarında doğma Urmiyaya dönmüş, bağ-bağatla məşğul olmuşdu.

Tərzi Avşar

Tərzi Urmiya civarında, Tərzili obasında anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Ünlü ədəbiyyatşünas və bioqraf Məhəmmədəli Tərbiyət «Danişməndani-Azərbaycan» kitabında yazır: «I Şah Abbas Səfəvi və II Şah Abbas dövrünün şairlərindəndir. Yaradıcılıqda onun xüsusi şivəsi vardır. O, zarafatçı olaraq, məqəli sözlər qoşur, şeirlərində özündən düzəltdiyi məsdərlər və ifadələr işlədir. Onun divanı bu yaxınlarda Urmiyə şəhərində çap edilmişdir.

Bu şair Urmiyənin iki ağaclarında olaq Tərzilü kəndindəndir. Tərzi Şəbustəri, Tərzi Razi, Tərzi Güvəlyarlı və Tərzi Şirazi bu Tərzi deyil, başqalarıdır. Aşağıdakı rübai Tərzi Avşardandır:

*Şükr olsun ki, murada mən gəlib, çatdım,
Ürəkdə bu yerdən bir qurur oyatdım.
Min altmışıncı ildə bir gün Nəcəfdə,
Novruz və mövlud üçün şənlik yaratdım.*

Hicri qəməri 1060-cı il rəbiə əvvəl ayının 17-də bazar günü (1650, 20 mart) peyğəmbərin viladəti günü ilə Novruz bayramı bir günə təsadüf etmiş və şair bu gündə Nəcəfdə olmuşdur.

Tərzi Avşar 1678-ci ildə vəfat edib».

Fəğani Avşar

Bu şair haqqında məlumatlar azdır.

Fəthi Avşar

XX yüzilin önlərində Urmiya şəhərində doğulmuşdu. Şair idi. 750 beytlik qəzəlləri var. Divan sahibidir. Şeirləri əsasən farscadır.

Nəvai Avşar

Nəvai Avşar haqqında olduqca az məlumat var. Avşar elinin şairləri içərisində adı sadalanır.

Nizam Mirzə Həbib Avşar

Mirzə Həbib Urmiyanın Qaraağac kəndində anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Ünlü ədəbiyyatşünas və bioqraf Məhəmmədəli Tərbiyə «Danışməndani-Azərbaycan» kitabında yazır: «Hünər sahiblərinin başçısı, xəttat və münşi olmuşdur. O, naxuni xətti yazmaqda, kağızdan və buluddan kəsilmiş hərflərlə xətt yazmaqda, eləcə də bafta eşmək və digər bu kimi incəsənət işlərində tanınmış ustad olunmuş, bunlardan əlavə, həcv və məzəli şeirlər qoşmaqda məharətli idi. Mirzə Həbib Hicri qəməri XIV (XX) əsrin əvvəllərində vəfat etmişdir. O öz yazılarında qeyd edir ki, onun əsl Urmiyanın Qaraağac kəndindəndir. Bu kənd Urmiyanın bir ağaclığında (təqribən yeddi kilometrliyində-mütərcim) yerləşir. Onun «Məğvim» adlı bir əsəri vardır ki, bu söz («təqvim» sözünün çevrilmişidir). Mirzə Həbib Əbu Nəsr Fərahinin «Nisabussibyan» əsərini təzvim etmişdir. Aşağıdakı beyt bu əsərdəndir:

*Yaxşı olar sən damdan düşsən, sinsin sənin,
Çeyb-boynun, rükbə-dizin, sədr-sinə, rəs də başın.*

Nişat Avşar

Məhəmmədhüseyn Urmiya şəhərində dünyaya gəlmişdi. Şair idi. Fars şeirində Sədinin davamçılarından hesab olunur. Türk və fars dillərində yazıb yaratmışdı. Bütün şeir növlərində qələmini sınağa bacarsa da, qəzələ üstünlük vermişdi.

Şeirlərindən bir yarpaq:

*Ey müstəqim əlif kimi, can içrə qaməti,
Bir ciltə qıl, qiyam ilə göstər qiyaməti.
Təlim eşq dedi: qəddəmət to əssələvat,
Gördü imami-şəhr çu əvvəl qəddi-qaməti.
Bərpa edir qiyaməti baği, behişt ara,*

*Tuba görə bu qaməti, bu istiqaməti.
Müştaqam elm əlamətinə, çün əzəl günü,
Nuş etmişdim, riza ilə zəhri-məlaməti.*

Niyaz Mirzə Ələkbər Avşar

Niyaz Avşar haqqında olduqca az məlumat var. Avşar elinin şairləri içərisində adı sadalanır.

Rəcəb Avşar

Rəcəb Avşar haqqında olduqca az məlumat var. Avşar elinin şairləri içərisində adı sadalanır.

Çakər Hüseynqulu xan Avşar

Ünlü ədəbiyyatşünas və bioqraf Məhəmmədəli Tərbiyə «Danış-məndani-Azərbaycan» kitabında yazır: «Hüseynqulu xan, keçmişdə Xəmsədə hakim olan Zülfüqar xan Avşarın sülaləsindəndir. O, sədaqətli, vüqarlı, xoş söhbətli və mülayim rəftarlı gənc idi. Şah (Fətəli şah Qovanlı-Qacar - müəlliflər) onu gənclikdə vəliəhdin xüsusi qulluqçusu vəzifəsinə təyin etmişdir, buna görə də onun təxəllüsü Çakər olmuşdu. Bir müddət sonra vəliəhd onun işgüzarlığına görə, onu Nəvvab Məhəmməd mirzə əmirin yanına göndərmişdi. Onun fars və türk dillərində şeirləri vardır. Aşağıdakı şeir ondadır:

*Ey şahım, əzəldən qiyamət gününədək
Fələk qulun, günəş sənə xidmət edəcək.
Bilirsənmi günəş tərə üstə nə üçün,
Gözləmişdir səni səhərdən axşamədək?
Gözləyir ki, biri dostlarından gələndə.
Ayağı önündə hörmətlə baş əyəcək!»*

Cidadi Nəsrulla mirzə Qırxlı-Avşar

Nəsrulla mirzə Nadir şahın oğludur. 1724-cü ildə anadan olmuşdu. Saray təhsili almışdı. Atası öldürüldükdən sonra Kəlatda idi. Əmisi oğlu Əliqulu xanın göstərişi ilə Məşhəddə zindanda yatmışdı. Zindanda yatarkən bu rübaini yazmışdı:

*İlk gündə qəza divanı müstəfisi,
Bütün şadlıq və kədəri düzəltdi.*

*Sevinci bütün adamlara qismət etdi,
Kədər qaldı, dedi: «bu da sənin qismətin».*

Nəsrulla mirzə Cidadi 1747-ci ildə əmisioğlu Əli şah Qırxlı-Avşar tərəfindən öldürüldü.

Molla Hümay Avşar

Molla Hümay Molla Ələsgər oğlu 1923-cü ildə Ağcabədi rayonunun Avşar kəndində doğulub. Kəndlərinin dini işləri ilə məşğul olub. Şair idi. Molla Hümay Avşar 1997-ci ildə vəfat edib.

BİZ AVŞARIQ, YAXŞI TANI

Avşar eli, obası var,
Burda laçın yuvası var,
Nadir Şahın nəvəsi var,
Tarixlərdə adımız var,
Biz Avşarıq, yaxşı tanı!

Bizim oğuz zatımız var,
Dəhnə-cilov atımız var,
Dəmir, polad qatımız var,
Tarixlərdə adımız var,
Biz Avşarıq, yaxşı tanı!

Ulduz Xantək babası var,
Ağac - bəlgə davası var,
«Kürd-Əvşarı» havası var,
Tarixlərdə adımız var,
Biz Avşarıq, yaxşı tanı!

Damğası var, Bayrağı var,
Lülpar kimi yaylağı var,
Qarabağtək oylağı var,
Tarixlərdə adımız var,
Biz Avşarıq, yaxşı tanı!

Tay-tay qoyun saymağı var,
Dağa sürü yaymağı var,

Təhnələrdə qaymağı var,
Tarixlərdə adımız var,
Biz Avşarıq, yaxşı tanı!

Çalbayırın yaxası var,
Avşarların çuxası var,
Üzlü pendir, yuxası var,
Tarixlərdə adımız var,
Biz Avşarıq, yaxşı tanı!

Qədir təpə, dağımız var,
Motalımız, yağımız var,
Çarığımız, bağımız var,
Tarixlərdə adımız var,
Biz Avşarıq, yaxşı tanı!

Əyriqarın qar, buzu var,
Divəkdə döyülən duzu var,
Yeməyə əmlək quzu var,
Tarixlərdə adımız var,
Biz Avşarıq, yaxşı tanı!

Binəsi var, oymağı var,
Kəsib, qoyun soymağı var,
Dəri papaq qoymağı var,
Tarixlərdə adımız var,
Biz Avşarıq, yaxşı tanı!

Səngərlərdə yatması var,
Sərrast güllə atması var,
Ata fərmaş çatması var,
Tarixlərdə adımız var,
Biz Avşarıq, yaxşı tanı!

Azərbaycan camalı var,
Avşar. Hümey salamı var,
Dildə Allah kəlamı var,
Tarixlərdə adımız var,
Biz Avşarıq, yaxşı tanı!

Şöhlət Əfşar Axundov

Şöhlət Əsrəş oğlu Axundov 1949-cu Ağcabədi rayonunun Afşar kəndində anadan olmuşdur.

Orta təhsilini doğulduğu Afşar kəndində Nizami adına orta məktəbdə almışdır.

İlk ali təhsilini S. Ağamalı oğlu adına Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Akademiyasında, ikinci ali təhsilini isə Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət idarəçilik Akademiyasında almış, müxtəlif vəzifələrdə çalışmışdır.

Şöhlət Əfşar Axundov hazırda “Zamanın nəbizi” Beynəlxalq İctimai-siyasi qəzetinin baş redaktorudur.

Azərbaycan Jurnalistlər İttifaqının üzvüdür.

Şair, publisist Şöhlət Əfşar Axundov Azərbaycan Kütləvi İnformasiya vasitələri işçilərinin Həmkarlar İttifaqı, “Qızıl Qələm” fəxri media mükafatı Laureatıdır.

NADİR ŞAH ƏFŞAR

08 may 1992-ci il tarixdə Azərbaycanı acı xəbər sarsıtdı. Qarabağın tacı, qürur qalamız Şuşa şəhəri ermənilər tərəfindən işğal olundu... Vaqifin, Mir Möhsün Nəvvabın, Natəvanın, Cabbarın, Üzeyirin, Bülbülün ruhları nalə çəkdilər...

I

Bir mərd igid idin, Şahən-Şah oldun,
Ucaldın göylərə Nadir Şah Əfşar.
Qarı düşmənləri lərzəyə saldın,
Səs saldın cahana Nadir Şah Əfşar!

İmperiya qurdun bir yanı Bəsrə,
Bir yanı Uzaq Çin, bir yan Türküstan.
Həkk etdin adını əsrdən-əsrə,
Qarşında diz çökdü qoca Hindistan!

Endi ayağına hər qaya, hər dağ,
Atını Arala sürdün suvardın.
Basdın yağılarn sinəsinə dağ,
Təbrizdən tərənib Körfəzə vardın!

Eys-ışrət içində həyat sürmədin,
Qalalar fəth edib, sərhədlər aşdın.

Bir tarix yaşadın, tarix yaratdın,
Sən Vətən eşqilə kükrədin, coşdun.

Xain qəsbkara vermədin aman,
Vətən torpağından atdın, kürüdü.
Namərdi min kərə dirədin dara,
Neçə xaqanları yıxdın, sürüdü!

Bütöv Azərbaycan qurdun, yaratdın,
Bu yolda canını, qanını verdin.
Sünnü, şiəliyə son olsun deyib,
Biz eyni bədənik, bir ürək dedin.

Səni anlamadı cılız beyinlər,
İçini yedilər tac hərəsləri...
(Vətənlə, millətlə öyünməyənlər,
Tarix əfv eləməz siz "varisləri"!)

Gözünü dünyaya yumduğun andan,
Xəyanət başladı xalqa, ölkəyə.
Məğribdən-Məşriqə bir Azərbaycan
Bölündü xanlığa, kiçik bəyliyə.

Kiçik xan oldular, balaca bəylər,
Dərbənddən Təbrizə şaqqaladılar.
Vətən bölündükcə lap kiçildilər,
İtdi şan-şöhrət də naçar qaldılar.

II

Durmadan döyüdü otuz yeddi il,
Böyüdü Vətənin sərhəddi hər il,
İndi sərhəddimiz Sən qoyan deyil,
Hardasan, hardasan, Nadir Şah Əfşar?!

Düşmən yurdumuza hər gün daş atır,
Binamus, bişərəf murada çatır,
Aslan yuvasında çaqqallar yatır,
Hardasan, hardasan, Nadir Şah Əfşar?!

Vətən param-parça, ürəklər zədən,
Alıb ayırdılar Təbrizi bizdən,
Şuşa əsir düşdü daş səbrimizdən,
Hardasan, hardasan, Nadir Şah Əfşar?!

Göyçə qara geyib, Qarabağ darda,
Düşmən əl uzadıb dörd yandan yurda,
Bəsdir tikə olduq biz acgöz qurda!
Hardasan, hardasan, Nadir Şah Əfşar?!

Qalx, yandır yenə də məşəlimizi,
Gəl, al qəsbkarın əlindən bizi -
Silinsin Vətəndən düşmənin izi!
Hardasan, hardasan, Nadir Şah Əfşar?!

10 may 1992

AY ƏFŞAR QIZI

Əlində şəmşirin, belində kəmər,
Çiyində aynalı, altında kəhər,
Tezdən oyanarsan yuxudan səhər,
Şəfqətli anasan, ay Əfşar qızı.

Ərinə arxasan, oğluna ana,
Ağılda bənzərsən Sara Xatuna,
Nigarsan qılıncı qoymazsan qına,
Koroğluya yarsan, ay Əfşar qızı.

Bərk ayaqda qorxu nədir bilməzsən,
Düşməne, xainə aman verməzsən,
Burla Xatun kimi sən əyilməzsən,
Şərəfsən, qürursan, ay Əfşar qızı.

Tomrisin, Nadirin igid nəvəsi,
Köksündə bəsləyər Vətən sevgisi,
Yalçın qayalardan gələr gur səsi,
Həcərə bacısan, ay Əfşar qızı.

Nüşabədən aldın əqli, zəkani,
Qeyrəti, isməti, şöhrəti, şanı,
Paklıqla qazandı gözəl imanı,
Xanımlar xasısan, ay Əfşar qızı.

Məskənin Qarabağ, oylağın dağlar,
Qəlbində od yanar, məhəbbət çağlar,
Səsinə səs verər uçan durnalar,
Yaşılbaş sonasan, ay Əfşar qızı.

Şöhlət dilər sənə firavan həyat,
Gül açsın növrağın, qurasan büsat,
Sənə gerek deyil, ləl-cəvahirat,
Gümüşsən, qızılsan, ay Əfşar qızı!

**Ağcabədi,
25 noyabr 2007**

Elçin Kamal

Elçin Kamal oğlu Hüseynov 1965-ci ildə Bərdə bölgəsinin Bəcrəvan kəndində anadan olub. Elçin 1990-cı ildə N.Tusi adına ADPU-nun filologiya fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirmiş, təyinatla göndərildiyi Qusar rayonunun Kuzun kəndində Azərbaycan dili və ədəbiyyatını tədris etmişdir. 1992-99-cu illərdə «Həyat» qəzetinin xüsusi müxbiri vəzifəsində işləmişdir. 1999-cu ildən «Kredo» qəzetində baş redaktorun müavini.

Elçin Kamal Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvüdür. Onun «Yurdun övladları» (Ə.Xələfli ilə birlikdə) ədəbi-publisist kitabı 2000-ci ildə işıq üzünə görüb. Gənc nasirin «Manqal» kitabında (2002) toplanmış hekayələri oxucular tərəfindən maraqla qarşılanıb. «Sınan güzgülər» (2004), «Obrazlar aləmində» (F. Çobanoğlu ilə birlikdə, 2004) kitabları oxucuların qəlbində taxt qurub.

7.6. Arifləri

Ağa Məhəmmədrəhim Naibüssədr Avşar

Ağa Məhəmmədrəhim Urmiya civarında anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Ünlü ədəbiyyatşünas və bioqraf Məhəmmədəli Tərbiyət «Danışməndani-Azərbaycan» kitabında yazır: «Məşhur arif və ariflər rəhbəri olan Mirzə Nəsrulla Nəsr Ərdəbilinin şagirdi olmuşdur. O, Mirzə Nəsrulla tərəfindən irfani fikirləri xalq içərisində yaymaq üçün xüsusi göstəriş almışdır. Ağa Məhəmməd Rəhimir qəzəllər divanı məşhurdur. O, hicri qəməri 1285 (1868)-ci ildə vəfat etmişdir. Oğlu Hacı Mirzə Naibüssədr də öz dövrünün ariflərindən olmuş, şikəstə və nəstəliq xətlərin yazmaqda çox mahir idi.

Hacı Mirzə Naibüssədr Avşar

Hacı Mirzə Ağa Məhəmmədrəhim oğlu Urmiya civarında anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı.

Mirzə Ağa Sahibqələm Avşar

Mirzə Ağa Urmiya civarında anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Ünlü ədəbiyyatşünas və bioqraf Məhəmmədəli Tərbiyə «Danışməndani-Azərbaycan» kitabında yazır: «O, İstambulda bir neçə kitab yazıb, çap etdirmişdir. Onlardan «Gülüstan» kitabıdır ki, hicri qəməri 1291 (1874)-ci ildə rəvan dildə və bədii qələmlə yazılmışdır».

Mirzə Ağa Sahibqələm Avşar Sultan Əbdülhəmid Osmanlının sarayında katib kimi çalışıb.

7.7. Rəssamları

Usta Allahverdi Avşar

Allahverdi Urmiya civarında anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Dövrünün böyük rəssamlarından sayılırdı.

Usta Allahverdinin Əbülhəsən adlı oğlu vardı.

Usta Əlişraf Avşar

Əlişraf Urmiya civarında anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı.

Ağa Əbülhəsən Nəqqaşbaşı Avşar

Əbülhəsən Allahverdi oğlu Urmiya civarında anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Ünlü ədəbiyyatşünas və bioqraf Məhəmmədəli Tərbiyə «Danışməndani-Azərbaycan» kitabında yazır: «Onun rəssamlıq əsərləri və rəngli peyzajlarını əmisi, məşhur rəssam Əlişraf Avşarın qələmdan və kitab üzərində çəkdiyi miniatur və rəsmlərindən ayırd etmək mümkün deyildir. Əziz xan Sərdar onun əsərlərini töhfə kimi Tehrandakı əyanlara göndərirdi. Onun qələmdan üzərində çəkdiyi rəsmlər hələ sağlığında əlli tükənə satılırdı.

Əbülhəsən hicri qəməri 1306 (1888)-ci ildə vəfat etmişdir. («Əl-məsair vəl-əsar»-»Hünərlər və əsərlər»)

Rəssam Məzahir Avşar

12 Yanvar 1955-ci ildə Azərbaycanın Qarabağ bölgəsi Ağcabədi rayonunun Avşar kəndində doğulub. Kənddəki Nizami adına orta məktəbi bitirdikdən sonra Ə. Əzimzadə adına Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq məktəbinə qəbul olunub. 1978-ci ildə həmin məktəbin Monumental

Rəssamlıq Bölümündən məzundur. 1973-75-ci illər arasında Polşa və Almanyada əsgəri xidmətdə olub. 1978-1984-ci illərdə St.Peterburq Sənaye Rəssamlığı Akademiyasında təhsil alıb və Dekorativ Tətbiqi Sənət fakültəsi Keramika bölümündən məzun olub. Bakıya döndükdən sonra Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyi nəzdində Muzeylərin tərtibatı idarəsində çalışıb. Muxtəlif illərdə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Beynəlxalq "Sovet Türkologiyası", "Xəzər", "Qurtuluş" və "Qobustan" jurnallarında bədii redaktor vəzifəsində çalışıb.

Müəllimlik fəaliyyətinə Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Mühəndisləri Universitetinin Dizayn kafedrasında başlayıb. 2000-ci ildə Türkiyə Cumhuriyyəti Səlcuq Universiteti Rektorluğunun dəvəti ilə Konyaya gəlib və burada Gözəl Sənətlər Fakültəsini gürub. Hazırda professor kimi həmin universitetinin Gözəl Sənətlər Fakültəsinin Keramika kafedrasının müdiri vəzifəsində çalışır.

1999-cu ildə Türkiyə Cumhuriyyəti prezidenti tərəfindən Ankara Çankaya Köşkündə "Türk Dünyasına Hizmet" mükafatını alıb.

1986-cı ildən SSSRi Rəssamlar Birliyinə, 1989-cu ildən SSSRi Dizaynerlər birliyinə qəbul olunub.

Azərbaycan Rəssamlar Birliyinin və Azərbaycan Dizaynerlər Birliyinin üzvüdür.

UNESKO Beynəlxalq Plastik Sənətlər Dərnəyinin üzvüdür.

GƏSAM - Türkiyə Mədəniyyət Nazirliyi Sənət Əsərləri Sahipləri Birliyinin Üzvüdür.

7.8. Avşar elinin astroloqları

Mirzə Məhəmməd Münəccim Avşar

Mirzə Məhəmməd Urmiya civarında anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Ünlü ədəbiyyatşünas və bioloq Məhəmmədəli Tərbiyyət «Danışməndani-Azərbaycan» kitabında yazır: «Mirzə Məhəmməd Ağa Tağı Münəccim Avşarın qohumlarındanır. O, nəcum elmində böyük müvəffəqiyyət əldə etmiş və bu barədə onun verdiyi hökmlər səhvsiz və xətasız olmuşdur. Məhəmməd neçə il vəfatından əvvəl öz vəfatı tarixini nəcum vasitəsilə bir səhifədə müəyyən etmişdi. Hal-hazırda (Hicri qəməri 1306/1888) bu səhifə onun uşaqlarındandır. Bu tarix təməmilə düzgün çıxmışdır. («Əl-məasir vəl-asar»)

Ağa Tağı Münəccim Avşar

Ağa Tağı Hacı Ağa Əbülhəsən oğlu 1817-ci ildə Urmiyə şəhərində dünyaya gəlmişdi. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Ünlü ədəbiyyatşünas

və bioqraf Məhəmmədəli Tərbiyə «Danışməndani-Azərbaycan» kitabında yazır: «nücüm elmində məharətli, hikmət və digər biliklərdə orta səviyyəli olmuşdur. O, bir müddət Ətabatda dini bilikləri öyrənmiş, sonra atası Hacı Ağa Əbülhəsənin istədiyinə görə Urmiya şəhərinə qayıtmışdır. Atasının arzusu bu idi ki, o, Urmiyada məscid və minbər sahibi olsun. Ancaq o, qəbul etməmiş, guşənişin olub, hicri qəməri 1284 (1867) -ci ildə əlli yaşında vəfat etmişdir. O, ədəd (sayların xüsusiyyətini aydınlaşdıran elm) və ovfaq (ay, həftə, gün və illərin sayların xüsusiyyətini aydınlaşdıran elm), eləcə də cəfr elmlərində məharət qazanmışdır. Mirzə Məhəmməd Münəccim Avşar Urməvi onun qohumlarından olmuş, o da nücüm elmində məşhur olmuşdur. («Əl-məasir vəl-əsar»)

Molla Əli Münəccim Avşar

Əli Urmiya civarında anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Münəccim olmaqla yanaşı müdərrişlik də edirdi. Bir çox tanınmış münəccimlərin müəllimidir.

Molla Hüseyn Münəccim Avşar

Hüseyn Urmiya civarında anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Ünlü ədəbiyyatşünas və bioqraf Məhəmmədəli Tərbiyə «Danışməndani-Azərbaycan» kitabında yazır: «Mirzə Məhəmməd Avşarın şagirdlərindəndir. O, bir müddət də Molla Ağa Münəccim Avşarın və Molla Əli Münəccim Avşarın yanında oxumuşdur. Molla Hüseyn nücüm və astrologiya elmində bilikli, təqvim tərtib etməkdə məharətli idi. O, hicri qəməri 1273 (1856)-cü ildə vəfat etmişdir».

Molla Hüseyn Ağa Mirpəncin qızı ilə ailə qurmuşdu. Övladları olmadı.

7.9. Avşar elinin tarixçiləri

Mahmud Avşar

Avşar elinin məşhur tarixçilərindən biri də Mahmuddur. Mahmud Avşarın bir neçə tarixi əsəri var.

İrəc Avşar

İrəc Mahmud oğlu Avşar həm tarixçi, həm də ədəbiyyatşünas idi.

İsmayıl Avşar

Avşar tarixçilərindən biri də İsmayıl Vahidülmülkdür. Bir neçə kitabın müəllifidir.

Cəmşid xan Məcdüssəltənə Avşar

Cəmşid xan Ərdəşir xan oğlu Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Dədə-baba yolu ilə gedərək hər b sənətini seçmişdi. Əmir tuman rütbəsinə qədər yüksəlmişdi. Məcdüssəltənə ləqəbini daşıyırdı.

Osmanlı ordusu Güney Azərbaycanı erməni işğalından azad edəndən sonra Cəmşid xan Məcdüssəltənə Azərbaycan valisi oldu.

O, tarixçi olmaqla yanaşı həm də jurnalist idi. Onun vəsaiti ilə Təbrizdə «Azərbaycan» adlı həftəlik qəzet çıxırdı.

Məcdüssəltənə 1914-cü ildən sonra Qafqaza getmişdi. Talıbovla yazışırdı.

Məcdüssəltənənin Urmiyada zəngin kolleksiyası və kitabxanası vardı. Ruslar Urmiyanı aldıqdan sonra onun evini dağıdıb, var-dövlətini talan etdilər. Kitabxanasını və kolleksiyasını Tiflisə apardılar. Sonralar onun qızı Turan xanım çox çalışsa da kitabxanasını və kolleksiyasını geri qaytara bilmədi.

Məcdüssəltənənin əsərləri: «Eşq ərqavanı», «Şərqi-Tiflis mətbəsinin çapları», «Tuği-lənət», «Şərqi-Tiflis mətbəsinin çapları və Maşallah xanım», «Şərqi-Tiflis mətbəsinin çapları-2»

Mirzə Rəşid Mahmudlu-Avşar

Mirzə Mahmud Mirzə Məhəmmədşəfi oğlu Urmiya civarında anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Dövrünün tanınmış alimi Məhəmmədrza Məftidən dərs almışdı. Şair və tarixçi idi. Türçə və farsca şeirləri var. Rəşid təxəllüsü, Ədibəşşüara ləqəbi ilə tanınırdı. Mirzə Rəşid Avşar elinin başçılarından evlərinə gedər, onların söhbətlərinə qulaq asar, kitabxanalarından istifadə edirdi.

Mirzə Rəşidin «Tarixi-Avşar» adlı əsəri var. Bu əsər 1966-cı ildə Təbriz şəhərində çap olunmuşdur. Nəşrə hazırlayanlar: M. Ramiyan, Şəhriyar Avşar. Onun həm də şeirlərdən ibarət divanı vardı. Həmin divan itib. «Tarixi-xəttiye-Avşar» adlı əsəri Xoy və Salmasın hakimi Şücaəddövlənin tapşırığı ilə yazılıb. Müəllif kitabın üstündə üç il işləmişdi.

Mirzə Rəşid müəllim kimi də fəaliyyət göstərmişdi. Urmiya xan zadələrində dərs deyirdi. Məşhur xəttat kimi tanınan Azərbaycan (Təbriz) valisi Həsənəli xan Əmir Nizam Gərrusunin sevimli adamlarından sayılırdı.

Mirzə Rəşid Ədibəşşüaranın şeirlərindən bir yarpaq.

*Dağa gəldim ki, gül dodağını bir az qılım,
Özümə dağ görən laləni dəmsaz qılım.*

*Nə bilim laləgu gül dağına min dağ qoyar,
Başıma gəldi hava, bəs hara pərvaz qılım.*

*Ta görüm yar nişanın yeri dağı nişan,
Hu çəkib qüllələr üstündə mən avaz qılım.*

*Səni seyd etməyə ey kəbki dəri, çarəm yox,
Ta gedib bir neçə il xidməti şahbaz qılım.*

*İndi bildim ki, bu aləmdə fənadı əncam,
Dolu ver, camı ki, əndişeyi ağaz qılım.*

*Dağ ilə bağı görüb olma çox avarə Rəşid,
Gəl xərəbata, səni arifi hər raz qılım.*

Pərviz xan Şəhabəddövlə

Pərviz xan Qasımlı-Avşar Urmiyada anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Şəhabəddövlə ləqəbini daşıyırdı.

Pərviz xan 1917-ci ildə Urmiya avşarlarının tarixindən bəhs edən «Xronika» adlı əsər yazmışdır.

Qulamhüseyn Sədri-Avşar

Qulamhüseyn Sədri-Avşar 1935-ci ildə Urmiya şəhərində dünyaya gəlib. Tanınmış tarixçidir.

Qulamhüseyn Sədri-Avşar tərcüməçi kimi də şöhrət tapmışdı. Ərəb, fars, ingilis və türk dillərini mükəmməl bilirdi.

Qulamhüseyn Sədri-Avşar Tehrandə Milli Cəbhə hərəkatına qoşulmuşdu. Burda çətinliklərlə üzləşib Urmiyaya döndü. Qiraətxana açıb, kitabdarlıqla məşğul olmağa başladı. Biliyinin çoxluğu, elminin genişliyi Urmiyaya sığmadı. Yenidən Tehrana qayıtdı.

Qulamhüseyn Sədri-Avşarın əsərləri: «Tarixi dər İran», Həmin əsər hicri şəmsi 1345-ci ildə (1966-cı ildə) Tehranda çap olunub. «İran tarixçilərinin və coğrafiyaçıların həyatı». Həmin əsər hicri şəmsi 1345-ci ildə (1966-cı ildə) Tehranda, «İbni Sina» nəşriyyatında çap olunub. «Fars dili bu gün», «İranın müasir mədəniyyəti». Tərtib etdiyi əsərlər: Ə. Dünbilinin «Məasiri Sultaniyyə». Həmin əsər hicri şəmsi 1351-ci ildə (1972-cı ildə) Tehranda, «İbni Sina» nəşriyyatında çap olunub. Məhəmməd Təməddünün «Tarixi Rizaiyyə və Birinci Savşda İranın vəziyyəti». Tərcümələri: Corc Sartonun 2 cildlik «Elm tarixinə müqəddəm», Artur Popun «İran memarlığı», Devid Smit Yucinin «Riyaziyyat tarixi», Denis Rayt «İngilislər Qacar zamanı İranda», Eduard Braunun «İran ədəbiyyatı».

Əli Avşar

Əli Avşar Urmiya şəhərində dünyaya pənah gətirmişdi. Məşhur tarixçidir. «Tarixi-Avşar», «Tarixi-Urmiya» adlı tarixi əsərləri var.

7.10. Xəttat və katibləri

Hacı Ağa bəy Avşar

Nadir şah sərkərdələrindən olan Hacı Ağa bəy Avşar həmin ordu sıralarında Kərim xan Zəndlə birlikdə xidmət etmiş və möhkəm dostluq əlaqəsi yaratmışdılar. Kərim xan Zənd İranda hakimiyyətə keçdikdən sonra öz yaxın dostu Hacı Ağa bəyi Şiraza dəvət etmiş, Hacı Ağa bəy də özü, ailəsi və bütün tayfası ilə birlikdə Təbrizdən köçərək İraq yolu ilə Şiraza gəlmiş və Kərim xan Zəndin ona yaratdığı şərait əsasında Şah Meydanı məhəlləsinin mühim hissəsində sakin olmuşdur. Hacıağası tayfası ziyalılarından görkəmli həkim, müəllim, hüquqşünas, ədib, şair, xəttat və s. meydana çıxmışlar ki, onlardan bəziləri bütün İran miqyasında məşhurdur. Hacı Ağa bəy Avşar özü qoşun sərkərdəsi olmaqla bərabər yaxşı xəttat idi. Hafiz Şirazinin məzarı üstünə qoyulmuş mərmər daşın üzərində qazılmış yazılar və şeirlər Hacı Ağa bəyin xəttidir.

Məhəmməd İsmayıl Avşar

Məhəmməd İsmayıl Avşar Urmiya şəhərində dünyaya pənah gətirmişdi. Xəttat və katibliklə məşğul olmuşdu. «Nəsrul Lali» adlı əsəri şahın kitabxanasında saxlanılırdı.

Əsədulla Avşar

Əsədulla Avşar Şeyx Mahmud Şəbüstərinin «Gülşəni-Raz» əsərini köçürmüşdü.

Məhəmməd xan Avşar

Məhəmməd xan Heydər xan oğlu Urmiya şəhərində dünyaya gəlmişdi. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Atasından sonra Avşar elinin başçısı olmuşdu. Nüsrətülmülk ləqəbi, polkovnik rütbəsi vardı.

Məhəmməd xan müqəddəs Məkkəyi mükərrəmi ziyarət etmişdi.

Hacı Məhəmməd xan məzlumpərəst bir adam idi. Kasıblara əl tutur, onların övladlarının savadlanmasına çalışırdı.

Hacı Məhəmməd xanın gözəl qələmi vardı. Xəttat kimi ad çıxarmışdı. Müəllimi Həsənəli xan Əmirnizam Gərrusinin əmriylə 8 min beytlik «Divani-Fərruxini» şikəstə nəstəliq xətti ilə köçürmüşdü. Bu kitabın başlığı qızilla işlənib.

Hacı Məhəmməd xanın Hüseyinli xan, Hüseyin xan, Yəhya xan, Həsən xan, Əlinağı xan adlı oğulları vardı.

Mirzə Əbdülhüseyn xan Sədiqi Avşar

Mirzə Əbdülhüseyn xan Urmiya şəhərində dünyaya göz açmışdı. Xəttat idi. Katib kimi müəllimi Məhəmməd xanın yanında çalışmışdı. Sonra vəkil işləmişdi. Ömrünün sonlarında Çırağətiyyəyi-Səfli kəndində əkinçilik etmişdi.

7.11. Jurnalistləri

Mirzə Həbib Ağazadə Avşar

Mirzə Həbib Ağa bəy oğlu İmanlı 1830-ci ildə Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Məşrutə hərəkatında iştirak etmişdi. Sonra demokrat firqəsinin üzvü olmuşdu.

Mirzə Həbib Mahmud Qənizadə, Mahmud Əşrəfzadə, Sadiqülmülk və Müəyyədzadə ilə bərabər Urmiyada maarifçiliyə başlamışdı. «Fəryad» qəzetinin redaksiya heyətinə başçılıq etmişdi. Sonralar bu qəzetin adı dəyişdirilib «Fərvərdin» adı ilə nəşr olundu. Mirzə Həbibin səyi ilə İranda yayıldı. Çar ordusu Urmiyaya soxulanda qəzet bağlandı. Qəzetin fəalları öldürülməyə başlandı. Sadiqülmülk asıldı. Mirzə Həbib qaçıb Osmanlı konsulluğuna sığındı. Bir zamandan sonra Urmiya hakiminin köməkliyi ilə qurtulub Tehrana getdi. Mərkəzdə «Əhrar»

qrupunun dəstəyi ilə qəzetçiliyə davam etdi. Demokratlara qoşuldu. Bu firqənin mərkəzi komitəsinin üzvü oldu. 500 nəfərlik fə dai ilə Şərəfxanaya hücum etdi. Bu limanı r uslardan azad etdi. Ordakı anbarlardan gətirdiyi azuqə ilə Təbriz camaatını 6 ay yedirdi. Silahsursatla əhalini təmin etdi. Osmanlı ordusu köməyə gə lincə xalq özünü Petrosun hücumlarından müdafiə etdi.

Mirzə Həbib Ağazadə Təbrizdən deputat seçildi. «Şahin» adlı qəzet çıxardı. Təbriz bələdiyyəsini idarə edən Şuraya üzv oldu.

Mirzə Həbib 1960-cı ildə vəfat edib.

Əmir Nəzmi Avşar

Hacı Məhəmmədhəsən xan Əmir Nəzmi (Nəzməssəltənə) Urmiya şəhərində doğulmuşdu. Avşar elinin Gündüzlü oymağındandır. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Hərb sənəti ilə ilgilənmişdi. Əmirtuman rütbəsində də yüksəlmişdi.

Hacı Məhəmmədhəsən xan 1891-ci ildə onun başçılığı ilə «Urmiya» adlı qəzet çıxırdı. Sonra bu qəzeti jurnala çevirdi. Bu jurnalda tarixə, ədəbiyyata, elmə dair məqalələr dərc etdirirdi.

Əmir Nəzmi Avşar Urmiyanın ətrafındakı Qarabağlı kəndində 1 hektar sahəsi olan məktəb binasını təhsil idarəsinə bağışlamışdı.

Hacı Məhəmmədhəsən xan Nəzmi 1952-ci ildə vəfat edib.

Hacı İbrahim Avşar

Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. 1910-cu ildə onun başçılığı ilə Urmiyada «İttifaq» qəzeti nəşr olunurdu.

7.12 Aktyorları

Muxtar Avşarov

Muxtar Həsən oğlu Avşarov 1914-cü il fevral ayının 15-də İrəvan şəhərində anadan olmuşdur.

Atası Həsən Avşar ailəsinin böyük olmasına baxmayaraq İrəvanın imkanlı şəxslərindən biri idi. Şəhərin mərkəzində bəzzaz, baqqal, qəssab və çayçı dükənləri vardı. O dövrdə varlı ailələrdə maraqlı bir adət vardı. Onlar evlərində böyük mis sini saxlayırdılar və anadan olan övladlarının adını həmin siniyə həkk etdirərdilər. Odur ki, atası Həsən

Avşar həmin mis sinini misgər usta Qənbərin yanına gətirib deyir!: «Usta bu gecə mənim ailəmdə xoşbəxtlik üz verib, bir oğlum da dünyaya gəlib, onun da adını bu sininin qırağına həkk elə».

İrəvanda Həsən Avşarın dost və tanışları çox idi. Bu dostların içində təkcə azərbaycanlılar deyil, həmçinin ermənilər də vardı. Erməni dostlarından birinin dükanı onun dükənləri ilə üzbəüz yerləşirdi. Günlərin birində həmin dostu H.Avşara bildirir ki, «erməni-müsəlman» qırğını başlayacaq, uşaqlarını götürüb aradan çıx (bu hadisə 1918-ci ildə baş vermişdir) H.Avşar çörək kəsdiyi bu dostuna çox inandığından, qaranlıq gecələrdən birində erməni dostunun təşkil etdiyi fərqlənən araba ilə ailəsini və atasını götürüb İrəvana şəhərindən çıxır. Bir neçə gün getdikdən sonra Güllücəyə (indiki Leninkan) gəlib çıxırlar və səhərə yaxın Arpa çayını keçib, Türkiyə ərazisinə daxil olurlar. Səhər açıldığına görə həmin erməni dostu fərqlənən araba ilə ailəsini götürüb, geri İrəvana qayıdır. Sərhəd qırağındakı kiçik kənddə bir neçə gün qaldıqdan sonra Qarç vilayətinə gedərək orada bir neçə ay məskunlaşırlar. Lakin erməni dostunun bildirdiyi «erməni-müsəlman» qırğının başlamaması, həm də götürdükləri ehtiyatın qurtması Həsən Avşarı çox narahat edir. Digər tərəfdən dükənlərin hamısını erməniyə verdiyinə çox peşman olur, lakin bu ərəfələrdə həqiqətən də həmin gözlədikləri qırğın baş verir.

Bu arada ailənin ortancıl qızı Suraya bir türk zabitinin gözü düşməsi və evlənmək təklifi ilə onlara elçi göndərməsi ailənin nigrançılığını bir az da artırır. Ailə razı olmasa da qızın zabitə könlü olduğunu nəzərə alıb, ailə qurmasına icazə verilir. Bundan sonra türk zabiti Əşrəf Qılınc oğlu bu ailəni öz hesabına Qarsdan Bakıya köçürür. O, Bakıda İçəri şəhərdəki, Qala küçəsində yarı zirzəmi, iki otaqlı ev tutur, bir neçə aylıq kirayə haqqını ödəyir və həyat yoldaşı Sura ilə birlikdə geri Qarsa qayıdır. (Bu onların axırncı görüşü olur).

Bir neçə ay burada yaşadıqdan sonra, Həsən Avşar Bakı mühitinə uyğunlaşa bilmədiyindən, həmçinin yeni qurulmuş Sovet hökumətinin insanların başına gətirdiyi müsibətlər və ehtiyac onu çox çıxılmaz vəziyyətə gətirir. Odur ki, bütün olub keçənlərə baxmayaraq köhnə erməni dostu ilə görüşmək üçün ailəsini Bakıda qoyub bir neçə günlük İrəvana qayıdır.

Çətin şərait və milli münasibətlərin həddən artıq gərgin olmasına baxmayaraq, erməni dostu aralarında kəsilən duz-çörəyə görə Həsən

Avşarı qarşılayıb, onun dükanlarının haq-hesabını çəkir və dostunu qatara mindirib, Bakıya yola salır.

Həsən Avşar qayıdarkən Tovuz və Gəncəyə baş çəkir. Gəncə xoşuna gəldiyindən əldə etdiyi pula torpaq sahəsi alaraq, ailəsini Bakıdan Gəncəyə köçürür və 1921-ci ildə dünyasını dəyişir.

Bundan sonra ailə Muxtar Avşarın babası İsmayılın himayəsinə keçir. O babasını belə xatırlayır: «Babam savadsız kişi olub, amma həqiqi mənada xalis müsəlmana xas olan qanun-qayda, ənənə, böyük-küçüklük ləyaqətini gözləyən, xeyirxah təmkinli və çox böyük dünya görüşə malik şəxsiyyət idi»

1922-ci ildə Muxtar Avşarov Gəncədəki Dəmiryol məktəbinin ibtidai sinfində oxuyur.

Bu zaman Sovet İttifaqında kollektivləşdirmə siyasəti başlayır və bunula da kolxozlar yaranır. O zamanlar kolxoza girmək istəməyənləri «kulak» adlandırırdılar. «Kulak» siyasəti altında Rusiyadakı rus əhaləsini bir çox respublikalara (o cümlədən Azərbaycan ərazisinə) sürgün edirdilər. Öz növbəsində azərbaycanlıları da «qolçomaq» adlandıraraq Rusiyanın şaxtalı-soyuq yerlərinə və Qazaxıstan qumsallı səhralarına sürgün edirlər...

Bu illərdə imkan düşdükcə Muxtar babası ilə Bakıya böyük bacısı Məsmə xanım ilə qonaq gəlir. 1928-ci ildə C. Cabbarlının «Od gəlini» əsəri ilk dəfə olaraq «Siyasi Maarif evi» ndə oynalır. (İçəri şəhərin Qoşa qala qapısı ilə üzbəüz bina.)

Teatr, tamaşa və səhnə haqda maraqlanan M. Avşarov bacısından xahiş edir ki, onu da teatra aparsın.

Lakin, o uşaq olduğuna görə, tamaşaçı zalına buraxılmır.

Sonradan bacısının evində, bir neçə nəfər ziyalının əsəri necə müzakirə etmələrinin şahidi olur.

M. Avşar doqquzillik dəmiryol məktəbini Gəncədə bitirdikdən sonra, babasının təşəbbüsü ilə Bakıya gələrək Dəmiryolçuların sənət məktəbinə daxil olur. Bu illərdə böyük qardaşı Manaf Avşar Gəncə dəmiryol deposunda çilingər işləyirdi.

M. Avşarın böyük bacısı Məsmə, həyat yoldaşı Məmmədhüseyn Münşizadə ilə Bakıda yaşayırdılar. Məmmədhüseyn o zaman «Kommunist» (1924-1932) qəzetində tərcüməçi işləyirdi və o, fars, türk və rus dillərini mükəmməl bilirdi. O, bacısıgildə yaşadığı vaxtlarda C.

Məmmədquluzadə və H. Cavidin onlarla ailəvi dostluq etdiyinin şahidi olur.

M. Avşarovun oxuduğu sənət məktəbi ilə üz-üzə Dəmiryolçuların klubu yerləşirdi. Hələ məktəbli vaxtlarında incəsənətə, teatra olan həvəs onu rahat buraxmadığından boş vaxtlarında həmin kluba gedir və oradakı dram dərdəyinə üzv yazılaraq həvəskar aktyor kimi fəaliyyətə başlayır. Çox keçmir ki, həmin dərnəyə görkəmli aktyor Ülvi Rəcəb rəhbərlik etməyə başlayır və ilk olaraq A. Şirvanzadənin «Namus» pyesini tamaşaya qoyur. Pyesdəki Sumbat rolunu M. Avşarova tapşırır.

Onun bacarığı və rolun öhdəsindən layiqincə gəlməsi Ülvi Rəcəbə Muxtar Avşarov arasında xoş münasibətə səbəb olur, beləliklə də onun teatra gedib gəlməsini şərait yaranır.

O zamanlar Dram Teatrında «Topal Teymur», «1905-ci ildə», «Qarasu», «Aydın», «Qorxu» və s. Əsərlər oynanırdı.

Bir neçə tamaşadan sonra «Topal Teymur» ictimai və siyasi baxışına görə qadağan olunub, repertuardan çıxarıldı.

1933-cü ildə sənət məktəbini bitirib Gəncəyə qayıdan M. Avşarov Dəmir yolunda «çilingər» işləməsi ilə bərabər, həm də Dəmir yolçuların mədəniyyət evində həvəskar aktyor kimi fəaliyyətini davam etdirir.

1935-ci ildən ölkədə siyasi şöbələr «politodel» yaranmağa başladı. Bu «politodel»in adı gələndə adamların qorxudan bağı yarıldı, hətta NKVD bu təşkilatın yanında «şükürlü» idi. Gəncədə dəmiryol üzrə «politodel» in naçalnikisi Quliyev idi. O, M. Avşarovun aktiv oğlan olduğu və mədəni-kütləvi tədbirlərdə yaxından iştirak etdiyini nəzərə alıb Moskva Şuks məktəbinə göndərir.

Oranı müvəffəqiyyətlə bitirib qayıdan M. Avşarov Gəncə Dəmiryol klubunda mədəni-maarif işçisi kimi fəaliyyətə başlayır.

1937-ci ildə Dəmiryol klubunun müdiri Məhərrəm Əliyevin «politodel» tərəfindən guya siyasi fəaliyyətinə görə həbs edilməsi, M. Avşarovu həddən artıq narahat edir və öz xahişi ilə azad edilir. O, bundan sonra Gəncə Dövlət Dram Teatrında aktyor işləməyə başlayır.

Bu ağır illərin küləyi M. Avşarova da toxunur. Bir müddət istintaq altında yatır.

1953-cü ildə İ. V. Stalinin blümü ilə ölkədə yeni bir canlanma yaranır. Bundan sonra «represiya» dövrünə nəhayət ki, son qoyulur. Bu böyük ölkədə yaranan canlanma M. Avşarovun da həyatına təsir edir və o, yenidən C. Cabbarlı adına Dram Teatrına qayıdır. Çox keçmir ki, həyat

yoldaşı Fatma xanımı da teatra işə düzəldir. Onun teatra qayıtması ilə əlaqədar olaraq S.S. Axundovun «Eşq və intiqam» əsəri bərpa edilir və az bir vaxta oynanılır. Tamaşada əsas rollardan birini oynayan M. Avşarov yenidən Gəncə tamaşaçılarının sevimli şəxsiyyəti oldu.

1958-ci ildə Gəncədə teatrı fəaliyyətinin 25 ili tamam olması münasibəti ilə Bakı tamaşaçıları qarşısında yaradıcılıq hesabatı vermək üçün, aprel ayının 25-də paytaxta gələrək A. Ginzburqun «Qanq qızı» (rejissor H. Ağayev) tamaşası ilə açılış edir. Bu tamaşa da Bakı tamaşaçıları üçün sürpriz olur.

Bu qastrol zamanı bir çox teatr əməkdaşları ilə bərabər Muxtar Həsən oğlu Avşarov Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin Fəxri Fərmanı ilə təltif olunur.

Muxtar Fatma xanımla ailə qurmuşdu. Rza, Rauf, Nuri adlı oğulları, sevrer adlı qızı var.

7.13. Maarifçiləri

Saleh Əmir Nəzmi Avşar

Saleh Əmir Tuman oğlu Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Urmiya təhsil idarələrində müfəttiş vəzifəsində çalışmışdı. Bir müddət «Şiri-Xursid» idarəsinə başçılıq etmişdi.

Məhəmmədbağır Nəzmi Avşar

Məhəmmədbağır Əmir Tuman oğlu 1904-cü ildə Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Urmiyada açılan ilk kollecə rəhbərlik etmişdi. Şəhərin bələdiyyəsinə və bir rayonuna başçı olmuşdu.

Məhəmmədbağır Nəzmi Avşar 1981-ci ildə vəfat edib.

İskəndər Heşmət Avşar

İskəndər Heşmət Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı.

İskəndər Heşmət Urmiyanın tanınmış maarif xadimlərindəndir. Xoyda orta məktəblər yaratmışdı. Urmiyanın «Pəhləvi» məktəbində direktor müavini, «Bədr», «Firdovsi» məktəblərində direktor vəzifələrində çalışmışdı. Kollecə başçılıq etmişdi.

VIII Fəsil

ELM VƏ TEXNİKA XADİMLƏRİ

8.1. Alimləri

Cəmal Avşar

Camal İsfəndiyar xan oğlu (Zərgəmülmülkün nəvəsi) Urmiya şəhərində doğulmuşdu. Avşar elinin Qasımlı oymağındandır. Bu şəhərdə ibtidai təhsilini alandan sonra Tehrana yollanmışdı. Orta təhsilini paytaxtda almışdı. Ordan Avropaya getmiş, ali savada yiyələnmişdi. Riyaziyyat sahəsində Fransada oxuyandan sonra Tehrana dönmüşdü. Tehran Universitetində riyaziyyatdan tədris etmişdi.

Bir dövrə Milli məclisin deputatı olmuşdu.

Cəlal Avşar

Cəlal Cəmşid xan Məcdüssəltənə oğlu (Müzəffərəddin şahın qız nəvəsi) Urmiya şəhərində doğulmuşdu. Bu şəhərdə ibtidai təhsilini alandan sonra Tiflisə yollanmışdı.

Tehran Universitetində biologiya fakültəsində həşəratlar kafedrasını, Təbrizdə laboratoriya yaratmışdı. İranda və Orta Şərqdə bu sahə üzrə ən böyük alim sayılırdı.

Hüseyn xan Avşar

Hüseyn xan 1894-cü ildə Urmiya şəhərində dünyaya gəlmişdi. Bu şəhərdə ibtidai təhsilini alandan, fars və fransız dillərini mükəmməl öyrənəndən sonra 14 yaşında Fransaya yollanmışdı. Frnasada Kənd Təsərrüfatı Akademiyasında təhsil almışdı. Təhsilini bitirdiyi il Birinci Cahan Savaşı dönməsinə təsadüf etdi. Rusiya Güney Azərbaycanı işğal etmişdi. O, bir dəstə islamçı osmanlı ilə vətəninə döndü. Urmiyada

osmanlılara qoşulub ruslara qarşı çıxış etdi. Sultan tərəfindən nişanla ödülləndi.

Hüseyn xan savaştan sonra Tehrandə Maliyyə Nazirliyində işə başladı. Yaxşı işi sayəsində nazir müavini təyin edildi. 6 dövrə dəlbədal məclisə deputat seçildi. Bütçənin bölünməsinə fəal iştirak edirdi. Rusiyaya göndərilən heyətə başçılıq etmişdi. Tikinti nazirliyinə başçılıq etmişdi.

Hüseyn xanın mexanika, riyaziyyat, fizika və fəlsəfəyə dair dərin tədqiqatları vardı. İşlədiyi müddətdə də elmi fəaliyyətindən qalmadı. Eynşteyn nəzəriyyəsini tədqiq edib, riyaziyyatdan maksimum və minimum inteqrallarını genişləndirib, yeni nəzəriyələr kəşf etdi. Onun nəzəriyələri dövrü mətbuatda dərc olunmuşdu.

Hüseyn xan sülh tərəfdarı idi. Papa ona qızılla mükafatlandırmışdı.

Hüseyn xan təqaüddə çıxandan sonra Urmiyə əncüməninə başçılıq etmişdi.

8.2. Təbibləri

Mirzə Baba Avşar

Avropada ilk ali tibb təhsili almış azərbaycanlı həkim Mirzə Baba Avşar, yaxud Mirzə Hacı Baba Avşar isə Azərbaycan valisi Abbas mirzə Naibüssəltənənin ordusunun zabitlərindən birinin oğludur. O, Şahzadə Abbas mirzə tərəfindən 1811-ci ildə Avropaya tibb elmini və rəssamlıq sənətini öyrənmək üçün göndərilən iki gəncdən biri olmuşdur. Abbas mirzə 1811-ci ildə onun hüzuruna, Təbrizə gəlmiş İngiltərənin xarici işlər naziri ilə görüşərək nazir ser Harford Consdan xahiş etdi ki, iki gənci, Mirzə Baba Avşarı və Nəqqəşbaşı oğlu Məhəmməd Kazımı özü ilə bərabər Londana aparsın. Səfir müasir elmləri öyrənməyin zəruri olduğunu düşünən Abbas mirzənin bu fikrini müsbət hal kimi qarşılandı. Hər iki gənc Azərbaycanın tanınmış, adlı-sanlı ailəsindən idilər. Abbas mirzə Naibüssəltənə bu iki gənci ser Harford Consla Londona yola salarkən demişdi:

«Bu iki gənci təhsil almaq üçün aparın ki, qayıdandan sonra mənə, özlərinə və öz məmləkətlərinə fayda versinlər».

Nəqqəşbaşı oğlu Məhəmməd Kazımın rəssamlıq sənətində fəqəladə bir istedadı var idi. Buna görə də onu bu sənətin görkəmli

ustadlarının yanında təhsil almaq üçün qəbul etdilər. Mirzə Baba isə Tibb elminin ibtidasını öyrənməklə məşğul olmağa başladı. Məhəmməd Kazım 18 ay təhsil aldıqdan sonra 1813-cü ildə vərəm xəstəliyindən vəfat etdi. Mirzə Hacı Baba isə 6 il Londonda orta təhsil aldıqdan sonra həkimlik sənətini öyrənməyə başladı. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi Mirzə Hacı Baba İranda ilk həkimdir ki, Avropada bu sənətə mükəmməl yiyələnmişdir. O, 1819-cu ildə İrana qayıtdıqdan sonra Abbas mirzə Naibüssəltənənin və onun oğlu Məhəmməd mirzənin Həkimbaşısı təyin olunmuşdur. Belə ki, Məhəmməd Mirzənin sağlamlığı bu həkimin tam ixtiyarında idi. Mirzə Hacı Baba məşhur həkim, Məhəmməd şahın həkimbaşısı olduqdan sonra adından Hacı kəlməsini ataraq, Mirzə Baba Həkimbaşı kimi tanımağa başladı.

Altı il İranda İngiltərə səfirliyinin səlahiyyətli nümayəndəsi kimi çalışmış Ceyms Moryer siyasi xadim olmaqla bərabər, həm də yazıçı idi. O, Londona qayıdarkən Hacı Baba ilə tanış olmuş, özünün «Sərgüzəşti-Hacıbaba-İsfahani» əsərinin qəhrəmanının adını da Mirzə Hacıbaba Həkimbaşının adından götürmüşdür. Ceyms Moryerin «Hacıbaba» kitabı nəşr olunduqdan bir neçə il sonra İranda olmuş bir nəfər ingilis, həkimbaşı Hacı Baba ilə tanış olmuş və onun bu xəbərdən çox dilxor olduğunu görmüşdü. Hacı Baba Ceyms Moryerdən incimiş və əsərində nə üçün məhz onun adını seçdiyinə təəccüblənmişdi. İran alimi Mehdi Bamdad yazır: «Ceyms Moryer öz kitabına Hacı Babanın adını verdiyi üçün çox güman ki, o, bundan bərk dilxor olmuşdur. Buna görə də əsərin qəhrəmanı ilə öz arasında oxşarlıq olmaması üçün «Hacı» kəlməsini öz adından atdı və o, həmin vaxtdan Mirzə Baba kimi tanındı.

Abbas mirzə Naibüssəltənə Azərbaycanın gözəl, abad kəndlərindən olan və Təbrizdən 25 kilometr aralıda yerləşən Xoca kəndini Mirzə Babaya bağışlamışdı. Mirzə Baba bu kəndin gəliri ilə varlı bir şəxs oldu.

Mirzə Baba hicri qəməri 1244-cü ildə (1829) Rusiyanın İrandakı səfiri A. Qriboedovun qətlilə əlaqədar Rusiyaya üzrxahlıq üçün göndərilmiş nümayəndə heyətinin başçısı Şahzadə Xosrov mirzənin şəxsi həkimi kimi göndərilmişdi.

Mirzə Baba 1833-cü Təbrizdə yerləşmiş Rusiya və İngiltərənin səfirliklərinə ezam olunmuş və Naibissəltənənin bu ölkələrə səfərini hazırlamaq işi ilə məşğul olmuşdu. Lakin məlum olduğu kimi Abbas mirzə 1833-cü ildə xəstələnib vəfat etdiyi üçün bu səfər baş tutmamışdır.

Doktor Mirzə Hacı Baba hicri-qəməri 1252-ci ildə (1837-ci ildə) Tehrandə vəfat etmişdir.

Mirzə Məhəmmədhüseyn Avşar

Mirzə Məhəmmədhüseyn Urmiya ətrafında doğulmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Elm və təbabətlə məşğul olmuşdu. Onun tibbə dair «Risaleyi-cərrahi» adlı əsəri var.

8.3. Təyyarəçiləri

Teymur xan Avşar

Teymur xan Avşar Azərbaycan xalqının qəhrəman oğullarından biridir. O, ADR-in ilk təyyarəçilərindəndir. Bu barədə Baş Qərargah rəisi, general-leytenant Məmməd bəy Sulkeviçin 1920-ci il yanvarın 28-də Şuşadan Bakıya, kvartirmeyster generalının adına vurduğu teleqram saxlanılır: «Gürcü təyyarəçilərin Svanetidə üsyanı yatırmaq üçün təcrübəsi, çətin keçilə bilən dağ yerlərində bu üsulun əlverişli olduğunu sübut etdi. Gürcü təyyarəçilərinin arasında beş pudluq bombanı üsyan etmiş kəndin üzərinə atmış leytenant Makayev də var idi. Təcrübədən elə o cür, tez, qəti nəticələr baş verə biləcək tərzdə Zəngəzurda da istifadə etmək olar. Telefon vasitəsilə Tiflislə əlaqə saxlayıb məsələni aydınlaşdırın, Zaxariadze ilə gürcü dilində danışın. Bir aeroplan göndərmək olar, özü də təyyarəçisi Xan Əfşar Teymurçin ola bilər. Beləliklə, gürcülər, gürcü zabitlərinin bizim daxili ekspedisiyalarda iştirakını qadağan edən hərbi konvensiyanı pozurlar. Uçuşlar qısa olacaq, uçuş radiusu yüz verstdən uzaq olmayacaq. Aviasiya bazası Şuşada və ya Xankəndindədir. Cavabı mənə teleqrafla çatdırın. Yanvarın 29-da Xankəndində, 30-da Yevlaxda, 31-də isə Bakıda olacağam, bu halda cavabı mənə evə

çatdırın. Yevlaxa vaqon göndərmək üçün komendanta tapşırıq vermişəm.

Baş Qərargah rəisi, general-leytenant Məmməd bəy Sulkeviç.

Qanlı-qadalı iyirminci ilin apreli gəldi. Bu tarixdə bolşevik Rusiyasının ordusu həyasızlıqla ölkəmizə soxuldu. Bu igidlərin də payına sürgün, ölüm və təqiblər düşdü. ÇK-nın qəddarlığı ilə yüzlərlə azərbaycanlı əsgər və zabitin şöhrəti unudulub yaddan çıxdı. Onların adı yalnız məhkəmə protokollarında və xatirələrdə qaldı.

Milli ordumuzun hərbi təyyarəçisi Teymur xan Avşar haqqında rast gəldiyim daha bir sənəd görkəmli pianoçu və Bakıda Şərq Konservatoriyasının yaradıcısı Xədicə xanım Qayıbovanın dindirilmə protokoludur. 1933-cü ildə «casus» kimi həbs edilən ilk Azərbaycan pianoçusu Xədicə xanım Osman ağa qızı 1938-ci ildə dindirilmədə demişdir: «Təyyarəçi zabit xan Avşar Teymurçini tanıyıram... Təyyarəçi zabit Xan Avşar Teymurçinlə mənə indi xalq düşməni kimi ifşa olunmuş Çingiz İldırım tanış etmişdi».

«Dəstəməzə hərbi kadrları könüllülərdən yığırdıq. Onların çoxusu yoxlanılmamış və naməlum adamlar olurdu. Yadımdadır, bir dəfə yanıma Əfşar xan adlı təyyarəçi gəldi. O, İranda /Cənubi Azərbaycan/ anadan olmuşdu. Söhbət zamanı məlum oldu ki, o, Müsavat hökumətinin təyyarəçisi olub. Sənin əqidən Qızıl orduda xidmət etməyinin ziddinə deyil ki, sualıma o belə cavab verdi:

- Mənim əqidəm mənə veriləcək pulun miqdarından asılıdır.

Bu cavabdan məlum oldu ki, Əfşar etibarlı adam deyil, ona görə də, biz onu təyyarəçi vəzifəsinə götürmədik. O, Azərbaycan hava donanmasında işə düzəldi. Bir xeyli işləyəndən sonra Əfşar həkim işləyən həyat yoldaşı ilə qaçıb İrana getdi»¹.

Məlum məsələdir ki, Azərbaycan təyyarəçisinin bu cavabı onun pulgirliyi və ya mənfəətpərəstliyindən irəli gəlməmişdir. O kiminlə danışdığını bildiyi üçün təmamilə səmimi cavab verməsi mümkün deyildi. Qəlbən sevdiyi təyyarəçilik peşəsindən ayrılmamaq üçün belə cavab verməyə məcbur idi. Məcburiyyət qarşısında maaş söhbətini önə

¹ Marşal S.A Krasovski "Jizn v aviasii" kitabı, 1960-cı il, səh. 46).

çəkən Teymur xan Avşar «etibarsız adam» təsəvvürü yarada bilərdi. Ayıq həmsöhbət bu cavabı o vaxt tam dəqiq kimi qəbul etmişdi.

Təyyarəçi Teymur xan Avşarın gələcək taleyinin Azərbaycan Demokratik Respublikasının Milli ordusunda məsləkdaşları olan Mahmud Mahmudzadə, Teymur Mustafayev və başqalarından çox az fərqləndiyini təsəvvür etmək çətin deyildi. Təyyarəçi Teymur xan Əfşarın son taleyi o tay İranda necə olub, məlum deyil.

IX Fəsil

AVŞAR ELİNİN TANINMIŞ RUHANİLƏRİ

Nizaməddin Axund Molla Səfər Avşar

Nizaməddin Axund Molla Səfər Avşar Urmiya şəhərində dünyaya pənah gətirmişdi. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. İmamqulu xan Qasımlının, Məhəmmədqulu xan Qasımlının hakimiyyəti dönəmində Urmiyada ruhanilik etmişdi.

Məhəmmədqulu xan 1773-cü ildə Nizaməddin Axund Molla Səfər Avşarı Came məscidinin pişnamazı və qazı vəzifələrinə yüksəltdi.

Molla Məhəmmədbağır Qasımlı-Avşar

Molla Məhəmmədbağır Urmiya şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Dövrünün böyük ruhanilərindən sayılırdı. Urmiyanın mərkəzi məscidi olan Came məscidində pişnamaz olmuşdu. Məscidin nəzdindəki mədrəsədə təhsil alan tələbələrə yardım etmiş, şəxsən tədrisləri ilə məşğul olmuşdu.

Molla Məhəmmədbağır 1778-ci ildə vəfat edib. Qarasandıq qəbristanlığında dəfn edilib. İmamqulu xanın əmri ilə üstündə böyük kümbəz tikilib.

Molla Məhəmmədbağırın Məhəmməd, Əli adlı oğulları vardı.

Hacı Molla Məhəmməd Qasımlı-Avşar

Hacı Molla Məhəmməd Molla Məhəmmədbağır oğlu Urmiya şəhərində doğulmuşdu. İbtidai təhsilini atasından almışdı. Mədrəsədə oxumuşdu. Bir müddət qazı işləmişdi.

Axund Molla Əli Arif Qasımlı-Avşar

Axund Molla Əli Molla Məhəmmədbağır oğlu Urmiya şəhərində dünyaya gəlmişdi. İbtidai təhsilini atasından almışdı. Mədrəsədə oxumuşdu. Bir müddət qazı işləmişdi.

Mirzə Uğurlu bəy Heyrət Mahmudlu-Avşar

Mirzə Uğurlu bəy Miran bəy oğlu Urmiya şəhərində dünyaya pənah gətirmişdi. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. İmamqulu xan Qasımlı-Avşarın övladlarına lələlik etmişdi.

Məhəmmədqulu xan İmamqulu xanın övladlarının lələsi, Heyrət təxəllüslü Mirzə Uğurlu Miran bəy oğlu Araşlını mollabaşı vəzifəsinə çatdırdı.

Şeyx Mirzə Məhəmmədhəsən Bəgişli-Avşar

Mirzə Məhəmmədhəsən Məhəmmədveli bəy oğlu Urmiya şəhərində dünyaya pənah gətirmişdi. İbtidai təhsilini Təbriz şəhərində almışdı. Ordan Qəzvinə yollanmış, ali savada yiyələnmişdi. Fiqh, üsul və hədisləri Üçüncü Şəhid ləqəbli molladan, Molla Məhəmmədsaleh Bərgənidən öyrənmişdi. Türkmənçay müqaviləsi zamanı Kərbəlaya getdi. Şərifülülama Mazandarani-Hairidən dərs aldı. Ustadının vəfatından sonra vətəninə döndü.

Şeyx Mirzə Məhəmmədhəsən Bəgişli-Avşarın əsərləri: «Baharul-Ənvər»in 13 cildinin tərcüməsi (Məhəmməd şah Qacar üçün), «Bərdeyi-Busirinin qəsidələrinin şərh».

Şeyx Məhəmmədhəsən şair idi. Divanı vardı. Şeirlərinin çoxu peyğəmbər və imamların şəninə həsr olunub.

Hüseyn Avşar

Məhəmmədhüseyn Mehreli oğlu Hindistanın Laknahust şəhərində doğulmuşdu. Təhsilini aldıqdan sonra atası ilə İrana gəlib Məhəmməd şah Qacarla görüşdü. Bir müddət onun yanında qaldıqdan sonra ziyarətə getdi. Ziyarətdən sonra Hindistana döndü. Laknahust şahının yanında çox hörməti vardı.

Hüseyn Avşar gözəl rövzəxan idi. «Məqtəli-farsi» adlı əsəri vardı.

Hüseyn Avşar Rampur şəhərində vəfat edib.

CƏFƏRİ MƏZHƏBİNİN YARANMASINDA NADİR ŞAHIN ROLU

Nadir şah Qırxlı-Avşarı müsəlmanların məzhəb ayrılığı daim rahatsız edirdi. İran müəllifi Şükuhməndi yazır: “Sünni məzhəbinin nümayəndələri Kəbəni dörd tərəfdən tutmuşdular. Nadir şah yaxşı bilirdi ki, Şah Abbasdan sonra Səfəbiyyə sultanları bilmirmiş ki, sünnülər şiələrin əleyhinədir, ona görə də bir şiəni öldürməyi 70 nəfər kafir öldürməyə bərabər bilirmişlər və müqəddəs Kəbənin dörd tərəfini sünnü firqələri tutmuşdurlar. İbadət və namaz üçün.

Bu sünnü firqələrin adları aşağıdakılardan ibarətdir.

Hənəfilər

Şəfailər

Malikilər

Həmbəlilər

Ancaq şiələr Kəbənin ətrafında yer tapmadıqları üçün məcburiyyət altında qalaraq sünnü firqələrə qatılıb namaz qılırdılar. Beləliklə, şiələr öz məzhəbələrini gizlətməli olurdular. Yeni tədiyyə (məzhəbini gizlətmə) edirdilər¹.

1736-cı ilin fevral ayında İran şahının naibi Nadirqulu xan, Müğan düzündə bütün ölkənin hərbi, inzibati və tayfa başçılarının qurultayını çağırırdı və bildirdi: II Təhmasib şah və oğlu III Abbas şah - hər ikisi padşahdırlar və padşah nəslindəndirlər; qoy toplaşanlar ya onları, ya da taxt-taca layiq bir nəfəri şah seçsinlər. Onun özünə, yəni Nadirə gəldikdə isə o, ölkəni düşmənlərdən azad etdi və indi idarəçilikdən kənarlaşır. Qurultay iştirakçıları Nadirdən şah olmağı «xahiş» etməyə başlayır. Nadir isə şahlıq etmək arzusunda olmadığı ilə izah edərək, bu təklifdən imtina edir. Nəhayət o, deyir ki, Məhəmməd peyğəmbərin ölümündən sonra müsəlman aləminin işlərini dörd nəfər xəlifə aparırdı və I Şah İsmail Səfəvi öz hakimiyyətinin mənafeyi baxımından şiəliyi gətirənə və bununla da İranda hərə-mərclik və iğtişaş yaradana qədər,

¹ Syəh Ruziyevə Şükuhməndi «Nadir Şah Avşarın siyasi tarixi və hərbi dövranı», Tehran, səmsi 1332, səh. 443.

onlar (xəlifələr) bütün müsəlmanlar tərəfindən müqəddəs sayılırdı. Əgər qurultay iştirakçıları onun şah olmasını istəyirlərsə, qoy onda onlar şiəlikdən imtina etsinlər və öz ata-babalarının dini olan sünniliyi qəbul etsinlər. İmam Cəfər Sadıq isə Allahın fədakar elçisinin nəslindən gəldiyi və İran əhli onun «məzhəbi» ilə tanış olduğu üçün, qoy o, Cəfəri öz məzhəbinin başçısı hesab etsin.İştirak edənlərin hamısı Nadiri ədalətli hesab edərək, bu haqda türk sultanına bildirməyi və beşinci (cəfəri) məzhəbi tanımağı və Kəbə ətrafında (hasarında) özlərinin bu məzhəbdən olan imamlarının olmasını tələb etməyi, eləcə də Məkkəyə ziyarət zamanı əmirulhəccin təyin edilməsini qərara alır. Eyni zamanda bütün İran vilayətlərinə şiə məscidlərində xütbədə birinci üç xəlifənin («mömin»), yəni Əbubəkr, Ömər, Osman adlarını hörmətlə çəksinlər.

Osmanlı hökuməti beşinci məzhəbi tanımaqdan və bu məzhəbdən olan imam üçün Kəbə ətrafında yer verməkdən imtina edir. Bunun nəticəsində danışıqlar uzanır: Nadirin yürüşləri işin qəti və tez başa çatmasına səbəb oldu: 1738-1740 illərdə Hindistana, 1740-cı ilin yarısında Buxaraya və Xivəyə və 1741-1742-ci illərdə Dağıstana.Danışıqlar davam edirdi, lakin Osmanlı hökuməti dini məsələlərə toxunan işlərə həmişə etirazla cavab verirdi.

1742-ci ilin yanvar ayında Nadir şahın Dərbənddəki qərargahına Osmanlı dövlətindən səfirlik gəlir və danışıqlardan sonra Nadir birinci xəlifələrə ehtiram göstərilməsi haqqında fərman verir. Rus nümayəndəsi Bratsey bu fərman haqqında Dərbənddən mərkəzə məlumat göndərir. Onun sözlərinə görə fərmanda deyilirdi ki, «mübahisələr, düşmənçilik, nifrət, qan tökmək bütün bunlar qanunların təzyiqi altında baş verir və kafirlər buna qıraqdan baxaraq sevinirlər» və Məhəmməd peyğəmbərin dövründə sünnülükdən başqa məzhəblərin olmadığından, «sağlam düşüncə fars nizamnamələr arasında bəzi hoqqalardan uzaq olmağı tələb edir».1743-cü ildə Nadir şah şiəliyin müqəddəs şəhəri Nəcəfdə daha bir qurultay - üləmaların qurultayını topladı. Cəfəri məzhəbinə keçilməsi, osmanlılara bu məzhəbi sünnilüyün beşinci məzhəbi kimi tanımağı təklif etmək barədə qərar qəbul olundu. Lakin bu təklif də Osmanlı tərəfindən rədd olundu. Osmanlı üləmaları cəfəriliyi sünnilüyün beşinci məzhəbi kimi tanımağı şəriətə uyğun hesab etmirdilər.

1744-45-ci illərdə (1157 h) Nadir şahın göstərişi ilə toplanan üləma məclisində «Şah İsmayıl Səfəvi tərəfindən müsəlmanlar arasına atılan fitnə toxumunun izaləsi» qərara alınmışdı. İran üləmalarının Osmanlı dövlətinə göndərdiyi məktubda deyilirdi ki, məclis qərara almışdır ki, rəşidi xəlifələrini tanıyır, onlar haqqında heç bir şəkk-şübhəyə yol

vermir. Dövlət-i Aliyyədən də xahiş olunurdu ki, Cəfəri məzhəbini təsdiq etsin. Məktubun sonunda bir sıra İran, Buxara, Əfqan üləmalarının imzası vardı.

Bu məsələ ilə bağlı Nadir şahın oğlu İmamqulu mirzə də iki məktub göndərmiş, həmin məktublar Bağdad valisi Əhməd paşa tərəfindən İstanbula çatdırılmışdı. Osmanlı hökuməti bildirmişdi ki, iranlıların bu iddiası əski əqidə davasıdır, buna bilavasitə şeyxülislam cavab verməlidir. Şeyxülislam tərəfindən Bağdad valisi Əhməd paşaya göndərilən məktubda bildirilirdi ki, Nadir şahın təklif etdiyi beşinci Cəfəri məzhəbi əhli sünnetə ziddir və buna görə onu qəbul etmək olmaz.

Nadir şahın əmri ilə Nəzərəli xan Bağdad valisi Əhməd paşaya İranda şiəliyin aradan qaldırılması və Hənəfi məzhəbinin dəstəklənməsinə aid məsələni hərtərəfli müzakirə etmək üçün Bağdad ümərəsindən iki nəfərin yola salınması barədə məktub göndərmişdi. Lakin Osmanlı sarayında Nadir şahın daimi sülh və 50 günlük barışıq bağlamaq təklifinə şübhə ilə yanaşmış, bunu vaxt qazanmaq məqsədilə atılan bir addım kimi qiymətləndirmişdilər.

Bratişevin məlumatlarından götürülən sitatlar bütövlükdə fərman haqqında təsəvvür yaratmadığından bu tarixi sənədin Azərbaycan dilinə tam tərcüməsini veririk.

MÖMİN XƏLİFƏLƏRİN TANINMASI HAQQINDA FƏRMAN

Möhtərəm bəylərbəyləri, alicənab hökəmdarlar, yüksək mənşəbli seyidlər, baş mələikə kimi parıldayan alimlər, saf şəriətə qulluq edənlər və doğru yolun biliciləri, kələntərlər, zədəganlar, rəislər, başçılar, - Allahın qoruduğu dövlətdə daima yaşayanlar və məskunlaşanlar, Allahın kölgəsi olan daimi dövlətin sarsılmaz binasının kölgəsində sığınanlar, siz səxavətli xan məmləkətinə və sonsuz şah iltifatına ümid edir və bilirsiniz ki, İsmail Səfəvi 906-cı ildə taxta çıxanda (bizim eramın 1500 il), o, bir qrup avam xalqı öz tərəfinə cəlb etmiş və bununla da məkirli məqsədlərlə və alçaq (rəzil) niyyətlə parçalanma və ədavətin əsasını qoymuşdur. Beləliklə, o, müsəlmanların arasında böyük nifrət yaratmış və düşmənçiliyi və yalanı elə bir həddə çatdırmışdır ki, kafirlər rahatlıq içində istirahət edə bilərdilər. Müsəlmanların şərəfi isə ləkələnmiş və onların qanı boş yerə axıdılmışdır. Buna görə də əhalinin əksəriyyətinin və bütün əyanların və sadə İran əhlinin bizim əlahəzrət zatdan padşahlığı qəbul etməyi xahiş etdikləri, «Tarixi-Nadirdə» göstərilən,

Muğan düzündə keçirilmiş böyük müşavirədə biz, cavab verdik ki, xahiş o zaman yerinə yetiriləcək ki, onlar İsmayıl şahın peyda olduğu vaxtdan İran əhalisi arasında yayılmış başqa əqidələrdən və heç bir əhəmiyyəti olmayan mövzulardan imtina etsinlər, əlahəzrət babalarımız və xoşbəxt nəslimiz tərəfindən tanınan mömin xəlifələrin xəlifə ləyaqəqətinin doğruluğunu ürəkdə və sözdə etiraf etsinlər, inkar etmək və tanımamaqdan (birinci üç xəlifə) üz döndərsinlər və onlara (səfəvilərə və səfəvi yönümlü şiələrə) olan məhəbbətdən imtina etsinlər. Bu fikri əsaslandırmaq üçün biz, bizim yenilməz üzənginin yanında olan və bizim günəşə bənzəyən zatın şəfəqi ilə işıqlandırılan bilikli üləmalara və mömin alimlərə müraciət etdik. Onlar hamısı məlumat verdi ki, peyğəmbərlərdən ən yaxşısı zahir olandan sonra, Allah ona, onun ailəsinə və silahdaşlarına rəhmət eləsin, - mömin silahdaşların hər biri, Allah onlardan razı olsun, - doğru dini yayaraq, həyatını və əmlakını verərək, ailəsini, arvadlarını və qohumlarını tərk edirdilər, əhəmiyyətsiz insanların tənələrinə və əyanların və sadə xalqın rixəndinə və qəzəbinə məruz qalırdılar, onlar bunun müqabilində peyğəmbərlərlə xüsusi ünsiyyətə layiq görüldülər və ayələr bunu doğruldurdu: «Öndə gələnlərdir». Daha mömünlərin ölümündən sonra xəlifə şərəfi icmanın işlərini həll edən dahi silahdaşların (peyğəmbərin) yekdil qərarı ilə birinci xəlifə, möhtərəm xəlifə Əhməd Muxtar Əbubəkr Siddiq üçün «hər ikisi mağarada olan zaman ikisindən ikisinə» və ondan sonra silahdaşların və müəyyənləşdirdiyi və təyin etdiyi kimi bəsirətli (gələcəyi görən) kafedra və mehrabın bəzəyi Ömər ibn al-Xəttab üçün təsdiq olundu. Ondən sonra məsləhət və yekdilliklə, iki nurun sahibi Osman ibn Əffan və ondan sonra - Əsədulla, qalib, möcüzə yaradan Əli ibn Əbutalib - yeri cənnət olsun! - üçün təsdiq olundu. Dörd xəlifənin hər biri öz xəlifəliyinin davam etdiyi müddətdə başqaları ilə birlikdə həmrəylik yolu ilə irəliləyərək nifaq və ixtilaf yaratmırdılar, qardaşlıq və dostluq qaydalarına riayət edirdilər və həqiqi dini dinsizlikdə azmaqdan və düşmənçilikdən qoruyurdular. Dörd xəlifənin xəlifəliyindən sonra müsəlmanlar dini ehkamlarda yekdil idilər. Bir qədər keçəndən sonra alimlərin arasında oruc tutmağa, namaz qılmağa, həccə və «ümrə»-yə dair bəzi ikinci dərəcəli qərarlara dair ziddiyyətlər yarandı, lakin dini ehkamlarda və peyğəmbərə (Allah ona ailəsinə və silahdaşlarına rəhmət eləsin) səmimi məhəbbətdə şah İsmayıl qədər heç bir qüsurlu və zərər olmamışdır. Onda onlar da (Səfəvi üləmaları) ali əmr əsasında və müqəddəs hökmü rəhbər tutaraq gözəl ənənələrini qoyaraq və həqiqi dinin binasına dörd rüknünə məhəbbət və sədaqət

əvəzinə onları söyməyə və inkar etməyə başladılar. Ona görə də biz hökmdarlıq taxtını xoşbəxt taxta çıxma ilə bəzəyərək iki qurunun və iki dənizin əlahəzrət, göylər qədər uca hökmdarlarına, iki müqəddəs məbədin (Məkkə və Mədinə) xadimi, hökümdar, islamın müdafiəçisi, Dari kimi əzəmətli, qardaşımız, Osmanlı dövlətinin sultanına, ikinci İskəndər Zülqərneynə beş şərt haqqında məlumat vermək və bizim istəyimizə müvafiq olaraq bu məsələyə son qoymaq haqqında öhdəliyi qəbul etdik, ona görə ki, xatırladılan işlər Allahın köməyi ilə həyata keçirilmək üzrədir və icra edilmək üçün hazırdır. Hazırda Dərbənd meydanı yenilməz bayraqların ayparasının qaldırılma və böyük simanın müşaiyətçilərinin qaldığı yer olduğundan biz yenidən böyük təsdiq üçün və işlərin (xatırladılan) etibarlılığı və ədalətli şüurumuzu hazırlamaq üçün iclaslarda alimlik - zəmanəmizin müctəhidi Molla Əli Əkbər mollabaşını və digər basılmaz üzənginin yanında olan və faydalı xidmətin şəfəqlərindən istifadə edən alicənab üləmaları tələb etdik. Onlar məlumat verdilər ki, həyatın mötəbər, dəqiq rəvayət edilməsinə müvafiq olaraq və mömin ağıldan şübhənin və qaranlığın pərdəsi götürüləndə və tərəddüd qərarlılığın səbəbi aradan qaldırılıanda inkarın, küfrün və ziddiyyətin Şah İsmayılın fitnəkarlığı ucbatından baş verirdi aydın oldu, əks təqdirdə - birinci başçıdan onun zahir olmasına qədər bütün müsəlmanlar möhkəm və sarsılmaz hərəkət tərzinə əməl edirdilər. Ona görə də Tanrının köməyi və Allahın təbi ilə dahilik yüksəkliyindən nəcib, müqəddəs bir əmr nazil oldu ki, islamın əvvəlindən Şah İsmayılın zahir olduğuna qədər olduğu kimi mömin xəlifləri hamısı həqiqi xəlifə hesab etdikləri kimi indi də ədalətə görə onların hər birini xəlifə hesab etsinlər və söyüş və inadkardan çəkinsinlər və nəcib xətiblər və ali icma başçıları kürsülərindən, şərəfli adlardan onların xeyrxahlığından və təqdirelayiq keyfiyyətlərdən danışsınlar və məktublarda və ərizələrdə onların adını hörmətlə yad etsinlər. Biz Allahın qoruduğu dövlətin sədr müavini ağıllı, müdrik, Ən yaxşı Mirzə Məhəmməd Əlini ölkənin əyalətlərinə göndərdik və əlahəzrətin fərmanını bütün uzaqda və yaxında olanlara bildirdik. Qoy onlar da ona tabe olsunlar və bilsinlər ki, onun mənasına müqavimət göstərmək Allahın cəzasına və şahənşahın qəzəbinə səbəb olacaq.

ŞƏRHLƏR

1. Altıncı imam (hicri tarixi ilə 765766 ildə ölmüşdür), sünülər tərəfindən tanınmayan xüsusi şiə məzhəbinin yaradıcısıdır. Bir çox əsrlər ərzində

sünnilər yalnız dörd məzhəb tanıyırdılar: müsəlmanlıq hüququnun hər bir dörd mənbəyinin tətbiq qaydasını fərqləndirən hənəfi, şafei, maliki və hənəbəlî. Cəfər Sadiq xatırladılan dörd məzhəbdən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənən və buna görə də sünnilər tərəfindən tanınmayan xüsusi-şiə, ilahiyyat-qanunşünaslıq məzhəbini daxil etmişdir. Cəfər Sadiq həmçinin şiə təcrübəsinə «taqiyyə» (ərəb dilindən tərcüməsi «qorxu», «xilas», «ehtiyat» deməkdir) metodunu daxil etmişdir və bu ondan ibarətdir ki, şiə təhlükənin mövcud olduğu təqdirdə öz dini məzhəbini gizlədə və özünü sünni kimi qələmə yerə bilər; ümumiyyətlə «taqiyyə», yəni ehtiyat üzündən danışdığıni söyləyib özünü doğrultaraq öz sözlərindən imtina edə bilər. İmam Cəfərin nəzəriyyəsinin beşinci qanuni məzhəb kimi tanımağı dair farsların türklərdən tələb etdiyi tələbdən özlərini dini islahat tərəfdarları kimi qələmə verən, lakin xəlvəti olaraq islahediləməz şiə qanunvericilərinin hiyləsi durur. Bu bəndlər onlar tərəfindən müvəffəqiyyətsizliyə uğradı, ona görə ki, sünni qanunvericiləri İmam Cəfərin nəzəriyyəsinə bərabərhuquqlu hesab edə bilməzdilər, heç olmazsa ona görə ki, onlar bu nəzəriyyəni, xüsusi ilə də Cəfərin bütün nəzəriyyəsinə və şiələr tərəfindən deyənlərə şübhə yaradan «taqiyyə» metodunu həmişə cəfəngiyat (küfr) hesab etmişlər.2.Sitat: M.A.Arunovanin və K.Z.Aşrafyanın, Nadir şah Avşarın dövləti, M. 1958, s.1423. ***4. Hərfiyə - «atanın tərəfindən əmi və ananın tərəfindən dayı»5. Quran, 9 surə, 101 ayə

6. Quran, 9 surə, 40 ayə7. Hərfi mənada - «xəlifə taxtının hörmətli yerində oturan»;8. «usul və furu» - «əsas və ikinci dərəcəli hissələr»;«Furat» hüquqi bir termin kimi9. Ümrə - Məkkə məbədinə baş çəkmə10. Dörd məzhəbi, yaxud təriqəti: yaradan dörd müsəlman alimi: Əbu Hənifə, 767 ildə vəfat etmişdir), Malik ben - As (795 ildə vəfat etmişdir), aş - Şafin (820 ildə vəfat etmişdir). İbn Hənəbəl (855 ildə vəfat etmişdir)11. Nadir şah Osmanlı dövləti ilə sülh müqaviləsi bağlamaq üçün beş şərt irəli sürmüşdür. 1)t İmam Cəfər Sadiqın beşinci sünnü məzhəbi kimi tanınması; 2) Məkkə məbədinin çəpərində (hasarında) bu məzhəbdən olan imam üçün yerin verilməsi; 3) Həcdə öz əmrini təyin etmək üçün İranın hüququnu tanımaq; 4) Əsirlərin alqı-satqısının qarşılıqlı surətdə qadağan edilməsi; 5) Hər iki paytaxtda hər bir tərəfin səlahiyyətli nümayəndəsinin (vəkillərin) olması.12. xatib - cümə günləri və bayram günlərində «xütbə» oxuyan şəxs.

AVŞAR sülaləsi	
• Nadir şah	1736-1747
• Adil şah	1747-1748
• Şahrux şah	1748-1749
• İbrahim şah	1748-1749

24 Oğuz Boyu					
		Boyun adı	Anlamı	Simvolu	
Uçoklar	Gök-xan oğulları	Bayındır	Daima nemətlə dolu olan yer	Sunqur	
		Beçene	Yaşxı çalışar, qeyrət göstərər	Sunqur	
		Çavuldur	Şərəfli ünü yaygın	Sunqur	
		Çepni	Harda yağı görsə dərhal savaşar	Sunqur	
	Dağ xan oğulları	Salur	Haraya varsa qılınc və çomağı iş görər	Uc	
		Eymür	Son dərəcə yaxşı və zəngin	Uc	
		Alayumla	Heyvanları yaxşı	Üc	
		Üregir	Daima yaxşı iş və düzən qurucu	Uc	
		Dəniz xan oğulları	Yiqdir	Yaşxılıq, böyüklük, igidlik	Çakır
			Bügdüz	Hər kəsə həvalə göstərir və xidmət edər	Çakır
Bozoklar	Gün xan oğulları	Yıva	Dərəcəsi hamısından üstün	Çakır	
		Kınk	Harada olsa əzizdir	Çakır	
		Kayı	Möhkəm(dayanıqlı, qüvvətli, sağlam)	Şahin	
		Bayat	Dövləti və neməti bol	Şahin	
	Ay-xan oğulları	Alkanavlı	Haraya getsə başan göstərər	Şahin	
		Kara-evi	Qara otağı	Şahin	
		Yazır	Çox ölkəyə hakim	Qartal	
		Dögər	Toplanmaq üçün	Qartal	
		Dodurga	Ölkə almaq və xanlıq etmək	Qartal	
		Yaparlı		Qartal	
Ulduz xan oğulları	Avşar	Çevik və vəhşi heyvan ovuna həvəsli	Davşancıl		
	Kızık	Qüvvətli, yasaqda ciddi	Davşancıl		
	Begdil	Bbyüklər kimi əziz	Davşancıl		
	Qanun	Çox və doyuran aş	Davşancıl		

TÜRKÇƏ XÜLASƏ

Avşarlar

On birinci yüzyıldan itibaren, mühim roller oynamak suretiyle, adlarını zamanımıza kadar yaşatmış Oğuz boyu. Bozokların Yıldızhan oğulları kolundandırlar.

Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan önce, diğər Oğuz boyları ilə bərabər, Kıpçak çölündə yaşarlardı. 1135-1136 yıllarında, reisleri Arslanoğlu Yakub Bey kumandasında gələrək Huzistan'a yerləştilər. Yakub'dan sonra Afşarların başına Aydoğdu bin Küşdoğan gəçti. Şumla lakabıyla anılan bu bey, Büyük Selçuklu Devleti'nin zayıflamasından faydalanaraq, Huzistan'da Selçuklu hakimiyyətinə son verdi isə de, 1159'da İrak Selçukluları sultanı Melikşah gələrək təkrar Huzistan'a hakim oldu. Bu dövredə, Şumla da Melikşah'ın xidmətinə girdi. 1194 yılında, Abbas? halifəsi En-Nasır İi-Dinillah, vəziri İbn-ül-Kassab kumandasında Huzistan bölgəsinə bir ordu göndərdi. İbn-ül-Kassab, Huzistan'ın başşəhri Tuster'i və birçək kaleləri zaptəttikdən sonra, Şumla'nın ailəsini və çəkuklarını toplayıp Bağdat'a götürdü. Bökylecə Huzistan'daki, Avşar Şumla və oğullarının hakimiyyəti sona erip, ölke, halifənin topraklarına katıldı.

Diğər taraftan Malazgirt Savaşı'ndan sonra, Anadolu'ya Türkmənlərlə bərabər göç edən Afşarlar, Selçuklu Devleti'nin uç bölgələrinə yerləşirilmişlərdi.

Nitekim, Anadolu'da yerləşim yerləri arasında Avşar adı, Kayılardan sonra ikinci sırada gəlməkdədir. Bu yer adları, Avşarların, Türkiyə'nin fətih və iskanında Kayı və Kınıklar gibi birinci dərəcədə rol oynadıklarını göstərməkdədir. Yinə kaynaklara göre, Karamanoğulları Beyliğini kuran ailənin, Avşar boyuna mənsub olduğu bəliirtilməkdədir. Osmanlı və İran tarixində önəmli rol oynayan Avşarlar, Anadolu'ya on üçüncü yüzyılda göç edənlərdir. Bu ikinci göç hərəketi sırasında Anadolu'ya gələn Avşarların bir bölümü, Akkoyunlular'ın İran'ı ele gəcirməsi üzərinə, Mansur Bey öndərliğində İran'a gidərək Huzistan'a yerləşti. Anadolu'da kalanlar isə; daha çək Malatya və Doğu Anadolu'da bulunuyorlardı. Bunlardan büyük bir bölümü, on altıncı yüzyıl başlarında İran'a göçərək Urmiye'dən Herat'a kadar olan geniş bir bölgədə yerləştilər və Nadir Şah, 1736'da, bunlardan Avşarlar hanedanını kurdu.

Avşarlar

İran Avşarları; Mansur Bey Avşarları, İmanlı Avşarları, Alplu Avşarları, Usalu (Usanlu) Avşarları, Eberlu Avşarları olmak üzere, başlıca beş büyük oymaq idi.

Safevi hükümdarı Birinci Şah İsmail, Avşarları sınır koruyucusu olarak Horasan'a yerleştirdi. Safeviler'in zayıfladığı bir dönemde, Avşarların lideri Nadir; Avşar, Celayir ve diğer Türkmenleri etrafında topladı ve İkinci Tahmasp'ın hizmetine girdi. İran topraklarından Afganları çıkarınca, nüfuzu arttı. Sonra İkinci Tahmasb'ı tahttan indirerek yerine Üçüncü Abbas'ı şah yaptı. Kendisini de saltanat vekilliğine getirdi. 1736'da da kendi şahlığını ilan etti. 1737'de Hindistan seferine çıkarak Delhi'ye kadar ilerledi. Bir suikasttan sonra, idareyi sertleştiren Nadir Şah, Avşar ve Kaçar Beyleri tarafından öldürüldü. Horasan'ı yöneten torunu Şahruh'un ölümünden sonra, İran Avşar yönetimi de sona erdi.

İran Avşarları, günümüzde, Urmiye gölünün kuzey batısında Hemedan, Kirmanşah, Nişabur, Kerman'ın güneyinde dağınık halde yaşamaktadırlar.

Avşarlar, halis Türk olup, hepsi şiidirler.

Avşarlar, güler yüzlü, iyimser, hayat dolu, sakin ve terbiyeli insanlardır. Kadınları çok çalışkandır. Ünlü Avşar kilimleri, bu çalışkan kadınların el emeğidir. Günümüzde yerleşik olmalarına rağmen, bir kısmı, ?detlerini devam ettirmektedirler.

FOTO-ALBOM



Avşarların ulu babası – Oğuz xan



Nadir xan Qırılı – Avşar



Qasımlı xanlarının yadigarı – Əli xan və xanımı Fatma xanım



Nadir şah döyüşdən qabaq



Nadir şah Avşar



Nadir şahın büstü



Nadir şahın portreti



Bahadur xan
Qasımlı-Avşar



Nadir şahın portreti



Nadir şahın portreti



Nadir şah döyüşde



Nadir şahın portreti



Nadir şahın büstü



Sadıq bəy Avşar.
Qara ulağa minmiş dərviş



S. Avşar.
Teymur xan Türkman



Əjdər bəy Aşurbəyov



Tıkab şəhəri. Qasımlı xanı



Tıkab şəhəri. Qasımlı xanı



Huşəng xan Fətulla xan oğlu



Nadir şahın qravürası



Avşar qızı



Əbazər Müsavat-Avşar-doğma elin tədqiqatçısı



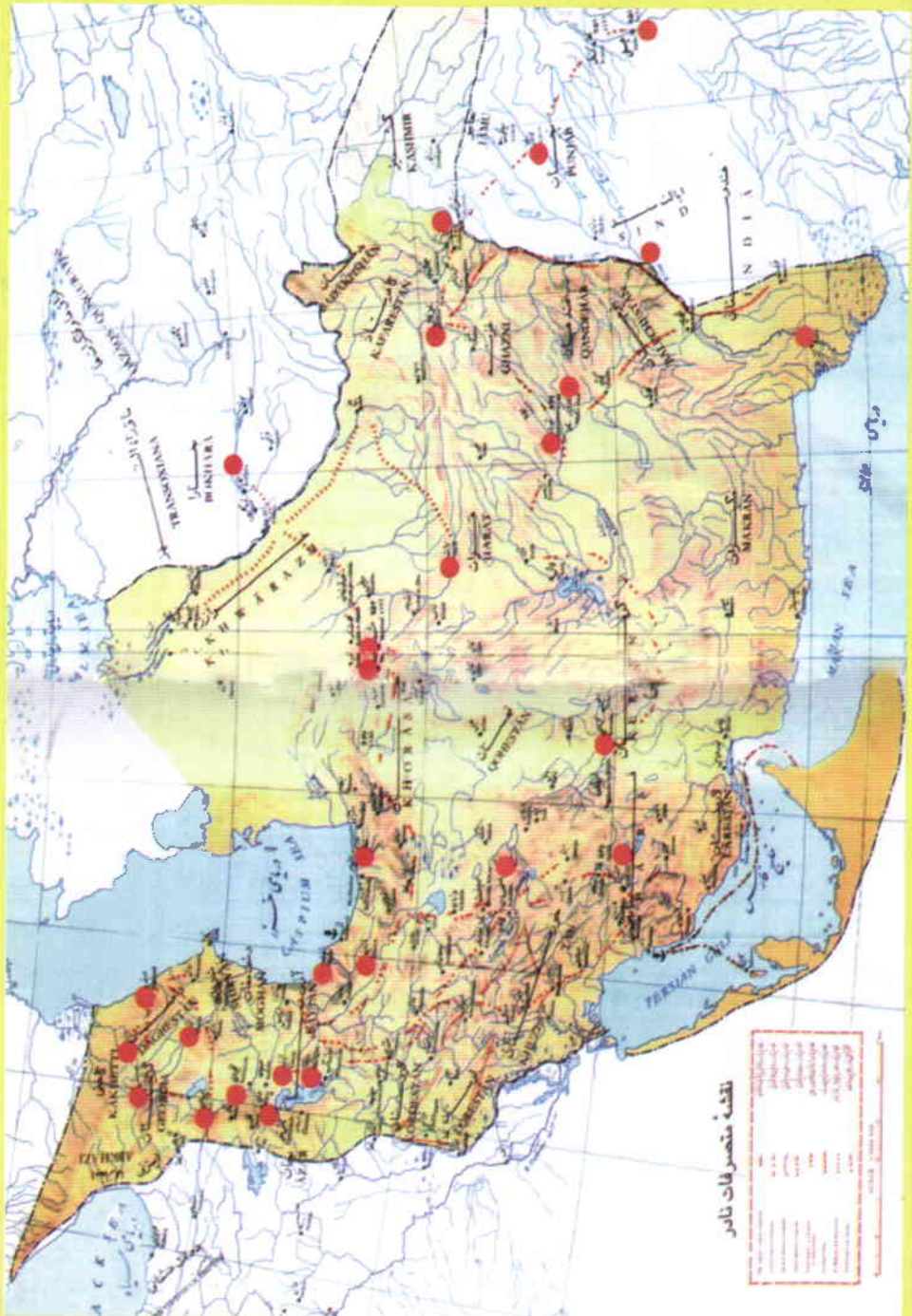
Avşar çadırında



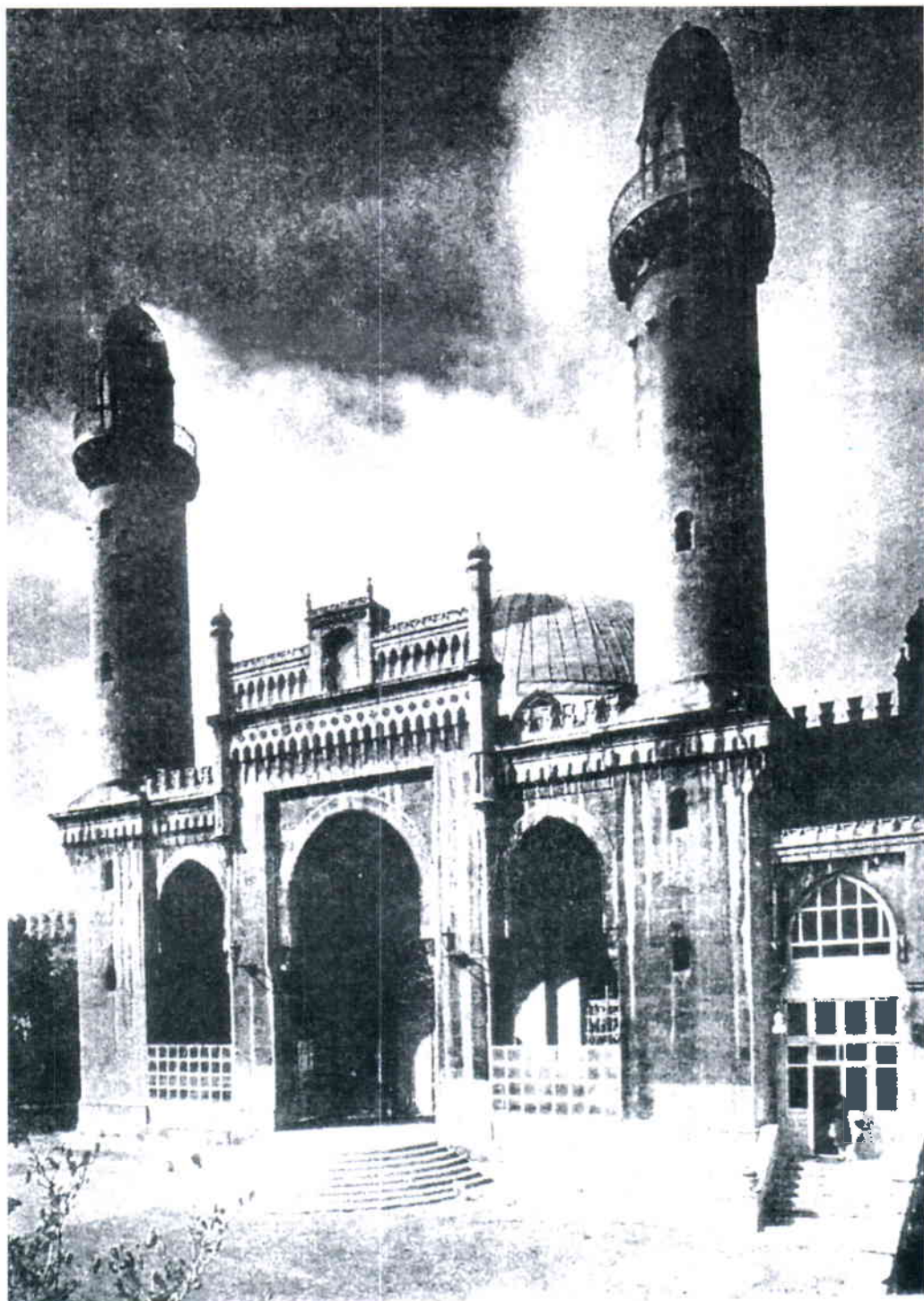
Nabat xanım
Aşurbəyli (Rzayeva)
(1795-1912)



Süleyman Bağır oğlu
Süleymanov



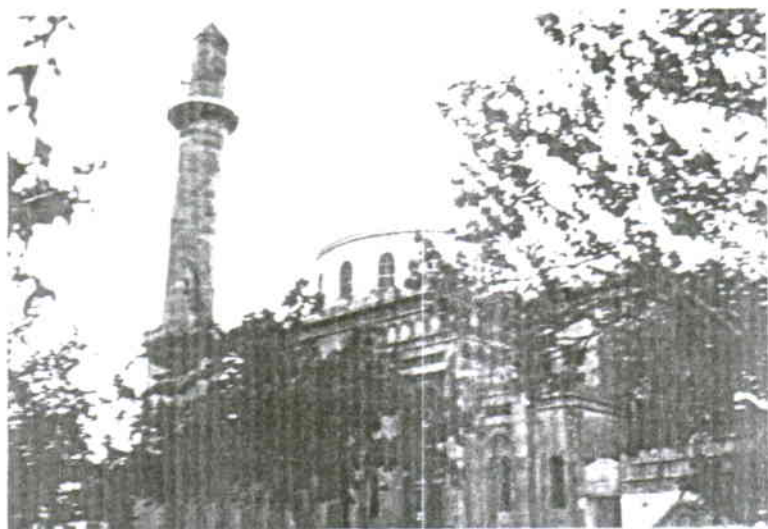
Nadir şahın qurduğu imperiyanın xəritəsi



Бакы – Тəзəпир мəсəиди



İmamzade İbrahim – Avşarların t mirinden sonra (Urmiya)



Ҳаҷи Ғҗдәрбәй мөсҷиди



Urmiya. Camə mөsҗidi



Urmiya. Avşarların təmir edib qoruduqları məscid binası



Urmiya. Sərdar məscidinin görünüşü



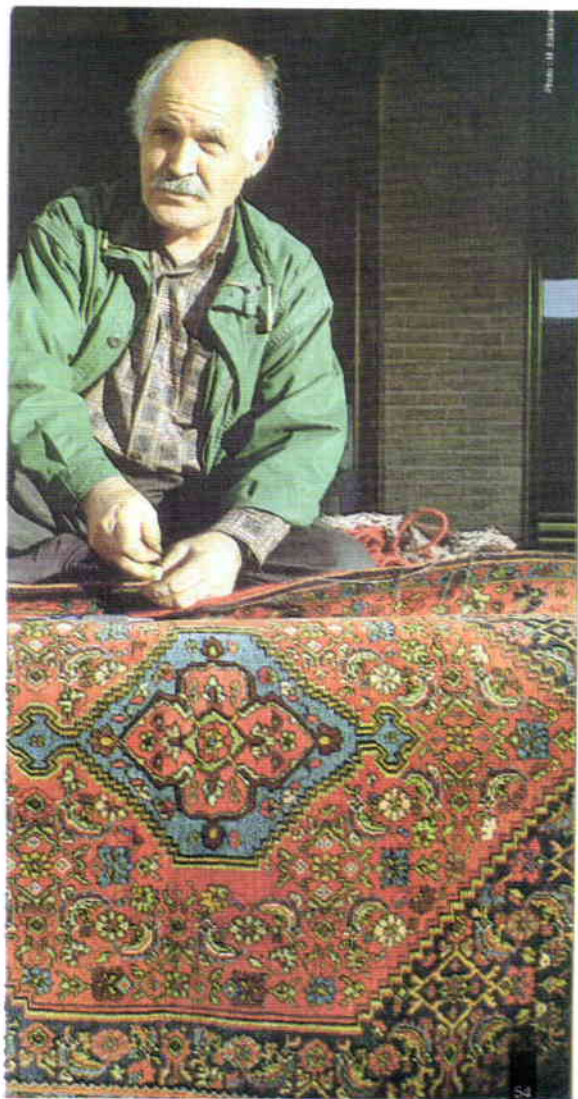
Avşar xalçası



Avşar xalçası



Avşar xalçası



Avşar toxumaları



Avşar işi



Avşar xalçası



Avşar xalçası



Avşar xalçası



Avşar xalçası



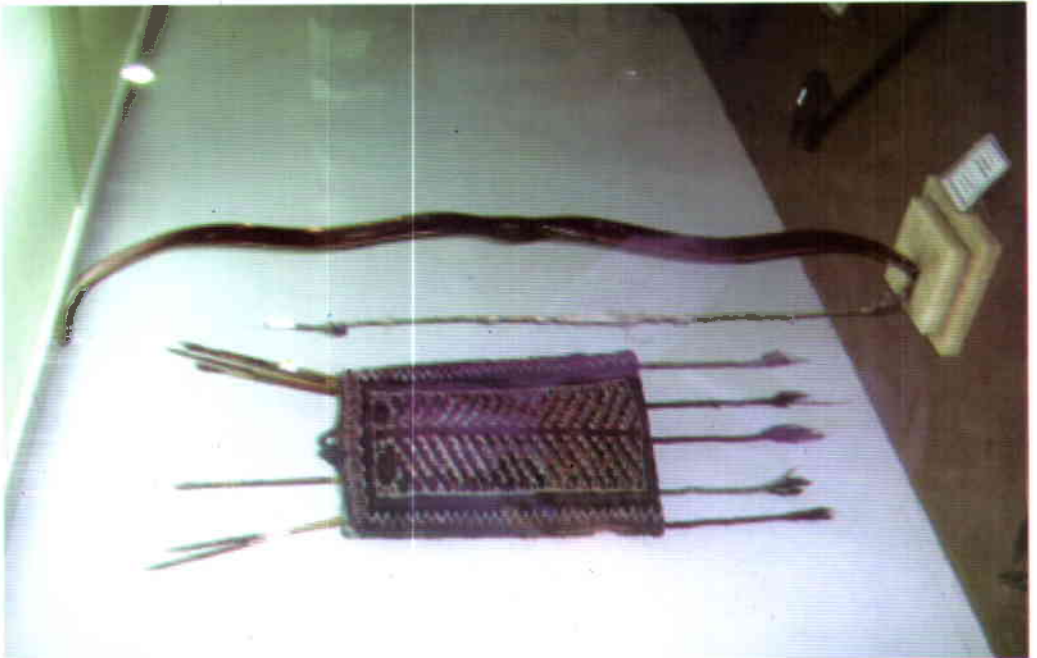
Avşar xalçası



Avşar xalçası



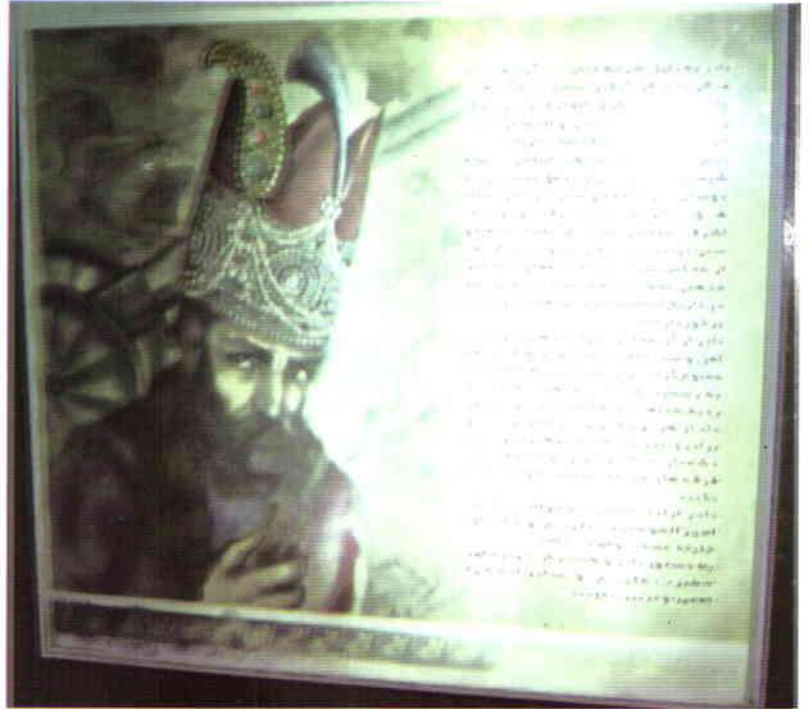
Nadir şahın muzeyində



Nadir şahın muzeyində



Nadir şahın muzeyində



Nadir şahın muzeyində



Nadir şahın muzeyində



Nadir şahın muzeyində



Nadir şahın muzeyində



Zəncan - Mahmud xan Avşarın evi



Məşhəd. Nədir şahın heykəli



Təbərzin



Qılınc



Damğa



Qalxan

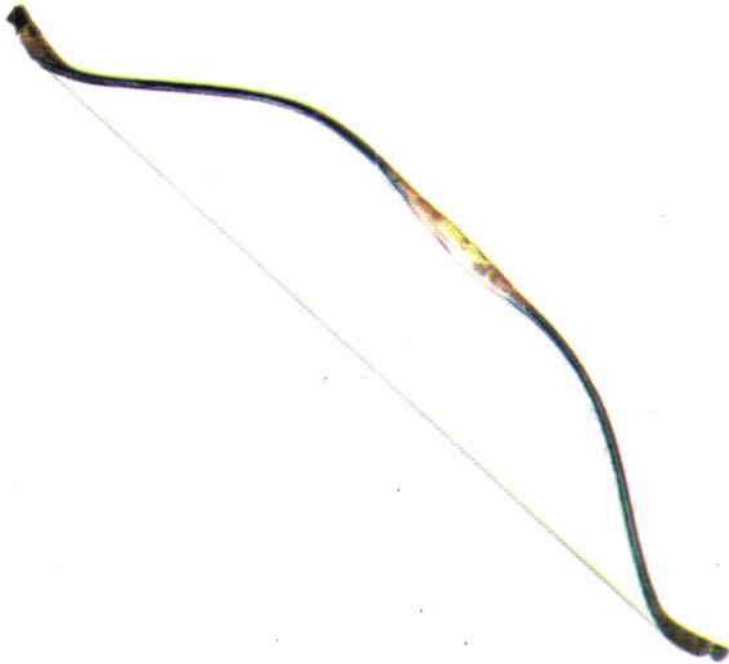


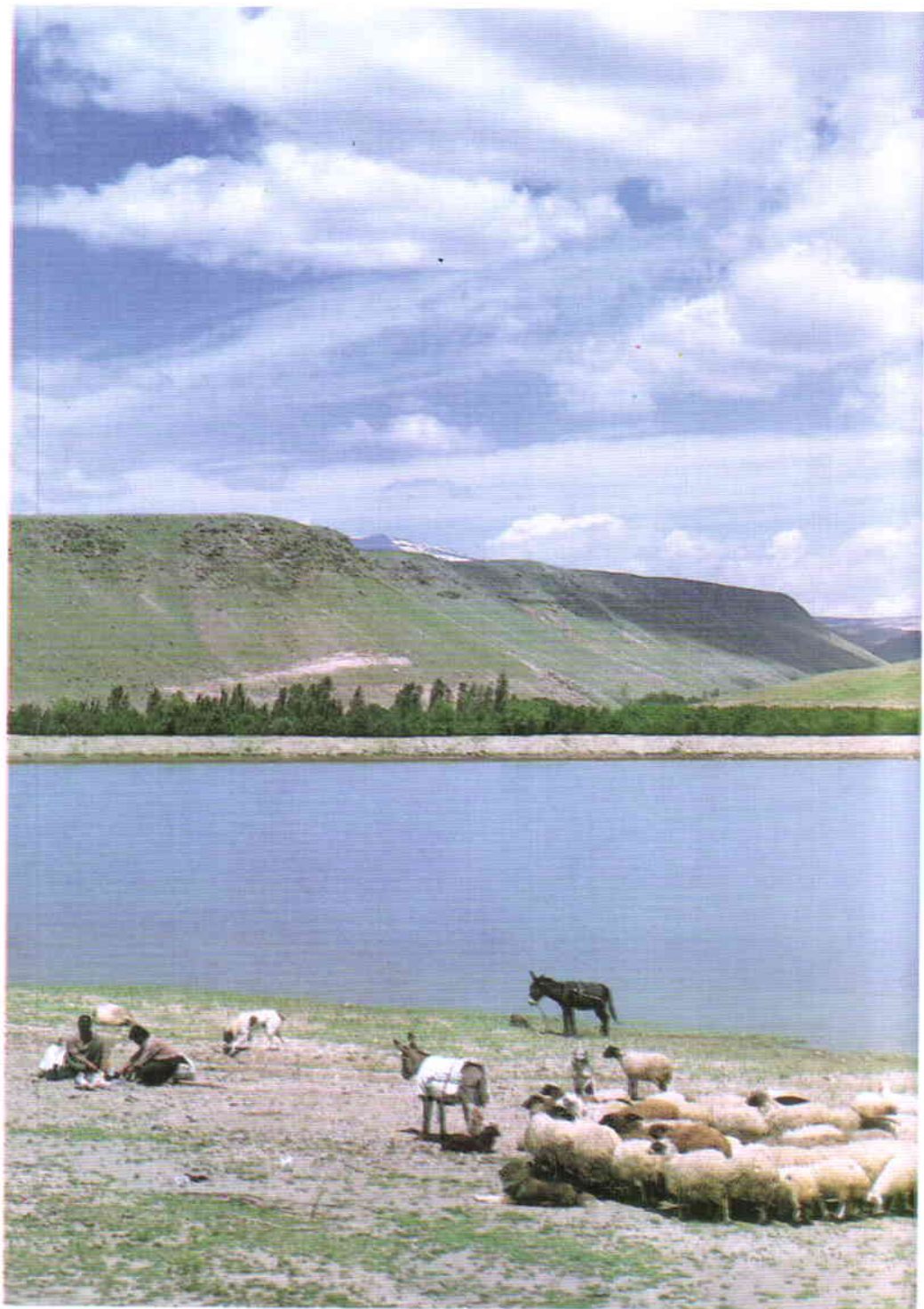
Avşar silahları



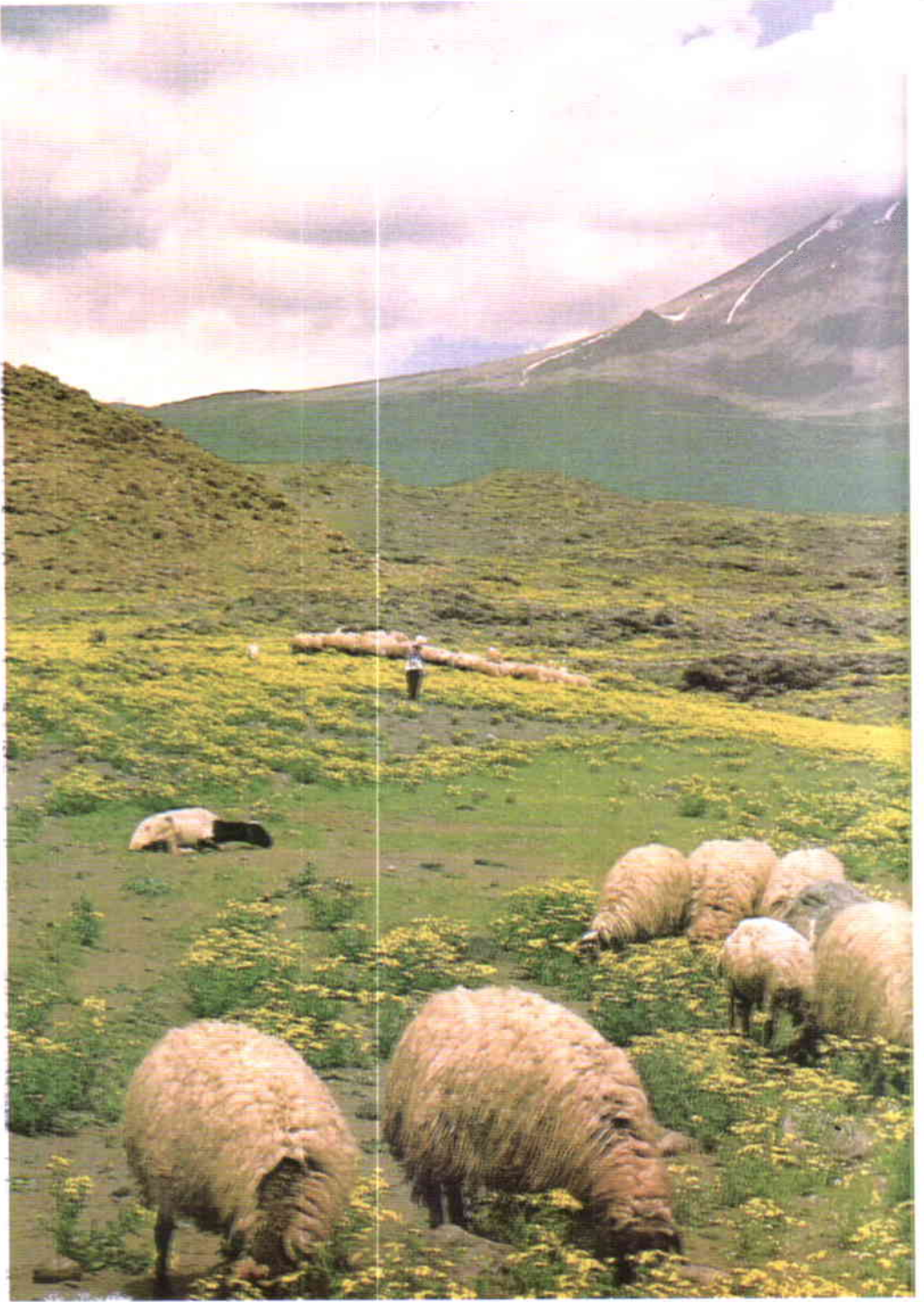


Avşar silahları

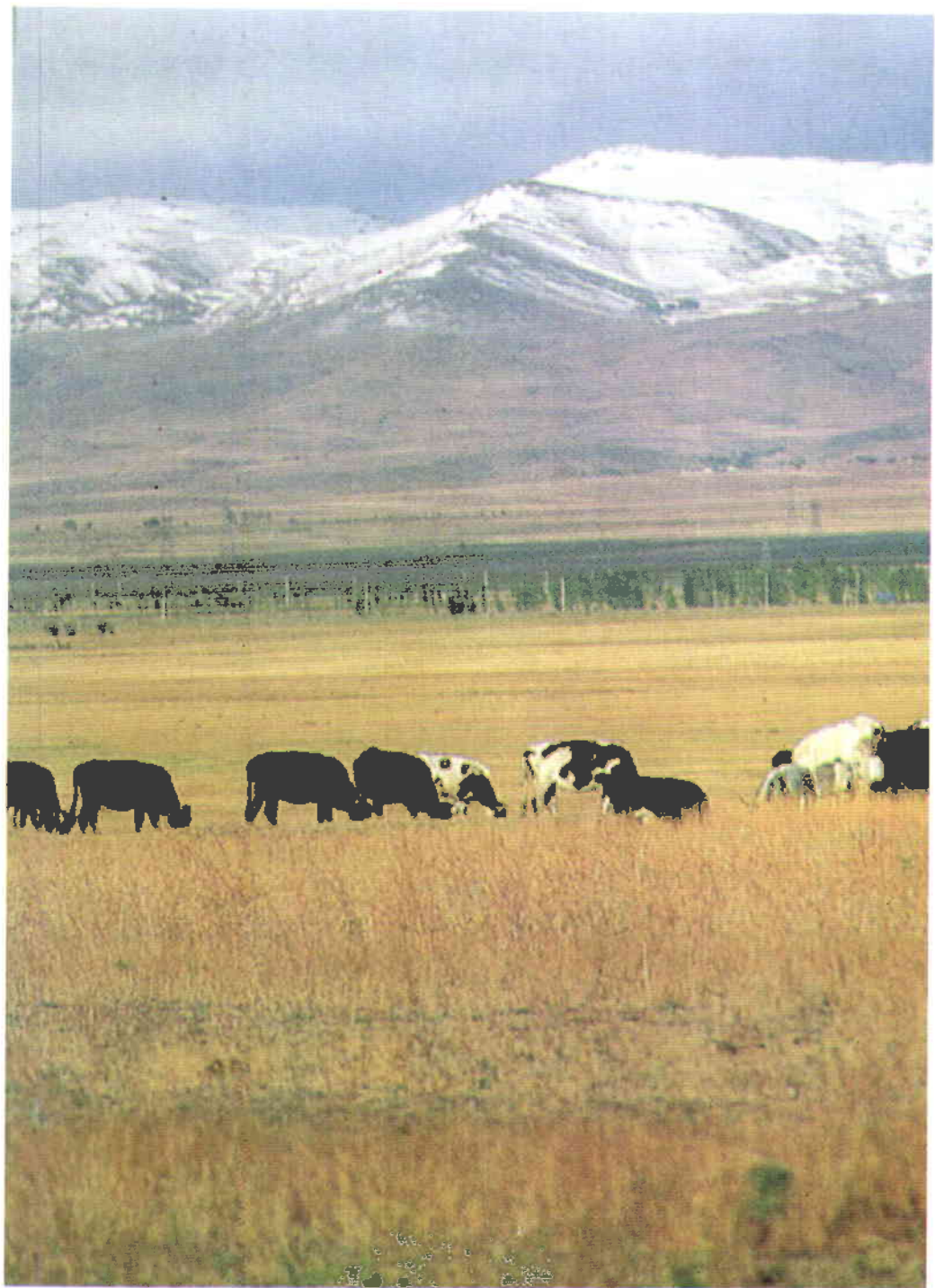




Qalxdı köç eylödi Avşar elləri...



Avşar qoyunları



Avşar inökləri



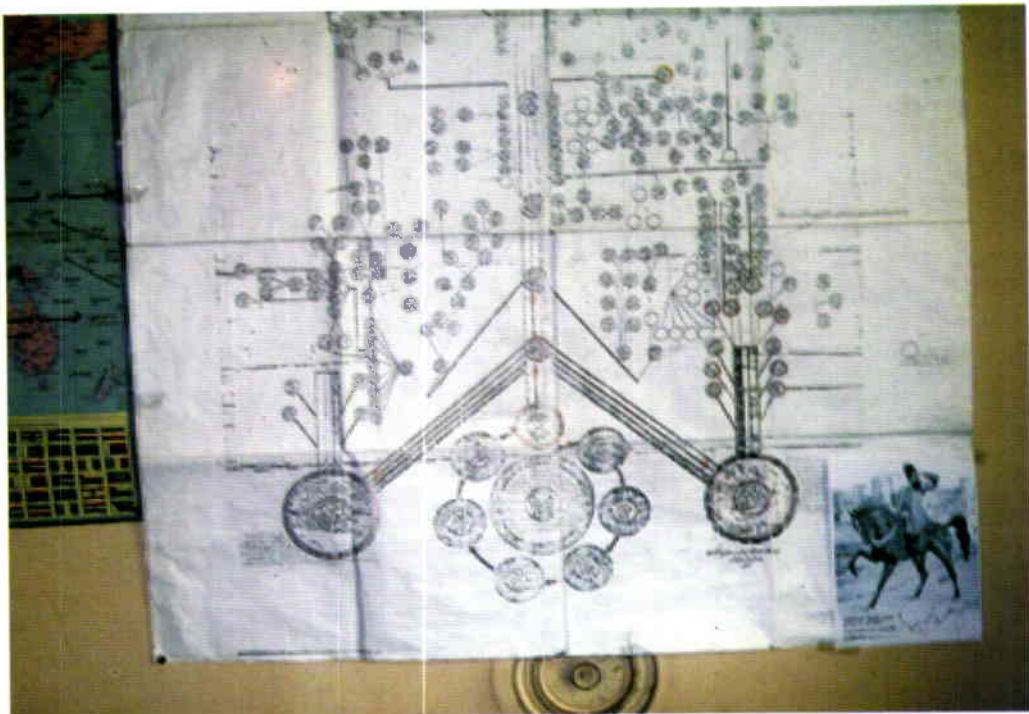
Avşar elinin onqonu - davşancıl



Kərbəlayi Əli xan Bəgislinin qəbri



Hacı Məhəmməd xanın xəttindən



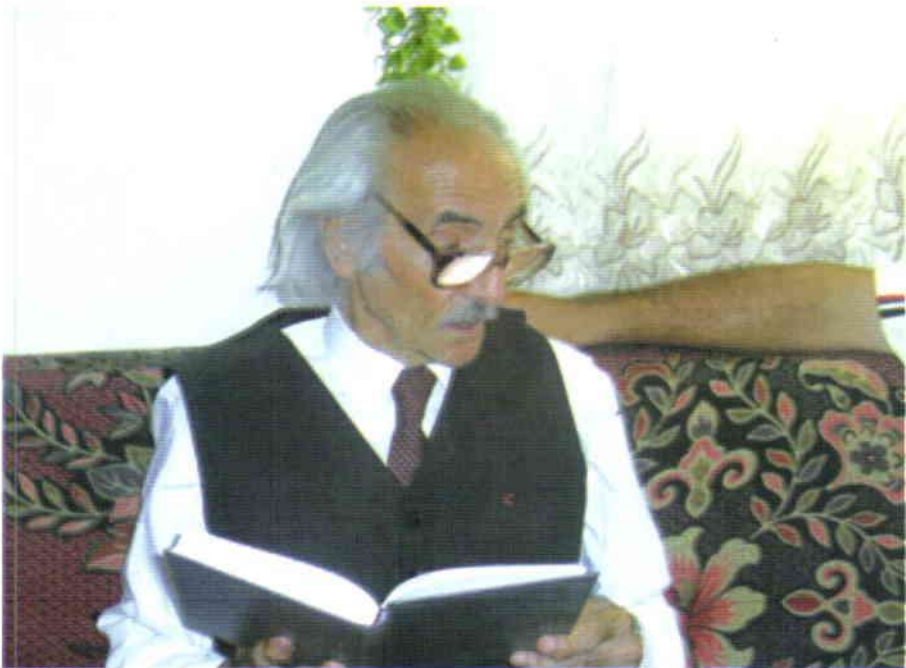
Qasimli soynun şəcərəsi



Aydın Avşar və Əli xan Xoşnefis



Kəyumərs Qırxlı - Nadir şahın bibisinin törəməsi. Məşhəd.



Əli xan Xoşnefis - Qasımlı soyundan



Zəncan - Mahmud xan Zülfiqarının evi



Urmiya Tarix muzeyində. Soldan: Ə.Çingizoğlu, Əli xan Xoşnefis, A.Avşar, muzeyin direktoru M.Qurbani və Urmiya ziyalılarından Firudin Teymuri.



Müəlliflər
Urmiyada Avşar elini
tədqiq edirlər.

Müəlliflər
Urmiya gölünü
keçib Avşar yurduna
gedirlər



Ənvər Çingizoğlu
Nadir şahın
heykəlinin önündə.
Məşhəd şəhəri,
Xorasan əyaləti.

QAYNAQLAR VƏ ƏDƏBİYYAT

1. Fəzlullah Rəşidəddin, Oğuznamə, Bakı, 1992.
2. Fəzlullah Rəşidəddin, Camüttəvarix, Tehran, 1-2-ci cildlər, Dünyayi-kitab, 1362 hicri-şəmsi.
3. Fəzlullah Rəşidəddin, Camüttəvarix, 2-cild, Tehran, İqbal,
4. Əbülqazi Bahadır xan, Şəcərəyi-Tərakimə, Bakı, 2002.
5. Oğuznamələr, Bakı, 1993
6. İskəndər bəy Türkmən (Münşi), Tarixi-aləm-arayi-Əbbasi, 1-ci cild və 2-ci cildin yarısı, Tehran, Əmir Kəbir, 1382 hicri şəmsi.
7. İskəndər bəy Türkmən (Münşi), Tarixi-aləm-arayi-Əbbasi, 2-ci cildin yarısı və 2-ci cild, Tehran, Əmir Kəbir, 1382 hicri şəmsi.
8. Şah Təhmasibin təzkirəsi, Bakı, 1996.
9. Məhəmməd Hüseyn Quddusi, Nadir şah, Bakı, "Gənclik", 1999.
10. Fəruq Sümer, Oğuzlar, Bakı,
11. Əbubəkr Tihrani, Kitabı-Diyarbəkriyyə, Bakı, "Elm", 1998.
12. Mirzə Rəşid Ədibülşüara, Tarixi Əfşar, Təbriz, "Şəfəq"
13. Mərvî, Məhəmməd Kazım (Mərv vəziri) Aləmarayi-Nadiri. Məhəmməd Əmin Riyahinin tərtibi ilə. Tehran, "Elm" nəşriyyatı, 1366
14. Онамастика Востока. Москва, 1980, В. И. Савина. Этнонимы и топонимы Ирана.
15. Rəşid bəy İsmayılov, Azərbaycan tarixi, Bakı, 1993
16. Şeref xan Bitlisi, Şerefname, Moskva, 1976
17. Ə. Z. V. Toğan, Azərbaycan, Bakı, 2007
18. J.Junior, Unudulmuş qəhrəmanlar, 2004
19. E. Çələbi, Səyahətnamə, Bakı, 1997
20. Qızılbaşlar tarixi, Bakı, 1993
21. M. Tərbiyət, Danişməndani-Azərbaycan, Bakı, Azərnəşr, 1987
22. Qarabağnamələr, 1-ci kitab, Bakı, "Yazıçı", 1989
23. H.Ə.Dəlili. Azərbaycanın cənub xanlıqları. Bakı. 1979
24. Molla Məhəmməd əl-Cari, Car salnaməsi, Bakı, "Səda", 1997
25. Məhəmməd Təmməddün, Tarixə-Rzaiyyə, Urmiya, "Təməddün", 1350, hicri-şəmsi
26. Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar, Bakı, 1989

27. Məhəmməd Xəliqi-Müqəddəm, Ostani-Zəncan sərzəmini əqvami-əfşar, 1380
28. Məhəmməd Əhməd Pənəhi Simnani, Nadir şah, Tehran, 1375
29. Qulamhüseyn Müqtədir, Nəbərddəhayi bozorgi Nadir şah, Tehran, 1376
30. Əliəsgər Abdullahi, İran dər zamani Nadir şah, Tehran, 1376
31. Yılmaz İlik, Dikənin gülü avşarlar, Antalya, 2005
32. Abbasqulu ağa Bakıxanov, Gülüstani-İrəm, Bakı, 2001
33. Oqtay Əfəndiyev, Azərbaycan Səfəvilər dövləti, Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1993
34. Rza Şəbani, Tarixi İctimai İran (dər əsri əfşariyyə) cilide-əvvəl, Tehran, 1369
35. Rza Şəbani, Tarixi İctimai İran (dər əsri əfşariyyə) cilide-duvvum, Tehran, 1369
36. Əli Məhəmmədi, Tarixi-Tikabi-Əfşar, Tehran, 1384
37. M.A.Arunova, K.Z.Aşrafyan, Nadir şah Avşarın dövləti, Moskva, 1958
38. B. Nikitine, Les Afşar D'Urimiyeh, Journal Asiatique, 1929
39. Nəvayi, Əbdülhüseyn, İran və Cahan. Tehran, 1377
40. MDTA, fond 130, iş 1, saxlama vahidi 35
41. М. С. Иванов, Очерк истории Ирана, Москва, "Политической литературы", 1952
42. Книга Орудж-бека Байата Дон Жуана Персидского, Баку, "Язычы", 1988
43. Xacə Zeynalabdin Əli Əbdi bəy Şirazi, "Təkmilətül-Əxbar", Bakı, "Elm", 1996
44. Yüzbaşov.R. Əliyev, Sədiyev Ş. Azərbaycan coğrafi adları kitabı, Bakı, 1972
45. M. A. Arunova, K. Z. Aşrafyan, Nadir şah Əfşarın dövləti (tərcümə Həmid Əminindir). I cild.Tehran, "Səbgir" nəşriyyatı, 1356
46. Əbdürrəzzaq Dünbülü, Məəsər-e Sultaniyyə. Sədri Əfşarın tərtibatı ilə. Tehran, İbni-Sina nəşriyyatı, 1351
47. Nisə Mustafayeva, Cənubi Azərbaycan xanlıqları, Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1995
48. Ənvər Çingizoğlu, Sözü nübar çağından, Bakı, "Ozan", 1998

MÜNDƏRİCAT

Giriş	3
-----------------	---

I fəsil

Oğuzlar	11
1.2. Oğuz qurumunun, iyirmi dörd boyun sülaləri və şəxsiyyətləri	17

II Fəsil

Avşar boyu: öygü, öyüd, onqon, damğa və atributları

2.1. Avşar öygüsü	21
2.2. Avşar öyüdü (Avşar marşı)	22
2.3. Avşar elinin mifik şəcərəsi (Həzrəti Adəmdən Avşar xana qədər)	23

III Fəsil

Avşar elinin tarixi	29
3.2. Avşar elinin ünlü nümayəndələri	38
3.3. Qorçubaşı avşarlar	42
3.4. Avşar elinin tarixi rolu, joğrafiyası və yayılma arealı	45
3.5. Avşar elinin köçürülməsi və say tərkibi	49

IV Fəsil

Avşar elinin oymaqları və tayfa-tirələri	53
4.1. Alplılar	56
4.2. Araşlılar	56
4.3. Mahmudlu oymağı	85
4.4. Qarahəsənli oymağı	86
4.5. Adaxlılar	88
4.6. Babalı oymağı	88
Mənbələr və ədəbiyyat	97
4.7. Bəgişli oymağı	99
4.8. İmanlı oymağı	99
4.9. Qasımlı oymağı	100
4.10. Əbdülməlikli tayfası	167
4.11. Usalı oymağı	180
4.12. Qırxlı oymağı	181
4.13. Sarılı tayfası	211
4.14. Kosaəhmədli oymağı	211
4.15. Qutlu oymağı	212

4.16. Gündüzlü oymağı213
4.17. Əmirli oymağı219
4.18. Zayirli oymağı220
4.19. Gözübüyükli oymağı221
4.20. Köbəkli oymağı221
4.21. Kuhgiluyəli (Kəhkəhli) oymağı224
4.22. Sarışeycli oymağı225
4.23. Sarıxanbəyli oymağı225
4.24. Səidli oymağı232
4.25. Ərəbli oymağı232
4.26. Yorganlı oymağı232
4.27. Xırmandah oymağı232
4.28. İnallı oymağı233
4.29. İnanlı oymağı234

V fəsil

Avşar elinə qoşulan el-oymaqlar

5.1. Cəlayır oymağı237
5.2. Ustacılı oymağı238
5.3. Təkəli oymağı251

VI fəsil

Avşar elinin qrupları

6.1. Şirvan qrupu257
6.2. Xızistan qrupu259
6.3. Kerman qrupu263
6.4. Fars qrupu267
6.5. Kuhgiluyə qrupu269
6.6. Kazeruq qrupu274
6.7. Xəmsə qrupu274
6.8. Savə qrupu279
6.9. Əfqanıstan qrupu281
6.10. Urmiya qrupu285
6.11. Muğan qrupu292
6.12. Xorasan qrupu92
6.13. Suriya qrupu293
6.14. Qarabağ qrupu294

VII fəsil

Avşar elinin mədəniyyəti

7.1. Sənətkarlıq297
----------------------------	------

7.2. Musiqi297
7.3. Toxuculuq300
7.4. Şifahi xalq yaradıcılığında avşarlır300
7.5. Avşar elinin şair və yazıçıları301
7.6. Arifləri316
7.7. Rəssamları317
7.8. Avşar elinin astroloqları318
7.9. Avşar elinin tarixçiləri319
7.10. Xəttat və katibləri319
7.11. Jurnalistləri323
7.12. Aktyorları324
7.13. Maarifçiləri328

VIII fəsil

Elm və texnika xadimləri

8.1. Alimləri329
8.2. Təbibləri330
8.3. Təyyarəçiləri3320

IX fəsil

Avşar elinin tanınmış ruhaniləri335
Cəfəri məzhəbinin yaranmasında Nadir şahın rolu337
Mömin xəlifələrin tanınması haqqında fərman339
Qaynaqlar və ədəbiyyat346
Türkcə xülasə344
Foto-albom348

Korrektorlar: Reyhan Bađırova, Aygün Ađakişiyeva
Operator: Aysan Əzimzadə

Çapa imzalanmış 27.10.2008.

Kağız formatı 84x108 1/32. Şerti çap vərəqi 37,64.

Fiziki çap vərəqi 23. Tirajı 200. Sifariş

**“Şuşa” nəşriyyatı, Az-1073, Bakı, Mətbuat prospekti,
529-cu məhəllə, III mərtəbə.**

Tel: 438-11-36

Mob: 050-339-28-35



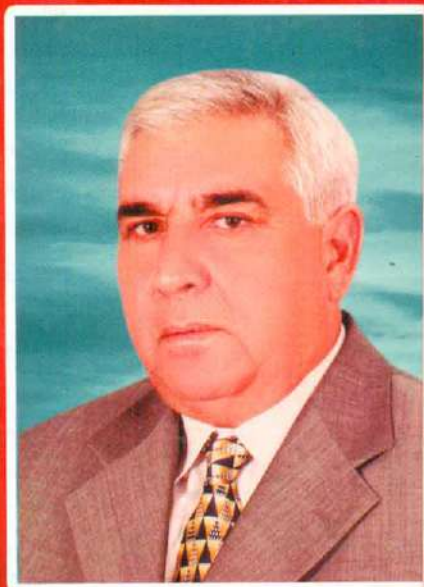
Ənvər Çingizoğlu

1962-ci ildə Qarabağda anadan olub. Bakı Dövlət Universitetini bitirib. Folklor, etnoqrafiyaya, genealogiyaya aid incələmələri və araşdırmaları ilə tanınır.

Ənvər Çingizoğlunun ssenarisi əsasında "Avşarlar", "Nida" adlı televiziya filmləri çəkilib.

O, "Qarabağın Aran ağzı-Arazbar" (Bakı, "Ozan", 1998), "Qarşı yatan Qaradağ" (Bakı, "Ozan", 1998), "Sözün nübar çağından..." (Bakı, "Ozan", 1999), "Mollavələdlilər və mollavələdlilər" (Bakı, "Soy" dərgisinin özəl nəşri, 2004), "Hacılar" (Bakı, "Soy" dərgisinin özəl nəşri, 2004), "Yük üstü çadırlı, yük altı qatırlı oba: Xudayarlı" (Bakı, "Soy" dərgisinin özəl nəşri, 2004), "Sərdərli kəndi" (Bakı, "Elnur-P", 2005), "Səfikürdlülər" (Bakı, "Elm", 2005), "Memar Rızvan Qarabağlı" (Bakı, "Nurlan", 2007), "Qarabağın el və obaları" (Bakı, "Şuşa", 2007), "Aydınlıq içində" (Bakı, "Şuşa", 2007), "Qaradağlılar" (Bakı, "Şuşa", 2008), "Behbudovlar" (Bakı, "Mütərcim", 2008), "Qacarlar və Qacar kəndi" (Bakı, "Şuşa", 2008), "Qarabağ xanlığı" (Bakı, "Mütərcim", 2008) və "Qədim-qayım Qarabağ silsilə kitablarının müəllifidir." Məhəmməd bəy Aşiqin şeirləri" (Bakı, "Şuşa", 2000) və "Rzaqulu bəy Vəzirovun əsərləri" (Bakı, "Şuşa", 2005) kitablarının tərtibçisidir.

Ənvər Çingizoğlu "Soy" dərgisinin baş redaktoru, Azərbaycan televiziyası Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinin böyük redaktorudur. Avrsiya yazıçılar, Azərbaycan jurnalistlər birliklərinin üzvüdür.



Aydın Avşar

1942-ci ildə Ağcabədi rayonunun Avşar kəndində doğulub. Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı institutunun kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı və təşkili fakültəsini bitirib. Komsomol və partiya orqanlarında çalışıb. Daşkəsən və Ağcabədi RPK-nın birinci katibi, Azərbaycan Respublikası Dövlət quşçuluq sənaye birliyinin vitse prezidenti vəzifəsində işləyib. Avşar elinin tədqiqi ilə məşğul olur.